

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ROCKEFELLER AİLESİ VE ROCKEFELLER VAKFI'NIN
FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**Hazırlayan
Zeynep KAYHAN**

**Danışman
Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI**

Doktora Tezi

Kasım 2024, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ROCKEFELLER AİLESİ VE ROCKEFELLER VAKFI'NIN
FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Zeynep KAYHAN**

**Danışman
Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI**

**Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi
tarafından SDK-2022-11607 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

Kasım 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Zeynep KAYHAN

İmza

X X X X

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrenci No : 4030640022

Anabilim Dalı : Tarih

Program Adı : Doktora

Tez Başlığı : Rockefeller Ailesi ve Rockefeller Vakfı'nın Faaliyetlerinin İncelenmesi:
Türkiye Örneği.

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 405 sayfalık kısmına ilişkin 10.11.2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 6'dır.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 10.11.2024

Danışman: Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI

Öğrenci: Zeynep KAYHAN

KILAVUZA UYGUNLUK

“Rockefeller Ailesi ve Rockefeller Vakfı'nın Faaliyetlerinin İncelenmesi: Türkiye Örneği” başlıklı Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Zeynep KAYHAN

Danışman

Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI danışmanlığında Zeynep KAYHAN tarafından hazırlanan “Rockefeller Ailesi ve Rockefeller Vakfı'nın Faaliyetlerinin İncelenmesi: Türkiye Örneği” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

31/10/2024

JÜRİ:

Danışman:	Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI	İmza
Üye:	Prof. Dr. Mim Kemal ÖKE	İmza
Üye:	Prof. Dr. Mehmet Kasım ÖZGEN	İmza
Üye:	Prof. Dr. Özgür YILDIZ	İmza
Üye:	Doç. Dr. Cengiz KARTIN	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Bu çalışma, hayırseverlik kavramını tarihsel, kültürel ve toplumsal boyutlarıyla ele alırken, özellikle Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerine odaklanmaktadır. Genellikle hayırseverlik, topluma katkı sağlama amacı taşıyan cömert yardımlar ve destekler olarak algılansa da bu çalışmada, bu tür girişimlerin arkasındaki motivasyonlar ve uzun vadeli etkiler sorgulanmaktadır. Tarih boyunca hayırseverlik, toplumların kalkınmasına destek olmuş; aynı zamanda sosyal, ekonomik ve politik süreçler üzerinde de kayda değer etkiler bırakmıştır. Rockefeller Vakfı gibi uluslararası vakıfların Türkiye ve daha birçok ülkede yürüttükleri çalışmalar; bilimsel araştırmalar, sağlık hizmetleri, tarım ve eğitim gibi birçok alanda önemli katkılar sunmuştur. Ancak bu katkıların sadece insani yardım kapsamında değil, aynı zamanda küresel stratejilerin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda, çalışma, hem Türkiye'nin modernleşme sürecinde Rockefeller Vakfı'nın oynadığı rolü hem de modernleşmenin toplumsal dönüşümler üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemektedir.

Hayırseverlik faaliyetlerinin toplumsal yapılar üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamak için, bu tür girişimlerin kısa vadeli yardımların ötesinde, kalıcı izler bırakan adımlar olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı, hayırseverlik faaliyetlerini daha geniş bir çerçevede değerlendirerek, Türkiye'deki etkilerini eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında her türlü desteği sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Hikmet Zeki Kapıcı'ya en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, Tez İzleme Komitesi ve Tez Jürisi üyeleri olarak kıymetli önerileri ve katkılarıyla çalışmanın bilimsel değerini artıran Prof. Dr. Mehmet Kasım Özgen ve Doç. Dr. Cengiz Kartın'a sonsuz şükranlarımı iletirim. Jüri üyeleri arasında yer alarak çalışmanın gelişimine çok değerli katkılar sağlayan Prof. Dr. Mim Kemal Öke ve Prof. Dr. Özgür Yıldız'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmanın hazırlanmasında sağladıkları maddi destek dolayısıyla Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü'ne ve Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkürlerimi sunarım. Tezim sırasında büyük destek sağlayan Rockefeller Arşiv Merkezi'ne ve oradaki tüm personele de içten teşekkür ederim. Özellikle, bana gösterdiği ilgi, sabır ve uzmanlığıyla çalışmalarımı kolaylaştıran Bethany J. Antos'a minnettarım.

Bu süreç boyunca manevi desteklerini her zaman yanımda hissettiğim aileme ve dostlarıma en derin teşekkürlerimi sunarım. Çalışmalarım boyunca yanımda olan sevgili eşim Cenk'e ve yoğun çalışmalarım nedeniyle zamanından çalmama rağmen bana her daim anlayış gösteren canım kızım Begüm'e özel bir teşekkür borçluyum. Onların desteği, bu çalışmanın en büyük motivasyon kaynağı olmuştur.

Zeynep KAYHAN, Kayseri, 2024

ROCKEFELLER AİLESİ VE ROCKEFELLER VAKFI'NIN FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Zeynep KAYHAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Kasım 2024
Danışman: Prof. Dr. Hikmet Zeki KAPCI

ÖZET

Bu çalışma, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetlerin sağlık, tarım, eğitim ve beşerî bilimler gibi alanlar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Özellikle Türkiye'nin modernleşme sürecine bu faaliyetlerin katkıları ve bu süreçte vakfın oynadığı rol araştırmanın temel odak noktasıdır. Vakfın yaptığı yatırımların Türk toplumunu Batı ile bütünleştirirken kapitalist sisteme entegrasyonu da amaçladığı ve uzun vadede ekonomik ve bilimsel bağımlılığı artıran sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Vakfın eğitim bursları ve projeleri, Türk bilim insanlarının uluslararası alanda görünürlüğünü artırmış, ancak bu süreçte Türkiye'nin dışa bağımlılığı da güçlenmiştir. Bu kapsamda, çalışma, Türkiye'nin modernleşme serüveninde uluslararası sermaye ve bilgi akışlarının etkisini, Rockefeller Vakfı'nın stratejik adımları çerçevesinde ele almaktadır. Elde edilen bulgular, vakfın hayırseverlik kisvesi altında Türkiye'deki modernleşme sürecine yön verdiğini ve bu sürecin siyasi ve toplumsal dinamikleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde, Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki tarihsel ilişkiler ele alınmıştır. İkinci bölümde, Rockefeller ailesinin ve vakfın küresel ölçekteki faaliyetlerini incelenirken, üçüncü bölümde, vakfın Türkiye'deki sağlık alanındaki girişimleri, halk sağlığı hizmetleri ve tıp eğitiminin modernleşmesine yaptığı katkılar ve bu katkıların sonuçları analiz edilmiştir. Dördüncü bölüm, vakfın Türkiye'deki tarımsal kalkınma projelerini, özellikle Yeşil Devrim çerçevesinde modern tarım tekniklerinin ülkeye entegrasyonunu ve bu entegrasyonun sonuçlarını ele almaktadır. Beşinci bölüm ise Vakfın eğitim ve kültür alanındaki faaliyetleri, Türkiye'deki eğitim reformlarına etkilerini ve Türk entelektüel gelişimindeki rolünü irdelemektedir. Sonuç olarak, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de modernleşme sürecine yaptığı katkılar belirgin olmakla birlikte, bu süreçte ülkenin dışa bağımlılığını artıran uzun vadeli etkileri de göz önüne serilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rockefeller Vakfı, hegemonya, tarım, sağlık, eğitim.

ANALYSIS OF THE ROCKEFELLER FAMILY AND THE ACTIVITIES OF THE ROCKEFELLER FOUNDATION: THE CASE OF TURKEY.

Zeynep KAYHAN

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

PhD Thesis, November 2024

Supervisor: Prof. Hikmet Zeki KAPCI

ABSTRACT

This study examines the Rockefeller Foundation's impact on health, agriculture, education, and humanities in Turkey, with a focus on its role in Turkey's modernization process. The Foundation's investments aimed to integrate Turkish society with the West and the capitalist system, leading to increased economic and scientific dependency over time. Its educational scholarships and projects raised the international visibility of Turkish scientists but also reinforced Turkey's external dependency. The study explores the influence of international capital and knowledge flows on Turkey's modernization, framed within the Rockefeller Foundation's strategic initiatives.

The first section of the study reviews historical relations between Turkey and the United States. The second section assesses the Rockefeller family's and foundation's activities globally. The third section examines the foundation's health initiatives in Turkey, including contributions to public health services and the modernization of medical education. The fourth section addresses the foundation's agricultural development projects in Turkey, particularly the integration of modern agricultural techniques within the Green Revolution and the outcomes of these efforts. The fifth section analyzes the foundation's activities in education and culture, its influence on Turkish educational reforms, and its role in fostering intellectual development in Turkey.

In conclusion, while the Rockefeller Foundation's contributions to Turkey's modernization are evident, the study also highlights the long-term effects of increased foreign dependency arising from these initiatives. The findings reveal how the foundation guided Turkey's modernization process under the guise of philanthropy, significantly shaping its political and social dynamics.

Key words: Rockefeller Foundation, hegemony, agriculture, health, education.

İÇİNDEKİLER

ROCKEFELLER AİLESİ VE ROCKEFELLER VAKFI'NIN FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ.....	xvii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xix
TABLolar LİSTESİ	xx
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK- AMERİKAN İLİŞKİLERİ

1.1. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk-Amerikan İlişkileri	36
1.1.1. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Ticaret: “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması”	37
1.1.2. Ticaret Antlaşması ile Gelen Tehlike: Misyonerlik Faaliyetleri	38
1.1.3. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkiler	40
1.1.4. 20. Yüzyıl Başlarında Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler	41
1.1.5. Kapitülasyonların Kaldırılmasının Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerine Etkileri	42
1.1.6. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinin I. Dünya Savaşı ile Değişimi.....	43
1.2. Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri.....	44
1.2.1. Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması	45
1.2.2. II. Dünya Savaşı Öncesi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Durum	46
1.2.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Amerikan İlişkilerindeki Durum.....	46
1.3. Soğuk Savaş Döneminde Türk Amerikan İlişkileri.....	47
1.3.1. Truman Doktrini	48
1.3.1.1. Truman Doktrini'nin Türkiye'ye Etkisi	50
1.3.2. Marshall Planı.....	51

1.3.2.1. Marshall Planı'nın Uygulanması	52
1.3.2.2. Türkiye'ye Yapılan Yardımlar	55
1.3.2.3. Tarım Yatırımları.....	55
1.3.2.4. Teknik Yardımlar	56
1.3.2.5 Karayolları Yatırımları ve Hirts Raporu.....	57
1.3.2.5.1 Karayolları İyileştirme Programı.....	58
1.3.2.6. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr'un Türkiye Seyahati	62
1.3.2.6.1. ABD Destekleri ve Sanayi Yatırımları	63
1.3.2.6.2. ABD Yatırımlarında Vakıfların Etkisi.....	64
1.3.3. Max Weston Thornburg Raporu.....	65
1.3.3.1. Türkiye Coğrafyası ve Türk Halkı.....	69
1.3.3.2. Türk Ekonomisi	70
1.3.3.3. Devletçilik	73
1.3.3.4. Özel Girişime Teşvik.....	74
1.3.3.5. ABD Desteğinin Ön Şartı: Devletçilik İlkesi Gözden Geçirilmeli.....	76
1.3.3.6. Türkiye'de Tarım.....	76
1.3.3.7. Türkiye'nin Ulaşım ve İletişim Sistemlerine Yatırım Planları.....	78
1.3.3.7.1. Demiryolları.....	78
1.3.3.7.2. Karayolları	79
1.3.3.7.3. Denizcilik ve Hava Yolları	79
1.3.3.7.4. Posta, Telefon ve Telgraf.....	80
1.3.3.8. Türkiye'nin Yeraltı Zenginlikleri	80
1.3.3.9. Türkiye'nin Enerji Kaynakları.....	84
1.3.3.10. Türkiye'nin Mali Yapısı ve Bankacılık	86
1.3.3.11. Öneriler: Her Yol ABD'ye Çıkar	86
1.3.4. Barker (Dünya Bankası) Raporu	88
1.3.4.1. Barker Heyetinin Amacı.....	90
1.3.4.2. Barker Heyeti'ne göre Türkiye'nin Öncelikleri	92
1.3.4.3. Türkiye'nin Ekonomik Koordinasyonu.....	92
1.3.4.3.1. Türkiye'nin Ekonomik Koordinasyonuna Dair Yapılan Öneriler	94
1.3.4.3.2. Yapılan Önerilere Türk Heyetinin Bakışı.....	95
1.3.4.4. Barker Raporu'nda Tarım.....	96
1.3.4.4.1. Türk Tarımdaki Eksiklikler	96
1.3.4.4.2. Tarımdaki Eksiklikler İçin Verilen Tavsiyeler	97
1.3.4.4.3. Tarım Üzerine Verilen Önerilere Türk Heyetinin Bakışı.....	99

1.3.4.5. Ormancılık ve Balıkçılık Konusundaki Tavsiyeler	101
1.3.4.5.1. Ormancılık ve Balıkçılık Konusundaki Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı	101
1.3.4.6. Madencilik	102
1.3.4.6.1. Madencilik Üzerine Verilen Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı	102
1.3.4.7. Türk Eğitiminin Durumu	103
1.3.4.7.1. Eğitim Üzerine Verilen Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı	104
1.3.4.8. Halk Sağlığı	105
1.3.4.8.1. Türk Heyeti'nin Halk Sağlığı Konusundaki Tutumu	106
1.3.4.9. Türk Heyeti'nin Rapora Yönelik Önemli Eleştirisi: Turizm	107
1.3.4.10. Rapor Üzerine TBMM'de Yapılan Tartışmalar	108
1.3.5. 1950- 1980 yılları arasında Türk- Amerikan İlişkileri	109
1.3.5.1. Rockefeller Ailesinin Etkisi	109
1.3.5.2. Raporlar ve Yardımların Arka Planı	110

İKİNCİ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI: KÖKENLERİ VE KÜRESEL ETKİSİ

2.1. Yıldızlı Çağ	115
2.2. İlerici Dönem	115
2.3. Hem Yıldızlı Çağın Hem de İlerici Dönemin Başrol Oyuncularından John D. Rockefeller ve Ailesi	117
2.3.1. John Davison Rockefeller	118
2.3.1.1. Çocukluğu ve Gençlik Yılları	118
2.3.1.2. İş Dünyasına Girişi	120
2.3.1.3. Ölümü ve Mirası	124
2.3.2. John Davidson Rockefeller, Jr.	125
2.3.2.1. Eleştiriler Altında	125
2.3.2.2. Hayırseverliği	126
2.3.3. Abby Greene Aldrich Rockefeller	126
2.3.3.1. Hayırseverliği	127
2.3.4. John Davison Rockefeller III	127
2.3.5. Nelson A. Rockefeller	129
2.3.6. Laurance S. Rockefeller	131
2.3.7. Winthrop Rockefeller	133
2.3.8. David Rockefeller	135
2.4. Siyah Altın: Petrol	137
2.4.1. John D. Rockefeller'ın Şaheseri: Standard Oil	138

2.4.1.1. Şirket'in Kuruluşu ve Gelişimi.....	138
2.4.1.2. Tekel Tartışmaları.....	140
2.4.1.3. Şirket'in Parçalanma Süreci	141
2.5. Rockefeller Ailesi ve Hayırseverlik	143
2.5.1. Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü	146
2.5.2. Sosyal Hijyen Bürosu	147
2.5.3. General Education Board.....	147
2.5.3.1. GEB ve Bilimsel Tarım	150
2.5.4. Flexner Raporu ve Tıp Eğitimi Programı	151
2.5.4.1. Rockefeller Ailesinin Sağlık Alanındaki Yatırımlarına Yapılan Eleştiriler	152
2.5.5. Rockefeller Vakfı'nın Kuruluşu	154
2.5.5.1. Vakfın Sağlık Çalışmaları	156
2.5.5.2. Vakfın Fen Bilimleri Alanındaki Çalışmaları	160
2.5.5.3. Vakfın Tarım Çalışmaları	162
2.5.5.3.1. Mucize mi Felaket mi?	165
2.5.5.3.2. Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Danışma Grubu	166
2.5.5.4. Vakfın Sosyal, Beşerî Bilimler ve Sanat Faaliyetleri	167
2.5.5.5. Günümüzde Rockefeller Vakfı	170
2.6. Dış İlişkiler Konseyi.....	172
2.6.1. Konsey ve Rockefeller Vakfı	173
2.6.2. “Görünmez Hükümet/ Elitler Sınıfı” Tartışmaları	174
2.6.3. Konseye Üyelik Süreci	176
2.6.4. Konsey Toplantıları	177
2.6.5. Konsey ve Türkiye.....	178
2.6.6. Global İlişkiler Forumu	179
2.7. Trilateral Komisyon.....	181
2.8. Bilderberg Toplantıları	183
2.8.1. Toplantılara Türkiye'den Katılanlar	185
2.8.2. Toplantılar ile İlgili Tartışmalar ve Eleştiriler.....	185
2.9. Rockefeller Kardeşler Fonu (Rockefeller Brothers Fund)	186
2.10. Nüfus Konseyi (Population Council)	187

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI'NIN TÜRKİYE'DE SAĞLIK ALANINDAKİ FAALİYET ve YATIRIMLARI

3.1. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki Sağlık Alanındaki İlk Temasları.....	194

3.1.1.Yardım İhtiyacının Fark Edilmesi ve İlk Adımlar.....	194
3.1.2. Raporlar ve İlk Yardım Çabaları	195
3.1.3. Türkiye'deki Hristiyanların Koşulları ve İhtiyaçlarına Yönelik Yardımlar....	195
3.1.4. Daha Sonraki Yardımlar ve Organizasyonlar.....	196
3.1.5. Birleşik Yardım Organizasyonları ve Sonraki Adımlar	196
3.2. 1915 yılında Rockefeller Vakfı için Hazırlanan Raporlarda Türkiye’de Tıp Eğitimi	196
3.2.1. Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu (ABCFM) Raporu	196
3.2.1.1. Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu Raporu’nda Misyonerlerin Etki Alanları.....	198
3.2.2. Dr. Alden R. Hoover’in “The status of preventative medicine in Turkey with particular reference to the control of epidemics” Başlıklı Tezi- 1915	201
3.2.2.1. Dr. Alden R. Hoover’in Raporunda Sunduğu Öneri ve Eleştiriler.....	205
3.3. 1916 Yılında Rockefeller Vakfı ve Amerikan Ermeni ve Suriyeli Yardım Komitesi	206
3.3.1. “Yakın Doğu’da Tıp Eğitimi” Raporu 1916.....	208
3.3.1.1. Raporu’n İçeriği ve Kapsamı.....	209
3.3.1.2 Fransız Tıp Okulları.....	212
3.3.1.3. İngiliz Tıp Okulları.....	213
3.3.1.4. Anadolu’daki Tıp Okulları	213
3.3.1.5. Suriye ve Filistin’deki Tıp Okulları.....	214
3.3.1.6. Geleceğe Dair Öneriler	215
3.4. A. R. Hoover’in Rockefeller Vakfı Temsilcisi George E. Vincent’e Gönderdiği Rapor	216
3.5. Rockefeller Vakfı’nın Yakın Doğu’ya Komisyon Gönderme Planları ve 1919 Memorandumu	219
3.6. Rockefeller Vakfı ve Cumhuriyet Dönemindeki Sağlık Alanındaki İlk Temaslar	221
3.6.1. Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sağlık	223
3.6.2. Richard M. Pearce ve Ekibi Tarafından Hazırlanan “Türkiye’de Tıp Eğitimi” Başlıklı Rapor	224
3.6.3. Ralph K. Collins tarafından hazırlanan “Türkiye’de Halk Sağlığı” Başlıklı Rapor	227
3.6.3.1. Ralph K. Collins Raporu’nda Yer Alan Genel Tespitler.....	230
3.7. Refik Saydam ve Asım Arar’ın ABD Ziyareti	232
3.8. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi’nin Kuruluşu ve Rockefeller Vakfı	234
3.8.1. Hıfzıssıhha Okulu ve Rockefeller Vakfı	235

3.8.2. II. Dünya Savaşı Sırasında Rockefeller Vakfı ve Türkiye’de Halk Sağlığı ...	236
3.8.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Rockefeller Vakfı ve Türkiye’de Halk Sağlığı	236
3.9. Ankara Etimesgut Numune Sağlık Merkezi	240
3.10. İstanbul Edirnekapı Sağlık Merkezi	241
3.11. Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’deki Tıp Fakültelerine Yatırımı	243
3.11.1. Ankara Tıp Fakültesi’ne Yapılan Yatırımlar	244
3.11.2. Tıp Alanında Öğretim Üyelerinin Uluslararası Dolaşımı İçin Verilen Ödenek	246
3.11.3. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve Rockefeller Vakfı	247
3.11.4. Dönemin Önemli Siyasi Gelişmeleri ve Rockefeller Vakfı	250
3.11.5. Felaketten Fırsata	251
3.11.6. Hacettepe Tıp Fakültesi ve Rockefeller Vakfı	251
3.11.6.1. Prof. Dr. İhsan Doğramacı’nın Türk Yükseköğretimine Etkisi	252
3.11.6.2. Hacettepe Tıp Fakültesi’nin Gelişimi	253
3.11.6.3. Hacettepe Bilim Merkezi ve Nüfus Etütleri Enstitüsü	253
3.11.6.3.1. Rockefeller Vakfı Aile Planlaması Yatırımlarının Çıktıları	257
3.12. Rockefeller Vakfı’nın Sağlık Alanında Yaptığı Diğer Bağışlar	258
3.12.1. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine Yapılan Yatırımlar	259
3.13. Rockefeller Vakfı ve Türkiye’de Hemşirelik	260
3.13.1. Pearce ve Collins Raporlarına Göre Türkiye’de Hemşirelik ve Sağlık Hizmetleri	260
3.13.2. Hemşirelik Okullarının Durumu ve Burslar	261
3.13.3. Margaret L. Varley’in “Türkiye’de Hemşirelik: Önerilerle Birlikte Ön Rapor” Başlıklı Raporu	263
3.13.4. Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Yüksekokulu ve Rockefeller Vakfı	265

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI'NIN TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDEKİ FAALİYETLERİ ve YATIRIMLARI

4.1. Tarımın Önemi ve Uluslararası Tarımsal Araştırma Merkezleri	268
4.1.1. Rockefeller Vakfı Desteği ile Kurulan Tarım Kuruluşları	272
4.2. Soğuk Savaş Stratejisi olarak Tarım	278
4.2.1. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı USAID’in Kuruluşu ve Gelişimi	278
4.2.1.1. Değişen Dünyada USAID	280
4.2.2. Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nın Tarım Stratejisi	281
4.2.3. Tarım Devriminde Vakıfların Rolü	282

4.3. Türkiye'nin Yeşil Devrimi	285
4.3.1. 1940-1960 Dönemi	286
4.3.1.1. Gübre Besin Maddeleri.....	286
4.3.1.2. Tarım İlaçları	287
4.3.1.3. Meksika Buğdayının Türkiye'ye Girişi ve Kullanımı	287
4.3.1.3.1. Meksika Tohumunun Yaygınlaşması	288
4.3.1.3.2. Meksika Tohumuna Eleştiriler ve Savunmalar.....	290
4.4. Türk Buğdayı Araştırma ve Eğitim Projesi	292
4.4.1. Rockefeller Vakfı ve Türkiye Arasında İmzalanan Mutabakat Zaptı	294
4.4.2. Mutabakat Zaptında Belirlenen Hedefler	294
4.4.3. Türk Buğday ve Eğitim Projesinin Başarılı Olabilmesi için Öneriler.....	297
4.4.4. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin İkinci Beş Yıllık Dönemi	305
4.4.4.1 Hızlandırılmış Buğday Üretim Projesi	305
4.4.5. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin Çıktıları	307
4.4.6. Rockefeller Vakfı'nın Buğday Araştırma ve Eğitim Projesine Mali Desteği	312
4.4.7. Siyasetin Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi üzerindeki Etkisi	317
4.4.8. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Dışındaki İş Birlikleri.....	321
4.4.9. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Sonuçları Gerçekte Başarılı Mıydı?	323

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI'NIN EĞİTİM-KÜLTÜR ALANINDAKİ FAALİYET ve YATIRIMLARI

5.1. Eğitimin Arka Plandaki Gücü	331
5.2. Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin Eğitim Politikaları	333
5.3. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu	334
5.4. Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Eğitim Stratejisi	336
5.5. Türk Eğitiminde Rockefeller Vakfı'nın İzleri.....	339
5.6. Türk Kırsal Eğitim Projesi.....	342
5.6.1 Proje'nin Diğer Projelerden Farkı	344
5.6.2. John Marshall ve Prof. Wofford'un Türk Kırsal Eğitim Projesi İçin Mücadelesi	345
5.6.3. Proje için Önerilen Katılımcılar	346
5.6.4. Projenin Aday Seçim Süreci ve Nihai Katılımcılar.....	348
5.6.5. Projenin Bütçesi.....	351
5.6.6. Projeye Bakanlık Desteği ve Uluslararası Destekler	352
5.6.7. Projenin Oryantasyon Programı	353
5.6.8. Projesi'nin Uygulanması	354

5.6.9. Türk Kırsal Eğitim Projesi Katılımcı Öğretmenlerin Amerika'nın Sesi Radyosundaki Röportajları	358
5.6.10. Proje Personelinin Değerlendirmeleri ve Önerileri	359
5.6.11. Proje'nin Sonuçları ve Eleştiriler	362
5.7. Ankara Üniversitesi ve Rockefeller Vakfı.....	366
5.7.1. Ankara Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Çalışmaları	366
5.7.2. Ankara Üniversitesi Türk ve İslam Sanatları	369
5.7.3. Ankara Üniversitesi Tiyatro Enstitüsü	371
5.7.4. Ankara Üniversitesi Ekonomik Kalkınma.....	372
5.7.5. Ankara Üniversitesi Sovyet Çalışmaları.....	375
5.7.6. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü	375
5.8. İstanbul Üniversitesi ve Rockefeller Vakfı	377
5.8.1. İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Çalışmaları	377
5.8.2. İstanbul Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları	378
5.8.3. İstanbul Üniversitesi Huzur Dersleri	381
5.8.4. İstanbul Üniversitesi Ekonomi Tarihi.....	382
5.9. Robert Kolej'in Kuruluşu ve Tarihçesi	384
5.9.1. Kolej'in Misyonu ve Etkisi	384
5.9.2. Kolej ve Bulgaristan	386
5.9.3. Kolej ve Rockefeller Vakfı.....	390
5.10. Amerikan Bilim Toplulukları Konseyi- Redhouse İngilizce- Türkçe Sözlük.....	397
5.11. Rockefeller Vakfı'nın Kültür Alanında Yaptığı Yatırımlar	398
5.11.1. Sahne Sanatları	399
5.11.2. Türk Amerikan Üniversiteler Derneği ve Akademik Kültür.....	399
5.11.3. Mimari	400
5.11.4. 1980 Sonrası Kültür Yatırımlarındaki Değişim.....	400
SONUÇ	406
KAYNAKÇA.....	418
EKLER	461

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions (Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGRA	: Alliance for Green Revolution in Africa (Afrika'da Yeşil Devrim İçin İttifak)
AI	: Artificial Intelligence (Yapay Zekâ)
BAP	: Bilimsel Araştırma Projeleri
Bk	: Bakınız
BSH	: Bureau of Social Hygiene (Sosyal Hijyen Bürosu)
CERN	: Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire (Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü)
CFR	: Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi)
CGIAR	: Consultative Group for International Agricultural Research (Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Danışma Grubu)
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CIAT	: Centro Internacional de Agricultura Tropical (Tropikal Ziraat Uluslararası Merkezi)
CIMMYT	: Centro Internovional de Mejoramiento de Maiz Trigo (Uluslararası Mısır ve Buğday Islah Merkezi)
CIP	: Centro Internacional de la Papa (Uluslararası Patates Merkezi)
CMB	: China Medical Board (Çin Tıp Kurulu)
CoC	: Council of Councils (Konseyler Konseyi)
FAO	: Food and Agriculture Organization (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
GEB	: General Education Board (Genel Eğitim Kurulu)
GIF	: Global İlişkiler Forumu
HMS	: Harvard Medical School (Harvard Tıp Fakültesi)
IHC	: International Health Commission (Uluslararası Sağlık Komisyonu)
IITA	: The International Institute of Tropical Agriculture (Tropikal Ziraat Uluslararası Merkezi)
INC	: Incorporated (Anonim Şirket)

IRRI	: International Rice Research Institute (Uluslararası Çeltik Araştırma Enstitüsü)
JDR Jr.	: John Davidson Rockefeller, Jr.
Jr.	: Junior
LSRM	: Laura Spelman Rockefeller Memorial (Laura Spelman Rockefeller Vakfı)
MTA	: Maden Tetkik Arama Enstitüsü
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı)
OEEC	: Organisation for European Economic Co-operation (Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü)
PUMC	: Peking Union Medical College (Pekin Birliği Tıp Koleji)
RBF	: Rockefeller Brothers Fund (Rockefeller Kardeşler Fonu)
RF	: Rockefeller Foundation (Rockefeller Vakfı)
RHC	: Rockefeller Health Commission (Rockefeller Sağlık Komisyonu)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSRC	: Social Science Research Council (Sosyal Bilim Araştırma Konseyi)
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
USAID	: United States Agency for International Development (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı)
YÖK	: Yükseköğretim Kurumu

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.	Çeşitli Bilimsel Disiplinlere Göre Kategorize Edilmiş Rockefeller ile İlgili Makalelerin Grafiği	27
Şekil 2.	Rockefeller Vakfı ile İlgili Akademik Makalelerin Konu Alanına Göre Bir Dağılımı.....	28
Şekil 3.	Rockefeller Vakfı ve Türkiye Olarak Yapılan Aramada Çıkan Yayınlar.	29
Şekil 1.1.	Soğuk Savaş Dönemi Türk Amerikan İlişkileri Kronolojisi	47
Şekil 1.2.	Truman Doktrini ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberler.....	49
Şekil 1.3.	Soldaki Görsel: Marshall Planı İçin Hazırlanan Poster / Sağdaki Görsel: Haydarpaşa Garı'nda Marshall Planı Hakkında Bir Pano (1951)	52
Şekil 1.4.	1951'de Avusturya'nın Başkenti Viyana'daki Bir Bahar Fuarında Bir Kız Çocuğu, Marshall Planı'nın Reklamını Yapan Balonları Tutuyor.	54
Şekil 1.5.	H. E. Hilts ve Beraberindeki Heyetin Türkiye'nin Yol Durumunu İncelemek Üzere Ülkemizi Ziyaretlerine Dair Gazete Haberleri.	58
Şekil 1.6.	1948-1952 Döneminde Marshall Yardımı Kapsamında Ulaştırma Sektörüne Ayrılan Ödenekler	60
Şekil 1.7.	Thornburg Heyeti ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberler.	66
Şekil 2.1.	Dünyayı Omuzlarında Taşıyan Atlas Heykeli	117
Şekil 2.2.	Rockefeller Vakfı'ndan En Fazla Fon Alan 10 Ülkenin Dağılımı	170
Şekil 2.3.	Rockefeller Vakfı'nın Birleşmiş Milletler'e Yaptığı Bağışlar.	171
Şekil 3.1.	Rockefeller Vakfı'nın Yaptığı Bağış ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberlerden Bir Örnek.	238
Şekil 3.2.	Türkiye İçin 1960- 2022 Yılları Arasındaki Toplam Doğurganlık Oranı	258
Şekil 4.1.	Rockefeller Vakfı'nın Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'ne Yaptığı 1969-1988 Yılları Arasındaki Mali Yatırımlar	316
Şekil 4.2.	Yıllara Göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Katma Değer (Gsyih'nin %'si)- Türkiye.....	327
Şekil 5.1.	1940-2003 Yılları Arasında Amerikan Üniversitelerindeki Uluslararası Öğrencilerin Sayısı.....	334
Şekil 5.2.	1923-1960 döneminde Türkiye'ye Gelen Eğitim Uzmanlarının Ülkelere Göre Dağılımı.....	340
Şekil 5.3.	Robert Kolej Bebek Binası.....	384

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1.	Rockefeller Vakfı Arşivi'nde Bulunan Türkiye ile İlgili Dosyaların Tasnifi.....	16
Tablo 2.	Rockefeller Arşiv Merkezinde Bulunan Koleksiyonlar	24
Tablo 2.1.	Rockefeller Hayırsever Kuruluşlar ve Girişimler	144
Tablo 4.1.	Türkiye'nin Bölgelere ve Türlerine Göre Buğday Üretimi (1000 Hektar içerisinde).	293
Tablo 4.2.	Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Bursiyerleri.....	299
Tablo 4.3.	Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Kapsamında Yurtdışında Yüksek Lisans Yapan Türk Bilim İnsanları	301
Tablo 4.4.	Tarım Ekonomisi Alanında Yüksek Lisans için ABD'ye Giden Kişiler	304
Tablo 4.5.	1976 Yılında Cımmyt Tarafından Personel Gönderilen Ülkeler ve Fon Sağlayıcılar.....	306
Tablo 4.6.	Türkiye Tarım Bakanları (1969-1983).....	318
Tablo 4.7.	Değişik Hava Koşullarında Geleneksel Yöntemlerle ve Modern Teknolojiyle Elde Edilen Verim (Ton/Ha) ve Bu İklim Koşullarının Oluş Sıklığı	326
Tablo 5.1.	Amerika Birleşik Devletleri'nden Gelen Uzmanlar ve İnceleme Alanları.....	338
Tablo 5.2.	Prof. Kate Wofford'un Amerika Birleşik Devletleri'nde Yapılacak Eğitime Katılması için Önerdiği İsimler	346
Tablo 5.3.	Amerika'da Eğitim Almak Üzere Gönderilen Adaylar ve Mesleki Tecrübeleri	348
Tablo 5.4.	ABD'de Eğitim Alan Türk Öğretmenlere Proje Dâhilinde Verilen Seminerler	355
Tablo 5.5.	Amerika'da Eğitim Alan Türkler ile Amerika'nın Sesi Radyosunda Yapılan Röportajların Konuları.....	358
Tablo 5.6.	Eğitim Millî Komisyonu	364
Tablo 5.7.	Robert Kolej'i Beşerî Bilimler Projesi Genel Eğitim Çerçevesinde Okutulması Tavsiye Edilen Kitaplar.	392
Tablo 5.8.	Robert Kolej'i Beşerî Bilimler Projesine Dâhil Olması Beklenen Çalışma Grubu.....	393

GİRİŞ

Arka Plan ve Kapsam

Hayırseverliğe Genel Bakış

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde hayırsever kelimesi ilk anlamıyla; “yoksullara, düşkünlere, yardıma muhtaç olanlara iyilik ve yardım etmesini seven, iyiliksever, yardımsever olarak tanımlanırken, ikinci anlamı ile halkın yararı için okul, çeşme, hastane vb. yaptıran olarak” tanımlanmıştır (Akalin vd. 2011, s. 1071). Hayırserverlik kökünde bulunan "hayr" kelimesi, Arapça kökenli olup, sözlükte "iyi olmak, iyilik etmek, üstün olmak" gibi olumlu anlamlar taşır ve "iyilik" veya "iyi" anlamında kullanılır. Ayrıca kelime, "mal, servet" anlamını da içerir. İsm-i tafdîl formunda "en iyi" veya "daha iyi" anlamında kullanılır. Râgıb el-İsfahânî, "hayr"ı, insanların genel olarak arzuladığı akıl, adalet, fazilet ve fayda gibi değerleri içeren şeyler olarak tanımlar. Bu tanım, hayrın sadece iyilik anlamını değil, aynı zamanda toplumsal açıdan önemli ve değerli görülen unsurları da kapsadığını gösterir. Zebîdî de "hayr"ı faydalı ve arzu edilen her şeyi içeren bir kavram olarak tanımlar (Çağrııcı, 1998, s. 43). Merriam Webster İngilizce sözlüğüne göre hayırseverlik anlamına gelen “philanthropy” kelimesinin Yunanca kökeni, “phil-” sevmek, düşkün olmak ön eki ile “anthrōpos” insanlık, insanoğlu kelimesinin birleşmesinden oluşur ve birlikte tam anlamıyla insanları sevmek anlamına gelir. İngilizce’de 1623 yılında kullanılmaya başlanan ‘Hayırseverlik’ kelimesi sözlükte “insan ırkının diğer üyelerine iyi niyet gösterme çabası özellikle insan refahını geliştirmek için aktif çaba” olarak

kaydedilmiştir (Merriam Webster, Philanthropy, 2024). Hayırseverlik ayrıca, “kamu yararı sağlamayı amaçlayan düşünce, davranış ve gönüllü eylem biçimi” olarak da tanımlanabilir (Küçük, 2022, s. 15).

İslam devletlerinde varlıklı kişilerin hayır amacıyla vakıflara yaptıkları bağışlar, vakıf kurumlarının mal varlığını oluşturmuş ve toplumsal dayanışmayı artırarak sosyo-ekonomik gelişime önemli katkılarda bulunmuştur. Orta Çağ dönemlerinde hem Avrupa’da hem de Osmanlı Devleti’nde hayırseverliğin merkezi olarak kabul edilen vakıflar, duaların edilmesi, kutsal metinlerin korunması, kopyalanması ve incelenmesi, dini liderlerin eğitimi, yoksulların (özellikle dul ve yetimlerin) beslenmesi, hastaların ve ölmekte olanların dini gereksinimlerinin karşılanması gibi görevler üstlenmiştir (Anheier & Hammack, 2010, s. 7). Osmanlı döneminde zamanla daha çok önem kazanan vakıflar devlet desteğiyle hukuki bir kimlik kazanarak güvenilir hale gelmiştir. Osmanlı’da vakıflar, mahalle düzeyinde başlayıp geniş coğrafyalara yayılarak hem devletin hem de toplumun gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu yapıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Batılı devletler ise, eğitim yoluyla benzer stratejiler geliştirmiştir. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da faaliyete başlayan para vakıfları bağışlanan parayı işletip elde edilen gelirleri hayır amaçlı kullanmayı hedeflemişlerdir. Bu vakıflar nakit para ve taşınmazlardan gelir elde ederek topluma ve sosyal politikaların geliştirilmesine destek sağlamıştır (Türkmenoğlu & Kantaş, 2023, ss. 251- 252).

Osmanlı Devleti’nde sosyal politikalar dört ana başlıkta incelenebilir: sosyal yardımlar, sosyal güvenlik, halk sağlığı ve çalışma hayatına yönelik düzenlemeler. Sosyal yardımlar, Darülaceze, avarız vakıfları, fukaraperver cemiyetleri, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, yetimhaneler, sağlık kurumları ve darüleytamlar gibi kuruluşlar aracılığıyla halka ulaştırılmıştır. Bu yardımlar arasında muhtaçlara maaş bağlanması ve sadaka-i seniyye gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Sosyal güvenlik alanında ise tekaüd sandıkları, eytam sandıkları ve teavün sandıkları gibi çeşitli uygulamalar mevcuttur (Tetik & Korkmaz, 2022, s. 424). Osmanlı Devleti’nde vakıflar ve geleneksel sosyal yardım kurumları, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılayan koruyucu bir sistem oluşturmuştur. Bu sistem, Tanzimat döneminin ardından eski işlevini yitirmeye başlamış ve devletin sosyal yardım alanındaki etkisi artmıştır.

İstanbul, bu değişimin merkezinde yer almış ve modern sosyal yardım uygulamalarının ilk örnekleri burada gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Darülaceze İstanbul'da kurulmuş, dilenciler ıslah edilmiş ve taşradan gelen serseriler şehir dışına gönderilmiştir (Kıranlar, 2015, s. 467).

Modern Türkiye, kùltürünü ve toplumunu şekillendirmede merkezi bir rol oynayan Osmanlı döneminden derin bu özel hayırseverlik geleneğini miras almıştır. Bu miras, gelişen elit hayırseverlik uygulamalarında ve başta İstanbul olmak üzere Türk şehirlerindeki hayırsever katkıların fiziksel varlığında açıkça gör÷lmektedir. Osmanlı hayırseverliğinin kùltürel ve fiziksel mirası, Türkiye'de devlet inşasını ve toplum oluşumunu önemli ölç÷de etkilemiştir; günümüz hayırseverliği Osmanlı ideolojisi ve uygulamalarından, Batı etkilerinden ve 1923'ten bu yana cumhuriyet devletinin deneyimlerinden beslenmektedir. Bağış yapma motivasyonları Müslüman bilinci, zenginliğin meşrulaştırılması ve çeşitli toplum kesimlerine yapılan katkıların bir kombinasyonunu yansıtmaktadır (Singer, 2012, ss. 13-16). Resmi hayırseverlik kurumlarının yanı sıra, arkadaşlara, komşulara ve diğer ihtiyaç sahiplerine yapılan gayri resmi bağışlar Türkiye'deki hayırseverlik ortamında önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmalar, kurumlardan ziyade bireylere yapılan bağışların tercih edildiğini ve kayıt dışı bağış oranlarının resmi bağışları aştığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kayıt dışı bağışılığın ardındaki motivasyonlar, kişisel bağlantıları ve doğrudan yardımı vurgulayan daha geniş hayırseverlik araştırmaları ile uyumludur (Campbell & arkoęlu, 2019, s. 742).

Burada resmi hayırseverlik ve gayri resmî hayırseverlik olarak sınıflandırılan hayırseverlik ve yardım kavramları arasındaki tarihsel ayrımın kùkenleri İngiliz tarihinin Tudor dönemine, yaklaşık beş yüz yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Tudor dönemi, yeni bir girişimci iş adamları sınıfının ortaya çıkmasıyla karakterize edilen bir dönemdir. Bu dönemde, yoksul geniş erkeklere pratik eğitim sağlayan geleneksel kurumların, özellikle Orta aę loncaları ve manastırların, gerilemeye başladığı gözlemlenmiştir. Yeni girişimci sınıf, eski kurumların dönemin ihtiyaçlarına uygun eğitimi sağlayamadığını fark etmiş ve bu durum, hayırseverlik ve yardım kavramlarının birbirinden farklılaşmasına zemin hazırlamıştır. Hayırseverlik, uzun vadeli ve sürdür÷lebilir öz÷mler sunmayı amaçlarken; yardım, daha çok anlık ve kısa

vadeli destek sağlamaya yönelik bir eylem olarak şekillenmiştir. Bu tarihsel bağlam, hayırseverlik ve yardım arasındaki temel farkları anlamamız açısından önemlidir. Tudor döneminde, özellikle I. Elizabeth'in hükümdarlığı sırasında, önemli bir zenginler grubu, toplumsal eşitsizlikleri düzeltmek için sınıf olarak sorumluluk üstlendiklerini kabul ederek servetlerini yeni tür hayır kurumlarına adanmak istemiştir. I. Elizabeth dönemi boyunca çıkarılan "Charitable Uses" yasası, bu zenginlerin kaynaklarını yoksulluk, sağlık ve eğitim gibi sosyal meselelerle başa çıkmanın pratik yollarına odaklanan kurumlarda sürdürebilmeleri için başvurdıkları anayasal araç olmuştur. Özel kaynaklarla finanse edilen bu kurumlar, İngiliz hayırseverliğine beş yüzyıldan uzun bir süre boyunca egemen olmuş ve en azından kısmen Amerikan sisteminin gelişimi için bir model olarak hizmet etmiştir (Karl, RBF- Rockefeller University- Oct. 1989, ss. 1- 2).

1600'lü yıllarda "hayırseverlik" kelimesi ilk kez İngilizce'de kullanılmaya başlandığında, bu kelime insanların mutluluğunu ve refahını artırmak için aktif bir çaba gösterme anlamına geliyordu. Ancak, hayırseverlik tarihi yalnızca bağış yapmaktan ibaret değildir. Hayırseverlik, aynı zamanda sosyal sınıflar arasındaki ilişkilerin, dini ve ulusal kimliklerin, hayır ve refah anlayışlarının, zenginlik ve vergilendirme sistemlerinin, hükümet ile özel sektör arasındaki etkileşimlerin ve daha pek çok başka faktörün tarihidir. Yani, hayırseverlik tarihi, toplumsal ve ekonomik dinamiklerin bir yansıması olarak daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır (Vallely, 2020, s. 13). Bu güç dinamikleri, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki yatırımlarını anlamamızı sağlayan temel faktörler arasında yer almaktadır.

Toplumsal eşitsizliklere vicdani bir yanıt olarak ortaya çıkan modern haliyle hayırseverlik, sermaye birikimine dayalı kapitalist zenginliğin yeni bir düşünce biçimi olmuştur. Bu süreçte, "özel girişim" ve "kamusal hizmet" kavramları vakıf kurumlarında kendini göstermiştir. Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Henry Ford gibi sanayi liderleri, hayırseverliğin bilimin öncülüğünde yayılmasına ve küreselleşmesine katkı sağlamıştır. Ancak bir yandan da hayırsever kuruluşlar özellikle vakıflar aracılığıyla, büyük şirketler kendi ideallerini yaymak için hayırseverliği "özel çıkarlarını" maskeleyen bir araç olarak kullanmışlardır (Küçük, 2022, s. 15).

1960'lı yıllar, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de büyük hayırsever vakıfların toplumsal rolü ve sorumluluğu hakkında artan bir tartışma dönemi olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde, büyük vakıfların vergi muafiyeti statüsü, özellikle sağcı politik çevrelerde eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Eleştiriler, bu vakıfların toplumsal sorumluluklarını yeterince yerine getirmedikleri, elde ettikleri büyük servetlerden kamu yararına yeterince pay ayırmadıkları yönünde yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalar, hayırsever vakıfların Amerikan toplumundaki rolünü yeniden değerlendirme ihtiyacını gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların en önemli figürlerinden biri, Teksaslı muhafazakâr politikacı Wright Patman olmuştur. Patman, büyük vakıfların vergi muafiyeti statülerini sorgulamış ve bu kuruluşların kamuya daha fazla fayda sağlamaları gerektiğini savunmuştur. 1960'larda artan bu eleştiriler, vakıfların elde ettikleri büyük gelirler üzerinde yeterince şeffaf ve hesap verebilir olmadıkları yönündeki şikâyetlerle birleşmiştir. Patman ve benzer düşünen politikacılar, büyük vakıfların topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmek konusunda daha fazla yükümlülük altına girmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Bu baskılar, sonunda vakıfların her yıl varlıklarının en az %5'ini hayır amaçlı projelere ayırmalarını zorunlu kılan yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesiyle sonuçlanmıştır (RBF- Rockefeller University -1989- 1990).

Hayırseverlik, bilgi yaratma ve girişimciliği destekleme yoluyla Amerikan refahına önemli katkılar sağlamıştır. Ancak bu faaliyetler aynı zamanda kapitalizmin içsel çelişkilerini gizlemeye ve iş dünyasının imajını iyileştirmeye yönelik olmuştur. Örneğin, tekelci, hırsız baron olarak Amerika'da ün salan John D. Rockefeller'ın acımasız stratejilerle rakiplerini yok ettikten sonra hayırseverlik faaliyetleri ile eleştirileri hafifletmeyi hedeflemiştir. Microsoft'un kurucusu Bill Gates'in de benzer şekilde rekabet karşıtı uygulamalarından sonra hayırseverlik faaliyetlerine yönelmesi, bu stratejinin günümüzde de devam ettiğini göstermektedir. Sonuç olarak, hayırseverlik, kapitalist sistemin sosyal sorumluluklarını yerine getirmek ve toplumsal fayda sağlamak adına önemli bir araç haline gelmiştir (Küçük, 2022, s. 15).

Stanford Üniversitesi Hayırseverlik ve Sivil Toplum Merkezi'nin yöneticisi Prof. Rob Reich, hayırseverliğin yalnızca iyi niyetli bir eylem olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve politik gücü etkileyebilecek bir araç olarak da görülmesi gerektiğini

savunmaktadır. Reich, hayırseverliğin "bir tür güç" olduğunu belirterek, bunu büyük özel varlıkların kamu yararına kullanılmasına dayalı olarak tanımlar. Bu güç, kamu politikasını değiştirme amacı taşıyabilir ve genellikle hesap verebilirlikten yoksun, şeffaf olmayan, bağışçıların yönlendirdiği, sürekli koruma altında tutulan ve büyük vergi avantajlarına sahip bir yapıya sahiptir. Bu nedenle, Prof. Reich'e göre hayırseverlik faaliyetleri otomatik bir minnet yerine, eleştirel bir incelemeye tabi tutulmalıdır (Vallely, 2020, s. 610). Bu bakış açısı, hayırseverlik faaliyetlerinin toplumsal sorumlulukları ve toplum üzerindeki etkileri konusunda daha derin bir sorgulamayı gerekli kılar. Reich'in vurguladığı gibi, bu faaliyetlerin nasıl yapıldığı, kimin çıkarına hizmet ettiği ve uzun vadede toplumsal dengeyi nasıl etkilediği dikkatlice değerlendirilmelidir. Çünkü sivil toplumun dış kaynaklarla finanse edilmesi, temelde sivil toplumu çarpıtmaktadır. Bağışçılar, para, fikirler ve siyasi etki enjekte ederek sivil toplum için alanı yeniden şekillendirirler (Heideman, 2018, s. 345).

Unutulmamalıdır ki, dünyadaki en iyi şeyler bile etkili bir şekilde sunulmadığında veya doğru figürler tarafından yönlendirilmediğinde değer kaybeder. Rockefeller Vakfı gibi büyük hayırsever kuruluşlar, yalnızca maddi yardım sağlamanın ötesine geçerek, kendi etkilerini ve toplumsal algıyı yönetme konusunda da ustalaşmıştır. Nietzsche'ye göre halk, gerçekten büyük olanın özünü kavramakta zorluk çekse de bu büyük şeylerin etrafında dönen ve onları sergileyen figürlere, yani "büyük adamlar" olarak gördüğü kişilere hayranlık duyar. Bu bağlamda, Rockefeller Vakfı'nın, büyük çaplı hayırseverlik faaliyetleriyle yeni değerler yaratma ve toplumu şekillendirme gücü, halkın ve kamuoyunun ilgisini ve takdirini kazanmaktadır. Ancak bu faaliyetlerin ardında yatan asıl güç, bu tür kuruluşların toplumu şekillendiren figürler olarak oynadıkları rolde gizlidir. Dünyanın işleyişi böyledir; halk ve şan, bu büyük adamlar ve onların sergilediği hayırseverlik eylemleri etrafında döner (Nietzsche, 2017, s. 45).

Halk ve şanın etrafında döndüğü güç, aktörlerin (bireysel veya kolektif) başkalarının olasılıklarını tanımlayan bağlam üzerinde "etkiye sahip olma" yeteneği olarak tanımlanabilir (Carstensen & Schmidt, 2016, s. 321). Machiavelli'nin yönetici sınıfın hem sevgi hem de korku ile yönetmesi gerektiği yönündeki düşünceleri, modern

hayırseverlik pratiklerinde de yansımaktadır. Özellikle Rockefeller Vakfı gibi büyük hayırsever kuruluşlar, bu ikili stratejiyi kullanarak hem sosyal sorumluluklarını yerine getirmeyi hem de toplumsal algıyı yönetmeyi başarmışlardır. Dört yüzyıldan daha uzun bir süre önce Niccolo Machiavelli İtalya'daki prenslere sevilmenin korkulmaktan daha önemli olduğunu tavsiye etmiştir. Machiavelli'ye göre tahakküm altındakilerin itaatinin yalnızca rıza ile garanti edilemediği durumlarda, zorlama tavsiye edilebilir. Ona göre savaşmanın iki yolu vardır: ya hukuk ya da zorlama. Hukuk, insani yönü temsil ederken; zorlama, hayvani yönü temsil etmektedir.

Machiavelli, Achilles¹'in Chiron'a emanet edilmesinin de bu nedenle olduğunu belirtir ve bu şekilde prensin hem insan hem de hayvan doğasını tanıyabileceğini ifade eder. Ancak nihai olarak yönetici sınıfın kendilerinden nefret edilmesine sebep olacak her şeyden uzak durması gerektiğini vurgular ve iktidarı yalnızca rızaya dayalı yönü yani insani yönüyle tabi grupları kontrol edebildiği ölçüde gerçekten hegemonik olarak kabul eder (Machiavelli, 2008, ss. 279-289).

Dennis T. Regan'ın 1971 tarihli "Effects of a favor and liking on compliance" başlıklı çalışmasında, biri için bir iyilik yapmanın, sonraki bir talebe itaatini nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Araştırmada denek gibi görünen gizli bir araştırmacıdan gelen yardım talebine karşı iyilik ve beğenin etkilerini incelemek için bir laboratuvar deneyi yapılmıştır. Araştırmanın birinci aşamasında gerçek denekler aralarında bulunan gizli araştırmacı tarafından meşrubat ikramı ile manipüle edilmişlerdir. İkinci aşamada ise gerçek deneğe herhangi bir ikramda bulunulmamıştır. Her iki aşamada da gizli araştırmacı, gerçek deneklerden kendisine bir iyilik yapılmasını rica ederek onlara çekiliş bileti satmaya çalışmıştır. Buna göre meşrubat ikram edilenlerin daha çok bilet aldığı gözlemlenmiştir. Ancak ilişkili verilerin yanı sıra gizli araştırmacının ayrıntılı derecelendirmeleri, iyilik ve itaat arasındaki ilişkinin, iyilik yapandan hoşlanmakla değil, karşılık vermeye yönelik normatif baskıyla aracılık ettiğini öne

¹ Achilles, Yunan kralı Peleus ile deniz perisi veya tanrıçası Thetis'in oğluydu. Achilles'in annesi Thetis, Achilles henüz gençken kocasını ve oğlunu terk ederek deniz perilerinin yanına döner. Achilles'i büyütmek için yardıma ihtiyacı olan Peleus, onu Chiron adında bir centaur tarafından eğitmeye gönderir. Üst gövdesi bir insana, alt gövdesi ve bacakları bir atınkine sahip olan centaurlar, Yunan sanatında sıklıkla şiddetli ve vahşi yaratıklar olarak temsil edilir, ancak Chiron bilgeliğiyle tanınıyordu ve Herakles ve Jason gibi diğer kahramanları da eğitmişti (Ayrıntılı bilgi için bk. British Museum, Who was Achilles?, 2019).

sürmektedir. İyilik, beğeni ve itaat arasındaki ilişkilere ilişkin literatürü özetlemek gerekirse, mevcut veriler, iyiliğin alıcı tarafında rapor edilen yükümlülük duygularına yol açabileceğini göstermektedir (Regan, 1971, ss. 627- 639).

Levi-Strauss bağışın karşı bağışa göndermede bulunduğu, mübadele edimlerine aşkın bir karşılıklılık yapısı olarak tanımlarken; Bourdieu, Kabil'den örnek vererek, orada armağanın neredeyse talihsiz bir şey olduğunu, çünkü karşılığının verilmesi gerektiğini söyleyen pek çok atasözü ile karşılaştığını belirtir. Bourdieu'ya göre tüm durumlarda başlangıçtaki edim alan kişinin özgürlüğünün ihlalidir. Bir tehdit taşır: kişiyi iade etmeye, hem de daha fazlasıyla iade etmeye zorunlu kılar; bunun ötesinde yükümlülükler yaratır, karşılık vermekle yükümlü insanlar yaratan bir tür elde tutma yöntemidir. Bu simgesel şiddetin etkilerinden biri de egemenlik ve boyun eğme ilişkilerinin sevgi ilişkilerine, iktidarın karizmaya ya da duygusal bir hoşnutluk yaratabilecek bir cazibeye dönüşmesidir. Borcun kabulü minnete, bu cömertçe edimi gerçekleştirene karşı kalıcı bir duyguya dönüşür (Bourdieu, 2015, ss. 169- 180). Sadece Kabil'de değil, yurdumuzda da her şeyin karşılıklı olduğunu vurgulayan “Almadan vermek, Allah'a mahsus (yaraşır)”, “hiç çoban koyunu güder mi dağda olmasa gözleri süt, yoğurt, yağda”, “el eli yıkar el de döner yüzü yıkar” gibi atasözleri mevcuttur (Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 2024).

Mauss'un karşılıklılık teorisi, hayırseverliğin temelinde yatan sosyal ilişkileri anlamamızda kritik bir öneme sahiptir. Bu teori, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerinin incelenmesinde de yol gösterici olabilir, çünkü bu vakıf, hediyeleşme ve karşılıklılık üzerine kurulu bir dizi sosyal dinamiği harekete geçirmiştir. Mauss'un karşılıklılık teorisi, hediye vermenin insan toplumlarına derinlemesine yerleşmiş evrensel bir sosyal olgu olduğu fikrine dayanmaktadır. Hediye alışverişinin sadece ekonomik bir işlem değil aynı zamanda sosyal ve kültürel anlamlar taşıyan sembolik bir eylem olduğunu savunur. Mauss, “The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies,” başlıklı eserinde yerli toplumlarda, farklı kültürlerdeki hediyeleşme uygulamalarının çeşitli biçimlerini araştırmıştır (El-Haddad, Prvan, & Štrkalj, 2021, s. 96). Mauss'a göre araştırdığı tüm toplum ve kültürlerde aynı tür sosyal ve psikolojik model ortaya çıkmaktadır. Yiyecek, kadınlar, çocuklar, mülkler, tılsımlar, toprak, emek, hizmetler, dini makamlar, rütbe; her şey verilmesi ve geri

ödenmesi gereken şeylerdir. İnsanları kapsayan manevi his diyebileceğimiz şey ile karşılıklı alışveriş, klanlar ve bireyler, rütbeler, cinsiyetler ve nesiller arasında gidip gelir (Mauss, 1966, ss. 11- 12). Fransız antropolog Marcel Mauss'a göre hediye alışverişini uygulamaları evrensel ve toplumsal yaşamın kurucusudur. Bağışlar ve hediyeler verme, alma ve karşılık verme yükümlülükleri sistemi aracılığıyla veren ve alan arasında sosyal bir bağ oluşturur. Mauss'a göre karşılık verme yükümlülüğü, karşılıksız bir hediye (veya hayırseverliğin) yol açtığı psikolojik sonuçlardan kaynaklanmaktadır (Rudyak, 2023, s. 585).

Amerikan Vakıfları ve Hegemonya

Özgürlük, zenginlik üretir ve zenginlik özgürlüğü yok eder. Motley'in belirttiği gibi, "Charles V².in muhteşem imparatorluğu, özgürlüğün mezarı üzerine inşa edilmiştir." Bu ifade, büyük zenginlik ve gücün, bireysel özgürlüğü nasıl bastırabileceğini göstermektedir. Günümüzün büyük şehirleri, fabrikaları, tekelleri ve servetleri de benzer şekilde, toplumun sindirme gücünü aşan bir obezlik olarak tanımlanabilir. İnsanlık, merkezlerde birbirlerinin üzerine yığılmakta ve yeni bilimlerle yeni birlikler tarafından kurulan şöenin dışında kalmamak için birbirleriyle mücadele etmektedir. Bu mücadelenin boyutları hem bilimimizi hem de vicdanımızı aşmıştır (Lloyd, 2011, s. 6).

Bu bağlamda, büyük Amerikan vakıflarının 1945 yılından itibaren oynadığı rol, zenginliğin ve gücün nasıl yönlendirildiğine dair önemli bir örnek sunar. Ford, Carnegie ve Rockefeller gibi büyük Amerikan vakıfları, Amerikan dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. O dönemde, sömürgeci ülkelerden olan İngiltere, Fransa ve Hollanda'nın sömürge imparatorluklarının sona ermesinin kaçınılmaz olduğu artık aşikârdı. Aynı zamanda, dünya iki süper güç olan ABD ve Sovyetler Birliği arasında bölünmeye başlamış ve sömürge topraklarının bu güç bloklarından birine dâhil edilme yarışı başlamıştı. Washington'daki politika yapımcılar, eski sömürgelerde güçlü bir Amerikan etkisinin çeşitli nedenlerle gerekli

² 16. yüzyılın başlarında, Kutsal Roma İmparatoru Charles V, Avrupa'nın en güçlü adamıydı. 1500 yılında Ghent'te doğan ve Mechelen'de büyüyen Charles, kıtaya ve ötesine, Yeni Dünya'ya kadar uzanan geniş bir bölgeyi yönetiyordu. Ancak, 55 yaşında Brüksel'de tahttan feragat etmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. De Meulenaere, 2023).

olduğunu düşünüyordu. Öncelikle, Batı bloğunun ekonomileri için hayati önemde olan hammaddelerin Batı çıkarlarına hizmet edecek şekilde erişilebilir olması gerekiyordu. Ayrıca, Amerikan ekonomik sisteminin sürekli genişleyen bir pazara ihtiyacı olduğundan, bu pazarın küçülmesine yol açacak herhangi bir kısıtlama, sistem için tehdit olarak görülüyordu. Bu analize göre, Afrika veya Asya'da bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke, Komünist bloğun etkisi altına girerse, Amerikan kapitalist pazarlarından kaybedilmiş sayılıyor ve bu durum hem Amerikan ekonomik sistemini hem de küresel kapitalizmi tehdit ediyordu. Soğuk Savaş'ın başlaması ve ABD'de artan McCarthyci³ histerisi, Amerikan politika yapımcıları ile iş dünyası liderleri için iki açıdan avantajlıydı. Bir yandan, Amerikan askeri yapısının genişleme eğilimleri için bir gerekçe sağlanmış, diğer yandan ise Sovyet yayılmacılığının Batı ve Amerikan yaşam tarzına tehdit oluşturduğu iddiası ortaya atılmıştır. Diğer yandan, bu sürekli dile getirilen tehdit, askeri genişlemenin esas olarak uluslararası operasyonlara sahip Amerikan şirketleri ve finans kurumlarının çıkarlarına hizmet ettiği gerçeğinden halkın dikkatini uzaklaştırmıştır (Berman, 1980, ss. 203- 204).

Hegemonya kavramı, küresel düzeyde faaliyet gösteren bu büyük kuruluşların, özellikle de vakıfların, toplumsal anlamlar ve değerler dizisini nasıl şekillendirdiğine dair bir çerçeve sunar. Hegemonya, yalnızca belirli bir grubun diğerlerine üstünlük sağladığı bir durum değil, aynı zamanda toplumdaki çeşitli kesimlerin paylaştığı ve karşılıklı olarak onayladığı bir anlam ve değerler sistemidir. Bu hegemonya, özellikle eğitim ve medya aracılığıyla pekiştirilir. Rockefeller Vakfı gibi büyük vakıflar, bu sürecin kritik oyuncularını olarak öne çıkmaktadırlar. Bu vakıflar, birçok insan tarafından kabul edilen gerçeklik algısını şekillendirmede önemli rol oynarlar. Bunu, eğitici kitlesel medya araçlarının geliştirilmesine katılarak ve seçilen üniversitelerdeki belirli programlar için fon sağlayarak gerçekleştirirler. Vakıfların bu desteği, belirli bilgi türlerini öne çıkararak ve diğerlerini göz ardı ederek, hegemonik bir gerçeklik inşasına katkıda bulunur. Bu durum, eğitim sisteminde özellikle belirginleşir; örneğin,

³ McCarthyizm, 1950'lerde ABD'li Senatör Joseph McCarthy'nin, ABD hükümetinin çeşitli alanlarına sızdığı iddia edilen komünistleri ortaya çıkarmak amacıyla bir dizi soruşturma ve duruşma gerçekleştirdiği döneme verilen isimdir (Ayrıntılı bilgi için bk.Achter, 2024).

okul müfredatları, ders kitapları ve öğretmenler, toplumda baskın olan ideolojiyi pekiştiren belirli bir tarih ve bilgi anlayışını vurgularlar (Berman, 1983, ss. 30- 97).

Rockefeller Vakfı'nın bu bağlamda rolü, özellikle üçüncü dünya ülkelerinin eğitim sistemlerine yönelik yardım paketleri aracılığıyla görülür. Bu paketlerle, bu ülkelerin eğitim enstitülerine belirli özellikler kazandırılmaya çalışılır ve bu özellikler genellikle Amerika'nın elit üniversitelerinin model alınmasıyla şekillendirilir. Bu süreç, Amerikan modeli eğitim çalışmalarının bu ülkelerde benimsenmesine ve böylece Amerikan hegemonyasının eğitim yoluyla küresel düzeyde yayılmasına yol açar. Vakıf, bu ülkelerdeki eğitim kurumlarını yeniden yapılandırarak, onların yönetsel altyapılarını, akademik programlarını ve profesyonel standartlarını Amerika'daki elit üniversitelere benzetmeye çalışır. Böylece, bu eğitim kurumları birinci nesil olarak kabul edilir ve onların model alınmasıyla, ikinci nesil eğitim kurumları da aynı doğrultuda gelişir (Berman, 1983, ss. 30- 97). Rockefeller Vakfı'nın kurucusu John D. Rockefeller, bu stratejik hedefleri vurgulamak adına 1897 yılında oğluna yazdığı bir mektupta, bilim adamlarının, yazarların, akademisyenlerin—yani aydın kesimin—etki ve yönlendirme yetilerine sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, "özellikleri olan ancak gücü olmayan insanlar boşa harcanmış demektir; eğitilmiş fakat etkisi olmayan insanlar ise bir çöp yığınıdır" (G. NG, 2021, s. 6). Bu ifade, Vakfın eğitim alanındaki faaliyetlerinin arkasındaki motivasyonu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

1945'ten bu yana Carnegie, Ford ve Rockefeller vakıflarının mütevelli heyetleri ve yetkilileri, Amerikan ekonomik ve siyasi sisteminin geleceği için gelişmekte olan ülkelerde güçlü bir Amerikan varlığına ihtiyaç duyulduğu inancını Washington'daki politika yapımcılar ve iş dünyası liderleriyle de paylaşmışlardır. Bu vakıfları Amerikan siyasi ve iş dünyası yapısına bağlayan ortak bakış açısı, vakıf yetkilileri ve mütevellilerinin genellikle Washington'daki politika yapımcılar ve iş dünyası liderleri olarak da görev yapmaları veya daha önce yapmış olmalarından kaynaklanmıştır. Carnegie, Ford ve Rockefeller vakıflarının mütevelli heyetleri “Kuruluş, güç eliti veya Amerikan yönetici sınıfı” olarak adlandırılan şeyin bir mikro kozmosunu temsil etmiştir (Berman, 1980, s. 204).

ABD vakıfları, ekonomik ve stratejik olarak önemli bölgelerde ABD'nin hegemonyasını desteklemek ve pekiştirmek için entelektüel ve kurumsal alt yapıyı kurma ve destekleme yolunda önemli rol oynadılar. Bu faaliyetler, bazen eleştirilse de ABD'nin küresel etkisini artırmak amacıyla sistemli ve stratejik bir şekilde gerçekleştirildi. Bu stratejilerden bazı şunlardır:

- Yeni eğitim ve araştırma kurumlarının kurulmasını finanse ettiler.
- Aynı amaç doğrultusunda mevcut kurumları pekiştirdiler.
- Belirli araştırma konularını destekleyen projeleri finanse ederek araştırma gündemini belirlediler.
- Üçüncü Dünya ülkelerinden öğrenciler için burslar sağladılar.
- ABD ve yurt dışından akademisyenleri ve uygulayıcıları konferanslar ve seminerlerde bir araya getirerek ağlar oluşturdular (Parmar, 2002b, s. 14).

Bu stratejinin nasıl uygulandığına dair en güzel örneklerden birini Ransom (1974) vermiştir. Ransom'a göre, 1960'ların başında Endonezya, kapitalist gelişim dünyasında olumsuz bir üne sahipti. Kamulaştırmalar, el koymalar ve yaygın Milliyetçilik, ekonomistleri ve iş adamlarını endişelendiriyordu. Endonezya'nın zengin doğal kaynaklarının -petrol, kauçuk ve kalay- Sukarno⁴ ve Pekin yanlısı Endonezya Komünist Partisi'nin (PKI) yirmi milyon takipçisi tarafından kontrol edilmesinden korkuluyordu. Ekim 1965'te Endonezya generalleri bu duruma müdahale etmiştir. Başarısız bir albaylar darbesine karşı verdikleri mücadeleyi anti-komünist bir programa dönüştürmüşler ve ülkenin geniş doğal kaynaklarını Amerikan şirketlerine açmışlardır (Ransom, 1974, s. 93).

Vietnam, genişleyen Amerikan imparatorluğu için büyük bir savaş sonrası yenilgi olmuştur, ancak yakınlardaki Endonezya'daki bu dönüşüm en büyük zaferi olmuştur.

⁴ Sukarno, Endonezya'nın bağımsızlık hareketine önderlik eden ve ülkenin ilk başkanı olarak görev yapan bir liderdir. Yönetimi sırasında parlamenter sistemi kaldırarak otoriter bir rejim kurdu. Komünistleri ve orduyu dengelemeye çalışırken, sonunda 1966'da Suharto'nun liderliğindeki ordu tarafından görevden alındı (Ayrıntılı bilgi için bk. Hanna, Encyclopedia Britannica. Sukarno. 2024).

Endonezya generalleri, Amerikan başarısında büyük bir pay sahibi olmuştur. Bununla birlikte, bu büyük kaynak dağıtımını denetleyen olağanüstü bir Endonezyalı ekonomistler ekibi de olmuştur. Bu ekonomistlerin hepsi, dünyanın en güçlü vakıflarından Ford Vakfı'nın yirmi yıllık stratejisi kapsamında ABD'de eğitim görmüştür. Ford Vakfı'nın bu projesi, 2,5 milyon ABD Dolarına mal olmuştur ve belirli bir stratejik hedefe hizmet etmiştir. Ransom burada sözlerini Ford'un Uluslararası Eğitim ve Araştırma Programı'nın uzun süre direktörlüğünü yürüten John Howard'ın sözleriyle desteklemiştir. Howard'a göre, "Ford, Sukarno görevden alındığında ülkeyi yönetecek kişileri yetiştirdiğini düşünüyordu" (Ransom, 1974, ss. 93- 97).

Soğuk Savaş derinleştikçe, ABD'li bilim insanları dış politikada daha fazla etkili olmuştur. Ulusal Bilim Akademisi bünyesinde Uluslararası İlişkiler Ofisi kurmuşlar, Dışişleri Bakanlığı'na bilim ataşeleri yerleştirilmesini önermişler ve Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı⁵ (CIA) ile benzeri kuruluşlarda bilim ofisleri organize etmişlerdir. Bilimin psikolojik savaşta kullanılma potansiyelini değerlendirmişler ve Avrupa, Latin Amerika, Afrika için yeni bilimsel yardım programlarını teşvik etmişlerdir. Bu genişleyen roller, bilimsel disiplinlerin, kurumların ve araştırmacıların mesleki kimliklerinin gelişimini derinden etkilemiştir. Devlet adamları ve hükümet yetkilileri, daha önce dış politika koalisyonlarında temsil edilmeyen bu uzmanlara artan bağımlılık nedeniyle, bu değişimlerden önemli ölçüde etkilenmişlerdir (Doel, 2012, ss. 215- 216). 1950'lerde vakıflar hükümet yetkilileriyle doğrudan çalışırken, 1990'larda daha çok Sivil Toplum Kuruluşları aracılığıyla faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu değişimlerin ardındaki itici güçler ve nedenler arasında siyasi ve ekonomik koşulların yanı sıra kalkınma paradigmasındaki değişiklikler yer almıştır (Micinski, 2017, s. 1303).

Soğuk Savaş, Küreselleşme ve Türkiye

Artan uluslararasılaşmanın bir sonucu "karşılıklı bağımlılık" çerçevesinin giderek artmasıyla ulus devletin bağımsız iç politikaları uygulama rolünde/gücünde göreceli bir azalma olarak tanımlanan küreselleşme statik bir yapıdan ziyade son derece

⁵ Central Intelligence Agency.

dinamik bir kavrama işaret eder. Küreselleşme, ulus devletlerin uluslararası etkisini kısıtlarken ve çokuluslu şirketlerin, hükümet dışı örgütlerin, araştırma ve düşünce kuruluşlarının ve medyanın uluslararası alandaki güçlerini artıran etkisi sonucunda, sivil toplum kuruluşlarının, bilim insanlarının, müelliflerin, akademi mensuplarının, başka bir deyişle "şahısların" uluslararası ilişkileri etkileme ve yönlendirme ihtimali de geçmişe kıyasla önemli oranda artış göstermiştir. Sahip oldukları büyük servetin bir kısmını, geçmiş yıllarda ülkelerindeki eğitim, sağlık gibi alanlara harcayan, "klasik" olarak nitelendirebileceğimiz hayırseverlerin yanı sıra, küreselleşmenin etkisini iyice sezindiği son dönemlerde, çevrenin korunması, yoksulluk ve hastalıklarla uluslararası alanda mücadele gibi küresel ölçekte mesai harcayan yeni kuruluşlar da ortaya çıkmıştır (Öztürk, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024).

II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye tarafsız kalmayı başarmış olsa da Soğuk Savaş döneminde Rusya'nın saldırgan politikaları karşısında ABD ile olan ilişkilerini güçlendirmek zorunda kalmıştır. 1947'de ABD, askeri alanda Truman Doktrini ile Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Bunu, 1948'de Türk ekonomisinin toparlanmasına yardımcı olmak için bir miktar mali yardım sağlamayı amaçlayan Marshall Planı izlemiştir. 1950'de gerçekleşen hükümet değişikliği ile Türkiye'de yaşanan gelişmeler yeni bir siyasi yönelime yol açmış ve Türkiye'nin 1951'de NATO'ya katılım için protokol imzalamasının ardından ABD ile Türkiye biraz daha yakınlaşmıştır. Askeri ve mali desteğin komünizme karşı ideolojik bir duvar örmeye yetmeyeceğinin farkında olan ABD, yükselen bir dünya gücü olarak etki alanını beşerî bilimler de dâhil olmak üzere çok çeşitli alanlara genişletmiştir. Fulbright Programı gibi çok sayıda Amerikan kuruluşu bu amaçla oluşturulmuş ayrıca Rockefeller ve Ford vakıfları gibi kuruluşlar bu hedefe hizmet etmek üzere yönlendirilmiştir (Kalkan, 2020, s. 41). Amerikan kamu diplomasisinin hegemonya oluşturma hedefleri, Amerikan kütüphanelerinin, kitap çevirilerinin yanı sıra yabancı öğrencileri ve profesyonelleri, Amerikan toplumunun ve kültürünün çeşitli yönlerini kendi gözleriyle görmeleri için, ABD'ye getiren değişim programları tarafından da desteklenmektedir. ABD kamu diplomasisi çabalarının bir parçası olarak desteklenen yurtdışındaki İngilizce öğretim programları, özellikle de Amerikan vatandaşları tarafından öğrenilenler, aynı zamanda Amerikan toplumu ve kültürünün bazı yönlerinin aktarılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu programların tümü, yumuşak gücün yabancı

izleyicilerin ilgisini çekmeye hizmet eden yönlerini sunmak üzere tasarlanmıştır (Rugh, 2017, s. 2). ABD Hükümeti'nin 2008 yılında bahsi geçen bu kamu diplomasisine ayırdığı yaklaşık mali kaynak miktarı 1,6 milyar ABD dolarıdır. 2003 yılında ise bu miktar 1,3 milyar ABD doları civarındaydı. Müslüman ülkelere yönelik diplomatik faaliyetlere harcanan miktarın ise 400 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu bütçeye Fulbright, üniversite ve araştırma bursları, değişim programları ve medya kampanyaları gibi programlar dâhil değildir (Kalın, 2011, ss. 15-16). Rockefeller Vakfı gibi kuruluşlar bahsedildiği gibi ABD'li politika yapıcılar tarafından liberal olmayan devletlerin potansiyel yönetici elitlerinin demokratik sosyalleşmesi yoluyla ABD'nin yumuşak gücünün (ve güvenliğinin) güçlendirilmesinin bir yolu olarak eğitim değişimleri ve bursları sağlamaları hususunda teşvik edilmişlerdir (Atkinson, 2010, s. 3).

Dönemin ABD Başkan Yardımcısı Robert Nixon, Celal Bayar'ın 1954'teki ABD ziyareti sırasında, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ideolojik direnişteki kilit rolünü överek aslında Türkiye'ye yapılan yardımların temel nedenini küreselleşen dünyadaki yeni ihtiyaçlara değinerek şu sözlerle ifade etmektedir: “Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı, Türkiye'nin özgürlüğüne yönelik her türlü tehdidin aslında Amerika'nın özgürlüğüne yönelik bir tehdit olduğunu anlamamızın bir sonucudur. Türkiye'ye bize bağımlı olması için değil, başka bir milletin zincirine boyun eğmesin diye yardım ettik”. (Erken, 2018, s. 63). Bu noktada, özellikle 1939-1945 yılları arasında ABD dış politikasında 'izolasyonculuk'tan küreselciliğe geçişte kilit bir rol oynayan Rockefeller Vakfı, kayda değer mali kaynaklarını, politika yapıcılara ve akademisyenlere yeni bir küreselci fikir birliği oluşturmalarına yardımcı olmak amacına bilinçli ve sistematik bir şekilde adanmıştır. Ayrıca vakıf, başta eğitim ve sağlık olmak üzere pek çok girişimle ABD'nin dış ilişkilerine doğrudan katılmıştır. Vakfın bu girişimleri “kültürel hegemonya” olarak yorumlanmıştır (Parmar, 2002a, s. 235).

Bu arka plan, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerini anlamak için gerekli olan tarihsel ve teorik çerçeveyi sunmaktadır. Bu genel çerçeve, tezin ilerleyen bölümlerinde vakfın Türkiye'deki etkilerini derinlemesine incelememize olanak sağlayacaktır.

Çalışmanın Konusu

Britanyalı filozof Bertrand Russell’a göre modern dünyayı yaratan çok önemli iki insan vardır. Bunlar; Rockefeller ve Bismarck. Russell; biri ekonomide diğeri ise siyasette liberal evrensel mutluluk hayalini yıkarak yerine tekeli ve korporatif devleti koymuşlardır diyerek John D. Rockefeller’ı anlatır (Collier & Horowitz, 1977, s. 1). Bu çalışmanın konusu, John D. Rockefeller tarafından 1913 yılında kurulan ve günümüzde hala etkin bir şekilde faaliyetlerine devam eden Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’de yapmış olduğu faaliyetleri ve bu faaliyetlerin uzun vadeli sonuçlarını analiz etmektir. Bu kapsamda ABD’nin New York eyaletinin Tarrytown kentinde bulunan Rockefeller Arşiv Merkezi ziyaret edilmiştir. Bu ziyaret esnasında Tablo 1’de gösterilen tüm dosyalar incelenmiş ve bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Rockefeller Vakfı Arşivi’nde Bulunan Türkiye ile İlgili Dosyaların Tasnifi.

Rockefeller Vakfı Arşivi’nde Türkiye	
İkinci Dünya Savaşı öncesi	İkinci Dünya Savaşı sonrası
1. 805: Türkiye – Genel	1. 805: Türkiye – Genel
2. 805A: Türkiye – Tıp	2. 805A: Türkiye – Tıp
3. 805C: Türkiye – Hemşirelik	3. 805C: Türkiye – Hemşirelik
4. 805I: Türkiye – Sıtma	4. 805D: Türkiye – Doğa bilimleri ve Tarım
5. 805J: Türkiye – Halk Sağlığı Toplantıları	5. 805E: Türkiye – Burslar ve Ödüller
6. 805L: Türkiye – Halk Sağlığı Eğitimi	6. 805R: Türkiye – Sanat ve Beşerî İlimler
7. 805S: Türkiye – Sosyal Bilimler	7. 805S: Türkiye – Sosyal Bilimler

Kaynak: Rockefeller Vakfı Arşivinden alınan belgelere dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1, Rockefeller Arşiv Merkezi’nde Türkiye ile ilgili dosyaların tasnif edilme şeklinin, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve II. Dünya Savaşı sonrası nasıl değiştiğini göstermektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesi dosyalar, genellikle sağlık ve halk sağlığı konularına odaklanmıştır. Vakfın II. Dünya Savaşı sonrasında dosya tasnifi genişlemiş

ve çeşitlenmiştir. Bu değişiklikler, Vakfın, Türkiye'de savaş sonrası dönemde (1940 – 1960'lı yıllar) sonrasına kadar daha çeşitli konulara odaklandığını ve sadece sağlıkla sınırlı kalmayarak doğa bilimleri, tarım, sanat, beşerî bilimler ve ödüller gibi farklı alanlarda da dosyalar oluşturduğunu göstermektedir.

Tarım alanında Ankara Ofisi başlığı altında RG6 SG 19 1968-1978 numaralı ayrı bir dosya daha açılmıştır. Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi kayıtları başlıklı bu dosya 1970'li yıllarda Türkiye'deki buğday istasyonları ve Türkiye'de buğday araştırmalarına bağlı çeşitli kurum ve kuruluşlara ilişkin genel yazışmaları ve idari belgeleri içermektedir. Yazışmalar, raporlar ve basılı materyaller, Merkezin buğday araştırma çalışmaları ve bitki ıslahı ile Türk makamları ve diğer tarım enstitüleri ve üniversitelerden tarım uzmanları ile olan etkileşimlerini detaylandırmaktadır (RF-records, field offices, Ankara, Turkey, RG 6, SG 19).

Çalışmanın veri setinin merkezinde olan Rockefeller Vakfı'nın kurucusu John D. Rockefeller, seçilmiş bir grup ortağın lideri olarak Standard Oil Company'yi kurmuş ve 1890'lara gelindiğinde bu şirketi petrol ürünlerinin rafine edilmesi, dağıtımı ve pazarlanmasında neredeyse tekel seviyesine getirmiştir. John D. Rockefeller, Amerikan kapitalizminin laissez-faire (Serbest ekonomi- bırakınız yapsınlar) çağındaki büyük tröstlerin en büyüğü değildi ama neredeyse en mükemmeliydi. Eleştirilere asla kamuoyu önünde yanıt vermeyen (ve bu nedenle birçok kişiye hem sofu hem de kibirli görünen) son derece dindar ve çok özel bir kişi olduğu için, skandal haberlere ilgi duyan gazetecilerin favori hedefi haline gelmiş ve halkın zihninde kalıcı bir şekilde bir soyguncu baron olarak yer etmiştir. Standart Oil 1911 yılında Yargıtay'ın Anti-Trust yasasını onaylamasıyla 34 farklı şirkete bölündüğünde bu şirketleri dörtte biri John D. Rockefeller'a aitti. Bu ve petrolün birçok kullanım alanındaki büyük artışı onu 1915'e kadar ABD'nin en zengin adamı yapmıştır. O dönemde serveti bir milyar dolar civarındaydı (Harr & Johnson, 1991, s. 4). Ancak, serveti bir milyar dolara yaklaşan ya da aşan birçok aile varken hiçbiri Rockefeller ailesi gibi büyük bir üne, güce ya da etki alanına sahip olamamıştır. Bunun sebebi ise ailenin nesilden nesle aktarılan hayırseverlik geleneğidir. Rockefeller Vicdanı sivil ve sosyal vicdan olarak o kadar gelişmişti ki ABD'de rakibi yoktu ve Amerikan tarihinde bir niş olarak yerini almıştı (Harr & Johnson, 1991, s. 5).

Rockefeller Vakfı kuruluşunun takiben öncelikle Birleşik Devletler topraklarında özellikle daha az gelişmiş olan güney eyaletlerinde bilimsel araştırmalar ve tıp hizmetlerinin geliştirilmesine odaklanmıştır. Vakıf, 1916 yılında John Hopkins Üniversitesi'nde Hijyen ve Halk Sağlığı Fakültesi'nin kuruluşuna destek vermiştir. Vakfın faaliyetleri daha sonra Çin ve Yakın Doğu ülkelerine genişletilmiştir (Erken, 2015, s. 117). Rockefeller Vakfı (RF), 1935'ten 1946'ya kadar süren kırsal bir yeniden yapılanma girişimi olan Çin Programını üstlendiğinde Çin'de önemli bir geçmişe sahipti. Vakıf 1914 yılında öncelikle Çin Tıp Kurulu'nu (CMB) kurarken bunu 1917'de Pekin Birliği Tıp Koleji'ni (PUMC-Peking Union Medical College) kurdu. 1920'lerin sonlarında ise Rockefeller ailesinin Baptist taahhütlerinin mirası olan bazı misyon kolejleri desteklenmiştir. 1933'e gelindiğinde, Rockefeller Vakfı, Çin'de 37 milyon dolardan fazla yani diğer yabancı ülkelere göre daha fazla para harcamıştı ve harcanan bu miktarın büyük kısmı PUMC için harcanmıştır (Shubinski, 2022). Tezin ikinci bölümünde Rockefeller Ailesi ve ailenin himayesinde kurulan kuruluşlar, bu kuruluşları faaliyet alanlarına detaylı bir şekilde değinilmiştir.

Birçok ülkede olduğu gibi Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'ye girişi sağlık alanında olmuştur. 1917 yılında Türkiye'yi tanıyan Amerikalılar Vakfı Türkiye'de toplum sağlığının düzeltilmesi hususunda destek vermesi için ikna turlarına başlamıştır. Vakıf temsilcisi olarak Dr. Victor G. Heiser'i gönderip birçok araştırma yaptırmış, Heiser, Amiral Mark Bristol dâhil Türkiye'de bulunan birçok Amerikalı ile temaslarda bulunmuş ancak vakıf görüşmelerin ardından faaliyete geçmek için adım atmamıştır. Türkiye'nin siyasi istikrarı sağlanınca Vakfın Türkiye'ye olan ilgisi artmıştır. Vakıf artık Türk öğrencilere yurtdışında eğitim almaları için burs verebilir, Sağlık Bakanlığı ile çalışarak Halk Sağlığı Enstitüsü kurabilirdi. Vakıf bu yatırımlar gerçekleştirmek için Dr. Ralph K. Collins'i uygun görmüş ve Şubat 1926'da Türkiye'ye gelen Collins, 1940 yılına kadar Türkiye'de kalmış ve Rockefeller Vakfı'nın 1920-1930 yılları arasında Türk halk sağlığı üzerine yaptığı çalışmalarda en önemli figür olmuştur. Bu dönemde vakfın yaptığı en büyük yatırım Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü olmuştur (Erdem & Rose, 2000, ss. 136-137). Rockefeller Vakfı'nın sağlık alanında yaptığı yatırımlar ve gerçekleştirdiği faaliyetler tezin üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Rockefeller Vakfı Meksika’da başlattıkları Yeşil Devrim’in devamını Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim projesi ile Türkiye’de uygulamışlardır. Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim programı, Rockefeller Vakfı tarafından Türkiye’de mahsul araştırmalarına ve tarımsal üretime yardımcı olmak için finanse edilen bir projedir. Program hem ilkbahar hem de kış buğdayının çeşitli ekolojik koşullara uyarlanmış çeşitlerinin yetiştirilmesini, iş birliği yapan ülkelerden bilim adamlarının buğday yetiştiriciliği üzerine eğitimini ve yerel araştırma ve üretim programlarının geliştirilmesinde tavsiye ve yardımları içermektedir (Rockefeller Foundation records, field offices, Ankara, Turkey, RG 6, SG 19). Rockefeller Vakfı’nın tarım alanında yaptığı yatırımlar ve gerçekleştirdiği faaliyetler tezin dördüncü bölümünde detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Rockefeller Vakfı temsilcileri, Türkiye’deki eğitilmiş seçkinleri Batının yaşam tarzına adaptasyon açısından önemli buluyorlardı. Özellikle sanatı Türkiye’de Batı değerlerinin yaygın bir şekilde benimsenmesinde hayati bir araç olarak görmekteydiler. Bu nedenle resim, mimari, heykel, tiyatro, edebiyat gibi alanlarda da birçok burs vermişlerdir (Erken, 2015, s. 136). Vakfın eğitim ve kültür alanında yaptığı yatırımlar ve gerçekleştirdiği faaliyetler beşinci bölümde detaylandırılmıştır.

Rockefeller Vakfı, yaptığı yatırımların yanı sıra Türkiye’de birçok alanda burs desteği de vermiştir. Rockefeller Vakfı Türk bursiyerlerin yıllara ve alanlarına göre dağılımına baktığımızda, 1920’li yıllarda dört tıbbi araştırma, onbeş halk sağlığı, bir sosyal bilimler bursu verilmiştir. 1930’lu yıllarda iki tıbbi araştırma, onsekiz halk sağlığı, dört sosyal bilimler bursu verilirken; 1940’lı yıllar Türkiye’ye en az burs verilen yıllar olmuş ve iki tıbbi araştırma, bir halk sağlığı, bir sosyal bilimler bursu verilmiştir. 1950’li yıllar en çok burs desteğinin verildiği yıllar olurken; sosyal ve beşerî bilimler alanlarında verilen burs sayısı bir hayli artış göstermiştir. 1950’li yıllarda on beş beşerî bilimler, yirmi iki tıbbi araştırma, sekiz halk sağlığı, onyedisi sosyal bilimler bursu verilmiştir. 1960’lı yıllar tarım alanında ilk bursların verildiği yıllardır. Bu yıllarda beş tarım, bir beşerî bilimler, yedi tıbbi araştırma, onbeş sosyal bilimler alanında burs verilirken ilk kez halk sağlığı alanında hiç burs verilmemiştir. 1970 ve 1980’li yıllara gelindiğinde Rockefeller Vakfı Türkiye’ye sadece tarım alanında burs vermiştir. 1970’li yıllarda tarım alanında onüç burs veren vakıf, 1980’li yıllarda verdiği burs

sayısını altıya düşürmüştür (Rose, 2003, s. 23). Vakfın burs verdiği kişiler arasında siyaset biliminde Bülent Ecevit, Deniz Baykal, Ergun Özbudun, Mete Tuncay, Mümtaz Soysal, Taner Timur; ekonomi alanında Besim Üstünel, Gülten Kazgan, Haluk Cillov, Oktay Yenal, Orhan Türkay; sağlık bilimleri alanında İhsan Doğramacı, Nusret Fişek; sahne sanatlarında Tunç Yalman, Yıldız Kenter; tarih alanında Halil İncalcık ve kamu yönetiminde Arif Payaslıoğlu isimleri öne çıkmaktadır (Küçük, 2020, s. 9).

Çalışmanın Amacı, Araştırma Soruları ve Önemi

Yirminci yüzyıl boyunca fen bilimleri, sosyal bilimler ve beşerî bilimler disiplinlerinin yörüngesi artık iyi bir şekilde belgelenmeye başlanmış ve bilginin üretim, meşrulaştırma ve dolaşım koşullarını analiz etmek için teorik çerçeveler elde edilmiştir. Tarih yazıcılığı da bu süreçte, hayırsever vakıfların yakın tarihlere kadar uyguladıkları dünya çapındaki stratejiyi ve yerinde eylemi birleştiren bir politika sayesinde, burs programlarının önemli aktörlerinin bilgi ve uygulamalarını, yerel aktörlerle birlikte üretme ve dağıtma yöntemlerini küçük parçalar halinde incelemektedir. Diğer bir deyişle tarihçiler artık, değişen yerel, ulusal ve küresel eğilimler bağlamında, bireysel seyahat programları hakkındaki iç görüşleri kurumların gelişen çıkarlarıyla birleştirerek burs programlarının bütünsel, çok yönlü bir analizini detaylandırma olanağına sahipler. Ulus ötesi tarih artık küresel ölçekte bilgi, uygulama ve siyaseti şekillendirmede dolaşımların yapısal rolüne dair pek çok örnek sunmaktadır (Tournès & Scott-Smith, 2018, s. 5). Bu çalışmanın da amacı bahsi geçen vakıflardan biri olan Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de yaptığı yatırımlar ve gerçekleştirdiği faaliyetlerle mevcut uygulama ve politikaları nasıl etkilediğini ortaya koymaktır.

Araştırma, şu sorulara yanıt aramayı hedeflemektedir:

- Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri hangi toplumsal ve ekonomik alanlarda yoğunlaşmıştır?
- Vakfın projeleri Türkiye'nin modernleşme sürecine nasıl katkıda bulunmuştur?
- Bu faaliyetler, Türkiye'nin yerel politikaları üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır?

Araştırma yapmak para gerektirir ve başta ABD olmak üzere tüm dünyada araştırma için gerekli olan fonların gittikçe artan büyük bir kısmı özel bağışçılar ve vakıflardan finanse edilmektedir. Bilim adamları hayırseverlerden alabileceği mali destekler için tüm iş birliklerini devreye sokmaktadır. Amerika’da bulunan üniversitelerin ve kâr amacı gütmeyen araştırma enstitülerinin % 44’ünün araştırma fonu hayırseverler tarafından sağlanmaktadır (Sohn, 2023, s. 791). Malzeme satın almak, altyapı oluşturmak, iş birliklerini geliştirmek için bilim adamları özel sektör kaynaklı fonlara güvenmekte ve bu fonlardan yararlanmaktadır. 2020’de, yükseköğretim ve kâr amacı gütmeyen fon kaynakları toplam 25,1 milyar ABD doları başka bir ifadeyle üniversitelerde ve kâr amacı gütmeyen araştırma enstitülerinde gerçekleştirilen temel araştırmalar için özel fon kaynağı toplamın % 42’sini oluşturmuştur (Feder, 2022, ss. 24- 25). Bilimin gelişmesinin dış desteğe muhtaç olduğu bu dönemde bağış veren ile bağışı kabul eden arasındaki ilişki daima gündemi kimin oluşturduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır.

Bilimsel araştırmalarda bağışların önemi ve etkisi, ayrıca bağışçının alıcı üzerindeki etkisi görülmektedir. Ocak 1929’da Baltimore, Maryland’deki Johns Hopkins Hijyen ve Halk Sağlığı Okulu’ndaki doktora çalışmalarından Meksika’ya döndükten sadece birkaç ay sonra, Rockefeller Vakfı bursiyeri Miguel Bustamante, eski dekanı William Howell’e yazdığı içten mektubu şu ifadelerle sonlandırmıştır: “tabii ki okulumuza ve vakfa ne kadar çok şey borçlu olduğumun farkındayım ve hiçbirinizi hayal kırıklığına uğratmayacağımı umuyorum.” Uluslararası himayeye borçlu olduğunu aktaran bu kişi Meksika’nın en saygın halk sağlığı doktorlarından biridir ve devrim niteliğindeki Meksika ile Rockefeller Vakfı arasındaki ilişkinin özelliklerini somut bir şekilde ortaya koymaktadır: çok yönlü etkileşim (Birn, 2006, s. 1).

Hayırseverliğin amacı, siyasi veya ekonomik nedenlerle devlet ya da piyasa tarafından temin edilemeyen veya devlet tarafından sağlanan ancak hayırseverleri tatmin edecek şekilde sağlanmayan gerekli sosyal, kültürel ve eğitim hizmetlerini sağlayarak toplumu ilerletmektir. Hayırseverlik, bağışçı ile alıcı arasında ya da bağışçıların kolektifleri ile alıcıların kolektifleri arasında kuvvetli bir ilişki oluşturur. Verme sürecinde her iki taraf da bir şeyler kazanır; alıcı maddi ve mali destek kazanırken, bağışçı mali ya da sosyal avantajlar elde eder. Bağışçı, para, zaman ve fikir verdiği

projeleri, tek başına veya diğer bağışçılarla bağlantılı olarak kontrol etmeye çalışır. Hayırseverliğin her zaman güçle ve toplumun geleceğinin şekillendirilmesiyle ilgisi vardır (Adam, 2004, ss. 4- 5).

"Tüm insanlığın sevgisi" anlamına gelen hayırseverliğin kötücül olabileceğine inanmak neredeyse imkânsızdır. Örneğin, Rockefeller ve Bill ve Melinda Gates vakıfları tarafından sağlık programlarına bağışlanan milyonlarca ABD dolarını okuyan biri için bu tür girişimlerin görüldüğünden farklı olabileceğini öne sürmek kutsala saygısızlık olarak dahi kabul edilebilir. Öte taraftan hayırsever vakıfların, önemli ölçüde kültürel ve entelektüel nüfuz yoluyla inşa edilen bir hegemonya olan "Amerikan yüzyılı"nı veya bir Amerikan imperiumunu inşa etmenin kilit bir aracı olduğu düşünülmektedir. Bilimsel ve ideolojik-politik tarafsızlıklarına, piyasanın üstünde ve devletten bağımsız olma imajlarına rağmen "Büyük Üçlü" (Ford, Rockefeller ve Carnegie) geçen yüzyılda Amerika'nın küresel hegemonyaya yükselişinde son derece etkili olmuştur (Parmar, 2012, ss. 1-2).

2000'li yıllarda kurulan Bill ve Melinda Gates Vakfı, bu çağın en ünlü ve tartışmasız en etkili küresel sağlık oyuncusu olarak ortaya çıkmıştır. Bir asır önce, aynı şekilde zamanının en zengin, en etkili ve en yenilikçi kapitalisti tarafından kurulan Rockefeller Vakfı, Bill ve Melinda Gates Vakfı'ndan çok daha güçlü bir uluslararası sağlık aktörüydü. Güçlü Avrupa ve yükselen ABD emperyalizminin karakterize ettiği bir dünya düzeninde, uluslararası sağlık alanı tamamen açıkken, Rockefeller Vakfı'nın, 20. yüzyılın başlarındaki girişimleri, Gates Vakfı'nın neoliberal küreselleşme ve solmakta olan ABD hegemonyası ortasındaki küresel sağlık çabalarına göre daha büyük bir etkiye sahiptir (Birn, 2014, s. 1). OECD'nin Temmuz 2023'te yayımlanan "Private Philanthropy For Sustainable Development, 2018-20 Data and Analysis" başlıklı raporu incelendiğinde sektörel dağılım açısından vakıfların ağırlıklı olarak sağlık ve nüfus, tarım, devlet ve sivil toplum ve eğitime destek verdiği görülmektedir. Öncelikler arasında bulaşıcı hastalık kontrolü, üreme sağlığı ve aile planlaması, kamu sektörü reformu ve sivil toplum gelişimi, tarımsal kalkınma ile orta ve yükseköğretim yer almaktadır. Her vakfın kendine özgü odak alanları olsa da genel olarak hayırsever vakıflar tarafından en çok finanse edilen sektör sağlık ve nüfus planlaması olmuştur. 2020'de vakıflar, toplam bağışlarının % 11'ini (1 milyar ABD doları) COVID-19

pandemisine çözüm arayışına ayırmışlardır. Harcanan bu miktarın yarısından fazlası hem önleme hem de tedavi yoluyla gelişmekte olan ülkelerde COVID-19'u kontrol etmeye adanmıştır. En büyük bağışlar Bill & Melinda Gates Vakfı, Mastercard Foundation, Wellcome Trust ve Rockefeller Vakfı tarafından sağlanmıştır (OECD, 2023, ss. 10- 11).

2018-20 yıllarında sürdürülebilir kalkınma için yapılan özel hayırsever kuruluş bağışlarının büyük kısmını (% 79) 22 Kuzey Amerikan vakfı sağlarken, geri kalan % 21'i Avrupa'daki 21 vakıftan gelmiştir (OECD, 2023, s. 13). Bu istatistikler bize öncelikle Amerikan Vakıflarının ne kadar etkin olduğunu, özellikle 1913 yılında kurulan Rockefeller Vakfı'nın bir yüzyıldan uzun süre etkinliğini koruduğunu göstermektedir. Tablo 2'de ayrıntısı ile paylaşıldığı gibi, Rockefeller Arşiv Merkezi'nin içerisinde bulunan kaynakların zengin içeriği, Türkiye'de etkin rol oynayan diğer bir vakıf olan Ford Vakfı'nın arşivinin de Rockefeller Vakfı Arşivi'nde bulunması, bugün uluslararası vakıfların ağırlıklı olarak destekledikleri alanların, yine Tablo 2'de sunulduğu üzere, 1920-1980 yılları arasında Rockefeller Vakfı tarafından Türkiye'de de desteklenmiş olması; Rockefeller Vakfı'nın tez için seçilmesinin nedenleridir. Buradan elde edilecek sonuçlar, Bill ve Melinda Gates Vakfı gibi çağımız vakıflarının motivasyonlarını ve etki alanlarını anlamayı da sağlayacaktır. Rockefeller Arşiv Merkezi, Amerikan vakıflarının, bireysel bağışçılar ile destekledikleri sivil toplum kuruluşlarının dokunduğu birçok alan ve hayırseverliğin incelenmesine adanmış bir tarihsel materyaller deposu ve bir araştırma merkezidir. Arşiv merkezi ilk olarak 1974 yılında Rockefeller ailesi, Rockefeller Vakfı ve Rockefeller Kardeşler Fonu gibi geniş kapsamlı hayırsever çabalarının kayıtlarını toplamak, korumak ve erişilebilir kılmak için kurulmuştur. Arşiv Merkezi gelişerek bugün büyük vakıfların, kültürel kuruluşların, araştırma kurumlarının ve bu kuruluşlarla ilişkili birçok kişinin arşivlerini elinde tutar hale gelmiştir. Dünyanın dört bir yanından 400'den fazla araştırmacı-lisansüstü öğrenciler, profesörler, bağımsız akademisyenler, gazeteciler-her yıl ziyaret etmektedir. Araştırma konuları tıp, bilim ve halk sağlığı tarihinden sanat, tarım, sosyal bilimler, şehircilik ve kamu politikası gibi alanlara kadar uzanmaktadır. Rockefeller Arşiv Merkezi, ayrıca atölye çalışmaları, konferanslar, akademik toplantılardaki oturumlar için destek yoluyla akademi topluluğunu birbirine bağlamayı ve sürdürmeyi amaçlamaktadır. Rockefeller Arşiv Merkezi, kırktan fazla

kuruluşun ve yüzden fazla kişinin kayıtlarını içeren, sürekli genişleyen varlıklarını koruyor; erişilebilir kılıyor (Rockefeller Archive Center. Overview, 2024). Tablo 2, Rockefeller Arşiv Merkezinin bünyesinde bulundurduğu koleksiyonların genişliğini göstermektedir.

Tablo 2. Rockefeller Arşiv Merkezinde Bulunan Koleksiyonlar

Rockefeller Arşiv Merkezi			
Kurumsal Arşivler	Tarım	Bilim ve Sağlık	Dokümanlar
1. Asia Society 2. Commonwealth Fund 3. Ford Foundation 4. Foundation Center 5. Henry Luce Foundation 6. Institute of International Education 7. John A. Hartford Foundation 8. Markle Foundation 9. Near East Foundation 10. Population Council 11. Rockefeller Brothers Fund 12. Rockefeller Foundation 13. Russell Sage Foundation 14. Social Science Research Council 15. Taconic Foundation 16. William and Flora Hewlett Foundation 17. William T. Grant Foundation	1. Agricultural Development Council 2. American International Association for Economic and Social Development 3. International Basic Economy Corporation	1. China Medical Board, Inc. 2. Health Research Fund 3. Rockefeller Sanitary Commission	1. Claude H. Barlow Papers 2. Jackson Davis Papers 3. Paul Ehrlich Papers 4. Frederick T. Gates Papers 5. Abby Aldrich Rockefeller Papers 6. David Rockefeller Papers 7. John D. Rockefeller Papers 8. John D. Rockefeller, Jr. Papers 9. John D. Rockefeller 3rd Papers 10. Laurance S. Rockefeller Papers 11. Nelson A. Rockefeller Papers 12. Office of the Messrs. Rockefeller 13. William Rockefeller Papers 14. Winthrop Rockefeller Paper 15. Hao Wang Papers 16. Warren Weaver Papers 17. William H. Whyte Papers 18. Malcolm Wilson Papers
	Kültür	Eğitim	
	1. Arts, Education and Americans Panel 2. Asian Cultural Council 3. JDR 3rd Fund 4. Martha Baird Rockefeller Fund for Music	1. Foundation for Child Development 2. General Education Board 3. International Education Board 4. Laura Spelman Rockefeller Memorial 5. Lucille P. Markey Charitable Trust 6. Sealantic Fund 7. Woodrow Wilson National Fellowship Foundation	
New York ve Kent Sorunları	Çevre ve Koruma		Uluslararası İlişkiler
1. Bureau of Social Hygiene 2. Downtown-Lower Manhattan Association 3. Spelman Fund of New York	1. American Conservation Association 2. Jackson Hole Preserve		1. National Committee on United States-China Relations 2. Trilateral Commission

Kaynak: Rockefeller Archive Center. About Us- Overview- Collections.

ABD Kongre Üyesi Lawrence P. McDonald Rockefeller ailesi için şu ifadeleri sarf etmektedir: “Rockefeller’lar zenginlikleriyle yetinselerdi, zenginlikleri arzularını tatmin etseydi bu kitap yazılmazdı. Para tek başına süper zenginlerin susuzluğunu ve şehvetini gidermeye yetmez. Bunun yerine, birçoğu daha fazla güç elde etmek için muazzam servetlerini ve bu zenginliklerin onlara verdiği etkiyi kullanıyor. Daha önceki çağların tiranları ve despotları tarafından asla hayal edilemeyecek büyüklükte, dünya çapında bir güç için savaşıyorlar. Sadece materyalist bir güç için değil, insanlar üzerinde güç sahibi olma hedefi ile yola çıkmışlar” (Allen, 1976, s. 1, Introduction).

John D. Rockefeller, 1906 yılında General Education Board (GEB) için yazdığı mektupta dünyayı kendi emellerine uygun şekilde şekillendirmek arzusunu şu şekilde aktarmaktadır:

Rüyalarımızda...insanlar mükemmel bir uysallıkla kendilerini şekillendiren ellerimize teslim eder. Mevcut eğitim gelenekleri [entelektüel ve karakter eğitimi] aklıllardan siliniyor ve gelenekler tarafından engellenmeden, minnettar ve duyarlı bir halk üzerinde kendi iyi niyetimizi yaratıyoruz. Bu insanları veya çocuklarından herhangi birini filozof, bilgin veya bilim adamı yapmaya çalışmayacağız. Onların arasından yazar, eğitimci, şair, edebiyatçı yetiştirmemeliyiz. Yeterince elimizde bulunan büyük sanatçıları, ressamı, müzisyenleri, avukatları, doktorları, vaizleri, politikacıları, devlet adamlarını embriyo halinde aramayacağız. Önümüze koyduğumuz görev çok basit... çocukları organize edeceğiz... ve onlara annelerinin ve babalarının kusurlu bir şekilde yaptıklarını mükemmel bir şekilde yapmayı öğreteceğiz. (Josephson, 1952, s. 3).

Görüldüğü üzere, Rockefeller Vakfı gibi büyük ve güçlü vakıfların yatırım ve faaliyetleri ile bu yatırım ve faaliyetlerin sonuçlarının, araştırma evrenini nasıl değiştirip düzenlediklerinin takip edilmesi oldukça önemlidir.

Literatür Taraması

Rockefeller Ailesi ve/veya Rockefeller Vakfı ile ilgili Türkiye’de yapılan tezleri Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi üzerinden incelediğimizde aşağıdaki çalışmalara rastlanmaktadır:

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı öğrencisi Gözde Pınar (2013), “Murals speak louder than words: Nelson Rockefeller-Diego Rivera clash and making of the US art culture during the 1930's” Rockefeller-Rivera anlaşmazlığının Amerikan sanat anlayışının değişimindeki katkısını ortaya koyarak yeni bir bakış açısı getirdiği iddiasıyla yola çıkan tez, değişen sanat anlayışının daha fazla Amerikalıya ulaşarak belli ölçüde demokratikleşmiş olduğunu ifade eder. Tezin Rockefeller Vakfı ve Türkiye faaliyetleri ile bir bağlantısı yoktur.

İbrahim Yorgun (2017), “Close Encounters with America: Indirect Influences on Turkey's Political and Sociocultural Life During the 1950s” başlıklı doktora tezinde

Türkiye'nin siyasi ve sosyo-kültürel yaşamına dolaylı Amerikan etkisini incelemiş, Türk- Amerikan ilişkilerinde vakıfların rolünü ise tezin içerisindeki bir bölümde tartışarak, Rockefeller ve Ford Vakfı'nın Türkiye faaliyetlerine kısıtlı bir şekilde değinmiştir.

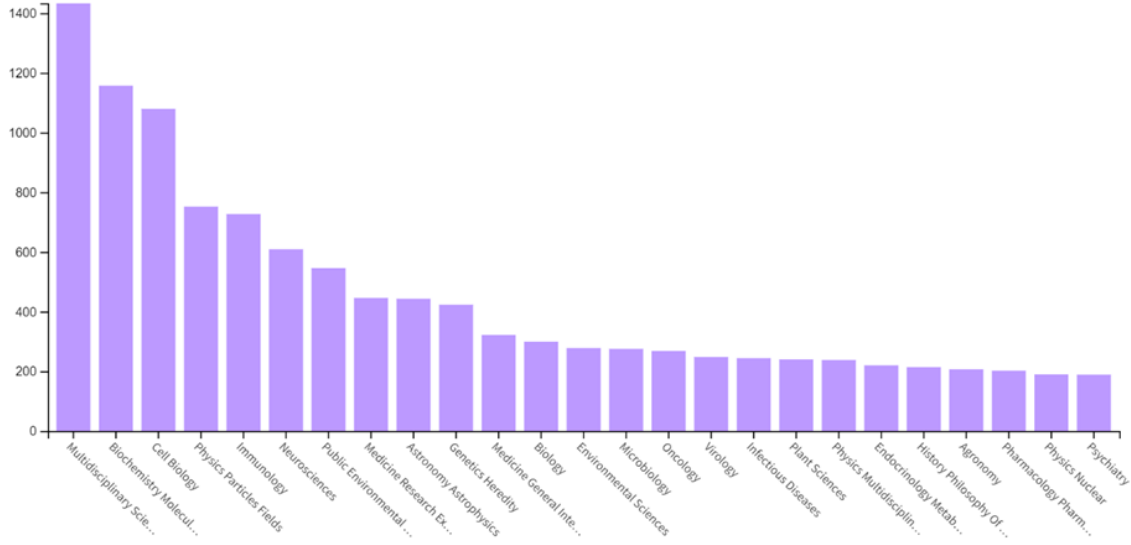
Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Ana Bilim Dalı öğrencisi Mutlu Sadık Fidan (2021) “Küresel sermayenin eğitimi yönlendirmesi ve Türk Rockefeller Vakfı Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinde Türk Eğitim Sistemi'nde küresel sermayenin rolü ve etkisi Rockefeller Ailesi örneği üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak tez arşiv dokümanlarına ya da diğer birincil veri kaynaklarına dayalı olarak hazırlanmamıştır.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'ndan Hrutan Šišić'in (2022) “American cultural diplomacy in Yugoslavia in the 1950s and 1960s: The role of the Rockefeller and Ford philanthropic foundations” başlıklı doktora tezinde Rockefeller ve Ford Vakıflarının faaliyetlerinin, Yugoslavya'da olumlu Amerikan imajının yayılmasına nasıl bir katkı sağladığını, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Amerikan vakıflarının konumunu ve ABD dış politikası karşısındaki rolünü analiz etmektedir. Tezin odağı Vakfın Yugoslavya faaliyetleridir.

Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı öğrencisi Uğurgül Tunç (2024), “Spaces of healthcare and hospitals in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic / Geç Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde sağlık mekânları ve hastaneler” başlıklı doktora tezinde Rockefeller Vakfı'nın sağlık alanındaki yatırımlarına değinmiştir. Ancak bu çalışma hem kapsadığı dönem olarak hem de sadece sağlık alanı ile ilgilenmesi açısından bu çalışmadan ayrılmaktadır.

Rockefeller Ailesi ve/veya Rockefeller Vakfı ile ilgili Türkiye'de hazırlanan makale ve kitapları TR Dizin, Web of Science ve Scopus üzerinden incelediğimizde aşağıdaki sonuçlara rastlanmaktadır. Şekil 1'de sunulan grafik, çeşitli bilimsel disiplinlere göre kategorize edilmiş Rockefeller ile ilgili makalelerin görsel bir özetidir. Çubuklar, her kategorideki makale sayısını temsil etmekte ve alanlar arasında net bir dağılım eğilimi göstermektedir.

Şekil 1. Çeşitli Bilimsel Disiplinlere Göre Kategorize Edilmiş Rockefeller ile İlgili Makalelerin Grafiği

Kaynak: Web of Science, Analyze Results for Topic: Rockefeller Foundation, 2024.

Multidisipliner Bilimler (1143) en yüksek makale sayısı ile başı çekmektedir ve bu da Rockefeller ile ilişkili araştırmaların birden fazla disiplini kapsayan geniş bir kapsamı olduğunu göstermektedir. Bunu Biyokimya-Moleküler Biyoloji (1157) ve Hücre Biyolojisi'ndeki (1079) önemli hacimler takip etmekte ve Rockefeller ile ilgili araştırmalarda temel biyolojik bilimlere odaklanıldığını göstermektedir.

Makale sayısı, İmmünoloji (727), Nörolojik Bilimler (609) ve Kamu Çevre İş Sağlığı (546) gibi kategorilerde azalmakta ve bu alanlarda orta düzeyde bir araştırma faaliyetini yansıtmaktadır. Genel Dâhili Tıp (322), Biyoloji (299) ve Çevre Bilimleri (278) gibi alanlar da daha az sayıda makaleyle de olsa temsil edilmekte, bu da Rockefeller'ın farklı bilimsel alanlardaki etkisini göstermektedir.

Onkoloji (268), Viroloji (248), Bulaşıcı Hastalıklar (244) ve Bitki Bilimleri (240) gibi disiplinler daha düşük sayılarla da olsa varlıklarını sürdürmekte ve bu alanlarda geniş kapsamlı ancak daha az belirgin bir araştırma ayak izine işaret etmektedir. Grafiğin en sonunda yer alan Bilim Felsefesi Tarihi (214), Tarım Bilimi (207) ve Eczacılık (202) ile Nükleer Fizik (190) ve Psikiyatri (189) gibi disiplinler, Rockefeller bağlamında

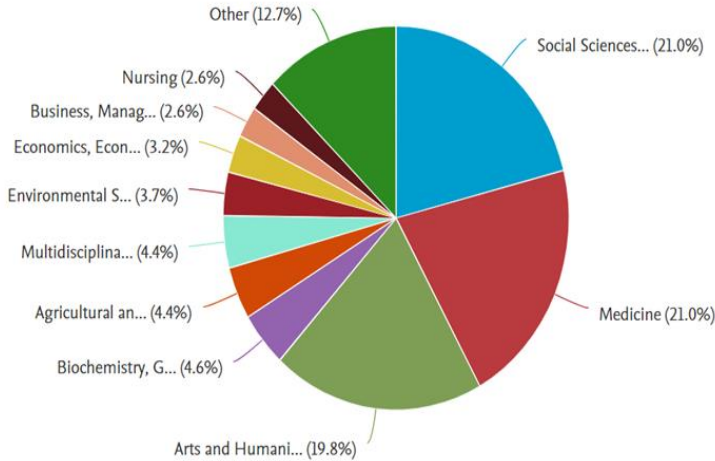
daha uzmanlaşmış veya niş araştırma alanlarına işaret eden en az sayıda makaleye sahiptir.

Genel olarak, bu grafik Rockefeller ile ilgili araştırmaların çeşitliliğini ve disiplinler arası doğasını özetlemekte, yaşam bilimlerine güçlü bir vurgu yaparken, aynı zamanda fen bilimleri, sosyal ve beşerî (96) bilimlere yapılan katkıları da vurgulamaktadır (Web of Science, Analyze Results for Topic: Rockefeller Foundation, 2024).

Scopus'tan alınan Şekil 2'de gösterilen pasta grafik, Rockefeller Vakfı ile ilgili akademik makalelerin konu alanına göre bir dağılımını sunmaktadır. En büyük iki bölüm Sosyal Bilimler ve Tıp olup, her biri sırasıyla %21,0 ve %21 ile toplamın beşte birinden biraz fazlasını oluşturmaktadır. Bu durum, Rockefeller Vakfı'nın bu alanlardaki etkisinin veya araştırma ilgisinin önemli bir odağını göstermektedir.

Şekil 2. Rockefeller Vakfı ile İlgili Akademik Makalelerin Konu Alanına Göre Bir Dağılımı.

Documents by subject area

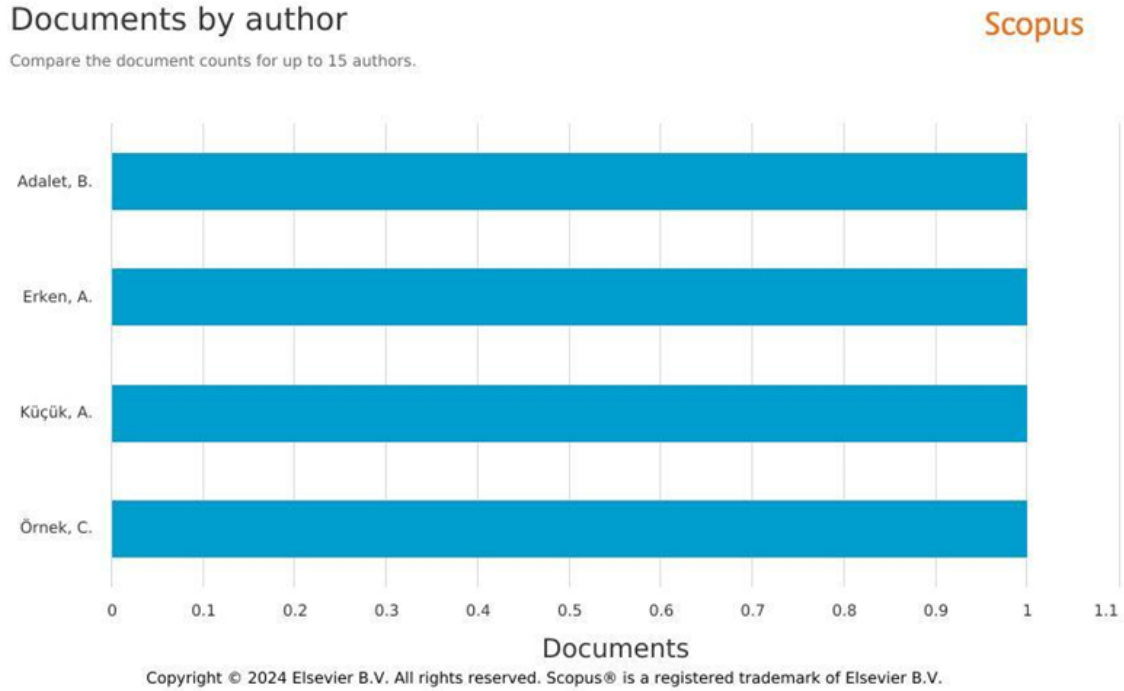

Kaynak: Scopus, Analyze Results for Topic: Rockefeller Foundation, 2024.

Sanat ve Beşerî Bilimler % 19,8 ile önemli bir paya sahiptir ve Vakfın bu disiplinlerle olan ilişkisini veya bu disiplinler üzerindeki etkisini göstermektedir. Biyokimya, Genetik ve Moleküler Biyoloji (% 4,6), Multidisipliner (% 4,5), Tarım ve Biyoloji Bilimleri (%4,4), Çevre Bilimi (%3,7), Ekonomi, Ekonometri ve Finans (% 3,2), İşletme, Yönetim ve Muhasebe (% 2,6) ve Hemşirelik (% 2,6) gibi konu alanları grafiğin daha küçük dilimlerini oluşturmaktadır.

Anahtar kelime Rockefeller Vakfı ve Türkiye olarak değiştiğinde ise aşağıdaki grafikte görüleceği üzere Scopus üzerinden sadece dört yayın ile karşılaşılmaktadır.

şekil 3. Rockefeller Vakfı ve Türkiye Olarak Yapılan Aramada ıkan Yayınlar.

Kaynak: Scopus, Analyze Results for Topic: Rockefeller Foundation and Turkey, 2024.

Web of Science üzerinden yapılan Rockefeller Vakfı ve Türkiye arasında ise karşımıza 13 makale çıkmaktadır. Bu 13 makalenin yedi tanesinde “Turkey” ifadesi hindi anlamında kullanıldığı için bu araştırmayla alakası yoktur.

Mevcut literatürde, Rockefeller yatırımları ve Türkiye hususunu en yaygın çalışan araştırmacılarından biri Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İşlam lkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı’nda ğretim yesi olan Doç. Dr. Ali Erken’dir. Rockefeller Vakfı ve Türkiye zerine yazılan çalışmalarla ilgili literatür ayrıntısıyla aşağıda sıralanmıştır:

Erken (2018), *America and the Making of the Modern Turkey, Science, Culture and Political Alliances* başlıklı kitabında Rockefeller Vakfı’nın Türkiye girişimlerine geniş ölçüde yer vermektedir. Fakat kitapta Ford Vakfı ile birlikte ele alınan girişimler

bilim, kültür ve siyasi iş birlikleri çerçevesinde ele alınmış ancak tarım konusuna neredeyse hiç değinilmemiştir.

Erken (2015), *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*'nde yayımlanan "The Rockefeller Foundation, John Marshall and the Development of the Humanities in Modern Turkey, 1950–1965" başlıklı makalesinde Rockefeller Vakfı'nın Beşerî Bilimler alanına verdiği önem ve bu alanda verilen burslara değinilmiştir.

The Royal Society dergisinde "Localizing Western expertise: İhsan Doğramacı, Ş. Raşit Hatipoğlu, and the quest for scientific development in modern Turkey", başlıklı makalesinde ise Erken (2023), modern Türkiye'nin ilk yıllarında bilimsel gelişme arayışlarındaki Batılı uzmanlar ile Türkiye'deki yerel teknokratlar arasındaki dinamikleri tartışmaktadır. Tıbbi ve tarımsal kalkınma alanlarında çeşitli projelere öncülük eden İhsan Doğramacı ve Raşit Hatipoğlu'nun çalışmalarını birincil arşiv kaynaklarına dayanarak incelemektedir. Çalışma Vakıf desteği alan iki kişiye odaklanması münasebetiyle bu tezin kapsamının oldukça gerisindedir.

Sarah-Neel Smith'in (2019) kaleme aldığı, "Funding the "Creative Minority": John Marshall, Füreya Koral, and Modern Art in the Middle East", başlıklı Rockefeller Arşiv Merkezi araştırma raporunda Füreya Koral incelemiş, vakfın Türkiye'de koordinasyonunu sağlayan Marshall'ın sanat üzerine düşüncelerine yer vermiştir. Bu rapor, Vakfın sanat alanına verdiği önem açısından önemlidir ancak odağına Füreya Koral'ı almış olması ve tez kapsamının çok gerisinde bir araştırma raporudur.

Taylor C., Zajicek (2019), "Green Revolution on Dryland: The Rockefeller Foundation and the Turkish Wheat and Training Project, 1970-1982" başlıklı araştırma raporunda Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de yaptığı tarım yatırımlarına verilen eğitim ve burslara değinmektedir. Ancak araştırma raporu olarak yazıldığı için tez kapsamının çok gerisindedir.

Aziz Küçük (2018), "Hayırsever Kapitalizmi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının Rolü", başlıklı makalesinde, Vakfın sağlık alanındaki rolüne değinirken, Küçük (2020), "Hayırseverliğin Ötesi:

Türkiye’de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi” başlıklı makalesinde ise Vakfın sadece tarım ve nüfus politikalarını ele alınmıştır.

Küçük (2022), *Filantrokapitalizm- Rockefeller, Ford & Gates Vakfı ve Türkiye* başlıklı kitabında Rockefeller Vakfı’nın Türkiye yatırımlarına detaylı bir şekilde yer verirken Rockefeller Vakfı’nın arşiv belgelerinden değil sadece Vakfın Yıllık Raporları’ndan yararlanılmıştır.

Heinrich Hartmann (2019), *Eigensinnige Musterschüler: Ländliche Entwicklung und internationales Expertenwissen in der Türkei (1947–1980)* başlıklı kitabında Rockefeller Vakfı’nın kırsal kalkınma alanında Türkiye yatırımlarına değinmektedir. Kitapta sağlık ve tarım alanında Vakfın rolüne yer verilmiştir. Ancak Vakfın Türkiye yatırımları üzerine tafsilatlı bir veri bulunmamaktadır.

Murat Erdem & Kenneth W. Rose’nin (2000) yazdıkları “American Philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations” başlıklı makalede Rockefeller Vakfı’nın Türkiye genelinde yaptıkları yatırımlara yüzeysel bir biçimde ele almışlardır.

Cangül Örnek (2013), “Hegemonya Mücadelesi Bağlamında Filantropi ve Sosyal Bilimler: 1953 Yalova Konferansı Örneği”, makalesinde sosyal bilimlerde nasıl hegemonya oluşturulmaya çalışıldığına ışık tutarken, yatırımlar ve etkilerine odaklanan bir çalışma değildir.

Hasibe Kalkan (2020), “On the Role of the Rockefeller Foundation in Establishing Theatre Education Programmes and Transnational Theatrical Spaces in Turkey during the Cold War” başlıklı makalesinde Türk Tiyatro eğitiminde Rockefeller Vakfı’nın etkilerini tartışırken bazı bursiyerlere yer vermiştir. Makalenin kapsamı, sadece tiyatro ve sınırlı sayıda bursiyere dayandırılmıştır.

Rockefeller Vakfı Arşiv Merkezi Müdür Yardımcısı, Kenneth W. Rose, Yeditepe Üniversitesi’nde 4 Ocak 2003 tarihinde düzenlenen sempozyumda sunduğu “The Rockefeller Foundation’s Fellowship Program In Turkey, 1925-1983” başlıklı bildirisinde Rockefeller Vakfı’nın desteği ile Türkiye’den ilk giden bursiyerlerin

yaşadığı zorluklara değinmektedir. Genel olarak vakfın yatırımlarının etkilerine değinilmemiştir.

Begüm Adalet (2022), “Agricultural Infrastructures: Land, Race, and Statecraft in Turkey”, başlıklı makalesinde Türkiye’de Yeşil Devrim’i arazinin dağılımı, kullanımı ve tarımsal alt yapıların inşası gibi perspektiflerden ele alınmıştır.

Rockefeller Vakfı ve Türkiye üzerine araştırmacı gazetecilerin yazdığı bazı eserler mevcut olmasına rağmen, bu çalışmada kaynakların akademik geçerliliğini sağlamak amacıyla yalnızca akademik atıf sistemi ile desteklenen bilimsel yayınlar dikkate alınmıştır. Araştırmacı gazetecilerin ürettikleri ve detaylı bilgi içeren bu eserler, akademik atıf sistemini kullanmadıkları için literatür taramasına veya tezin kaynaklarına dahil edilmemiştir.

Bu tez, Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’deki yatırımlarını daha önceki çalışmalardan farklı olarak doğrudan Rockefeller Arşiv Merkezi’nden elde edilen birincil belgelerle ve Vakfın faaliyet gösterdiği tüm alanları dâhil edip inceleyerek, vakfın Türkiye’deki etkisini daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. Literatürde mevcut çalışmaların büyük bir kısmı, vakfın belirli alanlardaki (sağlık, eğitim, sanat gibi) faaliyetlerine odaklanırken, bu tez, vakfın genel yatırımlarını kapsamlı bir şekilde değerlendirerek, Türkiye’deki kalkınma süreçlerine olan etkisini daha derinlemesine analiz etmektedir. Bu bağlamda, tez hem geniş kapsamı hem de arşiv belgelerine dayalı olmasıyla literatüre yeni ve özgün bir katkı sunmaktadır.

Yöntem

Araştırma Yöntemi

Bu tez, Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’deki yatırımlarını tarihsel bir perspektiften inceleyerek, vakfın ülkemizdeki etkilerini ve bu yatırımların uzun vadeli sonuçlarını analiz etmektedir. Araştırmanın temel dayanağı birincil kaynaklara erişimdir ve bu kapsamda 31 Ocak 2023 ile 11 Şubat 2023 tarihleri arasında Rockefeller Arşiv Merkezi’nde (Rockefeller Archive Center, RAC) yapılan saha araştırması, çalışmanın esasını oluşturmuştur.

Arşiv Çalışması:

Arşiv çalışması, tarihsel araştırmalarda kritik bir yöntemdir ve birincil kaynaklara doğrudan erişim sağlamak suretiyle, geçmişteki olayları ve bu olaylara yön veren aktörleri daha doğru ve derinlemesine anlamamıza olanak tanır (Jenkins, 2003, s. 26; Tosh, 2002, s. 96). Bu bağlamda, Rockefeller Arşiv Merkezi'nde yapılan araştırma, Vakfın Türkiye'deki faaliyetlerine ilişkin orijinal belgelerin, raporların, yazışmaların ve diğer ilgili materyallerin incelenmesini içermiştir. Bu belgeler, Vakfın stratejik planları, uygulama süreçleri ve yerel etkileri hakkında zengin bir veri seti sunmuştur. Ayrıca, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşiv dökümanları, TBMM Tutanakları ve Resmî Gazete'de yayımlanan Kanun ve Kararlar, Rockefeller Vakfı Arşiv Merkezi'nden alınan verilerin doğrulanması amacıyla taranmıştır.

Belge Analizi:

Toplanan birincil kaynakların analizi için belgesel analiz yöntemi uygulanmıştır. Belgesel analiz, tarihsel belgelerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bu belgelerden niteliksel verilerin çıkarılması sürecini ifade eder (Scott, 1990, s. 31). Bu yöntem, ilgili belgelerin içerik analizi yoluyla, Vakfın Türkiye'deki politikalarının ve projelerinin arkasındaki motivasyonların ve stratejik amaçların anlaşılmasına olanak tanımıştır. Ayrıca, bu analiz, Vakfın faaliyet ve yatırımlarının sonuçlarının değerlendirilmesinde de önemli veriler sağlamıştır.

Kapsamlı Literatür Taraması:

Arşiv çalışmasının yanı sıra, ilgili akademik literatürün kapsamlı bir şekilde taranması da gerçekleştirilmiştir. Literatür taraması, Rockefeller Vakfı'nın küresel ve yerel düzeydeki etkilerine dair mevcut akademik tartışmaları anlamak ve bu tartışmaların Türkiye özelindeki yansımalarını incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu süreç, tezin teorik çerçevesinin oluşturulmasında ve arşivde elde edilen verilerin daha geniş bir bağlama oturtulmasında kritik rol oynamıştır.

Verilerin Analizi ve Yorumlanması:

Elde edilen verilerin analizi için niteliksel veri analiz teknikleri kullanılmıştır. Veriler arşivden alındıktan sonra sınıflandırılmış, temalara ayrılmış ve bu temaların Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve politik bağlamla ilişkilendirilmesi, çalışmanın önemli aşamalarından biri olmuştur. Bu süreç, verilerin sadece bir derlemesi değil, aynı zamanda bu verilerin tarihsel süreç içindeki dinamiklerini anlamaya yönelik bir yorumlama çabasını da içermektedir (Creswell, 2002, ss. 14- 15).

Bu yöntemsel çerçeve, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyet ve yatırımlarını incelerken, hem vakfın amaç ve stratejilerini anlamayı hem de bu faaliyet ve yatırımların Türkiye üzerindeki somut etkilerini değerlendirmeyi sağlamıştır. Araştırmanın bu yönü, tarihsel olayları ve süreçleri daha geniş bir bağlamda değerlendirmek ve Rockefeller Vakfı'nın küresel stratejisinin Türkiye özelindeki yansımalarını ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK- AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Türk-Amerikan ilişkileri, 18. yüzyılın sonlarından başlayarak farklı evrelerden geçmiş ve günümüze kadar çeşitli boyutlarda gelişmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti döneminde temelleri atılan bu ilişkiler, Cumhuriyet döneminde ve sonrasında da önemli değişiklikler göstermiştir. Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreç, iki ülke arasındaki diplomatik, ticari ve kültürel ilişkiler ele alınacaktır. Ayrıca, Amerikan misyonerlik faaliyetleri, diplomatik temaslar ve ticaret anlaşmaları gibi önemli olaylar ve bu olayların iki ülke arasındaki ilişkilere olan etkileri incelenecektir. Amerikan misyonerlik faaliyetleri, Osmanlı topraklarında geniş bir alanda etkili olmuş, misyonerler sağlık, eğitim ve dini alanlarda önemli çalışmalar yapmışlardır. Misyon okulları ve hastaneleri, Osmanlı toplumuna çeşitli hizmetler sunmuş, bu faaliyetler Osmanlı-Amerikan ilişkilerine ve Amerika'daki Türk algısına önemli değişikliklere neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında ilişkilerde önemli kırılmalar yaşanmış, Wilson Prensipleri ve Amerikan mandası tartışmaları gündeme gelmiştir. Lozan Antlaşması ile iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden şekillenmiştir. Soğuk Savaş dönemi ile iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneme girilmiştir.

Bu bölümde ayrıca 1949 Thornburg Raporu ve 1951 Barker Raporu ayrıntılı bir şekilde incelenmiş; bu raporların Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısına dair sunduğu öneriler tartışılmıştır. Thornburg Raporu'nun yazarı Max W. Thornburg'un, Standard Oil Kaliforniya'nın müdürü olması ve Barker Raporu'nun Dünya Bankası tarafından hazırlanmış olması, bu belgelerin önemini artırmaktadır. Özellikle, Dünya Bankası'nın birçok projesinin Rockefeller Vakfı tarafından finanse edildiği göz önüne alındığında, bu raporların etkisi daha da belirgin hale gelmektedir. Ayrıca, Nelson Rockefeller'ın Başkan Eisenhower'a yazdığı mektuptaki verilerle bu raporlar arasında bağlantılar kurulmuş ve bu kapsamda, raporların önerileri ile Nelson Rockefeller'ın ekonomik kalkınma programlarına dair görüşlerinin birbirini desteklediği tespit edilmiştir. Bu durumun, Türkiye'nin o dönemdeki ekonomik ve siyasi dinamiklerini etkilediği belirlenmiştir. Bu bölümün Soğuk Savaş ile sınırlandırılması Rockefeller Vakfı'nın 1980 sonrası Türkiye'deki doğrudan yatırımlarına son vermesidir.

1.1. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk-Amerikan İlişkileri

ABD'nin ilk Başkanı George Washington, sekiz yıl süren görev süresinin ardından 1796'da başkanlıktan ayrılırken, 19 Eylül 1796'da Amerikan halkına basın aracılığıyla bir "*Veda Mesajı*" yayınlamıştır. Washington mesajında, Amerikan halkına yabancı ittifaklardan kaçınılmasını ve sürekli dostane ilişkiler kurulmasını önermiş ve ticari ilişkilerin genişletilmesini ancak siyasi bağlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. George Washington'un bu sözleri, yaklaşık yüz elli yıl boyunca ABD'nin dış politikasına hâkim olan "*Yalnızlık*" ve Avrupa diplomasisinden uzak durma ilkesinin temelini oluşturmuştur (Armaoğlu, 1997, s. 709).

Amerikalıların Anadolu ile ilk temasları, Amerikan ticaret gemilerinin İstanbul'u ilk kez 1786'da, İzmir'i 1797'de ve İskenderiye'yi 1800'de ziyaret etmeleri ile gerçekleşmiştir. Amerikalılar, Osmanlı topraklarına rom ve pamuklu ürünler satarken, ülkelerine halı, kuru üzüm, incir, deri ve afyon götürmüşlerdir. İlk resmî ziyaret, Amerikan gemisi George Washington Fırkateyni'nin İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. George Washington Fırkateyni, Akdeniz'e giren ilk Amerikan savaş gemisi olup, İstanbul'a 9 Kasım 1800 tarihinde ulaşmıştır. Bu ziyarette Amerikalılar, Padişah'a çeşitli hediyeler sunmuşlardır (Güler, 2005, ss. 231- 232).

Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki ilk resmi diplomatik temas ve tanıma süreci ise, 11 Şubat 1830'da gerçekleşmiştir. Bu tarihte, ABD'li müzakere ekibi üyeleri Tuğamiral James Biddle, David Offley ve Charles Rhind, Türk Hariciye Nazırı'na güven mektubu sunmuşlardır. Biddle, Offley ve Rhind, ABD ile Osmanlı Devleti arasında bir seyrüsefer ve ticaret anlaşması üzerinde müzakerelerde bulunmuşlardır (ABD Ankara Büyükelçiliği, 2024).

1.1.1. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Ticaret: “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması”

9 madde ve 1 gizli maddeden oluşan “Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması” 7 Mayıs 1830'da imzalanmıştır. Anlaşmanın açık maddeleri şunları içermektedir: Osmanlı Devleti ve ABD, birbirlerine ticarette en çok gözetilen ulus statüsünü tanımıştır. İki ülke karşılıklı olarak konsolosluk açma hakkına sahip olmuştur. Amerikan ticaret gemilerine Osmanlı limanlarından rahatça faydalanma imkânı verilmiş ve Amerikan vatandaşlarının işledikleri suçlar için yargılanma süreçleri düzenlenmiştir. Ayrıca, Amerikan elçi ve konsoloslarının Osmanlı vatandaşlarını koruma altına almaları yasaklanmıştır. Amerikan ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçişine izin verilmiş ve her iki ülkenin bayrağını taşıyan gemilerin kaza durumunda birbirlerine yardım etmeleri kabul edilmiştir. Gizli maddeye göre ise Osmanlı Devleti, Amerika'daki tersanelerde gemi yaptırabilir, bu gemileri satın alabilir ve gemi yapımında kullanılmak üzere Amerika'dan kereste ithal edebilirdi. Bu işlemler için İstanbul'daki Amerikan maslahatgüzarı ile temasa geçmek ve fiyatı belirlemek yeterliydi. Sipariş edilen gemilerin fiyatı, ABD hükümetinin aynı tip gemilere ödediği fiyatı geçemezdi (Erhan, 1998, ss. 458- 459; Uçarol, 2013, s. 191). Bu gizli madde Amerikan Senatosu tarafından onaylanmamıştır ama 1830 Antlaşması'ndan sonra İstanbul'a gelen Amerikalı gemi mühendisleri, Navarin baskınında yok olan Osmanlı donanmasını yenilemek için çalışmalara başlamışlardır. Bu mühendisler, Amerika'da kullanılan ileri teknikleri uygulayarak, Osmanlı Devleti için dönemin en modern gemilerini inşa etmişlerdir (Erhan, 1998, s. 465).

1.1.2. Ticaret Antlaşması ile Gelen Tehlike: Misyonerlik Faaliyetleri

1830 Anlaşması, Amerikalılara Osmanlı Devleti'nde Avrupa uluslarına tanınan hak ve ayrıcalıkları sağlamıştır. Ayrıca, 1820'den beri Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikalı misyonerlerin daha fazla misyon, okul ve hastane kurmalarına olanak tanımıştır (Lippe, 1993, s. 32). Yapılan bu anlaşma ile daha çok hak elde eden misyonerlere verilen talimatlarda, görev yapacakları bölgenin tarım, zanaat, coğrafi ve sosyo-politik durumu gibi unsurları ayrıntılı olarak araştırmaları istenmiştir. 1833 tarihli bir mektupta, bu misyonerlerin, manevi bir "fetih savaşı" içinde oldukları, ancak bu mücadelenin Napolyon'un askeri seferleri kadar araştırma ve bilgi gerektirdiği belirtilmiştir. 1835'te ise, bölgenin dini yapısı, halkın ruhsal durumu ve bireylerin entelektüel ve ahlaki eğilimlerini araştırmaları talep edilmiştir (Kocabaşoğlu, 1989, s. 33)

Bu misyonerler kendilerine verilen talimatları titizlikle yerine getirmiş, faaliyet gösterdikleri ülkelerin toplumsal ve sosyolojik yapısını derinlemesine incelemiş ve bu doğrultuda kuracakları kurumları planlamışlardır. Toplumun ihtiyaçlarına göre, özellikle eğitim ve sağlık alanında Amerikan kurumları kurarak ülkede kalıcı bir yer edinmişlerdir (Yıldız, 2016, ss. 521- 522). 1830'larda tanıtılan tıbbi hayırseverlik, 1880'lerden itibaren bu misyonerlerin ana faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemdeki temel vurgu, bireysel misyon doktorlarının genel pratik alanındaki becerilerini Türk toprakları, Suriye ve Batı İran'ın taşra kasabalarına taşıması üzerineydi (Daniel, 1970, s. 104). Bu misyon faaliyetleri, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin boyutunu daha siyasi bir boyuta taşımıştır. Amerika, Osmanlı Devleti üzerinde kontrol kurma çabalarını yoğunlaştırarak, misyonerlik faaliyetleri ve eğitim yatırımlarıyla Hristiyanlığı Orta Doğu'da yaymayı hedeflemiştir. Bu dönemde açılan okullar ve yürütülen misyonerlik faaliyetleri, öğrencilere modern eğitim imkanları ve iş fırsatları sunarak cazibe kazanmıştır. Bu okullar, aynı zamanda Protestan topluluklar oluşturarak Amerikan çıkarlarını koruma amacına hizmet etmiştir. (Alan, 2007, s. 465; Avaroğulları & Yıldız, 2015, s. 63; Özel Özcan & Çelik, 2020, s. 1099).

ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Charles M. Dickinson, Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki faaliyetlerinin yalnızca dini ve sosyal alanlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin ticari çıkarlarına da önemli katkılar

sağladığını doğrulamıştır. Dickinson, misyonerlerin yerel dilleri bilmeleri ve bölge halkıyla güçlü ilişkiler kurmaları sayesinde Amerikan ürün ve hizmetlerinin bölgeye tanıtılmasında öncü rol oynadıklarını vurgulamıştır. Özellikle, bu misyonerlerin Amerikan ticaretinin genişlemesine zemin hazırladığını ifade etmiştir. Misyonerlerin, ABD'nin ticaretini geliştirme çabalarına olan katkısını şu şekilde dile getirmiştir:

"Amerikan ticaretini genişletme çabalarımızda, New York ile doğrudan deniz yoluyla iletişimi kurma ve sürdürme mücadelesinde, Amerikan fuarlarının ve acentelerinin açılmasında ve yeni ürünlerin tanıtılmasında, birçok misyoner gönüllü öncüler olarak, yerel dillere hâkimiyetleri ve halk üzerindeki etkileri aracılığıyla Amerikan ihracatçılarına değerli bir tanıtım çalışması yapmışlardır. Bu nedenle, Amerikan misyonlarının mevcut yönetim şekilleriyle Türkiye'de ABD'nin ticareti ve nüfuzu açısından belirgin bir avantaj sağlamadığını düşünmek mümkün değildir" (Barton, 1908, s. 206).

Bu değerlendirmeler ışığında, Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin yalnızca dini ya da sosyal işlevlerinin ötesinde, ABD'nin ticari çıkarlarına hizmet eden stratejik bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Misyonerlerin faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış, Osmanlı Devleti hakkında olumsuz bir algı oluşmasına da yol açmışlardır. Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleri ve aktardıkları yanlış veriler, ABD'ye göç eden Ermenilerin taraflı ve gerçek dışı ifadeleri⁶ Türkler hakkında olumsuz bir kamuoyu oluşmasına neden olmuştur. Bu olumsuz algı, "*Korkunç Türk- Terrible Turk*" izleniminin doğmasına ve yerleşmesine neden olmuş ve Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir (Kasalak, 2014, s. 111).

⁶ Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü topraklarda Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapmamış bu sayede uzun yıllar boyunca farklı etnik ve dini gruplar uyum içinde yaşamıştır. Ancak 19. yüzyılda bu uyum bozulmuş, çatışmalar ve ayrışmalar başlamıştır. Ermeniler, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti'ne karşı silahlanmışlardır. Üçüncü devletlerin taraflı arabuluculukları durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu olaylar sonucunda bazı Ermeniler, başta ABD olmak üzere Osmanlı toprakları dışına göç etmişlerdir. ABD'de oluşan Ermeni diasporası, Osmanlı ve Türk aleyhine propaganda yapmış, Amerikan kamuoyunu etkilemek için basın yayın organlarını kullanmıştır. Amerikan basını, Ermenilerin etkisiyle araştırmadan, Ermenilerin ezildiği, öldürüldüğü, zulme uğradığı ve göçe zorlandığına dair asılsız haberler yayınlamıştır. Bu haberlerde özellikle Hristiyanların ve özelde Ermenilerin mağdur edildiği izlenimi verilmiştir. 19. yüzyılda üçüncü ülkelerin müdahaleleriyle başlayan çatışmalar, diaspora tarafından Osmanlı'ya mal edilmek istenmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Özkan, 2022, s. 591).

Rockefeller Vakfı temsilcisi Pearce hazırladığı bir raporunda bu önyargıyı şu sözlerle doğrulamıştır:

Belki de dünyada başka hiçbir şehir, farklı milletler tarafından İstanbul kadar arzulanan bir yer olmamıştır. İstanbul'u ilk kez ziyaret eden Amerikalılar, basın ve Türkiye'de yaşayan diğer uluslar için çalışan belirli organizasyonlar tarafından "Aşâğılık Türk" olarak tasvir edilen imgeleri hatırlarlar. Bu sebeple, ilk kez Türkiye'ye gelen bir kişi, tarafsız bir bakış açısıyla girmez. Eğer ziyaretçi, doğrudan yabancı dini yapılanmaların etkisi altına girerse ve Türk'ü bu organizasyonların gözünden görmeye devam ederse, Türk'ten en ufak bir iyilik izi gelmediğine ve gelmeyeceğine karar verebilir (RF- 805A "Medical Education in Turkey", TUR I, 1923-1927 s. 112.)

1.1.3. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkiler

ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler, 13 Eylül 1831'de David Porter'ın Maslahatgüzar sıfatıyla güven mektubunu sunması ile kurulmuştur (ABD Ankara Büyükelçiliği, 2024). 13 Şubat 1862 tarihinde imzalanan "Ticaret Anlaşması"nın ardından 26 Mart 1862'de Sultan Abdülaziz, ABD'ye karşı korsanlık yapmak üzere Türkiye'de gemi donatılmasını yasaklayan bir ferman yayınlamıştır. Aynı zamanda Sultan, Amerikan ticaretini yağmalayan korsanların Türk limanlarına girişini de yasaklamıştır. Bu dostane tutum karşısında ABD Federal Hükümeti, Türk hükümdarına resmi olarak teşekkürlerini iletmiş ve diğer ulusların Osmanlı Devleti'nin bu örnek davranışını takip etmesini umduğunu belirtmiştir (Gordon, 1932, s. 12). Osmanlı Devleti, 11 Nisan 1867 tarihinde Edouard Blacque (Bulak) beyi Washington elçiliğine atamıştır (Uçarol, 2013, s. 194). Ardından, 11 Ağustos 1874 tarihinde imzalanan "Suçluların İadesi ve Tabiiyet Anlaşması", iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri geliştiren önemli bir diğer adım olmuştur (İnce Erdoğan, 2024, s. 1).

1898 yılında, ABD İspanya ile savaş halindeyken Sultan Abdülhamid, selefinin örneğini takip ederek, Filipinler'deki tebaasına Amerikalı askerlere dostça davranmalarını ve isyancılarla iş birliği yapmamalarını ya da Amerikalılarla herhangi bir şekilde savaşmamalarını telkin eden bir telgraf mesajı göndermiştir. O dönemde Bâb-ı Âli'de Amerikan elçisi olan Bay Oscar Straus, Sultan'a, ABD'nin kendi

topraklarındaki Müslümanlara, Sultan'ın devletteki Hristiyanlara gösterdiği hoşgörü kadar hoşgörülü olacağına dair güvence vermiştir (Gordon, 1932, s. 13).

1.1.4. 20. Yüzyıl Başlarında Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler

Amerikan Sefarethanesi, 18 Haziran 1906 tarihinde Büyükelçilik seviyesine yükseltilmiş ve John G. A. Leishman, 5 Ekim 1906'da Büyükelçi unvanıyla güven mektubunu sunmuştur (ABD Ankara Büyükelçiliği, 2024).

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti demiryolu imtiyazlarını önce İngiltere ve Fransa'ya vermiş, ardından Almanya, Bağdat Demiryolu imtiyazını almış bu durum da diğer büyük devletleri rahatsız etmiştir. 20. yüzyılın başlarında, ABD de bu rekabete katılan devletler arasında yer almıştır. 1908 yılında, Osmanlı Devleti'nden demiryolu imtiyazı almak için Nafia Nezareti'ne yapılan başvurulardan biri Amerikalı Amiral Colby Mitchell Chester'a aitti. Amiral Chester, 1900 yılında Ermeni ayaklanmaları sırasında zarar gören Amerikan malları için tazminat almak amacıyla Amerikan gemisi Kentuck'un kaptanı olarak İstanbul'a gelmişti. Bu süreçte yaptığı görüşmeler sonucunda demiryolu projesi geliştirme kararı almıştır (Özer, 2024, s.1).

DeNovo (1963)'ün aktarımına göre Almanlar, Amiral Chester'ın, Türk Devleti'nin petrol sahalarını kontrol altına almak isteyen Standard Oil Trust'ın kurnaz planlarının bir cephesi olduğunu iddia etmişlerdir. Almanların bu iddiaya inanıp inanmadıkları bir yana, Standard Oil'i hedef tahtasına oturtmanın, Rockefeller organizasyonuna yönelik geçmişte ve o dönemde süregelen Amerikan saldırıları ile Türk çevrelerindeki şüpheli tutum göz önüne alındığında, zekice ve etkili bir taktik olduğu açıktı (s. 68).

Amerikan yetkilileri, Osmanlı hükümetiyle yürütülen müzakerelere katılarak Amerikalı iş adamlarını desteklemişler ancak Osmanlı Devleti sürekli konuyu ertelemiş ve sonuçta Chester girişimi başarısız olmuştur. ABD hükümeti hayal kırıklığına uğramış ve Osmanlı ticaretindeki güçlü Avrupa etkisiyle mücadele etmek yerine Çin ve Güney Amerika gibi alternatif pazarlara odaklanmaya başlamıştır. Bu azalan ilgi, ABD'nin İtalyan-Türk Savaşı (1911-1912) sırasında tutumunu da etkilemiştir. Osmanlı hükümeti Amerikan şirketlerinden tüfek parçaları satın almak

istese de ABD hükümeti savaş sırasında tarafsızlığı ihlal edeceği gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir (Karakoç & Küçük, 2020, s. 3).

19. yüzyılda misyonerler ve eğitimcilerin yanı sıra tüccarlar da Amerika'nın Orta Doğu'daki ideolojik ve ekonomik yayılmasının bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, hem manevi bir misyon alanı hem de Amerikan ürünleri için bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görülüyordu. 1914 yılına gelindiğinde, Amerika'nın Osmanlı Devleti'nden yaptığı ithalat 20 milyon ABD Dolarını aşmışken, Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat ise yaklaşık 3 milyon ABD Doları civarındaydı. Amerikan ticari ilgisinin en büyük iki alanı ise tütün ve petrol ürünleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun dışında deri, incir ve diğer temel ürünler de ticari ilişkilerin önemli bir parçasını oluşturuyordu (Lippe, 1993, s. 33).

I. Dünya Savaşı'ndan önce, New York Standard Oil Company (Socony), Mısır, Levant ve Anadolu'da ürünleri, özellikle gazyağı için geniş bir ihracat pazarı oluşturmuştur. Socony, yan kuruluşu Vacuum Oil Company aracılığıyla faaliyet göstermekteydi ve 1898'de Mısır'da bir şube kurarak Levant sahiline de hizmet vermeye başlamıştır. 1911'de Socony, İstanbul'da bir dağıtım ajansı kurmuş ve burada ve İzmir'de tanklar ile depolar inşa etmiştir. Bu yeni tesisler, Levant sahilindeki satışları artırmış, burada ısınma ve yemek pişirme için kullanılan petrol sobaları moda haline gelmiş ve önceden ağırlıklı olarak aydınlatma için kullanılan gaz yağı talebini artırmıştır. Rumen ve Rus petrolünden gelen rekabet Mısır pazarını büyük ölçüde etkilemiş olsa da Anadolu ve Levant'ta Amerikan satışları artış göstermiştir (DeNovo, 1963, ss. 39- 40).

1.1.5. Kapitülasyonların Kaldırılmasının Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerine Etkileri

1914'te Kapitülasyonların kaldırılmasına karşı Amerikan direnişi ve 1915'te sözde Ermeni Tehciri'ne olan muhalefet dışında, ilişkiler genelde barışçıl kalmıştır. Osmanlı hükümetinin 1914'te ticari ve adli kapitülasyonları kaldırması, Amerikan hükümetinin vatandaşlarının yargısal haklarının iptaline itiraz etmesine neden olmuştur (Karakoç & Küçük, 2020, s. 4). Osmanlı Devleti'nin resmi tutumu, Amerikalılarla çatışmaktan kaçınmak olmuştur. Kapitülasyonların kaldırıldığı gün, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Osmanlı hükümetinin Amerikan faaliyetlerine verdiği desteği göstermek için Robert

Kolej'e resmi bir ziyarette bulunmuştur (Lippe, 1993, ss. 36- 37). Amerikalılara, diğer Batılı ülke vatandaşlarına kıyasla daha hoşgörölü davranıldığını gösteren bir diğer örnek, İngilizce yasaklanmış olmasına rağmen 'Amerikan İngilizcesi'nin ayrı bir dil olarak kabul edilmesidir (Karakoç & Küçük, 2020, s. 4).

1.1.6. Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri İlişkilerinin I. Dünya Savaşı ile Değişimi

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı-Amerikan ilişkileri, ABD'nin 1917'de İtilaf Devletleri'ne katılmasıyla diplomatik bağların kesilmesine kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti, Almanya'nın baskısıyla 20 Nisan 1917'de ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ve Washington maslahatgüzarı Abdülhak Hüseyin Bey'i geri çağırarak ve her iki ülke de elçiliklerini kapatmıştır. Ancak iki ülke birbirlerine savaş açmamıştır (İnce Erdoğan, 2024, s. 1).

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikaları, büyük ölçüde Wilson Prensipleri doğrultusunda şekillenmiştir. Paris Barış Konferansı'nın başlarında, ABD'nin Türkiye üzerinde bir manda yönetimi üstlenmesi gündeme gelmiştir. İlk etapta, Türkiye'nin tamamını kapsayan bir manda teklifi tartışılmış, sonrasında ise bu öneri daraltılarak Ermenistan, İstanbul ve Boğazlar bölgeleri için manda yönetimi önerisine dönüşmüştür. Bu bağlamda, King-Crane Komisyonu ve Harbord Heyeti, bölgedeki durumu incelemek üzere Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. Ancak, Türk milliyetçileri bu tekliflere karşı çıkarak, tam bağımsızlık talebinde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin diğer önderleri, Amerikan mandasını reddederek bağımsızlık mücadelesine odaklanmışlardır. Bu süreçte, Amerikan ve Türk kamuoyları arasında çeşitli görüş ayrılıkları ve tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle İstanbul'daki aydınlar arasında Amerikan mandası taraftarları bulunmaktaydı. Ahmet Emin, Halide Edip, Ahmet Emin Yalman ve Rauf Ahmet gibi isimler Amerikan mandasını savunmuş ve bu görüşlerini makalelerinde dile getirmişlerdir. Ahmet Emin, Amerikan mandasının Türkiye için faydalı olacağını savunurken, Halide Edip ve diğer bazı aydınlar da bu fikri desteklemişlerdir. Hatta Amerikan Mandası'nı savunan aydınlar Halide Edip öncülüğünde Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele liderleri bu fikirlere karşı çıkarak, Türkiye'nin tam bağımsızlık

yolunda ilerlemesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda, Mustafa Kemal Paşa, General Harbord ile yaptığı görüşmelerde, Türk milletinin bin yıllık haklarından ve bağımsızlık isteğinden bahsederek, Amerikan mandası fikrinin kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Sonyel, 1995, ss. 159- 163; Yalçın, 2019, ss. 29- 38). Amerika Kongresi, Ermenistan'ın Amerikan mandası altına alınmasını 1 Haziran 1920 tarihinde reddetmiş, Başkan Wilson sadece Ermenistan'ın sınırlarının çizilmesi hususunda hakemlik yapmıştır (Uçarol, 2013, s. 812). ABD, Osmanlı Devleti ile savaşa girmediği için Sevr Antlaşması görüşmelerine de katılmamıştır (Gordon, 1932, s. 2; Kasalak, 1993, ss. 78- 90).

Standard Oil Şirketi Genel Müdürü Cubilin, 11 Kasım 1922'de TBMM temsilcisi Hamid Bey'e gönderdiği mektupta, Türk ordusunun zaferi sırasında Anadolu'da bulunan şirket temsilcilerine gösterilen nazik muamele ve emtia ile gayr-i menkul varlıklarının İzmir, Aydın, Marmara, Bandırma ve Mudanya bölgelerinde korunması nedeniyle TBMM hükümetine teşekkürlerini sunmuştur. Cubilin, bu himayenin Türkiye'deki gelecekteki çalışmalar için olumlu bir işaret olduğunu belirtmiş ve mektubun hükümete tebliğ edilmesini rica etmiştir (Selvi & Cırık, 2020, ss. 207- 208).

1.2. Atatürk Dönemi Türk Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkileri, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla yeni bir döneme girmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'deki kapitülasyon rejiminin kaldırılmasını tanımış ve Amerikan vatandaşlarının Türkiye'de taşınmaz mülkiyet haklarını sağlamıştır. Ancak, antlaşma ABD Senatosu tarafından reddedilmiş ve diplomatik ilişkiler Modus Vivendi⁷ temelinde sürdürülmüştür (Gordon, 1932, ss. 21- 22). 1919 yılında ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol, iki ülke arasındaki ilişkileri Şubat 1927'de diplomatik ilişkiler yeniden kurulana kadar “de facto” olarak yürütmüştür (İnce Erdoğan, 2024, s. 1).

Lozan görüşmeleri sırasında ABD ile Türkiye arasında bir savaş durumu olmadığı için Amerikalılar, gözlemci statüsünde temsil edilmiştir. Konferansın ilk bölümünde

⁷ İki ülke arasındaki ilişkilerin **modus vivendi** şeklinde yürütülmesi, tarafların sorunları çözmeden, karşılıklı menfaatler doğrultusunda ilişkilerini sürdürebilecekleri uygulanabilir bir düzenleme yapmaları veya pratik bir uzlaşmaya varmaları (Ayrıntılı bilgi için bk. Modus Vivendi, Merraim Webster, 2024).

ABD'yi Lozan'da üç gözlemci temsil etmiştir: İtalya Büyükelçisi Richard Washburn Child, İsviçre Büyükelçisi Joseph Grew ve Amiral Bristol. Dışişleri Bakanlığı, gözlemcilerin resmi bir rol oynamamaları veya siyasi ve toprak düzenlemelerinden sorumlu olmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Child, Amerika'nın Lozan'daki varlığının temel nedenini "Amerikan çıkarlarını, ideolojik veya ticari, insani veya mali ayırım gözetmeksizin korumak" olarak ifade etmiştir (Yılmaz, 2015, s. 50).

1.2.1. Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması

Dışişleri Bakanı Charles E. Hughes döneminde, Türkiye ve ABD arasındaki görüşmeler yoğunlaşmış ve 6 Ağustos 1923'te "Türk-Amerikan Lozan Antlaşması" ve "Suçluların İadesi Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma, Amerikan arşivlerinde "Türk-Amerikan Lozan Antlaşması" veya "Genel Anlaşma" olarak, Türk arşivlerinde ise "Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Anlaşması" olarak anılmaktadır. Anlaşmayı ABD adına Joseph Grew, Türkiye adına ise İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan Bey imzalamıştır. Anlaşmanın onaylanma süreci ABD'de büyük tartışmalara yol açmıştır. 1923-1929 yılları arasında iktidarda olan Calvin Coolidge hükümeti anlaşmanın onaylanmasını savunmuştur. Ancak, anlaşma metni Amerikan Senatosu'nda üç kez sunulmasına rağmen, gerekli çoğunluk sağlanamadığı için reddedilmiştir. Bu reddedilme, Türkiye ile ABD arasındaki resmi ilişkilerin başlamasını engellemiştir (İnce Erdoğan, 2024, ss. 3- 4).

Washington hükümeti, iki ülke arasında normal ilişkileri yeniden tesis etmek amacıyla "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine ilişkin Mektup-Nota'yı Yüksek Komiseri Amiral Bristol aracılığıyla 17 Şubat 1927'de Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a sunmuştur. Türkiye'de notanın aynısını 28 Nisan 1927 tarihinde ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a vermiştir. Bu belgeler parlamento onayı gerektirmediği için imzalandığı gün yürürlüğe girmiştir. Bunun üzerine Joseph Grew ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak 12 Kasım 1927'de göreve başlamıştır, Ahmet Muhtar Bey ise Türkiye Washington Büyükelçisi olarak aynı tarihte göreve başlamıştır (Uçarol, 2013, ss. 813- 814).

Modern Türkiye ve lideri Atatürk hakkında oldukça olumlu bir izlenime sahip olan Grew, George Washington'un doğumunun iki yüzüncü yıldönümünde, iki liderin benzerliklerini vurgulayarak şu ifadeleri sarf etmiştir:

Türk toprağında bulunduğum süreçte, Amerikalıların 1775'teki devrimi ile 1920'deki Türk Devrimi arasındaki benzerliği, George Washington ile Mustafa Kemal arasındaki benzerliği ve her birinin yeni kurulan bir ulusun refahı ve ilerlemesi için gösterdiği vizyonu, ileri görüşlü yargıyı, eşsiz cesareti ve vatansever bağlılığı görmemek imkânsızdır (Yılmaz, 2006, s. 227).

Türk ABD ilişkilerinin seyri 1920'li yılların sonlarına doğru Amerikan şirketlerinin Türkiye'de şirket kurması ile ticari ilişkiler açısından güçlenmeye başlamıştır. Örneğin, 14 Şubat 1929 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan bir kanun ile Amerika Ford Motor Company Exports Incorporated Şirketi'nin Türkiye'de bir şirket kurması ve üretime başlamasına müsaade edilmiştir (Resmî Gazete, 1929, ss. 6603- 6607).

1.2.2. II. Dünya Savaşı Öncesi Türk-Amerikan İlişkilerindeki Durum

1927-1944 yılları arasında Türkiye'yi ABD'de temsil eden iki önemli büyükelçi bulunmaktadır: Ahmet Muhta Bey ve Mehmet Münir Ertegün. Ahmet Muhtar Bey (1927-1934), diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının ardından ABD'ye atanan ilk Türk büyükelçi olarak yoğun Türk karşıtı kampanyalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Onun ardından görevi devralan Mehmet Münir Ertegün (1934-1944) de benzer şekilde, Türklere karşı önyargıları gidermek için aktif çalışmalar yapmıştır. Büyükelçi Ertegün, yaşamı boyunca Türk-Amerikan ilişkilerine önemli katkılarda bulunmuş ve bu etkisini ölümünden sonra da sürdürmüştür. 1946'da Ertegün'ün naaşını taşıyan Missouri savaş gemisinin İstanbul'a gönderilmesi, Amerika'nın Türkiye'ye olan desteğinin bir sembolü olmuştur. Missouri'nin seçilmesi ve seyahatin zamanlaması, Amerika'nın Orta Doğu'ya artan ilgisini ve Sovyet genişlemesine karşı daha sert bir tutum sergileyeceğinin bir işareti olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz, 2006, s. 230).

1.2.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Türk-Amerikan İlişkilerindeki Durum

II. Dünya Savaşı sırasında ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler genellikle olumlu olmuştur. ABD, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında Türkiye'ye belirli

ölçüde askeri yardım sağlamıştır. Başkan Roosevelt, başlangıçta Türkiye'nin savaşa dâhil olup olmaması konusunda karar verme yetkisini İngiltere'ye bırakmıştır. 1943 yılından itibaren İngilizler, Balkanlar'da Türkiye'nin desteğiyle yeni bir cephe açma fikrini gündeme getirmişlerdir. Ancak Roosevelt, Fransa çıkarmasının planlandığı bir dönemde kuvvetlerin dağılmasını önlemek amacıyla bu fikri desteklememiştir. ABD, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda daha temkinli davranmış ve Türk hükümetinin yeterli askeri donanımına sahip olmadığına yönelik açıklamalarını dikkate almıştır (Soysal, 1977, ss. 259- 260).

1.3. Soğuk Savaş Döneminde Türk Amerikan İlişkileri

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadar (1989) uluslararası sistemin belirleyici özelliği olmuştur. Bu dönem, Batı güçleri ile komünist blok devletleri arasında yoğun rekabet, düşmanlık ve gerilimle karakterize edilmiştir. Soğuk Savaş, yoğun ve gergin geçse de ABD ile Sovyetler Birliği arasında doğrudan ve açık bir savaşa dönüşmemiştir. ABD-Sovyet etkileşimleri ve dünya genelindeki ilişkiler, siyasi manevralar, diplomatik çekişmeler, psikolojik savaş, ideolojik rekabet, ekonomik zorlamalar, silahlanma yarışları ve vekâlet savaşlarının kombinasyonu ile belirlenmiştir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, küresel politika üzerinde kalıcı etkiler bırakmış ve uluslararası ilişkilerin dinamiklerini derinden etkilemiştir (Hastedt, 2004, s. 83).

Şekil 1.1. Soğuk Savaş Dönemi Türk Amerikan İlişkileri Kronolojisi

Kaynak: Yapay zekâ desteğiyle yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.3.1. Truman Doktrini

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) tehdidine karşı önlem almak ve SSCB'nin yayılmacı politikalarına karşı koymak için ABD dış politikasında birtakım değişiklikler yapmak durumunda kalmıştır. Truman Doktrini, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin ulusal güvenliğini ve demokratik değerlerini korumak amacıyla oluşturulmuş bir stratejidir. Truman Doktrini, ABD'nin SSCB'nin etkisini sınırlamak için ekonomik ve askeri yardımlar sağlamayı ve demokratik ölkeleri desteklemeyi amaçlamaktaydı. Doktrin, II. Dünya Savaş sonrası yaşanan gelişmeler ve Soğuk Savaş dönemindeki uluslararası ilişkilerin etkisiyle ortaya çıkmıştır (Geçikli, 2024; Uçarol, 2013, s. 928).

SSCB, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye verdiği nota ile Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarından feragat etmesini gerektiren bazı ayrıcalıklar talep etmiş ve Kars ile Ardahan gibi vilayetlerin kendisine verilerek Kuzeydoğu Anadolu sınırının yeniden düzenlenmesini istemiştir. II. Dünya Savaş'ının ardından Sovyetler Birliği, Doğu Anadolu'dan toprak ve Boğazlar'da üs talepleri ile sadece Türkiye'yi değil Avrupa ve Amerika'yı da tedirgin etmiştir. Sovyetler Birliği, Boğazlar konusunda 8 Ağustos 1946'da Türk hükümetine nota vererek Boğazlarda üs talebini yinelemiştir. ABD yetkilileri, Sovyetlerin bu taleplerinin Türkiye'ye hâkim olma amacını taşıdığı ve sıranın Yunanistan'a geleceğini, bu iki ölkenin kaybedilmesi durumunda Orta Doğu ve Akdeniz'de dengenin bozulacağını değerlendirmiştir. Türkiye'nin Amerika'nın askeri ve ekonomik desteğini aradığı bir dönemde, Yunanistan da komünizm tehdidi altındaydı. Yunanistan'da savaş sona ermeden önce sağ ve sol eğilimli gruplar arasında çatışma başlamış ve savaş sonrasında da devam eden bu çatışmaya Bulgaristan, Arnavutluk ve Yugoslavya destek vermiştir. İngiltere'nin desteğini alan Yunanistan'ın demokrasi karşıtı grupların kontrolüne geçme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu süreçte İngiltere, 21 şubat 1947'de ABD Dışışleri Bakanlığı'na, artık ne Yunanistan'a ne de Türkiye'ye yardım yapamayacağını bildirmiştir. Türkiye ve Yunanistan ile ilgili İngiliz muhtıraları, Amerikan yetkililerin Sovyet yayılmacılığına karşı acil önlemler almasına önemli katkı sağlamıştır (Ataęenę & Toprak, 2019, s. 93; Browne, 1947, ss. 1- 18; Balcıoğlu, 2011, ss. 464- 465; Lewis, 1993, s. 312; Uçarol, 2013, ss. 928- 929). İlk adım, Başkan Harry Truman'ın mücadeleciliğini yansıtan Mart 1947 tarihli "Truman Doktrini" olmuştur. Truman,

Kongre üyelerinin “gözünü korkutmak” istemiştir. Yunanistan ve Türkiye'nin dost ülkelerin desteği olmadan yıkıma kurban gidebileceğini savunan Truman, Kongre'den 400 milyon dolarlık acil yardım yetkisi istemiştir. Bunu haklı göstermek için de Kongre üyelerine şu ifadelerle seslenmiştir: “Özgür halkların kendi kaderlerini kendi yöntemleriyle çizmelerine yardımcı olmamız gerektiğine inanıyorum. Özgür ulusların yenik düşmesini önlemenin anahtarı, totalitarizmi besleyen sefalet ve yoksulluk koşullarını ortadan kaldırmaktır” (Office of Historian, 2024).

SSCB tehdidine karşı önlem olarak planlanan Truman Doktrini, 1947 yılında ABD Başkanı Harry Truman tarafından hazırlanmıştır. Başkan Truman, ABD Kongresi'nde 12 Mart 1947 tarihinde buna dair senatoya bir bildiri sunmuş ve Birleşik Devletlerin, silahlı azınlıklar veya dış baskılara karşı özgür ulusları desteklemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu da Truman Doktrini adını almıştır. Bu bildiri üzerine hazırlanan “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu” tasarısı 22 Nisan’da Senato’da, 9 Mayıs 1947’de Temsilciler Meclisi’nde kabul edilmiştir. 22 Mayıs 1947’de de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece ABD, Yunanistan’a 300 milyon, Türkiye’ye de 100 milyon dolarlık yardım yapmayı kabul etmiştir (Armaoğlu, 2014, ss. 396-397; Geçikli, 2024; Uçarol, 2013, s. 929). Bu durum Türk basınında büyük bir coşkuyla karşılanmıştır (Şekil 1.1). Türk basınında Truman Doktrini Kızıl Demir perdeye karşı demokrasi dalgakıranı olarak tanımlanmıştır (Daver, 1947, ss. 1-3).

Şekil 1.2. Truman Doktrini ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberler

Kaynak: Soldan Sağa: Erim, 1947; Akşam, 1947; Daver, 1947; üst: Daver, 1947

Kızıl Demir perdeye karşı demokrasi dalgakıranı olan ABD o kadar yüceltilmişti ki *“Rockefeller ABD'nin İki Yüzüncü Yılı İçin Almanya'da Övgüleri Kabul Etti”* başlıklı haberde Batı Almanya'nın Amerikan Devrimi'nin İki Yüzüncü Yılı'nı neredeyse kendi bayramıymış gibi kutladığı belirtilmiştir. Habere göre, Batı Alman siyasi, iş ve kültürel elitten bin kadar kişi, 1946'dan sonra ülkelerine demokrasi getirmeye yardımcı olan Amerika'ya şükranlarını ifade etmek için bir araya gelmiştir. Alman kökenli olan Başkan Yardımcısı Nelson Rockefeller, serbest girişim ve siyasi özgürlüklerin ortak bağları hakkında bir konuşma yaparak bu övgüyü kabul etmiştir. Kutlamadaki konuşmasında, Rockefeller, Sovyetler Birliği'ni hedef alarak, "Sovyet güneşinin asla batmadığı yeni bir dünya düzenini organize etme yönünde sürekli bir girişim var," demiştir (Whitney, 1976, ss. 1-5).

1.3.1.1. Truman Doktrini'nin Türkiye'ye Etkisi

Truman Doktrini, Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı korumayı amaçlamış ve Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasını sağlamıştır. Aslında Doktrin, Türkiye'nin Batı ile sıkı ilişkilere dayanan bir dış politika izlemesini zorunlu kılmıştır. Türkiye, Truman Doktrini'nin etkisiyle Batı öncülüğünde kurulan siyasi, ekonomik ve askeri organizasyonlara üye olmayı temel hedef olarak benimsemiştir. ABD'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri destek sağlaması, SSCB'nin bölgedeki etkisini sınırlamayı amaçlamıştır. Truman Doktrini'nin Türkiye'nin dış politikasındaki rolü, Türkiye'nin Batı ile yakın ilişkiler kurarak Sovyet tehdidine karşı güvenliğini sağlamasına yardımcı olmuştur. (Geçikli, 2024; Shaw & Shaw, 2010, s. 471). ABD, Türkiye'ye ekonomik yardımın genişletilmesi (1947'de Truman Doktrini ile başlayarak) ve karşılıklı yardım paktlarının oluşturulması ve nihayetinde Türkiye'nin NATO üyeliğine yol açmıştır. Böylece, Amerikalı ve Türk politika yapıcılarının siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler ağında iş birliği yapacağı Soğuk Savaş dönemi için zemin hazırlanmış oldu (Yılmaz, 2015, s. 7).

Truman Doktrini'nin, Marshall yardımı ile birlikte Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri şu şekilde sıralanabilir:

1. Ekonomik Bağımlılık: Truman Doktrini kapsamında sağlanan yardımlar, Türkiye'nin ekonomik olarak dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin kendi ekonomik politikalarını belirleme özgürlüğünü kısıtlamıştır.

2. Dış Politikadaki Bağımlılık: Truman Doktrini'nin Türkiye'yi Batı bloğunda yer almaya zorlaması, Türkiye'nin dış politikasını belirlemede bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde daha az özgür olmasına neden olmuştur. Ayrıca, yalnızca siyasi veya ekonomik anlamda değil, 1945 sonrası dönemde Batı ile olan bu yakın temas, Batı yanlısı bir eğilim yaratmıştır. Bu eğilim, en alt düzeyde Boğaz plajlarında ve İstanbul sokaklarında ceket çığneme ve leopar desenli gömleklerin popüler olmasıyla kendini gösterirken, en üst düzeyde ise üniversitelerde, okullarda ve evlerde İngilizce, İngiliz ve Amerikan edebiyatı ile tarihi öğrenimiyle kendini belli etmiştir (Geçikli, 2024; Lewis, 1993, s. 313).

Böylece, savaş sonrası dönemde, Avrupa, Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO iş birliği ve ortak ekonomik düzen gibi unsurlarla şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Avrupa'nın ve modernleşmenin küresel tarih yazımı için bir test vakası olarak öne çıkmıştır. Avrupa'nın kendini merkeze alan bakış açısını eleştirenlere karşı, Orta Doğu ve Türkiye ile ilgili araştırmalar, Avrupa'nın sınırlarının ne kadar belirsiz olduğunu ve "Oryantalizm" olarak adlandırılan, bilgi üreterek yabancılaştırma sürecini ortaya koyarak önemli cevaplar sunmaktadır (Hartmann, 2019, ss. 17- 18).

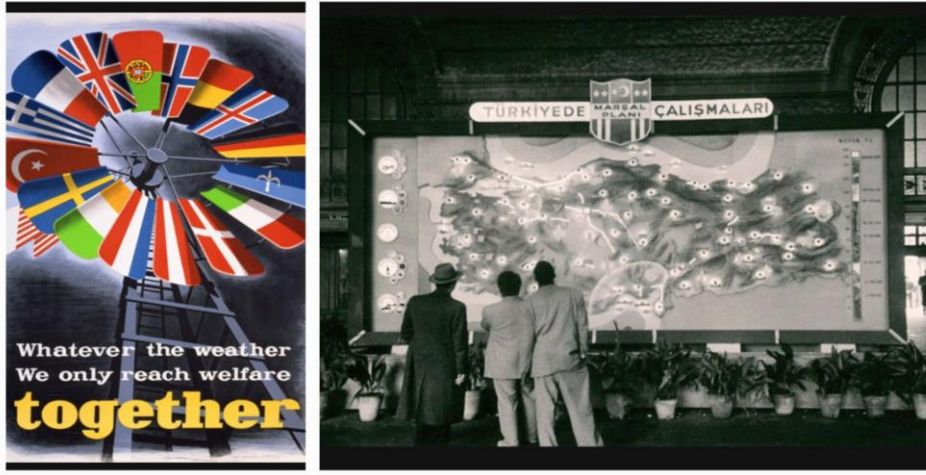
1.3.2. Marshall Planı

Marshall Planı, Truman Doktrini'nin ekonomik yönünü oluşturan bir yardım programıdır. Marshall Planı, Avrupa'nın ekonomik toparlanmasını desteklemek amacıyla ABD tarafından uygulanmıştır. Türkiye ve Yunanistan da bu plan kapsamında ekonomik yardım almıştır. Bu yardımlar, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve istikrarına katkı sağlamıştır (Atağenç & Toprak, 2019, s. 104).

Truman Doktrini'nin “*özgür ulusların yenik düşmesini önlemenin anahtarı, totalitarizmi besleyen sefalet ve yoksulluk koşullarına ortadan kaldırmak*” ilkesi tüm Batı Avrupa'ya “hava nasıl olursa olsun refaha sadece birlikte ulaşırız” sloganıyla uygulanmıştır (Şekil 1.2). 5 Haziran 1947'de Bakan George C. Marshall, ABD'nin

politikasının "herhangi bir ülkeye ya da doktrine karşı değil, açlık, yoksulluk, çaresizlik ve kaosa karşı" olduğunu söyleyerek Avrupa'nın harap olmuş uluslarına büyük bir ekonomik yardımın genişletilmesini önermiştir. Amacı,  zg r kurumların var olabileceği siyasi ve sosyal koşulların varlığına izin verecek şekilde dünyada işleyen bir ekonominin yeniden canlandırılmasıydı (Armaoğlu, 2014, s. 398; Office of Historian, 2024; Uçarol, 2013, s. 930).

şekil 1.3. Soldaki G rsel: Marshall Planı İçin Hazırlanan Poster / Sağdaki G rsel: Haydarpaşa Garı'nda Marshall Planı Hakkında Bir Pano (1951)

Kaynak: Soldaki görsel-Marshall Foundation, 2024; Sağdaki görsel- Reddit, 2024. Mart-Nisan 1947'de Moskova Dışışleri Bakanları Konferansı'na katılan ABD Dışışleri Bakanı George C. Marshall, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın toparlanması konusunda daha önce varılan anlaşmalardan uzaklaşıyor gibi görünmesinden fazlasıyla endişe duymaya başlamıştır. ABD'ye döndüğü akşam Marshall, bir radyo konuşması yaparak ulusuna konferans hakkında bilgi vermiş ve Avrupa'ya hemen yardım edilmesi gerektiğini savunmuştur. Birçok Avrupalı açlıktan ölmekte ve sert kıştan korunacak yerleri yoktu. şehirleri harabeye dönmüştü ve toplumları çöküşle karşı karşıyaydı. Marshall bu manzara için “doktorlar tartışırken hasta ölüyor” ifadelerini kullanmıştır (Marshall Foundation, 2024).

1.3.2.1. Marshall Planı'nın Uygulanması

Marshall Planı Avrupa'da memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye de dâhil, on altı Avrupa ülkesinin katılımıyla 1947 yılının Haziran-Eylül ayları arasında Paris'te,

Avrupa devletlerinin kalkınmasıyla ilgili bir konferans toplanmıştır. 16'lar konferansı olarak anılan bu konferansta 22 Eylül'de Amerika'ya sunulmak üzere "Avrupa Ekonomik Kalkınma" programı hazırlanmıştır. Bunun üzerine ABD, 3 Nisan 1948'de "Ekonomik İş Birliği Kanunu"nu çıkarmış ve Avrupa'ya altı milyar dolarlık bir ekonomik yardım aktarmıştır. Bu yardımın ardından 18 Avrupa ülkesi⁸ 16 Nisan 1948'de "Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü"⁹ (OEEC)'ni kurdular (Armaoğlu, 2014, s. 399; OECD, 2024; Uçarol, 2013, s. 930).

Olağanüstü yeniden inşa çabası Avrupa ekonomisini rekor bir sürede ayağa kaldırdı. Marshall Planı yardımı sona erdi ama tohum ekilmişti. Ülkeler içgörülerini ve en iyi uygulamalarını paylaşmak, ortak çıkarlar için çaba göstermek üzere ortaklık içinde çalışmaya devam etti ve üyelik Kanada, ABD ve Japonya'yı da kapsayacak şekilde genişledi. OEEC'yi yeni bir örgüte dönüştüren Sözleşme 14 Aralık 1960 tarihinde Paris'teki Château de la Muette'de imzalandı. Bu yeni bir dönemin başlangıcıydı: Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı¹⁰ (OECD) 30 Eylül 1961'de kuruldu (Ellwood, 2006, s. 19; OECD, 2024; Tarnoff, 2018, s. 13; Uçarol, 2013, ss. 930-931).

Önümüzdeki 60 yıl boyunca OECD'nin üye sayısı Latin Amerika, Asya ve Pasifik ülkeleri de dâhil olmak üzere 38'e ulaşacak ve ortak sorunlara ortak çözümler bulmaları için ülkeleri destekleme misyonunu yerine getirecektir. OECD'nin hedefi, uluslararası iş birliği ve paylaşılan değerler yoluyla, daha iyi yaşamlar için daha iyi politikalar geliştirilmesini sağlamak olmuştur; bu amaç, kuruluş ilkeleri her zamankinden daha fazla geçerliliğini koruyan OEEC'nin mirası üzerine inşa edilmiştir. General Marshall, Marshall Planının mimarı ve savunucusu olarak oynadığı rol nedeniyle 1953 yılında Nobel Barış Ödülüne layık görülmüştür (OECD, 2024).

Şekil 1.3'te görülen üzerinde Almanca "Barış, Özgürlük, Refah" yazan balonlar, fuar ziyaretçileri tarafından "bir gün malların ve ürünlerin birleşik ve müreffeh Avrupa ülkelerinden Doğu Bloku'na serbestçe akacağı" umudunu ifade eden kartpostallar taşıyarak bırakılmıştır. Balonlar, Amerika ve müttefiklerinin yeniden yapılanma ve

⁸ Örgütün üyeleri şunlardır: Federal Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, İrlanda, Portekiz, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İsveç, İsviçre, Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kuzey İrlanda (Ayrıntılı bilgi için bk. Uçarol, 2013, s. 930).

⁹ Organisation for European Economic Co-operation.

¹⁰ Organisation for Economic Co-operation and Development.

ekonomik kalkınma planına karşı yürütülen olumsuz Sovyet propagandasına karşı koyma çabalarından biriydi (Ellwood, 2006, s. 23).

Şekil 1.4. 1951'de Avusturya'nın Başkenti Viyana'daki Bir Bahar Fuarında Bir Kız Çocuğu, Marshall Planı'nın Reklamını Yapan Balonları Tutuyor.

Kaynak: Ellwood, 2006, s. 23.

Görüldüğü üzere, Marshall Planı, ekonomik yardım ve yeniden inşa yardımının diplomasi aracı olarak kullanılmasının etkinliğini göstermiştir. Refah ve istikrarı teşvik etmeye odaklanan dış politikaya yönelik bu yumuşak güç yaklaşımı, uluslararası ilişkileri büyük ölçüde etkilemeyi başarmıştır. O kadar ki o dönem Amerika'ya duyulan hayranlığın sınırı yoktur denilebilir. 1950'lerde ve sonraki kuşaklarda her çocuk aşağıdaki tekerlemeyi ezberlemişlerdi: “Bir-iki-üçler yaşasın Türkler / Dört-beş-altı Polonya battı / Yedi-sekiz-dokuz Ruslar domuz/ On-on bir-on iki Britanya tilki / On üç- on dört-on beş Amerika kardeş...” (Şıvgın, 2020, s. 126; Söğüt, 2016, s. 11). 1950’li yılların popüler sanatçılarından Celal İnce’nin seslendirdiği; Amerika, Amerika, Türkler dünya durdukça, Beraberdır seninle, Hürriyet savaşında... dizelerinin yer aldığı, Amerika’nın Sesi Radyosu’nda gün aşırı çalınan “Dostluk Şarkısı” o dönemde Amerika’nın Türkiye’nin ebedi dostu olarak yansıtılmasına iyi bir örnektir (Şıvgın, 2020, s. 126; Erez, 2010, s. 11). Sovyetler Birliği, Marshall Planı’nın Truman Doktrini’nden sonra ortaya çıkmasını, bu doktrinin bir uygulaması olarak değerlendirmiş ve hem kendisi bu programa katılmamış hem de Doğu Avrupa ülkelerinin katılmamaları için baskı yapmıştır (Sander, 1996, s. 234).

1.3.2.2. Türkiye'ye Yapılan Yardımlar

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımlar iki ana şekilde gerçekleşmiştir. İlk olarak, Amerikan Hükümeti doğrudan dolar yardımı sağlamış ve bu fonlar ABD'den alınacak mal ve hizmetlerde kullanılmıştır. İkinci yardım şekli ise Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye traj hakkı ile sağlanan satın alma olanakları olmuştur. Bu kapsamda 1948/49 yılında Marshall Planı'ndan Türkiye'ye 59 milyon direkt ve 58 milyon ABD Doları da Avrupa'dan traj hakkı olmak üzere toplam 117 milyon ABD Doları yardım yapılmıştır (BCA, 1950, s. 1). Türkiye'nin ağır sanayi yatırımları için talep ettiği yardımlar desteklenmemiş, hafif sanayi yatırımları desteklenerek bu alana yönlendirilmiştir. En çok yardım tarım, madencilik ve yol inşaatı alanlarında harcanmıştır. Özellikle karayolları, demiryolları için ray ve ekipman, vinçler, vagonlar, demir inşaat malzemeleri, havaalanları, enerji işleri, kömür üretimi, şeker, tekstil sanayi, çimento, su ürünleri, avcılık ve sanayi ile ilgili araç ve malzeme alımları bu yardımlardan faydalanmıştır (BCA, 1950, s. 1).

1.3.2.3. Tarım Yatırımları

Tarım sektörüne yapılan yardımların başlıca nedeni, Türkiye'nin Avrupa'nın ambarı ve hammadde sağlayıcısı olarak konumlanması isteğidir. Modern tarım aletleri ve yöntemleri sayesinde Türkiye, tarım üretiminde verimli bir döneme girmiştir. Tarım üretim bölgeleri ile ticaret merkezleri arasındaki ulaşımın sağlanması ile ihracat artmıştır (Belenli, 2024). O dönemde Türkiye nüfusunun %82'si çiftçilikle uğraşmaktadır (BCA, 1950, s. 2). Çiftçilere kredi verilerek traktör satın almaları mümkün kılınmış ve ziraat işlerinin makineleşmesi ile daha fazla ürün elde edilmiştir. Yeterli miktarda araziye sahip olan bir çiftçi, vilayete başvurarak işletme büyüklüğünü, satın alacağı aletin cinsini ve benzeri bilgeleri sunan bir beyanname verip bir tedarik belgesi almaktaydı. Belgelerin sayısı, tahsis olunan alet ve makinelerin miktarını geçemezdi. Eline belge geçiren çiftçi o yıl içerisinde istediği zaman %37,5 peşin ve gerisini dört taksitte ödemek üzere tarım aletini/makinasını almaktaydı. Ancak bir takım sakıncaları görülen tahsis sistemi 1949 yılının Ağustos ayında kaldırılmış ve örneğin, traktör almak için çiftçi olmak ve bir çiftçi belgesi almak yeterli olmuştur (BCA, 1950, s. 2). Tarım alet ve makinelerinin kullanımı, onarımı ve bakımı konusunda öncelikle çiftçilerimiz için bu işleri öğretmek üzere makinist

kursları açılmıştır. Yedek parçalar temin edilmiş ve ABD'de yazılmış el kitapları Türkçe'ye çevrilerek ücretsiz olarak çiftçilere dağıtılmıştır (BCA, 1950, s. 4). Ancak, Marshall Planı ile yapılan yardımlarla Türkiye'nin tarım sektörüne odaklanmasının teşvik edilmesi, sanayi gelişiminin geri planda kalmasına ve diğer Avrupa ülkelerinin endüstriyel gelişimine ayak uyduramamasına neden olmuştur (Geçikli, 2024; Lewis, 1993, s. 313).

1.3.2.4. Teknik Yardımlar

Marshall Planı teknik yardımları ise üç şekilde gerçekleştirilmiştir: ABD'ye bilgi ve görgülerini artırmak üzere eleman göndermek, ABD'den uzmanlar getirmek ve elit tohum ve damızlık sağlamak (BCA, 1950, s. 5). Karayollarının yapımı ve mevcut yolların iyileştirilmesi, yardımların önemli bir kısmının harcandığı alan olmuştur (bk. Hilts Raporu). Dönemin Başbakanı Adnan Menderes, karayolu politikaları hakkında "Türkiye'nin savunma ve ekonomisinin karayolları sayesinde büyük ilerlemeler kaydedeceği kesindir. Ülkenin en öncelikli meselesi yoldur. Bu sayede Türk ordusu daha yüksek hareket kabiliyetine sahip olacak, üretim büyük merkezlere daha kolay ulaşarak gelişecek ve sağlık ile sosyal hizmetler çok daha kolay hale gelecektir" demiştir (Belenli, 2024).

1947 yılından itibaren askeri yardımlar da başlamıştır. ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı ilk yardım Marshall yardımlarından bağımsızdır. Marshall Planı ile askeri yardım politikası genişletilmiş ve destek miktarı artırılmıştır. 4 Temmuz 1948'de ABD ile Türkiye arasında Ankara'da "Ekonomik İş birliği Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşma ile Türkiye'ye 1949 yılına kadar askeri harcamalar için 152,6 milyar ABD doları yardım aktarılmıştır (Uçarol, 2013, s. 1008).

1948 yılından 30 Haziran 1959 tarihine kadar Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye 1.207.434.000 ABD doları yardım yapılmıştır. Bu miktarın 988.076.000 ABD doları doğrudan yardım, 195.402.000 ABD doları dolaylı yardım ve 23.936.000 ABD doları teknik yardım kapsamında olmuştur. 1962 yılına gelindiğinde Amerikan yardımı miktarı 1,5 milyar ABD doları biraz aşmış olup, bunun yaklaşık üçte biri borç, üçte ikisi ise hibe olarak verilmiştir. Kore Savaşı'nın başlaması ABD'nin savunma harcamalarını artırdığından, Marshall yardımları giderek azalmış ve 1953 yılında

doğrudan yardımlar tamamen sona ermiş, sadece teknik destekler devam etmiştir. 1962 yılı sonuna kadar devam eden teknik yardımların miktarı ise 42,2 milyon ABD dolarına ulaşmıştır (Belenli, 2024).

1.3.2.5 Karayolları Yatırımları ve Hilts Raporu

Truman Doktrini ile başlayan ve Marshall Planı ile devam eden ABD yardımları, yol yapımı ve bakımında kullanılmak üzere makine sağlanması ve teknik destek için Amerikalı uzmanların Türkiye'ye gelmesi ile gerçekleşmiştir (Şekil 4). Amerika'nın karayolu deneyimlerinden yararlanma amacı taşımıştır. Bu yardımlar genel olarak askeri amaçlı olduğundan, ABD askeri makamları tarafından yönetilmiştir. Ancak Türkiye'nin isteği üzerine, karayolu çalışmalarının sorumluluğu uzman bir sivil kuruluş olan ABD Yollar İdaresi'ne verilmiştir. Anlaşmaya göre, ABD Yollar İdaresi bünyesindeki Amerikan Yol Grubu uzmanları, Türkiye'de hem yeni yolların inşası hem de mevcut yolların bakımına dair ayrıntılı bir program hazırlamıştır (Özdemir Tiryaki, 2023, s. 234). Amerikan uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar, karayolu politikası ve organizasyonunun şekillenmesinde büyük etkiye sahip olmuştur. Bu raporlar arasında en öne çıkanı, 1948 yılının başlarında Türkiye'nin karayolu durumunu değerlendirmek amacıyla Amerikan yol idaresinin türlü ihtisas şubelerine mensup en seçkin uzmanlarından oluşan bir yol heyetinin hazırladığı "Türkiye'nin Yol Durumu" raporudur (Dik, 2009, s. 962; Akşam, 1948, s. 1). Heyetin başkanlığını Amerika Yollar Dairesi Genel Müdür Yardımcısı H.E. Hilts üstlenmiştir. Hilts, karayolu ulaşımının iyileştirilmesinin, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını desteklemek amacıyla üstlenilmesi gereken en önemli projelerden biri olduğunu belirtmiştir. Amerikalı mühendis H.E. Hilts ve teknik ekibinin Türkiye'yi ziyaret ederek ülkenin yol altyapısını değerlendirme ve geliştirme planları yapma amacıyla gerçekleştirdiği ziyaret, gazetelerde geniş yankı bulmuştur. Şekil 1.4'te, Amerikalı mühendis H.E. Hilts ve beraberindeki teknik heyetin, Türkiye'nin yol altyapısını incelemek ve iyileştirme planları yapmak amacıyla gerçekleştirdiği ziyareti ele alan gazete haberleri yer almaktadır. Haberlerde, Hilts'in Türkiye'nin mevcut yol ağını değerlendirdiği ve bu çalışmaların sonucunda ülkenin kısa süre içinde modern ve kapsamlı bir karayolu ağına sahip olacağının altı çizilmiştir. Özellikle ABD'den sağlanan teknik destek ve malzeme yardımı öne çıkarılmış, yol yapımında kullanılacak

araç-gereçlerin taşınmasına dair ayrıntılara yer verilmiştir. Gazetelerde ayrıca, Türkiye'nin yol altyapısındaki eksikliklerin giderilmesine yönelik Amerikan mühendislerinin uzmanlığı ve deneyiminin, ABD'den sağlanan büyük miktarda yol yapım malzemesi ile önemli bir katkı sunduğu vurgulanmıştır.

Şekil 1.5. H. E. Hiltz ve Beraberindeki Heyetin Türkiye'nin Yol Durumunu İncelemek Üzere Ülkemizi Ziyaretlerine Dair Gazete Haberleri.

Kaynak: Soldaki görsel: Cumhuriyet, 08 Nisan 1948, s. 1; Sağ üst: Akşam, 12 Mayıs 1948, s. 1; Sağ orta: Yeni gazete, 2 Aralık 1947, s. 1; Sağ alt: Yeni İstanbul, 16 Aralık 1949, s. 3.

1.3.2.5.1 Karayolları İyileştirme Programı

Heyet, Türkiye Bayındırlık Bakanlığı'na uzun vadeli bir karayolu iyileştirme programı ve ulusal ölçekte karayolu yönetimi için model oluşturmasında yardımcı olacaktı. Bu model, aşağıdakilere dayanacaktı:

- Topoğrafyanın incelenmesi ve araştırmaları, mevcut yol durumu ve mevcut yerel malzemeler gibi diğer fiziksel yönler;
- İyileştirilmiş karayollarının mevcut ve potansiyel türleri ve kullanımlarının ulusal güvenlik ve ulusal ekonomi açısından incelenmesi;
- Önerilen iyileştirmelerin maliyet tahminlerinin hazırlanması;
- İnşaat ve bakım yöntemleri ve bunların fiili operasyonlara uygulanması;

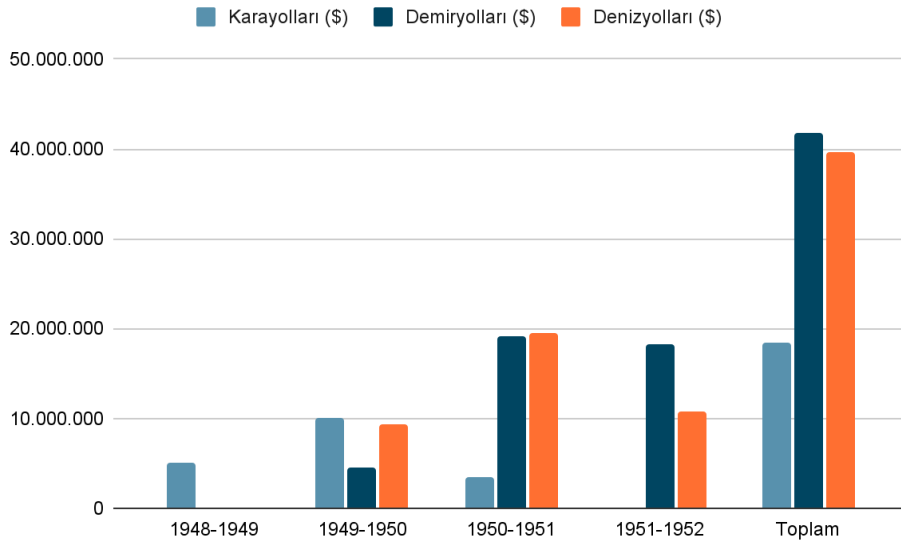
E. Programın uygulanması için gerekli ekipman ve ekipman bakım atölyesi gereksinimlerinin incelenmesi;

F. Gerekli karayolu laboratuvar tesislerinin kurulması ve belirlenmesi;

G. Türk personelin karayolu inşaatı, bakımı ve yönetimi konularında eğitilmesi (Hilts & Ache, 1952, s. 23).

Burada ana hedef, Türk karayolu durumu hakkında iyi dengelenmiş bir rapor hazırlamaktı. 2 bin km birincil karayolu kapsayan saha inceleme gezileri ve diğer bakanlıklar ve Meclis Bayındırlık Komitesi ile yapılan toplantılar sonucunda, 1948 yılının Şubat ayı sonlarına doğru heyet tarafından rapor tamamlanmış ve Türk yetkililere iletilmiştir. Raporda, Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde bağımsız bir Karayolları Müdürlüğü kurulması önerilmiş ve bu birimin doğrudan Bayındırlık Bakanı'na rapor verecek bir müdür tarafından yönetilmesi istenmiştir. (1) tasarım ve araştırma, (2) finans ve kontrol ve (3) bakım ve inşaat olmak üzere üç ana merkez ofisinin yanı sıra, on adet saha ofisinin kurulması da önerilmiştir (Hilts & Ache, 1952, s. 24). Bu öneri üzerine Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliği haiz olmak ve katma bütçe ile idare edilmek üzere Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Resmî Gazete, 1950, s. 17775). Şekil 1.5'te, 1948-1952 yılları arasında Marshall Yardımı kapsamında ulaşım sektörüne ayrılan ödenekler sunulmuştur. Grafikte üç farklı ulaşım türü için ayrılan ödenekler belirtilmiştir: karayolları, demiryolları ve denizyolları. Grafığe göre, en fazla ödenek karayollarına ayrılırken, en az ödenek denizyollarına ayrılmıştır.

Şekil 1.6. 1948-1952 Döneminde Marshall Yardımı Kapsamında Ulaştırma Sektörüne Ayrılan Ödenekler

Kaynak: Çetin, Barış & Saroğlu, 2011, s. 132.

Ek olarak, raporda, Karayolları Müdürlüğü için mevcut tüm fonları alacak bir karayolu fonu oluşturulması önerilmiştir. Hem merkez hem de taşra karayolu sistemleri için tüm mevcut ve potansiyel gelir kaynaklarını analiz edilmiş ve bu tür kaynakların kullanımı için politikalar önerilmiştir. Rapora göre, motorlu araçlardan ve araç aksesuarlarından, yakıt ve yağlardan toplanan tüm gümrük vergileri karayolu fonuna tahsis edilmeli ve Türkiye'de üretilen eşdeğer öğelere benzer bir vergi konulmalıydı. Ayrıca, motorlu araçların kaydedilmesi ve işletilmesi için ulusal ücretlerin oluşturulması ve Maliye Bakanlığı'na kayıtlı ticari taşıyıcılar için ton-mil vergisinin oluşturulması da önerilmiştir (Hilts & Ache, 1952, s. 24). Raporda, bu öneriler 1946'da yürürlüğe girseydi ne olurdu simülasyonuna da yer verilmiştir. Böyle bir durumda, merkez karayolları için 55 milyon Türk Lirası ve taşra karayolları için 15,5 milyon Türk Lirası kadar mevcut fon olacağı ve bu fonların karayolu taşımacılığı kullanıcıları için işletme maliyetlerini azaltmak amacıyla yatırım yapılabileceğini gösterilmiştir (Hilts & Ache, 1952, s. 24). Hilts'e göre 20.336 km'lik ağın yaklaşık 6395 km'si, büyük ölçüde trafik gereksinimlerine uygun olarak iyileştirme ve rutin bakım yoluyla acil iyileştirme için değerlendirilmelidir. Hâlihazırda, iyi durumda yaklaşık 800 km asfalt kaplı yol ve geçilebilir durumda 7.800 km makadam yol vardı. Geçilebilir makadam yollarının çoğunda, saatte sadece 25 km hızla seyahat edilebiliyordu. Bu nedenle, ulusal sistemin nihayetinde tüm büyük nüfus merkezlerini birbirine bağlayan yaklaşık 35 bin km'lik

ana arter yollarından oluşması gerektiği sonucuna varılmıştır (Hilts & Ache, 1952, s. 25). Raporda verilen tavsiyeler karşılıklarını bulmuştur. 1949'un sonlarında, Planlama ve Programlama Bölümü yaklaşık yirmi mühendis ve analizciden oluşuyordu. 20 bin km'den fazla bir ulusal karayolu sistemini kapsayan bir çalışma tamamlanmış ve onaylanmıştır. Yaklaşık 21.800 km'lik taşra yollarının entegre bir sistemi önerilmiş ve değerlendirilmek üzere taşra yönetimlerine sunulmuştur. Ulusal sistemin sonunda yaklaşık 35 bin km uzunluğunda olacağı tahmin edilmiştir (Hilts & Ache, 1952, s. 27).

Program kapsamında sağlanan fiziksel test laboratuvarı, Ankara'daki Bakanlık Binasına kurulmuştur. 1947 Aralık ayında, tamamen Türk personel kullanılarak toprak ve betonarme bölümleri laboratuvar ve saha prosedürlerinde eğitim programı başlatılmış ve gerekli tüm rutin fonksiyonlar ve testler yapılmıştır (Hilts & Ache, 1952, s. 28). Programın amacı, Türk üretim merkezlerinden yüzlerce kilometre uzakta olan limanlara malların kolaylıkla ve daha çabuk naklini temin etmektir. Bu program ABD'nin Türkiye'ye yardım programından ayrılan 5 milyon ABD Doları ve İktisadi İşbirliği İdaresi tahsisatından ayrılan beş milyonluk ilave kredi ile tatbik edilmiştir. Daha sonra program kapsamında 10 milyon ABD Doları daha tahsisat ayrılmıştır. Böylece, 100 Türk işçisi yol inşaatı için yetişmiş olacak ve 7 milyon ABD Doları kadar da yol malzemesine sahip olunacaktır. Yola çıkan Amerikan malzemesi arasında yük kamyonları, kar makineleri, pikap kamyonlar, silindirler ve diğer yol inşa malzemeleri yer almıştır (Yeni İstanbul, 1949, s. 3).

ABD Kamu Yolları İdaresi tarafından Türkiye'ye gönderilen ve Türkiye'deki karayolu durumunu inceleyen Hilts, tarım ekonomistlerinin tahminlerine dayanarak hazırladığı raporunda, Türkiye'deki mevcut buğday üretiminin en az % 20'sinin ulaşım imkânlarının yetersizliği nedeniyle bozulma sonucu kaybedildiği belirtmiştir. Ayrıca, yol sisteminin genişletilmesiyle tarımsal üretimin % 75'e kadar artırılabilirliğini, çünkü evden uzakta pazarlara ulaşma imkânı elde eden çiftçinin tek bir ürün yetiştirmek yerine farklı ürünler yetiştirebileceğini, şu hâlde pazarlanamayan malların üretimi için çaba gösterilmediğini belirtmiştir. Hilts'e göre gelişen karayolları hayvanların pazarlara koşulmasından, maden üretimine Anadolu'nun tüketim malları için bir pazar olarak gelişmesinde önemli bir faktör olabilirdi. Bu nedenle Hilts,

karayollarında yapılacak reformun tüm ülke ekonomisine katkı sağlayacağını altını çizmiştir (Hilts & Ache, 1952, s. 21; Kerwin, 1950, s. 197).

1.3.2.6. Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr'un Türkiye Seyahati

Marshall Planı yardımları çerçevesinde, Türkiye Özel Misyonu Başkanı olarak atanan Russell Dorr, 18 Ağustos-5 Eylül 1950 tarihleri arasında Türkiye'de bir inceleme gezisi gerçekleştirmiştir. Bu süre zarfında Dorr, İstanbul'dan başlayarak yaklaşık 20 şehri (İzmir, Balıkesir, Ankara, Bursa, Manisa, Sinop, Giresun, Ordu, Samsun, Trabzon, Rize, Artvin, Elâzığ, Erzurum, Erzincan, Sivas, Çorum, Yozgat ve Tokat) ziyaret etmiştir. Bu şehirlerdeki ekonomik faaliyetleri gözlemlemiş ve hangi sektörlerden nasıl fayda sağlanabileceğine dair incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sırasında, Türkiye'nin yeraltı ve yerüstü kaynakları hakkında bilgi edinmiş ve ülkenin hangi ürünleri ihraç edip hangi ürünleri ithal edebileceği üzerine değerlendirmeler yapmıştır. Örneğin, Hopa'da vapurdan inerek Murgul Bakır madenine gitmiş, Rize'de çay fabrikalarını ziyaret etmiş, Erzurum Hasankale/Kirkutlu'daki linyit madenini, metal işleyen küçük imalathaneleri, elektrik muharrik kuvvet santralini ve yeni et işleme tesisini ziyaret etmiştir (BCA, 1950, s. 2). Sivas'ta Sümerbank'ın çimento fabrikasını ziyaret eden Dorr, çeşitli halı imalathanelerini de inceledikten sonra tetkik gezisine Turhal şeker fabrikası ve antimuan madenini ziyaret ile devam etmiştir (BCA, 1950, s. 3). Gezileri sonucunda raporunda gözlemlerine yer veren Dorr, tarımda makineleşmenin çok fayda sağladığını ancak yedek parça temininde yaşanan zorluk ve gecikmelerin önüne geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (BCA, 1950, s. 4). Dorr raporunda, Erzurum'da yaptığı görüşmeler esnasında ziraat aletlerinin birbirini tamamlayan şekilde teminine imkân verecek zirai kredi arzının talebi karşılamada yetersiz kaldığı şikâyetlerine de yer vermiştir (BCA, 1950, s. 5). Ayrıca, Türkiye'nin tarımsal ürünleri ve bu ürünlerin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Özellikle İzmir bölgesindeki zeytinyağı ihracatının önemine dikkat çekmiş ve ihracatın serbest bırakılması gerektiğini böylece Türkiye'nin dolar da dâhil olmak üzere döviz kazancının ciddi şekilde artacağını vurgulamıştır (BCA, 1950, s. 5). Erzurum'un acil bir şekilde elektrik sorununun çözülmesi gerektiğinin altını çizen Dorr, bu kapsamda merkez bir teşkilat

kurularak burada mühendislerin istihdam edilmesinin gerekliliğini ve bu mühendislerinin ivedilikle teknik gezilerle soruna nasıl çözüm üretebileceklerini araştırmaları ve ihtiyaç duyulan bölgelere giderek gerekli girişimlerle mevcut santrallerden tam anlamıyla koordine edilmiş şekilde faydanılmasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir (BCA, 1950, ss. 8-9). Russell Dorr'un Türkiye'deki inceleme gezisi, ülkenin yeraltı ve yerüstü kaynakları ile ekonomik faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmuş ve ABD'ye hangi sektörlerde fayda sağlanabileceğine dair değerlendirmeleri içermiştir (Çinkır Özbitriç, 2023, s. 171).

1.3.2.6.1. ABD Destekleri ve Sanayi Yatırımları

Marshall Planı, Türkiye'de sanayileşmeyi plandan yararlanan diğer ülkelerden daha küçük ölçekte ve sadece "Avrupa'nın genel toparlanmasına katkıda bulunması" koşuluyla teşvik etmiştir. Bölgeselcilik ve çok taraflılık kesinlikle Dorr'un yol gösterici ilkeleri olarak işliyordu. Dorr'a göre iki büyük ölçekli beyaz fil¹¹ ile Türkiye, kendi başına caydırıcı unsurlara sahipti. Ankara heyeti, dev Zonguldak kömür kompleksi ve Karabük çelik fabrikasında, II. Dünya Savaşı öncesinden kalma akıl almaz sanayi tesisleriyle karşılaştı. Verimsiz bir yerleşim planı, saçma derecede yüksek üretim maliyetleri, savurgan yönetim ve yerel sübvansiyonlar, Zonguldak'ı dünya pazarında rekabet edemeyen kömür üreten ekonomik bir karmaşa haline getirmişti. Zonguldak hariç, mali destek vermek için Amerikan onayı, projelerin Türkiye için avantajlı olup olmadığının yanı sıra diğer Marshall Planı ülkelerine "doğrudan veya dolaylı olarak yardımcı" olup olmadığına bağlıydı. Türk yetkililer daha iyi hasat kadar daha iyi çelik fabrikaları da istemelerine rağmen, Ekonomik İş Birliği İdaresi, Karabük'e sadece göstermelik yardımlarda bulunmuştur. Yerel inşaat projelerine yardımcı olmak için Ekonomik İş Birliği İdaresi, örneğin İzmir'de yeni bir çimento fabrikasını finanse etmiş ve İstanbul'daki eski bir fabrikayı genişletmiştir. Ancak diğer birçok proje için

¹¹ "Beyaz fil" terimi, genellikle bakım maliyeti veya operasyonel zorlukları nedeniyle sahip olunması veya işletilmesi son derece masraflı veya verimsiz aynı zamanda vazgeçmenin kolay olmadığı kusursuz ve yüksek statü göstergeleri olan projeleri ya da yatırımları tanımlamak için kullanılır. Bu projeler genellikle başlangıçta büyük umutlarla ve yüksek maliyetlerle başlatılır, ancak sonrasında beklenen faydaları sağlayamaz veya sürdürülebilir bir şekilde işletilemezler (Ayrıntılı bilgi için bk. Berksoy, Şahin, & Uysal, 2012, s. 78).

Türkiye, Dünya Bankası'na yönlendirilmiştir ve bankanın hizmetlerinden "tam olarak yararlanılması" tavsiye edilmiştir (Machado, 2007, s. 93).

1.3.2.6.2. ABD Yatırımlarında Vakıfların Etkisi

Marshall Planı Türkiye Özel Misyonu Başkanı Russell Dorr, Türkiye'nin ekonomik programı sonucunda artan buğday üretiminin, özgür dünyanın ordularını, savunma fabrikalarını ve işçilerini beslemeye yardımcı olacağını belirtmiştir. Dorr'a göre özgür dünyanın güçlenmesi, Türkiye'deki üretimin artması ve Türkiye'nin dostlarına yapacağı gıda, kömür ve malzeme ihracatı ile sağlanabilirdi (Ay, 2021, s. 63; Güven, 1998, s. 2).

İronik bir şekilde, Marshall Planı ile Türk tarımına geniş çaplı yatırım yapılmadan önce, 1949 yılı başlarında potansiyel tehlikelere ilişkin uyarılar içeren bir rapor yayınlanmıştı. 20. Yüzyıl Vakfı, Standard Oil of California'nın Orta Doğu operasyonlarından sorumlu olan Max Thornburg başkanlığındaki Amerikalı uzmanlardan oluşan bir ekibe Türkiye hakkında kapsamlı bir ekonomik araştırma yaptırmıştı (Machado, 2007, s. 89) Machado (2007)'e göre Thornburg, birçok sivri gözleminin yanı sıra, müstakbel tarım reformcularına Türkiye'nin geçmişindeki “yanlış planlamanın ağır bedellerini” hatırlatmıştır. Örneğin 1946'da, demiryolları çiftçilerin zararına kömür ve cevher sevkiyatına öncelik verdiği için “binlerce ton hububat Orta Anadolu’da çürümeye terk edilmek zorunda kalmıştı. Durum o kadar vahimdi ki iyi hasat yıllarında atık ve bozulma toplam üretimin % 50'sini oluşturmaktaydı. Bu durumun başlıca iki suçlusu vardı: ilkel ulaşım ağı ve tahılların sınıflandırılması, paketlenmesi ve depolanmasına yönelik yetersiz sistem. Silolar ve tahıl asansörleri de yetersizdi. Thornburg raporunda, Marshall Planlamacıları ayrı ayrı projelerini dikkatle koordine etmedikleri sürece, tahıl çiftçileri arasında daha fazla verim, genişletilmiş sulama ve makineleşme için yapılacak herhangi bir hamlenin büyük riskler taşıdığını açıkça ima etmiştir (s. 90).

1.3.3. Max Weston Thornburg¹² Raporu

20. Yüzyıl Vakfı tarafından Amerikan finansal kaynakları ve teknik becerilerinin diğer ülkelerin kendi potansiyellerini geliştirmelerine ve daha yüksek yaşam standartlarına ulaşmalarına nasıl yardımcı olabileceğine dair bir dizi vaka çalışmasının ilk konusu olarak Türkiye seçilmiştir. Savaş sırasında ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı'nın ve Petrol Danışmanı'nın özel asistanlığını üstlenen, mühendis ve iş danışmanı, Max Weston Thornburg, araştırmayı yürütmek üzere görevlendirilmiştir. Thornburg'a, ekonomik araştırmalarda geniş deneyime sahip olan Graham Spry eşlik etmiştir (New York Times, 1947, s. 26).

Max Weston Thornburg, Graham Spry ve George Soule Türkiye'de yaptıkları araştırmaların ardından bir rapor hazırlamışlardır ve "Turkey: An Economic Appraisal" başlıklı rapor 1949'da 20. Yüzyıl Vakfı tarafından yayımlanmıştır. A. A. Berle, Jr., Francis Biddle ve Bruce Bliven gibi tanınmış kişilerin de dahil olduğu vakfın mütevelli heyeti ve yöneticileri, çalışma konularını seçme ve her projenin masraflarını üstlenme rollerini üstlenmişler; yazarlar ise bulgular ve görüşler konusunda tam sorumluluk almışlardır (Thornburg, 1949, s. I). Raporun Türkçe çevirisi Semih Yazıcıoğlu tarafından "Türkiye Nasıl Yükselir" başlığı ile yayınlanmıştır. Şekil 1.6'da

¹² 1920-1926: Standard Oil Company of California'da Üretim Bölümü Baş Mühendisi olarak çalıştı. Üretim mühendislik çalışmalarını yönetti.
1924-1929: Standard Oil Company of California'da Richmond Rafinerisi Müdürü olarak görev yaptı. Richmond rafinerisinin operasyonlarını yönetti.
1929-1931: Standard Oil Company of California'da Mühendisler Kurulu Başkanı olarak çalıştı. Mühendislik projelerini ve girişimlerini denetledi.
1931-1941: Bahrein Petroleum Co. ve California Texas Oil Co.'da çeşitli liderlik rolleri üstlendi, Başkan Yardımcılığı dahil (Detaylı Bilgi için bk. Marquis Who's Who, Inc, ed., 1989, s. 354).
1941-1943: ABD Dışışleri Bakanlığı'nda Müsteşar Özel Asistanı, Petrol Danışmanı ve Dış Petrol Politikası Komitesi Başkanı olarak görev yaptı. Petrol politikaları konusunda danışmanlık yaptı ve politika komitesine başkanlık etti.
1944-1945: ABD Dışışleri Bakanlığı'nda Türkiye Ekonomik Araştırması Araştırma Direktörü olarak çalıştı. Türkiye için ekonomik araştırmayı yönetti.
1947: Türkiye Hükümeti'nde Sanayileşme Planı Danışmanı olarak görev yaptı. Sanayileşme planlarının geliştirilmesi ve uygulanmasında danışmanlık yaptı.
1954-1955: Kaliforniya Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Regents Profesörü olarak çalıştı.
1955-1956: Harvard Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Merkezi'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yaptı (Ayrıntılı bilgi için bk. Marquis Who's Who, Inc, ed., 1989, s. 354).

'Thornburg Heyeti ile ilgili Türk Basınında Çıkan Haberler' başlığı altında, 1947 yılında Türk basınında yer alan çeşitli haber manşetleri sunulmuştur.

Şekil 1.7. Thornburg Heyeti ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberler.

Kaynak: Sağ Üst: Radu, 1947, s. 3, sol üst: Cumhuriyet, 1947, s. 1; alt: Cumhuriyet, 1947, s. 1.

Haberlerde görüldüğü üzere Thornburg'un, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için önemli olan noktalar üzerine yaptığı vurgular ve değerlendirmeler, basının ilgisini çekmiş ve Thornburg ve beraberindeki heyetin Türkiye'ye gelişi çok büyük bir heyecanla karşılanmıştır (Şekil 1.6). Yeni Sabah Gazetesi'nde çıkan bir haberde Thornburg'un başarısı ve ülkemizdeki beklentiler şu şekilde ifade edilmiştir:

20. Yüzyıl Vakfı adına birkaç ay önce ülkemizi ziyaret eden ekonomist Thornburg'un İran'daki başarısı dillere destan, Kendisine kötü işleyen bir ekonomik devlet kuruluşunu düzene koyma görevi verilmiş. Thornburg, genel müdür de dâhil olmak üzere tüm çalışanları görevden almış, istediği reformları yaptıktan sonra onları yeteneklerine uygun işlere yerleştirmiş. Bazı arkadaşlarımız aynı şeyin bizim ülkemizde de denenmesini destekliyor. Peki! Bir deneme yapılsın. Ancak, özellikle genel müdür, müdür ve üst düzey memurların yeniden işe alımlarında uzmanlığa saygı gösterileceğine göre, şu an yüksek mevkileri dolduran bu kişiler gerçekten mevcut pozisyonlarına gelebilir mi, ne dersiniz? (Yeni Sabah Gazetesi, 1949, s. 3).

Thornburg Raporunun önsözünde raporun bağlamı ve önemi, Başkan Truman'ın 1949 yılında Kongre'de yaptığı açılış konuşmasında, ABD'nin bilimsel ilerlemelerini ve endüstriyel gelişimini paylaşarak az gelişmiş bölgelere yardım etmeyi amaçlayan

önemli bir girişimin altını çizmesiyle ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Önsöze göre Türkiye üzerine hazırlanan bu çalışma 20. Yüzyıl Vakfı tarafından Truman'ın konuşmasından önce planlanmıştır; bu da Türkiye'nin stratejik öneminin 1947'de "Truman Doktrini" olarak bilinen bildirinin resmi olarak ilan edilmesinden önce bile anlaşıldığını yansıtmaktadır. Önsözde, Türkiye'nin seçilmesinde elbette coğrafi olarak ülkenin Komünist müdahalelere karşı herhangi bir savunmada kilit bir kale olmasının önemine de değinilmiştir. Ancak Türk ekonomik ve siyasi örgütlenmesi ve halkının entelektüel mizacı, ABD'de alışık olunandan çok farklıdır ve bu da Türkiye'nin seçilmesinde etkili olmuştur. Tüm bunlar, Türkiye ve Türk halkının Amerikan halkı tarafından net bir şekilde anlaşılmasını, etkili bir Amerikan savunması için mutlak bir zorunluluk haline getirmektedir (Thornburg, 1949, s. V).

Önsözde ayrıca çalışmanın Amerikan yardımının niteliği konusunda açık bir mutabakatla gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Hem raporun yazarları hem de 20. Yüzyıl Vakfı, müreffeh ve özgür bir Türkiye'nin sadece Türkiye'nin değil, Amerika'nın ve dünyanın çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edeceği konusunda hemfikirdir. Bu nedenle dikkate alınacak tek yardım türünün Türk halkının yaşam standardını yükseltecek ve bağımsızlığını artıracak yardımlar olacağı netleştirilmiştir (Thornburg, 1949, s. V).

Ayrıca bu çalışma ile 20. Yüzyıl Vakfı ilk kez yabancı bir ülke hakkında ekonomik bir araştırma yapmış olmuştur; önceki raporlar, örneğin Yunanistan üzerine hazırlanan rapor, daha çok kültürel ve toplumsal konulara odaklanıyordu. Ekonomik araştırmalara doğru bu kayış hem hükümet hem de özel sektör planlamasına uygulanabilir, daha etkili bir ABD dış ekonomi politikasının formüle edilmesi için gerekli entelektüel malzemeyi sağlamayı amaçlamıştır (Thornburg, 1949, ss. V- VI).

"Turkey: An Economic Appraisal" raporunun yazar tarafından kaleme alınan önsözü ise, Türkiye'nin dinamik doğası üzerine bir tasavvur ile başlıyor ve Türkiye'yi ne savaş yorgunu ne de çürüyen bir ekonomi olarak değil, hızlı bir gelişim ve dönüşüm yaşayan bir ekonomi olarak tanımlıyor. Önsözde, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923'te Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yenileyici güçleri serbest bırakarak bu dönüştürücü dinamizmi başlattığı ve önemli sosyal, siyasi ve ekonomik değişimlere yol açtığı belirtilmektedir (Thornburg, 1949, s. VII).

Bu hızlı değişim, Türkiye'nin yönünü anlamak ve ekonomik durumunu değerlendirmek açısından bir zorluk teşkil etmektedir. Yazar, böylesine hızlı değişen bir ortam için statik bir analizin yetersiz kalacağını savunmakta ve değişimi tetikleyen güçler ve fikirler ile karşılaşılana karşı güçler ve engeller de dâhil olmak üzere değişimin yörüngesini anlama ihtiyacını vurgulamaktadır (Thornburg, 1949, s. VII).

Önsöz, devrimci değişikliklere rağmen, ekonominin bazı bölümlerinde, özellikle de devrimden etkilenmemiş Türk ilkel ekonomisinin geniş alanlarında çelişkili bir hareketsizliğe dikkat çekiyor. Bu dokunulmamış kesim, devrimin üzerinden neredeyse çeyrek asır geçmesine rağmen nüfusun çoğunluğunun neden ekonomik olarak durgun kaldığı sorusunu gündeme getirmektedir (Thornburg, 1949, s. VII).

Önsözde Thornburg aynı zamanda bir ikilemin de altını çizmektedir. Buna göre, Türk devleti modern ve ilerici görünse de ekonominin geleneksel, daha az gelişmiş sektörlerine dayanmaktadır. Bu ikilemi diğer totaliter rejimlere benzetse de Türkiye'nin durumu için alternatif açıklamalar sunmaktadır. Dış yardım, özellikle de ABD'den gelen yardım konusunda önsözde iki varsayıma yer verilmiştir: Türkiye'nin ve Türk hükümetinin etkili bir Amerikan yardımı istediğı ve bunu kolaylaştırmak için kendi içinde uyum sağlayacağı ve Türkiye'nin ulusal hedeflerinin Amerikan çıkarları ve değerleriyle örtüştüğü. Thornburg, gerçek bağımsızlık ve ilerleme için Türkiye'nin Amerikan ya da Batı modellerini kopyalamak yerine kendi özgün koşullarına uygun yöntemleri benimsemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Thornburg, 1949, ss. VIII):

Devrimci ruh, yeni sorunlarla tamamen meşgul olmak için yeterli bir ortam yarattıktan sonra, her yeni girişimin ortaya çıkardığı sonsuz olasılıkları geliştirmeye hevesli bir şekilde dikey olarak yükseldi. Ancak fabrika fabrikayı takip ederken, bir beş yıllık plan diğerinin üzerinde yükselirken, bu yoğun gelişme bölgesini çevreleyen çizgi giderek daha keskin bir şekilde iki Türkiye'yi tanımlamaya başladı- jet uçağının Türkiye'si ve kağının Türkiye'si. Dolayısıyla, birinin yörüngesini çizerken, diğerini bağlayan zincirlerin de izini sürmeliyiz. İkisi arasındaki ilişkiyi görmeden, yardımımıza gerçekten nerede ihtiyaç duyulduğunu bilemeyiz (Thornburg, 1949, s. VIII).

1.3.3.1. Türkiye Coğrafyası ve Türk Halkı

Raporun “The Land and The People” başlıklı ilk bölümünde Türkiye coğrafyası ve Türk halkına değinilmektedir. Bu bölümde ülkenin göze çarpan zıtlıkları, coğrafyası, iklimi, nüfus dağılımı ve kritik bir ticaret kavşağı olarak tarihsel mirası ele alınmaktadır. Bu bölüm, Türkiye'nin çeşitli coğrafyasını ve kentsel-kırsal farklılıklarını karşılaştırarak başlamaktadır. İstanbul ve Ankara gibi modern kent merkezleri gelişirken kırsal kesimin gelenekselliğini nasıl koruduğuna dikkat çekilmekte ve ekonomik ilerlemedeki eşitsizlikler vurgulanmaktadır. Kentsel ve kırsal farklılıklar her açıdan ele alınmıştır. Rapora göre İstanbul, ülkenin zengin kültürel tarihini simgeleyen cami ve çarşılar gibi antik yapıları çağdaş mimari ve altyapı ile birleştirir (Thornburg, 1949, s. 3):

İstanbul gibi birkaç önemli limandan birine gelen bir gezgin minareler ve camiler görecektir, ancak bunların altında parlayan yeni binaların ve modern mimarinin eski surların ağır taşlarıyla itişip kakıştığını da görecektir. Ayrıca fabrikalar, enerji santralleri, tren istasyonları, büyük mağazalar, gece kulüpleri ve restoranlar, güzellik salonları, üniversiteler, kitapçılar ve tiyatrolar bulacaktır. Başkent Ankara da benzer bir tezata ev sahipliği yapmaktadır. Tepelerdeki antik kale ile onu çevreleyen modern hükümet binaları ve bulvarlar arasında bir zıtlık sergilemektedir. Kırsal Türkiye ise geçimlik tarımın baskın olduğu binlerce köyden oluşmaktadır. Ancak Kırsal bölgelerde geleneksel tarım sektörü az gelişmiştir. Köyler modern yollardan ve altyapıdan yoksundur, bu da onları ulusal ekonomiye entegre etmeyi zorlaştırmaktadır (Thornburg, 1949, s. 3). Türkiye, özellikle de Anadolu, kıyı kolonileri ve şehir devletleri kuran Hititler, Frigler ve Yunanlılar gibi erken uygarlıklar için önemli bir kavşak noktası olmuştur. Bölge Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş ve Konstantinopolis (günümüz İstanbul'u) daha sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olarak kurularak ticaret ve siyasetin merkezi haline gelmiştir. Osmanlı Türkleri 1453 yılında İstanbul'u da ele geçirerek burayı geniş İslam devletinin kalbi haline getirdiler. Osmanlı Devleti en parlak döneminde Güneydoğu Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da geniş toprakları kontrol ediyordu. Ancak iç yolsuzluk ve verimsizlik, artan Avrupa baskısıyla birleşince devletin yüzyıllar içinde kademeli olarak gerilemesine neden oldu (Thornburg, 1949, s. 8).

Raporda Cumhuriyet Dönemine de değinilmiştir. Rapora göre, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, Müttefiklerin müdahalesi ve Millîyetçi hareketler nedeniyle dağılma sürecine girmiştir. Mustafa Kemal Atatürk yönetiminde Türkiye

Cumhuriyeti'nin kurulması, yeni liderliğin asırlık gelenekleri modern, laik bir yönetim modeliyle değiştirmeye çalışmasıyla önemli bir dönüşüme işaret etmiştir. Hükümet, eğitim, hukuk ve ekonomiyi modernleştirmeyi amaçlayan bir dizi reform gerçekleştirirken, ulusal kendi kendine yeterlilik ihtiyacını da vurgulamıştır (Thornburg, 1949, s. 14).

1.3.3.2. Türk Ekonomisi

Rapor, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik durumuna kapsamlı bir genel bakış sunarak başlamaktadır. Savaş dönemi politikalarının kalıcı etkilerine ve savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçişte karşılaşılan zorluklara dikkat çekiyor. Thornburg, Türkiye'nin ekonomisini istikrara kavuşturma çabalarını anlatmakta ve küresel jeopolitik değişimlerin Türkiye'nin dış ilişkilerini ve ekonomik tercihlerini nasıl etkilediğine değinmektedir (Thornburg, 1949).

Thornburg raporunda mevcut ekonomik durumu özetlerken neredeyse her konuyu analiz etmiştir. Rapora göre, nüfusun çoğunluğu, yaklaşık beşte dördü, geçimini doğrudan ya da dolaylı olarak tarımdan sağlıyordu. Köylüler geçimlerini çoğunlukla kendi ürettikleri ürünlerden sağlıyordu ve gıda ürünleri ticareti yerel bölgelerle sınırlıydı. Tarımsal uygulamalar ilkeldi ve modernleşme sınırlıydı. Köylüler tarafından kullanılan yöntemler geleneksel ve modası geçmişti. Gıda ürünleri ticareti belirli bölgelerle sınırlı ve iç taşımacılık az gelişmiştir. Demiryolları az sayıda ve verimsiz ve yollar motorlu taşıtlardan ziyade kağnılar için daha uygundu. Kıyı çevresindeki deniz taşımacılığı, iç kara taşımacılığından daha etkindi. Türk imalatı ağırlıklı olarak el sanatları ürünlerinden oluşuyordu. Zanaatkarlar, Batı Avrupa'daki Sanayi Devrimi'nden ve kapitülasyonların getirdiği serbest ticaretten olumsuz etkilenmiştir. Türkiye'de kullanılan makine yapımı malların çoğu ithal edilmekteydi. İhracat, ithal malların bedelini ödemek için çok önemliydi. Türkiye ağırlıklı olarak tütün, fındık, kuru üzüm, incir gibi özel tarım ürünleri ve kilim gibi bazı el sanatları ürünlerini ihraç ediyordu. Ülkenin ihracat kapasitesi belirli ürünlerle sınırlıydı. Zorlu ekonomik durum ve ithalata olan bağımlılık, Millîyetçiler arasında ulusal kendi kendine yeterliliğin sağlanması yönünde güçlü bir duyguya yol açmıştır. Bu arzu, yabancı mallara bağımlılığı azaltma ve yerli üretim kabiliyetlerini geliştirme ihtiyacını doğurmuştur (Thornburg, 1949, ss. 20-21). Pek çok Türk, ülkelerinin ekonomik

hayatına aktif yabancı katılımının sonuçlarından korkmakta ve bunlara güvenmemektedir; bu tepki, kuşkusuz Osmanlı Kapitülasyonları'nın aşağılayıcı döneminden kaynaklanmaktadır. Egemenliklerine yönelik herhangi bir tecavüz önerisine karşı aşırı hassasiyetleri de göz önünde bulundurulmalıdır (Foreign Relations of the United States, 1949, 1664).

Dikkatini iç yapılanmaya yöneltme fırsatını bulur bulmaz, Mustafa Kemal Atatürk ekonomik konularla ilgili harekete geçti. Ülkenin geri kalmış durumu nedeniyle, özel ekonominin kendiliğinden büyümesine güvenmeyi yeterli görmüyordu. Devrimden çok önce Ziraat Bankası mevcuttu, ancak küçük kredi işlemleriyle sınırlıydı. Tarımla yakından ilgilenen ve Ankara'nın eteklerinde örnek bir çiftlik kuran Atatürk, bu bankanın faaliyetlerini büyük ölçüde genişletmiştir. Başlangıçta, sanayinin kurulması için gerekli sermaye tesislerinin satın alınması için ihtiyaç duyulan döviz elde etmek amacıyla, ihraç ürünlerinin üretimine ve pazarlanmasına özel önem vermiş ve tarımsal kooperatifleri de örgütlemiştir (Thornburg, 1949, ss. 22-23).

“Sanayileşme, başlıca sorunlarımızdan biridir. Bu nedenle topraklarımızda çalışması ve gelişmesi için gerekli ekonomik koşulların mevcut olduğu büyük ya da küçük her sanayiye yaratacağız” diyen Atatürk bu doğrultuda 1924 yılında ticari girişimleri organize ve finanse etmek üzere İş Bankası'nı kurmuştur. Banka özel sektöre ait bir şirketti. Bununla birlikte, Yönetim Kurulu Meclis'teki Milletvekilleri'nden oluştuğu için banka yarı kamusal bir karaktere de sahipti, böylece hükümet programlarıyla bağlantılı hareket edilecekti. Burada amaç, özel teşebbüsü ulusal politika olarak teşvik etmektir (Thornburg, 1949, s. 23).

İş Bankası'nın görevleri arasında genel bankacılık, kamu yararına her türlü işin teşviki, her türlü mal üretimi, inşaat işleri ve bu amaçla şirketler kurulması, kendi hesabına veya özel vatandaşlar veya yabancılarla ortak olarak her türlü ticari ve sınai işlemlerin yapılması yer almaktaydı. Başka bir deyişle, özel yatırım ve kamu ihtiyacı arasındaki melez ortaklıklardan biriydi ve potansiyel faaliyet alanı son derece genişti (Thornburg, 1949, s. 23).

Türkiye'de Devletçilik, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen temel bir ekonomi politikası yaklaşımıdır. Devletçilik yaklaşımının temel özelliklerini Thornburg şu şekilde aktarmaktadır:

- Hükümet İniyatifi ve Planlama: Devletçilik, ekonomik faaliyetlerde güçlü devlet müdahalesini, mülkiyeti ve planlamayı vurgulamıştır. Devlet, özel sermayenin organize edemediği kilit endüstrilerin yaratılmasına öncülük etmiştir (Thornburg, 1949, s. 26).
- Özel Girişimden Devlet Kontrolüne Geçiş: Özel teşebbüsten devlet mülkiyetine ve kilit endüstrilerin yönetimine doğru bir kayma olmuştur. Hükümet, ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin yönlendirilmesinde merkezi bir rol oynamıştır (Thornburg, 1949, s. 26).
- Milliyetçi Ekonomi Politikası: Devletçilik, ulusun ekonomik açıdan kendi kendine yeterliliğinin sağlanmasını amaçlayan Milliyetçi bir ekonomik gündem tarafından yönlendirilmiştir. Politika, yabancı mallara bağımlılığı azaltmaya ve yerli üretimi teşvik etmeye odaklanmıştır (Thornburg, 1949, s. 26).
- Sovyetler Birliği İş Birliği: Devletçiliğin başlaması Sovyetler Birliği'nden gelen önemli yardımlarla aynı döneme denk gelmiştir. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan kapsamlı bir ekonomik anlaşma, Türkiye'nin endüstriyel kalkınması için mali destek, teknik yardım ve eğitim sağlamıştır (Thornburg, 1949, s. 26).
- Devlet Öncülüğünde Sanayileşme: Devletçilik, hükümetin kilit sanayilerin ve altyapının geliştirilmesinde proaktif bir rol üstlendiği devlet öncülüğünde sanayileşme dönemine işaret etmektedir. Odak noktası hızlı endüstriyel büyüme ve ekonomik ilerlemeydi (Thornburg, 1949, s. 26).

Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemindeki yavaş ilerleme, geleneksel uygulamaların hâkim olduğu tarım ağırlıklı bir ekonomiden daha çeşitlendirilmiş ve çağdaştırılmış bir ekonomik sisteme geçişin zorlukları ile karakterize olmuştur (Thornburg, 1949, s. 33).

1.3.3.3. Devletçilik

Thornburg Cumhuriyet dönemi ile başlayan devrimlerin olumlu yönlerinden şu ifadelerle övgüyle bahsederken devletçilik uygulamasını eleştirmeyi de ihmal etmemiştir:

Cumhuriyet'in karşı karşıya olduğu zorluklar göz önüne alındığında, sanayide kaydedilen ilerleme dikkate değerdir. İlkel ve ağırlıklı olarak tarımsal bir ekonomiden, okuma yazma bilmeyen bir nüfustan, modern girişimlere karşı geleneksel bir isteksizlikten ve yüzyıllarca süren mutlak ve yozlaşmış yönetimden kalan öldürücü etkilerden yola çıkan yeni rejim, sadece otuzlu yılların bunalımını ve bir dünya savaşını atlattırmakla kalmamış, aynı zamanda tarımı geliştirmiş ve sanayi kapasitesini genişletmiştir. Bu koşullar altında devlet tarafından planlanan bir ekonominin ciddi hatalardan kaçınmayı başarması neredeyse mucizevi olurdu. Ve unutulmamalıdır ki, özel teşebbüsün "otomatik" ayarlamaları yerine merkezi aklı ikame etmeye çalışan devlet mülkiyetindeki ve devlet planlı bir sistem, ne kadar mazur görülebilir olursa olsun, tepedeki akıllı yönlendirmenin herhangi bir başarısızlığını kaçınılmaz olarak takip eden israf ve karmaşaya karşı savunmasızdır (Thornburg, 1949, s. 33).

Thornburg'a göre Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde özel teşebbüsün denendiğini ve başarısız olduğunu söylemek Türkler için bir gelenek haline gelmiştir. Etkili liderler, özel teşebbüsün Türkiye'ye uygun olmadığına ya da Türkiye'nin ulusal amaçlarıyla bağdaşmadığına inanmaya başlamışlardır. Ekonomik ilerleme için büyük miktarda devlet inisiyatifi ve yönetiminin gerekli olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Ancak özel teşebbüse adil bir deneme fırsatı da pek verilmemiştir.

Devletçilik 1933'te baskın hale geldiğinde daha henüz başlamıştı ve bu program kapsamında özel teşebbüse bir yer ayırma niyeti açıkça görülmesine rağmen, bu niyet gerçekleştirilemedi. Aslında Thornburg'a göre özel teşebbüs başarısız olmamış; kasıtlı olarak cesareti kırılmıştır. Birinci Beş Yıllık Plan döneminde, henüz sağlam bir konuma ulaşmamış olan özel kuruluşlar durdurulmuştur. Sağlam bir şekilde yerleşmiş olanlar faaliyetlerine devam etmiştir, ancak artık kendi ayakları üzerinde durmaya hazır olmak yerine, ürünlerinin devlet tarafından alınıp satılmasıyla giderek daha fazla devlet yörüngesine çekilmişlerdir. Yabancılarla ait olan işletmeler, özellikle kamu hizmetleri alanında faaliyet gösteren su, telefon, taşıma ve elektrik şirketleri ile

Zonguldak havzasındaki yabancı mülkiyetindeki kömür madenleri yasal olarak kamulaştırılmıştır (Thornburg, 1949, s. 33).

1.3.3.4. Özel Girişime Teşvik

Thornburg öncelikle, Türk vatandaşlarının bireysel yaratıcı faaliyetler için mevcut fırsat eksikliğini gidermek için Türkiye'de özel girişime duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. İşçilerin, köylülerin, küçük tüccarların ve orta düzeyde tasarruf sahibi bireylerin kişisel girişim yoluyla ekonomik etkinliklerini artırma veya sosyal statülerini iyileştirme şanslarının sınırlı olduğunun altını çizmiştir. Thornburg, Batı ülkelerinde ilerici modern sanayiciliğin gelişimi için hayati önem taşıyan bu temel unsurun Türkiye'de eksik olduğuna işaret etmiştir (Thornburg, 1949, s. 36).

Thornburg, farklı dönemlerde Türkiye üzerindeki Sovyet ve Alman etkilerinin, ülkenin ekonomik ve siyasi manzarasının şekillenmesinde önemli rol oynadığı belirtmiştir. Raporda belirtildiği üzere Türkiye üzerindeki Sovyet ve Alman etkilerine ilişkin bazı temel noktalar yer almaktadır:

a) Sovyet Etkisi

- Devlet Kontrolü ve Özel Girişim: Türkiye, Sovyetlerin devlet kontrolü fikirlerini benimseyip Rus uzmanlardan rehberlik almaya başladıktan sonra, Türkiye özel teşebbüs için elverişsiz hale gelmiştir. Sovyet modeli, özel sektörü teşvik etmek için değil, bastırmak için tasarlanmıştı (Thornburg, 1949, ss. 38-39).
- Planlama ve Yürütme: Etkili planlama sürekli tetikte olmayı ve karmaşık bir koordinasyonu gerektirir. Thornburg, Türkiye'nin pratik ve etkili bir planlama yerine, Sovyet planlamasının yüce hedefler ve bürokratik yapılarla karakterize edilen yüzeysel bir versiyonunu benimsediğini öne sürmektedir (Thornburg, 1949, s. 39).
- Hibrit Model: Sonuç, Sovyet tarzı planlamanın unsurlarını Türk koşullarıyla birleştiren ve her iki yaklaşımın da potansiyelini tam olarak kullanamayan melez bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu melez sistem, ne tamamen devlete ait ve devlet tarafından planlanan bir ekonominin ne de devlet uygulamalarında

önemli reformlar yapılmadan özel teşebbüsün faydalarını sağlayabilmiştir (Etatizm) (Thornburg, 1949, s. 39).

b) Alman Etkisi

- Tarihsel Bağlam: Almanya'nın Türkiye'ye olan ilgisi, von Moltke'nin askeri eğitimi ve Berlin-Bağdat demiryolu projesine kadar uzanan uzun bir geçmişe sahiptir. Türk bireyler eğitim için sık sık Almanya'ya giderek teknik bilgi ve askeri gelenekleri özümsemişlerdir (Thornburg, 1949, ss. 39-40).
- Teknik Yardım: II. Dünya Savaşı'ndan önce Almanya, krom ve bakır gibi maden kaynaklarına erişim karşılığında Türkiye'ye teknik yardım teklif etmiştir. Alman uzmanlar bu şekilde Türkiye'de yaygınlaşmış, çeşitli projelerde danışmanlık yapmış ve Türkiye'nin sanayileşmesini kolaylaştırmıştır (Thornburg, 1949, s. 40).
- Ticaret ve Üretim: Almanya, Türkiye'nin doğal kaynaklarını ve ulaşım altyapısını geliştirmeye hevesli olsa da Türkiye'nin üretimde kendi kendine yeterli hale gelmesine yardımcı olmakla daha az ilgilenmiştir. Almanya, Türkiye'nin kendi fabrikalarını geliştirmek yerine Alman üretimi mallara güvenmesini tercih etmiştir (Thornburg, 1949, s. 40).
- Devletçilik Üzerindeki Etkisi: Alman etkisi Türk devlet kontrolünü (Devletçilik) verilen teknik desteklerle güçlendirmiştir (Thornburg, 1949, s. 41).

Özetle, Sovyet etkisi Türkiye'yi özel girişimi engelleyen yüzeysel planlı bir ekonomiye doğru yönlendirirken, Alman etkisi teknik yardım sağlamış ancak Türkiye'nin doğal kaynaklarını sömürmekle, sanayide kendi kendine yeterliliğini teşvik etmekten, daha çok ilgilenmiştir. Her iki etki de kendi ekonomik modellerinin potansiyel faydalarını tam olarak entegre etmeden sadece mevcut Devletçi politikaları güçlendirmiştir. Thornburg, her iki etkinin de farklı zamanlarda önemli olmasına rağmen, Türkiye'nin nihayetinde bağımsızlığını korumaya ve kendi ekonomik stratejilerini geliştirmeye çalıştığını, dış yardımlardan yararlanırken kendine özgü ulusal kimliğini ve hedeflerini koruduğunu öne sürmektedir (Thornburg, 1949, s. 41).

1.3.3.5. ABD Desteğinin Ön Şartı: Devletçilik İlkesi Gözden Geçirilmeli

Thornburg Raporu'na göre kendi kendine yeterlilik arzusuna rağmen Türkiye, endüstriyel kalkınma için hala dış yardıma ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, fiziksel yardım sağlama kapasitesine sahip olan ABD'nin, Türkiye'nin kalkınmasına etkin bir şekilde katkıda bulunacak uygun fikir ve yöntemlere sahip olup olmadığı sorusunun gündeme gelme sebebi olmuştur. Böylece ABD yardımları sadece Türk devletinin güçlendirilmesi değil, aynı zamanda Türk halkının yaşam standartlarının ve refahının iyileştirilmesini de içerecektir (Thornburg, 1949, s. 41).

Raporda bu iyileştirmelerin sağlanması için öncelikle devletçilik döneminde Türk sanayileşmesinin yöntem ve sonuçlarının yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Rapora göre devletçilik döneminde üretim kapasitesindeki ilerlemelere rağmen, genel Türk ekonomisinde veya halkın yaşam kalitesinde orantılı bir iyileşme olmamıştır. Ulusal ekonominin çeşitli sektörlerindeki başarıların ve eksikliklerin belirlenmesi için daha fazla analiz yapılması gerekmektedir. Bu faktörlerin anlaşılması, ABD'nin Türkiye ile etkin bir şekilde iş birliği yapip yapamayacağının ve nasıl yapabileceğinin belirlenmesi açısından elzemdir (Thornburg, 1949, ss. 41- 42).

1.3.3.6. Türkiye’de Tarım

Thornburg Raporu'nun Üçüncü Bölümü Türkiye'nin tarım sektörüne odaklanmakta ve iklim, toprak ve tarımsal ürün çeşitliliğine vurgu yapmaktadır. Türkiye'nin tarımı, kışlık buğdaydan tropikal meyvelere ve yayla sığırlarından mandalara kadar uzanan bir ürün ve hayvan çeşitliliği ile karakterize edilmektedir. Bu bölümde, buğday için Anadolu platosu ve zeytin ve incir için Ege kıyıları gibi başlıca tarım bölgeleri ve ana ürünleri özetlenmektedir (Thornburg, 1949, ss. 43-75). Bölüm, arazi dağılımı, sulama ve makineleşme çabaları da dâhil olmak üzere Türk tarımının tarihsel bağlamını ve zorluklarını tartışmaktadır. Türk tarımının önemli bir kısmı, sınırlı modern altyapı ile geleneksel uygulamalar altında kalmaktadır. Devlet çiftlikleri ve ziraat bankaları da dâhil olmak üzere hükümetin girişimleri verimliliği arttırmayı ve tarım tekniklerini modernleştirmeyi amaçlamaktadır. Thornburg, Bala Devlet Üretme Çiftliğini, su kıtlığı ve yakıt tedariki gibi zorluklara rağmen makinelerin etkin kullanımı, işçilerin

eğitimi ve etkili lojistiği vurgulayarak başarılı modern tarım yönetimini gösteren bir vaka çalışması olarak kabul etmektedir (Thornburg, 1949, ss. 43-75). Bu bölümde, Türk tarımındaki bazı kritik sorunların altını çizmektedir. İlk olarak, nüfusun yaklaşık % 80'ini istihdam eden tarım sektörü ulusal ekonominin temelini oluşturmaktadır, ancak düşük verimlilik ve modası geçmiş yöntemlerden muzdariptir. Türk tarımı temelde geçimlidir ve pazar için çok az üretim fazlası vardır, bu da sanayileşmeden minimum fayda sağlanmasına neden olmaktadır. Modern aletlerin, gübrelerin ve sulama sistemlerinin eksikliği verimliliği engellemektedir. Ayrıca, ulaşım ve pazar altyapısının az gelişmiş olması, ürünlerin etkin bir şekilde taşınmasını ve satılmasını kısıtlamaktadır. Sektör, arazi dağılımı konusunda da sorunlarla karşı karşıyadır; kişi başına veya birim arazi başına düşen üretkenlik oldukça düşüktür. Ayrıca, kırsal nüfusun eğitim seviyesi düşüktür ve bu da gelişmiş tarım uygulamalarının benimsenmesini etkilemektedir. Bu zorluklar, kötü hava koşulları veya hastalıklardan etkilendiğinde ulusal ekonomiyi önemli ölçüde etkileyen buğday, tütün ve fındık gibi önemli ihracat ürünleri için dünya pazar fiyatlarındaki dalgalanmalarla daha da artmaktadır (Thornburg, 1949, ss. 43-44).

23 Mayıs 1950 Tarihli Son Posta Gazetesi'ndeki "Türk Köyünün Gerçek Portresi" başlıklı köşe yazısında Hasan Ali Ediz, Thornburg raporunda değinilen noktaların ne kadar önemli ve ne kadar gerçekçi olduğunu belirtmiştir. Ediz, Türk köyünün ekonomik kalkınmasının Türkiye'nin genel kalkınması için temel olduğunu vurguladığı yazısında Thornburg'un Türk köyleri hakkındaki gözlemleri ile Mahmut Makal'ın köy hayatını anlatan "Bizim Köy" kitabındaki ayrıntıların benzerliğinin altını çizmiştir. Thornburg, Türk köylüsünün durumunu anlamak için ayrıntılı araştırmalar yapmış ve köylerin kalkınması için modern tarım tekniklerinin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, köy ekonomisinin gelişmesinin tarım, eğitim ve sağlık gibi alanlarda yapılacak reformlara bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. Hem Makal'ın hem de Thornburg'un görüşlerine göre, Türk köylerinin modernizasyonu için ciddi adımlar atılması gerekmektedir. Köşe yazısı, Türk köylerinin gerçek portresinin anlaşılmasının, köylerin kalkındırılmasına yönelik politikaların belirlenmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır (Ediz, 1950, s. 5).

Türkiye'nin sanayileşme hamlesi, büyük ölçüde devlet kontrolünde ve modern tekniklerle inşa edilen fabrikalarla sonuçlanmış olsa da bu tesisler halkın günlük yaşamında ihtiyaç duyduğu basit gereçleri sağlamada yetersiz kalmıştır. Devletin tarım politikaları, özellikle toprak dağıtımı ve sulama projeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sulama, birçok Türk çiftliği tarafından uygulanmakta, ancak genellikle büyük mühendislik projeleri yerine basit yöntemlerle yapılmaktadır (Thornburg, 1949, ss. 43-75).

Üçüncü bölümde ayrıca, tarımsal kredi, kooperatifler ve devletin tarımsal faaliyetlere desteği gibi konular da ele alınır. Devletin toprak politikaları, büyük ölçekli tarım işletmelerinin kurulmasını teşvik ederken, küçük çiftçi sahipliğini de desteklemiştir. Bununla birlikte, küçük çiftliklerin verimliliği artırma çabaları genellikle yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin tarımsal ihracatı, özellikle tütün, buğday, fındık ve kuru üzüm gibi ürünler üzerinde yoğunlaşmıştır (Thornburg, 1949, ss. 43-75).

Sonuç olarak, Türkiye'nin tarımsal üretimini artırmak ve daha verimli hale getirmek için daha iyi yollar, sulama sistemleri ve modern tarım ekipmanlarına ihtiyaç vardır. Ancak, tarımın gelişmesi için devletin ve özel sektörün koordineli bir şekilde çalışması gerekmektedir (Thornburg, 1949, ss. 43-75).

1.3.3.7. Türkiye'nin Ulaşım ve İletişim Sistemlerine Yatırım Planları

Raporun dördüncü bölümü, Türkiye'nin ulaştırma ve iletişim sistemlerini ele almıştır. Bu bölümde, tarım ve sanayinin gelişimi ya da sağlık, eğitim ve diğer sosyal ve politik iyileştirmeler için Türkiye'nin ulaştırma sisteminin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır (Thornburg, 1949, ss. 76-90).

1.3.3.7.1. Demiryolları

Demiryolları hakkında, Türkiye'nin mevcut demiryolu sisteminin düzensiz ve yetersiz olduğu belirtilmiştir. Türkiye'deki demiryollarının büyük kısmı stratejik veya askeri amaçlarla yapılmıştır ve ülkenin iç ihtiyaçlarına yönelik değildir. Demiryolu hatları genellikle yabancılar tarafından inşa edilmiştir ve bu hatlar zamanla kötüleşmiştir. 1946'da başlatılan bir programla, yeni ekipman alımı ve demiryolu sisteminin

iyileştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Yaklaşık 150 milyon Türk Lirası, demiryollarının bakım ve yeniden inşası için ayrılmıştır (Thornburg, 1949, ss. 78-81).

1.3.3.7.2. Karayolları

Karayolları ise daha da kötü durumdaydı. Türkiye'de yaklaşık 24000¹³ km yol bulunmaktadır, ancak bunların çok az bir kısmı asfalt ya da taş döşeliydi. Kırsal alanlardaki yolların çoğu, sadece kuru mevsimde geçilebilir durumdaydı (Thornburg, 1949, ss. 81-82).

Rapora göre, demiryolları ve karayolları da dâhil olmak üzere Türkiye'deki ulaşım tesisleri hiçbir zaman Cumhuriyet'in amaçladığı gelişmiş tarım, sanayi veya madenlere hizmet eden bir sistem olarak planlanmamış ve tasarlanmamıştır. Bu alandaki iyileştirme ihtiyacı, mevcut demiryolları için daha iyi demiryolu hattı ve vagonlar ya da yolların genişletilmesi ve asfaltlanmasının ötesine geçmekteydi (Thornburg, 1949, s. 78).

1.3.3.7.3. Denizcilik ve Hava Yolları

Osmanlı Devleti döneminde güçlü bir denizcilik geçmişi olan Türkiye, yıllar içinde bu gücünü kaybetmiştir. Ancak uzun yıllar önce Türkiye'nin deniz gücü azalmış ve I. Dünya Savaşı ile 1946 arasında, kıyı gemileri dışında Türk bayrağı altında neredeyse hiç tonaj olmamıştır (Thornburg, 1949, s. 86).

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet, ülkenin ticaret filosunun canlanmasını teşvik etmek için bir devlet kurumu olan Denizbank'ı kurmuştur. Deniz taşımacılığının idaresi 1939 yılında iki yeni kuruma devredildi: Devlet Denizcilik Kurulu ve Devlet Limanlar Kontrol. 1946 yılına kadar okyanusa giden gemilerin satın alınmasında kayda değer bir ilerleme olmamıştır. O yıl bir hükümet satın alma heyeti Avrupa ve ABD'yi ziyaret etti ve yedi gemi satın aldı. İtalya'da altı gemi için sipariş verildi. Bununla birlikte, limanlar modern gemi yapımı ve hizmetleri için yetersizdi (Thornburg, 1949, ss. 86-87).

¹³ Raporda 15 bin mil olarak ifade edilmektedir.

Bazı limanlar oldukça yoğun bir trafiğe sahip olmasına rağmen, ulaşım altyapısında eksiklikler vardı. Örneğin Samsun, Türk tütünü için başlıca kuzey nakliye noktasıdır, ancak genel ticaret için henüz geliştirilmemiştir (Thornburg, 1949, s. 89).

Türk Hava Yolları, iç hatlarda tekel durumundadır ve Ankara ile İstanbul arasında günlük uçuşlar gerçekleştirmekteydi. Diğer büyük şehirlere de düzenli seferler bulunmaktaydı. Hava taşımacılığı hala gelişim aşamasında ve büyük ölçüde sübvansede edilmekteydi (Thornburg, 1949, ss. 89-90). Raporda, pilotlar için güvenlik düzenlemelerinin sıkı olduğu ve hava taşımacılığının ülkede daha önceki yolcu taşımacılığı eksikliğinin giderilmesine yardımcı olduğu belirtilmiştir (Thornburg, 1949, s. 90).

1.3.3.7.4. Posta, Telefon ve Telgraf

Türkiye'nin mevcut iletişim sistemi yetersizdir ve iyileştirilmesi gerekmektedir. Posta, Telefon ve Telgraf İdaresi 1946 yılında, dâhili telgraf ve telsiz hizmetlerinde kapsamlı iyileştirmeler ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri ile doğrudan haberleşmeyi sağlayacak biri İstanbul'da diğeri Ankara'da olmak üzere 165 kilovatlık iki radyo istasyonunun kurulması için sözleşmeler yapmıştır. Bu istasyonların 1949 yılına kadar faaliyete geçmesi beklenmekteydi (Thornburg, 1949, s. 90).

1.3.3.8. Türkiye'nin Yeraltı Zenginlikleri

Raporun beşinci bölümü, Türkiye'nin madencilik ve imalat sektörlerinin genel durumu hakkında kapsamlı bilgi sunmuştur (Thornburg, 1949, s. 91-131). Raporda, madencilik sektörünün Türkiye'de gelişiminde ilk keşif ve haritalama çalışmaları öncelikle Almanya gibi yabancı güçler tarafından yürütülmüştür. Ancak bu çabalar Türkiye'nin ekonomik kalkınmasından ziyade yabancı endüstrilerin yararına olmuştur (Thornburg, 1949, s. 91).

Türkiye'nin mineral kaynakları geniş ve çeşitli olup, kömür, linyit, demir, bakır, kükürt, krom ve birçok başka cevheri içermekteydi. Bu kaynaklar büyük ölçüde gelişimin erken aşamalarında ve Türk halkının refahına nispeten az katkıda bulunmuştur (Thornburg, 1949, ss. 91-92). Türk madencilik yasaları, yer altı madenlerinin devlet malı olduğunu ve devredilemeyeceğini belirtmişti. Hükümet, iki

yıllık dönemler için keşif izinleri verebilir, ancak değerli bir yatak keşfeden bir araştırmacıya bu yatağı işletme hakkı verme zorunluluğu yoktu. Ayrıca maden yataklarının kalitesi ve kapsamı, bunları çıkarma ve işleme maliyetleri ve satılabilecekleri fiyatlar herkesin bildiği gibi belirsiz olmasına rağmen girişimci satış fiyatlarından maliyetlerin düşülmesiyle hesaplanan ürünün nominal değerinin yüzde 1 ila 20'si arasında değişen bir “nispi vergi”yi başlangıçta ödemek zorundaydı. Hiçbir özel sermaye sahibi bu koşullar altında madencilığe başlamak için gerekli zaman, çaba ve parayı riske atmazdı. (Thornburg, 1949, s. 92). Thornburg raporunda bu uygulamaları şu ifadelerle sert bir şekilde eleştirmektedir: “Eğer Türkler, kasıtlı olarak ister yabancı ister yerli olsun, özel maden gelişimini engelleyecek bir sistem tasarlamış olsalardı, bundan daha iyisini yapamazlardı” (Thornburg, 1949, s. 93).

Rapora göre Rus modelinde ve Sovyet uzmanların rehberliğinde kurulan Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) ve Eti Bank gibi devlet kurumları madencilik sektörüne hâkimdi. MTA jeolojik araştırmalar ve raporlar açısından önemli katkılarda bulunmuş olsa da Eti Bank tarafından yönetilenler gibi devlet kontrolü altındaki fiili madencilik faaliyetleri verimsizlik ve kötü yönetimle boğuşmaktaydı. Yüksek idari maliyetler, yetersiz üretim artışları ve gerekli olmayan altyapıya yapılan savurgan harcamalar önemli sorunlar oluşturmuştur (Thornburg, 1949, ss. 93-94).

Devlete ait Ereğli Kömür İşletmesi, üretimi artırmayı ve maliyetleri düşürmeyi bekliyordu ve gerçekten de iyileştirme için bolca alan vardı. Eti Bankası, havzaya toplamda yaklaşık 100 milyon Türk Lirası (55 milyon ABD Doları) yatırım yapıldığını rapor etmişti. Yeraltı çalışmalarının temizlenmesi için bazı çabalar gösterilmiş ve yüzeyde modern taşıma ekipmanları ve diğer acil ihtiyaç duyulan tesislerin sağlanmasında biraz ilerleme kaydedilmiştir. Ne yazık ki, paranın büyük kısmı yönetim, çalışanların rekreasyon parkları, dükkanlar, garajlar ve madencilğin temel gereksinimleri ile doğrudan ilişkisi olmayan diğer aksesuarlar için harcanmıştır. Sonuç olarak, yedi yıllık devlet işletiminde üretim yalnızca 3 milyon tondan 3,8 milyon tona çıkmış ve görüldüğü kadarıyla maliyetler belirgin şekilde artmıştır (Thornburg, 1949, ss. 96-97).

Karadeniz sahil şeridine bitişik, 160 km (*raporda 100 mil olarak ifade edilmektedir*) uzunluğunda ve 50 km (*raporda 30 mil olarak ifade edilmektedir*) genişliğinde kalın

bir kömür damarı yatmakta ve bu damarda, 1,890 BTU (İngiliz Isıl Birimi) değeri ile kolayca ihraç edilebilir, 500 milyon ton kömür bloke edilmiş durumdadır. Kısacası Thornburg'a göre, Türkiye savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanmasına kömür ihraç ederek verimli bir şekilde katkıda bulunabilirdi (Houmbaradji, 1947, s. 17).

Thornburg sanayileşme konusunda Türkiye'nin küçük adımlarla değil de büyük girişimlerle yola çıkmasını da sert bir şekilde eleştirmiştir. Raporu göre, Batı dünyasında Sanayi Devrimi başlangıçtan itibaren küçük adımlarla aşama aşama gelişmiş ve Türkiye'nin ciddi bir şekilde sanayi devrimini benimsemeye çalışmasından önce bir buçuk yüzyıl boyunca büyümeye devam etmiştir. Ancak Türkiye, sanayileşmeyi hedeflediğinde bir buçuk yüzyıl devam eden tüm ara aşamaları atlamış ve sonuç olarak gerçek bir sanayi devrimi yaşayamamıştır (Thornburg, 1949, s. 105).

Thornburg ağır sanayi hususunda yapılan girişimler ise şu ifadelerle eleştirmiştir:

İstanbul ve diğer şehirlerin ufuk çizgisinde, camiler ve balkonlar arasındaki açık alanlarda, modern fabrikaların ince tüten bacaları "Atatürk'ün minareleri" olarak görülmektedir. Ancak bu fabrikalar, Türk nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler, tüccarlar ve zanaatkârlar için birer gizemdir. Bu fabrikalar, yurt dışından gelen teknik elemanlar tarafından inşa edilip işletilmektedir ve Doktorları, Yüksek Lisanslı mühendisler tarafından yönetilmektedir. Üretilmeleri amaçlanan Batı endüstrisinin son ürünleri -yüksek hızlı, krom kaplamalı ve selofan sarılı- birçok durumda Türklerin hayatına ve en temel ihtiyaçlarına, tıpkı "Atatürk minareleri"nin Süleymaniye Camii'ne olduğu kadar yabancısıdır (Thornburg, 1949, s. 106).

Zonguldak'taki kömür üretimi, yüksek maliyetler ve düşük verimlilik ile verim alınamaz hale gelmiştir. Madenleri Devletin işletmesi üretimi önemli ölçüde arttırmamıştır ve üretim maliyeti devlet yönetimi altında üç katına çıkmıştır. Türkiye'nin linyit rezervleri büyük ölçüde Orta ve Batı Anadolu'da bulunmaktaydı. Linyit, bol miktarda bulunmasına rağmen kömüre göre düşük ısı değerine sahipti ve çıkarılması maliyetliydi, bu da yerel kullanım dışında ekonomik uygulanabilirliğini sınırlamıştır (Thornburg, 1949, ss. 98-100).

Türkiye'de birkaç demir cevheri yatağı bulunmakta olup, bunların en önemlisi Sivas'ın doğusunda, Divriği'de yer almaktadır. Bu yataklar, özellikle Karabük'teki çelik fabrikasına hammadde sağlamıştır. Divriği'de demir cevherinin varlığı yıllardır

bilinmesine rağmen, buradaki demir cevherinin ticari kalitesi ve miktarı, Türkiye'nin tek çelik fabrikasının Karabük'te inşa edilmesine kadar tespit edilmemiştir. Sonuç olarak, tamamı Karabük'te kullanılan Divriği cevherinin demiryolu ile yaklaşık 965 km (*raporda 600 mil olarak ifade edilmektedir*) taşınması gerekmektedir. Maliyetteki bu dezavantaj, madenlerde verimli geliştirme için modern hiçbir ekipmanın bulunmaması ve en ilkel yöntemlerin kullanılması gerçeğiyle daha da artmıştır (Thornburg, 1949, ss. 100-101). Yaklaşık beş yıl sonra Divriği'deki yüksek kaliteli cevher tükendiğinde, ya orada kalan cevher için bir desülfürizasyon tesisi kurmak -ki bu pahalı bir girişimdir- ya da İzmit yakınlarında daha yeni keşfedilen bir yatağa demiryolu uzatmak ve geliştirmek gerekecekti. Karabük'ten İzmit'e olan mesafe çok daha kısa olmasına rağmen, İzmit yatağındaki cevherin demir içeriği Divriği'deki % 60'a karşılık sadece % 40'tır; bunun kullanılması madencilik ve nakliye maliyetlerini artıracak ve maden eritme fırınlarının kapasitesini düşürecekti (Thornburg, 1949, s. 108).

Thornburg raporunda Türkiye'yi bu şekilde plansız yatırım yapmak hususunda sert bir şekilde şu sözlerle eleştirmektedir:

Yer seçimi yapılırken, maden eritme fırınlarında ithal cevher kullanılacağı düşünülmüştü; Divriği cevherlerinin büyüklüğü ve kalitesi belirlenmemiştir. Yerli demir kaynaklarının araştırılmasının büyük ve masraflı modern bir tesisin kurulması için mantıklı bir ön hazırlık olacağı gerçeği bir yana, ithal cevher kullanma niyeti, cevherin nakledilmesinin gerekmediği ve kömürün el altında olacağı kıyıda ki konumunu belirlenmeliydi. Ancak asker kökenli yöneticiler, fabrikayı 4 bin metrelik bir yükseltinin arkasına yerleştirerek saldırılardan korumayı düşünmüşlerdir ki bu artık tamamen boşuna bir önlemdir (Thornburg, 1949, s. 107).

Thornburg, devlet müdahalesi ile işletilen diğer fabrikaları da genellikle verimsiz bulmuştur. Örneğin Karabük çelik fabrikası, uzak konumu ve yetersiz planlaması nedeniyle lojistik zorluklarla ve yüksek işletme maliyetleri ile karşı karşıyadır. Cam, kimya ve tekstil gibi sektörlerdeki diğer devlet işletmeleri de düşük verimlilik ve teknolojik geri kalmışlıkla mücadele etmektedir (Thornburg, 1949, s. 110).

Türkiye'deki imalat sektörü, genellikle el yapımı ürünler üzerine yoğunlaşmıştır. Modern sanayi ürünleri üretimi ise sınırlıdır ve büyük ölçüde devlet kontrolündedir. Devletin hem madencilik hem de imalat sektörüne yoğun bir şekilde müdahil olması

bürokratik verimsizliğe yol açmış ve özel teşebbüsün rolünü sınırlamıştır. Bu merkezi kontrol çoğu zaman kaynakların yanlış tahsisine ve endüstriyel büyümenin durmasına neden olmuştur (Thornburg, 1949, s. 110).

1.3.3.9. Türkiye'nin Enerji Kaynakları

Raporun altıncı bölümünde Thornburg Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve gelişimi konusunu ele almıştır (Thornburg, 1949, ss. 132-141). Bu bölümde üzerinde durulan temel sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Enerjinin Verimsiz Kullanımı: Birçok küçük sanayi, değirmen ve kuyuları çalıştırmak için hala öküz ve at gibi eski teknolojileri kullanmaktaydı; bu da enerji sektöründe modernizasyon eksikliğine işaret etmekteydi (Thornburg, 1949, ss. 133-134).
- Güç Kıtlığı: Cumhuriyetin kuruluşunda elektrik üretimi ve dağıtımı, verimsiz bir şekilde işletilen yabancı sermayeli belediye istasyonları tarafından kontrol edilmekteydi. Elektrik santrallerinin sayısı 1923'te 2'den 1945'te 190'a çıkmış olsa da toplam kapasite endüstriyel büyümeyi desteklemek için yetersiz kalmıştı. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler kapasitenin çoğunu kullanırken, daha küçük şehirlerin gücü çok sınırlıydı (Thornburg, 1949, ss. 133-134).
- Belediye Enerji Santrallerinin Kötü Yönetimi: Belediye elektrik santralleri kötü yönetilmekteydi ve gelirler genellikle elektrik altyapısına yeniden yatırım yapmak yerine genel bütçeye aktarılmaktaydı. Bu durum, ihtiyaç duyulduğunda yenileme veya genişletme için fon bulunamamasına yol açarak elektrik sıkıntısını daha da kötüleştirmiştir (Thornburg, 1949, s.134).
- Ekonomik Kısıtlar: Yeni ekipmanlar için yüksek maliyetler ve 1946'daki devalüasyonun mali etkisi de dâhil olmak üzere ekonomik zorluklar, enerji altyapısını sürdürme ve genişletme kabiliyetini engellemiştir. İthal edilen makinelerin yüksek maliyeti ve belediye tesislerinin mali sıkıntıları elektrik arzının iyileştirilmesini zorlaştırmıştır (Thornburg, 1949, s. 134).
- Küçük İşletmeler Üzerindeki Vergi Yükleri: Beş beygir gücünün üzerindeki tesisatlara uygulanan ağır vergiler ve elektrik maliyetlerini önemli ölçüde artıran diğer harçlar nedeniyle küçük işletmeler elektrik kullanmaktan

caydırılmaktadır. Bu durum, ekonomik kalkınma için gerekli olan küçük sanayilerin büyümesini ve modernleşmesini engellemekteydi (Thornburg, 1949, s. 134).

- Elektriğin Çarpık Dağılımı: Elektriğin önemli bir kısmı büyük devlet sanayileri tarafından tüketilmekte, tarım, küçük sanayiler ve hane halkı tüketicileri için yetersiz güç kalmaktaydı. Örneğin, 1945 yılında sanayi tesisleri Türkiye'nin elektriğinin yarısından fazlasını üretmiş, ancak bunun sadece küçük bir kısmını evsel tüketicilere dağıtmıştır (Thornburg, 1949, s. 135).
- Küçük İşletmeler Üzerindeki Vergi Yükleri: Beş beygir gücünün üzerindeki tesisatlara uygulanan ağır vergiler ve elektrik maliyetlerini önemli ölçüde artıran diğer harçlar nedeniyle küçük işletmeler elektrik kullanmaktan caydırılmaktaydı. Bu durum, ekonomik kalkınma için gerekli olan küçük sanayilerin büyümesini ve modernleşmesini engellemekteydi (Thornburg, 1949, s. 134).

Rapora göre, Türkiye'nin enerji sektöründeki zorlukları ele almak ve genel enerji verimliliğini artırmak için çeşitli stratejiler uygulanabilirdi. Eski teknolojilerin yenilenmesi, küçük sanayilerde ve tarımda hayvan gücüyle çalışan değirmenler ve kuyuların modern, verimli makinelerle değiştirilmesiyle başlayabilirdi. Mevcut güç üretim ve dağıtım ağlarının modernize edilmesi ve hizmetin yetersiz olduğu bölgelerde daha yüksek kapasiteli yeni enerji santralleri inşa edilerek altyapının geliştirilmesi önemliydi. Rüzgâr, güneş ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak enerji karışımını çeşitlendirmek ve ithal yakıtlara bağımlılığı azaltmak sürdürülebilir enerji çözümleri sunacaktı. Gelişmiş enerji yönetim sistemleri kullanarak sanayilerde enerji kullanımını optimize etmek ve düzenli enerji denetimleri yapmak verimliliği artırabilirdi. Küçük ve orta ölçekli işletmelere enerji verimli teknolojileri benimsemeleri için vergi indirimleri, hibeler veya düşük faizli krediler sunarak mali teşvikler sağlanabilirdi. Enerji verimliliği farkındalığını artırmak için işletmeler ve tüketiciler arasında eğitim ve öğretim programları düzenlenmeli ve işçilerin yeni teknolojileri etkili bir şekilde yönetip kullanabilmeleri için eğitim verilmeliydi. Özel sektör yatırımlarını çekmek için yeni enerji projelerinin kurulması süreci basitleştirilmeli ve düzenleyici yapılar reforme edilmeliydi. Küçük işletmelerin elektriği daha fazla kullanmalarını teşvik etmek amacıyla beş beygir gücünün

üzerindeki güç kurulumları üzerindeki vergiler azaltılmalı veya kaldırılmalıydı. Enerji projelerinde kamu fonları ve özel uzmanlığı kullanarak kamu-özel ortaklıkları teşvik edilmeli ve enerji sektöründeki finansal ve teknik engeller aşılmalıydı. Cihazlar, binalar ve endüstriyel ekipmanlar için sıkı enerji verimliliği standartları oluşturulmalı ve düzenli denetimlerle bu standartlara uyum sağlanmalıydı. Bu stratejilerin benimsenmesiyle Türkiye, enerji verimliliğini önemli ölçüde artırabilir, israfı azaltabilir ve enerji sektöründe sürdürülebilir kalkınmayı teşvik edebilirdi (Thornburg, 1949, ss. 134-140).

1.3.3.10. Türkiye'nin Mali Yapısı ve Bankacılık

Raporun "Parasal Terimlerle Ekonomi" başlıklı 7. bölümü, Türkiye'nin ekonomik yapısını ulusal gelir, fiyatlar, hükümet mali operasyonları, bankacılık sistemi ve dış dengeyi inceleyerek parasal terimlere çevirmiştir. Bölüm, Türk ekonomik istatistiklerinin kıtlığı ve doğruluğunun şüpheli olduğunu kabul ederek herhangi bir kesin sentezin zorluğunu vurgulamaktadır. Bu sınırlamalara rağmen, bölüm Türk ekonomisinin ve mali örgütünün kabaca bir taslağını sunmakta ve Amerikan iş birliğinin nasıl faydalı olabileceği ve hangi koşullar altında olabileceği konusunda sonuçlar çıkarmaktadır (Thornburg, 1949, ss. 142- 181).

1.3.3.11. Öneriler: Her Yol ABD'ye Çıkar

Raporun sekizinci bölümü yukarıda bahsi geçenlerin genel bir özetini verirken, dokuzuncu bölümü öneriler bölümüdür. Bu bölümde Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarının demokratik değerlere uygun, etkili ve pratik olmasını sağlamak amacıyla çeşitli temel ilkeleri vurgulanmaktadır. Devlet fonlarının, özel sermayenin etkin olduğu ticari girişimlerde kullanılmaması ve Amerikan kaynaklarının verimli kullanılabilmesi için Türkiye'de üretkenliği artırıcı şekilde yönlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Thornburg, 1949, s. 211). Ayrıca, adil ve şeffaf bir düzenleyici ortamın sağlanması, keyfi hükümet müdahalelerinden kaçınılması ve özel girişimlerin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Thornburg, 1949, s. 212). Amerikalı uzmanların, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında çeşitli alanlarda önemli katkılar sağlayabileceği belirtilmiştir. Rapora göre, kamu işleri ve altyapı projelerinde Amerikan mühendislerinin ve uzmanlarının yer alması, yüksek kaliteli inşaat ve

maliyet etkin çözümler sunulmasını sağlardı (Thornburg, 1949, ss. 213-214). Tarımsal gelişim alanında, Amerikan tarım ve hayvancılık uzmanları modern tarım tekniklerini tanıtarak verimliliği artırabilirdi (Thornburg, 1949, s. 215). Endüstriyel yönetim alanında ise, Amerikan uzmanlar operasyonel verimliliği artırabilir ve modern üretim yöntemlerini tanıtabilirlerdi (Thornburg, 1949, ss. 224-225). Teknik iş birliği ve eğitim, Amerikan teknik ilerlemelerinin Türkiye'ye entegrasyonunu sağlardı (Thornburg, 1949, ss. 214-215). ABD'nin sağlaması gerekenler eğitimli danışmanlar, iyi yöneticiler, yetkin teknisyenler ve sınai ve ticari teknik bilgi ile sınırlıydı. Açıkçası, Türkiye'ye doğrudan mali yardım yapma hususunda önerilen ölçüde kalarak kalkınma sürecini doğrudan desteklemek istemiyorlardı (Thornburg, 1949, s. 206).

Rapora göre, Amerikan tarzı endüstri yönetimi Türkiye'de uygulamak çeşitli zorluklarla karşılaşabilirdi. Kültürel ve operasyonel farklılıklar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve nitelikli yönetici eksikliği bu zorluklar arasında sıralanmıştır (Thornburg, 1949, ss. 203- 210). Ayrıca, yerel çalışanların ve orta düzey yöneticilerin mevcut sistemlere alışkın olması ve değişime direnç göstermesi de önemli bir engel teşkil olarak vurgulanmıştır (Thornburg, 1949, s. 204).

Amerikan tarzı endüstriyel yönetim uygulamalarını Türkiye'de etkin bir şekilde uygulayabilmek için, yerel çalışanlar ve yöneticilerden gelebilecek direnci ele almak ve azaltmak önemlidir. Bu direnci aşmak için kullanılabilecek çeşitli stratejiler bulunmaktaydı. İlk olarak, yerel yöneticilere ve çalışanlara kapsamlı eğitim programları sunmak, yeni yönetim uygulamalarının faydalarını anlamalarına yardımcı olabilirdi. Amerikan uzmanlar tarafından gerçekleştirilen atölye çalışmaları, seminerler ve uygulamalı eğitim oturumları, bilgi boşluğunu doldurabilir ve yeni yöntemlerin kabul edilmesini teşvik edebilirdi (Thornburg, 1949, s. 204). İkinci olarak, belirli fabrikalar veya departmanlarda pilot projeler uygulamak, yeni yönetim uygulamalarının etkinliğini gösterebilirdi. Başarılı pilot projeler, verimlilik ve üretkenlik artışı gibi somut faydalar sağlayarak yeni yönetim uygulamalarının doğruluğunu kanıtlatabilirdi. Bu örnekler, şüphelerini kazanarak değişim için daha geniş bir destek oluşturabilirdi (Thornburg, 1949, s. 215).

Ayrıca, planlama ve uygulama sürecine yerel liderleri ve etkili kişileri dâhil etmek, güven ve itibar kazanmaya yardımcı olabilirdi. Bu liderler, değişimin savunucuları

olarak hareket edebilir, yeni uygulamaları savunabilir ve iş gücündeki endişeleri giderebilirler ve bu süreçte onların destekleri, direnci aşmada çok önemli olabilirdi (Thornburg, 1949, s. 207). Yeni yönetim uygulamalarını bir anda değil, kademeli olarak tanıtmak geçişi daha sorunsuz hale getirebilirdi. Bu yaklaşım, çalışanların değişikliklere aşamalı olarak uyum sağlamasına olanak tanır ve aynı anda çok fazla değişiklikle bunalmalarını önlerdi (Thornburg, 1949, s. 208).

Rapora göre Türkiye'nin ivedilikle halk sağlığı alanında, sadece Amerika'da yapılan iyileştirmeleri değil, aynı zamanda altı yıllık savaşta kazanılan yoğun deneyimlerden elde edilenleri de uygulamaya koyacak teknik uzmanlara ihtiyaç vardı. Eğitim alanında, özellikle mesleki eğitimde Amerikan deneyiminden yararlanmak ve yüksekokullardaki teknik programların öğrencileri Amerikalılarla birlikte çalışmaya hazırlayacak şekilde uyarlanmasına yardımcı olmak için bu uzmanlara ihtiyaç vardı (Thornburg, 1949, s. 215).

Sonuç olarak, Thornburg, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde uluslararası iş birliği ve stratejik planlamanın önemi vurgulamıştır. Önerilen reformlar ve yatırımlar, Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Türkiye ekonomisine hâkim olan güçlü devlet müdahaleci politikalarını eleştirmiş ve devletin çeşitli sektörlerdeki önemli varlığının verimsizliğe, yolsuzluğa ve sınırlı büyümeye yol açtığını savunmuştur. Devlet tekellerinin azaltılması gerektiğini vurgulamış ve hükümeti endüstrileri özelleştirerek ve özel girişimciliği teşvik ederek liberal ekonomik ilkeleri benimsemeye teşvik etmiştir. (Thornburg, 1949, ss. 184-185).

1.3.4. Barker (Dünya Bankası) Raporu

Thornburg ve Barker raporları, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için farklı dönemlerde hazırlanmış iki önemli rapordur. Her iki rapor da Türkiye'nin tarım sektörü üzerine yoğunlaşarak, bu alanın ülkenin kalkınması için kritik olduğunu vurgulamaktadır. Thornburg Raporu, Türkiye'nin ağır sanayi yerine tarıma odaklanmasını önerirken, Barker Raporu da tarımın sanayileşme için bir temel olarak geliştirilmesi gerektiği üzerinde durur. Bununla birlikte, Barker Raporu daha geniş bir ekonomik çerçevede değerlendirmeler yapar ve tarımın yanı sıra sanayi, eğitim ve

sağlık gibi diğer kritik alanlara da önem verir. Thornburg, daha dar bir perspektifle, ağır sanayiye ikinci planda bırakarak tarımın öncelikli olması gerektiğini savunurken, Barker, dengeli bir kalkınma için sektörel koordinasyonun önemine işaret eder. Ayrıca, Barker Raporu, ekonomik politikaların uzun vadeli planlamasına ve koordinasyonuna büyük önem verirken, Thornburg Raporu daha çok kısa vadeli tarım reformlarına odaklanmaktadır. Bu bağlamda, Barker Raporu, Thornburg'un dar odaklı önerilerine kıyasla daha kapsamlı ve stratejik bir kalkınma planı sunar.

Dünya Bankası¹⁴ Raporu olarak da bilinen "The Economy of Turkey" başlıklı çalışma, Amerikalı heyetin başkanı James M. Barker'ın adıyla anılmaktadır ve 1951 tarihlidir. 1949 yılı başlarında, Türk hükümeti ile Dünya Bankası arasında gerçekleştirilen bir dizi konferans sonucunda böyle bir çalışma yapılması kararı alınmıştır. 1949 yılının Haziran ayında, Türk hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'nden bir heyetin Türkiye'ye gelerek ekonomik bir inceleme yapmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine Dünya Bankası, James M. Barker'ı heyet başkanı olarak görevlendirmiştir. Amerikan heyeti, 1950 Mayıs seçimlerini takiben Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'ya yerleşerek saha çalışmalarına başlamıştır (Güven, 1998, s. 107). Toplam 276 sayfa ve 13 bölümden oluşan rapor Türkiye'nin ekonomik yapısının kapsamlı bir değerlendirmesini sunar ve stratejik bir kalkınma çerçevesi önerir. Rapor, tarım, sanayi, madencilik, ulaşım ve halk sağlığı gibi kritik alanları belirleyerek, ekonomik politikaların koordinasyonuna ve yatırım önceliklendirmesine ihtiyaç duyulduğunu vurgular. 21 Ağustos 1951 tarihinde Barker raporunu inceleyerek görüşlerini Başbakanlığa sunan Nizamettin Ali Sav, Mekin H. Onaran ve Şefik Bilkur'un hazırladıkları rapora göre Barker ve beraberindeki heyetin hazırladıkları rapor esas itibarıyla iki kısımdan oluşmaktadır: 1) Genel reform, 2) Yatırım projesi. Raporun %

¹⁴ 1 Temmuz 1944'te zengin dünyanın finans uzmanları savaş sonrası para sistemini tartışmak üzere New Hampshire dağlarındaki bir otelde bir araya geldi. Konferanstan çıkan Bretton Woods sistemi ile bugün hala önemli roller oynayan iki küresel kurum, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (ilk etapta ismi Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) kurulmuştur. Ayrıca bu konferansla 1970'lerin başına kadar süren sabit bir döviz kuru sistemi hayata geçirilmiştir (Buttonwood, The Economist, 2014). Türkiye Büyük Millet Meclisi, 14.02.1947 tarihli oturumda Milletlerarası Para Fon'u ile Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası hakkında, anlaşmaları imza etmek ve bu kurullara katılmak için lüzumlu olan diğer işlemleri yapmak ve anlaşmalar hükümlerinin gerektirdiği tedbirleri almak için hükümete yetki vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. TBMM Tutanak Degisi, 14 Şubat 1947, s.168).

90'ı genel reform konularına ayrılmış ve geri kalan % 10'u da yeni bir yatırım projesine ayrılmıştır (BCA, 1951, s. 1).

15 Mayıs 1951'de Dünya Bankası Başkanı Eugene Black¹⁵, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir mektup yazarak “*Türkiye'nin başlıca ekonomik sorunlarının tarafsız ve objektif bir analizini sunan ve ülkenin kalkınması için sağlam bir program*” hazırlandığını belirtmiştir. Raporun temel sonuçlarının tam olarak anlaşılabilmesi ve buna dayalı eylemlerin Türk halkının geniş desteğini alabilmesi için raporun tarafsız ve politik olmayan bir gözle değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin rapora ilişkin tutumunu ilgiyle izleyeceklerini ifade etmiştir (Barker, 1951, s. V).

Başbakan Adnan Menderes ise mektuptaki “*sağlam program*” ifadesine takılmış ve “Türkiye'nin tarım ülkesi olmasını istiyorlar” diyerek önemli bir tespitte bulunmuştur. Buna rağmen, raporun uygulanabilmesi için ertesi yıl Dünya Bankası Heyeti'nin Ankara'ya yerleşmesine izin vermiştir (Doğan, 1980, s. 10).

1.3.4.1. Barker Heyetinin Amacı

Barker ve beraberindeki heyetin amacı, Dünya Bankası'nın Türk hükümetine uzun vadeli politikalar hakkında tavsiyelerde bulunmasını sağlamak, Türk ekonomisinin kapsamlı bir incelemesini yapmak olarak ifade edilmiştir. Heyetin bu amaç doğrultusunda belirlediği hedefler şunlardır:

1. Türk ekonomisinde yatırımların en uygun şekilde yönlendirilebileceği alanlar. Bu, ekonominin çeşitli önemli sektörleri ve bu sektörlerdeki farklı teşebbüs türleri arasında yatırım önceliklerine dair tavsiyeleri içerecekti.

¹⁵ Eugene Black, Dünya Bankası Başkanı olarak atanan ve Dwight Eisenhower'ın iki dönemi boyunca bu görevi sürdüren kişidir. Black, bu göreve gelmeden önce 14 yıl boyunca en büyük hissedarı John D. Rockefeller Jr. Olan Chase National Bank'ta başkan yardımcısı olarak görev yapmıştı. Dünya Bankası başkanlığına atanmasında, Chase National Bank'ın yönetim kurulu başkanı ve John D. Rockefeller Jr.'ın kayınbiraderi olan Winthrop W. Aldrich'in etkisi de büyüktü. Chase National Bank daha sonra Chase Manhattan Bank adını almış ve 1969-1981 yılları arasında David Rockefeller tarafından yönetilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Rockefeller, 2002, ss. 124- 125; Rothbard, 2022, s. 3).

2. Türkiye'nin tarımsal ve sınai üretim seviyesini arttırabilecek ve dağıtım sisteminin verimliliğini yükseltebilecek yöntemler ve önlemler.
3. Türkiye'nin kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için uygun kamu mali politikaları ve idari mekanizmalar (Barker, 1951, s. XII).

Genel reform kısmında özellikle çok sayıda teknisyen yetiştirme meselesi üzerinde durulmuştur. Hatta yatırım projelerinin kabulü bile bu ihtiyacın önceden karşılanmış olmasına bağlanmak istenmiştir. Başbakan Adnan Menderes'e rapor sunan heyette bu fikre tamamen katılmış ve hatta Birleşmiş Milletler ve ona bağlı kuruluşlar ile ABD'nin göstermekte olduğu ve giderek genişleyen teknik yardım imkânlarından ülkemizin en geniş ölçüde faydalanması için acele tedbir alınmasını tavsiye etmiştir (BCA, 1951, s. 2).

Raporda Türkiye'nin dış kredi imkânları, bugünkü dış borçların yükü karşısında çok sınırlı olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Marshall Planı'ndan hibe olarak veya diğer şekillerde kredilerle tüketim maddelerinin ithal edilmesi ve bazı borçların karşılıklı anlaşmalarla kısmen ertelenmesi, kısmen de hibe edilmesi, dış kredi imkânlarını raporun görüşüne göre bile arttıracacağı açıktı. Başbakan Menderes'e sunulan raporda da Türkiye'nin büyük hamleler yaparak ilerlemek zorunda olduğu, özellikle kendi kendini ödeyen projeler için hiç tereddüt etmeden dış kredi sağlanması yoluna gidilmesi gerekmediği belirtilmiştir (BCA, 1951, s. 2).

Türkiye'den Barker Raporu'nu inceleyen heyet, küçük projelerin bir an önce hayata geçirilmesi ana ilkesine tamamen katılmakla birlikte, Dünya Bankası'na bu küçük projeler yerine büyük finansman gerektiren ve incelemesi zaman alan projeler için başvurulmasını daha uygun görmüştür (BCA, 1951, s. 5).

Türkiye'den Barker Raporu'nu inceleyen heyet, raporda ele alınan çeşitli konular hakkında ilgili Bakanlıkların yazılı görüşlerini istemiştir. Cevaben verilen görüşlerin çoğunda, raporda önerilen tavsiyelerin büyük bir kısmının Bakanlıklarca dikkate alındığı, programa bağlandığı veya fiilen uygulamaya konulduğu; bazı durumlarda, belirli konular üzerinde esasen kanun tasarılarının hazırlandığı ifade edilmiştir (BCA, 1951, s. 6).

1.3.4.2. Barker Heyeti'ne göre Türkiye'nin Öncelikleri

Barker Heyeti'nin ekonomik kalkınma planı, Türkiye'de öncelikli olarak ele alınması gereken iki temel alanı vurgulamıştır: (1) tarım ve (2) teknik, idari ve yönetici personelin eğitimi. Rapor, bu alanlardaki tesislerin birkaç yıl içinde olabilecek en hızlı şekilde geliştirilmesini ve genişletilmesini, bu amaçla gerekli finansmanın sağlanmasını önermiştir. Tarım, sağlık, eğitim, madencilik, demiryolları, otoyollar, limanlar ve gemicilik, iletişim, enerji ve kamu ile özel inşaat projelerine yapılacak yatırımlar, mevcut kaynaklar ve ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Rapor, birkaç yıl içinde sanayi genişlemesi ve gelişmesi için en uygun sektörleri şu şekilde önermiştir: gıda işleme, hafif metal işleme, hafif makine ve alet üretimi, yapı malzemeleri ve deri işleme. Türkiye için dengeli bir ekonomik kalkınma programının başarıya ulaşabilmesi için tarımın sadece bir alternatif olarak değil, daha ileri bir sanayileşme için gerekli bir temel olarak geliştirilmesi gerektiği inancı Raporun genelinde yer almıştır (Barker, 1951, s. XXIII). Yani aslında tam anlamıyla Thornburg raporunda belirtildiği gibi Türkiye ağır sanayiye bir kenara bırakmalı ve tarıma odaklanmalıydı.

1.3.4.3. Türkiye'nin Ekonomik Koordinasyonu

1933'ten önce, Türkiye'deki ekonomik faaliyetler temel bir aşamadaydı ve kâr ve zarar mekanizmaları yoluyla otomatik olarak ayarlamaların gerçekleştiği, rekabetçi sanayi ekonomilerinde görülen türden bir koordinasyona pek ihtiyaç yoktu. Ancak, hükümet geniş çapta ekonomik faaliyete katılmaya başladığında, bu otomatik ayarlamaların temeli bozulmuş ve koordinasyon sağlama yükünün büyük bir kısmı hükümete kalmıştır. Hükümet programının planlayıcıları gerekli bilgi ve deneyimden yoksun olunca, bu da ekonomik faaliyetin kötü koordinasyonuna yol açmış ve bu durum üç ana açıdan kendini göstermiştir (Barker, 1951, s. 45):

- Yatırımların Koordinasyonu: Türkiye'deki erken dönem ekonomik kalkınma programları, gerekli endüstrilerin geliştirilmesi de dâhil olmak üzere birçok açıdan sağlamdı. Ancak, bu programlar önemli faaliyet alanlarını ihmal etti ve o dönemde Türkiye'nin ihtiyaçlarına ve kaynaklarına uygun olmayan endüstrileri içerirdi. Örneğin, uçak motoru fabrikası ve rayon endüstrisi,

Türkiye'de kolayca bulunmayan beceri ve ürünleri gerektiriyordu¹⁶. Yatırımların uygun şekilde koordine edilmesi, yalnızca dengeli ve sürekli olarak revize edilen bir ekonomik kalkınma programı ile sağlanabilirdi. Bu program, ekonomik verileri toplamak, analiz etmek ve değerlendirmek için yetkin personel ve politikaları ve programları etkili bir şekilde uygulama yetkisine ve sorumluluğuna sahip bir resmi kişi tarafından desteklenmeliydi (Barker, 1951, ss. 46-47).

- Harcamaların ve Kaynakların Koordinasyonu: Son yıllarda, Türkiye toplam yatırım harcamaları ile mevcut kaynaklar arasında denge sağlayamamış ve bu da Merkez Bankası'ndan borçlanarak finanse edilen aşırı hükümet açıkları nedeniyle enflasyona yol açmıştır. Bu enflasyon, yatırım planlamasında ve gelir dağılımında bozulmalara neden olmuş, tasarruf sahiplerini ve sabit gelirli olanları cezalandırırken, dengeli ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyen, hızlı kâr getiren yatırımları teşvik etmiştir. Yatırım harcamaları ile mevcut kaynaklar arasında yakın bir uyum sağlanması, para istikrarını korumak için gerekliydi (Barker, 1951, ss. 47-48).
- Güncel Operasyonların Koordinasyonu: Devlet endüstrilerinin ve hükümet yönetiminin inşası ve işletilmesinde kötü koordinasyon belirgindi. Örneğin, demir ve çelik endüstrisinin tesisleri birbirine uygun şekilde ayarlanmamış, bu da tesislerin tam kapasiteye yakın çalışmasını engellemiştir. Devlet endüstrileri genellikle pazarlama işlevini ihmal etmiş, bu da yüksek ve katı fiyatlar ve aşırı envanter birikimine yol açmıştır. Güncel operasyonların koordinasyonu, daha iyi organizasyon, idari uygulamalar ve personel eğitimi gerektirirdi. Sümerbank ve Etibank gibi bazı devlet ajanslarının geniş mali özerkliği,

¹⁶ Türk Hava Kurumu, 1945 yılında Gazi Orman Çiftliği'nde Gazi Uçak Motor Fabrikası'nı kurarak Türkiye'nin havacılık sanayisine önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu fabrika, yılda 200 adet "De Havilland" ve "Gypsy Major" uçak motoru üretebilme kapasitesine sahipti. Türkiye'nin "De Havilland" ve "Gypsy Major" uçak motorları üretimi konusundaki girişimi, ülkenin havacılık sektöründeki bağımsızlığını ve rekabetçiliğini artırmak açısından önemli bir adımdı. Fabrikanın yıllık 200 adet uçak motoru üretme kapasitesine sahip olması, Türkiye'nin bu alandaki kararlılığını ve potansiyelini göstermiştir. 1950 yılında ABD'de toplam 4314 uçak üretilmiş ve bu uçaklardan yalnızca 2040 tanesi 200 beygir gücünün üzerinde motorlara sahipti. Bu veriler dikkate alındığında, Türkiye'nin kendi uçak motorlarını üretebilme yeteneği, o dönem için oldukça ileri bir hamle olarak öne çıkmaktaydı. Bu kapasite, Türkiye'nin savunma ve havacılık alanındaki bağımsızlığını güçlendirme amacına hizmet ettiği gibi, küresel havacılık sektöründe de önemli bir aktör olma yolunda atılmış stratejik bir adımdı (Ayrıntılı bilgi için bk. Bocutoğlu & Dinçaslan, 2014, s. 164).

koordinasyonu zorlaştırmaktaydı. Çünkü bu ajanslar genellikle yatırım kararlarını üst düzeydeki değerlendirmelerden bağımsız olarak alırlar ve bu da parça parça yatırım politikasına yol açmıştır (Barker, 1951, ss. 48-49).

1.3.4.3.1. Türkiye'nin Ekonomik Koordinasyonuna Dair Yapılan Öneriler

Raporda bu koordinasyon eksikliklerinin telafisi için şu öneriler sunulmuştur:

(1) Bütçenin hazırlanması ve uygulanması için sorumluluk ve yetki açıkça tanımlanmalı ve atanmalıydı. Bütçe Ofisi, bütçe sorumluluğunu üstlenen yetkiliye yeterli destek verebilecek şekilde güçlendirilip genişletilmeliydi ve bu nedenle uygun bir yere örneğin Başbakanlık ofisine yerleştirilmeliydi (Barker, 1951, s. 55).

(2) Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başbakan'a uzun vadeli bir ekonomik kalkınma programı hazırlama ve uygulama yetkisini vermeliydi. Başbakan'ın onayı olmadan hiçbir kamu kurumu herhangi bir yatırım yapmamalı ya da Başbakan'ın özel onayı ile yapılmalıydı. Başbakan, bu işlevlerin devredileceği Ekonomik Koordinasyon'dan Sorumlu Başbakan Yardımcılığı pozisyonunu oluşturmalıydı (Barker, 1951, s. 55).

(3) Başbakan veya Başbakan Yardımcısı, yetkin bir Ekonomik Koordinasyon Ekibi'nin yardımına sahip olmalıydı. Bu ekibin onaylanan önerileri, ekli bütçeleri etkileyen öneriler, hükümet bütçelerini hazırlarken Bütçe Ofisi'ni yönlendirmeliydi. Ekonomik Koordinasyon Ekibi'nin düzenli olarak danışabileceği bir danışma grubu kurulmalıydı (Barker, 1951, s. 55).

(4) Merkez İstatistik Ofisi, Ekonomik Koordinasyon Ekibi'ne bağlı olmalıdır. Bu Ofis, Hükümetin yürüttüğü tüm istatistik çalışmalarını etkileyen politikaları ve standartları belirlemeliydi (Barker, 1951, s. 55).

(5) Bankacılık sisteminin kredi politikaları, Merkez Bankası'nın liderliğinde, Başbakan tarafından belirlenen genel yatırım politikaları ile koordine edilmeliydi (Barker, 1951, s. 55).

1.3.4.3.2.Yapılan Önerilere Türk Heyetinin Bakışı

Türkiye’den Barker Raporu’nu inceleyen heyet, sunduğu raporda ilk öneriyi olumlu bularak şunları belirtmiştir: “Avrupa’da genellikle bütçe hazırlayan daireler Maliye’ye bağlıydı. Amerika’da ise bu daire, 1939’dan beri Cumhurbaşkanlığı’na bağlı bulunmaktaydı. Bu nedenle, ülkemiz için verilecek kararın fayda ve zararlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. Gerçi, Maliye Bakanlığı verdiği cevapta, bütçeden sorumlu makam Maliye Bakanlığı olmakla birlikte, bütçe düzenleme işinin bu Bakanlıkta bulunması gerektiği üzerinde durmuştur. Ancak, deneyimler göstermiştir ki, raporun belirttiği gibi, ülkemizde bütçe Bakanlar arasında bir pazarlık konusu olmakta, sonuçta Bakan’ın savunmasına ve kişiliğine göre, talep edilen bütçe kabul veya reddedilmekteydi. Bütçenin bu şekilde hazırlanması uygun değildi. Eğer kurulacak bir Bütçe Ofisi doğrudan doğruya Başbakan’a bağlı olursa, Başbakan, ülkenin genel masraf ve kalkınma işlerinden sorumlu en önemli makam olmak itibarıyla, bütçenin uyum ve denge içinde düzenlenmesini daha başarılı bir şekilde sağlayabilecekti” (BCA, 1951, s. 7).

Türkiye’den Barker Raporu’nu inceleyen heyet sunduğu raporda Ekonomik Koordinasyon Ekibi önerisini olumlu bulmuştur. Ancak Barker raporu heyetin Başbakanlık bünyesinde yer alması gerektiğini vurgularken Maliye Bakanlığı bu heyetin kendi bünyesinde toplanmasını uygun görmüştür. Barker Raporu üzerine görüş bildiren heyet ise rapor ile aynı görüşü paylaşarak koordinasyon heyetinin Başbakanlık bünyesinde kurulmasını uygun görmüştür (BCA, 1951, s. 8)

Heyetin raporuna göre ayrıca, Ticaret Bankaları’nın denetim işinin Maliye’den alınıp Merkez Bankası’na verilmesini isteyen Barker Raporu, bu isteğinde haklıydı. Maliye Bakanlığı bu nokta da farklı görüş bildirmiş ve bu kontrol işinin bir komite tarafından yürütülmesini ve bu komitede Ticaret Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası’nın birlikte bulunmasını tavsiye etmiştir. Ancak Başbakanlığa sunulan heyet raporunda bu tavsiyenin olumlu karşılanmadığı görülmüştür. Heyetin görüşüne göre, Ticaret Bankaları’nın kredi hacmi ve faiz ve iskonto işlerini- ki kontrolün esasını oluşturan noktalardı- Merkez Bankası en yakından takip etmek görev ve konumundaydı. Bu sebepten Barker Raporu’nun önerisi heyetçe doğru bulunmuştur (BCA, 1951, s. 9).

Raporda, KİT'lerin düzensiz ve savurgan yatırım politikaları eleştirilerek, yatırım yapma yetkisinin sadece belirli dönemlerde ve Başbakan'ın izniyle yapılması önerilmiştir. Ekonomik işlerden sorumlu bir Başbakan Yardımcılığı ve yatırım konusunda uzman kişilerden oluşan bir "Ekonomik Koordinasyon Kurulu" kurulması tavsiye edilmiştir. Kurulun, çeşitli bakanlık ve resmi kurum temsilcilerinden oluşması ve ülkenin banka sistemi ile kredi politikalarının Başbakan'ın belirleyeceği genel yatırım politikasıyla koordine edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Demokrat Parti döneminde, 1952'de İsviçreli Dr. Leimgrüber'in incelemesiyle bakanlar arası bir komite kurulmuş, 1958'de ise raporda önerilen Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş ve bu göreve Sebati Ataman getirilmiştir (Albayrak, 2004, s. 137).

1.3.4.4. Barker Raporu'nda Tarım

Barker heyeti hazırladıkları raporda tarımın öneminin altını kuvvetle çizmektedir. Rapora göre, tarımsal kalkınma, verimlilik artışında büyük fırsatlar sunduğu ve endüstriyel kalkınma için temel bir ön koşul olduğu için kamu yatırım kaynaklarının tahsisinde en yüksek önceliği hak etmekteydi. Bu kalkınma, en az sermaye yatırımı ile en fazla istihdamı sağlayarak, gıda ve diğer temel ürünlerin üretiminde gereken insan gücünü azaltacak, böylece endüstriyel kalkınma için insan kaynağı yaratacaktı. Ayrıca, tüm nüfusun daha iyi beslenmesini sağlayarak, ihracatı artırarak döviz gelirlerini yükselterek ve sanayi için ek hammadde temin ederek kırsal geliri artırıp sanayi ürünleri pazarını genişletecekti (Barker, 1951, s. 264).

1.3.4.4.1. Türk Tarımdaki Eksiklikler

Barker Raporu'nun Tarım ile ilgili gördüğü eksiklik şu şekilde sıralanabilir:

- İlkel Teknikler: Türk çiftçilerin çoğu, tahta sabanlar ve seçilmemiş tohumlar da dâhil olmak üzere eski yöntemler kullanmaktaydı. Hayvancılık genellikle düşük kalitedeydi ve devlete ait birkaç büyük çiftlik dışında makine kullanımı yaygın değildi (Barker, 1951, s. 62).
- Yetersiz Sulama: Sulama planları yereldi ve genel tarımsal verimliliği önemli ölçüde etkilememişti. Hektar başına mahsul verimi düşüktür ve son yıllarda önemli bir gelişme kaydedilmemiştir (Barker, 1951, s. 62).

- Fosfor Eksikliği: Toprakta yaygın bir fosfor eksikliği vardı. Fosfatlı gübre kullanımı verimi artırmış olsa da, uygulama yöntemlerinin yerel kuru tarım koşullarına uyacak şekilde ayarlanması gerekebilirdi (Barker, 1951, s. 71).
- Yetersiz Araştırma ve Yayım: Yeterli araştırma ve yayım hizmetlerinin eksikliği söz konusuydu. Mevcut araştırma kurumlarının yetersiz finansmanı ve yetersiz personeli, daha iyi tarım tekniklerinin ve araçlarının geliştirilmesini engellemekteydi (Barker, 1951, s. 65).
- Hayvancılığın Geliştirilmesi İhtiyaçları: Hayvancılık sektörü, yetersiz yetiştirme ve besleme uygulamaları nedeniyle düşük kaliteli hayvanlardan muzdaripti. Hayvan sağlığını ve verimliliğini iyileştirmek için daha iyi yemlere ve otlatma uygulamalarına ihtiyaç vardı (Barker, 1951, ss. 72-73).
- Depolama ve Fiyat Politikaları: Mevcut tahıl depolama politikaları arz ve fiyatları istikrara kavuşturmak için yetersizdi. Türkiye, değişken hava koşulları nedeniyle tahıl üretiminde önemli dalgalanmalar yaşamaktaydı ve mevcut depolama kapasitesi bu değişimleri etkin bir şekilde yönetmek için yetersizdi (Barker, 1951, ss. 86-87).

Barker Raporu'na göre ayrıca, Türkiye'nin oldukça eski bir tarım sistemine dayalı olması ekonomik büyümeyi engellemiştir. Yetersiz mali politikalar, ekonomik faaliyetlerin koordinasyonundaki eksiklikler ve sanayi ile tarımsal kalkınma arasındaki dengesizlik gibi sorunlar vurgulanmıştır. Öneriler arasında tarımsal verimliliğin artırılması, sanayi ürünleri için daha geniş bir pazar yaratılması, yatırımların daha iyi yönetilmesi ve koordinasyonu, iş gücünün beceri ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi bulunmaktaydı. Ayrıca, raporda enflasyonu önlemek ve özel girişimler için uygun bir ortam oluşturmak amacıyla istikrarlı ve iyi düşünülmüş para ve maliye politikalarına ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Dengeli bir vergi sistemi ile Türkiye'nin ekonomik seviyesine uygun sosyal güvenlik önlemlerinin geliştirilmesinin önemi de belirtilmiştir (Barker, 1951, ss. 27-29, 31-33, 48-49, 224-225).

1.3.4.4.2. Tarımdaki Eksiklikler İçin Verilen Tavsiyeler

Barker Heyeti Raporu'nda tarımda görülen sıkıntıların giderilmesi yönünde verilen tavsiyeler şu şekilde sıralanmıştır:

(1) Geliştirilmiş araştırma ve yayım hizmetlerinin temel çabası, küçük toprak sahiplerinin üretim tekniklerini geliştirme yöntemleri üzerinde yoğunlaştırılmalıydı. Bu bağlamda özellikle şu hususların dikkate alınmasını tavsiye etmiştir (Barker, 1951, s. 80):

- (a)** nadas yerine sıralı ekimin ikame edilmesi;
- (b)** kuru tarım alanlarında sebze bahçeciliğinin teşvik edilmesi;
- (c)** daha iyi el aletleri ve aletlerin geliştirilmesi;
- (d)** gübrelerin ülke çapında yaygın olarak denenmesi;
- (e)** özellikle yağ küspesi kullanımı olmak üzere çiftlik hayvanları için yem geliştirilmesi;
- (f)** kontrollü otlatma alanlarının kurulması ve yabancı ve yerli ot ve baklagillerin denenmesi için fidanlıkların oluşturulması.

(2) Sulamaya, özellikle toprak barajlara veya yeraltı suyuna dayalı küçük ölçekli sulama projelerine yüksek öncelik verilmeliydi ve hâlihazırda büyük ölçekli sulama projelerine girilmemeliydi (Barker, 1951, s. 80).

(3) Adana ve İzmir yakınlarında yeni deneme istasyonları kurulmalıydı (Barker, 1951, s. 80).

(4) Tarımsal kredi hacmi kademeli olarak arttırılmalı ve araştırma ve yayım programları ile yakından ilişkilendirilmeliydi. Çiftlik kredilerinin üretken amaçlarla kullanılmasını sağlamak için özel dikkat gösterilmeliydi ve bireysel krediler mümkün olduğunca o döneme kadar olduğundan daha büyük olmalıydı (Barker, 1951, s. 80).

(5) Takip eden birkaç yıl içerisinde orta ve büyük çiftçilere verilecek krediler üzerinde durulacak olsa da, araştırma ve yayım programları sonuç vermeye başladıkça küçük çiftçilere verilecek kredilerin hacmi ve dağılımı artırılmalıydı. Hayvancılık ve üretim kredilerine, yerel pazarlama ve el sanatları kooperatifleri kredilerine ve köy sanayileri kredilerine özel önem verilmeliydi (Barker, 1951, s. 80).

(6) Toprak Ofisi, hububat fiyatlarının, üretim ve döviz koşulları elverdiği ölçüde hızla dünya seviyelerine düşmesine izin vermeliydi. Diğer fiyat destekleme politikaları, hedefleri ve genel tarımsal kalkınma programı ışığında yeniden gözden geçirilmeliydi (Barker, 1951, s. 80).

1.3.4.4.3. Tarım Üzerine Verilen Önerilere Türk Heyetinin Bakışı

Raporda önerilen nadas yöntemlerinde çeşitli bitkilerden faydalanılması konusu, Tarım Bakanlığı tarafından üzerinde durulan ve çeşitli bölgelerde denemeleri başlatılmış olan bir konuydu. Barker raporunda, tarımsal kalkınma programına öncelik verilmesi ve kapsamlı bir tarımsal kalkınma programı hazırlanması önerisini, dönemin Tarım Bakanlığı uygun bularak uzmanlardan oluşan bir heyete bu programın hazırlıklarını yaptırmaya başlamıştır (BCA, 1951, s. 24).

Barker raporunda küçük sulama işlerine büyük önem verilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın bu konuda çalışmakta olduğu ve yeni sulama deneme istasyonlarının açılması için bütçeye yeterli ödenek konulduğu anlaşılmaktadır. Raporda büyük sulama işlerinin önemli bir parçası olarak belirtilen gözlem istasyonları kurulması işi, ilgili Bakanlıkça ele alınmış olup, mevcut üç istasyonun yenilenmesi ve programa dâhil edilmesi planlanmıştır (BCA, 1951, s. 25).

Barker raporundaki, orta ve büyük çiftçiye sağlanan tarımsal kredinin daha ziyade traktör ve makinalı vasıtaların artırılmasında kullanılmasına dair olan teklifi Türk Heyeti de desteklemiştir. Esasen, Ziraat Bankası'nın artmakta olan tarımsal kredi tahsislerinin özellikle bu yönde yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca, daha az miktarda çiftçiye daha çok kredi verilmesi ve bu konuda Tarım Bakanlığı ile Ziraat Bankası'nın beraberce uygun yöntemleri belirlemeleri gerektiği yönündeki tavsiye de yerinde bulunmuştur (BCA, 1951, s. 25).

Küçük tarım aletlerinin ve sunî gübrenin yurt içinden temini için imalata geçilmesine dair raporda yer alan teklif, Türk Heyeti tarafından yerinde görülmüştür. Bir yandan büyük arazilerde ekimlerin makineleşmesi gerektiği raporda belirtilirken, küçük arazi sahiplerinin kurulacak tesislerle makinelerden ortaklaşa yararlanabilecekleri zamana kadar, küçük çiftçiye basit fakat modern aletler sağlanması ve çiftçinin bunlara

alışmasının tavsiye edilmesi önerilmiştir. Türk Heyeti, bu öneriyi de desteklemiştir (BCA, 1951, s. 25).

Tarım mahsulü ve hayvan üretimi tahminleri, piyasa fiyatlarının doğru bir şekilde duyurulması, tarladan pazarlara planlanan arz miktarının tespiti, standardizasyon, depolama ve nakil işlerine dair geniş araştırmalar yapmakla görevli olacak bir tarım mahsulleri sürüm servisi oluşturulması, Barker raporunda gerekli görülmüştür. Türk Heyeti de böyle bir servisin kurulmasının çok yerinde olacağı düşüncesindeydi (BCA, 1951, s. 26).

Türkiye’de mevcut ve gelecekte açılması planlanan araştırma ve yayım istasyonlarının masraflarının tamamen genel bütçeden karşılanması ve bu istasyonların araştırma görevini aksatacak şekilde ticari ürün yetiştirme ve satışıyla uğraşmamaları gerektiğine dair raporda yer alan tavsiye, görevli Türk Heyeti tarafından Bakanlıkça üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak değerlendirilmiştir (BCA, 1951, s. 24).

Raporda bahsi geçen reformaların yapılması halinde hükümetin tarımsal yatırımları artıracaklarını öngörülmüştür. Rapora göre, teknik personel için genişletilmiş eğitim programları sonuç vermeye başladıkça, tarımsal krediler daha verimli kullanımlara yönlendirilebilecek ve kredi hacmi artırılabilirdi. Aynı şekilde, eğitilmiş teknik personel sayısı arttıkça, araştırma fonları ve yayım hizmetleri de genişletilebilirdi. Tarıma yönelik kalkınma harcamalarının artırılmasının, Türkiye nüfusunun büyük bir bölümünün verimliliğini artırarak ekonomi genelinde olumlu sonuçlar doğuracaktı (Barker, 1951, s. 265).

Programın uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla çiftçilerin bilgi seviyesinin artırılması için çok sayıda teknik personel yetiştirilmesi, raporda en önemli tavsiye olarak yer almaktaydı. Adnan Menderes’in raporu incelemek üzere görevlendirdiği heyet bu tavsiyeyi tamamen desteklemiştir. Tarım ve Millî Eğitim Bakanlığı ile iş birliği yapılarak bu konu üzerinde çalışmalar başlatılmış, yeni yıl bütçesinde bu imkânı sağlayacak tedbirler alınmış ve çeşitli kursların açılması kararlaştırılmıştır (BCA, 1951, s. 24).

1.3.4.5. Ormancılık ve Balıkçılık Konusundaki Tavsiyeler

Raporda ormancılık ve balıkçılık hususunda verilen tavsiyeler ise şu şekildedir:

- (1) Türkiye'deki tüm orman arazilerinin korunması, rasyonelleştirilmesi ve yeniden ağaçlandırılmasına yönelik programında Ormancılık Hizmetlerine tam destek ve yeterli mali destek verilmeliydi (Barker, 1951, s. 91).
- (2) Ulusal çıkarlar doğrultusunda, Hükümet tüm orman kaynaklarının kontrolünü elinde tutmalıydı (Barker, 1951, s. 91).
- (3) Balıkçılık endüstrisini genişletmeye yönelik mevcut program sürdürülmeli, ancak daha fazla genişleme için önerilen biyolojik araştırmanın tamamlanması beklenmeli ve bu araştırma bir an önce yapılmalıydı. Bu arada, Türk balıklarının ihracat olanaklarını değerlendirmek için bir pazar araştırması yapılmalı ve yerli balık tüketimini teşvik etmek için çaba gösterilmeliydi (Barker, 1951, s. 91).

Barker Raporu, Türkiye'de madencilikle ilgili çeşitli sorunları ve önerileri tanımlamakta, sektör için zorlukları ve çözüm önerilerini vurgulamıştır. Rapora göre, Türkiye'de madencilik, faaliyetlerin küçük ölçekli olması, ulaşım olanaklarının yetersizliği ve sermaye yetersizliği nedeniyle önemli kısıtlamalarla karşı karşıyaydı. Krom, manganez, zımpara, borasit, lületaşı ve linyit gibi madenleri çıkaran özel maden işletmeleri bu sorunlarla mücadele etmekteydi. Ayrıca, Türk yasalarına göre, özel maden arama riskliydi çünkü izinlerin kapsamı ve süresi sınırlıydı ve devlet genellikle keşfedilen yatakların işletilmesine ruhsat vermeyi reddetmekteydi (Barker, 1951, ss. 110- 113).

1.3.4.5.1. Ormancılık ve Balıkçılık Konusundaki Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı

Barker Raporu'nda balıkçılığın geliştirilmesi için önerilen yatırım programının hükümetçe uygulamaya geçirilmiştir (BCA, 1951, s. 27) Bu konu ile ilgili bir kanun da hazırlanarak Meclise sevk edilmiş ve Balıkçılığın gelişimine katkı sağlayacak soğuk hava depolarının inşası da gündeme alınmış; Trabzon, Samsun, Sinop, Marmara, Çanakkale ve Çeşme'de ihaleleri gerçekleştirilmiştir. İstanbul ve

İskenderun'da kurulacak soğuk hava depolarının da 1952 yılı içinde inşaatının tamamlanması planlanmıştır (TBMM Tutanak Degisi, 01 Kasım 1951, s. 8).

1.3.4.6. Madencilik

Barker Heyeti Raporları'nda madencilik sektörü için çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur (Barker, 1951, ss. 114- 119):

1. Mevcut projeler değerlendirilinceye kadar 1953 yılından sonra Zonguldak kömür sahalarının geliştirilmesi için başka taahhütte bulunulmamalıydı (Barker, 1951, s. 114).
2. Petrol aramalarında özel çıkarların dışlanması yeniden gözden geçirilmesi de dâhil olmak üzere, özel arama ve işletmeyi teşvik eden bir maden politikası benimsenmeliydi.
3. Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) tarafından yürütülen jeolojik araştırmaların sonuçları, özel madencilik girişimlerine yardımcı olmak amacıyla kamuya açık hale getirilmeliydi.

1.3.4.6.1. Madencilik Üzerine Verilen Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı

Raporu inceleyen Türk Heyeti, Barker Heyeti'nin, kömür madenlerindeki inşaa ve genişletme çalışmalarının 1953'e kadar devam etmesi ve sonrasında alınacak verilere göre hareket edilmesi önerisi tam anlaşılamadığını, Zonguldak'ta başlatılan çalışmaların, uzun vadeli ve kapsamlı bir programın parçası olup, durdurulmaması gerektiğini belirtmiştir. Tüm çalışmalar maliyetleri düşürmeye odaklanmış olup, bu sonuçların 1957 yılında tesislerin tamamlanmasıyla elde edilebileceği öngörülmüştür. Barker raporundaki yatırım tahsisleri aşılmamak ve gerekli düzenlemeler yapılmak şartıyla planın uygulanmasına devam edilmesi uygun görülmüştür (BCA, 1951, s. 37).

Türk Heyeti'ne göre Barker Raporu'ndaki yetiştirme ve hesap uzmanlarına yönelik teşvik edici önerileri benimsemek mümkün değildi. M.T.A.'nın bir kamu kurumu olması ve özel girişimcilere çalışmalarının sonuçlarına dair kolayca bilgi vermesi yerinde bir temenniydi. Son olarak, petrol araştırmalarında M.T.A.'nın yanı sıra özel arayıcılara da yer verilmesi hakkındaki görüş, elde edilen sonuçların, gizlenmeksizin ve tamamen devlete aktarılması kaydıyla, o dönemin şartlarına göre uygun olarak

değerlendirilmiştir. Petrolün işletilmesine gelince; bu alana özel girişimcilerin ortaklaşa veya münferit olarak katılımları doğru olacağı belirtilmiştir (BCA, 1951, s. 38).

1.3.4.7. Türk Eğitiminin Durumu

Rapor, Türkiye'de eğitimle ilgili çeşitli konuları ve tavsiyeleri ele almakta, özellikle sistemin şekilci yapısı, mesleki eğitim eksikliği ve merkezi kontrol konularına odaklanmıştır.

Formalist Eğitim: Rapora göre, Türk eğitimi geleneksel olarak ilk sınıflardan üniversite seviyesine kadar formalist öğrenimi benimsemiştir. Bu yaklaşım katı bir eğitim hiyerarşisi ile pekiştirilmekte ve öğrencilerin bağımsız düşünme becerilerini sınırlamakta ve bilimsel sorgulamayı caydırmaktaydı. Öneriler arasında, daha fazla düşünce ve sorgulama özgürlüğünü teşvik etmek ve mevcut sistemin karakteristik özelliği olan otoriterliği azaltmak için tüm seviyelerde içerik, organizasyon ve öğretim yöntemlerinin gözden geçirilmesi yer almaktaydı (Barker, 1951, ss. 171-172). Bu sürece rehberlik etmesi için yabancı uzmanların da katılımıyla eğitim sisteminin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve reforme edilmesi tavsiye edilmiştir. Nihai hedef, eğitim uygulamalarının iyileştirilmesi ve yerel katılımın artırılması yoluyla Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını ve demokratik süreçlerini destekleyen bir eğitim çerçevesi oluşturmaktır (Barker, 1951, ss. 176-177).

Mesleki ve Teknik Eğitim: Üretkenliği düşük bir ülke için hayati önem taşıyan mesleki ve teknik eğitim ciddi şekilde eksiktir. Rapor, tarım, uygulamalı bilim ve kamu yönetimi dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda uzmanlık eğitimine duyulan ihtiyacı vurgulamıştır. İlköğretim ve okuryazarlığın yaygınlaştırılmasında bazı ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, orta ve yükseköğretimde, özellikle de teknik ve mesleki eğitimde kayda değer bir boşluk bulunmaktaydı. Hükümetin odağını orta ve yüksek eğitim seviyelerini güçlendirmeye kaydırması ve köylerden gelecek vaat eden öğrencilerin eğitimlerine devam edebilmeleri için daha fazla mali yardım sağlaması tavsiye edilmiştir (Barker, 1951, ss. 173-175).

Yükseköğretim: Türkiye'deki üniversite ve yüksekokul eğitimi, mevcut tesisler ve öğretim üyelerine oranla aşırı sayıda öğrenciden muzdaripti. Rapor, öğrenci kalitesini artırmak ve öğretim tesisleri üzerindeki baskıyı azaltmak için rekabetçi giriş sınavları yoluyla daha titiz bir seçim yapılmasını önermekteydi. Ayrıca, mühendislik, ziraat ve işletme gibi ulusal kalkınma için hayati önem taşıyan alanlara daha fazla ağırlık verilerek müfredat ve tesislere acilen dikkat edilmesi gerekmekteydi. Mesleki eğitimin kalitesi dengesiz olup, daha fazla uzmanlık eğitimi ve daha iyi fakülte kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktaydı (Barker, 1951, ss. 174-175).

Köy Okulları: Barker Raporuna göre, köy ilkokul öğretmenlerinin eğitiminin iyileştirilmesi de elzemdi. Mevcut eğitim yöntemleri yetersizdir ve öğretmenler genellikle kariyerlerine çok genç yaşta, yeterli olgunluğa veya eğitime sahip olmadan başlamaktaydı. Önerilen sistem, masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere ortaokul ve lise eğitiminin yaygınlaştırılmasını ve ardından öğretmenleri rollerine daha iyi hazırlamak için pedagoji ve tarım konularında ileri eğitim verilmesini içermekteydi (Barker, 1951, ss. 175-176).

1.3.4.7.1. Eğitim Üzerine Verilen Tavsiyelere Türk Heyetinin Bakışı

Raporu inceleyen Türk Heyeti, içerik, organizasyon ve yöntem bakımından Millî eğitimde kapsamlı bir reform yapılması gerektiğini desteklemiştir. Mevcut yöntemlerin yerine, öğrencilere serbest düşünme yeteneğini teşvik edecek bir sistemin kökleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, eğitim alanında dünya çapında tanınmış bir yabancı uzman veya uzmanlar grubunun katkılarından yararlanılması gerektiği Barker Raporu'nda önerilmiştir. Türk Heyeti de bu tavsiyeyi yerinde bulmuştur. Bu grubun kısa zamanda çalışmalara başlaması gerektiği düşünüldükçe, gerekli belgelerin ve mevzuatın tercümelerin yapıldığı ifade edilmiştir (BCA, 1951, s. 54)

Bakanlığın 1951 yılı yatırım bütçesi ise 12,55 milyon Türk Lirası'dır ve 1952'den itibaren bu miktarın artırılarak 18-20 milyon Türk Lirası'na çıkarılması planlanmıştır. Yine, Bakanlık bütçesine, sonraki yıl için 7,5 milyon liralık teknik eleman yetiştirme ödeneği konulması tasarlanmıştır. Bu masraflar, ziraat ve kara yolları makinelerinin tamiri için kurslar açmak ve atölyeler kurmak amacıyla kullanılacaktı. Aynı bütçeye,

köy okulları inşası ve orta öğretim için 10-12 milyon Türk Lirası ayrılması öngörülmüştür (BCA, 1951, s. 55).

Millî eğitimin tüm kademelerinde önerilen reformların, özellikle eleman yetiştirme hususlarının gerçekleştirilmesi, ülkenin genel ekonomik kalkınma programına bir an önce ulaşmasını sağlayacaktı. Bu amaçla, Türk Heyeti, hangi alanlarda ne kadar uzmana ihtiyaç olduğunu ve kalkınma programının gerektirdiği ihtisas dallarında ne kadar öğrenci yetiştirilmesi gerektiğini belirlemenin önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu şekilde kesin olarak ihtiyaçlar tespit edilebilir ve gerekli tedbirler alınabileceği belirtilmiştir (BCA, 1951, 54).

1.3.4.8. Halk Sağlığı

Barker Raporu, kamu sağlık hizmetlerindeki zorluklara ve çözüm önerilerine odaklanarak Türkiye'de sağlıkla ilgili çeşitli sorunları ve tavsiyeleri de özetlemiştir. Rapora göre, Türkiye, iyi eğitilmiş tıp ve sağlık personeli yetersizliği ile karşı karşıyaydı ve halk sağlığı çabaları hastalıkların önlenmesinden ziyade tedavisine odaklanmıştır. Çevre temizliğine yeterince önem verilmemiş ve hastalıkların önlenmesi ve kontrolüne yönelik bilimsel yaklaşım yeterince vurgulanmamıştır. Halk sağlığı idaresi de zayıf ve bütünlükten uzak kalmıştır (Barker, 1951, ss. 179- 184).

Barker raporunda, hemşireler ve yardımcı personel için yeni ve daha iyi eğitim tesislerine duyulan ihtiyacın altı çizilmiştir. Hastaneler ülkedeki 600 profesyonel hemşirenin %75'ini istihdam etmekteydi, ancak uygun personel istihdamı için bu sayının en az iki katına ihtiyaç bulunmaktaydı. Hastane yataklarının beş kat artması ve dispanserlerin, sağlık merkezlerinin ve halk sağlığı hemşirelik hizmetlerinin ihtiyaçları hemşire ihtiyacını en az 11.700'e çıkaracaktı. Mevcut eğitim tesisleri yılda sadece 65 yeni hemşire yetiştirmekteydi. Bu nedenle, mevcut ve gelecekteki kurumlar için gerekli personeli sağlamak üzere en yüksek öncelik teknik personelin eğitimine verilmeliydi (Barker, 1951, ss. 180-181).

Koruyucu hekimliğe daha fazla önem verilmeliydi. Türkiye'nin odağını hastalıkları tedavi etmekten önlemeye kaydırması gerekmekteydi, zira daha gelişmiş ülkelerdeki hastane olanaklarına uzun yıllar boyunca sahip olması mümkün değildi. Daha basit

çevresel ve genel temizlik sorunlarının ele alınması önlenabilir hastalıkları önemli ölçüde azaltabilirdi. Bu bağlamda, çevre hijyeninin iyileştirilmesi için sıhhi müfettişlerin eğitilmesi ve bir sıhhi teftiş servisinin kurulması tavsiye edilmiştir (Barker, 1951, ss. 182-185).

Belgede ayrıca halk sağlığı görevlileri için lisansüstü eğitimin yeniden tesis edilmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve Ankara'daki Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün yerel koşullara uyarlanmış kapsamlı bir kurs verecek şekilde yeniden düzenlenmesi önerilmekteydi. Halk sağlığı personelinin maaşları daha fazla işe alım için yükseltilmeli ve halk sağlığı idaresi deneyimli yabancı uzmanların yardımıyla geliştirilmeliydi (Barker, 1951, ss. 183- 191).

Spesifik hastalıklar açısından tüberküloz, yetersiz tesisler ve zayıf teşhis teknikleri ile Türkiye'nin en büyük tek halk sağlığı sorunu olarak tanımlanmaktaydı. Rapor, tüberküloz hizmetlerinin yeniden düzenlenmesini, açık vakalar için basit ve ucuz konaklama imkânlarının artırılmasını ve tüm tüberküloz hizmetleri için hükümet sorumluluğunun üstlenilmesini önerilmiştir (Barker, 1951, ss. 186-187).

Türkiye'nin halk sağlığı sisteminin iyileştirilmesine yönelik tavsiyeler arasında bölge hastaneleri ve sağlık merkezlerine dayalı entegre, uzun vadeli bir halk sağlığı planı geliştirilmesi, teknik personelin eğitime öncelik verilmesi, hastalıkların önlenmesinin vurgulanması, tüberküloz kontrolü gibi belirli hizmetlerin yeniden düzenlenmesi ve genişletilmesi ve eğitilmiş personel ve bakım planı oluşturulana kadar yeni hastane inşası için sermaye harcamalarından tasarruf edilmesi yer almaktaydı (Barker, 1951, ss. 192-193).

1.3.4.8.1. Türk Heyeti'nin Halk Sağlığı Konusundaki Tutumu

Raporu inceleyen Türk Heyeti ise bol sayıda yetiştirilecek sağlık personeli ve teknisyenlerin eğitime ve teorik bilgilerin yanı sıra uygulamalara da önem verilmesi, koruyucu hekimlik ve halk sağlığı bilgisinin öncelikli hale getirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Türk Heyet, ayrıca, yeni sağlık tesisleri kurarken, bu tesisleri işletecek kalifiye personelin yetiştirilmesinin, yeni hastanelerin daha çok sıtma ve verem mücadelesine yönelik olmasının önemini de vurgulamıştır. Verem, sıtma ve zührevi

hastalıklarla mücadele hizmetlerinin sağlık merkezlerinde birleştirilmesi ve veremle savaş personeli yetiştirme merkezinin kurulması gerektiğini de belirtilmiştir. Türk heyetine göre bulaşıcı hastalıklar için seyyar ekipler kurulması, mikrop yuvası olan çöp ve benzeri atıkların kaldırılması hususunda ülke genelinde pratik fakat etkili yöntemler uygulanması ve bu usullerin düzenli kontrollerle desteklenmesi gerekliydi. Zührevi hastalıkları tedavi eden hastanelerden kaçınıldığı için, bu gibi hastalıkların polikliniklerde tedavi edilmesi ve bu sebeple polikliniklerin sayısının artırılması da önerilmiştir. Ayrıca, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde sağlık alanında çalışarak büyük başarı göstermiş ve tecrübe edinmiş birinci sınıf yetkili yabancı uzmanların, raporda belirtilen prensiplerin uygulanmasında istihdamı uygun görülmüş ve sağlık işlerinin çeşitli sektörleri için kalifiye uzmanların yardımına zaman zaman başvurulması yerinde bulunmuştur (BCA, 1951, s. 60).

1.3.4.9. Türk Heyeti'nin Rapora Yönelik nemli Eleştirisi: Turizm

Türk Heyeti, inceleme raporunda son olarak Barker Raporunda yer verilmeyen Turizm hususunu ele almıştır. Heyet, Barker Raporunda Turizm endüstrisine yer verilmemesini eleştirmiş ve turizm endüstrisinin, doğal güzellikleri ve tarihi eserleri bakımından yeryüzünde ayrıcalıklı yere sahip olan Türkiye için önemle üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu vurgulamıştır. Türk Heyete göre gelen turist sayısının imknlar dâhilinde arttırılması ve gelenlerin ülkede daha uzun süre kalmalarının sağlanması ilk hedef olmalıydı. Heyete göre, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için öncelikle turistlere her türlü kolaylık sağlanmalı, turistler ülke sınırları içerisinde rahatsız edilmemeli bunun için de gerekli önlemler alınmalıydı. Belediyelerce turizmin teşvikine önem verilmesi ve bu suretle hususi şahısların turizm sahasında çalışabilmeleri için müsait bir zemin hazırlanması, İştambul, Ankara ve İzmir şehirlerinde bu doğrultuda ilk akla gelen, otelden önce telefon ve sıkı bir ulaşım düzeni de dâhil olmak üzere tüm Bayındırlık hizmetlerinin iyileştirilmesine öncelik verilmesi elzemdi. Bu arada şehir içi yolların hızla iyileştirilerek modern konforun asgari gereklerini yerine getirilmesi, merkezi bir plan ve bu amaçla kurulacak merkezi ama geçici bir teşkilat ile çalışmaların bu yönde yoğunlaştırılması ve izlenmesi gerekmektedir. Türk Heyeti'nin raporunda, Meryem Ana Evi gibi ilgi gören tarihi ziyaret yerlerine rahat ulaşımın sağlanması, bu ziyaret

yerlerine yakın mesafelerde küçük fakat konforlu otellerin yapılması, turizm endüstrisinin her alanı için kurslar açılması tavsiye edilmiştir (BCA, 1951, ss. 63-65).

1.3.4.10. Rapor Üzerine TBMM’de Yapılan Tartışmalar

Çankırı Demokrat Parti Vekili Kazım Arar meclisteki bütçe görüşmelerinde her alanda yabancı ve ileri ülkelerin uzmanlarına daima ihtiyaç duyulduğunu ve hemen her alanda bu uzmanları davet ederek büyük masraflar yapıldığını belirtmiştir. Arar, Barker raporuna ne kadar önem verildiğini ve bu raporun uygulamaya konulup konulmayacağını sorgulamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 20 Şubat 1952, s. 383). Demokrat Parti Zonguldak Vekili Abdurrahman Boyacıgil ise refah içinde bir Türkiye idealini gerçekleştirmek için gerekli tüm unsurlar mevcut bulunduğunu ancak, bu unsurları genel bir plan içinde değerlendirip başarmak için öncelikle gerçekçi bir ekonomi politikasıyla Türkiye’nin ihtiyaçlarına uygun bir kalkınma planına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Boyacıgil’e göre görevi devralan DP hükümetleri, Barker Heyetinin tavsiyelerini uygulamadıkça, başarıları parçalı kalacak ve ülkenin bir köşesi kalkınmaya çalışırken diğer köşelerinden şikâyetler gelmeye devam edecekti. Tüm ülkeyi kapsayan genel sosyal ve ekonomik kalkınma, ancak bu şekilde çalışmakla mümkün olacaktı (TBMM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1952, s. 433).

Boyacıgil’in aksine, Güven (1998), 1950’li Yıllarda *Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri* başlıklı kitabının Genel Değerlendirme ve Sonuç Bölümünde şu ifadelerle yer vermiştir: “Atatürk dönemindeki bağımsız kalkınma çabalarının ve dengeli sanayileşme politikalarının 1950’li yıllarda Amerikan müdahaleleriyle sekteye uğramamış olsaydı, Türkiye’nin bugünkü kalkınma seviyesi ne olurdu? Türkiye şimdikine göre daha ilerde mi yoksa daha geride mi olurdu?” Bu sorunun mutlaka sorulması gerektiğini vurgulayan yazar, şu şekilde devam etmiştir:

1930’lu yıllarda Millî ekonomi sistemini oluşturmuş ve sömürge ekonomisinden ulusal ekonomiye geçmeyi başarmış olan Türkiye, 1950’li yıllardan itibaren Amerikan etkisiyle sanayileşme sürecinden vazgeçmiş ve emperyalist merkezlere pazar görevi üstlenen bir ekonomi politikasına geri dönmüştür. Bu durum büyük bir talihsizliktir. Türkiye, 1950’li yıllarda bu ayırım noktasına gelmemiş olsaydı, eğitimden sağlığa, ulaşımdan sanayileşmeye, kentleşmeden yabancı sermaye ilişkilerine kadar her

alandanda ulusal politikalar izleyebilseydi, bugün bambaşka bir Türkiye ile karşı karşıya olurduk (ss. 157- 161).

Aslında Komünizme karşı Türkiye'yi savunduklarını ifade eden ABD yetkililerinin kendilerine kapitalist tarım, kapitalist sağlık, kapitalist eğitim vb. modern bir sömürü düzeni oluşturduklarını ifade edilebilir. Amerikalı yetkililerin yazışmalarından anlaşıldığı üzere onlar Türkiye’de Komünizmin yayılmasına dair bir tedirginlik duymamışlardır. Onlara göre, Türkiye’nin Rusya’ya karşı olan tarihsel güvensizliği ve düşmanlığı, sadece siyasi ve ekonomik sebeplerden değil, aynı zamanda duygusal nedenlerden de kaynaklanmaktaydı. Örneğin, *iki Şehrin Hikâyesi* filminde konu edilen Erzurum'dan bir köylünün, Ruslar tarafından öldürülen büyükbabası nedeniyle beslediği Rus karşıtlığı, Rusya'nın diplomatik baskısına karşı direnen bir hükümet yetkilisinin tavrı kadar katıydı (Örnek, 2022, s. 173).

1.3.5. 1950- 1980 yılları arasında Türk- Amerikan İlişkileri

Soğuk Savaş’ın etkisiyle Türkiye ve ABD arasında giderek yakınlaşan ilişkilerin bir sonucu olarak 1954 yılında İncirlik Hava Üssü ABD’nin kullanımına açılmıştır. 1955 yılında ise Türkiye’nin, kurucu üyeler arasında yer aldığı, ABD’nin ise gözlemci üye olarak katıldığı daha sonra Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) adını alacak olan Bağdat Paktı kurulmuştur (Alptekin & Özer, 2020, s. 286).

1.3.5.1. Rockefeller Ailesinin Etkisi

ABD Başkanı Dwight David Eisenhower’ın Başkanlık Danışma Komitesi’ne başkanlık görevini yürüten Nelson A. Rockefeller 1957 yılı Ocak ayında Başkan’a bir mektup yazmıştır. Mektup 15 Şubat 1957 tarihinde Neues Deufschland gazetesi tarafından yayımlanmıştır¹⁷. Rockefeller mektubunda sadece askeri destek vurgusu ile kurulan ittifakların başarısız olduğunu vurgulayarak Bağdat Paktı’nın kâğıt üzerinde iyi görünmesine rağmen istenen sonuçları sağlamadığını vurgulamıştır. SEATO¹⁸, dört Ortadoğu ülkesini tek bir askeri birlik içine bağlasa da bu ülkelerden Türkiye’nin zaten

¹⁷ Mektup için Bk. Ek 1.1.

¹⁸ Güneydoğu Asya Antlaşma Teşkilatı (SEATO), 1955'ten 1977'ye kadar faaliyet gösteren bölgesel savunma örgütü olup, 8 Eylül 1954'te Manila'da Avustralya, Fransa, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler, Tayland, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcileri tarafından imzalanan Güneydoğu Asya Kolektif Savunma Antlaşması ile oluşturulmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Southeast Asia Treaty Organization. Encyclopedia Britannica, 2024).

NATO üyesi ve Pakistan'ın da bu paktın üyesi olduğunu belirtmiştir. Arap ülkelerinin çoğu, paktın ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu savunarak katılmamışlardır. Rockefeller, askeri ittifakların oluşturulmasının Güneydoğu Asya veya Orta Doğu'da istenen sonuçları sağlamadığını çünkü başarı için üyeliği hayati olan ülkeleri pakta veya organizasyona dâhil edemediklerini belirtmiştir. Eleştirdiği nokta, ittifakların oluşturulması için seçilen yöntemlerdir. NATO'nun oluşturulmasında ekonomik faktörlerin büyük rol oynadığını, ancak Asya'da çabaların daha az başarılı olduğunu ifade etmiştir. Bunun başlıca nedeni olarak, ekonomik hazırlıkların büyük ölçüde göz ardı edilmesini göstermiştir (The Liberation, 1957, ss. 15- 21). Bu noktada Türkiye'nin ekonomik gelişimi için hazırlana Thornburg ya da Barker raporlarının da önemi ortaya çıkmaktadır.

Nelson Rockefeller mektubunda ayrıca, SEATO ve Bağdat Paktı'nın ekonomik yönlerinin küçümsenmesi nedeniyle başarısız olduğunu ve bu ittifakların güçlendirilmesi ve genişletilmesi için kapsamlı bir ekonomik kalkınma programı önermiştir. Rockefeller bu görüşünü şu sözlerle açıklamıştır: “iyi bilinen şu deyişi kullanmayacağım: “Standard Oil için iyi olan şey, ABD için de iyidir”, ama yine de ne Bağdat Paktı'nın ne de SEATO'nun ilgili bölgelerin değerli kaynaklarını kullanmamızı garanti etmediği gerçeğini göz ardı edemem. Dahası, bu paktlar potansiyel olarak hayati öneme sahip köprübaşlarının güvenliğini bile garanti etmez”.

1.3.5.2. Raporlar ve Yardımların Arka Planı

Rockefeller mektubundaki vurgularından da anlaşılacağı üzere kaynakların kullanımını garanti eden bir ekonomik kalkınma programı ile Asya, Afrika ve diğer gelişmemiş bölgelerde Marshall Planı ile Avrupa'da elde edilen başarıya eşdeğer bir politik ve askeri etki sağlaması gerektiğini savunmuştur. Ekonomik yardımın, askeri ittifakları desteklemek amacıyla kurulan organlar aracılığıyla yönlendirilmesini önermiştir. Bu çizgide, ABD ekonomik yardımının genişletileceği ülkelerin üç gruba ayrılması gerektiğini vurgulamıştır (The Liberation, 1957, ss. 15- 21):

1. ABD ile uzun vadeli askeri anlaşmalarla zaten bağlı olan anti-komünist hükümetlere sahip ülkeler: Bu durumda, hükümet sübvansiyonları ve krediler esas olarak askeri tahsisatlar şeklinde olabilirdi. “Oltada olan balığın yeme

ihtiyacı yoktur” benzetmesiyle, bu ülkelerin zaten yeteri kadar destek aldıklarını ifade etmiştir. Rockefeller, Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirde olduğunu belirtmiş ve oltada olan ülkelere Türkiye’yi örnek göstermiş ve Türkiye’ye çok geniş ekonomik yardım tahsisinin istenen sonuçların tam tersini getirerek, yani bağımsızlık eğilimini güçlendirip mevcut askeri ittifaklarını zayıflatabileceğini vurgulamıştır. Böyle ülkelere doğrudan ekonomik yardım verilebileceğini, ancak uygun hükümetleri iktidarda tutmak ve düşman muhalefet unsurlarını kontrol altında tutmak için gerekli olan kadar verilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁹.

2. Tarafsız bir politika izleyen veya bu eğilimde olan ülkeler: Rockefeller’a göre, ekonomik yardım, bu ülkelerin askeri paktlara ve ittifaklara katılmalarını doğal hale getirecek ekonomik ilişkiler ile oluşturmalıydı. Bu politikanın özü, ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle yerel ekonomide kilit pozisyonları ele geçirmektir. Bu ülkelere, mevcut rejimlere karşı çıkan kesimler veya bireyler teşvik edilmeliydi. Bu grubun en önemli üyesi ise Hindistan’dı.
3. Sömürge ülkeleri: Mektupta, bu grubun, hala ana ülkelere doğrudan bağımlı olan Fas, Belçika Kongosu, Ekvador Afrika gibi sömürge ülkelerini içermesi gerektiği belirtilmiştir. Mektuba göre, bu ülkelere özel yatırımları teşvik eden önlemlerle birlikte, belirli durumlarda sömürge statüsüne karşı mücadele eden yerel iş insanlarına destek verilmeliydi. Bu yardım, ortak girişimlerin kurulması şeklinde olabilirdi. Bu unsurlar desteklenmezse, güçlü bir

¹⁹ Ankara Üniversitesi Tiyatro Enstitüsü’nde Rockefeller Vakfı desteği ile ders veren Grant H. Redford 1960 Darbesinin ardından John Marshall’a yazdığı mektubunda Nelson Rockefeller’ın uygun hükümetleri iktidarda tutmak politikasının Türkiye’deki yansımalarını ve sonuçlarını şu ifadelerle eleştirmiştir:

Hükümetteki son şiddetli ve baskıcı gelişmeler ışığında, burada kaldığım iki yıl boyunca giderek artan bu ciddi sınırlamalar karşısında, bu tür düşünce karşıtı, özgürlük ve tartışma karşıtı bir ortamın propagandasına yardımcı olan herhangi bir yoldan kaçınmanız gerektiğini düşünüyorum. Birleşik Devletler’in, bu tür bir tiranlık hükümetini yaymaya yardımcı olan her türlü yardımı geri çekmekte haklı, hatta yükümlü olduğunu düşünüyorum. Küba, Kore ve buradaki durumlar için doğrudan sorumlu olduğumuzu düşünüyorum. Desteğimiz olmasaydı, bu diktatörlükler ayakta kalamazdı. Komünizme karşı yardım sağladığımızı bilmek çok az teselli sağlıyor; bu tür bir yardımın Komünizmi engellediğini bilmek de öyle. Ancak bir kötülüğü engelleyerek farklı bir tür tiranlığın büyümesine ve kök salmasına yardımcı olduk. Kendime sürekli şunu soruyorum: Komünist tiranlığı engelleyerek başka tür tiranlıklar mı yaratıyoruz? Bu çabalarımızla ne kazanıyoruz? Görünüşe göre, kendi sınırlarımız içinde biraz güvenlik sağlarken, sınırlarımız ötesindeki yaşamları feda ediyoruz (Ayrıntılı bilgi için bk. RF-805R: Turkey- University of Ankara-Theatre Institute, 1958, 1960).

Millîyetçiliğe yol açabilir ve kontrolden çıkabilirlerdi (The Liberation, 1957, ss. 15- 21, Times, 1957, s. 5, Tribune, 1957, s. 6).

Bu mektubun hemen ardından Ocak 1957’de Eisenhower, Eisenhower Doktrini’ni duyurmuş ve Kongre, bu doktrini aynı yılın Mart ayında onaylamıştır. Bu doktrin kapsamında, bir ülke başka bir devletin silahlı saldırısının tehdidi altında ise Amerikan ekonomik yardımını ve/veya ABD askeri kuvvetlerinden yardım talep edebilirdi. Eisenhower, Sovyet tehdidine özel olarak vurgu yaparak, “uluslararası komünizm tarafından kontrol edilen herhangi bir ulustan gelen açık silahlı saldırıya karşı yardım isteyen bu ülkelerin toprak bütünlüğünü ve siyasi bağımsızlığını güvence altına almak ve korumak” için ABD kuvvetlerinin taahhüdünü sunmuştur. Eisenhower Yönetimi’nin bu doktrini yayınlama kararı, kısmen Arapların Batı’ya karşı artan düşmanlığı ve 1956’daki Süveyş Krizi sonrasında Mısır ve Suriye’deki Sovyet etkisinin artması nedeniyle motive edilmiştir (ABD Dışişleri Bakanlığı, Eisenhower Doctrine, 2024).

Yaşanan bu gelişmeler Berman’ın Carnegie Şirketi, Ford ve Rockefeller vakıflarının yetkililerinin, Amerikan ekonomik ve siyasi sisteminin geleceği için gelişmekte olan ülkelere güçlü bir Amerikan varlığına ihtiyaç duyulduğu inancını Washington’daki politika yapımcılar ve iş dünyası liderleriyle paylaştıkları ve politikaları bu şekilde yönlendirdikleri iddialarını desteklemektedir.

1959 yılında ABD’nin Türkiye’ye Jüpiter Füzeleri’ni konuşlandırmasına izin verilmiş olup, bu füzeler daha sonra Küba Füze krizinin patlak vermesinde önemli bir rol oynamıştır (Alptekin & Özer, 2020, s. 287). Küba Füze Krizi, ABD’nin Türkiye’deki füzeleri geri çekmesi ve SSCB’nin Küba’daki füzeleri kaldırmasıyla çözülmüştür, ancak Hem ABD’nin hem de Sovyetlerin çıkarları söz konusu olunca ne kadar güvenilebilir oldukları sorunsalını ortaya çıkmıştır. Bu durum Castro’nun Moskova’nın güvenilirliğini sorgulamasına, Türkiye’nin de aynı sorgulamayı Amerika için yapmasına sebep olmuştur (Armaoğlu, 2014, s. 553).

1960’ların ortalarından itibaren ise Kıbrıs meselesi, Türkiye’nin dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. 1964 yılında Kıbrıs’ta yaşanan çatışmalar ve Türk toplumunun güvenlik endişeleri, Türkiye’nin adaya müdahale etme arayışını

tetiklemiştir. Bu süreçte, 1964 Johnson Mektubu ile daha gergin bir döneme giren Türk-Amerikan ilişkileri, Kıbrıs sorununun etkileri ile daha da çıkmaza girmiştir. ABD, Kıbrıs meselesinde doğrudan bir taraf olmadığını belirtmiş ve bu sorunu çözmek için aktif bir rol üstlenmekten kaçınmıştır. Bunun yanı sıra, Birleşmiş Milletler de konuya ilişkin uluslararası baskıları hafifletecek kapsamlı bir çözüm üretememiş ve diplomatik girişimlerde yetersiz kalmıştır. Bu belirsizlik, sorunun çözümüne yönelik umutları zayıflatmış ve Kıbrıs meselesinin uzun yıllar çözümsüz kalmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye açısından bu tutumlar, uluslararası toplumun Kıbrıs'taki gerçekleri yeterince dikkate almadığı ve Türkiye'nin çıkarlarını göz ardı ettiği yönünde bir algı yaratmıştır ve 1970'lerin ortasında, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin dış politikasında önemli bir etki yaratmaya devam etmiştir. 1 Temmuz 1974'te, daha önce ABD'nin talebi ile yasaklanan haşhaş ekiminin yeniden başlatılması kararı, Türkiye ile ABD arasında yeni bir gerilime yol açmıştır. 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı gerilimin doruk noktası olmuştur. ABD, Türkiye'nin bu kararına tepki olarak, ekonomik, mali ve askeri yardımlarını kesme kararı almış ve 5 Şubat 1975'te yürürlüğe koymuştur. Ayrıca, Türkiye'ye karşı bir silah ambargosu uygulamaya başlamıştır. Bu gelişmeler, Türk-Amerikan ilişkilerini daha da olumsuz yönde etkilemiştir. Kıbrıs sorunu ve Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşmelerin yarattığı bu durum, Türkiye'yi dış politikasında daha çok yönlü ve çeşitli ilişkiler geliştirmeye yöneltmiş ve ABD yardımları ile tamamen dışa bağımlı hale gelen savunma sanayisini geliştirme çabalarını hızlandırmıştır (Çelik, 2021, s. 123; Uçarol, 2013, ss. 1040- 1068).

1948 yılı başlarında, Türk Ordusu'na gönderilen ilk parti harp araçlarının devir ve teslimi işlemlerinde bulunurken, Emekli Orgeneral Refik Tulga, bir Amerikan yüksek görevlisinin kendisine söylediklerini şu şekilde aktarmaktadır: “Biz tüccar bir milletiz. Kutup bölgelerine buzdolabı, ekvator bölgelerine kalorifer satarız.” Bu ifade, yıllar geçtikçe Türkiye'nin Amerika ile olan askeri ve ekonomik ilişkilerinin artmasıyla daha anlamlı hale gelmiştir. Amerika, müşterinin ihtiyaçlarından ziyade kendi istediği malları zorla satma politikasını izlemektedir. 1970'lerde Amerika'nın Türkiye ile olan politik-askeri ilişkileri derinleşmiş ve Amerika, Türkiye'nin ulusal güvenlik politikalarına müdahale etmeye başlamıştır (Tulga, 1975, s. 2).

Rockefeller Vakfı ve ilgili Amerikan kuruluşlarının Türkiye’deki etkisi ve bu etkinin Türk-Amerikan ilişkilerine yansımaları ortaya konmuştur. Barker ve Thornburg raporlarının Türkiye'ye yönelik ekonomik ve sosyal önerileri, dönemin kalkınma politikalarını şekillendirmiştir. Nelson Rockefeller'ın mektubundaki vurgular, hem Türkiye'nin stratejik önemini hem de ekonomik kalkınma programlarının iş dünyası ve ABD dış politikaları için gerekliliğini öne çıkarmıştır. Sonuç olarak, bu raporlar Türkiye'nin modernleşme sürecine yönelik adımlar olarak sunulurken “değerli kaynaklarımızın kullanılmasını garanti altına almış” ayrıca, Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişiminde belirleyici olmuştur. Bu incelemeler, Türkiye'nin ekonomik ve siyasi yapısının uluslararası aktörler tarafından nasıl değerlendirildiğini ve bu değerlendirmelerin politik kararlara nasıl yansıdığını göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI: KÖKENLERİ VE KÜRESEL ETKİSİ

2.1. Yıldızlı Çağ

Yıldızlı Çağ (Gilded Age), 1870'lerde ABD tarihindeki aşırı maddiyatçılık ve belirgin siyasi yolsuzluk dönemi olup, önemli sosyal ve siyasi eleştiri romanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dönem, adını Mark Twain'in Charles Dudley Warner ile iş birliği içinde yazdığı en erken romanlardan biri olan The Gilded Age (1873) adlı eserden almıştır. Roman, Washington, D.C.'nin canlı ve doğru bir tasvirini sunmuştur. The Gilded Age eseri açgözlü sanayiciler ve yolsuz politikacılar da dâhil olmak üzere dönemin birçok önde gelen figürünün karikatürleriyle doludur. Yıldızlı Çağı karakterize eden büyük sanayi faaliyetleri ve kurumsal büyüme patlaması, "sanayi kaptanları" ve "soyguncu baronlar" olarak bilinen, renkli ve enerjik girişimcilerden oluşan bir grup tarafından yönetilmiştir. Bu kişiler; çelik, petrol ve ulaşım endüstrilerinde yarattıkları tekeller sayesinde zengin olmuşlardır. En bilinenler kişiler arasında John D. Rockefeller, Andrew Carnegie, Cornelius Vanderbilt, Leland Stanford ve J.P. Morgan bulunmaktaydı (Encyclopaedia Britannica, Gilded Age, 2024).

2.2. İlerici Dönem

İlerici Dönem, 1890'ların sonunda, Yıldızlı Çağ'ın aşırılıklarına ve eşitsizliklerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ekonomik reformcular, büyük

şirketlerin gücünü sınırlamak için çalışmıştır. Ida Tarbell, 1902'de başlayan ve daha sonra 1904'te kitap olarak yayımlanan makaleleriyle, John D. Rockefeller tarafından yönetilen Standard Oil Şirketi'nin tekelleşme ve rekabet karşıtı uygulamalarını eleştirmiştir. Bu çalışmalar, Sherman Antitröst Yasası'nın uygulanmasını teşvik ederek Standard Oil'in parçalanmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, Rockefeller'ın daha geniş sosyal sorumluluk alanındaki çalışmalara yönelmesine ve Rockefeller Vakfı'nın kurulmasına temel oluşturmuştur (Encyclopaedia Britannica, The Progressive Era Key Facts, 2024).

John D. Rockefeller, iki dönemin hem yaratıcısı hem de dönüştürücüsü olarak dikkat çeken bir figürdü. Onun hayatı ve kariyeri, Yıldızlı Çağ'ın aşırılıkları ve İlerici Dönem'in reform çabaları arasındaki dinamik ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Rockefeller ailesi, hayırseverliği ile tanınan ve birkaç nesil boyunca modern ABD'nin şekillenmesinde rol alan Amerikan ailelerindendir. İş dünyası, bankacılık, siyaset, sağlık hizmetleri, eğitim, koruma ve sanat gibi alanlardaki etkileri 21. yüzyılda hala hissedilmektedir. John D. Rockefeller'ın 1913 yılında kurduğu Rockefeller Vakfı bugün kendini "fırsatları geliştiren ve iklim krizini tersine çeviren çözümler bularak ve ölçeklendirerek insanlığın refahını destekleyen hayırsever bir vakıfız" olarak tanımlamaktadır (Rockefeller Foundation, 2024).

John D. Rockefeller'in iş ve hayırseverlik danışmanı Frederick T. Gates, 1923'te Rockefeller Vakfı'ndaki son toplantısında yaptığı veda konuşmasında, Tanrı'nın huzuruna çıktıklarında onlardan ne bekleneceğini sorgulayarak, mütevellilere yaptıkları işin önemini hatırlatmıştır. Gates'in şu sözleri dikkat çekicidir (Fosdick, 2017, s. 19): “Öldüğünüzde ve Yüce Tanrı'nın huzuruna çıktığınızda, sizden ne isteyeceğini düşünüyorsunuz? Bir an olsun, sizin küçük başarısızlıklarınızla veya önemsiz erdemlerinizle ilgileneceğine inanıyor musunuz? Hayır! Size sadece bir soru soracak: 'The Rockefeller Vakfı'nın Mütevellisi olarak ne yaptınız?’” (Fosdick, 2017, s. 19).

Bu güçlü ifadeler, 1937 yılında Rockefeller Merkezi'nin önüne yerleştirilen Atlas heykelinin (Şekil 2.1) hayırseverlikle dünyanın yükünü omuzlarında taşıma çabalarını simgeleyen bir metafor olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Belki de heykel, Rockefeller ailesinin dünya üzerindeki sosyal ve ekonomik sorunlara çözüm bulma

misyonunu üstlendiğini, bu ağır sorumluluğu omuzlayarak insanlığa destek olma isteğini sembolize etmektedir.

Şekil 2.1. Dünyayı Omuzlarında Taşıyan Atlas Heykeli

Kaynak: Rockefeller Center, Atlas, 2024.

2.3. Hem Yıldızlı Çağın Hem de İlerici Dönemin Başrol Oyuncularından John D. Rockefeller ve Ailesi

Ailenin²⁰ en tanınmış üyeleri arasında John D. Rockefeller, Sr. ve oğlu John D. Rockefeller, Jr. yer almaktadır. Sanat dünyasında adeta bir güç merkezi olan Rockefeller Jr'ın eşi Abby Aldrich Rockefeller'ın beş oğlu- John D. Rockefeller III, Nelson Rockefeller, Laurance Rockefeller, Winthrop Rockefeller ve David Rockefeller- kendilerine miras bırakılan soyadının sorumluluğunu farklı alanlarda taşıyan ailenin diğer üyeleridir. Her biri, iş dünyasından siyasete, sanattan çevre koruma misyonlarına kadar çeşitli alanlarda etkili olmuş ve Rockefeller ailesinin mirasını sürdürmüştür. Tezin bu bölümünde, Rockefeller ailesinin önde gelen fertlerinin kısa biyografilerine yer verilecek; ayrıca ailenin kurduğu önemli ortaklıklar, şirketler ve vakıfların tarihsel ve ekonomik etkileri incelenecektir.

²⁰ Rockefeller Aile ağacı için Bk. Ek 2.1.

2.3.1. John Davison Rockefeller

John D. Rockefeller, Amerikan tarihinin en etkili ve başarılı iş insanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Eğer zenginlik başarının bir göstergesi ise, John D. Rockefeller Amerikan iş adamları arasında en başarılı olanı olarak kabul edilebilirdi. Tarihte 1 milyar ABD Dolarının üzerinde nominal bir kişisel servet biriktiren ilk kişiydi. Zirveye ulaştığında Rockefeller'ın net serveti bugünün parasıyla yaklaşık 700 milyar ABD Dolarıydı ki bu miktar bugünün en zengin Amerikalılarının servetini 3 kattan fazla aşar ve onun zamanında ABD'nin yıllık gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık %1,5'ine denk gelirdi. Ancak o sadece para kazanmakla kalmamış, aynı zamanda dağıtmıştır. Chicago Üniversitesi ve Rockefeller Üniversitesi'ni kurmuş ve eğitim, tıp ve biyomedikal bilimlerine büyük katkılarda bulunan vakıflar kurmuştur. Toplamda Rockefeller muhtemelen hayatı boyunca biriktirdiği servetin yaklaşık üçte biri ile yarısını dağıtmıştır (Gunderman & Matthews, 2013, s. 128).

Ancak servetinin neredeyse yarısını dağıtan John D. Rockefeller aynı zamanda Flynn (1932)'a göre, kırk iki yıl boyunca—1872'den 1914'e kadar— Amerikan yaşamında en nefret edilen isim olmuştur. Açgözlülük, hırs, zalimlik, ikiyezlülük ve yolsuzluk ile ilişkilendirilmiştir. Hiçbir Amerikalının adı, onunki kadar kötü bir üne sahip olmamıştır. Theodore Roosevelt, Rockefeller'ı bir kanun kaçağı olarak kınamıştır. Onun gibi bir Hristiyan olan William J. Bryan, ülkenin dört bir yanında onun hapse atılmasını talep etmiştir. Yarım düzine eyaletin başsavcılarının onun hapse atılması için çağrıda bulunmuştur. LaFollette, onu çağın en büyük suçlusu olarak nitelendirmiştir. Tolstoy, hiçbir dürüst insanın onun için çalışmaması gerektiğini söylemiştir. İncil vaizleri, kiliselere ve kolejlere yağdırdığı paranın lekeli olduğunu söylemişlerdir. Yıllarca, dalkavuklar ve çıkarıcılar dışında kimse John D. Rockefeller hakkında olumlu bir şey söylememiştir (Flynn, 1932, s. 3).

2.3.1.1. Çocukluğu ve Gençlik Yılları

John D. Rockefeller, 8 Temmuz 1839'da New York, Richford'da bir çiftlikte, William A. ve Eliza Davison Rockefeller'ın altı çocuğundan ikincisi olarak dünyaya gelmiştir. Aile mütevazı koşullarda yaşamıştır. Küçük bir çocukken ailesi sık sık taşınmış ve

1853'te Ohio'ya yerleşmişlerdir (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

John D. Rockefeller'ın iş dünyasındaki ilk adımları, çocukluk çiftliğinde yaşadığı bir deneyimle başlamıştır. 1840'ların ortasında bir bahar günü, Rockefeller'ın çocukluk çiftliğinde hindi dişileri çalılıklara gizlenmişti. Rockefeller, sessiz ve dikkatli bir şekilde bir dişi takip ederek onun yuvasını bulmayı başarmıştır. Bu deneyim, onun ilk iş girişiminin başlangıcı olmuştur. Annesi, dişinin yavrularını büyütüp satabileceğini söylemiştir. Rockefeller, yumurtaları tek tek yuvadan alıp ahıra koyarak dışarıdaki fareler ve tilkilerden korumuş, sonra dişi içeri getirip yumurtaların üzerine oturtmuştur. Yavrular çıktığında, onlara özenle bakmış, lor, ekmek kırıntıları ve çekirgelerle beslemiş ve yürüyüşlerde onları korumuştur. Ancak sonbaharda onları satmak konusunda hiçbir tereddütü olmamıştır. Kazandığı parayla, ertesi bahar üç dişi daha almış ve kârını büyüttüştür. Rockefeller, biyografisinde, "*Hâlâ, şöminenin üzerinde, paralarımı, gümüş ve altınlarımı sakladığım, kafes kapaklı küçük kutuyu görebiliyorum*" diye anlatmıştır (Segall, 2001, ss. 9- 10).

John D. Rockefeller'in babası William Avery Rockefeller oğluna ticarete kurnaz olmayı öğretmiş ve John'un zenginlik arzusunu körüklemiştir. William Rockefeller, bir yandan anlaşmalarda en iyi payı almayı ve borçları ödemeyi öğretirken, diğer yandan John'u iş seyahatine çıkarıp ona pahalı ayakkabılar alarak onun zenginlik arzusunu artırmıştır. William Avery Rockefeller bu davranışını şu sözlerle açıklamıştır: "Elime geçen her fırsatta çocuklarımı kandırırım. Onların kurnaz olmalarını istiyorum. Çocuklarla ticaret yaparım ve onları soyup soğana çeviririm ve her fırsatta onları yenerim". John D. özel hayatında derin bir dini inanca sahipken, iş hayatında acımasız bir tutum sergilemiştir. Ayrıca şehirleri günahkâr olarak nitelendirse de yaşamı boyunca Amerika'yı kırsal ağırlıklı bir ülkeden sanayi merkezlerine sahip kentsel bir ülkeye dönüştürmeye yardımcı olmuştur (Segall, 2001, ss. 15- 16). Bu durum, başarıya ulaşmanın kişisel çelişkilerle dolu olabileceğini göstermenin yanı sıra John D. Rockefeller'ın iş dünyasında nasıl hızla yükseldiğini ve petrol endüstrisindeki önemli rolünü anlamak için kritik öneme sahiptir. Onun erken yaşta kazandığı deneyimler ve girişimcilik yetenekleri, babası ile olan ilişkisi daha

sonra Standard Oil Şirketi²¹'nin kurulmasında ve petrol endüstrisinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

2.3.1.2. İş Dünyasına Girişi

John D. Rockefeller, Cleveland'daki Central Lisesi'ne gitmiş ve daha sonra Erie Street Baptist Kilisesi olan Euclid Avenue Baptist Kilisesi'ne katılmıştır. Kilisenin işlerine aktif olarak katılan Rockefeller, 21 yaşında kilisenin mütevellisi olmuştur. 1855 yılında, John D. Rockefeller, Folsom Ticaret Koleji'nde işletmecilik üzerine bir kurs almak için liseyi bırakmıştır. Altı aylık kursu üç ayda tamamlamış ve komisyon tüccarları ve ürün nakliyecileri olan küçük bir firma olan Hewitt & Tuttle'da yardımcı muhasebeci olarak işe başlamıştır (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024). İşe başladığı o gün için John D. Rockefeller, "Bu benim için önemli bir gündü" ifadelerini kullanmış ve işe başladığı 26 Eylül'ü "İş Günü" olarak kutlamış, her 26 Eylül'de küçük bir parti düzenlemiş ve Amerikan bayrağını dalgalandırmıştır (Segall, 2001, s. 21).

John D. Rockefeller, Hewitt & Tuttle firmasında kısa süre içinde kasiyer ve muhasebeci olarak terfi etmiştir. 1859'da biriktirdiği 1.000 ABD Doları ve babasından ödünç aldığı 1.000 ABD Doları ile Maurice B. Clark ile komisyon işinde ortaklık kurmuştur (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

Clark ve Rockefeller, et, tahıl, balık, alçı gibi ürünlerin ticaretini yapmak amacıyla ortaklık kurmuşlardır. Ancak, geç gelen bir don mahsullere zarar vermiştir ve ortaklar bozulmuş fasulyeleri ayıklamak zorunda kalmışlardır. Rockefeller, ofisi yönetmenin yanı sıra Ohio ve Indiana'daki tedarikçilerle de ilgilenmiştir. Başarılı görüşmeler sonrası, tedarikçilerin malzemelerini almak için daha fazla krediye ihtiyaç duymuştur. İlk bankacı kredi vermeyi reddetmiş, ancak ikinci bankacı 2 bin ABD Doları borç vermiştir. Bu, Rockefeller'ın kendini önemli hissettiği bir an olmuştur. Yıllar sonra, minnetle bu bankacıya Standard Oil hissesi alması için borç vermiştir (Segall, 2001, s. 25).

²¹ Standard Oil Şirketi ile detaylar ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Aynı yıl, Batı Pensilvanya'da Titusville'de ilk petrol kuyusu açılmış ve petrol endüstrisinin doğuşuna tanık olunmuştur. Cleveland, hızla gelişen bu yeni endüstrinin önemli bir rafinaj merkezi haline gelmiştir (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024). 1859'da ortakları John D. Rockefeller'ı, gürleyen siyah sıvının (petrolün) söylendiği kadar finansal potansiyele sahip olup olmadığını görmek için Titusville, Pennsylvania'ya göndermiştir. Genç Rockefeller, gördüklerinden etkilenmiştir. Gelişmekte olan petrol endüstrisinin üç aşamasından- üretim, taşıma ve rafinasyon- en büyük kâr vaat edenin rafinasyon olduğuna karar vermiştir (Allen, 1994, s. 15). Böylece 1863'te Rockefeller ve Clark, petrol işine rafine olarak girmiştir. Samuel Andrews ile birlikte bir petrol rafinerisi inşa etmiş ve işletmişlerdir; bu firma Andrews, Clark & Co. olarak tanınmıştır (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

Bu arada John D. Rockefeller ve Laura Spelman'ın 1862 yılında başlayan birlikteliği, onların kişisel değerleri ve yaşam tarzlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. John, boş zamanlarını kiliseye ve piyano çalmaya adanmış ciddi ve güzel bir öğretmen olan Laura Spelman ile görüşmeye başlamıştır. Bu dönem, John'un harcadığı her kuruşu kaydettiği ayrıntılı defterleri ile belgelenmiştir. Defterlerde buketler ve buluşmalar için yapılan harcamalar ve nihayetinde 1864 yılının Nisan ayında bir pırlanta yüzük için yapılan harcama yer almıştır. Genç çift asla tiyatroya gitmemiş ve Laura dans etmeyi 'değersiz ve günahkâr' olarak görmüştür. John kitapları pek sevmese de birlikte romanlar ve şiirler okumuş ve piyano düetleri çalmışlardır. John ve Laura, 8 Eylül 1864'te Laura'nın 25. doğum gününden bir gün önce evlenmişler ve Niagara Şelaleleri'ne (defterde belirtildiği üzere, burada 1.57 ABD Dolarına bir hatıra yastığı satın almışlardır), Kanada'ya ve New England'a bir balayı gezisine çıkmışlardır. Cleveland'a döndüklerinde, kısa bir süre önce kasabaya taşınan John'un ebeveynlerinin yanındaki mütevazı bir ev satın almışlardır. İlk çocukları Elizabeth, 23 Ağustos 1866'da doğmuştur. Genç Rockefeller çifti mutlu, sağlıklı ve hızla zenginleşmiştir (Laura Spelman Rockefeller Memorial Fund, 2009, s. 5).

Petrol işine ilk girdiğinde henüz yirmi üç yaşında olan John D. Rockefeller kısa sürede iş dünyasında sağlam bir yer edinmişti ve bunu kendi çabalarıyla başarmıştı. İyi anlaşmalar yapma ve para biriktirme alışkanlığı onu bu noktaya getirmişti (Tarbell,

2019, s. 30). Ancak, 1865 yılına gelindiğinde ortaklar iş yönetimi konusunda anlaşmazlığa düşmüş ve rafineriyi en yüksek teklifi veren ortağa satmaya karar vermişlerdir. Rockefeller, 72 bin 500 ABD Dolarına rafineriyi satın almış, diğer işlerinden çekilmiş ve Andrews ile birlikte Rockefeller & Andrews şirketini kurmuştur (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

Yergin (1991) bu satışı “1865 yılının bir Şubat gününde Cleveland, Ohio'da merak uyandıran bir açık artırma yapılmıştır” ifadeleriyle aktarmıştır. O dönemde, İç Savaş ve petrol patlamasından kâr sağlayan ve şimdi Amerika'nın sanayi genişlemesinin büyük döneminden fayda sağlamak üzere olan hareketli bir şehirdi. Şehrin en başarılı petrol rafinerilerinden birinin iki kıdemli ortağı, genişleme hızına ilişkin kronik anlaşmazlıklarından birine daha düşmüşlerdi. Daha temkinli olan ortak Maurice Clark, şirketi feshetmekle tehdit etmiştir. Bu sefer diğer ortak, John D. Rockefeller, onu kabul ederek Clark'ı şaşırtmıştır. İkisi daha sonra, aralarında özel bir açık artırma yapılmasına ve en yüksek teklifi verenin şirketi almasına ve açık artırmanın hemen orada, ofiste yapılmasını kararlaştırmışlardır. Teklif verme 500 ABD Dolarından başlamış, ancak hızla yükselmiş. Maurice Clark kısa sürede 72 bin ABD Dolarına ulaştığında, Rockefeller sakince 72 bin 500 ABD Dolarına çıkmış. Clark ellerini kaldırarak "Daha fazla gitmeyeceğim, John," demiştir; "İş senindir.". Rockefeller hemen bir çek yazmayı teklif etmesine rağmen; Clark, hayır diyerek, uygun olduğunda ödeyebileceğini söylemiştir. El sıkışarak ayrılan ikili için, yarım yüzyıl sonra Rockefeller, "Hayatımda başarının başlangıcı olarak o günü her zaman işaret ederim" demiştir (Yergin, 1991, s. 35).

Rockefeller'ın yeni şirketi, Mayıs 1865'te Güney'in teslim olmasıyla sona eren İç Savaş'ın bitiminde faaliyete geçmiştir. Bu dönemde ekonomi hızlı bir yükseliş yaşamaya başlamış ve 1873'te Mark Twain'in "Yıldızlı Çağ" olarak adlandırdığı dönemin başlangıcına denk gelmiştir. "Yağmacı baronlar" olarak bilinen zenginler, kazançlarını lüks ve gösterişli bir yaşam sürmek için kullanarak halk arasında öfke ve kıskançlık uyandırmışlardır. Rockefeller bu dönemde artan kârlarını yeniden petrol sektörüne yatırmış, büyük krediler, geniş depolama tankları ve kapsamlı telgraf ağı sayesinde, fiyat değişikliklerini hızla öğrenip buna göre alım veya satım yaparak

stratejik hamlelerde bulunmuştur. Bu sayede şirketi, Cleveland'daki rakiplerinin iki katı büyüklüğe ulaşmıştır (Segall, 2001, s. 32).

John D. Rockefeller, 25 yıl içinde Amerika'nın petrolünün % 90'ını rafine eden bir tekelin başına geçerek, zamanının en zengin insanı ve muhtemelen tarihin en zengini olmuştur. 1911 yılında, Standard Oil şirketi Sherman Antitröst Yasası ile parçalanmış, 33 ayrı şirkete bölünmüştür (O'Donnell, 2014).

Rockefeller'ın hayatını disiplinli ve eğitimli bir şekilde yönetmesi, iş dünyasında hızla karşılık bulmaya başlamış ve keskin operatörlerle dolu bir şehirde, en kurnaz tacirlerden biri olarak ün kazanmıştır. Onun dar odaklanmışlığı, en zor pazarlığı bile yapabilmesi için paha biçilmez bir avantaj olarak kabul edilmiştir. Rockefeller kendisini adeta iş yapma konusunda mükemmel bir araca dönüştürmüştü ve tek zevki, ticari işlemlerindeki başarılarından gelmekteydi. Standard Oil'in tarihini derlerken, Ida Tarbell, Rockefeller'ın bir tanıdığı tarafından şu şekilde bilgilendirilmiştir: "John Rockefeller'ı tek coşkulu gördüğüm zaman, alıcısının piyasa fiyatının çok altında bir fiyatla bir petrol yükü aldığını bildiren bir rapor geldiğinde oldu. Sevinçle sandalyesinden fırladı, yukarı aşağı zıpladı, beni kucakladı, şapkasını havaya fırlattı ve öyle deli gibi davrandı ki bunu asla unutmadım." (Collier & Horowitz, 1976, s. 20).

Elbert Hubbard bu konuda tamamen farklı fikirdedir ve Ida Tarbell'e şu sözlerle itiraz etmiştir:

John D. Rockefeller, Julius Caesar kadar mütevazı bir görünüme sahiptir ve ona çok benzer. Caesar asla üniforma giymemiştir ve Plutarch, onun asla sesini yükseltmediğini, eleştirmedeğini, azarlamadığını veya kınamadığını belirtir. Güçlü insanlar nazik olmayı göze alabilirler ve gerçekten güçlü bireyler mütevazı olmayı başarabilirler. Bay Rockefeller, çizgi roman köşelerinde karikatürize edilen ikiyüzlü, dogmatik, neşesiz bir figür değildir. Bu tasvirler, tamamen Ida Tarbell'in zehirli hicivlerinin bir yansımasıdır (Hubbard, 1910, ss. 18- 19).

John D. Rockefeller, kariyerinin son yıllarında, oğlunun aile adını tartışmalardan arındırma isteği doğrultusunda, biyografisinin yazılmasını kabul etmiştir. Emekliliğinin ilerleyen dönemlerinde, 1917'den itibaren, her sabah bir saat boyunca, Rockefeller, Westchester County'nin Pocantico Hills bölgesindeki malikânesi Kykuit'teki yatak odasında soruları yanıtlamıştır. Vicdanın rahat olduğunu ifade eden

Rockefeller, Tanrı'nın kariyerini kutsadığına ve tarihin onu aklayacağına gerçekten inanmıştır (Chernow, 2004, s. 16).

2.3.1.3. Ölümü ve Mirası

John D. Rockefeller, 23 Mayıs 1937'de 97 yaşında, Ormond Beach'teki evi The Casements'te ölmüştür. Cleveland'daki Lakeview Mezarlığı'na defnedilmiştir (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

1911 yılında şirketi parçalansa da John D. Rockefeller'in en büyük mirası, bugün 200'den fazla yaşayan bireyi ve yaklaşık 10 milyar dolarlık kolektif servetiyle ailesi olmuştur. Günümüzde, aile üyeleri, Rockefeller Vakfı'nın başında olmaya devam etmektedir. Bu Vakıf, 3,5 milyar ABD Dolarından fazla bir fonu yönetmektedir. Ancak, Rockefeller ailesinin tek başına en etkili mirası hayırseverlik değil, iş dünyasıdır. Standard Oil, federal hükümet tarafından parçalandıktan sonra, pek çok yan kuruluşu bugün en güçlü petrol şirketlerinden bazıları haline gelmiştir, bunlar arasında ConocoPhillips, BP, Chevron ve Exxon-Mobil gibi şirketler bulunmaktadır. Rockefeller 1937'de öldüğünde, varlıkları Amerika'nın toplam ekonomik çıktısının % 1,5'ine eşitti. Eğer John D. Rockefeller'ın kontrol ettiği servet günümüzde 700 milyar dolar olarak değerlendirilseydi, bu miktar Elon Musk'ın güncel serveti olan 258,7 milyar doların yaklaşık %170,6 fazlası olurdu (Ekim 2024 itibarıyla). Bu, Musk'ın mevcut servetini kat kat aşan bir seviyeye denk gelir. Günümüzün en zengin insanı olan Musk'a kıyasla, Rockefeller'ın serveti o dönemde olağanüstü büyük bir güç ve finansal etki anlamına geliyordu. Bill Gates'in şu anki serveti ise 106,3 milyar dolar civarında olduğundan, bu rakam Rockefeller'ın 700 milyar dolarlık servetine kıyasla yaklaşık %15,2'sine denk gelmektedir (Forbes, 2024; O'Donnell, 2014; Wilson, 2024).

John D. Rockefeller, petrol endüstrisine öyle bir damga vurmuştur ki, ölümünün üzerinden yaklaşık 90 yıl geçmiş olmasına rağmen, günümüzün önde gelen teknolojik yenilikçileriyle hala karşılaştırılmaktadır. Danny Fortson, The Sunday Times Tech Talk bölümünde yazdığı makalesinde "ChatGPT'nin arkasındaki adam, yapay zekâyı John D. Rockefeller gibi domine ediyor" sözleriyle OpenAI yapay zekâ geliştiricisinin CEO'su Sam Altman'ı John D. Rockefeller'a benzetmiştir. Makalede, Altman'ın liderliğinde piyasaya sürülen ChatGPT'nin, şirketler arasında büyük bir ilgi

uyandırdığı belirtilmiştir. Bu yapay zekâ, çeşitli standart testlerde başarılı olma, Shakespeare'i taklit etme ve hatta bazı durumlarda insanların ilişkilerini etkileyebilme yetenekleri ile dikkat çekmiştir. Makaleye göre, Altman, bu teknolojik ilerlemeyi bir başlangıç olarak görmekte ve kendisini bu dönemin John D. Rockefeller'ı yapmayı hedeflemektedir. Yapay zekânın hayatın birçok yönünü dönüştüreceği düşüncesi, Altman'ın vizyonunun temelini oluşturmaktadır. Tıpkı petrol endüstrisinin bir asırdan fazla bir süre önce otomobil çağını ve sanayicileri şekillendirmesi gibi, Altman da yapay zekânın toplum ve iş dünyasında benzer bir etki yaratacağına inanmaktadır (Fortson, 2023).

2.3.2. John Davidson Rockefeller, Jr.

John Davidson Rockefeller, Jr. (JDR Jr.), Amerikan tarihinin en önemli dönemlerinden birinde iş adamı ve hayırsever olarak tanınmıştır. John D. Rockefeller'ın tek oğlu olan JDR Jr., 29 Ocak 1874'te Ohio, Cleveland'da doğmuştur. John D. Rockefeller Jr., 10 yaşına kadar evde eğitim almış ve Rockefeller ailesinin sıkı disiplin ve görev anlayışına bağlı kalmıştır. JDR Jr., 1897'de Brown Üniversitesi'nden Sanat Lisans derecesi almış ve Alpha Delta Phi²² üyesi olmanın yanı sıra Phi Beta Kappa²³'ya seçilmiştir. 9 Ekim 1901'de Abby Greene Aldrich ile evlenmiştir. Çiftin bir kızı, Abby ve beş oğlu, John D. Rockefeller III, Nelson, Laurance, Winthrop ve David olmak üzere altı çocuğu olmuştur (Schortgen, 2010, s. 1330).

2.3.2.1. Eleştiriler Altında

20 Nisan 1914'te Colorado'da grev yapan kömür madencileri ile Colorado Ulusal Muhafızları arasında Ludlow Katliamı adı verilen kanlı bir çatışma çıkmıştır ve bu olaylarda en az 19 kişi hayatını kaybetmiştir. Çatışma, 1913-14 Colorado kömür

²² Alpha Delta Phi, Samuel Eells tarafından 1832'de New York, Clinton'daki Hamilton College'de kurulmuştur. Başlangıçta bir edebiyat topluluğu olarak kurulan bu kardeşlik, zamanla Amerika'nın en seçkin üniversite kardeşliklerinden biri haline gelmiştir. Kanada ve ABD'deki en iyi öğrencileri çekmeye devam etmiştir. Bazı şube evleri mimari veya tarihi simge olarak kabul edilmiştir. Alpha Delta Phi'nin 50 binden fazla üyesi, sanayi, hükümet, eğitim ve din alanlarında lider konumlara gelmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Alpha Delta Phi, History, 2024).

²³ ABD'deki en eski akademik onur topluluğu, 1776 yılında kurulan Phi Beta Kappa'dır. Bu topluluk, özellikle liberal sanatlar ve bilimler alanındaki akademik başarıyı ödüllendirmek için kurulmuştur. Ülkenin en seçkin öğrencilerini ve akademisyenlerini üye olarak kabul eder. Phi Beta Kappa, akademik mükemmeliyetin ve entelektüel disiplinin bir simgesi olarak kabul edilir (Ayrıntılı bilgi için bk. Phi Beta Kappa Society, History, 2024).

madencileri grevinin doruk noktası olmuştur. Madenciler, Colorado eyalet yasalarına uyulmasını ve Amerika Birleşik Maden İşçileri Sendikası (UMWA) tarafından temsil edilme hakkını talep etmişlerdir. Çatışma sırasında kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere sivillerin öldürülmesi, kamuoyunda büyük tepki yaratmıştır. Grev, Aralık 1914'te başarısızlıkla sonuçlansa da olay Amerikan işçi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Katliam sonrası, grevin baş hedefi olan Colorado Fuel & Iron Şirketinin ana hissedarı John D. Rockefeller Jr. yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Rees, Colorado Encyclopedia, 2024).

2.3.2.2. Hayırseverliği

John D. Rockefeller Jr., 1920'lerde Fransız hükümetine Versailles ve Reims Katedrali'nin restorasyonunda yardım etmek için fon sağlamıştır. Aile, Milletler Cemiyeti'nin 1936'da Cenevre'de açılan kütüphanesini inşa etmek ve donatmak için 2 milyon ABD Doları bağışlamıştır. 1946'da Birleşmiş Milletler'in merkezi olarak Manhattan'daki Turtle Bay bölgesinde yer alan arazinin satın alınmasını sağlamış ve BM'nin burada inşa edilmesi için gerekli 8,5 milyon ABD Doları finansmanı sunmuştur. Bu arazi, Birleşmiş Milletler'in bugünkü genel merkezinin bulunduğu yerdir. Aile ayrıca, şu anda ABD ulusal mirasının bir parçası olan evler ve mülkler bağışlamakta da cömert davranmıştır. Laurance S. ve Mary French Rockefeller, Woodstock, Vermont'taki atalarından kalan evlerini federal hükümete bağışlamışlar; bu ev şu anda Ulusal Park Hizmeti tarafından işletilen tarihi bir parktır. John D. Rockefeller Jr.'ın üç oğlu, Pocantico Hills, New York'taki aile evini Ulusal Tarihi Koruma Vakfı'na bağışlamışlardır (Szanto, 2011, s. 6). John D. Rockefeller Jr. Ayrıca, Midtown Manhattan'da 19 ticari gökdelenlik bir alan olan Rockefeller Merkezi'ni inşa etmiştir (O'Donnell, 2014).

2.3.3. Abby Greene Aldrich Rockefeller

26 Ekim 1874'te Rhode Island, Providence'de doğmuş, Abby Pearce Chapman ve Nelson Wilmarth Aldrich'in dördüncü çocuğudur. Babası, Eyalet Temsilciler Meclisi'nde görev yapmış, Meclis Başkanı olarak hizmet etmiş ve ABD Senatörü olarak Senato Finans Komitesi başkanı da dâhil olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuştur. Abby, Rhode Island'daki Providence ve Warwick Neck'te ve

Washington, DC'de büyüştür (Rockefeller Archive Center. Abby Aldrich Rockefeller, 1874-1948, 2024).

2.3.3.1. Hayırseverliği

John D. Rockefeller, Jr. ile evlendikten sonra Abby, ailenin hayırseverlik ilgi alanlarını benimsemeye ve paylaşmaya başlamıştır. Ayrıca Kız İzciiler, YWCA ve Amerikan Kızılhaçı gibi kendi hayırseverlik uğraşlarına da bağlıdır ve ailenin New York'taki, Tarrytown'daki, Seal Harbor, Maine'deki ve Colonial Williamsburg'da kaldıkları Bassett Hall'daki birçok evinin yönetiminde de önemli bir rol oynamıştır. 1928'de Edith Gregor Halpert'in New York'taki galerisini keşfettikten sonra modern sanata ilgi duymaya başlamıştır. Ertesi yıl, New York'taki Modern Sanat Müzesi'ni (MoMA) kuran üç kadın koleksiyoncudan biri olmuştur. 1935'te müzeye çok sayıda eser bağışlamış ve vasiyetinde de müzeye daha fazla eser bırakmıştır. MoMA'nın heykel bahçesi onun onuruna isimlendirilmiştir (Historic Hudson Valley. Abby Greene Aldrich Rockefeller, 2024).

Kocası, özellikle çağdaş sanat söz konusu olduğunda, sanata pek ilgi duymayan Abby, Matisse, Picasso ve Seurat gibi sanatçıların eserlerini kendi parasıyla satın almaya başlamıştır. Oluşturduğu bu koleksiyonu önce evindeki galeride sergilemiş ve daha sonra modern sanata adanmış ilk müze olan MoMA'nın (Modern Sanat Müzesi) kuruluşuna bağışlamıştır. Yeni sanatçıları desteklemiş ve Frida Kahlo ve Diego Rivera gibi ressamlarla ilişkiler kurarak, sanat dünyasında eski ustaların egemenliğinden kopuşu kutlamıştır. Abby, Rockefeller Center'ı bugün de devam eden kamusal sanat için ileriye dönük bir sığınak haline getirmede de belirleyici bir rol oynamıştır. Abby 5 Nisan 1948'de ölmüştür (Hudes, 2022).

2.3.4. John Davison Rockefeller III

John Davison Rockefeller III, 21 Mart 1906'da New York City'de Abby Aldrich ve John D. Rockefeller, Jr.'ın altı çocuğundan ikincisi ve en büyük oğlu olarak doğmuştur. İlk çocuk, annesi Abby'nin adını alan Abby Rockefeller Mauzé'dir ve "Babs" olarak çağrılmıştır. Erkeklerin kraliyet soyundan gelen mirasçılar olarak görüldüğü bir ailede, ikinci çocuk erkek doğunca en büyük Rockefeller çocuğu kız olmaı münasebetiyle kısa

sürede kamuoyunun dikkatinden neredeyse tamamen kaybolmuştur (Persico, 1982, ss. 23- 24).

John Davison Rockefeller III, New York City'deki Browning Okulu'na ve Connecticut, Windsor'daki Loomis Enstitüsü'ne gitmiştir. Princeton Üniversitesi'ne devam etmiş, ekonomi okumuş ve kıdemli tez konusu olarak endüstri ilişkilerini seçmiştir. 1929'da ekonomi alanında yüksek onur derecesiyle B.S. ile mezun olduktan sonra, John dünya turuna çıkmıştır. Bu tur, Japonya'daki Pasifik İlişkileri Enstitüsü konferansında çalışarak sona ermiştir. Mezuniyetten önceki yazı İsviçre, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti ofisinin Bilgi Bölümü'nde asistan olarak geçirmiş ve böylece uluslararası ilişkilere olan ilgisi başlamıştır (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 3rd, 1906-1978, 2024).

Kardeşi David Rockefeller'ın anlatımına göre, John D. Rockefeller III, "sinirli bir yapıya" sahipti. Sosyal ortamlarda son derece utangaç ve beceriksiz olan John, kendine o kadar takıntılıydı ki söylediği şeyler veya düşündüğü düşünceler üzerine günlerce kafa yorardı. Babası gibi o da bir çeşit hastalık hastasıydı; sağlığı konusunda sürekli endişeli olan John, çocukluğu boyunca ciddi olmayan bir dizi alerji ve hastalıkla boğuşmuştur (Rockefeller, 2002, s. 35).

Princeton Üniversitesi'nden 1929'da mezun olduktan sonra, Rockefeller ailesinin işletmelerine katılmış ve 1931'de Rockefeller Vakfı, Genel Eğitim Kurulu, Tıbbi Araştırma Enstitüsü, Çin Tıp Kurulu ve 29 diğer kurul ve komitenin mütevelliisi olmuştur. II. Dünya Savaşı'nda ABD Donanması'nda görev yapmış, sonrasında ise hayır işlerine ve Uzakdoğu sanat koleksiyonu toplamaya yönelmiştir. Lincoln Center for the Performing Arts için bağış toplama çalışmalarını yönetmiş ve Rockefeller Vakfı başkanlığı yapmıştır. Ayrıca, kendi fonlarıyla Nüfus Konseyi'ni kurmuştur ve siyasilerle yakın temaslar oluşturmuştur²⁴ (Encyclopedia Britannica, John D. Rockefeller 3rd, 2024). John D. Rockefeller III, 10 Temmuz 1978 tarihinde New York'un Mt. Pleasant bölgesinde geçirdiği bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir (McFadden, 1978, s. 38).

²⁴ Bk. Ek 2.2.

2.3.5. Nelson A. Rockefeller

Nelson A. Rockefeller, iş insanı, siyasetçi, devlet adamı, sanat koleksiyoncusu ve hayırseverdi. 8 Temmuz 1908'de Maine eyaletindeki Bar Harbor'da, Abby Aldrich ve John D. Rockefeller, Jr.'ın altı çocuğunun üçüncüsü olarak doğmuştur. 1926 yılında New York'taki Columbia Üniversitesi'nin Öğretmenler Koleji'ne bağlı Lincoln Okulu'ndan mezun olan Nelson, Dartmouth Koleji'ne devam etmiş ve burada Phi Beta Kappa onur derneğine seçilmiştir. 1930 yılında ekonomi alanında cum laude (onur) derecesiyle A.B. (Bachelor of Arts) diploması alarak mezun olmuştur (Rockefeller Archive Center, Nelson A. Rockefeller, 1908-1979, 2024).

David Rockefeller'a göre kardeşi Nelson, sosyal ve dışa dönük biriydi, ilgi odağı olmayı severdi. Diğerlerinin zorlandığı görevler ve sorumluluklar onun üzerinden kolayca kayıp giderdi. Babasıyla olan ilişkilerinde ne boşuna bir isyan ne de körü körüne bir bağlılık göstermemeye kararlıydı. Eğer kuralları çiğnerse, bunu eğlenmek, yakayı kurtarmak veya önemli bir sonuç elde etmek için yapardı. Babasını memnun etmeye çalıştığında ise bu, net ve hesaplanmış bir amaca yönelikti—istediğini elde etmek için—ve bunu sıkça başarırdı (Rockefeller, 2002, s. 35).

Nelson Rockefeller'ın New York'ta geçirdiği süre boyunca, hükümete ve iktidara olan ilgisi artmaya başlamıştır. 1933 yılında, New York Westchester County Sağlık Kurulu üyesi olarak görev yapmıştır. Rockefeller, 1935'ten 1940'a kadar Venezuela'da büyük varlıklara sahip olan Standard Oil iştiraki Creole Petroleum'un direktörü olarak görev yapmıştır. Bu süre zarfında İspanyolca dilinde akıcılık kazanmış ve Latin Amerika'ya derin bir ilgi geliştirmiştir. 1940 yılında federal hükümetteki ilk görevine Dışişleri Bakanlığı'nda kıtalararası Amerikan ilişkileri koordinatörü olarak başlamıştır. Franklin D. Roosevelt'in Demokratik yönetiminde bir Cumhuriyetçi olmasına rağmen, Rockefeller 1944'te Latin Amerika işlerinden sorumlu dışişleri bakan yardımcılığına kadar yükselmiştir (Encyclopedia Britannica, Nelson Rockefeller, 2024). Nelson, 1945 yılında San Francisco'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Uluslararası Örgütler Konferansı'na da katılmıştır. Bölgesel paktların önemli olduğuna inanmış ve konferans sırasında, Birleşmiş Milletler çerçevesinde bölgesel paktlar için başarılı bir şekilde savunuculuk yapmıştır. Bu zaferin önemi, sonrasında NATO, SEATO ve Rio Paktı'nın

oluşturulmasıyla daha da vurgulanmıştır (Rockefeller Archive Center, Nelson A. Rockefeller, 1908-1979, 2024).

Nelson, daha sonra Harry S. Truman, Dwight D. Eisenhower ve Richard Nixon tarafından da başkanlık atamaları almıştır. Kamu hizmetindeki etkileyici kariyeri, sonunda Rockefeller adının Amerikan siyasi arenasıyla bütünleşmesine yardımcı olmuştur (The Biography.com, Nelson Rockefeller Biography, 2021). Rockefeller, 1959'dan 1973'e kadar New York'un dört dönem valisi olarak görev yapmış ve Cumhuriyetçi Parti'nin liberal kanadının lideri olmuştur. 1974-1977 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin 41. başkan yardımcısı olarak Cumhuriyetçi Başkan Gerald Ford'un yönetiminde görev yapmıştır. Ayrıca, partinin başkanlık adaylığına üç kez talip olmuş, ancak başarılı olamamıştır (Encyclopedia Britannica, Nelson Rockefeller, 2024). Hatta New York Times muhabiri Sam Roberts'ın 31 Aralık 2006 tarihli bir makalesinde aktardığına göre, Başkan Ford onu göreve getirdikten kısa bir süre sonra, Nelson Rockefeller'a başkan yardımcılığını kısmen Beyaz Saray'a giden bir araç olarak kabul edip etmediği sormuştur. Habere göre Rockefeller, “ısrarlı sorgulamalardan sonra, son treni yakalamaya çalışan telaşlı bir yolcunun sabırsızlığı ile 'Sizce burada ne yapıyorum?’” diye cevap vermiştir (Roberts, 2006, s. 24).

Gerald Ford, başkanlık görevine yükseldikten sonra, başkan yardımcılığı pozisyonu için bir dizi aday arasında seçim yapmıştır. O dönemde Cumhuriyetçi Parti Ulusal Başkanı olan George H.W. Bush da adaylar arasındadır. Ancak Ford, Nelson Rockefeller'ı seçmeye karar vermiştir. Bu kararını aldıktan sonra, Ford ve Rockefeller, eski Başkan Nixon'ı arayarak durumu bildirmişlerdir. Beyaz Saray basın sekreteri J. F. TerHorst'a göre, Nixon bu seçimi övmüş ve Ford'a, “büyük bir iş için büyük bir adam” seçtiğini ifade etmiş ve “iyi bir seçim” yaptığını belirtmiştir. Rockefeller ve Nixon bu konuşmaya devam ederken, Ford başka bir telefona geçerek George H.W. Bush'u aramış ve kararını ona bildirmiştir. Bu iki eşzamanlı telefon görüşmesi, bir önceki, mevcut ve gelecekteki başkanlar olan Nixon, Ford ve Bush arasında geçmiştir. Ayrıca, bu görüşmelere katılan dört kişinin hepsi ya daha önce başkan yardımcılığı yapmış ya da gelecek dönemlerde bu görevi üstlenmiştir (Frommer, 2024). Nelson Rockefeller, 26 Ocak 1979'da New York City'deki ofislerinde geçirdiği bir kalp krizi

sonucu hayatını kaybetmiştir (Rockefeller Archive Center, Nelson A. Rockefeller, 1908-1979, 2024).

Nelson ve David Rockefeller kardeşler, yalnızca ABD sınırları içerisinde değil, dünya çapında da önemli ekonomik ve politik figürler olarak tanınmışlardır. Rockefeller ailesinin New York şehrinin gelişiminde oynadığı rol, özellikle Dünya Ticaret Merkezi'nin inşasıyla somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. David Rockefeller, Downtown-Lower Manhattan Association'ın başkanı olarak Dünya Ticaret Merkezi'nin kurulması fikrini ortaya atan kişidir. Bu proje, New York'un ekonomik gücünü ve küresel finansal merkez olarak konumunu pekiştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Kardeşi Nelson Rockefeller ise New York Valisi olarak bu projenin yasallaşmasını sağlayan ve inşaatın önünü açan yasayı imzalamıştır. Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kuleleri, aileye olan bu bağlılığı yansıtacak şekilde "David" ve "Nelson" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu adlandırma, sadece iki kardeşin bireysel katkılarını değil, aynı zamanda Rockefeller ailesinin New York'un fiziksel ve ekonomik yapısına olan kalıcı etkisini de simgelemektedir (Dunlap, 2017, s. 15).

2.3.6. Laurance S. Rockefeller

Laurance Spelman Rockefeller, 26 Mayıs 1910'da New York'ta Abby Aldrich ve John D. Rockefeller, Jr.'ın altı çocuğundan dördüncüsü olarak dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini New York'taki Columbia Üniversitesi'ne bağlı Teachers College'in Lincoln Okulu'nda almıştır. 1928'de Princeton Üniversitesi'ne girmiş ve 1932 yılında felsefe alanında lisans derecesi ile mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından, Harvard Hukuk Fakültesi'nde iki yıl lisansüstü eğitim görmüştür (Rockefeller Archive Center, Laurance S. Rockefeller, 1910-2004, 2024). Laurance, 1938 yılında havacılık sektöründe önde gelen bir yatırımcı olarak kendini göstermiş ve I. Dünya Savaşı'nın ünlü savaş pilotu Eddie Rickenbacker ile Eastern Airlines'da büyük bir hisse satın almıştır (Rockefeller, 2002, ss. 3- 4).

II. Dünya Savaşı sırasında, ABD Donanması'nda tedarik subayı olarak görev yapmıştır. Savaşın sona, Rockresorts, Inc., Nuclear Development Corporation of America ve bir helikopter ulaşım hattı olan New York Airways gibi şirketler aracılığıyla tatil otelleri, ulaşım, nükleer ekipman, iletişim ve bilgisayarlar gibi çeşitli

alanlarda yatırımlar yapmıştır. Rockefeller, iş çıkarlarını çevresel amaçlara olan bağlılığıyla dengelemiştir. 1950'lerde, Virgin Adaları Ulusal Parkı'nın oluşturulması için 5 bin dönüm arazi bağışlamış ve Çevre Kalitesi Vatandaş Danışma Komitesi (Citizens Advisory Committee on Environmental Quality), Amerikan Koruma Derneği (American Conservation Association) ve New York Zooloji Derneği (New York Zoological Society) gibi koruma programlarına liderlik etmiştir (Encyclopedia Britannica, Laurance S. Rockefeller, 2024).

1958 yılında Amerikan Koruma Derneği'ni (American Conservation Association, Inc.) kurmuştur. 1965 yılında beş küçük grubun birleşmesiyle oluşan Ulusal Rekreasyon ve Parklar Derneği'ni (National Recreation and Parks Association) yine onun girişimiyle kurmuş ve ilk başkanı olarak hizmet etmiştir. Kurucu ortaklarından biri olduğu Koruma Vakfı (The Conservation Foundation) güçlenerek büyümüş ve sonunda Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wildlife Fund) ile birleşmiştir. Ulusal Park Vakfı (National Park Foundation), ki bu kuruluş Ulusal Park Güven Fonu'nun (National Park Trust Fund) yerini almıştır, onun eseri olmasa bile, Laurance'ın büyük katkıları sayesinde gelişmiştir; başlangıçta bu vakfa bir milyon dolardan fazla bağış yapmış ve ilerleyen yıllarda da büyük meblağlar sağlamaya devam etmiştir. Resources for the Future, Inc. ve Amerikan Uluslararası Yaban Hayatı Koruma Komitesi'nde (American Committee for International Wildlife Protection) etkili olmuştur; Woodstock Vakfı'nı (Woodstock Foundation) kurmuş ve Sleepy Hollow Restorations'un halefi olan Historic Hudson Valley'nin arkasında durmuştur (Winks, 1997, s. 196). 2001 yılında, sahip olduğu çiftlik ve çevresindeki geniş arazileri Grand Teton Ulusal Parkı'na bağışlamıştır. Laurance, bu kararı alırken aile bireylerine danışmamış ve anlaşmayı tamamlayana kadar kimseye söylememiştir. Bu durum ailenin tepkisine yol açmıştır (E. Rockefeller, 2013, s. 271).

Laurance ayrıca, Memorial Sloan-Kettering Kanser Merkezi'nin gelişimine liderlik etmiştir. Ayrıca, çevre dostu tatil köyleri geliştirmiş, eğitim kurumlarına destek vermiş ve çevre ile kanser araştırmaları alanlarındaki çabaları için Alfred P. Sloan, Jr. Memorial Award (1969), Medal of Freedom (1969), Congressional Gold Medal (1991) ve Lady Bird Johnson Conservation Award for Lifetime Achievement (1997) gibi ödüller almıştır. Laurance Rockefeller, 11 Temmuz 2004'te Manhattan'daki evinde

hayatını kaybetmiştir (Rockefeller Archive Center, Laurance S. Rockefeller, 1910-2004, 2024).

2.3.7. Winthrop Rockefeller

Winthrop Rockefeller, 1 Mayıs 1912'de New York City'de, Abby Aldrich ve John D. Rockefeller, Jr.'ın altı çocuğundan beşincisi olarak doğmuştur. Eğitim hayatına New York'taki Columbia Üniversitesi'nin Teachers College'ına bağlı Lincoln School'da başlamış ve ardından Connecticut, Windsor'daki Loomis School'a devam etmiştir. 1931'de Yale Üniversitesi'ne girmiş, ancak 1934'te okulu bırakarak, Humble Oil and Refining Company'de petrol sahasında işçi olarak çalışmak üzere Teksas'a gitmiştir. 1937'de New York'a dönmüş, birkaç yönetici pozisyonunda çalıştıktan sonra Ocak 1941'de er olarak ABD Ordusu'na katılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Pasifik'te görev yapmış ve Guam, Leyte, Okinawa gibi yerlerdeki çıkarma operasyonlarına katılmıştır. Okinawa'ya giden Henrico adlı birlik nakliye gemisinde bir kamikaze saldırısı sırasında yaralanmıştır. Gösterdiği cesaret ve hizmetlerinden dolayı Bronz Yıldız ve Mor Kalp²⁵ nişanlarıyla ödüllendirilmiş, ayrıca Oak Leaf Cluster²⁶ da almıştır. 1946'da ordudan terhis edildiğinde yarbay rütbesine kadar yükselmiştir (Rockefeller Archive Center. Winthrop Rockefeller, 1912-1973, 2024).

David Rockefeller, kardeşi Winthrop için şunları söylemiştir: Winthrop, aramızdaki en yakışıklı olanımızdır. Bir şekilde, annemin Aldrich aile özellikleri—ki bunlar "karakterli" olarak tanımlanabilir—Rockefeller genleriyle birleşerek neredeyse film yıldızı yakışıklılığında bir görünüm ortaya çıkarmış. Ancak, Win, en sorunlu olanımızdı ve hiçbir zaman tam olarak uyum sağlayamadı (Rockefeller, 2002, s. 4).

²⁵ Purple Heart madalyası, düşmanla çatışma sırasında yaralanan ya da yaşamını yitiren askerlere verilen en eski askeri nişanlardan biridir. Mor zemin üzerine yerleştirilmiş olan bu madalyada, ABD'nin ilk başkanı George Washington'un profili ile kalp şeklinde bir tasarım bulunur ve meşe yaprakları ile süslenmiştir. Madalyanın tasarımı, askerlerin savaş alanında gösterdikleri fedakârlık ve cesareti simgeler (Ayrıntılı bilgi için bk. Merriam Webster, Purple Heart, 2024).

²⁶ Bronz veya gümüş meşe yaprağı ve palamut kümesi, ABD Silahlı Kuvvetleri'nde çeşitli askeri madalyalara eklenen bir simgedir. Bu simge, bir nişanın birden fazla kez verildiğini gösterir. Bronz meşe yaprağı kümesi, bir madalyanın ikinci ya da sonraki kez alındığını; gümüş meşe yaprağı kümesi ise beş ek ödülün verildiğini belirtir. Bu semboller, genellikle Army Commendation Medal, Air Medal veya Bronze Star gibi nişanlarda kullanılır. Meşe yaprağı ve palamut motifinin seçimi ise, klasik sembolizmde meşe ağacının dayanıklılığı ve gücü temsil etmesi nedeniyle yapılmıştır. Bu sayede, askerin gösterdiği üstün performansın kalıcı ve sağlam olduğu vurgulanır (Ayrıntılı bilgi için bk. Merriam Webster, Oak Leaf Cluster, 2024).

The New York Times gazetesi de David Rockefeller'ı destekler şekilde Winthrop'u tarif etmiştir. Haberde, ciddi ve çalışkan Rockefeller kardeşler arasında, Winthrop Rockefeller'ın farklı olduğu vurgulanmıştır. Gençlik yıllarında uyumsuz bir maceraperest, çapkın biri olarak nitelendirilen Winthrop'un daha sonra başarılı bir sığır yetiştiricisi, iş adamı ve politikacı olduğu ifade edilmiştir (The New York Times, 1973, s. 36).

Doğum sırası, Rockefeller ailesi içerisindeki dinamikleri derinden etkilemiştir. Babs, ailedeki en büyük çocuk olmasına rağmen, cinsiyeti nedeniyle erkek kardeşleri kadar etkili olamamış ve aile meselelerinde söz sahibi olma imkânı bulamamıştır. Ailenin ilk erkek çocuğu olan John, bu pozisyonun getirdiği ayrıcalıklarla aile hiyerarşisinde en üst sırada yer almıştır. İkinci oğul Nelson ise, kendini kanıtlamak ve ailenin lideri olarak tanınmak için sürekli bir mücadele içinde olmuştur. Laurance ise, Nelson'a tehdit oluşturmaktan onun yanında yer almayı tercih etmiştir. Ailenin en küçük çocuğu olan David, diğer kardeşlerinden daha izole bir hayat sürmüş, ancak annesinin ilgisini daha fazla görebilmiştir. Winthrop, beşinci çocuk ve dördüncü erkek kardeş olarak, büyük kardeşler arasında yer almak istemiş, ancak Nelson ve Laurance tarafından dışlanmıştır. Nelson ve Laurance, Winthrop'u gruplarına dahil etmeyerek ve onunla alay ederek kendi otoritelerini pekiştirmişlerdir. Winthrop'un, küçük kardeşi David ile daha yakın bir ilişki kurabilme ihtimali vardı. Ancak bunu kabul etmenin ailenin daha genç bir üyesi olduğunu onaylamak anlamına geleceğini düşündüğü için bu seçeneği değerlendirmemiştir (Kirk, 2022, s. 37).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra New York'un kafe toplumuna (entelektüel veya sanatsal çevrelere) katılmıştır ve 1953'te Arkansas'a taşınmış, burada sonunda Winrock adlı büyük bir deneysel çiftlik kurmuştur. Orada çeşitli yerel hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Cumhuriyetçi olarak Arkansas valisi olduğunda (1967–71), eyaletin ilk asgari ücret yasasının geçmesini sağlamış, kapsamlı cezaevi reformlarını başlatmış ve eyalet okullarının ayrımcılıktan arındırılması yönünde önemli adımlar atmıştır. Arkansas'taki hayırseverlik faaliyetleri arasında model bir okul için 1,25 milyon ABD Doları, sivil projelerin ve tıbbi kliniklerin finansmanı ve Little Rock'taki Sanat Merkezi'nin inşasına katkılar yer almıştır (Encyclopedia Britannica, Winthrop Rockefeller, 2024).

Rockefeller, 22 Şubat 1973'te Winrock'taki soğuk havadan kaçmak için gittiği Palm Springs, California'da pankreas kanserinden ölmüştür. Winthrop Rockefeller'ın yaşamının etkisi Arkansas'ta kolayca görülebilir. Hala çeşitli kurumlar onun adını taşımaktadır. 1973'teki ölümünden sonra, Winthrop Rockefeller'ın tek oğlu olan Winthrop P. Rockefeller, babasının ideallerini devam ettirmiştir. Genç Win Rockefeller, 1996'dan 2006'daki zamansız ölümüne kadar eyaletin vali yardımcısı olarak görev yapmıştır (Dillard, 2023).

2.3.8. David Rockefeller

David Rockefeller, 12 Haziran 1915'te New York City'de doğmuştur ve Abby Aldrich ile John D. Rockefeller, Jr.'ın altı çocuğunun en küçüğüdür. New York'ta Columbia Üniversitesi'ne bağlı Teachers College'daki Lincoln School'a devam etmiştir. 1936 yılında Harvard Üniversitesi'nden ekonomi alanında lisans derecesiyle mezun olmuştur. Harvard ve London School of Economics'te lisansüstü eğitim gördükten sonra, 1940 yılında Chicago Üniversitesi'nden ekonomi alanında doktora derecesi almıştır. Doktora tezi, "Unused Resources and Economic Waste" (Kullanılmayan Kaynaklar ve Ekonomik İsraf) başlığıyla o yıl Chicago Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanmıştır (Rockefeller Archive Center. David Rockefeller, 1915-2017, 2024).

David Rockefeller, uzun bankacılık kariyerine 1946 yılında Chase National Bank'ta asistan müdür olarak başlamıştır. 1955 yılında Chase Manhattan adını alan bu bankada hızla yükselmiş ve 1969 yılında başkan ve tek genel müdür olarak atanmıştır. David, bankasının Avrupa ve Latin Amerika'daki varlığını önemli ölçüde artırmayı başarmış ve Orta Doğu ile Afrika'da şubeler açmıştır. Başkan Enver Sedat gibi devlet başkanlarıyla yaptığı görüşmeler, Chase Manhattan'ın Mısır'da varlık göstermesine yardımcı olmuştur. Rockefeller'ın diplomasisi Çin'e kadar uzanmış; burada Başbakan Zhou Enlai ile bir araya gelmiştir. Siyasi engelleri aşarak Chase'in çıkarlarını ilerletmesiyle tanınmıştır (The New York Times, 2017).

1949'da, akademi, kamu ve özel sektör liderlerinin dış ilişkiler konusundaki bakış açılarını genişletmek için periyodik olarak bir araya geldikleri bir eğitim kurumu olan Dış İlişkiler Konseyi'nin (CFR) yönetim kurulu üyesi olmuş; 1970'ten 1985'e kadar

konseyin başkanlığını yapmıştır (Rockefeller Archive Center. David Rockefeller, 1915-2017, 2024).

1973 yılında, küreselleşmenin getirdiği sorunlarla başa çıkmak ve Amerika Birleşik Devletleri ile ana müttefikleri (Kanada, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri) arasında daha fazla iş birliğini teşvik etmek amacıyla Trilateral Komisyonu adlı uluslararası özel bir kuruluş kurmuştur. David Rockefeller, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın en etkili yaklaşık 100 bankacı, ekonomist, politikacı ve hükümet yetkilisinin katıldığı yıllık olarak düzenlenen ve üç gün süren Bilderberg Konferansları'na katılmış ve bu organizasyona maddi destekte bulunmuştur (Encyclopedia Britannica, David Rockefeller, 2024).

David Rockefeller, hayatının ilerleyen dönemlerinde, babasının inşa ettiği Rockefeller Merkezi ile ilgili tartışmalara karışmıştır. 1985 yılında aile, mülkü ipotek ettirerek büyük bir kazanç sağlamış ve 1989'da merkezin %51'ini Japon Mitsubishi Estate Şirketi'ne satmıştır. Mitsubishi daha sonra hisselerini %80'e çıkarmıştır. Bu satış, Japon şirketlerinin Amerikan mülklerini satın alma dalgasının zirvesini temsil etmiş ve Rockefeller ailesi, önemli bir ulusal sembolü yabancılara teslim etmekle eleştirilmiştir. Japonya'nın ekonomik krizinden sonra, Mitsubishi Rockefeller Merkezi'ni iflas ettirmiş ve David Rockefeller, merkezi mali çöküşe sürüklediği için eleştirilmiştir. Rockefeller önce, Rockefeller Merkezi'nin kontrolünü satın alan bir sendika oluşturmuş, ardından 2000 yılında, merkez tamamen başka bir anlaşmayla ailenin kontrolünden çıkmıştır. David Rockefeller, 90'lı yaşlarında bile, çok daha genç bir kişiyi yoracak bir tempoda çalışmaya devam etmiştir. Yılın yarısından fazlasını, Chase Bankası veya Dış İlişkiler Konseyi ve Trilateral Komisyon gibi gruplar adına seyahat ederek geçirmiştir. 2005 yılında, Rockefeller Center'deki ofislerinde yapılan bir röportajda, hala fiziksel olarak aktif kalmaya devam ettiği, merkezin spor kulübünde bir antrenörle çalıştığı belirtilmiştir. David Rockefeller ayrıca, yüzlerce tablo, mobilya ve renkli cam, porselen ve taşlaşmış ahşap eserler dâhil olmak üzere sanat koleksiyonu yapmaya devam etmiştir (Kandell, 2017, s. 1).

The New York Times gazetesinde David Rockefeller'ın ölümü üzerine yazılan bir haberde ünlü İngiliz mimar Sir Christopher Wren'in mezar taşında yer alan "*Okuyucu, eğer onun anıtını arıyorsan, çevrene bak*" sözlerinin 101 yaşında hayatını kaybeden

David Rockefeller ve ailesi için tereddütsüz ve abartısız bir şekilde kullanılabileceği ifade edilmiştir. Habere göre, Dünya Ticaret Merkezi, One Chase Manhattan Plaza, Birleşmiş Milletler binası, Rockefeller Merkezi, Modern Sanat Müzesi, Lincoln Merkezi, Memorial Sloan Kettering Kanseri Merkezi, Rockefeller Üniversitesi, Metropolitan Sanat Müzesi, Riverside Kilisesi, The Cloisters gibi simgesel yapıların geliştirilmesinde Rockefeller ailesi önemli bir rol üstlenmiştir (Dunlap, 2017, s. 15).

David Rockefeller, 20 Mart 2017 tarihinde yayımlanan dünyanın en zenginleri sıralamasında, tam da öldüğü gün, en yaşlı milyarder olarak yer almıştır. Şehrin eski belediye başkanı ve milyarder girişimci Michael Bloomberg, ölüm haberi üzerine şunları söylemiştir: “New York şehrinin ticari ve toplumsal hayatına daha fazla katkıda bulunan hiçbir birey olmamıştır ve daha uzun bir süre boyunca olmayacaktır” (Forbes, 2017).

2.4. Siyah Altın: Petrol

Petrol, modern çağın en etkili kaynaklarından biridir ve tarihsel olarak ekonomileri ve endüstrileri dönüştürmüştür. Petrolün modern tarihi 19. yüzyılın ikinci yarısında başlasa da, esasen 20. yüzyıl boyunca dünya çapında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönem boyunca, petrol endüstrisinin gelişimi üç ana tema etrafında şekillenmiştir: kapitalizmin ve modern iş dünyasının yükselişi, kurumsal stratejilerin evrimi ve ulusal ile uluslararası ekonomilerin gelişimi. Standard Oil, 19. yüzyılın sonunda Amerikan petrol endüstrisine tamamen hâkim olan ve dünyanın ilk ve en büyük çok uluslu şirketlerinden biri olarak kabul edilir. 21. yüzyıla girerken teknoloji ve bilgisayar çipleri ön plana çıksa da, petrol hala büyük bir etkiye sahiptir. Fortune 500 listesindeki en büyük yirmi şirketten yedisi hala petrol şirkettir. Alternatif enerji kaynakları bulunana kadar, petrol küresel ekonomi üzerinde geniş kapsamlı etkilere sahip olmaya devam edecektir. Büyük petrol fiyat hareketleri ekonomik büyümeyi tetikleyebilir veya enflasyonu artırarak resesyonları başlatabilir. Petrol, bireyler, şirketler ve uluslar için büyük bir servet kaynağı olmaya devam etmektedir (Yergin, 1991, s. 13).

2.4.1. John D. Rockefeller’ın Şaheseri: Standard Oil

John D. Rockefeller ve onun kurduğu Standard Oil Şirketi petrol devi olarak Yıldızlı Çağ’ın en önemli figürlerinden biridir. Şirketin başarısının ardında yalnızca finansal gücü değil, aynı zamanda aldığı stratejik hamleler de bulunmaktadır. Bu stratejik hamleleri, Standard Oil Şirketi’nin iş yapma tarzını John D. Rockefeller şu şekilde özetlemiştir:

Geçmişte, rekabetin zayıf halkaları genellikle elenirdi. Ancak, Standard Oil Şirketi bu kişilere farklı bir yaklaşım sunarak, onları kendilerinden daha güçlü olanlarla iş birliği yapmaya zorladı. Şirket, dürüstlük, zekâ, girişimcilik ve çalışkanlık gibi niteliklere sahip ama zayıf halka olan bireyleri sıkıntılarından kurtarıp, yönetim kadrosuna dâhil etti. Bu şekilde, dünya tarihinde benzeri görülmemiş bir yapının temellerini atan değerli taşlar haline getirildiler (Rockefeller, 2015, s. 7).

John D. Rockefeller’in petrol endüstrisindeki payı, gazyağının aydınlatma amaçlı kullanımının hızla yayılması ile teşvik edilen endüstrinin kendisi genişledikçe artmıştır. John D. Rockefeller o dönemi şu sözleriyle tarif etmiştir:

Ham petrolün arıtılması basit ve kolay bir süreçti ve başlangıçta kârlar çok yüksekti. Doğal olarak, her türden insan bu işe girdi: kasaplar, fırıncılar ve şamdan yapımcıları bile petrol rafine etmeye başladı. Kısa süre içinde piyasaya, tüketilmesi mümkün olandan daha fazla rafine edilmiş ürün sürüldü. Fiyatlar düştükçe düştü ve ticaret iflas tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Petrolün yurt dışına ihraç edilmesi ve bu şekilde pazarın genişletilmesi mutlak bir zorunluluk gibi görünüyordu; bu, uzun ve oldukça zorlu bir gelişim süreci gerektirdi. Aynı zamanda, petrolün ucuza üretilmesi ve satılabilmesi için rafinaj süreçlerinin büyük ölçüde iyileştirilmesi, ancak yine de kâr elde edilmesi ve daha az verimli tesislerde kaybolan ya da atılan tüm malzemelerin yan ürün olarak kullanılması da gerekmektedir (Rockefeller, 1909, s. 82).

2.4.1.1. Şirket’in Kuruluşu ve Gelişimi

1870 yılında, kardeşi William, Andrews, Henry M. Flagler, Steven V. Harkness ve diğerleriyle birlikte 1 milyon ABD Doları tutarında sermayesi olan Standard Oil Şirketi’ni kurmuştur (Rockefeller Archive Center, John D. Rockefeller, 1839-1937, 2024).

Standard Oil Şirketi'nin pazar payı, 1870'ler boyunca hızla yükselmiş ve ABD petrol endüstrisinin yaklaşık % 4'ünden % 90'ına çıkarak antitröst hareketinin doğmasına yol açan korkuları tetiklemiştir. Ancak bu korkuların merkezinde, yüksek fiyatlar veya tüketicilere verilen zarar yer almamıştır. Aslında, yukarıda John D. Rockefeller'ın sözlerinden de alıntalandığı üzere rafine petrol fiyatları bu dönemde 25 sentten galon başına 10 sentin altına düşerek büyük bir düşüş yaşamış ve fiyatlar 20. yüzyıla kadar reel olarak neredeyse sabit kalmıştır. Asıl eleştiriler, esas olarak Standard Oil'in rakiplerine karşı sergilediği acımasız taktiklere ve rakiplerini satışa zorlamak için demiryollarından aldığı gizli indirimlereydi. Ayrıca, Standard Oil'in muazzam servetinin siyasi sistem üzerinde aşırı etkili olabileceği endişesi de eleştirilerin merkezinde yer almıştır (Lamoreaux, 2019, s. 96).

John D. Rockefeller, petrol üretimi yerine rafinaj ve dağıtıma odaklanarak, rakiplerini düşük maliyetli taşımacılıkla alt etmeyi başarmıştır. Demiryollarını gizli indirimler vermeye ikna ederek büyük miktarlarda petrolü daha ucuza taşımayı sağlamış ve bu strateji ile petrol endüstrisinde baskın bir güç haline gelmiştir. Ayrıca, rakipleri onun stratejilerinin farkına bile varamadan piyasadaki konumunu güçlendirmiştir. Cleveland'daki rakiplerini satın aldığı anda, onları hâlâ faaliyetteymiş gibi göstererek diğer rakiplerine karşı casusluk yapmalarını sağlamıştır. Bu süreçte, gizlilik ve acımasızlıkla hareket ederek rekabeti geride bırakmıştır (Sampson, 1991, s. 63). Örneğin başka bir petrol rafinerisi Alexander, Scofield and Company'nin sahibi, Standard Oil'in taşıma maliyetlerini düşürme konusunda sağladığı avantajlardan yararlanamadığını dile getirmiştir. Demiryolu şirketi, ona, yalnızca Standard Oil kadar büyük hacimlerde petrol taşıyabilirse benzer düşük taşıma ücretlerinden faydalanabileceğini, aksi takdirde bu ayrıcalıklardan mahrum kalacağını belirtmiştir. Alexander, demiryolu ile hiçbir zaman varıl başına 1.33 ABD Dolarından daha düşük bir ücret alamadığını ve Cleveland'da Standard Oil'in 90 sentlik bir taşıma ücretine sahip olduğunu ifade etmiştir (Tarbell, 2019, ss. 35- 37). John D. Rockefeller'ın kardeşi Frank'de bu durumun doğruluğunu teyit eden beyanlarda bulunmuştur. Scofield ailesinden Helen E. Scofield ile evlenen Frank, John D. Rockefeller'ın Alexander, Scofield and Company şirketini satın alırken bu satın almanın etik olmayan yollarla yapıldığını ifade etmiştir (Weinberg, 2008, s. 84).

1902 yılına gelindiğinde Standard Oil 123 rafineri (birçoğu ayrıca pazarlama işi de yapıyordu), 11 yağlama yağı tesisi, 24 boru hattı işletmesi ve 64 yalnızca pazarlama işi yapan işletme olmak üzere toplamda 223 işletme satın almıştır (McGee, 1958, s. 144). Theodore Roosevelt, Eylül 1901'de göreve başladığında, karşılaştığı en acil iç mesele Standard Oil gibi tröstlerin yarattığı tehdit olmuştur. İç Savaş sonrası dönemdeki kurumsal büyüme Amerika'yı küresel ekonominin ön saflarına taşıırken, "soyguncu baronlar" tarafından elde edilen servet ve bu kişilerin, halk arasında "milyonerler kulübü" olarak bilinen Senato'da sahip oldukları etki, geniş kesimlerce büyük bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Roosevelt, hükümetin tröstleri tamamen ortadan kaldırması için giderek artan çağrılarla karşı karşıya kaldığı gibi, aynı zamanda bu meselede "yerinde durması" konusunda ısrar eden güçlü bir Senato bloğu ile de yüzleşmek zorundaydı; pratikte, şirketlerin siyasi ve ekonomik etkisi göz ardı edilecek gibi değildi (Murphey, 2013, s. 73). Standard Oil'in tekel gücü dönem gazetelerindeki haberlere, karikatürlere²⁷ de konu olmuştur. Örneğin, bir haberde Başkan Roosevelt'in yönetiminde çalışan bir yetkili olan Garfield'in, Standard Oil ahtapotu ile demiryolları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkardığı ifade edilmiştir. Habere göre, bu ilişki, Standard Oil'in demiryollarını nasıl kendi çıkarları doğrultusunda kullandığını göstermiştir (The Wenatchee Daily World, 1905, s. 1).

2.4.1.2. Tekel Tartışmaları

Standard Oil ve ABD arasındaki bu mesele, kamu iktisadi teşebbüsleri ile özel mülkiyete ait şirketler arasındaki tekel tartışmasının merkezindedir. Özel mülkiyete ait bir tekelin, devletin refahını göz ardı ederek sadece kar maksimizasyonuna odaklanabileceği vurgulanmıştır. Standard Oil, petrol endüstrisinde tekel kurarak petrol fiyatlarına yön vermiş, işçilerine düşük ücretler dayatmış ve rakiplerini ortadan kaldırmıştır. Şirket, yıkıcı fiyatlandırma stratejisiyle doymuş piyasalarda maliyetin altında fiyatlar belirlerken, tekel olduğu piyasalarda aşırı fiyatlar uygulamıştır. Bu durumun, ekonomik büyüme ve istihdam gibi alanlarda olumsuz etkileri olmuştur (Lee & Sims, 2023, ss. 406- 407).

²⁷ Bk. Ek 2.3.

David Rockefeller otobiyografisinde, Standard Oil hakkında çizilen bu tabloya itiraz ederek, bu suçlamalara şu sözlerle cevap vermektedir:

Büyükbabam ve ortakları zorlu rakiplerdi, ancak o dönemin yaygın iş uygulamalarından daha fazlasıyla suçlanamazlardı. O dönemde iş rekabetini düzenleyen yasalar mevcut değildi. Standard Oil, ekonominin sınırlarında faaliyet gösteriyordu. Petrol endüstrisi oldukça rekabetçiydi ve bu nedenle fiyatlar sürekli olarak büyük dalgalanmalar gösteriyordu. Üretim miktarları değişiyordu. Bu durum, bazı rafinerilerin iflas etmesine neden oluyordu. Büyükbabam, petrol endüstrisindeki bu durumu spekülatif (çok fazla risk içeren ve tahmin edilemez), kısa vadeli (uzun vadeli planlama ve istikrardan yoksun) ve israf (kaynakların verimsiz kullanımı) olarak değerlendiriyordu. Bu sorunları çözmek ve daha istikrarlı bir piyasa oluşturmak için kararlı bir şekilde hareket ediyordu. Standard Oil'in rakiplerine zarar verdiği suçlamaları tamamen kurguydu. Standard Oil, konsolidasyon sürecinde dürüst ve cömert fiyatlar teklif etti. Hatta o kadar cömert teklifler verildi ki rakiplerin tekrar tekrar satın alınmak için yeniden petrol işlerine girmeleri, Rockefeller'ın ortakları tarafından kötü niyetli bir strateji (şantaj) olarak görülüyordu. Ancak Rockefeller, bu eleştirilere aldırmandan planını gerçekleştirmek için alımlara devam etti (Rockefeller, 2002, ss. 5- 6).

2.4.1.3. Şirket'in Parçalanma Süreci

1906 yılında ABD federal hükümeti, "Standard"ı parçalamak için dava açmıştır. 1899'da Ohio'dan New Jersey'e taşınan Standard Oil şirketinin feshedilmesi, 1909'da Missouri federal bölge mahkemesi tarafından emredilmiş ve 15 Mayıs 1911'de ABD Yüksek Mahkemesi bu kararı onaylayarak tasfiyenin 6 ay içinde gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Standard Oil of New Jersey'nin elinde bulundurduğu 33 şirketin hisseleri arasında, 12 rafineri ve/veya pazarlama şirketi de bulunuyordu: Atlantic (şimdi Arco), Continental Oil (Conoco, şimdi DuPont'un bir yan kuruluşu), Solar (1931'de Standard of Ohio tarafından satın alındı), Standard of California, Standard of Indiana (şimdi Amoco), Standard of Kansas (1948'de tasfiye edildi, rafineri varlıkları 1932'de Standard of Indiana tarafından satın alındı), Standard of Kentucky (1961'de Standard of California tarafından satın alındı), Standard of Nebraska (1939'da Standard of Indiana tarafından satın alındı), Standard of New York (şimdi Mobil), Standard of Ohio (1987'de British Petroleum tarafından satın alındı), Vacuum (1931'de Standard of New York tarafından satın alındı) ve Waters-Pierce (iz bırakmadan kaybolmuş

görünüyor) (Gibb ve Knowlton, 1956: 8-9). Ayrıca dört ham petrol üretiminde faaliyet gösteren yan kuruluş (bunlardan biri 1982'de United States Steel tarafından satın alınan Marathon Oil oldu), 10 boru hattı şirketi ve Standard'ın Birleşik Krallık iştiraki de elden çıkarılmıştır. Standard Oil of New Jersey, New Jersey, Teksas, Batı Virginia ve Louisiana'daki önemli rafinerileri ile Kanada'daki Imperial Oil Company gibi birçok denizaşırı iştirakini elinde tutmuştur (Cormanor & Scherer, 1995, s. 266).

Standard Oil of New Jersey, bazı eyaletlerde ürünlerini "Esso" markasıyla satarken, diğer eyaletlerde itirazlar nedeniyle "Enco" ve "Humble" markaları altında pazarlamıştır. Son olarak, Standard Oil of New Jersey 1972'de Exxon Corporation adını almış ve 1999'da Mobil Oil Corporation ile birleşerek günümüzün büyük petrol şirketi Exxon Mobil Corporation'ı oluşturmuştur (ExxonMobil, Our History, 2024). Bu tarihi evrim, Standard Oil'in mirasının, günümüzde hala petrol endüstrisinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. ExxonMobil, ABD Başkanı Joe Biden tarafından, enerji şirketlerinin yüksek kârlar elde etmelerine rağmen üretimi artırmamaları ve bunun tüketiciler üzerinde olumsuz etkiler yaratması nedeniyle eleştirilen şirketlerden biridir. Biden, açıklamasında ExxonMobil'in 2022 yılında *'Tanrı'dan bile daha fazla para kazandığını'* ifade etmiştir (Hernandez, 2022).

Exxon Mobil'in ticari ismi olan Esso, Türkiye'de de en çok karşımıza çıkan markadır. Merkezi Rockefeller Plaza'da olan markaya ilk kez 1955 yılında Ankara, Konya, Niğde ve Hatay'da petrol arama için ruhsat verilmiştir (Resmî Gazete, 1955, ss. 13125-13126). 1956 yılında Kırklareli (Resmî Gazete, 5 Nisan 1956, s. 14024), Tekirdağ (Resmî Gazete, 6 Nisan 1956, s. 14028), Diyarbakır (Resmî Gazete, 25 Mayıs 1956, s. 14414), Mardin, Adıyaman (Resmî Gazete, 26 Mayıs 1956, ss. 14421- 14423), Gaziantep, Şanlıurfa, (Resmî Gazete, 28 Mayıs, 1956, ss.14429- 14430), Siirt (Resmî Gazete, 29 Mayıs 1956, s. 14439) için ruhsatlar verilmiştir.

Standard Oil, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında petrol endüstrisinin gelişiminde tartışmasız bir lider olmuştur. Petrol dışında Standard Oil Şirketinin ürettiği ve pazarladığı birçok petrol türevi ürün de vardı. Petrol, birçok farklı ürüne dönüştürülebilen bir ham madde olduğundan, bu ürünler günlük hayatta pek çok alanda kullanılmıştır. Bu ürünler arasında parafin, nafta, benzin, gazyağı, kok kömürü, mumlar, parafin mumu, vazelin, katran, yağlama yağları, yağlama gresleri, yol yağları,

mobilya yağları, kalıp yağı deri yağları, tırnak yağı ve motor yağları bulunmaktadır²⁸ (The Wheeling intelligencer, 1913, s. 23).

Şirketin John D. Rockefeller tarafından geliştirilen agresif stratejiler, petrolün küresel ekonomi üzerindeki etkisini derinden şekillendirmiştir. Standard Oil'in tekelci yapısı, modern antitröst yasalarının oluşumunda kritik bir rol oynarken, şirketin parçalanması, bugünkü dev petrol şirketlerinin doğmasına yol açmıştır. Standard Oil'in mirası, günümüzde de petrol endüstrisinin dinamikleri üzerinde hissedilmeye devam etmektedir. Petrol fiyatlarının dalgalanmaları ve enerji kaynaklarının yönetimi, hala küresel ekonomiyi yönlendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, Standard Oil'in tarihsel önemi, yalnızca bir şirketin başarısından daha öte, küresel ekonomik sistemin evrimini anlamak açısından da kritik bir örnek teşkil etmektedir.

Lloyd (2011), Standard Oil ve benzeri oluşumların oluşturduğu kapitalist sistemin, binlerce neslin emeğiyle zenginleşen dünyada, her insana hayal bile edilemeyecek bir refah sağlayabileceğini belirtmiştir. Ancak sendikalar, tröstler ve birleşmeler "aşırı üretim" diye haykırarak her şeyin fazlasıyla üretildiğini iddia etmektedirler. Bu gruplar, dünya zenginliklerini açlıktan ve karanlıkta donan insanlardan saklayarak, insanların yaşam için gerekli olan şeyleri tüketme hakkını kendi özel kârları için kontrol etmektedirler. Üretimi, insanlığın ihtiyaçlarına göre değil, az sayıda kişinin kâr arzularına göre düzenlemektedirler. Sendikalar, kömür, demir, kereste ve un gibi kaynakların fazlasıyla üretildiğini iddia ederek bu durumu desteklemektedirler (Lloyd, 2011, s. 6).

2.5. Rockefeller Ailesi ve Hayırseverlik

Rockefeller hayırseverliği, nesiller boyu belirli ilke ve uygulamalarla yönlendirilmiştir. Bu ilkelere istişare ve ortaklık olarak ifade edilebilir. John D. Rockefeller başkalarının bilgeliğine güvenerek, bilimsel bir yaklaşımla en iyi beyinleri bir araya getirmiştir. Bağışları, diğerlerini de dâhil ederek yükü paylaşmayı amaçlamış ve koşullu bağışlar gibi uygulamalarla hayırseverlik dünyasında kabul görmüştür (Szanto, 2011, s. 8). John D. Rockefeller (1839-1937) ve soyundan gelenler tarafından

²⁸ Bk Ek 2.4.

hayata geçirilen ya da önemli ölçüde desteklenen 75 kurum Tablo 2.1’de sunulmuştur. Tezin bu bölümünün devamında bu 75 kurum içerisinde en etkili olduğu düşünülen ve Türkiye’yi doğrudan etkileyen kurumlar kısaca açıklanmaktadır.

Tablo 2.1. Rockefeller Hayırsever Kuruluşlar ve Girişimler

Kategori	Kuruluşlar / Girişimler
Genel Amaçlı Yardım Kurumları	● David Rockefeller Fund ● The Davison Fund, Inc. ● The JDR 3rd Fund ● The Laurance S. Rockefeller Fund ● Rockefeller Brothers Fund ● Rockefeller Family Fund ● The Rockefeller Foundation ● Rockefeller Philanthropy Advisors ● Sealantic Fund ● Winthrop Rockefeller Foundation ● The Woodstock Foundation, Inc.
Sanat ve Koruma	● The Abby Aldrich Rockefeller Folk Art Museum ● The American School of Classical Studies at Athens ● Arkansas Arts Center, Arts, Education, and Americans, Inc. ● The Cloisters of the Metropolitan Museum of Art ● Colonial Williamsburg ● Historic Hudson Valley ● Lincoln Center for the Performing Arts ● Martha Baird Rockefeller Fund for Music ● Michael C. Rockefeller Wing and the Department of the Arts of Africa, Oceania, and the Americas of the Metropolitan Museum of Art ● The Museum of Modern Art, Museum of Primitive Art ● Rockefeller Archaeological Museum ● Jerusalem, Wendell Gilley Museum
Ekonomik Kalkınma	● The Agricultural Development Council ● American International Association for Economic and Social Development ● Downtown Lower-Manhattan Association ● International Basic Economy Corporation ● International Executive Service Corps ● Partnership for New York City ● Synergos Institute ● Winrock International

Eğitim	• China Medical Board, Inc. • General Education Board • International Education Board • The Oriental Institute of the University of Chicago • Rockefeller Archive Center • Spelman College • UNCF – United Negro College Fund • The University of Chicago
Uluslararası Anlayış	• Americas Society/Council of the Americas, Asia Society • Asian Cultural Council • International House • New York, Japan Society • Ramon Magsaysay Award Foundation • Trust for Mutual Understanding • Trilateral Commission
Tıp ve Halk Sağlığı	• Memorial Sloan-Kettering Cancer Center • Rockefeller Sanitary Commission for the Eradication of Hookworm Disease • The Rockefeller University
Park ve Çevre	• Acadia National Park • American Conservation Association • American Farmland Trust • Greenacre Foundation, Inc. • Jackson Hole Preserve, Inc. • Laurance S. Rockefeller Preserve • Maine Coast Heritage Trust • Marsh-Billings-Rockefeller National Historical Park • Palisades Interstate Park Commission • Rockefeller State Park Preserve • Stone Barns Center for Food & Agriculture • Virgin Islands National Park
Din	• Baptist Churches and Schools • The Riverside Church • Union Church of Pocantico Hills
Sosyal Refah	• Bureau of Social Hygiene, Inc. • Fund of the Four Directions • Housing Interests • Laura Spelman Rockefeller Memorial • National Urban League • Population Council • Rockefeller Public Service Award • Spelman Fund of New York

Kaynak: Szanto, 2011, ss. 10- 12.

2.5.1. Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü

Amerikan Baptist Eğitim Derneği'nin başında olan Frederick T. Gates'i bütün bağışlarının yol gösterici dehası olarak tanımlayan John D. Rockefeller, 1892 yılında Gates'i tam zamanlı kişisel hayırseverlik danışmanı olarak işe almıştır. Gates, Rockefeller'ı öncelikle Chicago Üniversitesi'nin kurulması için bağış yapmaya ikna etmiştir. Ardından Rockefeller'ın düzensiz bağışlarını bir araya getirerek, verimlilik, strateji ve merkezi bir fon dağıtım sistemi gibi kavramları geliştirmiştir. Rockefeller'ın adını taşıyan ilk kurum, 1901'de kurulan Rockefeller Tıbbi Araştırma Enstitüsü olmuştur. Gates, 1897'de William Osler'in *Principles and Practice of Medicine* adlı eserini okuyarak ABD tıbbının geri kaldığını fark etmiş ve kesintisiz bilimsel araştırma yapacak kalıcı bir kurum hayal etmiştir. 1965'te adı Rockefeller Üniversitesi olarak değiştirilen Enstitü, Nobel ve Lasker ödülleri gibi birçok prestijli ödül kazanan bilim insanlarının bulunduğu bir merkez haline gelmiştir (Shubinski, 2022).

Rockefeller Üniversitesi günümüzde, biyolojik ve biyomedikal bilimlerde üstün yetenekli öğrencilere, öğrenim ücreti olmaksızın ileri düzey eğitim ve araştırma imkânları sunmaktadır. Belirli bir müfredata bağlı kalmadan çeşitli alanlarda doktora derecesi vermektedir. Cornell Üniversitesi Tıp Fakültesi ile iş birliği içinde, Yüksek Lisans ve Doktora çift anadal programı yürütmektedir. Rockefeller Üniversitesi'nin mezunları ve öğretim üyeleri arasında 15'ten fazla Nobel Ödülü sahibi bulunmaktadır (Encyclopedia Britannica, Rockefeller University, 2024).

John D. Rockefeller ayrıca, kişisel olarak Boston'un Longwood bölgesinde tamamen yeni bir tıp fakültesi kampüsü için Harvard Tıp Fakültesi (HMS) kampanyasına bir milyon ABD Doları bağışlamıştır. Bu binalar, bugün HMS kampüsünün merkezini oluşturmaktadır (Carroll, 2009, s. 2). John D. Rockefeller'ın 1909 yılında başlattığı bir milyon ABD Doları, Amerika'nın Güney'inde kancalı kurt hastalığı ile mücadele amacıyla kurulan Rockefeller Sağlık Komisyonu'nu (RHC) oluşturmuştur. RHC, sadece tek bir hastalığa odaklanmış olmasına rağmen, halk sağlığı altyapısının geliştirilmesi için bir model olmuştur. Bu çalışma, ABD'de ve dünyada gelecekteki halk sağlığı girişimlerini büyük ölçüde etkilemiştir. RHC'nin faaliyetleri, halk sağlığı çalışmalarının nasıl organize edilip yürütüleceğine dair önemli bir örnek teşkil etmiş ve geniş kapsamlı sağlık projelerinin temelini atmıştır (Wimpee & Shubinski, 2020).

2.5.2. Sosyal Hijyen Bürosu

1910 yılında, John D. Rockefeller Jr., New York Şehri'nde "beyaz kölelik" olarak adlandırılan zorla para karşılığı birliktelik olaylarını araştıran bir büyük jüri soruşturmasına katılmıştır. Bu deneyim, Rockefeller'ı geçici kamu komisyonlarının yetersizliği konusunda hayal kırıklığına uğratmış ve daha kalıcı bir çözüm arayışına yöneltmiştir. Bu bağlamda, 1911 yılında JDR Jr., Sosyal Hijyen Bürosu'nu (BSH) kurmuştur. 1911'den 1934'e kadar BSH, cinsellik, suç ve suça eğilimli davranışlarla ilgili çeşitli konularda araştırmaları finanse etti ve kamu politikasını etkilemeye çalışmıştır. İlk çabalarını, New York şehrindeki para karşılığı beraberliklerin kapsamını araştırmak ve bu beraberliklere zorla dâhil olan genç kadınların rehabilitasyonuna yönelik reformlar üzerine yoğunlaştırmıştır. BSH, aynı zamanda cinsel eğitim alanında da önemli katkılarda bulunmuştur. Bu bağlamda cinsel sağlıkla ilgili materyallerin yayımlanmasını desteklemiş ve bu materyallerin halk arasında yayılması için eyalet sağlık departmanları ile iş birliği yapmıştır (Iacobelli, 2022).

2.5.3. General Education Board

John D. Rockefeller, ABD genelinde bilimsel eğitimi teşvik etmek amacıyla, Genel Eğitim Kurulu'nu (GEB) 1903 yılında kurmuştur. GEB, eğitim reformu için gerekli olan ana stratejileri daha da geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur. Bu kurul, bilimsel ve modern eğitim standartlarını yaygınlaştırmak ve eğitimde reform yapmak için önemli bir rol oynamıştır (Hewa, 2002, s. 3; Janak & Helmsing, 2017, s. 277).

John D. Rockefeller tarafından kurulan General Education Board, gayri resmi olarak 15 Ocak 1902 akşamı, sonradan kurul üyeleri olacak birkaç kişinin bir araya gelerek John D. Rockefeller'ın o dönemde oluşturmayı düşündüğü bir eğitim organizasyonunun muhtemel kapsamını ve yöntemlerini tartışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir sonraki ay gerçekleştirilen ikinci toplantıya John D. Rockefeller, Jr., F. T. Gates, W. H. Baldwin, Jr., J. L. M. Curry, Robert C. Ogden, Daniel C. Gilman, Walter H. Page, Albert Shaw ve Wallace Buttrick katılmıştır. Hukuk danışmanı Edward M. Shepard, bu toplantıda kurulun ön çalışmalarına başlamasını sağlayacak dernek tüzüğünü sunmuştur. GEB, 12 Ocak 1903 tarihinde Kongre Yasası ile resmen kurulmuştur. Tüzük, kuruluşun genel amacını "*Amerika Birleşik Devletleri'nde, ırk,*

cinsiyet veya inanç ayrımı yapmaksızın eğitimi teşvik etmek" olarak belirlemiştir. Bu geniş amaç, ilköğretim okulları, endüstriyel okullar, teknik okullar, normal okullar, öğretmen yetiştirme okulları ya da herhangi bir seviyedeki okullar veya yükseköğretim kurumları kurma veya bunlara bağış yapma yetkisini içermektedir. Ayrıca, eğitim alanında çalışan derneklerle iş birliği yapmak, bu tür derneklere mal veya para bağışlamak, eğitim istatistikleri ve bilgilerini toplamak, belgeler ve raporlar yayınlamak ve dağıtmak; genel olarak kuruluşun amacını teşvik etmek için gerekli veya uygun olan her türlü faaliyeti yapmak ve gerçekleştirmek de bu yetkiler arasında yer almaktadır. (The General Education Board An Account of Its Activities 1902-1914, 1915, ss. 3- 4).

GEB, elli sekiz yıllık tarihinde Amerika'daki eğitimi değiştirmek için yaklaşık 325 milyon ABD Doları harcamıştır. GEB, Rockefeller'ın milyonlarını ilkökullardan üniversitelere ve tıp okullarına kadar çeşitli projelerde kullanmıştır. Başlangıçtan itibaren, GEB personeli kırsal eğitime özel önem vermiş ve çabalarının çoğunu Güney'e ve özellikle siyahların eğitime yönlendirmiştir. GEB, Güney'de büyük bir etki yaratmış ve siyah okullarına çok ihtiyaç duyulan yardımı sağlarken, ırk ilişkileri ve diğer yerel geleneklere meydan okumaktan dikkatle kaçındığı için genellikle olumlu karşılanmıştır (Madison, 1984, s. 184).

GEB'nin en etkili olduğu alanlardan biri, ABD'de tıp eğitiminin reformuydu. Bu görevi, 1910 yılında mevcut tıp programlarının kapsamlı bir değerlendirmesini tamamlamış olan GEB Sekreteri Abraham Flexner yönetmiştir. GEB'nin tıp eğitimi programı, 1913'ten 1929'a kadar sürmüş ve 25 tıp okuluna 94 milyon ABD Doları dağıtılmıştır (Iacobelli, T., & Shubinski, 2022). Vakfın hibeleri, tıp okullarında belirli reformlar yapılması şartına bağlı olduğundan, bu hibeler büyük bir etki yaratmıştır. Vakıf, okulları araştırma odaklı bir yaklaşımı benimsemeye zorlamış, öğretim hastanelerinin özerkliklerini ve hasta bakımını üniversite tıp fakültelerinin ihtiyaç ve otoritesine tabi kılmalarını sağlamış ve maaşlı klinik profesörlükler kurulmasını teşvik etmiştir (Brown, 1980, s. 72).

John D. Rockefeller, 1906 yılında General Education Board için yazdığı mektupta dünyayı kendi emellerine uygun şekilde şekillendirmek arzusunu şu şekilde aktarmaktadır:

Rüyalarımızda...insanlar mükemmel bir uysallıkla kendilerini şekillendiren ellerimize teslim ederler. Mevcut eğitim gelenekleri [entelektüel ve karakter eğitimi] aklımızdan siliniyor ve gelenek tarafından engellenmeden, minnettar ve duyarlı bir halk üzerinde kendi iyi niyetimizi uyguluyoruz. Bu insanları veya çocuklarından herhangi birini filozof, bilgin veya bilim adamı yapmaya çalışmayacağız. Onların arasından yazar, eğitimci, şair, edebiyatçı yetiştirmemeliyiz. Yeterince elimizde bulunan büyük sanatçıları, ressamı, müzisyenleri, avukatları, doktorları, vaizleri, politikacıları, devlet adamlarını embriyo halinde aramayacağız. Önümüze koyduğumuz görev çok basit... çocukları organize edeceğiz... ve onlara annelerinin ve babalarının kusurlu bir şekilde yaptıklarını mükemmel bir şekilde yapmayı öğreteceğiz. (Emanuel M. Josephson, 1952: 3).

Nally & Brooks (2018)'e göre GEB'in amacı, zorunlu eğitimi savunarak ve tarım gösterilerini teşvik ederek eğitimi maddi olarak iyileştirmektir. Bu çabaların nihai amacı ise, kırsal yoksullar arasında daha yüksek seviyelerde ekonomik katılımı teşvik etmek ve böylece çiftçilerin ekonomik olarak daha üretken hale gelmesiyle birlikte vergi yoluyla daha büyük gelirler elde etmektir (Nally & Brooks, 2018, s. 28). Çünkü GEB tarafından yapılan araştırmalarda eğitimin gelişmemesinin ana nedeni kırsal yoksulluktur. Iowa Eyaleti'nde tarımla uğraşan bireylerin yıllık ortalama kazançları 1.000 ABD Dolarının üzerindeyken, Güney eyaletlerinde benzer işlerle uğraşanların ortalama kazançları 150 ABD Doları kadar düşük olmuştur. Bu düşük tarımsal gelirler, madenlerden veya sanayiden elde edilen orantısız derecede büyük getirilerle de desteklenmemiştir. Güney nüfusunun %85'i kırsal karakterdeydi. Bu nedenle, ticaret, çiftliklerin üretmediği geliri sağlamamıştır. Güney eyaletlerindeki halkın büyük bir kısmı, uygun evler sağlamak ve iyi okulları desteklemek için yeterince kazanmamaktaydı. Diğer eksiklikler ne olursa olsun, birincil ihtiyaç paraydı. GEB'in Güney'e önemli bir eğitim hizmeti sunabilmesi, Güneyli çiftçilerin daha büyük gelirler elde edilmesiyle mümkün olabilirdi. Toprağın kaynakları yeterliydi veya bilimsel tarım uygulamalarıyla yeterli hale gelebilirdi; iklim, genel kırsal refah için son derece elverişliydi. Ancak Güneyli çiftçi, tarım hakkında bilimsel bilgi eksikliği çekmiştir; bu bilgi mevcut olmasına rağmen, halka etkili bir şekilde dağıtılmamıştır (The General Education Board An Account of Its Activities 1902-1914, 1915, s. 21).

2.5.3.1. GEB ve Bilimsel Tarım

1906'dan 1914'e kadar GEB saha görevlileri, Güney'de "bilimsel tarımı" teşvik etmek amacıyla ABD Tarım Bakanlığı ile iş birliği yaparak 100 bin'den fazla örnek çiftlik oluşturmuşlardır. Her topluluğun en iyi çiftçilerini belirlemişler ve onları arazilerinin bir kısmını yeni tohum ve gübre türlerine ayırmaya ve modern ürün döngüsü, karık açma ve toprak koruma tekniklerini benimsemeye ikna etmişlerdir. Daha yüksek verimler ve karlar, çiftçiden çiftçiye yayılarak projenin başarılı olmasını sağlamıştır (Iacobelli, T., & Shubinski, 2022).

Daha yüksek verim ve kar hedefini sağlamak için, GEB, Afrika kökenli Amerikalıların eğitimine yönelik ırkçı ve paternalist (babacan, koruyucu ama aynı zamanda kontrol edici) bir yaklaşım benimsemiş ve siyahların endüstriyel eğitimini teşvik etmiştir. Endüstriyel eğitim kapsamında pratik ve mesleki eğitime, yani zanaat ve tarım gibi alanlara odaklanılmıştır. Örneğin, GEB, Booker T. Washington'ın Tuskegee Enstitüsü'nü desteklemiştir. Bu enstitü, siyah öğrencilerin mesleki ve teknik beceriler kazanmasına odaklanmıştır. Böylece, GEB, siyahların yükseköğrenimini, özellikle liberal sanatlar, tıp gibi akademik ve entelektüel alanlarda desteklememiş veya en azından bu konuda teşvik edici olmamıştır (Bottomley, 2017, s. 2). Bu politikanın sonucu olarak örneğin Afrikalı Amerikalı doktorların sayısı ciddi şekilde azalmış ve günümüzde ABD nüfusunun % 14'ü Afrikalı Amerikalı olmasına rağmen doktorların sadece % 5'i Afrikalı Amerikalıdır (Morsy, 2023, ss. 313-316).

John D. Rockefeller, kuruluş başlangıçta 1 milyon ABD dolarlık bir taahhütte bulunmuş, ancak katkıları 1907 yılına kadar hızla 43 milyon ABD Dolarına ulaşmıştır. Bu bağışların toplamı, o dönemde, ABD tarihinde bir hayır kurumuna yapılan en büyük bağış olarak kaydedilmiştir (Iacobelli, T., & Shubinski, 2022; Janak & Helmsing, 2017, s. 277).

2.5.4. Flexner Raporu²⁹ ve Tıp Eğitimi Programı

1910 yılı, hayırseverlik ile tıp mesleği arasındaki ilişki açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1910 yılında, Carnegie Vakfı tarafından görevlendirilen Abraham Flexner çağdaş tıp eğitimine yönelik sert eleştiriler içeren bir rapor hazırlamıştır. Flexner, çoğu tıp okulunu, başvuru sahipleri için ön eğitim gerekliliklerini yerine getirmemeleri, yetersiz tesisler ve eksik laboratuvar ile klinik eğitim nedeniyle ağır bir şekilde eleştirmiştir. Ayrıca, bu okulların doktor fazlası üretimine yol açtığını belirten Flexner, bu sorunların büyük bir kısmının, hekimler tarafından kurulan ve işletilen ticari tıp okullarından kaynaklandığını öne sürmüştür. Ona göre, ziyaret ettiği okullar arasında Johns Hopkins Tıp Fakültesi, tıp eğitiminde ideal olan her şeyi temsil eden "bir parlak nokta"yı temsil etmiştir (Brown, 1980, s. 72).

1910 yılında, 155 tıp okuluna dair Carnegie Vakfı'nın eleştirileri, Flexner raporuyla yankı bulmuştur. Bu rapor daha sonra hangi tıp okullarının gelişeceğine ve hangilerinin kapanacağına karar veren Rockefeller destekli bir yargı organına dönüşmüştür. Flexner'ın raporu, 20. yüzyılın başlarında tıbbi konularda neredeyse yasa haline gelmiştir. Ünlü raporunun yayımlanmasından yarım yüzyıl sonra, 90. doğum gününde, Amerika'daki tüm tıp okullarının dekanları ve ülkenin en üst düzey kabine yetkilileri, New York'taki Waldorf-Astoria Otel'i'nde bir araya gelerek onu tıp eğitimi tarihinde "en büyük tek katkıyı yapan" kişi olarak övmüşlerdir (Bonner, 1998, ss. 160-161).

1959 yılında ölümünün ardından The New York Times gazetesinde Abraham Flexner şu şekilde anılmıştır:

Flexner, hayatını gözden geçirdiği bir yazısında, Carlyle'ın kitap etiketinde yer alan ve altında "Kullanışlı olabilmek için yanıyorum" yazılı bir mum resmi üzerine kurulu bir motto benimsemeye karar verdiğini ifade etmiştir. Flexner, seksen dört yılı aşkın verimli yaşamı boyunca bu mottosuna sadık kalarak her zaman faydalı olmayı sürdürmüştür (New York Times, 1959, s. 38).

²⁹ Raporun tam adı şu şekildedir: "Medical Education in the United States and Canada: A Report to the Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching".

2.5.4.1. Rockefeller Ailesinin Sağlık Alanındaki Yatırımlarına Yapılan Eleştiriler

Bilimsel araştırmalarda bağışların önemi ve etkisini, ayrıca bağışçının alıcı üzerindeki etkisini Edgar ve Rahman'ın makalesinde görmekteyiz. Makaleye göre, 1923 yılında açılan Maudsley hastanesinin ayakta kalabilmek için İngiltere'den bulamadığı bağışı denizaşırı ülkelerden bulmak için gösterdiği çaba, Rockefeller Vakfı'nın psikiyatriye önem verdiği bir döneme denk gelmiştir. Rockefeller Vakfı temsilcileri Alan Gregg ve Daniel O'Brien Maudsley hastanesinin araştırma ve eğitim programını yeniden düzenlemede büyük rol almışlardır. Kurum gelen bağışların kesilmemesi için istemese de Vakfın felsefesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Yazarlar; "tutum" ifadesinin Rockefeller ailesinde anahtar bir kelime olduğunu ve bu kelimenin aslında yaptığı bağışları somut çıktılara dönüştürecek kendi ideallerini paylaşabileceği ve güvenebileceği bireyleri ya da kurumları bulmak olarak ifade edilebileceğini belirtmektedirler (Jones & Rahman, 2009, ss. 281- 282).

Bir diğer örnekte, Johns Hopkins'in geçici başkanı Welch, tıp, cerrahi ve pediatri bölümlerini tam zamanlı hale getirme önerisiyle GEB'ye başvurmuş ve bu öneri hemen kabul edilmiştir. GEB, bu öneriyi desteklemek için Johns Hopkins'e 1,5 milyon ABD Doları bağış yapmıştır. Johns Hopkins Üniversitesi'nde tam zamanlı çalışma sistemine geçiş, herkes tarafından tamamen olumlu karşılanmamış, bazı tereddütler ve isteksizlikler olmuştur. Ancak, bağışın alınabilmesi için bu değişikliklerin kabul edilmesi gerektiğinden, üniversite bu sisteme geçişi kabul etmek zorunda kalmıştır (Fye, 1991, s. 1558).

Ida M. Tarbell, Nebraska Üniversitesi'ne bu bağlamda parasal bağışların ahlaki ve entelektüel bağımsızlığı nasıl tehlikeye atabileceği konusunda dikkate değer görüşler sunmuştur (Tarbell, 1904, s. 3):

Bir eğitim kurumunun temel görevi, gençleri düşüncelerini derinlemesine ve sonuçlarıyla birlikte düşünmeye teşvik etmek ve bu sonuçlara uygun şekilde davranma cesaretini aşılamaktır. Bu süreçte, para, dürüst düşünen ve cesurca hareket eden insanlar yetiştirmede küçük bir gerekliliktir. Bir eğitim kurumunda, ancak, öğretim üyelerinin, öğrencilerin ve dostlarının vicdanını herhangi bir ahlaki ya da entelektüel kandırmaca ile uzlaşma yaparak köreltmektense onsuz yapmayı tercih eden kişilerin elinde faydalıdır. John D. Rockefeller'dan bir bağışın kabul edilmesi, onun bu

ülkedeki herhangi bir insandan daha belirgin bir başarıyla uyguladığı ticari ilkelerin örtülü bir şekilde kabulünü beraberinde getiriyorsa ve Nebraska'daki herhangi bir kişinin ağızını bu ilkelerin yolsuz etkisine karşı kapatıyorsa, Nebraska Üniversitesi için onun parasını kabul etmekten daha büyük bir felaket olamaz. İnsan deneyimi, bir hediye alanın, er ya da geç, bağışçının ve onun yöntemlerinin savunucusu haline geldiğini göstermektedir. Böyle bir sonucun olasılığı mevcutsa, kurumun ahlaki atmosferine duyulan hassasiyet, bağışın reddedilmesini zorunlu bir görev haline getirir (Tarbell, 1904, s. 3).

Morsy (2023) de Rockefeller Vakfı'nın “ABD, sınırları içinde, ırk, cinsiyet veya inanç ayrımı yapmaksızın eğitimin teşvikinin sağlandığı” iddiasının aksine, GEB'in, tıp eğitimini yeniden yapılandırırken Siyah tıp okullarına yeterli destek sağlamadığını vurgulamıştır. Morsy'e göre, 1902 ve 1919 yılları arasında GEB, Siyah tıp okullarına bağışladığı her bir ABD Doları için beyaz okullara 123 ABD Doları bağışlamıştır. Beyaz okullara, beyaz sakin başına bağışlanan her bir ABD Doları için; Siyah okullara, Afrikalı Amerikalı sakin başına sadece 0.07 ABD Doları verilmiştir. GEB Afrikalı Amerikalı adayların tıp alanına girmeleri için gerekli gereksinimleri karşılamalarını yetersiz kılan bir okul eğitimi sistemini desteklemiştir. Bu eğitim sistemi çocuklar için tarım bilimi ve el becerilerini vurgulayan endüstriyel eğitimi öne çıkarmıştır. 1933 yılında, Güney'deki ilçelerin % 57'sinde bu okullar bulunmaktadır. Afrikalı Amerikalı öğrencilerin üçte ikisi de bu müfredatı takip etmektedir. Endüstriyel eğitim, Afrikalı Amerikalı adayları tıp okuluna hazırlamakta yetersiz kalmıştır (Morsy, 2023, s. 313).

Flexner Raporu ile ilgili yapılan diğer eleştiriler bağlamında, tıp eğitiminin bu pozitivist bakış açısıyla yeniden şekillendirilmesi, eğitimde bilimsel yöntemlere ve laboratuvar çalışmalarına daha fazla ağırlık verilmesine sebep olduğu vurgulanmıştır. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, hasta-hekim iletişimi gibi daha insani ve sosyal yönlerin ihmal edildiği ve hekimlerin profesyonel davranışlarının gelişiminde yetersizliklerin ortaya çıktığı eleştirileri gündeme gelmiştir. Flexner'in önerdiği eğitim programında koruyucu tıbbın ihmal edildiği ve hasta hizmeti modelinin ön planda olduğu yönündeki eleştiriler ise, bu programın geniş kapsamlı ve esnek olmayan yapısının, tıp öğrencilerinin koruyucu sağlık hizmetlerine yeterince odaklanamamalarına neden olduğu görüşünden kaynaklanmıştır (Şahin, Özan & Gürpınar, 2011, ss. 68- 69).

Özetle, Frederick T. Gates'in önerileri ve Rockefeller'ın desteğiyle, özellikle ABD'de eğitim özellikle tıp eğitimi ve kırsal eğitim daha sistematik ve bilimsel bir yapıya kavuşmuş ve bu reformlar GEB aracılığıyla daha geniş bir alana yayılmıştır (Hewa, 2002, s. 3).

2.5.5. Rockefeller Vakfı'nın Kuruluşu

1910 yılına gelindiğinde, John D. Rockefeller hayırseverlik alanındaki en büyük girişimine Rockefeller Vakfı'nın kuruluşuna hazır hale gelmiştir. Önceki on yıl içerisinde gerçekleştirilen, yukarıda anlatılan, girişimler bu önemli vakfa hazırlık süreci olarak değerlendirilebilir. İlk hayırseverlik girişimlerinde, Rockefeller'ın işlerine büyük katkıda bulunan üç önemli şahsiyet; Dr. Simon Flexner, Dr. Buttrick ve Dr. Rose, vakfın faaliyetlerine de dâhil olmuştur. Takip eden on yıl içinde; Jerome D. Greene, George E. Vincent, Dr. Richard M. Pearce ve Abraham Flexner gibi diğer figürler de bu girişime katılmıştır. Bu dönemde yapılan bu stratejik seçimler, vakfın hedeflerine ulaşmasındaki başarısının temel taşlarını oluşturmuştur (Fosdick, 2017, s. 29).

Rockefeller Vakfı'nın kurulması için Kongre'ye sunulan yasa tasarısı büyük bir kamuoyu tartışması ve muhalefetle karşılaşmıştır. Kamuoyunda ve basında ciddi eleştiriler yer almış, Kongre'de bazı üyeler tarafından bu tasarı şiddetle eleştirilmiş ve Başkan William H. Taft'ın yönetimi tarafından da güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Gazeteler, "Truva atı" ve "kirli para" gibi ifadelerle çalkalanmış ve Kongre'deki bazı konuşmalar, acı ve güvensizliği yansıtmıştır (Fosdick, 2017, s. 37). Örneğin 1907 yılında Commoner gazetesinde şu ifadelere yer verilmiştir: "Rockefeller'ın Amerikan kolejleri, kiliseleri ve hatta misyonerlik alanındaki liderleri 'kirli parası' ile sübvans etme ve rüşvet verme girişimleri inatla direnilmesi gereken bir durumdur. Standard Oil kralının hediyelerini kabul etmeye karşı tüm mütevellilerin vicdanlarını uyandırmak için kapsamlı bir hareket başlatılacaktır" (Commoner, 1907, s. 4).

Federal bir tüzük elde etme çabaları birkaç yıl uzun, yorucu ve başarısız bir şekilde sürdükten sonra, John D. Rockefeller yeni kuruluşlarını New York Eyaleti'nde tescil etmeye karar vermiştir (Shubinski, 2022). Rockefeller Vakfı'nın kuruluşu, New York Eyaleti yasaları çerçevesinde, 24 Nisan 1913 tarihinde yapılan oturumda Yasama

Meclisi tarafından itiraz olmaksızın kabul edilmiştir. Yasama Meclisi tarafından kabul edilen Kuruluş Yasası, Eyalet Valisi tarafından 14 Mayıs 1913 tarihinde onaylanmış ve Vakıf resmi olarak kurulmuştur (RF- Annual Report, 1913-1914, ss. 3- 7).

Bazı kesimler için Vakfın kuruluş nedeni ailenin imajının ve çıkarlarının korunması olarak ifade edilmiştir. Örneğin Allen (1994), Hâkim Kennesaw Mountain Landis 1911'de Standard Oil'in bölünmesini emrettiğinde, John D. Rockefeller'ın kurnazca yeni vakıflar kurduğunu ve hisselerini bu vakıflara devrettiğini iddia etmiştir. Allen'a göre bu, *cüzdanını sağ cebinden alıp sol cebine koymaya benzerdir*. Böylelikle, Allen'a göre, Rockefeller ailesi sadece gelir vergisinden kaçmakla kalmamış, aynı zamanda veraset ve miras vergilerinden de kurtulmuştur. Üç nesil boyunca Rockefeller ailesi, milyonlarca doları yine kendi vakıflarına bağışlamışlardır. Allen, Rockefeller ailesinin Titanic Oil Şirketi'nden 1 milyon ABD Doları bedelindeki hisseyi aile tarafından kontrol edilen Dogood Vakfı'na bağışladığında, bunun gerçek bir bağış olmadığını öne sürmüştür. Ona göre bu sadece hisselerin mülkiyetini farklı bir kimliğe (vakfa) aktarmaktır. Ancak, Kongre'nin yaptığı birkaç soruşturma, bu tür bağışların Rockefeller ailesinin mali veya politik gücünü artırdığını göstermiştir (Allen, 1994, s. 6).

Nisan 1917'de, John D. Rockefeller, Jr., babasına bir mektup yazarak, Rockefeller ailesi ve Vakfı'nın aldığı bu eleştirilerden duyduğu hayal kırıklığını dile getirmiştir. Özellikle, Vakfın kaynaklarını nasıl kullanmaları gerektiği konusunda endişelerini ifade etmiştir. Halkın, Vakfa yönelik eleştirileri ve Vakfın fonlarını artırmanın halk tarafından kabul görmeyeceği düşüncesi, Jr.'ın bu konuda çekinceler geliştirmesine yol açmıştır. Bu nedenle, Vakfın daha fazla eleştiriye maruz kalmaması için neredeyse feshedilmesi gerektiği gibi radikal bir öneride bulunmuştur (Karl, RBF- Rockefeller University- Oct. 1989, s. 27).

John D. Rockefeller Sr., oğlunun bu endişelerine karşılık olarak yazdığı mektupta, durumu soğukkanlılıkla ele almayı tavsiye etmiştir. Vakfın ve diğer kuruluşların karşılaştığı eleştirilerin geçici olduğunu ve zaman zaman bu tür "telaşların" yaşanabileceğini belirtmiş ancak, bu tür durumların geçici olduğunu vurgulayarak bu tür eleştirilere karşı panik yapmamaları gerektiğini savunmuştur. Bunun yerine, mevcut eğilimler hakkında bilgi sahibi olmaları ve bu bilgilere dayanarak Vakfın ve

diğer kuruluşların işlerini stratejik olarak şekillendirmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Karl, RBF- Rockefeller University- Oct. 1989, s. 27).

Vakıf, tam olarak John D. Rockefeller'in bahsettiği gibi hareket etmiş, mevcut eğilimleri takip etmiş, bu eğilimlere göre strateji belirlemiş ve yatırım yaptığı her alanda bu stratejilerin benimsenmesini sağlamıştır. 1913-1927 yılları arasında Rockefeller Vakfı'na toplamda yaklaşık 183 milyon (182,851,480.90) ABD Doları bağış yapılmıştır. 1929 yılında ise The Laura Spelman Rockefeller Memorial'dan ek olarak yaklaşık 59 milyon (58,756,878.84) ABD Doları bağış yapılmış, böylece toplam bağış miktarı yaklaşık 242 milyon (241,608,359.74) ABD Dolarına ulaşmıştır (Fosdick, 2017, 39).

2.5.5.1. Vakfın Sağlık Çalışmaları

Rockefeller Sanitasyon Komisyonu, Güney eyaletlerinde kancalı kurt hastalığını ortadan kaldırmada büyük başarı elde etmiştir. Bu başarıdan ilham alan mütevelliler, kancalı kurt hastalığı çalışmalarının diğer bölgelere yayılmasının verimli olacağını düşünmüş ve Sanitasyon Komisyonu Başkanı Dr. Rose'dan bir operasyon planı hazırlamasını istemiştir. Bir ay sonra, Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Kurulu, Dr. Rose'un direktörlüğünde kurulmuştur. Bu yeni kuruluş, kancalı kurt hastalığını dünya çapında ortadan kaldırmayı ve halk sağlığını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Eski Sanitasyon Komisyonu, bu yeni organizasyonla birleşmiş ve beklenenden çok daha geniş kapsamlı bir etki yaratmıştır (Fosdick, 2017, s. 42).

1928 yılında Uluslararası Sağlık Bölümü³⁰ (IHD) ismini alan Uluslararası Sağlık Kurulu, 1951 yılında, Vakfın, Tıp ve Halk Sağlığı departmanına dâhil edilmiştir. 1951 yılına kadar, sağlık yatırımlarına 94 milyon ABD Dolarından fazla kaynak tahsis etmiş ve halk sağlığı ve araştırma alanında küresel bir tanınırlık kazanmıştır. IHD, dönemin büyük hastalıklarıyla mücadele etmiş, dev bir sağlık profesyonelleri kadrosu oluşturmuş ve dünya genelinde halk sağlığı ajanslarının kurulmasına destek olmuştur. Ayrıca, IHD'nin mirası, Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nü somut şekilde etkilemiştir.

³⁰ Uluslararası Sağlık Kurulu, ilk olarak Uluslararası Sağlık Komisyonu (1913-1916) olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Uluslararası Sağlık Kurulu olarak yeniden adlandırılmış ve nihayetinde 1927'de Uluslararası Sağlık Bölümü adını almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Fosdick, 2017, s. 47).

Özellikle 1955'te başlayan WHO'nun Küresel Sıtma Eradikasyon Programı üzerinde büyük bir etkisi olmuştur (Iacobelli, 2022).

Kancalı kurt hastalığının ortadan kaldırılması için Vakıf tarafından başlatılan ilk kampanya, daha sonra sıtma³¹, sarıhumma ve tüberküloza uygulanacak bir model oluşturmuştur. Bu model, günümüzün çiçek hastalığı ve çocuk felci eradikasyon kampanyalarının da öncüsü olmuştur. Vakıf, ayrıca yeni aşı ve ilaçların araştırılması ve geliştirilmesine önemli yatırımlar yapmıştır. Howard Florey ve Ernst Chain'in penisilinin keşfinde önemli rol oynayan Oxford laboratuvarını finanse etmiştir. Bu keşif, antibiyotiklerin tıp dünyasında devrim yaratmasını sağlamıştır. Rockefeller Vakfı personeli Max Theiler ise sarıhumma aşısını geliştirmiştir. Bu araştırma ve geliştirme çalışmaları, sırasıyla 1945 ve 1951 yıllarında Nobel Fizyoloji veya Tıp Ödülü ile tanınmıştır (Chen, 2014, s. 717). Vakıf, Meksika ve Güney Amerika'da sarıhumma ile mücadele kampanyası yürütmüştür. Yurt içinde ve yurt dışında sıtma kontrolüne yönelik anketler, saha deneyleri ve demonstrasyonlar yapılmıştır. Dünya çapında kancalı kurt hastalığının kontrolü için önemli çabalar sarf edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve Brezilya'da ilçe sağlık çalışmaları genişletilmiştir. Çeşitli ülkelerde halk sağlığı laboratuvar hizmetleri, halk sağlığı hemşirelik hizmetleri ve hijyen okulları geliştirilmiştir. Milletler Cemiyeti'nin sağlık bölümü ile iş birliği yapılmıştır ve burslar aracılığıyla eğitim genişletilmiştir (The International Health Board of the Rockefeller Foundation, 1923, s. 300).

Rockefeller Vakfı'nın ikinci büyük projesi olarak Çin Tıp Kurulu (CMB) kurulmuş ve 1928'de bağımsız bir vakıf olarak dönüşmüştür. CMB, sonunda vakfın şimdiye kadar

³¹ Rockefeller Vakfı, Türkiye dâhil birçok ülkede sıtma ile mücadele programlarına mali destek sağlamıştır. Bu programlar kapsamında, sıtma taşıyan sivrisineklerin kontrol altına alınması amacıyla DDT gibi kimyasal maddeler yaygın olarak kullanılmıştır. 1951 yılında Yunanistan'da belirli bir sivrisinek türünün (anofelin) DDT'ye karşı direnç geliştirdiği tespit edilmiştir. Bu durum, laboratuvar ve saha çalışmalarıyla doğrulanmış, ardından Lübnan, Amerika Birleşik Devletleri, Cava (Endonezya), Suudi Arabistan ve Kuzey Nijerya gibi bölgelerde de benzer direnç vakaları rapor edilmiştir. Direncin artmasıyla birlikte, bu durumun üstesinden gelmek amacıyla DDT kullanımı daha da artırılmıştır. (Dündar, 1959, s. 120). Uygulamalar, kısa vadede hastalığın yayılmasını önlemede başarılı olmuş ve vaka sayılarında ciddi bir azalma sağlamıştır. Ancak, zamanla DDT'nin çevre ve insan sağlığı üzerindeki uzun vadeli olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, son dönem literatürü, DDT'ye maruz kalmanın meme kanseri, diyabet, kendiliğinden düşük ve çocuklarda nörogelişim bozuklukları gibi olumsuz sağlık sonuçlarıyla ilişkili olabileceğine dair artan kanıtlar sunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Eskenazi, Chevrier, Rosas vd., 2009, s. 1359).

finanse ettiği en büyük proje olacak ve ABD dışındaki en büyük yararlanıcı ülke Çin olacaktır. Kurum inşaatının yanı sıra, Rockefeller Vakfı, bulaşıcı hastalıkların kontrolü için kapsamlı bir program başlatmıştır. Bu program, hastalıkların tespiti, gözetimi, önlenmesi, tedavisi, izlenmesi ve değerlendirilmesini içermiştir. CMB, 2014'te yüzüncü yılını kutlamıştır (Chen, 2014, s. 717).

Vakıf, Fransa'da da uzun yıllar boyunca faaliyet göstermiştir. Paris'teki rue de la Baume'da bulunan bir Avrupa saha ofisinden, II. Dünya Savaşı'ndan önce 18 ülkede sağlık ve tıbbi projeler için yaklaşık 50 milyon ABD Doları hibeyi yönetmiştir. Kıtadaki ilk projelerinden biri, I. Dünya Savaşı sırasında Fransa'da yürütölen veremle mücadele kampanyasıdır. 1941 yılına kadar ölkede tıp ve halk sağlığını teşvik etme çabalarında aktif olarak yer almıştır (Krige, 2006, ss. 79- 80).

1920'ler, bilimsel araştırma ve eğitimin uluslararası düzeyde hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde birçok araştırmacı ve bilim insanı, kariyerlerini geliştirmek ve yeni bilgiler edinmek amacıyla uluslararası burslardan faydalanmıştır. Özellikle Rockefeller Vakfı tarafından sağlanan burslar, bu alandaki önde gelen katkılardan birisini oluşturmıştır. Bell (1971), vakıfların uluslararası ilişkilerde ve dünya siyasetinde oynadığı kritik rolü vurgularken vakıfların sağladığı bağışların doğrudan sonuçları kadar, bu bağışların dünya çapındaki diğer politik ve sosyal aktörler üzerindeki etkilerinin önemini de işaret etmiştir. Vakıflar, sadece mali destek sağlamakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli alanlarda bilgi, politika ve strateji geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır (Bell, 1971, s. 466). Örneğın, 1926-27 akademik yılı için Tıbbi Araştırma Konseyi tarafından verilen Rockefeller Tıbbi Bursları, İngiltere'deki araştırmacılara ABD'de çalışma imkânı tanımıştır. Bu burslar, tıbbın temel bilimleri, klinik tıp veya cerrahi alanlarında araştırma yapmış kişilere verilmiştir. Bu kişiler, Birleşik Krallık'ta daha yükseköğretim veya araştırma pozisyonlarına geçmeden önce, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir üniversitede veya başka bir seçilmiş merkezde çalışma yapmasından fayda görebilecek olan mezunlardan seçilmiştir (Times, 1926, s. 8). Böylece ABD bilimin, araştırmanın ve inovasyonun merkezi haline gelmiş ve ABD öğretileri tüm dünyaya bu şekilde yayılmıştır.

Rockefeller Vakfı, 1930'larda Alan Gregg'in liderliğinde psikiyatriyi güçlendirmeyi ve genel tıpla entegre etmeyi de hedeflemiştir. Bu çerçevede, 1932'de McGill Üniversitesi'ne Montreal Nöroloji Enstitüsü'nü kurmak için önemli bir bağış yapılmıştır. Gregg, psikiyatri eğitimi veren merkezlerin gelişimini desteklemiş ve bu alanda önde gelen kurumların Harvard, Colorado, Johns Hopkins, Michigan ve Pennsylvania Üniversiteleri olmasını sağlamıştır. Ayrıca, Chicago Psikanaliz Enstitüsü'nün kurulmasına da yardımcı olmuştur. 1937'de hazırlanan bir raporda, tıp okullarında psikiyatri eğitiminin iyileştirilmesinin birinci öncelik olduğu belirtilmiş ve 1940'larda araştırma merkezlerinin kurulmasının planlandığı ifade edilmiştir. Bu çabalar, birçok Rockefeller destekli psikiyatristin ulusal lider olmasını sağlamıştır (Snodgrass, 2018, s. 448). Vakıf, psikiyatride saha gelişimi için 11,5 milyon dolarlık bir kaynak ayırmıştır ve bu fon dört ana alanda kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. İlk olarak, psikiyatri bölümleri için bağışlar ve bina projelerine destek sağlanmıştır. İkinci olarak, psikiyatri ve ilgili alanlarda araştırma ve öğretimi geliştirmek amacıyla üniversitelere ve çeşitli kurumlara hibe verilmiştir. Üçüncü olarak, ruh sağlığı üzerine araştırma yapan uzmanlara araştırma destek hibeleri sunulmuştur. Son olarak, alanda ileri eğitim almak isteyenler için burs imkânları yaratılmıştır. Bu fon dağılımı, ruh sağlığı alanında kapsamlı bir gelişim sağlamayı hedeflemektedir (RF-Annual Report, 1934, ss. 79- 85). Vakfın stratejisi, psikososyal veya psikoterapötik yaklaşımlar yerine, biyolojik araştırmalara ağırlık vererek zihinsel hastalığı tıbbi bir model üzerinden anlamaya yönelik bir bağlılık göstermiştir. Bu odaklanma, Rockefeller Vakfı'nı o dönemin ana akım psikiyatri anlayışına uygun hale getirmiştir ve biyolojik psikiyatrinin hâkimiyetini eleştiren Loren Mosher'in Soteria Projesi gibi daha radikal, ilaç dışı müdahalelerden ayıran unsur olmuştur. İlaç şirketlerinin tıptaki etkisine karşı durması ve hastalar için ilaç dışı yaklaşımlar önermesi, Mosher'in kariyerine olumsuz yansımıştır. 2003 yılında San Diego Weekly Reader'a verdiği bir röportajda Mosher bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Amerikan psikiyatrisinde tamamen dışlanmış durumdayım. Büyük tıp toplantılarına ya da sunum yapmam için ABD'deki etkinliklere davet edilmiyorum." (Lenzer, 2004, s. 463).

Rockefeller Vakfı'nın tıbbi araştırma faaliyetleri her zaman etik sınırlar içinde kalmamıştır. 2015 yılında yaklaşık 775 Guatemalalı mağdur ve yakını, 1940'larda alınmış ve bilgileri veya rızaları olmadan frengi ile enfekte oldukları tedavi

prosedürleri nedeniyle dava açmıştır. ABD'nin Maryland eyaletinde bir federal yargıç, Bristol-Myers Squibb, Johns Hopkins Üniversitesi ve Rockefeller Vakfı'nın 1940'larda yüzlerce Guatemalalı'yı frengi ile enfekte eden tıbbi deneylerdeki rolleri nedeniyle 1 milyar ABD dolarlık bir davayla karşı karşıya kalması gerektiğine karar vermiştir. Yargıç Theodore Chuang, davanın ilerlemesine izin vererek yabancı ülkelere davacıların ABD mahkemelerinde adalet aramalarına olanak tanımıştır. Deneyler, Wellesley College profesörü Dr. Susan Reverby tarafından 2003 yılında, deneyleri yöneten halk sağlığı hizmetleri uzmanı John Charles Cutler'in notlarını araştırırken keşfedilmiştir. Dönemin ABD Başkanı Barack Obama ve Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, 2010 yılında bu deneyler için özür dilemişlerdir (Stempel, 2019; VOA News, 2019).

2.5.5.2. Vakfın Fen Bilimleri Alanındaki Çalışmaları

Vakfın doğa bilimlerindeki çalışmaları, Ulusal Araştırma Konseyi'ne fizik ve kimya alanında burslar sağlamak için destek vermesiyle başlamıştır. 1919 yılından itibaren 33 yıl boyunca 1,000'den fazla kişiyi eğitmek için 4,5 milyon ABD Dolarından fazla harcanmıştır (Rockefeller Foundation, Our History, 2024).

İsveçli biyokimyacı The Svedberg'in ultrasantrifüj cihazı üzerine yürüttüğü çalışmaları, Dr. Rose ve çalışma arkadaşlarını etkilemiş ve bu, 1920'li yıllarda Vakfın bir ödenek sağlanmasına vesile olmuştur. Bu çalışmaların ardından, Vakıf, Svedberg'in geliştirdiği yağla çalışan ultrasantrifüj ile yaptığı araştırmalar adına Upsala Üniversitesi'ne bir dizi hibe vermiştir. Ayrıca, Wisconsin Üniversitesi'ne yapılan bir hibe, Amerika Birleşik Devletleri'nde bu türdeki ilk üniversite kurulumunun sağlanmasını mümkün kılmıştır. Benzer şekilde, Virginia Üniversitesi'nde J. W. Beams'in deneyleri de desteklenmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra, New York'taki Uluslararası Sağlık Bölümü'nün laboratuvarlarında çalışan Vakıf personeli de ultrasantrifüj teknolojisine katkıda bulunmuştur. J. H. Bauer ve E. G. Pickels, tahrik mekanizmasının stabilitesini iyileştirmiş ve aracı virüs araştırmalarına uyarlayan önemli yenilikler yapmıştır (Fosdick, 2017, s. 74).

Rockefeller Vakfı, CERN'in (Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü) kurulmasında da önemli bir rol oynamıştır. Vakıf, finansal destek ve bilimsel topluluklar arasında

uluslararası iş birliğini teşvik ederek katkıda bulunmuştur. CERN'in erken dönemdeki gelişimi ve Avrupa'da yüksek enerjili fizik araştırmalarının merkezi haline gelmesinde, vakıf tarafından sağlanan hibeler ve burslar büyük önem taşımıştır. Vakfın katkıları, Soğuk Savaş döneminde bilimsel iş birliğini kullanarak siyasi ve ideolojik hedefleri teşvik etmeye yönelik daha geniş bir stratejinin parçasıydı. Rockefeller Vakfı ve Ford Vakfı, ABD hükümetinden belirli bir bağımsızlıkla faaliyet göstererek, doğrudan siyasi bağlantılar olmaksızın uluslararası bilimsel iş birliğini teşvik etmişlerdir. Bu özerklik, özellikle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Amerikan siyasi amaçlarına yönelik Avrupa'daki şüphelerin yüksek olduğu dönemde önem arz etmiştir (Krige, 2006, ss. 57- 81).

1928'de Rockefeller Vakfı Mount Wilson Gözlemevi'nin yeteneklerini tamamlamak ve genişletmek amacıyla California Teknoloji Enstitüsü'ne (Caltech) ~5 metrelik bir teleskop inşası için 6 milyon ABD dolarlık bir hibe vermiştir. Birkaç yıllık arayışın ardından, 1934'te 1.867 metre yüksekliğindeki Palomar Dağı, Hale teleskobunun yeri olarak seçilmiştir. Bu teleskop, dünyada ilk kez, bir gökbilimcinin teleskop tüpünün içinde, ana odakta gözlem yapabileceği bir gözlem kafesi bulunan teleskop olarak tasarlanmıştır. Hale Teleskobu, 1948'de tamamlandığından 1993 yılına kadar dünyanın en büyük teleskobu olarak görev yapmıştır (Mount Palomar, Encyclopedia Britannica, 2012; RF- Annual Report, 1945, ss. 7- 9).

Rockefeller Vakfı 1945 yılına ait Yıllık Raporu'nda birçok diğer kuruluş gibi, atom bombasının yaratımında farkında olmadan rol oynadığını ifade edilmiştir. Rapora göre, atom bombası projesine liderlik edenlerden 23'ü, özel eğitimlerinin bir kısmını Rockefeller fonları tarafından sağlanan burslarla almıştır. Bu listede Oppenheimer, Lawrence, Fermi, Allison, Smyth ve Arthur Compton gibi oldukça ünlü isimler yer almaktadır. Ayrıca, Niels Bohr (Kopenhag'da) ve Urey (Columbia Üniversitesi'nde) gibi bilim insanlarının araştırmalarına da savaş zamanı acil araştırma çalışmaları için doğrudan destek verilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda atom bombasının üretildiği bilinmektedir. Manhattan projesinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunan California Üniversitesi'ndeki ~4,5 metrelik siklotron, Vakıf tarafından finanse edilmiştir. Proje kadrosunda yer alan birçok kilit ismin eğitim aldığı Princeton ve

Chicago Üniversitesi'ndeki fizik ve kimya bölümlerinin, Rockefeller kurullarından cömert destekler aldığı da unutulmamalıdır (RF- Annual Report, 1945, ss. 6- 7).

Rockefeller Vakfı, 1990 yılında 5 yıl boyunca çevre araştırmalarını ve gelişmekte olan ülkelerdeki çevre yönetimini iyileştirmek amacıyla en az 50 milyon ABD Doları harcamayı planladığını duyurmuştur. Vakıf, genç bilim insanları ve politika yapıcılar için bir ağ oluşturmayı, çevresel karar alma süreçlerinde ekonomik araştırmaları ilerletmeyi kirlilik araştırmaları ve çevre koruma konusunda çok taraflı anlaşmaların temelini atmayı ve ABD halkını yeni çevresel gerçekliklere hazırlamak için yenilikçi yollar aramayı hedeflediğini ifade etmiştir. Vakıf yetkilileri, bu programın büyük bir kısmının yurt dışında harcandığını belirtirken, hibelerin herkese açık olduğunu ve bir önceki yıl toplamda 78 milyon ABD Doları hibe ve burs verildiğini ifade etmişlerdir (New Grants from Rockefeller, Science, 1990, s. 1415).

2.5.5.3. Vakfın Tarım Çalışmaları

Rockefeller ailesinin tarım ile ilgili yatırımları “General Education Board” başlığı altında anlatıldığı üzere Güney Amerika'daki girişimlerle başlamıştır. John D. Rockefeller, tarım programında, en umut vaat eden gençleri bulup onların gelişimine yardımcı olma ilkesi ile toplamda, 31 ülkeden 233 gence; öğretim, araştırma ve idari görevler için yetiştirilmek üzere tarım alanında burs vermiştir. Ayrıca bir dizi tarım eğitimi ve araştırma merkezine de destek verilmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekenler Sofya Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Edinburgh Üniversitesi Hayvan Yetiştiriciliği Araştırma Departmanı ve Cambridge Üniversitesi'nde tarım, botanik, zooloji ve fizyoloji alanlarında koordine edilen laboratuvarlardır. Sofya Üniversitesi adına verilen hibe, üniversitenin tarım binasını tamamlamasına olanak tanımış, Edinburgh ve Cambridge adına verilen hibeler ise binanın yanı sıra ekipman ve desteği de sağlamıştır (Fosdick, 2017, s. 79).

Dr. Selskar Gunn, Rockefeller Vakfı Başkan Yardımcısı olarak, 1934 yılında Mütevellilere sunduğu teklifinde, Çin üniversitelerinin, tıbbın, ilk ve ortaokulların, tarımın ve mühendisliğin durumunu ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve Çin'in modern bir devlet olarak ortaya çıkmasına katkıda bulunacak çok yönlü bir plan önermiştir. Ancak Gunn, bu alanlar arasında tarım ve mühendislik gibi uygulamalı bilimlerin

öncelik alması gerektiğini öne sürmüş ve 1935 yılında Mütevellileri, Çin tarım programına üç yıllık bir dönem için 1 milyon dolarlık bir hibe verilmesi hususunda ikna etmiştir (Shubinski, 2022).

1941'de, Meksika'da Miguel Ávila Camacho'nun başkan seçilmesinin ardından, hükümet Meksika tarımını modernize etmeye ihtiyaç duymuştur. Bu modernizasyon, Meksika'nın kentsel ve sanayi ekonomisinin gelişmesi için kritik bir adım olarak görülmüş ve Meksikalı yetkililer, bu nedenle Rockefeller Vakfı'nı Meksika'ya davet etmişlerdir. Vakıf, Latin Amerika'da daha önce halk sağlığı projeleri yürütmüş, ancak tarım alanına geçiş süreci planlama aşamasında kalmıştır. Vakıf yönetimi, savaş sonrası dönemde küresel siyasi istikrarın sağlanması için tarımsal üretimin artırılmasının gerekli olacağını öngörmüş ve tarım programının, Meksika'daki halk sağlığı programlarının etkili olamadığı geri kalmışlık sorunların üstesinden gelmekte daha başarılı olabileceğine inanmıştır (Turner, 2013, ss. 1- 2).

Rockefeller Vakfı'nın Meksika'daki tarım programı 1 Şubat 1943'te başlamıştır. O dönemde J. George Harrar ve Dr. E. C. Stakman Meksika'ya gelmiştir. Ardından, Dr. H. M. Miller ile birlikte çalışarak bir mutabakat belgesi hazırlanmış ve Meksika Tarım Bakanı'na sunulmuştur. Bakan ve Vakfın onayının ardından, program resmi olarak başlatılmıştır (Stakman, Bradfield & Mangelsdorf, 1967, s. 37).

Yeni geliştirilen tarım ürünlerinin en yüksek verimliliği elde edebilmesi için modern endüstriyel tarım yöntemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Burada bahsedilen modern tarım unsurları; melez tohum, sulama sistemleri, kimyasal pestisitler, inorganik gübreler, büyük ve organize pazarlar, çiftçilere eğitim ve destek sağlayan yayım hizmetleri, tarımsal kredi imkânları ve tarım makinelerinin kullanımı gibi unsurlardır. Bu tür unsurlar, geleneksel tarımdan farklı olarak büyük ölçekli ve yoğun bir şekilde kullanılan teknolojiler ve hizmetlerdir. Sahada çalışan uzmanların (tarım bilimcileri, danışmanlar, vb.) tarımı geliştirmek ve daha verimli hale getirmek için modern endüstriyel teknikler kaçınılmaz ve gerekli olduğunu ifade ederek tarımda ilerlemenin ancak bu şekilde mümkün olabileceğini empoze etmişlerdir (Dahlberg, 1979, s. 49).

1960'ların ortalarında Asya'da buğday ve pirinç üretiminde yaşanan atılım, Yeşil Devrim olarak bilinir hale gelmiştir ve Üçüncü Dünya için modern teknikleri

geliştirmek amacıyla tarım biliminin kullanılmasını simgelemiştir. Bu süreç, 1950'lerin sonlarında Meksika'da "sessiz" buğday devrimiyle başlamıştır (Borlaug, 2000, s. 4).

Yeşil Devrim, başlangıçta Borlaug'un da belirttiği gibi Meksika'da başlatılmış ve burada elde edilen başarılı sonuçların ardından, özellikle Hindistan, Pakistan, Filipinler ve Çin gibi Asya ülkelerine yayılmıştır. Hindistan ve Pakistan'da, 1960'lar ve 1970'lerde gıda üretiminde kayda değer artışlar sağlanmış, Filipinler'de pirinç üretimi büyük ölçüde artırılmıştır. Ayrıca, Yeşil Devrim'in etkileri Kolombiya, Şili gibi diğer Latin Amerika; Endonezya, Tayland gibi diğer Asya ülkelerinde de hissedilmiştir (RF- President's Review, 1963, s. 8).

Rockefeller Vakfı'nın Şili Tarım Programı, 1955 yılında ABD'li bitki patoloğu Joseph A. Rupert liderliğinde, Meksika ve Kolombiya'daki tarımsal başarıları Şili'ye taşımak amacıyla başlatılmıştır. Şili Tarım Programı, Şilili çiftçiler ve devlet yetkilileri arasında, tarımsal başarının daha fazla gübre, pestisit ve diğer kimyasal girdiler kullanmaya bağlı olduğu inancını pekiştirmiştir. Ancak bu model, insanları besleme gibi insani bir amaçla başlatılmış olsa da sonuçta kırsal bölgelerdeki su ve toprakların kirlenmesine, ayrıca kırsal işçilerin işsiz kalmasına neden olmuştur. Şili Tarım Programı ayrıca, Kuzey Amerika'da ve Brezilya gibi komşu ülkelerde yaygınlaşan sanayileşmiş, tahıla bağımlı besi hayvancılığı modeline geçişini geciktirmiştir. Bu durum hem ekolojik çelişkiler hem de uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından eleştirilere yol açmıştır (Frens-String, 2024, ss. 2-15).

1950'ler ve 1960'lar boyunca Hindistan, giderek artan gıda kıtlığı tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu nedenle, Hindistan hükümetinin de Yeşil Devrim'in yeni teknolojilerini benimsemesi ve yeni "mucize" tohumları teşvik etmesi pek de şaşırtıcı olmamıştır (Briggs, 2009, s. 635).

2.5.5.3.1. Mucize mi Felaket mi?

Rockefeller Vakfı çalışanlarından, Yeşil Devrimin babası olarak kabul edilen Norman E. Borlaug³² hakkında The Guardian gazetesinde yer alan bir haberde patentli tohumlar ve herbisitler sayesinde endüstrilerinin dünya çapında büyük ölçüde büyümesine yardımcı olduğu için Borlaug'un en çok ABD tarım bilim çevresi, kimya ve tarım iş dünyasını tarafından sevildiği ifade edilmiştir. Habere göre yeşil devrim çeşitleri şüphesiz geçici olarak gıda sıkıntılarını önlemiştir. Ancak, yoksulluğu önlememiş, hatta yoksulluğa katkıda bulunmuş olabilir. Borlaug'un 'yüksek verimli' tohumları yalnızca pahalı gübreler gerektirmekle kalmamış, aynı zamanda daha fazla suya da ihtiyaç duyulmuştur. Her iki kaynak da kıt olduğundan, bitki ıslahındaki bu devrimin kırsal yoksullaşmaya, artan borca, sosyal eşitsizliğe ve çok sayıda köylü çiftçinin yerinden edilmesine yol açtığı vurgulanmıştır (Vidal, 2014).

The Economic Times gazetesinde bu konu üzerine ekolojist Vandana Shiva'nın görüşlerine yer verilmiştir. Habere göre, Shiva, Yeşil Devrim'in yiyeceklerimizi zehirlmekten, zengin çiftçilerin Norman Borlaug'un geliştirdiği tohumlardan haksız kazanç sağlamasıyla yoksul köylülerin topraklarından sürülmesine ve bu nedenle şehirlerin aşırı kalabalıklaşmasına kadar birçok soruna yol açtığını savunmuştur. Ona göre, Yeşil Devrim ile azalan yoksulluk olmamış, ne yazık ki azalan toprak verimliliği ve genetik çeşitliliğin kaybı olmuştur. Ayrıca toprak erozyonu ve zararlılara karşı artan hassasiyetin, Yeşil Devrim'in yarattığı diğer önemli sorunlar arasında olduğunu belirtmiştir. Aynı haberde, gazeteci Alexander Cockburn'un da Norman Borlaug'a yönelik sert eleştirilerine yer verilmiştir. Cockburn, Borlaug'u "*Kissinger dışında, barış ödülünü almış en büyük katil...*" olarak nitelendirmiştir" (Doctor, 2020).

Rockefeller Vakfı 1970 yılına ait Yıllık Raporu'nda, Vakıf Başkanı J. George Harrar Yeşil Devrim'e yöneltilen eleştirileri şu şekilde cevap vermiştir: "Dünyada daha fazla yiyeceğe ihtiyaç var. Yeşil Devrim, bunun bir kısmını üretiyor ve daha fazlasını üretme

³² Norman Ernest Borlaug, Amerikalı bir tarım bilimcisi ve bitki patoloğu olup, 1970 yılında Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır. Borlaug, Minnesota Üniversitesi'nde bitki biyolojisi ve ormancılık okumuştur. 1942 yılında bitki patolojisi alanında doktora derecesi almıştır. 1944 yılında Rockefeller Vakfı'nın Meksika'daki Kooperatif Tarım Programı için buğday geliştirme çalışmalarını yürütmek üzere araştırmacı olarak işe alınmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Encyclopedia Britannica, Norman Ernest Borlaug, 2024).

potansiyelini göstermiş durumda. Hiçbir eleştirmen, bu gerçekleri mantıklı bir şekilde eleştiremez” (RF- Annual Report, 1970, s. XXI).

2.5.5.3.2. Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Danışma Grubu

Rockefeller ve Ford Vakıfları daha sonra, uluslararası tarımsal araştırmaları sonsuza kadar finanse edemeyeceklerini fark edince, Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve diğer uluslararası ajanslarla iş birliği yaparak yeni bir yapı oluşturmak üzere araştırma yapmaya başlamıştır. 1968-1971 yılları arasında İtalya'nın Bellagio kentinde düzenlenen toplantılar sonucunda, Dünya Bankası ve diğer kuruluşların desteğiyle Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Danışma Grubu (CGIAR) kurulmuştur. CGIAR, zamanla büyüyerek yeni araştırma enstitülerini bünyesine katar. Bu süreçte, tarımda yeni teknolojiler, sermaye akışları ve sürdürülebilirlik konuları ele alınarak, tahıllardan baklagillere kadar geniş bir yelpazede araştırmalar yapılmış ve yeşil devrimin etkileri devam ettirilmiştir (Shubinski & Goldberg, 2022).

Briggs (2009) bugün "yeşil" teriminin kullanımında, 1960'lar ve 1970'lerde fark edilmeyen bir ironiye işaret etmektedir. 21. yüzyılın başlarında, "yeşil" teriminin kullanımı sürdürülebilirliği, güçlü bir çevresel empatiyi ve yerel olarak uygun teknolojilerin kullanımını işaret eder. Bu anlamda, Yeşil Devrim, kelimenin bugünkü anlamında kesinlikle "yeşil" görünmemektedir. Çünkü oldukça teknolojik ve başarısı pahalı girdilere, özellikle inorganik gübreler ve pestisitlere bağlıdır. Bu nedenle, "yüksek dış girdili tarım" olarak adlandırılmış ve yine bu nedenle bugünün yeşil hareketinin gereksinimlerini kolayca karşılayamayacak bir yöntem olarak görülmüştür (Briggs, 2009, s. 638). Misyonu ve vizyonunda, *iklim krizi dünya çapında insanları ve ilerlemeyi tehdit ediyor. Birkaç nesildir ilk kez, insanların refahına yönelik zorlukların her geçen gün daha da güçlendiği ve gelecek neslin bir öncekinden daha kötü durumda olabileceği bir gelecekle karşı karşıyayız* (The Rockefeller Foundation. Mission and vision) ifadelerine yer veren Vakfın dünyanın dört bir yanına pestisitler, inorganik gübreler dağıttıktan sonra iklim krizinin üstesinden gelmeyi misyon olarak benimsemesi de ayrı bir ironidir.

Yeşil Devrim'in mimarı, Norman Borlaug'un ölüm döşeğindeyken tek bir pişmanlığının olduğu ifade edilmiştir. Amerikalı bitki bilimcinin torunu Julie Borlaug,

dedesinin son günlerinde zihnini nasıl bir başarısızlık düşüncesinin meşgul ettiğini aktarmıştır. Julie Borlaug, dedesinin son günlerinde yaşadıklarını şöyle dile getirmiştir: "Ona üç gün ömrü kaldığı söylendi. Tüm gün boyunca sessiz kaldı. Sonunda ona ne yapmak istediğini sorduk. O da şöyle cevap verdi: 'Afrika. Afrika'da başarısız oldum. Afrika'ya bir Yeşil Devrim getiremedim ve bunu denemek için beş yıla daha ihtiyacım var.'" Ailesi onu teselli etmeye çalışsa da Borlaug'un zihni bu başarısızlığa odaklanmıştı. Rockefeller Vakfı, 2006 yılında Bill ve Melinda Gates ile Borlaug'un hayalini gerçekleştirmiş ve Afrika'da Yeşil Devrim İçin İttifak³³ (AGRA) girişimini başlatmıştır. AGRA, Afrika'da tarımsal üretkenliği ve gıda güvenliğini artırmayı amaçlayan bir girişimdir. AGRA, kıta genelinde küçük çiftçilerin tarım yöntemlerini iyileştirerek gelirlerini artırmayı ve yoksulluğu azaltmayı hedefleyerek yola çıkmıştır (Eddens, 2024, ss. 38- 45).

2.5.5.4. Vakfın Sosyal, Beşerî Bilimler ve Sanat Faaliyetleri

Amerikan Siyasal Bilimler Derneği Başkanı Charles Merriam, ilk kez "tüm sosyal bilimlerin daha yakın entegrasyonunu" sağlamaya ve sosyal sorunların çözümü için disiplinler arası yaklaşımlar geliştirmeye yönelik bir araştırma konseyi fikrini ortaya atmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Laura Spelman Rockefeller Memorial³⁴ (LSRM) Başkanı Beardsley Ruml, Merriam ve diğerleriyle birlikte 1923'te Sosyal Bilim Araştırma Konseyi'ni (SSRC) kurmuştur (Rosenfield, 2022). Beardsley Ruml'in yönetiminde, özellikle uluslararası ilişkiler, sosyoloji, ekonomi ve kamu yönetimi gibi alanlarda üniversite araştırma bölümlerinin geliştirilmesi için fonlar sağlanmıştır (Beuttler, 2018). 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, sosyal bilimler ve ekonomi araştırmalarına olan vurguyu artırmıştır. Vakıf, Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi ve Londra Ekonomi Okulu gibi önde gelen araştırma merkezlerine hibeler sağlayarak bu alanlarda etkili olmaya başlamıştır (Rockefeller Foundation, About Us, 2024).

³³ Alliance for a Green Revolution in Africa.

³⁴ John D. Rockefeller, 1918 yılında eşi Laura Spelman Rockefeller'ın hayırseverlik faaliyetlerini onurlandırmak için Laura Spelman Rockefeller Memorial (LSRM)'i kurmuştur. Vakıf, ilk yıllarında geleneksel hayır işleriyle ilgilenirken, daha sonra sosyal bilimlere odaklanarak "bilimsel hayırseverlik" anlayışını benimsemiştir. LSRM, sosyal bilimler alanında nesnel ve disiplinlerarası araştırmaları teşvik ederek, bu alandaki çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Smith, 2022).

Vakfın beşerî bilimler bölümü ise, GEB (Genel Eğitim Kurulu) ile iş birliği yaparak Amerikan Bilimler Akademisi Konseyi'nin kurulmasını sağlamıştır (Beuttler, 2018). Vakıf, beşerî bilimler ve sanatlar alanında yeni çalışma alanlarına ise 1930'lu yıllarda odaklanmıştır. Bu yeni çalışmalar arasında kütüphaneler ve müzeler, drama, radyo, sinema, Amerikan çalışmaları ve yerli kültürel materyallerin toplanması ve yorumlanması yer almıştır. Modern Sanat Müzesi'nde kurulan bir film kütüphanesi, uluslararası alanda tanınma kazanılmasına destek olmuştur. Ancak özel bir müteveli heyeti komitesi tarafından yapılan incelemede, beşerî bilimler programı eleştirilmiştir. Komite raporunda şu ifadeler yer verilmiştir: "*Kapalı bir tür araştırmaya dayanan beşerî bilimler programı, hedefin uzağında kalmaktadır. Bize bilgi sağlamaktadır, ancak bu bilgi takipçiler kazandırmamaktadır*" (Rockefeller Foundation, About Us, 2024). Eleştirilen beşerî bilimler programı, Vakfın, sadece akademik bilgi üretmekle yetinmediğini, aynı zamanda bu bilginin daha geniş bir toplumsal ve kültürel etki yaratmasını hedeflediğini ortaya koymaktadır. Bu, vakfın yalnızca akademik çevrelerde değil, toplumun genelinde bir kültürel hegemonya kurma isteğini de göstermektedir.

Siyaset bilimi, ekonomi, sosyoloji, tarih, istatistik, psikoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin çeşitli dallarını bir araya getirerek iş birliği çalışmalarını teşvik etmek amacıyla kurulan SSRC, kendi araştırmalarını yürütmek yerine, üye topluluklardan önde gelen akademisyenlerle araştırma planlama komiteleri oluşturarak araştırma gündemleri belirlemiş ve bu çalışmaları akademik topluluk, kamu ve politika yapıcılarla paylaşmıştır. SSRC, LSRM, Rockefeller Vakfı, Russell Sage Vakfı ve Carnegie Corporation of New York gibi vakıflardan aldığı destekle hızla vakıf dünyasında önemli bir aktör haline gelmiştir. 1951'de Rockefeller Vakfı, SSRC'nin önemini 1,5 milyon ABD dolarlık özel bir hibe ile tanımış, böylece toplam yatırım 10 milyon ABD Dolarına ulaşmıştır. SSRC, kamu tartışmalarını bilgilendiren ve kamu politikalarına katkıda bulunan araştırmaları desteklemeye devam etmektedir (Rosenfield, 2022).

Vakıf, sosyal bilimler alanında, SSRC üzerinden çeşitli uluslararası kuruluşlara ve üniversitelere destek sağlamıştır. Bu destekler, Dış İlişkiler Konseyi, Dış Politika Derneği, Pasifik İlişkileri Enstitüsü gibi kuruluşlar ile Kanada, İngiltere, İsviçre, İsveç,

Avustralya'daki muadilleri ve Milletler Cemiyeti'nin Ekonomik, Finansal ve Ulaşım Departmanı gibi kurumlara verilmiştir. Ayrıca, Stanford Üniversitesi, Princeton Üniversitesi, Yeni Sosyal Araştırma Okulu ve Brezilya'daki Escola Livre de Sociologia e Política gibi çeşitli akademik enstitülere de ödenekler yapılmıştır (RF- Annual Report, 1943, s. 29; RF- Annual Report, 1945, s. 187).

Rockefeller ailesi, özellikle modern sanatın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Rockefeller Vakfı aracılığıyla müzeler, sanat galerileri ve sanatçı rezidans programları desteklenmiştir. Özellikle New York'taki Museum of Modern Art (MoMA), Rockefeller ailesinin finansal ve idari desteğiyle kurulmuş ve dünya çapında modern sanatın merkezlerinden biri haline gelmiştir. 1920'lerin sonlarında, sanatın üç ilerici ve etkili hamisi olan Lillie P. Bliss, Mary Quinn Sullivan ve Abby Aldrich Rockefeller, geleneksel müzelerin tutucu politikalarına meydan okunması ve modern sanata tamamen adanmış bir kurumun kurulması gerektiğini fark etmiştir. İnsanlara çağdaş görsel sanatları anlamalarına ve onlardan zevk almalarına yardımcı olmak amacıyla 1929 yılında bu müzeyi kurmuşlardır (The Museum of Modern Art, museum history, 2024).

Vakfın beşerî bilimlerdeki en büyük ödenekleri, Chicago Üniversitesi'ndeki Şark Enstitüsü'ne (Oriental Institute) yedi yıllık bir süre boyunca 780 bin ABD Doları ve Harvard Üniversitesi'ndeki Fogg Sanat Müzesi'nin bağış fonunu oluşturmak için 500 bin ABD Doları tutarında hibeleri kapsamıştır. Vakıf ayrıca çeşitli arkeolojik projeleri ve eğitimleri desteklemek amacıyla Roma'daki Amerikan Akademisi'ne 1 milyon ABD Doları ve Atina'daki Amerikan Klasik Çalışmalar Okulu'na 500 bin ABD Doları sağlamıştır. Princeton Üniversitesi'nde klasikler profesörü olan Edward Capps, 1929-30 yıllarında Rockefeller Vakfı programının başına geçmiş ve arkeoloji çalışmalarını finanse etmeye devam etmiştir (Iacobelli, 2022).

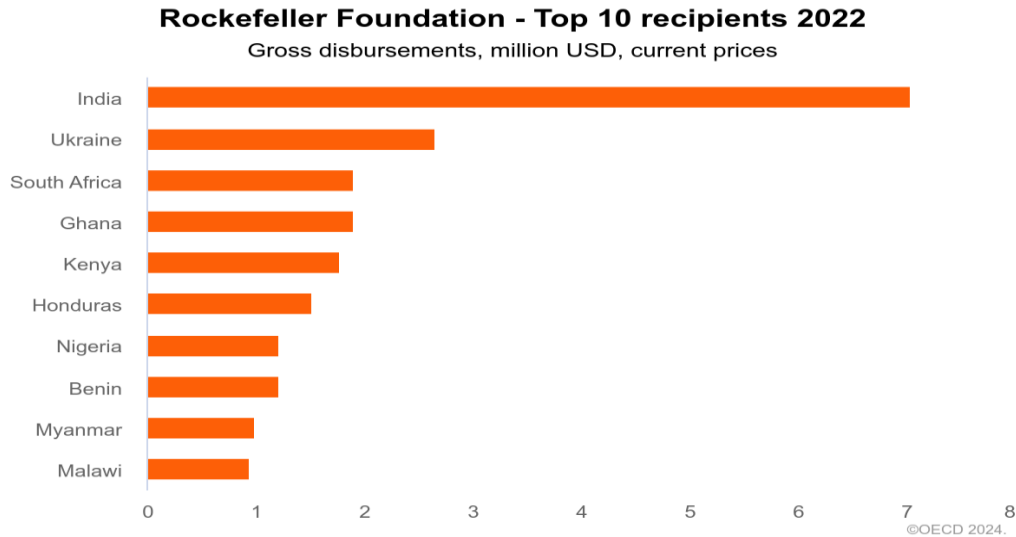
Vakıf ayrıca Brooklyn Müzesi'ne 1935 yılında müze objelerinin görsel sunumunda yeni tekniklerin kullanımı konusunda personelin eğitimi için 44 bin ABD Doları bağışlamıştır (RF- 200R- Brooklyn Museum – Training of Personnel, 1935- 1940).

2.5.5.5. Günümüzde Rockefeller Vakfı

Günümüzde, New York, Washington DC, Bangkok ve Nairobi'de ofisleri ve İtalya, Bellagio'da bir konferans merkezi bulunan Rockefeller Vakfı, dünyanın en savunmasız kesimleri için geniş ölçekli etkiler sağlamaya odaklandığını vurgulamaktadır (The Rockefeller Foundation, Our offices, 2024).

Şekil 2.2'de 2022 yılında Rockefeller Vakfı'ndan en fazla fon alan 10 ülkenin dağılımı gösterilmektedir. Hindistan, yaklaşık 7 milyon ABD Doları ile en büyük alıcıdır. Hindistan'ı, sırasıyla 4 milyon ABD Doları civarında fon alan Ukrayna ve daha düşük seviyelerde Güney Afrika, Gana, Kenya, Honduras gibi ülkeler takip etmektedir. Diğer ülkeler olan Nijerya, Benin, Myanmar ve Malawi daha az fon almıştır. Rockefeller Vakfı'nın 2022 yılındaki kalkınma finansmanı dağılımını ve odaklandığı coğrafi bölgeler rahatlıkla Şekil 2.2'de fark edilmektedir (OECD, "Rockefeller Foundation", 2024, s. 5).

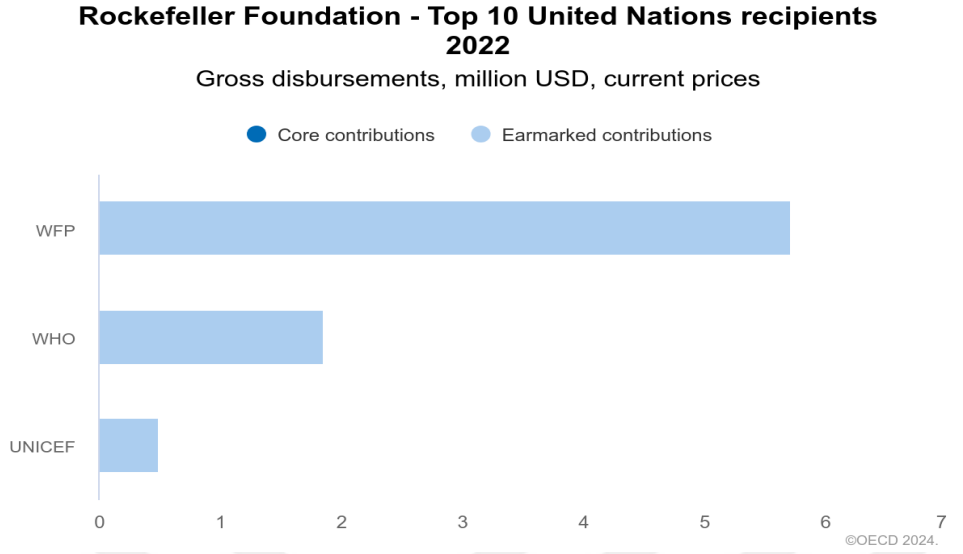
Şekil 2.2. Rockefeller Vakfı'ndan En Fazla Fon Alan 10 Ülkenin Dağılımı

Kaynak: OECD, "Rockefeller Foundation", 2024, s. 5.

Şekil 2.3'te ise 2022 yılında Rockefeller Vakfı'nın Birleşmiş Milletler'e yaptığı toplam bağışların nasıl dağıtıldığı gösterilmektedir. En büyük payı yaklaşık 5,7 milyon ABD Doları ile Dünya Gıda Programı (WFP) alırken, ikinci sırada 1,9 milyon ABD Doları ile Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bulunmaktadır. En az bağış ise 0,5 milyon ABD Doları ile UNICEF'e yapılmıştır (OECD, "Rockefeller Foundation", 2024, s. 3).

Şekil 2.3. Rockefeller Vakfı'nın Birleşmiş Milletler'e Yaptığı Bağışlar.

Kaynak: OECD, "Rockefeller Foundation", 2024, s. 3.

Rockefeller Vakfı 2022 yılında, tamamı belirli ülkeler, bölgeler, temalar veya amaçlar için tahsis edilmiş olan kalkınma finansmanının % 15,1'ini temsil eden 19,9 milyon ABD Dolarını çok taraflı sisteme aktarmıştır. Bu çok taraflı katkılar Birleşmiş Milletler (BM) sistemine (% 40,5), Dünya Bankası Grubu'na (% 34,4) ve AIDS, Tüberküloz ve Sıtma ile Mücadele Küresel Fonu ve CGIAR Fonu dâhil olmak üzere diğer çok taraflı kuruluşlara (% 34,4) sağlanmıştır (OECD, "Rockefeller Foundation", 2024, s. 3).

Vakfın hâlihazırda destek verdiği ülkeler, dünyanın en savunmasız bölgeleri arasında yer alsa da desteklediği Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF ve Dünya Gıda Programı gibi uluslararası kuruluşların küresel çapta faaliyet gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu kuruluşların dünya genelinde kamuoyunu aktif olarak harekete geçirdikleri söylenebilir. Bu bağlamda, Vakfın dolaylı olarak tüm dünyada etkili bir mobilizasyon sürecine katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak, 1913 yılında kurulan Rockefeller Vakfı, tüm insanlığın refahını teşvik etme amacıyla yola çıkmış ve modern sanayi toplumunun sorunlarını bilimsel olarak ele almayı hedeflemiştir. Bu kuruluş, 20. yüzyılın başında ABD'de yaygın olan İlerici Dönem'in yansımasıdır; bu dönemin diğer örnekleri arasında Carnegie ve benzeri hayırsever kuruluşlar bulunmaktadır. İlerici Dönem içerisinde yer alan çeşitli eğitimsel, profesyonel, bilimsel ve sosyal reform organizasyonları olarak ortaya çıkan

vakıflar 'kamu hizmeti' ve 'ulusal çıkar' için çalışmalar yürütmüştür. Ancak, bu tür organizasyonlar 'yarı devlet' haline gelmiş, yani özel kurumlar olmalarına rağmen 'devlet odaklı' bir rol üstlenmişlerdir. Bu vakıflardan bazıları, seçim süreçlerini, siyasi partileri ve yasama organlarını atlayan bir gündem etrafında kamuoyunu mobilize etmeye çalışmış, bazıları ise Federal yürütme ile ittifaklar kurmuş ve yatırım yaptıkları alanlarda benimsedikleri politikaları kabul ettirmişlerdir. Bu vakıfların en önde gelenlerinden birisi de Rockefeller Vakfı'dır (Parmar, 2002b, ss. 236- 237).

2.6. Dış İlişkiler Konseyi³⁵

Parmar (2002b), uluslararası ilişkiler disiplininin gelişiminde ABD merkezli vakıfların oynadığı kritik rolü vurgulamış ve bu vakıfların, dünya olaylarını bilimsel olarak analiz etmek, yorumlamak ve tahmin etmek amacıyla kurulan bu disiplinin tanımlanmasında ve anahtar kurumların inşa edilmesinde önemli bir etkiye sahip olduklarını belirtmiştir. Özellikle Carnegie ve Rockefeller Vakfı, Amerikan dış politika kuruluşunun temel bileşeni haline gelen Dış İlişkiler Konseyi (CFR) ile Dış Politika Derneği ve Pasifik İlişkileri Enstitüsü gibi diğer etkili liberal enternasyonalist kuruluşlara cömert fonlar sağlamışlardır. Bu entelektüel kuruluşlar, Amerikan resmi dış politikasının oluşumunda ve küreselcilik politikası arkasında kamuoyu desteği sağlamakta kilit roller oynamıştır. Dolayısıyla, ABD merkezli vakıfların sağladığı finansman ve destek, uluslararası ilişkiler disiplininin ve ABD'nin küresel hegemonyasının pekiştirilmesinde stratejik öneme sahiptir (s. 17).

Parmar (2002b) çalışmasında vurguladığı üzere CFR, uluslararası ilişkiler ve dış politika anlayışını teşvik eden bağımsız, tarafsız bir düşünce kuruluşu ve yayıncısı olduğu iddiasıyla 1921 yılında kurulmuştur. CFR, politika pozisyonları almaz, bunun yerine tartışma, analiz ve araştırma sponsorluğu yapar. Ayrıca, dünya olaylarını etkileyen konuların tartışıldığı önde gelen bir forum olan *Foreign Affairs* dergisini yayınlar. Merkezi New York'tur (Encyclopedia Britannica, Council on Foreign Relations, 2024).

³⁵ Council of Foreign Relations- CFR

2.6.1. Konsey ve Rockefeller Vakfı

Rockefeller Vakfı, dünya çapındaki düşünce kuruluşlarına ve uluslararası girişimlere yönlendirdiği fonlarla, yeni uluslararasılık anlayışının önemli bir temsilcisi haline gelmiştir. Vakıf, dünya çapında karşılıklı bağımlılığı vurgulayarak, refah, güvenli barış ve serbest ticaret politikalarının önemini savunmuştur. Bu çabalar, serbest ticaret ve uluslararası iş birliği fikirlerini desteklemek ve hammaddelere dayalı ekonomik bağımlılığı incelemek amacıyla yürütülmüştür. Özellikle, Rockefeller Vakfı'nın CFR'yi finanse etmesi, uluslararası hammadde sorunlarına çözüm arayışında önemli bir rol oynamıştır. Vakıf, CFR'ye sağladığı fonlarla ekonomistleri ve yerbilimcileri destekleyerek, maden kaynaklarının uluslararası ilişkilerdeki kritik rolüne dikkat çekmiştir. CFR, Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle, minerallerin ve ham maddelerin ekonomik ve politik önemini araştırmak için çeşitli konferanslar ve yayınlar düzenlemiştir (Konkel, 2022, ss. 6- 12).

II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, daha iyi bir dünya düzeni oluşturmak amacıyla çeşitli elit gruplar ABD Dışişleri Bakanlığı'nın planlama sürecine yardımcı olmuştur. Bu grupların en merkezi olanı, Rockefeller Vakfı tarafından finanse edilen ve New York'taki CFR'nin Savaş ve Barış Çalışmaları projesidir. Bu proje, Washington D.C.'deki Dışişleri Bakan Yardımcısı Leo Pasvolsky'ye doğrudan rapor veren bir sivil danışma komitesinin parçası haline gelmiştir. Çalışma grupları, başarısız olduğu düşünülen Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak yeni bir uluslararası organizasyonun yapısını tartışmış ve bu çalışmalar, nihayetinde Birleşmiş Milletler'in oluşturulmasına katkıda bulunmuştur (Conde, Burns, & Logevall, 2002, s. 22).

Rockefeller ailesinden birçok kişinin üyeliği bulunan CFR ile David Rockefeller'ın da ilişkisi uzun süreli ve etkili olmuştur. Kendisi CFR ile olan bu ilişkinin başlangıcını hatıratında şu şekilde aktarmıştır:

Benim neslimden birçok kişi gibi, II. Dünya Savaşı'ndan döndüğümde, yeni bir uluslararası yapı inşa edilmesi gerektiğine ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu çabaya liderlik etme konusunda ahlaki bir sorumluluğu olduğuna inanıyordum. Bu süreçte rol oynamaya kararlıydım ve küresel meselelerle ilgilenmek için New York'taki Dış İlişkiler Konseyi'ni en iyi yer olarak buldum (Rockefeller, 2002, s. 406).

David Rockefeller, CFR'ye 1941 yılında üye olmuş, 1949'da Konsey'in en genç üye olarak yönetim kuruluna seçilmiş ve 1970-1985 yılları arasında örgütün başkanlığını yapmıştır. Daha sonra 36 yıl kadar CFR'nin Konsey yönetim kurulu üyesi olarak görev almıştır. Bu dönemde, Rockefeller CFR'nin küresel etkisini artırmak için aktif olarak çalışmış ve örgütün vizyonunu şekillendirmiştir. Ayrıca, Rockefeller ailesi ve vakıfları aracılığıyla CFR'ye önemli mali destek sağlamıştır. Örneğin, 1937 yılında Rockefeller Vakfı'ndan alınan bir hibe ile CFR, Amerikan dış ilişkilerinin ekonomik ve politik alanlarında bilimsel araştırmaları teşvik etmek amacıyla iki araştırma burs programını kurmuştur. Programın ilk bursiyerlerden biri olan Percy W. Bidwell, daha sonra CFR'nin ilk araştırma direktörü olarak atanmıştır (Council on Foreign Relations, Timeline: 1921–2021, 2024).

Gonzales (2017)'ye göre, CFR aslında, Rockefeller ailesi ve diğer Wall Street bankacıları tarafından kurulmuştur. CFR üyelerinin çoğu, ulusların, sınırların ve egemenliğin artık modası geçmiş kavramlar olduğuna ve bu yapıların bankacıların kontrolü altında bir küresel hükümetle değiştirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Seçilmemiş CFR üyeleri, istihbarat teşkilatlarına ve askeriye sızarak ABD Hükümeti'nin üç dalı üzerinde sanal bir kontrol sağlamışlardır. Bu kişiler, ABD'nin "Görünmez Hükümeti"ni oluşturmuştur. Gonzales, CFR'nin Yönetim Kurulu Başkanı olarak kendini atayan David Rockefeller'ın, 2017'deki ölümüne kadar bu "Görünmez Hükümet"i de facto başkanı olarak görev yaptığını ifade etmiştir (ss. 23- 24).

2.6.2. “Görünmez Hükümet/ Elitler Sınıfı” Tartışmaları

ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in torunu olan köşe yazarı Edith Kermit Roosevelt, elit gücün "görünmez hükümet" olarak Amerikan politikaları üzerindeki etkisi üzerine bir açıklama yapmıştır. Roosevelt, iktidarın arkasındaki görünmez güç olarak tanımladığı uluslararası finans, iş dünyası, meslekler ve hükümetteki güç elitinin varlığını vurgulamıştır. Bu elitlerin büyük çoğunluğu kuzeydoğudan gelmekte olup, Beyaz Saray'da kim olursa olsun iktidarın çoğunu ellerinde tutmaktadır. Roosevelt, bu "meşru mafya" olarak adlandırdığı grubun, çoğu insan tarafından fark edilmemesine rağmen, üniversite profesörlerinden hükümet pozisyonlarına aday olan kişilere kadar geniş bir yelpazede etkisini gösterdiğini vurgulamıştır. Bu elitlerin gücü, ABD'nin politikalarını neredeyse her alanda şekillendirmiş ve derinlemesine nüfuz etmiştir. Bu

bağlamda, bu kişiler, Amerikan politik sisteminde görünmez ama hissedilir bir etki yaratmıştır (Perloff, 1988, s. 5).

Başkan John F. Kennedy'ye özel asistan olarak hizmet veren ve dış politika da dahil olmak üzere geniş bir yelpazede tavsiyelerde bulunan Arthur M. Schlesinger, Jr., Pulitzer Tarih Ödülü kazandığı “A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House” adlı biyografisinde, “American Establishment” olarak da adlandırılan “Elitler Sınıfı” için, şu ifadeleri kullanmıştır:

Uzun zamandır hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi yönetimlere sürekli bir şekilde tutucu ve sıklıkla yetenekli insanlar sağlayan yetenek deposu olan New York finans ve hukuk camiası elitler sınıfı American Establishment'ın kalbiydi. Başlıca kahramanları Henry L. Stimson ve Elihu Root; mevcut liderleri ise Robert A. Lovett ve John J. McCloy'dur. Ön örgütleri; Rockefeller, Ford ve Carnegie vakıfları ve Dış İlişkiler Konseyi, organları ise, New York Times ve Foreign Affairs dergisiydi. Roosevelt ve Truman, Elitler Sınıfı'nı serbestçe kullanmıştır. Bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi, Kuruluş'un sahip olduğu yetkinliklerden yararlanmak; ikincisi ise, liberal önderlik altındaki politikaların muhafazakâr karşıtlığı kışkırtabileceği durumlarda koruyucu bir renk kazanmak. Kimin kimi kullandığı asla net olmamakla birlikte, her iki taraf da bu belirsizlikten fayda sağlamaya devam etmiştir (Schlesinger, 2002, s. 134).

ABD'nin 39. Başkanı olarak görev yapan Jimmy Carter "Beyaz Saray Günlükleri" başlıklı kitabında David Rockefeller ve CFR'nin etkisini gözler önüne sermektedir. Humeynî'nin liderliğinde başlatılan İran isyanı nedeniyle 16 Ocak 1979'da İran'ı terketmek zorunda kalan Şah Muhammed Rızâ Pehlevî'nin (Kurtuluş, 2020, s. 563) tedavi için ABD'ye gelme talebi ile ilgili Başkan 9 Nisan 1979 Pazartesi günü günlüğüne şu notları düşmüştür:

9 Nisan'da David Rockefeller geldi ve görünüşe göre İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmesine izin vermem için beni ikna etmeye çalışıyordu. Rockefeller, Henry Kissinger ve Zbigniew Brzezinski, bunu ortak bir proje olarak benimsemiş gibiydiler. Bu çaba, ülke çapında bir kampanyaya dönüşecekti ve liderleri, benim üzerimde etkisi olduğunu düşündükleri herkesi işe aldılar. Yine de ihtiyatlı davranarak şahın başka bir ülkede kalmasının en iyisi olacağını düşündüm (Carter, 2010, s. 312).

Ekim 1979'da İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, kanser tedavisi için Amerika Birleşik Devletleri'ne kabul edilmiştir. Bu karar, İran'da büyük bir öfkeye neden olmuş ve 4 Kasım 1979'da İranlı militanlar Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ni basarak 52 Amerikalıyı rehin almıştır. Rehine krizi 444 gün sürmüş ve ABD-İran diplomatik ilişkilerini ciddi şekilde zedelemiştir. Şah, Amerika'dan ayrılarak Mısır'a sığınmış ve 27 Temmuz 1980'de orada ölmüştür. Bu olaylar, ABD-İran ilişkilerini kalıcı olarak etkilemiş ve 1980 Başkanlık seçimlerinde Jimmy Carter'ın yenilgisine katkıda bulunmuştur. Ronald Reagan, krizin çözümünden hemen sonra başkan olarak göreve başlamıştır (Kinzer, 2011, ss. 120- 135). Jimmy Carter'ın "Beyaz Saray Günlükleri" kitabında yer verdiği bu notlar ve ardından yaşanan gelişmeler, ABD'nin dış politika kararlarının arka planını ve önemli figürlerin etkisini gözler önüne sermektedir.

Amerikan kamuoyunda "Elitler Sınıfı", büyük iş dünyası ve köklü, zengin ailelerle ilişkilendirilir. Bu ailelerin oğulları, genellikle özel okullarda başlayıp Harvard, Yale, Princeton veya Columbia gibi üniversitelere devam eden geleneksel bir kariyer yolunu izlerler. Burada özel kulüplere katılan bu öğrencilerin en parlakları, Oxford'da lisansüstü eğitim alır. Akademiden sonra Wall Street'te uluslararası yatırım bankaları, hukuk firmaları veya aracı kurumlarda çalışmaya başlarlar. Siyasete ilgi duyanlar ise Brookings Enstitüsü veya Rand Corporation gibi düşünce kuruluşlarına katılır. Olgunlaştıkça, bazıları Rockefeller, Ford ve Carnegie gibi büyük vakıfların yönetim kurullarında yer alır ve nihayetinde federal hükümette yüksek pozisyonlara "kamu hizmeti"ne ilerlerler. Bu son grup için gerekli olan tek şey (uzun bir zamandır böyle), New York merkezli CFR üyeliğidir (Perloff, 1988, s. 5).

2.6.3. Konseye Üyelik Süreci

Dış İlişkiler Konseyi (CFR) üyeliği, yalnızca ABD vatandaşları ve vatandaşlık başvurusunda bulunmuş daimî ikamet edenler için açıktır. Üyelik başvurusunda bulunacak adayların 36 yaşından büyük olması, bir CFR üyesi tarafından yazılı olarak aday gösterilmesi ve üç ila dört kişi tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Yıllık başvuru son tarihleri 1 Mart ve 1 Kasım olup, yeni üyeler her yeni yılın Haziran ve Şubat aylarında seçilmektedir. Ayrıca, Stephen M. Kellen Dönem Üyesi Programı, bir sonraki nesil dış politika liderlerini yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu programa başvuracak adayların, ABD vatandaşı veya vatandaşlık başvurusunda bulunmuş daimî

ikamet eden olmaları, 30 ile 36 yaş arasında olmaları, bir CFR üyesi tarafından yazılı olarak aday gösterilmeleri ve iki ila üç kişi tarafından desteklenmeleri gerekmektedir. Yıllık son başvuru tarihi 10 Ocak olup, yeni dönem üyeleri her yeni yılın Haziran ayında seçilmektedir. Bu koşullar, CFR'nin üyelik sürecindeki titizliği ve adayların niteliklerini dikkatle değerlendirdiğini göstermektedir (Council on Foreign Relations, Membership Brochure, 2024).

CFR üyeleri, Altın, Gümüş ve Bronz kategorilerinde sınıflandırılmıştır. Bu kategoriler, genellikle şirketlerin sağladıkları mali katkılar ve CFR'ye olan bağlılıklarına göre belirlenir. Önde gelen Altın üyeler arasında Amazon, Bank of America, Blackrock, Chevron, Citi, Exxon Mobil, Goldman Sachs, Google, JPMorgan Chase, Mastercard, Meta, Morgan Stanley, Nasdaq ve Visa gibi büyük firmalar yer alır. Dikkate değer Gümüş üyeler arasında McKinsey & Company ve PayPal, önemli Bronz üyeler arasında ise Apple Inc. ve Microsoft Corporation bulunur (Council on Foreign Relations, Corporate members, 2024).

Son 40 yılda, çoğu Amerikan Başkanı, Başkan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı, Ulusal Güvenlik Danışmanı, CIA Direktörü, Yüksek Mahkeme yargıçları, yüksek rütbeli Pentagon subayları, Federal Rezerv Bankası ve ABD İç Gelir Servisi direktörleri CFR üyesi olmuştur. Yüksek tirajlı gazetelerin ve dergilerin çoğu, TV ağları ve yayın evleri de CFR'nin kurumsal üyeleridir. Ayrıca, ana akım medyada etkili olan gazetecilerin çoğu CFR üyesidir (Gonzales, 2017, s. 23).

2.6.4. Konsey Toplantıları

CFR, sık sık Washington'dan veya yabancı ülkelere üst düzey devlet adamlarının konuşma yaptığı ve ardından üyelerle tartışmaların gerçekleştirildiği toplantılar ve akşam yemekleri düzenler. Bu toplantılarda konuşulanlar kayıtlara geçmez ve alıntı yapılamaz. Bu kuralın ihlali, CFR'den ihraç edilme sebebi olarak kabul edilmektedir. Konsey, alıntı yapılmama politikasının samimiyeti teşvik etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Ancak, eski bir CFR üyesi olan ekonomist John Kenneth Galbraith, bu uygulamayı "bir skandal" olarak nitelendirmiştir. Galbraith, "Neden iş adamları, hükümet yetkilileri tarafından genel halka açık olmayan bilgilerle bilgilendirilsin ki,

özellikle bu bilgiler finansal olarak avantaj sağlayabilecek nitelikteyken?” şeklinde eleştiride bulunmuştur (Perloff, 1988, s. 6).

2.6.5. Konsey ve Türkiye

CFR toplantılarından biri, Cumhuriyet Gazetesi haberine göre, Türkiye’de gerçekleştirilmiştir. Haberde, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün CFR’den bir heyet ve ‘Atlantik Ortaklık Programı’ çerçevesinde seçilmiş generallerle birlikte Devlet Konukevi’nde yemek yedikleri bildirilmiştir. Haberde, CFR heyetinin -Rockefeller Vakfı tarafından verilen hibelerle desteklenen (RF- Annual Report, 1995, s. 86)- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı’ndaki (TESEV) toplantılara katıldığı ve Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin konuğu olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, CFR’nin kuruluşuna değinildikten sonra Prof. Dr. Ümit Sayın’ın görüşlerine yer verilmiştir. Prof. Dr. Ümit Sayın, “CFR’nin amacının Amerika’nın bağımsızlığını tek dünya hükümetine dönüştürmek olduğunu” ileri sürmüştür. Bu görüş, CFR’nin küresel imparatorluk peşinde koşan bir organizasyon olduğu ve ulusal egemenlikler üzerinde etkili politikalar geliştirdiği yönündeki eleştirileri güçlendirmiştir. Ayrıca, Dışişleri Bakanı Ali Babacan’ın Bilderberg toplantısına katılması ve ardından CFR heyetinin Abdullah Gül tarafından ağırlanması, Türkiye’nin küresel politikalar ve örgütlerle olan ilişkilerini güçlendirme çabası olarak yorumlanmıştır (Kansu, 2003, s. 17).

Daha sonra 11. Cumhurbaşkanı sıfatıyla Abdullah Gül, New York’ta düzenlenen CFR toplantısında yaptığı konuşmasında Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Arap Dünyası’ndaki dönüşümlerden, özellikle Mısır ve Suriye’deki güncel durumlardan bahsetmiştir. Orta Doğu’da etnik ve mezhepsel kimliklerin artan etkisine ve ulusal kimliklerin zayıflamasına dikkat çekmiştir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğünün uzun vadeli istikrarın teminatı olduğunu vurgulamış, Türk-Amerikan ilişkilerinin önemine değinmiştir. Türkiye ve ABD’nin birçok uluslararası konuda iş birliği yapması gerektiğini belirtmiş, CFR’nin bu ilişkilerin derinleştirilmesine katkı sağladığını vurgulamıştır (Gül, CFR konuşması, 2013).

Hâlihazırda beş binden fazla (5,348) üyesi bulunan CFR’nin üyeleri arasında bir dönem Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanlığı görevini yürüten Hafize

Gaye Erkan da bulunmaktadır (Council on Foreign Relations, Membership Roster, 2024).

2.6.6. Global İlişkiler Forumu

Global İlişkiler Forumu (GIF), 2009 yılında tüzel kişilik kazanan ve CFR'nin uluslararası bir inisiyatifi olan Konseyler Konseyi'nin (Council of Councils- CoC) Türkiye üyesidir. CoC, dünyanın önde gelen dış politika enstitülerini bir araya getirerek, küresel yönetim ve çok taraflı iş birliği konularında ortak bir diyalog platformu oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu girişim, uluslararası tehditler ve fırsatlar konusunda fikir alışverişinde bulunmayı ve bu fikirleri üye ülkelerdeki yüksek düzey dış politika çevrelerine taşımayı hedeflemektedir. CFR, bu inisiyatifi dünya genelindeki dış politika enstitülerinin temsilcilerinden oluşan bir ağ kurarak başlatmıştır. Ağın amacı, küresel yönetim sorunlarına yönelik yenilikçi çözümler bulmak ve bu çözümleri kamuoyu ve politika yapıcılar nezdinde tartışmaktır (Council on Foreign Relations. About Us- Council of Councils, 2024).

Türkiye'nin farklı alanlarda yetiştirdiği, uluslararası platformlarda ülkemizi temsil etmiş akademisyen, emekli büyükelçi, sanatçı, emekli silahlı kuvvetler mensubu, siyasetçi, hukuk insanı, basın mensubu, iş insanı ve bürokratlar tarafından kurulan GIF'in ilk genel kuruluna kadar Rahmi M. Koç'un başkanlığında, Hanzade Doğan Boyner, Hasan Çolakoğlu, Metin Fadıllıoğlu, Memduh Karakullukçu, Sönmez Köksal, Gülsün Sağlamer ve Özdem Sanberk'ten oluşan geçici yönetim kurulu görev yapmıştır. Yönetim kurulu üyeleri dışında Vural Akışık, Piraye Antika, Pekin Baran, Süher Pekinel Baran, Fatih Birol, Edip Başer, Aslı Başgöz, Feyyaz Berker, Gülsün Bilgehan, Yılmaz Büyükerşen, Yavuz Canevi, Hikmet Çetin, Salim Dervişoğlu, Ömer Dinçkök, Ali Doğramacı, Turgay Durak, Bülent Eczacıbaşı, Tarhan Erdem, Cemal Kafadar, Vili Kamhi, Üner Kırdar, Cem Kozlu, Muhsin Menekşer, Gürler Ünlüçay, Altan Öymen, Ersin Özince, İlter Türkmen, Rıza Türmen, Tomris Türmen, Solmaz Ünaydın, Rona Yırcalı ve Volkan Vural gibi isimler de GIF'in kurucuları arasında yer almıştır. GIF uluslararası alanda araştırma, tartışma ve çalışmalar yürütmüştür. Türkiye'de ve dünyada toplum için önemli hizmetlerde bulunmuş liderleri davet ederek tartışma platformları yaratmıştır (Taşcı, 2009, s. 19).

GIF, bu bağlamda çok sayıda önemli toplantılar düzenleyerek küresel sorunlara çözüm bulma konusundaki etkin rolünü sürdürmektedir. Örneğin, Bill & Melinda Gates Vakfı, Sıtma ve İhmal Edilmiş Tropik Hastalıklar Strateji Uzmanı Aysu Uygur ile 4 Kasım 2021 tarihinde bir toplantı düzenleyerek sıtma ve tropik hastalıklarla mücadele stratejilerini ele almıştır (GIF, Bill & Melinda Gates Vakfı temsilcisi ile toplantı, 2021). CFR Uluslararası Kurumlar ve Küresel Yönetişim Programı Direktörü Dr. Stewart M. Patrick ile yapılan 15 Haziran 2021 tarihli toplantıda ise uluslararası kurumlar ve küresel yönetim konuları tartışılmıştır (GIF, CFR Uluslararası Kurumlar ve Küresel Yönetişim Programı Direktörü ile toplantı, 2021). Ayrıca, Ford Motor Company eski CEO'su Jacques Nasser ile düzenlenen akşam yemeğinde otomotiv endüstrisi ve yönetim stratejileri üzerine görüş alışverişinde bulunulmuştur (GIF, Ford Motor Company Eski CEO'su ve Başkanı ile akşam yemeği, 2022). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Acil Durumlar ve Dayanıklılık Bürosu Direktörü Rein Paulsen ile yapılan çevrimiçi toplantıda ise tarım ve gıda güvenliği konularında acil durum ve dayanıklılık stratejileri konuşulmuştur (GIF, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ile toplantı, 2024).

GIF Yuvarlak Masa Toplantıları Serileri ile Güvenlik, Ticaret, Yükseköğretim, Büyükelçiler, İş Dünyası, Bilim İnsanları, AB, Transatlantik Bağlar, İklim ve Çevre, Teknoloji ve Sosyoekonomik Dönüşüm, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Küresel Ekonomi ve Türkiye, Asya, Orta Doğu- Kuzey Afrika, Politika Yapıcılar ve Ad Hoc Toplantıları düzenlenmektedir. Bu yuvarlak masa toplantıları kapsamında, YÖK Başkanları, TÜSİAD temsilcileri, Büyükelçiler ile toplantılar gerçekleştirilmektedir (GIF, Yuvarlak Masa Toplantıları Serisi, 2024). Bu etkinlikler, GIF'in neredeyse her alanda ne kadar etkin bir rol oynadığını ve çeşitli alanlardaki önemli konular üzerine geniş bir yelpazede toplantılar düzenlediğini göstermektedir.

Ancak, Türkiye'de bazı çevreler, GIF ve CFR'nin etkisini eleştirel bir perspektiften değerlendirmektedir. Özellikle CFR'nin güçlü bir Siyonizm lobisi ve derin yapılanma olarak görülmesi, bu tür uluslararası kuruluşların Türkiye üzerindeki etkisi hakkında tartışmalara yol açmıştır. Bu bağlamda, CFR'nin Türkiye ayağının, Global İlişkiler Forumu adı altında örgütlendiği ve CFR Turkey olarak tanımlandığı belirtilmiştir. Bu

yapının, Türkiye'de çeşitli alanlardaki politika ve stratejileri etkilemek amacıyla önemli toplantılar ve etkinlikler düzenlediği de vurgulanmıştır (Uzun, 2013, s. 1).

2.7. Trilateral Komisyon

1970'lerde ABD ekonomisi resesyon, artan enflasyon ve azalan üretimle zayıflamıştır. Bu dönemde, Japonya ve Avrupa, özellikle Almanya ekonomileri güçlenmiştir. Columbia Üniversitesi'nden Profesör Zbigniew Brzezinski, Batı Avrupa, Japonya ve ABD arasında iş birliğini öneren bir kitap yazmıştır. Bu fikri destekleyen Chase Manhattan Bank Başkanı David Rockefeller, 1973'te Trilateral Komisyon'u kurmuştur. Komisyon, ticaret, finans, gelişmekte olan ülkelerle ilişkiler ve küresel enerji krizi gibi konulara odaklanmıştır. İlk toplantılarında parasal reform ve iş birliği konuları tartışılmıştır (U.S. Department of State. Trilateral Diplomacy, 2024).

Trilateral Komisyon, ABD ve başlıca müttefikleri olan Kanada, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki artan karşılıklı bağımlılığın getirdiği zorluklarla başa çıkmak ve bu ülkeler arasındaki iş birliğini artırmak amacıyla kurulmuştur. Trilateral Komisyon, Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik bölgelerini temsilen üç bölgesel başkan tarafından yönetilmektedir. Bu başkanlara, birkaç yardımcı ve bir icra komitesi destek vermektedir. Komisyonun üyeleri, raporları değerlendirmek ve stratejik tartışmalar yapmak üzere her yıl toplanır ve bu toplantının yeri her yıl dönüşümlü olarak üç bölge arasında değişir. Bunlara ek olarak yıl boyunca çeşitli bölgesel ve ulusal toplantılar da düzenlenir. Komisyonun bölgesel merkezleri Paris, Washington, D.C. ve Tokyo'da yer almaktadır (Encyclopedia Britannica, Trilateral Commission, 2024).

Komisyon'un başlangıçtaki imajı, kısa sürede komplocu doğasını vurgulayan başka bir imajla yer değiştirmiştir. Bu imaj, Amerikan dış politika yapımında kilit politika yapıcılarının yakın kişisel bağlarını ve ortak geçmişlerini vurgulayan Elit Teorisi yorumuna dayandırılmıştır. Elit Teorisi, liderlerin Amerikan toplumunun geri kalanının sahip olduğu hedeflerle çelişen hedefler peşinde koştuklarını ve halkın sesini dinlemek yerine onu manipüle etme eğiliminde olduklarını savunmuştur (Hastedt, 2004, s. 483).

David Rockefeller bu konuda hatıratında şu ifadelere yer vermiştir:

Kurucusu olduğum hiçbir organizasyon, Trilateral Komisyon kadar kamuoyunun incelemesini ve dikkatini çekmemiştir. Pat Robertson, Trilateral Komisyon'un bir dünya hükümeti kurmaya çalıştığını ve köklerinin 'kötülüğün derinliklerinden' geldiğini iddia etmiştir. Oğlum Richard, 1970'lerde Harvard'da öğrenci iken, arkadaşlarının Trilateral Komisyon'un 'kötü bir komplonun' parçası olduğunu düşündüklerini bana söylemiştir (Rockefeller, 2002, s. 415).

Washington Post gazetesinde yayımlanan bir haberde Trilateral Komisyon'un 400'e yakın üyesi ve önceki birçok üyesi hakkında bazı bilgiler paylaşılmıştır. Haberde, Trilateral Komisyon'a karşı yöneltilen "Gölge Hükümet", "American Establishment", "Küresel Elit" ifadelerini eleştirerek, “dünyayı gerçekten onlar yönetiyorlar. Ancak, bu durumun Trilateral Komisyon'a üye olmaları ile doğrudan bir ilgisi yoktur. Trilateral Komisyon, aslında dünyayı zaten yöneten kişilerin bir araya geldiği bir kulüp gibidir” ifadelerine ve Trilateral Komisyonu'nun üyelerine yer verilmiştir (Mills, 1992). Habere göre, Federal Rezerv Sistemi'nin eski başkanı ve komisyonun yeni Kuzey Amerika başkanı Paul Volcker, Sony'nin başkanı ve CEO'su, Japon başkanı Akio Morita ve Almanya'nın Hür Demokrat Parti lideri, Avrupa başkanı Kont Otto Lambsdorff gibi isimler bu komisyonun önemli üyeleri arasında yer almaktadır. Geçmişteki ve mevcut üyeler arasında AT&T, ITT, Xerox, Mobil, Exxon, Chase Manhattan Bank, First Chicago Corp., General Electric, TRW, Archer Daniels Midland, PepsiCo, RJR Nabisco ve Goldman Sachs gibi büyük şirketlerin üst düzey yöneticileri bulunmaktadır. Ayrıca, Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski, Robert S. McNamara ve George Shultz gibi eski dış politika uzmanları da bu komisyonun üyelerindendir. Beş ABD senatörü, John D. Rockefeller IV ve Temsilciler Meclisi Başkanı Tom Foley gibi isimler de komisyonun üyeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, çeşitli üniversitelerden profesörler de bu seçkin grup içinde bulunmaktadır (Mills, 1992). 17 Haziran 2024 tarihinde güncellenen üye listesinde Bülent Eczacıbaşı ve Güler Sabancı üye olarak yer alırken, Levent Tüzün David Rockefeller Bursiyeri olarak yer almıştır (Trilateral Commission, T.C. Membership List, 2024).

Trilateral Komisyon genellikle her yıl bir veya iki rapor yayımlar. Bu raporlar, komisyon üyelerinin fikir birliğini yansıtmak için tasarlanmamıştır; bunlar, bir yazar

ekibinin ortak çalışmasının ürünüdür. Son raporlar arasında *Rusya'yı Angaje Etmek* (1995), *Enerji Güvenliğini Sürdürmek* (1996), *Geniş Orta Doğu'da Ortak Amaçları İlerletmek* (1998), *Yeni Orta Asya* (2000), *Yeni Bir Kapitalizm Ruhu: Daha Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Ekonomilere Doğru* (2022) bulunmaktadır (Hastedt, 2004, s. 484).

2.8. Bilderberg Toplantıları

Bilderberg toplantıları, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı önde gelen bireylerin katılımıyla yıllık olarak düzenlenen tartışma gruplarıdır. İlk kez Mayıs 1954'te Hollanda Prensi Bernhard tarafından, II. Dünya Savaşı'nda İngiliz istihbaratında görev yapmış Joseph Retinger'in teşvikiyle Oosterbeek'te toplanmıştır. Retinger, Atlantik topluluğu içindeki gergin ilişkilerden endişe duyarak, bu konuları tartışmak üzere önemli şahsiyetleri bir araya getirmeyi hedeflemiştir. İlk toplantıya 11 Amerikalı ve 11 Batı Avrupa ülkesinden 50 delege katılmış, bunlar arasında politikacılar, iş adamları, gazeteciler ve sendikacılar yer almıştır. Amerikalı delegeler arasında David Rockefeller da hazır bulunmuştur. Toplantıda David Rockefeller'dan Amerikan perspektifinden dünya ekonomisi için beklentiler üzerine bir rapor hazırlaması istenmiş ve bu raporda ABD'de istikrarlı ekonomik büyüme ve dünya ticaretinde güçlü bir toparlanma öngörülmüştür. Bu olumlu tahminler kısa sürede gerçekleşmiş ve bu başarı, Rockefeller'ın güvenilirliğini artırmıştır. Toplantının faydalı olduğu kabul edilmiş ve ertesi yıl tekrar toplanılmasına karar verilmiştir. Toplantıya, ilk kez toplandıkları Oosterbeek'teki otelin adı olan "Bilderberg" adı verilmiştir (Rockefeller, 2002, ss. 410-411).

Cumhuriyet Gazetesi dünya üzerindeki en iyi Bilderberg analizcisi olduğu söylenen Daniel Estulin ile yapılan bir röportaja yer vermiştir. Neredeyse tüm Bilderberg toplantılarını takip eden Estulin, Bilderberg grubunu şu şekilde tarif etmiştir: “Soğuk Savaş’ın en önemli parçalarından biriydi. Egemen hükümetlere kendi oligarşik ve finansal taleplerini dayatmak adına kullanılan bir araçtı. Bilderberg’i net bir ideolojiyi paylaşan ve bunun için dünya çapında çok güçlü finansal kurumları bir araya getiren insanlar topluluğu olarak düşünebiliriz” (Ülkütekin, 2012, s. 4). Estulin’e göre, nihai amaçları kontrol olan güçler, bu hedeflerini çeşitli yollarla ve farklı kisveler altında gerçekleştirmişlerdir. Kontrolün önemli unsurlarından biri uluslararası hâkimiyettir.

Bu hâkimiyetçi hareket, gerçekten de Fransız Devrimi sırasında başlamıştır. Napolyon döneminde, modern zamanların ilk faşist eylemi olarak kabul edilen Jacobin terörü gözlemlenir. Hâkimiyet fikri, Napolyon'un faşist diktatörlüğü sırasında ortaya çıkmıştır. Bilderberg toplantılarının temel hedefi, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın elit kesimleri arasında dünyayı daha etkili bir şekilde yönetmek için iş birliği kurmaktır. Bu elitler, kendi ifadeleriyle, bir "amaç aristokrasisi" oluşturmayı amaçlar. Bu süreçte, devasa kartellerin küresel ağları oluşturularak, dünya üzerindeki her devletten daha büyük bir güç konsolidasyonu sağlanır. Bu da insanların ihtiyaçlarını belirleme yetisini bu güçlerin eline verir. Bu durum, insanlığın en büyük tehditlerinden biri olan bu güç kombinasyonunu ortaya çıkarır (Ülkütekin, 2012, s. 4).

Guardian ise 2024 yılı Bilderberg toplantısı için şu ifadelere yer vermiştir (Skelton, 2024):

Rusya, Çin, Orta Doğu, iklim – ve Ukrayna ve Dünya başlıklı Ukrayna oturumu, daha geniş bir dünya savaşı olasılığına dair endişe verici bir ima taşımaktadır. Pfizer CEO'su, Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi başkanı ve İnsan Genom Projesi'ni yöneten kişi tarafından tartışılan Biyolojinin Değişen Yüzleri konusu olduğunda, polis sirenlerinin yanı sıra alarm zillerini neredeyse duyabilirsiniz. 2024'te Bilderberg dünyası tehditlerle dolup taşıyor; bu, konferans katılımcısı ve Finlandiya başkanı Alexander Stubb'un son zamanlarda "her şeyin silah haline getirilmesi" olarak tanımladığı şeydir. Bu, yapay zekâ gibi yıkıcı teknolojiler tarafından yönlendirilen "melez saldırıların" bir dünyasıdır. Bu yılki toplantıda yapay zekâ (AI) güvenliği üzerine bir oturum bile var, AI'ya adanmış iki oturumdan biri, AI'yı Bilderberg'in gündeminin başına yerleştiriyor. Konferans salonu, Google DeepMind, Microsoft AI, Mistral AI ve Anthropic'in başkanları da dâhil olmak üzere teknoloji önderleriyle dolup taşıyor ve bu etkinliği kendi başına yüksek düzeyde bir AI zirvesi haline getiriyor (Skelton, 2024).

Yapay zekâ ve veri analiz şirketi Palantir'in CEO'su ve kurucu ortağı olan Alex Karp ile ilgili haberde yer verilen ifadeler dikkat çekicidir:

Savaş; araştırma ve geliştirme için müthiş bir fırsattır; Karp'ın dediği gibi: "Savaş alanında yapabileceğimiz şeyler var ki bunları yerel bir bağlamda yapamayız.". Bu arada, Filistin'de Palantir teknolojisi, İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) tarafından "savaşla ilgili görevleri desteklemek" için kullanılmaktadır. Bu saldırılar, şirketin mali durumuna olumlu yansımıştır. Karp, "Ürünlerimize büyük talep var," diye hevesle belirtmiştir (Skelton, 2024).

2.8.1. Toplantılara Türkiye’den Katılanlar

Cumhuriyet Gazetesi’nin haberinde ayrıca 2012 yılında Bilderberg toplantısına katılan isimlere de yer verilmiştir. Mustafa Koç, Ali Babacan, Serpil Temuray, Fuat Keyman, Enis Berberoğlu bu isimler arasındadır (Ülkütekin, 2012, s. 4). Bilderberg Toplantı katılımcı listelerine göre ise Mehmet Fatih Ceylan, Refet Gürkaynak, Ömer Koç, Soli Özel, Barçın Yinanç 2023 yılında gerçekleştirilen Bilderberg toplantısına Türkiye’den katılmıştır (Bilderberg Meetings, Participants 2023). 2024 yılında toplantı katılımcıları arasında Mustafa Aydın, Kadri Gürsel, Ömer Koç Mehmet Şimşek, Sebnem Kalemli-Özcan yer almaktadır (Bilderberg Meetings, Participants 2024). Koç Holding Yönetim Kurulu Başkanı Ömer M. Koç hâlihazırda Bilderberg Toplantıları Yürütme Kurulu’nda da yer almaktadır (Bilderberg Meetings, Steering committee, 2024).

2.8.2. Toplantılar ile İlgili Tartışmalar ve Eleştiriler

Bilderberg grubunun küresel politikada oynadığı rol, sıklıkla tartışma konusu olmuştur. Grup, "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandırılan bir küresel sosyalist hükümet kurmayı amaçladığı iddiasıyla eleştirilmektedir. Bu bağlamda, Dice (2015)’e göre, Bilderberg elitinin hedefi, tüm dünya hükümetlerini tek bir birleşik sistem altında toplamaktır. Bu sistem, büyük servet dağılımı ve sınırsız ücretsiz yardımlarla bir Nanny Devleti olarak işlev görecektir. Dice, geçmiş ABD başkanlarının (George Bush Senior, Bill Clinton ve Barack Obama) "Yeni Dünya Düzeni" hedefini kamuoyuna açıkladıklarını ve bu hedefin sürekli bir kriz durumu aracılığıyla gerekçelendirildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda, liderlerin küresel bir hükümet veya sistem oluşturma amacıyla hareket ettikleri ve bu amacı meşrulaştırmak için kriz durumlarını kullandıkları öne sürülmektedir (Dice, 2015, s. 77).

Bilderberg grubunun hedeflerine ilişkin tartışmalarda, önemli siyasi figürlerin ifadeleri sıkça gündeme gelmektedir. Örneğin, George Bush Senior, "Yeni Dünya Düzeni"nin büyük bir fikir olduğunu belirtmiştir. Bu ifade, onun küresel bir düzen oluşturma bakış açısını yansıtmaktadır. Benzer şekilde, Federal Rezerv Bankası'nın "babası" olarak bilinen Paul Warburg'un oğlu James Warburg, dünya hükümetinin kaçınılmaz olduğunu ve bunun fetih yoluyla mı yoksa rıza yoluyla mı kurulacağını önemli olduğunu dile getirmiştir (Dice, 2015, s. 77).

David Rockefeller, ideolojik aşırı uçların Rockefeller ailesini Amerikan siyasi ve ekonomik kurumları üzerindeki etkilerinden dolayı eleştirdiğini ve aileyi uluslararası düzeyde daha bütünleşik bir küresel yapı kurmakla suçladıklarını belirtmiştir. Rockefeller, bu suçlamalardan rahatsız olmadığını ve "daha bütünleşik bir küresel siyasi ve ekonomik yapı" inşa etme çabalarını şu sözlerle kabul etmiştir:

Bir asırdan fazla bir süredir, siyasi yelpazenin her iki ucundaki ideolojik aşırıcular, Castro ile karşılaşmam gibi iyi bilinen olayları kullanarak Rockefeller ailesine Amerika'nın siyasi ve ekonomik kurumları üzerinde sahip olduğumuz iddia edilen aşırı etki nedeniyle saldırmışlardır. Hatta bazıları, ailemin ve benim, Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarına karşı çalışan gizli bir grubun parçası olduğumuza, "uluslararası" olarak nitelendirildiğimize ve daha entegre bir küresel siyasi ve ekonomik yapı oluşturmak için dünya çapındaki diğerleriyle iş birliği yaptığımıza inanıyorlar. Eğer bu suçlama ise, suçluyum ve bundan gurur duyuyorum (Rockefeller, 2002, s. 405).

2.9. Rockefeller Kardeşler Fonu (Rockefeller Brothers Fund)

Rockefeller Brothers Fonu (RBF), John 3rd, Nelson, Winthrop, Laurance ve David isimli beş Rockefeller kardeş tarafından 1940 yılında kurulmuş, sonrasında ise kardeşleri Abby de bu projeye dâhil olmuştur. Bu fon, kardeşlerin ilgi duydukları projelere destek sağlama amacına hizmet etmiştir. Fon sayesinde araştırma yapma ve bağış faaliyetlerini organize etme imkânı bulmuşlardır. Babaları John D. Rockefeller Jr., 1951 yılında bu fona önemli bir bağışta bulunmuş, 1960 yılında ise fon, babalarının mirası ile büyük bir destek almıştır. İlk yıllarında fon, Lincoln Center'ın inşası ve Colonial Williamsburg'un restorasyonu gibi projelere finansal destek sağlamış, Güney Bölgesel Konseyi ve Ulusal Kentsel Lig aracılığıyla ırksal adalet ve eşitlik mücadelesine katkıda bulunmuş ve çeşitli sosyal yardım kuruluşları, kilise grupları ve hastanelere yardım etmiştir. 1956 ile 1960 yılları arasında, Harvard Profesörü Henry Kissinger tarafından yönetilen Özel Çalışmalar Projesi, ABD'nin ulusal amaçlarını netleştirmeye ve ulusal politika için ilkeler oluşturmaya çalışmıştır. Bu projenin raporları, 1961 yılında "Amerika İçin Perspektif: Rockefeller Panel Raporları" adı altında yayımlanmıştır. Günümüzde, RBF'nin hibe programı, demokratik uygulamalar, sürdürülebilir kalkınma ve barış ve güvenlik olmak üzere üç ana tema etrafında şekillenmiştir. Coğrafi olarak ise güncel odak noktası New York City, Batı

Balkanlar ve Güney Çin bölgeleri olmuştur. 1999 yılında RBF, Charles E. Culpeper Vakfı ile birleşmiş ve bu birleşme, fonun varlıklarını ve sanat ile kültürel organizasyonlar için sağlanan fonları büyük ölçüde arttırmıştır. Bugüne kadar, üç nesil Rockefeller ailesini temsil eden üç düzineden fazla üye mütevelli olarak görev almıştır (Szanto, 2011, ss. 17- 20).

The Guardian Gazetesi'nin 2014 yılına ait bir haberine göre; vakıfları, dini grupları, sağlık kuruluşlarını, şehirleri ve üniversiteleri içeren 800'den fazla küresel yatırımcı, önümüzdeki beş yıl içinde fosil yakıt yatırımlarından toplam 50 milyar ABD Doları tutarında bir çekilme taahhüdünde bulunmuştur. RBF de bu taahhüdü vererek fosil yakıt yatırımlarından çekilme kararı almıştır. Aile, servetini petrol şirketi Standard Oil'den elde etmiş olmasına rağmen, iklim değişikliğiyle mücadele amacıyla bu yatırımları sonlandırmayı planladığını açıklamıştır. Aile, özellikle kömür ve kumlu petrol alanlarındaki yatırımları azaltmayı ve daha sürdürülebilir ve çevre dostu enerji kaynaklarına yönelmenin önemine dikkat çekmiştir (Goldenberg, 2014).

Fon'un Barış İnşası Programı, Arap-İsrail çatışmasına yönelik hibelerle, çatışmanın önlenmesi ve yönetimi için yenilikçi ve işbirlikçi yaklaşımları destekleyerek kalıcı barışı sağlamayı amaçlar. Daniel Levy, bu Fon'un mütevelli heyeti üyesi olup, aynı zamanda fon alan birçok kuruluşla bağlantılıdır. Bunlar arasında ABD Ortadoğu Projesi (USMEP), J Street, Avrupa Dış İlişkiler Konseyi (ECFR) ve Yeni İsrail Fonu (NIF) bulunmaktadır. RBF, Arap-İsrail çatışmasında aktif olan son derece politize ve taraflı STK'ları finanse etmektedir. Bu STK'lar arasında Jewish Voice for Peace (Barış İçin Yahudi Sesi), Al-Shabaka, Defense for Children International – Palestine (Uluslararası Çocukları Savunma Örgütü – Filistin), Palestinian Medical Relief Society (Filistin Tıbbi Yardım Derneği), Medical Aid for Palestinians (Filistinlilere Tıbbi Yardım), Breaking the Silence (Sessizliği Bozmak), Akevot, Gisha, Yesh Din ve Who Profits yer almaktadır (Rockefeller Brothers Fund: NGO Monitor, 2024).

2.10. Nüfus Konseyi (Population Council)

II. Dünya Savaşı sonrasında, Rockefeller Vakfı, Amerikan hükümetinin teknik yardım programları ve çok taraflı kalkınma organizasyonlarıyla birlikte geniş bir alanda faaliyet göstermeye başlamıştır. Vakıf, ABD'nin Soğuk Savaş ideolojilerini paylaşılarak

yardımları, demokrasiyi teşvik etmek ve geri kalmış ülkelerin Komünist olmasını engellemek için bir araç olarak görmüştür. 1960'lara gelindiğinde, tarımın gıda üretimi ve sosyal meseleler üzerindeki etkisi daha belirgin hale gelirken, nüfus çalışmaları Vakfın programlarında giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

John D. Rockefeller III tarafından 1952'de kurulan Nüfus Konseyi, onun küresel nüfus artışı, aile planlaması ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin sağlık sorunlarına duyduğu derin ilgiyi yansıtan bir girişimdir. Rockefeller, daha önce Rockefeller Vakfı'nda mütevellî olarak edindiği deneyimlerden ilham almıştır. O dönemde Vakıf, nüfus konusunu yalnızca gıda üretimi açısından ele alıyordu. Ancak Rockefeller, bu yaklaşımın yeterli olmadığını düşünerek, nüfus sorunlarını daha geniş bir perspektiften ele almayı amaçlamıştır. Bu nedenle, insan doğurganlığı, doğum kontrol yöntemleri ve bu alandaki araştırmalar gibi o dönem için oldukça tartışmalı sayılabilecek konulara odaklanan Nüfus Konseyi'ni kurmuştur (Rockefeller Brothers Fund, Population Council, 2024).

Nüfus Konseyi, özellikle üç alanda aktif olarak faaliyet göstermektedir: HIV/AIDS; üreme sağlığı ve yoksulluk, cinsiyet ve gençlik. Konseyin merkezi New York City'de olup, dünyanın çeşitli ülkelerinde ek ofisleri bulunmaktadır. Population Council, kadınlar ve gençlerin refahı ile de ilgilenmekte olup, kadın sünneti, finansal okuryazarlık eksikliği, cinsel ve cinsiyete dayalı şiddet, zorla evlendirme ve sosyal izolasyon gibi uygulamalarla mücadelede aktif rol almaktadır. Konseyin desteklediği projeler arasında Gana'da yürütülen Toplum Temelli Sağlık Planlama ve Hizmetleri (CHPS), Afrika'da kontraseptiflere erişimi artırmayı amaçlayan Acil Kontraseptifler üzerine Afrika Forumu (ECafrique) ve CHPS tarafından geliştirilen stratejileri diğer Sahra Altı Afrika ülkelerinde uygulamayı amaçlayan Topluluk Sağlık Hizmeti Erişilebilirliğini Genişletme Ağı (ExCHANGE) yer almaktadır (Encyclopedia Britannica, Population Council, 2023).

Konsey, nüfus sorunlarına çeşitli açılardan yaklaşmıştır. Temel tıbbi araştırmalar, uygun maliyetli ve etkili doğum kontrol yöntemlerinin geliştirilmesi, halkı bilinçlendirme faaliyetleri, teknik destek, profesyonel eğitim ve uzun vadeli planlama çalışmaları, Konsey'in ana faaliyet alanlarını oluşturmuştur. Bu alanlarda başarılı olabilmesi için Konsey'in finansal olarak güçlü bir temele ihtiyacı vardı. Bu noktada,

1955 yılında RBF, Konsey'e neredeyse yarım milyon ABD Doları bağış yaparak onun sağlam bir şekilde ayakta durmasını sağlamıştır. RBF, 1970'lere kadar da çeşitli faaliyetler için önemli miktarda destek sağlamaya devam etmiştir. Konsey'in kurucu yönetim kurulu üyelerinden biri olan Detlev Bronk, aynı zamanda Rockefeller Üniversitesi'nin başkanıydı. Bu durum, Konsey'in ne kadar prestijli ve iyi organize edilmiş bir kuruluş olduğunu göstermektedir (Rockefeller Brothers Fund, Population Council, 2024).

1982'de, Rockefeller Vakfı'nın nüfus konusuna daha derin bir şekilde angaje olmaya yöneldiğinin bir göstergesi olarak, Dünya Bankası'nın Nüfus, Sağlık ve Beslenme Departmanı Direktörü olan Kanadalı Doktor John R. Evans, vakfın mütevelli heyetine seçilmiştir. Evans, daha sonra 1987-1995 yılları arasında vakfın başkanı olmuştur. 1983 yılında ise vakıf, kadınların statüsü ve rollerinin doğurganlık ile olan bağlantılarını, özellikle kadınların eğitiminin aile büyüklüğü üzerindeki etkisini incelemek üzere Harvard Üniversitesi aracılığıyla bir araştırma programı başlatmıştır (Iacobelli & Shubinski, 2022).

Bu bölümde Rockefeller ailesinin sadece büyük çapta etkiye sahip olan yatırımlarına değinilmiştir. Buradan dahi Rockefeller ailesinin öyküsünün, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, küresel düzeyde de derin izler bıraktığı anlaşılmaktadır. John D. Rockefeller'ın petrol endüstrisindeki yenilikçi ancak acımasız stratejileri, yalnızca kendi servetini katlamakla kalmamış, aynı zamanda modern kapitalizmin temellerini de atmıştır. Ancak ailenin etkisi bunun çok ötesine geçmiştir. Aile, servetini ve nüfuzunu kullanarak dünya çapında hayırseverlik, eğitim, tıp ve bilim alanlarına yön veren bir güç haline gelmiştir. Bu etkilerin en somut örnekleri, Rockefeller Vakfı ve diğer bağlı kuruluşlar aracılığıyla hayata geçirilen projelerde görülmektedir.

Rockefeller ailesi, özellikle sağlık alanında kalıcı bir miras bırakmış ve modern tıbbın özellikle klinik tıbbın gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. John D. Rockefeller, tıp ve halk sağlığına yaptığı yatırımlarla dünya genelinde sağlık sistemlerinin güçlendirilmesine destek verirken aynı zamanda sağlık politikalarının belirlenmesine de öncülük etmiştir. Vakıf; sıtma, sarıhumma vb. bulaşıcı hastalıklarla mücadelede önemli rol oynamış, tıbbi araştırmaları destekleyerek sağlık hizmetlerine erişimi

artırmayı amaçlamıştır. Ayrıca, Rockefeller Üniversitesi'nin kurulması, biyomedikal bilimlerde çığır açan araştırmalara zemin hazırlamış ve birçok Nobel ödüllü bilim insanının yetişmesine vesile olmuştur. Bu çabalar, aile tarafından insanlığın refahına yönelik uzun vadeli bir vizyonun parçası olarak görülmektedir. Bu vizyon doğrultusunda, Rockefeller ailesi günümüzde de sağlık sektörüne olan etkisini sürdürmektedir. Aile, dünyanın önde gelen ilaç şirketlerinden³⁶ bazılarını —Pfizer, Moderna, Merck, Amgen ve Regeneron— yatırımlar yaparak, sağlık alanındaki etkinliğini ve etkisini korumaktadır (StockZoa, Pfizer Inc.; StockZoa, Moderna, Inc.; StockZoa, Merck & Co., Inc.; StockZoa, Amgen Inc.; StockZoa, Regeneron Pharmaceuticals, Inc., 2024).

Rockefeller Grubu, 2014 yılında Boston merkezli gayrimenkul yatırım yönetim firması TA Realty'nin çoğunluk hissesini satın alarak ABD'deki gayrimenkul yatırım yönetim platformunu güçlendirdi. Aynı zamanda, 2010'da Avrupa merkezli Europa Capital'a yatırım yaparak uluslararası varlık yönetimi faaliyetlerini genişletti. Bu stratejik adımlar, Rockefeller Group'un küresel gayrimenkul yatırım yönetimindeki büyümesini ve çeşitlenmesini desteklemektedir (The Rockefeller Group, 2014). Rockefeller Grubu, ABD merkezli bir gayrimenkul yatırımcısı olarak, Bulgar haber ajansı Novinite'in haberine göre, Londra merkezli gayrimenkul fon yöneticisi Europa Capital'ın çoğunluk hissesini satın alarak Doğu Avrupa'da yatırım olanakları arayışına başlamıştır. Europa Capital'ın stratejik büyüme planı Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerini de içermektedir. Hisselerin % 75'inin satın alınmasıyla, Rockefeller Grubu, Europa Capital'ın Avrupa pazarındaki faaliyetlerinde önemli bir yatırımcı haline gelmiştir. Şirket yetkilileri, ilk aşamada Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye 100 milyon ABD doları tutarında bir yatırım yapılmasının planlandığını belirtmiştir (Invest in Türkiye, 2010).

³⁶ Pfizer, geliştirilmekte olan 204 ilaçla ABD merkezli ilaç şirketleri arasında en büyük ilaç geliştirme hacmine sahip şirket olarak ilk sırada yer almaktadır. Johnson & Johnson 149 ilaçla ikinci sırada gelirken, Eli Lilly 144 ilaçla onu yakından takip etmektedir. Merck & Co. 139 ilaçla dördüncü, AbbVie 109 ilaçla beşinci, Bristol-Myers Squibb 106 ilaçla altıncı, Gilead Sciences, Amgen ve Regeneron sırasıyla 85, 76 ve 74 ilaçla yedinci, sekizinci ve dokuzuncu sırada yer almaktadır. Onuncu sırada ise yakın dönemde adını sıkça duyuran 69 ilaçla Moderna bulunmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Pharma R&D annual review, 2024, s. 33).

Bununla birlikte, Rockefeller ailesi, küresel siyasette de önemli roller üstlenmiştir. David Rockefeller'ın öncülüğünde kurulan Dış İlişkiler Konseyi (CFR), Bilderberg Grubu ve Trilateral Komisyon gibi kuruluşlar, dünya siyaseti ve ekonomisinin şekillenmesinde kritik öneme sahip olmuştur. CFR, ABD'nin dış politikasını yönlendiren beyinlerden biri olarak kabul edilirken, Bilderberg Grubu ve Trilateral Komisyon, Batı dünyasının politik ve ekonomik elitlerini bir araya getirerek, uluslararası ilişkilerin gidişatını etkilemiştir. Rockefeller ailesinin küresel düzeyde politik ve ekonomik istikrarı sağlama çabalarının bir parçası olarak, bu kuruluşlar dünya liderleri arasında diyalog ve iş birliği geliştirmeyi hedeflemişlerdir; ancak, bazı eleştirmenler bu organizasyonların gizli ajandalarla küresel elitin çıkarlarını savunduklarını, demokratik süreçlere zarar verdiklerini ve şeffaflıktan yoksun olduklarını öne sürerek eleştirmiştir.

Rockefeller ailesi, bu kuruluşlar aracılığıyla, yalnızca ABD'nin değil, tüm dünyanın ekonomik ve politik yönelimlerinde etkin bir rol oynamıştır. Bu kuruluşlar, küresel sorunlara yönelik çözümler geliştirme ve Batı dünyasının kolektif çıkarlarını koruma amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir. Ailenin bu alandaki katkıları, onların yalnızca bir iş dünyası lideri olarak değil, aynı zamanda küresel bir aktör olarak da değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonsöz olarak; Rockefeller ailesi, kapitalizmin en güçlü simgelerinden biri olmanın ötesinde, küresel siyasetin, uluslararası ilişkilerin ve sağlık hizmetlerinin de şekillenmesinde kilit bir rol oynamıştır. Onların hikâyesi, zenginlik, güç ve nüfuzun nasıl birleştirilebileceğini ve dünya genelinde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Bu miras, günümüzde hala uluslararası arenada etkisini sürdürmekte ve geleceği şekillendirmeye devam etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI'NIN TÜRKİYE'DE SAĞLIK ALANINDAKİ FAALİYET ve YATIRIMLARI

Tezin ikinci bölümünde detaylı şekilde paylaşıldığı üzere 20. yüzyılın başlarından itibaren Rockefeller Vakfı, küresel sağlık alanında yaptığı önemli yatırımlar ve yardımlarla tanınan bir vakıf olmuştur. John D. Rockefeller tarafından kurulan bu vakıf, dünya genelinde sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi ve tıbbi araştırmaların desteklenmesi amacıyla pek çok projeye imza atmıştır. Türkiye de Rockefeller Vakfı'nın sağlık yardımlarından faydalanan ülkeler arasında yer almaktadır. Tezin bu bölümünde, vakfın Türkiye'ye yaptığı sağlık yardımlarının tarihsel gelişimi, bu yardımların ülkemizdeki sağlık sistemi üzerindeki etkileri ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıları ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Özellikle, halk sağlığı³⁷ alanındaki projeler, bulaşıcı hastalıklarla mücadele ve tıbbi eğitim alanındaki çalışmalar mercek altına alınmaktadır.

³⁷ 18. yüzyılda Avrupa'da modern devletlerin kuruluşu sürecinde yeni bir sağlık ve sağlık hizmetleri anlayışı gelişmiştir. Michel Foucault, kentlerin gelişmesi, kıtlık ve çiçek hastalığı gibi üç önemli olay üzerinden, halka yönelik güvenlik mekanizmalarının ve gözetim kavramının gelişimini ortaya koymuştur. Halk sağlığı kavramının doğuşu, bu disiplin anlayışı çerçevesinde ele alınmalıdır. Devlet, bu dönemde tüm vatandaşlarının sağlığı ile ilgilenme hakkını benimsemeye başlamıştır. Böylece halk sağlığı kavramı, devletin toplum üyelerinin yaşamlarına yatırım yaptığı, karşılığında bireylerin sağlığıyla ilgili koruyucu önlemleri almayı ve tıbbi takiplerini gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği örtülü bir toplumsal sözleşmeyi içerir. Devlet müdahaleciliği, vatandaşların yaşamları ve biyolojik varlıkları üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Foucault'nun "biyopolitika" olarak adlandırdığı bu yeni yönetim biçimi, devleti artık sadece topraklarıyla değil, hükmü altında yaşayan halk kitlesiyle tanımlar ve tıpkı tüketime ve eğlenceye uygulanan stratejilere

Rockefeller Vakfı, Türkiye'ye büyük yatırımlar yapmadan önce, ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions)³⁸ üyelerinden, bölgedeki misyoner okullarında görev alanlardan ve vakfın kendi yetkililerinin hazırladığı raporlardan Türkiye hakkında bilgi almıştır. Tezin bu bölümünde, vakfın Türkiye'de gerçekleştirdiği tüm sağlık yatırımları ve bahsi geçen raporlar kronolojik sırayla sunulmaktadır.

Türkiye'nin Amerikalı Dostları³⁹ Cemiyeti Yürütme Komitesi Başkanı, Rayford W. Alley'in Cumhuriyet'in dokuzuncu yıl kutlamaları çerçevesinde düzenlenecek olan yıldönümü yemeğine Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü'nün direktörü F. F. Russell⁴⁰'ı konuşmacı olarak davet etmiştir. Alley davet mektubunda ABD Türkiye ilişkisi hususunda şu ifadelerle yer vermiştir:

benzer bir tahakküm stratejisinin unsuru olarak kabul edilir (Ayrıntılı bilgi için bk. Çelik, 2023, s. 1472; De Tapia, 2013, s. 22; Kalkan, 2021, s. 4). Osmanlı Devleti'nde halk sağlığı politikalarının geliştirilmesine çaba gösterilmiştir. Örneğin, 1890'larda, devlet tarafından İstanbul'daki kentsel alanları ve sosyal hayatı yeniden düzenlemek için büyük çaba sarf edilmiştir. Bu dönemde uygulanan yoğun halk sağlığı önlemleri, Osmanlı tarihinin öncesinde görülmemiş bir nitelik taşımıştır. O yıllarda, halk sağlığıyla ilgilenmek üzere bir grup kurum kurulmuş ve özellikle bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını ve yayılmasını önlemek amacıyla şehri sürekli denetim altında tutmayı amaçlayan kapsamlı politikalar hayata geçirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Kalkan, 2021, s. 2). 1913 yılından itibaren taşra teşkilatlanma alanında önemli gelişmeler yaşanmış ve salgın hastalıklarla mücadele etmek, nüfus artışını teşvik etmek ve çevre sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Sıhhiye Meclisleri kurulmaya başlanmıştır. Bu meclislerde, yerel idari amir, belediye başkanı, sağlık müdürü, hükümet doktoru, askeri ve diğer sivil yetkililer görev almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Kapıcı, 2024, s. 18).

³⁸ The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) “Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu” olarak çevrilmiştir. Bu tez içerisinde kısaltması olan ABCFM tercih edilmiştir. 1810 yılında kurulan ABCFM, ABD'deki ilk organize misyoner cemiyetiydi. Bu cemiyet, 20. yüzyılın ortalarına kadar dünya genelinde misyonerler göndererek büyük bir etki yaratmıştır. ABCFM'nin temel amacı, Batı Protestan Hristiyanlığı'nı dünya genelindeki çeşitli insan gruplarına yaymaktır. Bunun yanı sıra, misyonerlik çalışmaları Amerikan kültürel ve politik etkisinin yayılmasına da hizmet etmiştir. Bu bağlamda, misyonerlerin yerel gruplarla olan etkileşimlerini belgeleyen kaynaklar genellikle kendi önyargılarını yansıtmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Coşkun, 2017, s. 85; Harvard Library, 2024).

³⁹ Türkiye'nin Amerikalı Dostları (American Friends of Turkey) Cemiyeti'nin kuruluşunun tescil tarihi 12 Temmuz 1930'dur. Cemiyet, Türk öğrencilere eğitim bursu sağlamak, Amerikan kurumlarını tanıtmak ve ABD'de eğitim gören öğrencilerin Türkiye'de çağdaş metotları uygulamasına destek vermek amacıyla kuruldu. 1930 yılında AFT'nin desteğiyle ABD'de eğitim gören Türk öğrenciler, çeşitli alanlarda eğitim almaktaydı. Amiral Bristol ve Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, Türk öğrencilere burs sağlanması için aktif olarak çalışmışlardır (Ayrıntılı bilgi için bk. Öksüz & Köse, 2016, ss. 1-4).

⁴⁰ Dr. Russell, 1909 yılında tifo aşısını mükemmelleştiren bir ABD Ordusu hekimiydi. Araştırmalarının doğrudan bir sonucu olarak, ABD Ordusu tifoya karşı aşılama zorunlu hale getiren ilk ordu olmuştur. Böylece, tifo hastalığı ABD askeri personeli arasında önemli bir hastalık ve ölüm nedeni olmaktan çıkmıştır. Frederick F. Russell, ordudan ayrılmasının ardından Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü'nün direktörü olarak görev yapmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Russell, 1911, s. 479).

Amerika'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yeni Türkiye'deki çıkarları, birçok yönden stratejik ve kültürelidir. Bu ilgi, sadece genç ve dinamik bir cumhuriyetin yükselişine duyulan doğal bir sempatiyle sınırlı değildir. Amerika, Türkiye'nin gelecekteki vatandaşlığına büyük yatırımlar yapmıştır; özellikle eğitim kurumlarına ve sosyal refah alanındaki öncü projelere destek vererek bu bağları güçlendirmiştir. 1923 yılının Ekim ayından bu yana Türkiye'de meydana gelen çarpıcı değişikliklerin, Amerika'nın bu yatırımlarının etkilerini ve Türkiye'nin modernleşme sürecini nasıl şekillendirdiğini anlamak hem akademik hem de diplomatik açılardan büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin geçirdiği dönüşümün yetkili bir anlatımını dinlemek, Amerika'nın Türkiye ile olan ilişkilerinin geleceği için de kritik ipuçları sağlayacaktır (RF- 805 Turkey, RG. 2- 1932).

Bu mektupta çizilen perspektiften bakıldığında, bir Amerikan Vakfı olan, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Türkiye'nin “modernleşme” sürecine olan etkileri dikkate değerdir. Vakfın, halk sağlığı ve tıbbi eğitim alanlarında yaptığı yatırımlar, Türkiye'nin sosyal ve eğitim alanlarındaki dönüşümünü de önemli ölçüde etkilemiştir.

3.1. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki Sağlık Alanındaki İlk Temasları

Rockefeller Vakfı'nın 1915 yılına ait Yıllık Raporunda, Vakfın Osmanlı topraklarında ve yüz binlerce Ermeni ve Suriyeli mültecinin kaçtığı Rusya ve İran'ın komşu bölgelerinde yaşanan acıların hafifletilmesine büyük önem verdiğini belirtilmiştir. Yıllık Rapora göre, bu bölgelerdeki ihtiyaçlar, büyük ölçüde yiyecek, giysi ve barınak satın alımı için fon ayrılması ile karşılanabilir türdendir ve daha sonraki aşamada canlı hayvan, tohum ve tarım aletlerinin temini için fon ayrılmalıdır. Raporda hem Türkiye'de hem de komşu bölgelerde, otoritelerin saygısını kazanan güvenilir Amerikalı Misyonerlerin varlığının bir şans olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, sağlanan fonların çoğunlukla Vakıf bağışlarını Amerikan Ermeni ve Suriyeli Yardım Komitesi aracılığıyla yapıldığı ve bu bağışların dağıtılmasına katkı sağlayanların yardımları doğru ve güvenli bir şekilde ihtiyaç sahiplerine ulaştırdıkları belirtilmiştir (RF- Annual Report, 1915, s. 36).

3.1.1.Yardım İhtiyacının Fark Edilmesi ve İlk Adımlar

Osmanlı Devleti'ndeki kötüleşen koşullar Rockefeller Vakfı'nın dikkatine ilk olarak 1914 yılı Ağustos ayında sunulmuştur. Bunun üzerine, 14 Aralık 1914'te, Hon. Oscar

S. Straus, Dr. Arthur J. Brown, Dr. Stanley White, Dr. E. L. Smith, Prof. Richard J. H. Gottheil, Dr. John R. Mott ve Rabbi Stephen S. Wise gibi önemli şahsiyetler, yardım ihtiyacını görüşmek üzere vakfın ofisinde toplanmışlardır (RF- Annual Report, 1915, s. 342).

3.1.2. Raporlar ve İlk Yardım Çabaları

Amerikan Büyükelçisi ve misyonerlerden Vakfa gelen raporlar, askeri operasyonlar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde büyük sıkıntılar yaşandığını göstermiştir. Mayıs 1915'te, İran Savaşı Yardım Fonu⁴¹ raporu, Kuzeybatı İran'daki mülteciler arasında yoksulluğun yaygın olduğunu ve acil yiyecek fonlarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir (RF- Annual Report, 1915, ss. 342- 343).

İran Savaş Yardım Fonu'ndan geldiği gibi birçok rapor 1915 yılı içerisinde Vakfa ulaşmıştır. Vakfın İcra Komitesi, durumu yerinde incelemek üzere Savaş Yardım Komisyonu⁴²'nden bir üye gönderme kararı almıştır. Bu görev, Boston'daki bir hukuk firması üyesi olan Jeremiah Smith, Jr.'a verilmiştir. Smith, Haziran başında Türkiye'ye gelmiştir. 20 Temmuz'da İran Savaş Yardım Fonu, İran'daki yardım için gerekli olduğu düşünülen 100 bin İngiliz sterlininden yalnızca 40 bin ABD Doları sağlayabildiğini ve acil durum için Vakfın yardımını talep ettiğini bildirmiştir. İcra Komitesi, bu acil ihtiyaç karşısında 20 bin ABD Doları ödenek tahsis etmiştir (RF- Annual Report, 1915, ss. 343- 344).

3.1.3. Türkiye'deki Hristiyanların Koşulları ve İhtiyaçlarına Yönelik Yardımlar

Ağustos ayında Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu (ABCFM) temsilcileri, Türkiye'deki Hristiyanların koşulları ve ihtiyaçları hakkında kapsamlı bir rapor sunmuşlardır. İcra Komitesi, Savaş Yardım Komisyonu'nun raporu alınana kadar Türkiye'ye büyük bir yardım yapmamayı uygun görmüş ancak Türkiye'deki ABCFM temsilcileri ve Büyükelçi Morgenthau ile iş birliği içinde dağıtılmak üzere 10 bin ABD Doları tahsis etmiştir (RF, Annual Report, 1915, s. 344).

⁴¹ Persian War Relief Fund

⁴² War Relief Commission

3.1.4. Daha Sonraki Yardımlar ve Organizasyonlar

Ağustos ayı sonunda Savaş Yardım Komisyonu'nun Türkiye'deki koşullarla ilgili raporu alınmıştır. Rapor, diğer kaynaklardan gelen raporları doğrulamış ve yardımların misyoner kurulları temsilcilerinin Amerika Büyükelçiliği ile iş birliği içinde dağıtılmasını önermiştir. 1 Ekim'de, Büyükelçi Morgenthau, Osmanlı İmparatorluğu'na ek fon sağlanması için çağrıda bulunmuş ve 100 bin ABD Doları tutarında bir fon gerektiğini belirtmiştir. Vakfın İcra Komitesi, Ermenilere yardım için 30 bin ABD Doları tahsis etmiştir (RF, Annual Report, 1915, ss. 344- 345).

3.1.5. Birleşik Yardım Organizasyonları ve Sonraki Adımlar

Türk ve İran yardım komisyonları birleşerek American Committee for Armenian and Syrian Relief adını almıştır. Kasım ayında, Kuzeybatı İran'daki ihtiyaçların arttığını belirten komite, Vakıftan 10 bin ABD Doları daha talep etmiş ve bu talep de karşılanmıştır. Ermeni yardımı için daha fazla katkıda bulunma konusu ise, acil ihtiyaçların önceliğinin belirlenmesi beklenirken askıya alınmıştır (RF, Annual Report, 1915, ss. 345- 346).

Sonuç olarak 1915 yılında Türk Devleti ve Kuzeybatı İran'daki savaş acılarını hafifletmek için Vakıf tarafından 70 bin ABD Doları bağış yapılmıştır (RF, Annual Report, 1915, s. 395).

3.2. 1915 yılında Rockefeller Vakfı için Hazırlanan Raporlarda Türkiye’de Tıp Eğitimi

3.2.1. Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu (ABCFM) Raporu

Rockefeller Vakfı temsilcisi Jerome D. Greene, 2 Mart 1915 tarihli ABCFM Yönetim Kurulu tarafından imzalanmış bir rapor teslim almıştır. Bu rapor, Rockefeller Vakfı'na Balkan Yarımadası ve Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Avrupa Türkiye'si dâhil; Asya'da Türkiye'nin tamamı, Ermenistan, Kürdistan⁴³,

⁴³ Raporda 'Ermenistan' ve 'Kürdistan' terimleri geçmektedir. Bu ifadeler raporun aslına uygun şekilde kullanılmış olup, o dönemde bu bölgeler Osmanlı Devleti sınırları içinde yer almakta ve modern anlamda devletler olarak varlık göstermemektedir.

Mezopotamya, Suriye ve Arabistan; İran ve Mısır'da eğitim ve sağlık koşullarının bölge halkı için iyileştirilmesi adına acil ve kapsamlı bir destek çağrısında bulunmuştur. Bu amaçla mevcut Amerikan misyonerlerinin deneyim ve hizmetlerinin kullanılmasının planlandığı ifade edilmiştir⁴⁴ (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 1).

Rapora göre, Türkiye'nin durumu, eğitim, sanitasyon⁴⁵ ve genel ekonomik refah açısından son derece üzücüdür. Hükümetin eğitim sistemi kurma çabaları, hükümet yetkililerinin deneyim eksikliği nedeniyle, her yerde var olan yolsuzluktan bahsetmeye bile gerek kalmadan, kaçınılmaz olarak başarısızlığa mahkûmdur. Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki muhabirlerinden alınan bilgilere göre yerel yetkililer, herhangi bir eğitim kademesinde, hele ki yükseköğrenim kademesinde, kaliteli bir eğitim sisteminin kurulup sürdürülebilmesi konusunda hiçbir umut olmadığını belirtmişlerdir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 4).

Raporda, I. Dünya Savaşı sonrasında Asya Türkiye'sinin Avrupa ve Batı ile her zamankinden daha yakın temas halinde olacağı ve Avrupa ve Batı'nın korunması için, bu bölgenin entelektüel, ahlaki ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi için erken adımlar atılmasının zorunlu olduğu vurgulanmıştır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 4).

Bu nedenle ABCFM heyeti, Rockefeller Vakfı'nın dikkatini özellikle bu bölgeye ve bu halka çekmek istemiştir. Rapora göre, Türkiye hem büyük bir ihtiyaç içinde hem de büyük vaatler sunmaktadır. ABCFM raporunda, bölge halkının yaşam kalitesini ve geleceğini iyileştirmek adına iki ana çalışma alanına vurgu yapmanın büyük önemi olduğu belirtilmiştir: yükseköğretim (teknik, kolej ve hazırlık çalışmaları dâhil) ve ülke için modern tıbbi ve cerrahi olanaklar (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 7).

⁴⁴ Bk Ek 3.1.

⁴⁵ Sanitasyon, insan sağlığını koruma amacıyla atık yönetimi ve hijyen uygulamaları ile ilgili süreçleri ifade eder. Özellikle güvenli bir şekilde dışkı ve diğer atıkların bertaraf edilmesini sağlayarak patojenlere ve hastalıklara maruz kalmayı önlemeyi hedefler. Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre, sanitasyon hizmetleri, tuvaletlerin temin edilmesi, boşaltılması, atıkların taşınması, işlenmesi ve güvenli bir şekilde bertaraf edilmesini içerir. Bu uygulamalar sadece hastalıkları önlemekle kalmaz, aynı zamanda insan onurunu ve refahını da korur (Ayrıntılı bilgi için bk. World Health Organization, 2019, Sanitation and Hygiene).

3.2.1.1. Amerika Yabancı Ülkelerdeki Misyoner Komiserleri Üst Kurulu Raporu'nda Misyonerlerin Etki Alanları

Raporda, misyonerlerin ve kurdukları okulların etkilerine de değinilmiştir. Rapora göre, mevcut kurumlar, küçük başlangıçlardan büyüyerek, hükümetin karıştıtlığına rağmen doğal bir gelişim göstermiştir. Sağlık ve eğitim çalışmaları yan yana ilerlemiştir. Rapora göre, ABCFM tarafından Kürdistan'ı keşfetmek üzere gönderilen ilk kişi tıbbi misyonerdi ve okullar, halka yaklaşmanın ilk aracı olmuştur. Raporda, o dönemde sahada 200'e yakın misyoner bulunduğu ve bazılarının neredeyse 50 yıldır ülkede olup, bir veya daha fazla yerel dili öğrenmiş oldukları belirtilmiştir. Rapora göre, bu kişiler, ülkeyi yakından tanımaktadır. Birçoğu, ülkenin ihtiyaçlarına ilişkin eğitim konularında uzmanlaşmıştır. Onlara bağı ve onlarla ilişkilendirilen, çeşitli Millîyetlerden gelen eğitimli geniş bir yerel liderler grubu vardır. Bu grup yapıcı çalışmalar için organize edilmiştir. ABCFM misyonerleri, ABD'nin diplomatik temsilcileri bile Türkiye'de yokken, yüksek makamlardaki Türk yetkililerine doğrudan erişim sağlamış ve güçlü bir etki yaratmıştır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 9).

Raporda, etki alanları açısından bölgenin farklı misyoner grupları arasında nasıl paylaşıldığı da vurgulanmıştır. ABCFM'nin Türkiye'deki çalışmalarının başlangıcından itibaren, misyoner cemiyetleri arasında “tüm bölgenin bu Kurul'a bırakılması” konusunda örtük bir anlaşma vardır. 1870'te ABCFM ile Presbiteryen Kurulu arasında dostane bir bölünme gerçekleştiğinde, Suriye ve İran, Presbiteryenlere bırakılırken, Asya Türkiye'si ve Makedonya, sadece ABCFM'ye bırakılmıştır. O zamandan beri bu alana sadece birkaç küçük cemiyet girmiştir. Bu cemiyetler çoğunlukla Yahudiler arasında çalışma yapmak üzere oluşturulan Avrupalı cemiyetler olmuştur. 1900 sonrası bir veya iki Alman cemiyeti ise yetim çalışmaları için alana girmiştir. Rapora göre, misyoner ve dini dünyada, tüm alanın ABCFM'ye emanet edildiğı kabul edilmiştir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 10).

Rapora göre, bu bölgede modern tıbbın eksikliği barizdir ve tıbbi misyonerler bu açığı kapatmak için modern tıbbı tanıtmışlardır. Ancak, Türk Hükümeti bu girişimi teşvik

etmek için çok az şey yapmış, hatta yerli uygulayıcıları caydırmıştır⁴⁶. Amerika ve Avrupa'da eğitim gören tıp profesyonellerinin çok azı, kendi halkları arasında bağımsız olarak çalışmak üzere geri dönmüştür (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, ss. 20- 21).

Amerikan misyonerleri, modern hastaneler kurmuş ve çeşitli merkezlerde tıbbi çalışmalar geliştirmiştir. Bu merkezlerde yerel asistanlar çalışmaktadır. Raporda, üç yeni tıbbi merkez açılması için talep vardır. Bu merkezler şu şekildedir:

1. **Bitlis:** Kürtlerin bulunduğu dağlık bir bölgede yer alan Bitlis, on yıldır modern tıbbi çalışma talep etmektedir. Bitlis'te tıbbi çalışma, Türkiye'deki en zor uyum sağlayan ırklardan biri olan Kürtlerle yakın temas kurmayı sağlayacaktır. Bu

⁴⁶ Oysa modernleşme adımlarının en etkili örneklerinden bir II. Mahmut döneminde atılmıştır. II. Mahmut döneminde, tıp ve cerrahi okulları birleştirilerek Avrupa pratiğini takip etme kararı alınmıştır. Türk hekim Abdül-Hak Molla, 1838'de Darürlüm-ül Hikemiye-i Osmaniye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane adı altında yeniden açılan tıp okulunu idare etmekle görevlendirilmiştir. Genç Viyanalı Profesör, Karl Ambroso Bernard (1808-1844), akademik programın başına getirilmiş ve öğretim ve denetimde serbest bırakılmıştır. Bernard, iç hastalıkları ve ilgili konuları öğretmiş ve tıbbi eserler yazmıştır; bu eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. II. Mahmut, okulun açılış töreninde yaptığı konuşmada reformlarının ruhunu yansıtan şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu okula öncelik verdim çünkü bu okul insan sağlığının korunması gibi kutsal bir göreve adanacak. Tıp eğitimi Fransızca olacak. Bunun neden yabancı bir dilde olacağını sorabilirsiniz. Şimdi bu zorlukları açıklamama izin verin. Doğrudur ki bizim aramızda [Müslümanlar] tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazıldı ve Avrupalılar bile bu kitapları kendi dillerine çevirerek birçok şey öğrendiler. Ancak bu kitaplar Arapça yazıldı ve Müslüman okullarında yıllarca ilgi ve bakım nesnesi olmaktan çıktığı ve bu kitapları bilenlerin sayısı azaldığı için eski hale geldiler. Şimdi bu eserlere geri dönüp onların üzerinde çalışmak ve tıp bilimini kendi dilimize, Türkçe'ye çevirmek zahmetli bir iş olur ve aslında birçok yıl gerektirir. Avrupalılar bu eserleri kendi dillerine alarak yüz yıldan fazla bir süredir bu eserleri geliştiriyorlar. Ayrıca, bu konuları öğretme yöntemlerini büyük ölçüde kolaylaştırdılar ve yeni keşiflerini eklediler. Bu nedenle, Arapça eserler bana, bu Avrupa tıp eserlerine kıyasla biraz kusurlu görünüyor. Bu kusurların yeni eserlerden ödünç alarak giderilebileceğini iddia etsek bile, Arapça dilini öğrenmek için en az 10 yıl ve tıp eğitimi için beş veya altı yıl gerektiğinden bunlar hızlı bir şekilde Türkçe'ye çevrilemez. Ve bizim ihtiyacımız olan şey, bir yandan askerlerimiz ve halkımız için iyi eğitilmiş doktorlar, diğer yandan tıp bilimlerini kendi dilimize dâhil etmek ve kendi tıbbi literatürümüzü kodlamak. Bu nedenle, Fransızca dili öğrenmenizi istememin amacı size Fransızca öğretmek değil, tıp öğrenmenizi sağlamak ve bu bilimi adım adım kendi dilimize dâhil etmektir. Bu yapıldığında, memleketimizde tıp eğitimi Türkçe olarak verilecektir” (Ayrıntılı bilgi için bk. Berkes, 1998, ss. 112- 113).

19. yüzyılın başlarından itibaren, Türk tıbbi ve sağlık teşkilatının yanı sıra, genel eğitim ve devlet kurumlarının batılılaşma süreci başlamıştır. 1876'da I. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile demokratikleşme ve modernleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak, ardı ardına gelen 1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 yılları arasındaki I. Dünya Savaşı ve sonrasında Kurtuluş Savaşı, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne, sağlık ve birçok alanda yapılan girişimlerin ise sonuçsuz kalmasına neden olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Terzioğlu, 2013, 269).

çalışmanın başlatılmamasının tek nedeni, yeterli kaynakların olmamasıdır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 24).

2. **Saimbeyli:** Kuzey Kilikya'daki Saimbeyli'den gelen talepler oldukça güçlüdür. Yerel nüfus, burada modern tıbbi çalışma için o kadar isteklidir ki, bu çalışmanın kurulması için 10 bin ABD Doları vaat etmiştir. Saimbeyli, dağların arasında yalıtılmış bir misyon bölgesidir ve en yakın modern tıbbi hizmet noktası olan Adana'ya dört günlük bir yolculuk mesafesindedir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 24).
3. **Bursa:** Raporda, İstanbul'un iç bölgelerindeki Bursa, Türkler'in Avrupa'ya ilerlemeden önceki eski başkenti olduğu ve Türkler'in Avrupa'dan çıkarılması durumunda, Bursa'nın yeniden başkent olma ihtimaline değinilmiştir. Rapora göre, Bursa, büyük, etkili ve gururlu bir Müslüman nüfusa sahip eski bir şehirdir. Batı Türkiye misyonerleri, burada tıbbi çalışmaların başlatılması için ortak bir çağrıda bulunmuşlardır ve bu çağrı çok önemli olup, fırsatlar arzu edilen düzeydedir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 25).

ABCFM raporuna göre, Türkiye'deki tıbbi misyonerler, cerrahi girişimler, hastane hizmetleri ve ilaçlar için hastaların maddi durumlarına göre ayarlanmış bir ücret almanın akıllıca bir yöntem olduğunu keşfetmiştir. Birçok zengin Türk, cerrahi girişimler için rahatça ödeme yapmakta ve dispanserlerde olağan zamanlarda ilaçlar için alınan ücretler, stokları yenilemek ve dispanseri çalıştırmak için yeterli olmuştur. Misyonerlerin Türkiye'de edinilen deneyimlerine göre, maddi durumu iyi olan bir Türk'ün, kendisine ücretsiz verilen ilaçları doğru bir şekilde kullanmayacağını kesin olduğu çünkü maliyeti olmayan şeyleri değersiz olarak gördüğü belirtilmiştir. Bu nedenle doktorların, ilaçların düzenli kullanılmasını sağlamak amacıyla bir ücret almak zorunda kaldıkları vurgulanmıştır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 25).

Raporda, çok ayrıntılı bir maliyet analizi yapılarak Rockefeller Vakfı'ndan beklenen hibe miktarının gerekçesi sunulmuştur. Bu kapsamda talep edilen 1,385,000 ABD Dolarının Amerika veya Avrupa'da on iki kolej, kırk lise, üç tarım koleji ve on dört hastanenin ihtiyaçlarını karşılamada sınırlı bir katkı sağlayabileceği, ancak bu tutarın

günah, cehalet, hastalık ve yoksulluk gibi sorunlarla mücadele eden Türkiye'de büyük bir etki yaratabileceği vurgulanmıştır. Bu hibe ayrıca, Hristiyan medeniyetinin yeni hatlarını geliştirmede önemli bir rol oynayacaktır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 29).

Bu raporu hazırlayan heyette bulunan James L. Barton, 25 Haziran 1915 tarihinde Rockefeller Vakfı temsilcisi Jerome D. Greene'ye bir mektup yazmıştır. ABCFM'nin tıbbi misyoneri olarak Türkiye'de sekiz yıl geçiren Dr. Alden R. Hoover⁴⁷'in Iowa Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde hazırladığı tezi paylaşmış ve tezin, Türkiye'de gelecekte yapılacak olası tıbbi çalışmalar konusunda Vakıf için değerli olacağını belirtmiştir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925).

Jerome D. Greene ise 29 Haziran 1915 tarihli cevabında tez için teşekkür ettikten sonra, tez ile ilgili mektubunda şu ifadelerle yer vermiştir: *“Yakın Doğu'daki tıbbi ihtiyaçların değerlendirilmesinde bize çok yardımcı olacak. Türkiye'de eğitim, tıp ve halk sağlığı alanında yapılan her hizmetin, İslam dünyasında yaratacağı prestij nedeniyle çok önemli olduğuna inanıyorum”* (RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925).

3.2.2. Dr. Alden R. Hoover'in “The status of preventative medicine in Turkey with particular reference to the control of epidemics⁴⁸” Başlıklı Tezi- 1915

ABCFM raporu daha çok misyonerlik faaliyetlerinin önemini ve bu faaliyetlerin Türkiye'de yaratabileceği değişimi vurgularken, Hoover'ın tezi mevcut sağlık sisteminin zayıflıklarını ve bu zayıflıkların nasıl giderilebileceğini tartışmıştır. ABCFM, sağlık ve eğitimi bir misyonerlik misyonu olarak ele alırken, Hoover, daha çok sağlık hizmetlerinin modernleştirilmesi ve bu süreçte karşılaşılan pratik zorluklar üzerine odaklanmıştır. Bu farklı perspektifler, Türkiye'deki sağlık ve eğitim alanlarında yapılması gereken reformlara ilişkin farklı bakış açılarını ortaya koymuş;

⁴⁷ Dr. Alden R. Hoover, ilk üç yılını Merzifon'da, son beş yılını ise ABCFM'nin büyük hastanesi ve tıbbi çalışmalarının sorumluluğunu üstlendiği Kayseri'de geçirmiştir. Dr. Hoover, I. Dünya Savaşı patlak vermeden hemen önce Türkiye'den ayrılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925). Hoover'in Kayseri'de çektiği bir fotoğraf için Bk. Ek 3.2.

⁴⁸ Türkiye'de koruyucu hekimliğin durumu ve özellikle salgın hastalıkların kontrolü.

biri dışarıdan gelen yardım ve eğitim desteğiyle çözüm ararken, diğeri mevcut sistemin iç dinamikleri üzerinden bir çözüm arayışına girmiştir.

Hoover'ın Türkiye'de tıp pratiği yaparken gösterdiği dikkat, Şark Meselesi'ni derinlemesine anlamak konusundaki arzusundan kaynaklanmıştır. Bu süreçte farklı sosyal sınıflardan ve dinlerden insanlarla kurduğu yakın temaslar, ona Türkiye'nin toplumsal ve sağlık koşulları hakkında zengin ve çeşitli bilgiler sağlamıştır. Hoover, bu deneyimlerden elde ettiği güçlü izlenimleri somut bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Örneğin, zengin ve fakir, Müslüman ve Hristiyan bireylerden dinlediği hikâyeler, Anadolu'nun şehir ve köylerindeki yaşam koşullarını gözlemlemesi ve en önemlisi, insanların gereksiz ve önlenabilir bir şekilde hayatlarını kaybetmesine neden olan acınası durumlarla mücadele etme çabaları gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Hoover, 1915, s. 17).

Bu bağlamda Hoover, Türkiye'deki birçok sağlık sorununun çözümünün "koruyucu tıpta" yattığı sonucuna varmıştır. Ona göre, koruyucu tıp, hastalıkların önlenmesi ve halk sağlığının korunmasına yönelik stratejileri kapsamaktadır. Hoover tezinde, Türkiye'deki deneyimlerinin ardından, Amerikan şehir ve kasabalarında kısa bir inceleme yaparak, bu izlenimlerini daha da pekiştirdiğini ifade etmiştir. Hoover'ın Şark Meselesi'nin yalnızca politik veya askeri bir sorun olmadığını, aynı zamanda halk sağlığı ve sosyal refah boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (Hoover, 1915, s. 18).

Hoover tezinde, Türkiye'de tarım, endüstri, ticaret hayvancılık, mimari, sanat gibi konulara değinerek genel bir analizin ardından yönetim sistemine değinmiştir. Ardından koruyucu tıp konusuna giriş yapan Hoover, Hristiyan yönetim biçimine sahip ülkelerde koruyucu tıbbın başarıyla uygulanması nedeniyle İslam dininin Türkiye'de sağlık reformlarının önündeki engel olup olmadığına dair bir sorgulama yapmıştır. Hoover'e göre, Türkiye'de koruyucu tıbbın uygulanmasında karşılaşılan zorluklar, sadece sağlık politikaları ve uygulamalarıyla değil, aynı zamanda derin kültürel ve dini inançlarla da ilişkilidir. Müslüman toplumunun dini öğretilere ve geleneklere bağlılığı, sağlık reformlarına karşı direnç göstermesine neden olmaktadır. Kaderciliğe olan güçlü inanç, sağlık sorunlarına müdahale etmeyi ve koruyucu tıbbın uygulanmasını zorlaştıran önemli etkindir (Hoover, 1915, s. 41).

Hoover'in tezinde, Osmanlı Devleti'nde askerî tıbbi örgütlenmenin büyük ölçüde Alman sistemine göre modellenmiş olduğu belirtilmiştir. Askerî doktorlar ve cerrahlar genellikle makul bir yetenek seviyesine sahiptir. Kullanılan tıbbi ekipmanlar Londra menşeli Burroughs-Wellcome & Company⁴⁹ tarafından üretilmiştir, ki bu dönemin en iyisi olarak kabul edilmektedir. Ancak, bu ileri düzey tıbbi altyapıya rağmen, tıbbi örgütlenmenin zayıf noktaları bulunmaktadır. Özellikle, Hoover'in bu noktada üst kademedeki gelen emirlerin sıklıkla uygulanmadığına dair bir eleştirisi vardır. Bu durum, örneğin tifoya karşı aşılama programlarının yetersiz uygulanmasıyla somutlaşmıştır. Tezde, her askere ilk yardım paketleri ve kullanım talimatları dağıtılmış olmasına rağmen, bu tür önleyici tedbirlerin eksik uygulanması, tıbbi örgütlenmedeki en zayıf halkası olarak belirtilmiştir. Askerî birliklerde hastalıkların, mermilerden çok daha fazla ölümcül olduğu ifade edilmiştir (Hoover, 1915, ss. 44-45).

Hoover, Osmanlı Devleti'ndeki sivil tıbbi örgütlenmenin, ileri düzeyde organize edilmiş olmasına rağmen uygulamada ciddi eksiklikler barındırdığını ifade etmiştir. Ona göre, sağlık hizmetlerinin etkinliği, sadece örgütlenme ve altyapıyla değil, aynı zamanda bu hizmetlerin doğru ve titizlikle uygulanmasıyla sağlanabilirdi. Ancak, sağlık çalışanlarının mezuniyet sonrası eğitim eksikliği ve güncel tıbbi bilgileri takip etmeme eğilimleri, sağlık hizmetlerinin kalitesini düşürmekteydi (Hoover, 1915, s. 46).

Hoover tezinde, eczacılar ve dişçilerin büyük bir kısmının Türk okullarından diploma almışken, diğerlerinin çıraklık sürecini tamamlayarak bağımsız olarak çalışmaya başladığını ifade etmiştir. Bu durum, sağlık hizmetlerinin standartizasyonu ve kalitesi konusunda önemli farklılıklara yol açmıştır. Hoover, özellikle köylerde berberlerin sıklıkla tıbbi uygulamalar yapmasının, bu uygulamaların kalitesinin sorgulanmasına neden olduğunu belirtmiştir (Hoover, 1915, s. 47).

⁴⁹ Silas Burroughs ve Henry Wellcome, her ikisi de Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş ve Birleşik Krallık'ta Amerikan ilaç şirketlerini temsil etmiştir. Amerika'daki ilaç sektöründe o dönemde yaşanan devrimin, yurt dışında genişleme ve başarı için büyük bir fırsat sunduğunu fark etmişler ve 1880 yılında Londra'da ortaklıklarını kurmuşlardır. Şirketleri olan Burroughs-Wellcome & Company döneminde büyük bir başarıya ulaşmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Burroughs Wellcome Fund, 2024).

Hoover'e göre, Türk hastaneleri iç kesimlerde kötü yönetim nedeniyle başarısız olmuştur. Bu hastaneler, genellikle tuğla veya taş gibi sağlam malzemelerden yapılmış olmasına rağmen, modern bir hastane olarak değil, daha çok bir han gibi işletilmektedirler. Hemşirelerin eğitimsiz olması, hastaların arkadaşlarının yiyecek ve diğer temel ihtiyaçları getirmek zorunda kalması, hastane odalarında hep birlikte kamp kurma halleri gibi faktörler, hastane hizmetlerinin kalitesini düşürmektedir. Hatta birçok durumda, yataklar ve yatak takımları gibi temel ihtiyaçlar bile hastalar ve arkadaşları tarafından sağlanmak zorundadır (Hoover, 1915, s. 47).

Hoover tezinde, genel pratisyen hekimlerin mesleklerine ticari bir bakış açısıyla yaklaştıkları belirtmiştir. Bu ticari yaklaşım, hekimlerin tıbbi etik standartlarını normalin altında tutmalarına neden olmuştur. Hoover'e göre, meslektaşların aralarında sıkça sorulan "Bu vakadan ne kadar kazandın?" sorusu, hekimlerin hasta bakımını maddi kazanç üzerinden değerlendirdiklerini göstermiştir (Hoover, 1915, s. 51).

Hoover, hemşireliğin, Türk halkı için bir meslek olarak ilk kez Amerikalı Misyoner doktorlar tarafından öğretilmiş olduğunu ve 1915 yılında da bu şekilde öğretilmeye devam edildiğini ifade etmiştir⁵⁰. Eğitim programları, ABD'deki kurslara benzer şekilde, genel hemşirelik, cerrahi hemşirelik, laboratuvar yöntemleri vb. konularda üç yıllık teorik ve pratik çalışmayı kapsamıştır. Teze göre, 1915 yılına kadar sadece Ermeni ve Rum kızlarına eğitim verilmiştir. Ayrıca, kabul için lise mezunu olmanın gerektiği ve derslerin çoğunlukla İngilizce olarak verildiği belirtilmiştir (Hoover, 1915, ss. 54- 55).

⁵⁰ Türkiye'de hemşirelik eğitimi, 1876 sonrası Meşrutiyet Dönemi'nde başlamış ve eğitim için okur-yazarlık şartı aranmamıştır. 1910'da Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurulmasının ardından Osmanlı Devleti'nin savaflara girmesi, merkezin cephede askere ve cephe gerisinde sivillere geniş kapsamlı bakım hizmeti vermesini gerektirmiştir. Bu cemiyet, 1911'de Trablusgarp, 1912'de Balkan Savaşı ve 1914'te I. Dünya Savaşı sırasında hastaneler kurarak kadınların yaralı askerlere bakım sağlamasına olanak tanımıştır. 1913'te Dr. Besim Ömer Paşa tarafından Hilal-i Ahmer merkezinde, 1914-1915'te Darülfünun'da ve 1916'da Kadırga Doğum Kliniği'nde hemşirelik eğitim kursları açılmıştır. Safiye Hüseyin Elbi, Avrupa'da Alman ve İngiliz okullarında eğitim alan ilk gönüllü kadın hemşire olarak kayıtlara geçmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Arpag, Gür & Katran, 2022, s. 523).

3.2.2.1. Dr. Alden R. Hoover'in Raporunda Sunduğu Öneri ve Eleştiriler

Tezde, Türkiye’de sık karşılaşılan hastalıklara, tedavi yöntemlerine, bebeklerin beslenmesine kadar birçok hususa değinilmiştir. Hoover’e göre, Türkiye, büyük tıbbi sorunlarının araştırılması için modern araştırma istasyonlarının kurulması hususunda Amerika'nın ilgisine ihtiyaç duymaktadır. Amerika'nın bu konuda hazırlık yapması övgüye değerdir. Hoover, on yıl içinde en azından bazı başarıların başlangıcını, daha hijyenik bir ülke, daha sağlıklı evler, bebek ölümlerinde azalma, eğitilmiş ebeler ve eğitilmiş hemşireler, salgın hastalıklarda azalma, pandemi hastalıklarına karşı başarılı bir mücadele ve hastaların, akıl hastalarının ve görme engellilerin daha akılcı bir şekilde tedavi edilmesini beklediğini dile getirmiştir (Hoover, 1915, s. 123).

Hoover’in tezinde sonuç olarak aşağıdaki yedi madde sunulmuştur (Hoover, 1915, s. 123):

- Türkiye, coğrafi konumu, ticari potansiyeli ve henüz geliştirilmemiş kaynakları açısından zengin ve umut vaat eden bir ülke konumundaydı.
- Hükümetin halkı eğitimsiz, bilgisiz ve itaatkâr tutma stratejileri nedeniyle gelişmemiş ve iflas etmiştir.
- Sağlıksız ve hijyenik olmayan yaşam koşulları, bu politikaların doğal bir sonucuydu.
- Ülkenin sağlıksız koşulları nedeniyle korkunç boyutlarda insan kayıpları yaşanmaktaydı.
- Salgın ve pandemik hastalıkların tahribatı, modern tıp için bir utanç kaynağı olup, göç yoluyla Batı medeniyeti için de bir tehdit oluşturmaktaydı.
- Mevcut tıbbi, cerrahi ve hijyen organizasyonları, mevcut durumla başa çıkmakta yetersiz kalmıştır.
- Modern tıbbın, Türkiye'yi yeniden canlandırmak için büyük bir fırsatı vardı (Hoover, 1915, s. 123).

3.3. 1916 Yılında Rockefeller Vakfı ve Amerikan Ermeni ve Suriyeli Yardım Komitesi

1916'da Rockefeller Vakfı, Amerikan Ermeni ve Suriyeli Yardım Komitesi'ne toplam 2,4 milyon ABD Doları bağış yapmış ve bunun 490 bin ABD Doları yardım çalışmalarına ayrılmıştır. Yardımlar üç ana bölgeye odaklanmıştır (RF- Annual Report, 1916, s. 327):

- Türkiye'nin İstanbul Hükümeti Kontrolündeki Bölgesi: Vakfın 1916 yılına ait raporuna göre Amerikan Büyükelçiliği ve konsolosluklar aracılığıyla koordineli olarak Ermeniler ve diğer gayrimüslimlere yardım edilmiştir. Amerikan misyonerleri bu yardımlarda aktif rol almıştır (RF- Annual Report, 1916, s. 327).
- Trans-Kafkasya ve Ermenistan Bölgesi: Tiflis çevresi ve Ermenistan'da mültecilere yönelik yardımlar, Amerikan Konsolosu Felix Willoughby Smith'in başkanlığındaki bir komite tarafından yürütülmüştür (RF- Annual Report, 1916, s. 327).
- Kuzeybatı İran: Kürtler tarafından evlerinden çıkarılan Suriyelilere odaklanmıştır. Amerikan konsolosluk yetkilileri ve misyonerler yardımları organize etmiştir. Kişi başına günlük yaklaşık bir buçuk sent harcanarak binlerce insanın hayatta kalması sağlanmıştır (RF- Annual Report, 1916, ss. 327- 328).

Rockefeller Vakfı bu üç ana bölge dışında da bazı destekler vermiştir. Örneğin, Vakıf, Trans-Kafkasya, Ermenistan ve Kuzeybatı İran'a yönelik bir İngiliz keşif gezisini desteklemiştir (RF- Annual Report, 1916, s. 328). Vakıf ayrıca ABCFM'nin bölgede yaşayan Hristiyan ahaliyi desteklemek üzere hazırladığı küçük ölçekli projelere de destek vermiştir. Bu kapsamda Sanayi işlerini geliştirme, bahçecilik, kerestecilik ve marangozluk gibi alanlarda istihdam sağlanmıştır. Küçük esnafların yeniden iş yapabilmeleri için dükkânlarını açmalarına yardımcı olmuştur (RF- Annual Report, 1916, s. 328). Bu dönemde dizanteri, tifüs ve tifo salgınları gibi büyük sağlık sorunları yaşanmıştır. Beş misyoner tifüsten ölmüş, Vakıf bu bağlamda bu sağlık sorunlarına karşı koruyucu tıp alanında destekler vermiştir (RF, Annual Report, 1916, s. 329). Amerikan Ermeni ve Suriyeli Yardım Komitesi, Beyrut'a gitmek üzere bir yük gemisi

yardım malzemeleri sağlamıştır. Gemi, Türk hükümetinin güvenli geçiş sağlayamaması nedeniyle İskenderiye'de kalmıştır (RF, Annual Report, 1916, s. 329).

Rockefeller Vakfı, İstanbul'da da yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Vakıf, bu faaliyetleri incelemek üzere Edward R. Stoever'i temsilci olarak göndermiştir. Stoever, savaş esirlerine malzeme satın alma ve dağıtma görevlerini üstlenmiştir. Kasım ayında, Vakıf, İstanbul ve Türkiye'nin diğer bölgelerinde genel yardım amaçlı kullanılmak üzere 100 bin ABD Doları tahsis etmiştir. 25 bin ABD Doları hemen gönderilmiş, kalan miktar ise ek raporlar beklenmiştir (RF, Annual Report, 1916, ss. 329- 330). Bu sırada İstanbul'da Stoever ile ilgili bazı problemler yaşanmıştır. ABD Türk Büyükelçiliği 17 Haziran 1916 tarihinde Türk Dışışleri'ne gönderdiği yazıda Stoever için gerekli izinlerin verilmesini talep etmiştir:

Belçika, Polonya ve Makedonya'daki yoksul halka yardım dağıtmakla iştigal eden büyük Amerikan hayırseverlik kuruluşu olan "Rockefeller Vakfı"nın temsilcisi Amerikan vatandaşı Bay Edward Stoever, İstanbul'da bulunuyor ve kısa bir süre içinde İzmir'e giderek bir süre orada kalmak istiyor. Bay Stoever Belçika'da birkaç hafta geçirdi ve burada Alman askeri makamlarından her türlü kolaylığı gördü. Osmanlı Devleti Dışışleri Bakanlığı'nın, Bay Stoever'in İzmir'e seyahati ve askeri trenle dönüşü için gerekli vesikayı Askeri Makamları'ndan temin etmesi rica olunur (BCA, 17 Haziran 1916, s. 1).

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı bu talebi değerlendirmiş ve Amerika'daki zenginlerden oluşan Rockefeller Heyeti tarafından İstanbul'a gönderilen Philadelphia'dan gelen mühendis Edward Stoever'in, Osmanlı'daki muhtaç halka yardım dağıtmak bahanesiyle, aslında Ermenilere yardım etmek için geldiği şüphesiyle gizlice izlenmesi ve şehre girişine izin verilmemesi kararını almıştır. ABD İstanbul Büyükelçiliği'ne Stoever'in İzmir'e seyahatine Askeri Makamlar tarafından izin verilmeyeceği bildirilmiştir. Bu kararın gerekçesi olarak, Stoever'in Alman Makamları'ndan her türlü kolaylığı görmüş olmasına rağmen Belçika'daki Alman Yönetimi'ne olumsuz rapor vereceği endişesi ifade edilmiştir (BCA, 30 Haziran 1916). ABD İstanbul Büyükelçiliği, 1 Temmuz 1916 tarihi cevabında, durumun Bay Stoever'a iletildiğini, Stoever'in belirtilen minvalde herhangi bir rapor göndermediğini ve Devlet Makamları tarafından alınan bilgilerin bir yanlış anlaşılmanın sonucu olması gerektiğini

yazmıştır. Bu nedenle İzmir'e gitmesine izin verilmesini tekrar talep edilmiş ancak ziyaret talebi olumlu karşılanmamıştır (BCA, 17 Haziran 1916, s. 5).

Rockefeller Vakfı'nın bir desteği de Kızıl Haç ve Kızılay iş birliğine olmuştur. Vakfın 1916 yılına ait Yıllık Raporu'na göre, Mart 1916'da Türk hükümeti, tüm milletlerden sivillere yardım çalışmalarında Kızıl Haç ve Kızılay'ın iş birliğini memnuniyetle karşılayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine, İstanbul'a 50 bin ABD Doları gönderilmiş, bunun 25 bin ABD Doları Rockefeller Vakfı tarafından karşılanmıştır (RF, Annual Report, 1916, s. 330). Rockefeller Vakfı kendisine gelen raporların yanı sıra 1916 yılında Uluslararası Sağlık Kurulu adına Edwin St. John Ward'a Yakın Doğu'da tıp eğitimi üzerine bir rapor hazırlatmıştır.

3.3.1. “Yakın Doğu’da Tıp Eğitimi” Raporu 1916

Dr. Edwin St. John Ward'un "Yakın Doğu'da Tıp Eğitimi" başlıklı raporu hem ABCFM raporu hem de Hoover'ın tezi ile benzerlikler ve farklılıklara sahiptir. Üç rapor da Türkiye ve Yakın Doğu'daki tıp eğitimi ve sağlık hizmetlerinin yetersizliklerini vurgulamış ve modernleşmenin gerekliliği üzerinde durmuştur. Ward'un raporu, tıp eğitiminin bölgedeki toplumsal gelişim için kritik olduğunu ve bu alanda Amerika'nın liderlik yapması gerektiğini savunarak, ABCFM raporunun misyonerlik faaliyetlerinin önemini vurgulayan yaklaşımıyla paralellik göstermiştir. Aynı zamanda Hoover'ın tıbbi altyapının ve koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiğine dair teknik eleştirileriyle de örtüşmüştür. Ancak, Ward'un raporu daha geniş bir coğrafi perspektifle, sadece Türkiye değil, tüm Yakın Doğu'yu kapsayan bir değerlendirme sunmuş ve bu bölgedeki çeşitli tıbbi eğitim sistemlerini karşılaştırmıştır. ABCFM raporu ise daha dar bir odakla, Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerinin önemini ele alırken, Hoover'ın tezi Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin ayrıntılı bir eleştirisini sunmuştur. Ward'un raporu, ayrıca bölgedeki farklı tıbbi eğitim sistemlerinin karşılaştırılması ve bu sistemlerin nasıl geliştirilebileceğine dair spesifik öneriler sunmasıyla diğer raporlardan ayrılmıştır.

3.3.1.1. Raporu’n İçeriği ve Kapsamı

Dr. Edwin St. John Ward’un Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Kurulu için hazırladığı “Medical Education in the Near East- Yakın Doğu’da Tıp Eğitimi” başlıklı raporda genel hatlarıyla Yakın Doğu olarak ifade ettiği Arabistan’ın yanı sıra Suriye, Filistin, Mısır, Türkiye, İran ve Güney Rusya, Orta Asya ve Kuzey Afrika’ya uzanan bölgelerdeki tıp eğitimin durumunu aktarmıştır (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 3).

Raporun önsözünde hijyen ve halk sağlığı konularının, uygarlık ve sosyal ilerleme açısından büyük önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, hastalıkların insan hayatı ve enerjisinde büyük israfa yol açtığını kabul eden ekonomistler, bazı toplumların geri kalmışlığının hastalıklardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Örneğin, Roma İmparatorluğu’nun sıtma nedeniyle ktğ ve Arabistan’ın lanetinin cehalet veya dini fanatizm değil, sıtma olduğu öne sürülmüştür. Raporda, Irving Fisher⁵¹’ın tıp mesleğinin hastalık gibi büyük israfı önleyebilecek bir g olduğuunu savunduğu ifade edilmiştir. Fisher’a göre, tıp mesleği, sadece cerrahi ve tedavi alanlarında değil, aynı zamanda önleyici tıp ve yaygın alışkanlıkların fizyolojisinin incelenmesinde de güncel bilgileri takip etmelidir (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 1).

Rapora göre, Amerika’nın Yakın Doğu’nun gelişimine yaptığı en önemli katkı tıbbi misyonlar ve okullar olmuştur. Rapor, Türk Devleti’nin hem coğrafi hem de kültürel olarak özgün bir konuma sahip olduğuunu belirtmiştir. Rapora göre; İşlam, Hristiyanlık ve Yahudilik için önemli bir dini merkez olan bu topraklar, her yıl dünyanın dört bir yanından binlerce hacı tarafından ziyaret edilmektedir. Bu hac yolculukları, kolera, veba, tifüs, sıtma ve dizanteri gibi hastalıklarla enfekte bölgelerden geçmekte ve küresel sağlık için sürekli bir tehdit oluşturmaktadır (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 4).

⁵¹ Irving Fisher, sermaye teorisi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Amerikalı bir ekonomisttir. Modern para teorisinin gelişimine de katkıda bulunmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Irving Fisher. Encyclopedia Britannica, 2024).

Söz konusu olan bu sorunların halk sağlığı açısından büyük bir endişe kaynağı olduğunu vurgulanmıştır. Ayrıca, Avrupalılar ve Amerikalılar ile temas sonucu frengi⁵² ve tüberküloz gibi hastalıkların da bu topraklara girdiği ve bu enfeksiyonların, bölge halkının doğal veya ırksal bağışıklığı olmadığı için yıkıcı etkiler yarattığı belirtilmiştir. Raporda, bu sağlık sorunlarının üstesinden gelmek için, Türkiye’de modern tıp uygulamalarını benimseyen doktorlar ve hemşireler yetiştirmenin hayati önem taşıdığını belirtilmiştir. Cerrahi, tıp, eczacılık, diş hekimliği ve hemşirelik gibi alanlarda eğitim almış sağlık profesyonelleri, ülkenin sağlık koşullarını iyileştirmek ve halk sağlığını korumak için gerekli bilgi ve becerilere sahip olmalıdır. Böylece, bu eğitilmiş sağlık profesyonelleri, hem mevcut sağlık tehditleriyle mücadele edebilecek hem de uzun vadede sağlık hizmetlerinin kalitesini arttırabilecektir (RF- 804A-Medical Education in the Near East-1916, s. 4).

Yakın Doğu’da tıp, diş hekimliği, eczacılık veya hemşirelik eğitimi alan öğrenciler çeşitli bölgelerden ve toplumsal sınıflardan gelmektedirler. Eğitim aldıkları dile göre üç ana grup bulunmaktadır: Türkçe, İngilizce veya Fransızca. Türkçe grubundaki öğrenciler genellikle Anadolu’da yoğunlaşmış olup, hazırlık okulları hükümetin ortaokullarıdır. Rapora göre, bu okulların bilim dallarındaki standardı düşük olduğundan, tıp okullarına giriş gereksinimleri de kolay olmaktadır (RF- 804A-Medical Education in the Near East-1916, s. 5).

Raporda, Türk tıp okullarının Cenevre Üniversitesi’ne göre modellenmiş olduğu, ancak Alman etkilerinin de görüldüğü belirtilmiştir. İstanbul’daki ana tıp okulu olan “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane⁵³”nin yaklaşık 500 ila 750 arasında öğrenciye sahip olduğu ifade edilmiştir. Eğitim süresi altı yıl olup, Anatomi ve Fizyoloji dersleri ikinci

⁵² 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya’ya karşı yapılan savaşlar, özellikle 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı sonrasında Avrupa kökenlilerin İstanbul’a yerleşmesiyle birlikte frengi vakalarında artış gözlenmiştir. Bu dönemde açılan bazı mekânlar, frenginin aileler arasında yayılmasını hızlandırmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile frengi daha da hızlı yayılarak uzun süreli bir salgın haline gelmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), Osmanlı topraklarının birçok bölgesinde hastalığa karşı yıllarca süren kapsamlı kampanyalar yürütülmüştür (Ayrıntılı bilgi için bk. Sarı, 2014, s. 231). Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda M. Kemal Atatürk, İsmet İnönü’ye yazdığı mektupta ülkenin ahvalini anlatırken üç milyon kişinin trahom hastası olduğunu, sıtma, tifüs, verem ve frenginin salgın halde olduğunu belirtmiştir. Mektuba göre ayrıca bit sorunu ciddiydi ve nüfusun yarısı hastaydı. Bebek ölümleri % 60’tı ve sığır vebası hayvanları öldürüyordu (Ayrıntılı bilgi için bk. Dedeoğlu, 2021, s. 14).

⁵³ Metnin aslında İmparatorluk Tıp Okulu olarak geçmektedir.

yılda başlamaktadır. Altıncı yıl ise hastane pratiği içeren bir dönem olarak geçmektedir. Raporda, okulun donanımının iyi ve fakültenin yetenekli olmasına rağmen, denetim ve geçme standartlarının düşük olduğu, bu nedenle mezunların genellikle yetersiz kaldığı vurgulanmıştır⁵⁴. Öğrencilerin ücretsiz eğitim aldığı ve askeri bölümdekilere yaşam masrafları için ödenek verildiği de raporda belirtilmiştir (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 5).

Askeri bölüm mezunlarının orduya atandığı ve burada mesleki verimliliklerinin zamanla azaldığı, sivil bölüm mezunlarının ise şehirlerde çalışarak rekabetin etkisiyle daha iyi performans gösterdiği ve hükümetin ihtiyaç duyduğu zamanlarda güvendiği doktorlar arasında yer aldığı raporda ifade edilmiştir (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 5).

Raporda, Şam'da hükümet tarafından yürütülen ikinci tıp okulunun, İstanbul'daki okula kıyasla daha küçük, daha donanımsız ve fakülte eğitiminin daha zayıf bir durumda olduğu belirtilmiştir. Hem İstanbul hem de Şam'da Eczacılık Okulları bulunmaktadır, ancak eczacılık işi Türkiye'de ticarileştiği için düşük kaliteli ilaçlar kullanılmakta ve bilimsel çalışma teşvik edilmemektedir. İstanbul'daki dişçilik okulu yetersiz donanıma sahip olup, öğrencilere yüzeysel eğitim verilmiştir. Kadın doktorların pratik yapması yasaklanmıştır. Raporda, İstanbul'da bulunan bir ebe okuluna değinilmiş ve burada ebelerin pratik eğitim aldıkları ancak bilimsel eğitimin yetersiz kaldığı vurgulanmıştır. Rapora göre, hastanelerde sürdürülen hemşire eğitimi

⁵⁴ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den 1848 yılında mezun olan dört öğrenci (Türk, Ermeni, Rum ve Katolik) Avrupa'da sınav vererek yeterliliklerini kanıtlamıştır. Bu gelişme üzerine, İstanbul'daki tıp okuluna "Fakülte" unvanı verilmiştir. 1849 yılında, yurt dışında tıp eğitimi almış ve Türkiye'de hekimlik yapmak isteyenleri değerlendirmek için "Kolokyum" sınavı yapılmasına karar verilmiştir. Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şâhâne'de eğitim Fransızca olduğu için hoca ve öğrencilerin çoğu gayrimüslimdir. Fransızca öğrenmeleri daha kolay olan gayrimüslim gençler, Türk öğrencilere kıyasla derslerde daha başarılı olmuştur. Türk öğrenciler ise zorlanarak cerrah ve eczacı sınıflarına yönelmek zorunda kalmıştır. 1857 yılında, eğitimin Türkçe yapılması amacıyla bir mücadele başlatılmış ve 1867 yılında Türkçe eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) açılmıştır. Aynı yıl, Sivil Eczacılık Sınıfı da kurulmuştur. Eğitim dilinin Türkçeleşmesi, ülkenin sağlık alanında önemli bir karar olmuştur. 1827 yılından itibaren gayrimüslimler de kabul edilmesine rağmen, Türkçe eğitime geçilene kadar yetişen hekim sayısı 300'ü ancak aşmıştır. Bu sayı ülkenin ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. 1870 yılında Askeri Tıp Okulu da eğitim dilini Türkçe olarak kabul etmiştir. Bu değişiklikle birlikte mezun hekim sayısı hızla artmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. İstanbul Üniversitesi, 2024).

kapsamlı bir eğitim programına sahip değildir (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, ss. 6- 7).

3.3.1.2 Fransız Tıp Okulları

Rapora göre, Fransız okulları, genellikle Roma Katolik misyoner grubuna aittir. Fransa, Yakın Doğu'da Katolik çıkarlarının koruyucusu olarak kabul edilmekteydi. Fransızca, yirmi beş yıl önce bölgede en yaygın ikinci dilken, son zamanlarda İngilizcenin önemi artmıştır. Katolikler, ağırlıklı olarak Fransisken ve Dominiken tarikatlarından olup, tek tıp okuluna sahip olan Cizvitlerdi. Ülkede dağılmış halde ortaokullar ve birkaç kolej bulunmaktaydı, ancak bilim dersleri azdı. Beyrut'taki St. Joseph Üniversitesi, kimya ve fizik derslerinin verildiği bir tıbbi hazırlık kursu sunmakta ve Fransız hükümeti tarafından desteklenmekteydi. Okul, mükemmel laboratuvarlara sahip olup, Fransızca ve medeniyeti yayma amacına hizmet etmekteydi. Eğitim, genellikle ders anlatımı yoluyla yapılmakta ve bu yöntem yerel öğrencilere pek uygun görünmemiştir. Fransız hükümeti, tıp bölümünün kalitesini kontrol etmekte ve her yıl bir komisyon sınav yapmaktaydı. Öğrenci sayısı 200 ile 250 arasında olup, çoğunlukla Lübnan'dan gelen Maronitler'den oluşmaktaydı. Fakülte, yetenekli cerrahlar ve hekimlerden oluşmakta, ancak cerrahi bölüm bazı yıllarda zayıf kalmıştır. Öğrencilere tanınan serbestlik, yüzeysellik ve gevşekliğe yol açmıştır. Cizvit rahipleri, öğrencilerin dini ibadetlerini sıkı bir şekilde kontrol etmekteydi. Ancak öğrenciler herhangi bir “Tarikat” a alınmamakta veya yemin etmemekteydi. Raporda, Fransız misyonerlerinin kurduğu tıbbi hizmet veren istasyonların olmadığı ve bu tür misyoner okullarından eğitim almış kişilerin, genellikle şehir merkezlerinden uzakta, iç bölgelerde bulunmadığı, mezunların genellikle daha merkezi ya da kolay ulaşılabilir yerlerde faaliyet göstermeyi tercih ettiği ifade edilmiştir. Rapora göre, St. Joseph Üniversitesi'nin bir Eczacılık Okulu bulunmaktaydı. Ancak dişçilik bölümü veya hemşirelik eğitim okulu yoktu. İstanbul, Beyrut, Şam ve Kudüs'te çok sayıda Fransız hastanesi bulunmamakta ve mevcut olanlar ise Fransız vatandaşlarına hizmet etmekteydi (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, ss. 7-9).

3.3.1.3. İngiliz Tıp Okulları

Rapora göre, İngiliz okul grubu, Yakın Doğu'da faaliyet gösteren çeşitli misyoner topluluklarının İngiliz ve Amerikan okullarını, ayrıca İngiliz kontrolü altındaki Mısır'daki devlet okullarını içermektedir. Mısır'daki bu okullar oldukça iyi organize edilmiş ve donatılmış olup, yetkililer okulların standartlarını sürekli yükseltmişlerdir. Bu okullar, Avrupa'daki benzer okulların ortalaması ile kıyaslandığında oldukça iyi bir düzeydeydi. Ancak, sistemin Mısır'ın ihtiyaçlarına yeterli olabilmesi için önemli ölçüde genişletilmesi gerekmektedir. Kahire'deki Kasr-el-Aine Okulu, iyi yönetilen büyük bir devlet tıp okulu olup, mezun sayısı hükümet sivil ve askerî tıbbi hizmetlerini karşılamak için yeterli değildi. Birçok büyük kasaba ve yoğun nüfuslu bölgeler tıbbi yardım almaktan yoksundu. Raporda, Amerikan ve İngiliz tıbbi misyonerlerin mükemmel işler yaptığı vurgulanmış, birçok yerde büyük ve iyi donanımlı hastaneler kurulduğu belirtilmiştir. Bu misyonlarla bağlantılı olan ortaokullar ve Assiut Koleji gibi bir veya daha fazla yüksekokul bulunmaktaydı. İngiliz Kilise Misyoner Topluluğu (Church Missionary Society) ve Amerikan Birleşik Presbiteryen Misyoner Topluluğu (United Presbyterian Missionary Society) Mısır'da çalışan en önde gelen kuruluşlardandı. Rapora göre, Kahire'de bir Amerikan Üniversitesi için planlar yapılmakta ve fonlar toplanmaktaydı. Ancak bu üniversitenin tıp bölümünü kısa sürede açması beklenmemektedir. Bunun iki ana nedeni vardı: ilki, birinci sınıf bir tıp okulu kurmanın maliyeti, ikincisi ise Kasr-el-Aine'deki yerleşmiş tıp okulu ile rekabet etmenin zorluğuydu. Misyoner okullarından mezun olanların birçoğu, Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nin Tıp Bölümü'ndeki kurslara katılmaktaydı (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, ss. 9- 10).

3.3.1.4. Anadolu'daki Tıp Okulları

Rapora göre, Anadolu ve Ermenistan'da, ABCFM'nin yönlendirmesi altında yürütülen misyonerlik çalışmaları kapsamında tıbbi misyonlar konusunda çok ilerleme kaydedilmiştir. Ülke genelinde mükemmel bir misyon okul sistemi kurulmuş olup, genç erkekler için sekiz adet kolej bulunmaktaydı. Ermeniler, tıba özel bir yatkınlık göstermişler ve mesleklerinde son derece verimli olmuşlardır (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 10).

Kolejlerde mükemmel bir hazırlık eğitimi vermekte olup, bazılarında bilimsel kurslar yetersiz kalmaktaydı. Bu durum ise genellikle uygun laboratuvar eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Raporda, 25 yıl önce, Merkez Türkiye Koleji Hastanesi (Central Turkey College) ile bağlantılı olarak Gaziantep’de küçük bir tıp okulu bulunduğu ancak maddi yetersizlik nedeniyle birkaç yıl içinde kapatıldığı ifade edilmiştir. Gaziantep, Merzifon, Talas, Konya, Adana, Harput, Sivas ve Van’da büyük misyon hastaneleri ve Erzurum, Diyarbakır ve Mardin’de daha küçük hastaneler bulunmaktaydı. Bu hastaneler, Amerikalılara bu geniş bölgenin tıbbi çalışmalarında liderlik rolü sağlamış güçlü bir çekirdek oluşturmuştur. Şu ana kadar tıp eğitimi için Beyrut okuluna bağımlı kalınmıştır. Ancak İstanbul bölgesinde başka bir tıbbi misyonerlik okulu kurulması gerektiği düşünülmekteydi. Burada da Kahire’de olduğu gibi, iki ana engel; büyük maliyet ve Türkiye’nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile kaçınılmaz rekabet olmuştur. Rapora göre, Türkler, başkentlerindeki okullarına rakip çıkmasını istememiş ve Amerikalıların burada tıbbi kuruluş kurma girişimlerine karşı çıkmışlardır (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, ss. 10- 11).

3.3.1.5. Suriye ve Filistin’deki Tıp Okulları

Rapora göre, Suriye ve Filistin’de birçok misyoner topluluğu tıbbi çalışmalar yürütmekteydi. Sadece bir veya iki durumda iki topluluk aynı bölgede çalışmakta olup, istasyonlar genellikle birbirine çok yakın konumlandığından aktif olarak birbirleriyle rekabet etmekteydi. Genel olarak, bu misyonlar oldukça verimli çalışmakta ve ihtiyaçları yeterince karşılamaktaydı. Ayrıca, özel muayenehane açan veya sivil hükümet hizmetinde çalışan birçok yetenekli yerli İngilizce konuşan doktor bulunmaktaydı. Bu doktorlar, çoğunlukla Beyrut’taki Suriye Protestan Koleji’nin Tıp Bölümü mezunlarıydı. Birkaç kişi eğitimlerini Avrupa veya ABD’deki okullarda almıştı. Ancak bu yol eskisi kadar yaygın olarak tercih edilmemekteydi. Artan harcamalar, dil zorlukları, sosyal problemler gibi nedenler, başka bir ülkeye tıp eğitimi almak için gitmeyi istenmeyen bir seçenek haline getirmiştir. Suriye ve Filistin genelinde birçok iyi ortaokul ve bazı yüksek dereceli okullar bulunmaktaydı. Bu nedenle genç erkekler için iyi bir genel hazırlık eğitimi almak kolaydı. Yahudiler ve Suriyeliler iyi tıp öğrencileri olmakta ve genellikle Ermeniler kadar parlak olmasalar

da yetenekli doktorlar haline gelmekteydi (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 11).

Raporda, Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nin, 1863 yılında New York Eyaleti yasalarına göre kurulduğu, tıp bölümünün ise 1867'de açıldığı belirtilmiştir. 1916 yılına kadar üniversite statüsüne ulaşan Kolej'in, dokuz bölümü bulunmaktaydı ve bunların dördü tıpla ilgiliydi. Rapora göre, Kolej'e, 1913-14 yıllarında toplam 961 öğrenci kaydolmuş, bunların 253'ü tıp bölümü öğrencileriydi. Öğretim kadrosu 93 kişiden oluşmakta olup, 18'i tıp fakültesindeydi. Amerikan veya İngiliz profesörlerin sayısı 19 olup, bunların yedisi tıp doktoruydu. Kolej, Ras-Beyrut'ta, denize karşı 40 dönümlük bir arazide yer almaktaydı ve 26 büyük taş bina ile donatılmıştır. Dört hastanesi, toplam 200'den fazla yatak kapasitesine sahipti. Öğrenciler Yakın Doğu'nun çeşitli bölgelerinden ve farklı dinlerden gelmekteydi. Tıp okulu, New York Eyaleti standartlarını korumaya çalışmakta olup, mezunlar New York'ta tıp sınavlarına girme hakkına sahipti. Giriş koşulları arasında Kimya, Fizik, Botanik ve Biyoloji derslerini içeren iki yıllık bir eğitim bulunmaktaydı. Okul, tıp eğitimini dört yıldan beş yıla çıkararak daha fazla klinik eğitim sağlamayı planlamaktaydı. Fakülte, okulu tıp eğitiminde en iyilerden biri yapmayı amaçlamaktaydı ancak Fransız ve Türk tıp okulları ile de rekabet etmekteydi. Artan öğrenci sayısı nedeniyle laboratuvarlar ve hastane tesislerinin güncellenmesi gerekmekteydi. Yeni laboratuvar binası ve Amerikan Hastaneleri planının geliştirilmesi için önemli mali kaynaklara ihtiyaç vardı. Ayrıca, tıp okulunun öğretim kadrosunun artırılması gerekmekteydi (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, ss. 12- 13).

3.3.1.6. Geleceğe Dair Öneriler

Rapora göre, modern tıbbın Yakın Doğu'da zaten bir yer edinmiş olduğu kolayca anlaşılabildi. Amerikalı ve İngiliz doktorlar bu çalışmaları yürütmede lider konumundaydı. Özellikle Anadolu ve Suriye'de Amerikalıların tıbbi alanda büyük ilgileri vardı. Ancak, bu çalışmanın verimliliği büyük ölçüde kaynak yetersizliği, insan eksikliği ve tüm aşamaları kapsayan düzgün bir planın eksikliği nedeniyle zarar görmüştür. Tıbbi misyonlar rastgele bir hayır kurumu olmamalı, hastalığa karşı ve doğru, sağlıklı ve verimli yaşam için dikkatlice planlanmış, organize edilmiş, kamusal bir mücadele olmalıydı (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 16).

Bu amaç doğrultusunda bir veya daha fazla tıp okulu akıllıca konumlandırılmalı, iyi donatılmış ve yetenekli öğretmenlerle yeterince desteklenmelidir ki birinci sınıf bir tıp eğitimi verebilsinlerdi. Rapora göre, tıbbi misyon hastaneleri güçlendirilmeliydi ve her önemli hastanede iki yabancı doktor bulunmalı ve bu hastaneler uygun şekilde donatılmalıydı. Bu hastaneler, genç mezunların pratik deneyim kazanabileceği mükemmel klinikler oluşturmaliydi. Son olarak hem yabancı doktorlar hem de yerliler için tıp fakültesinde sürekli çalışmayı ve yetenek gelişimini teşvik etmek için lisansüstü çalışma olanakları bulunmalıydı. Yakın Doğu'daki uygulama sorunlarını kapsayan İngilizce bir tıp dergisi çok değerli olabilirdi. Ara sıra yapılan kongreler de tıp mesleğinden uzmanları bir araya getirmede faydalı olmaktadır (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 16).

Raporda son olarak, Yakın Doğu'da tıbbi misyonerlik çalışmalarının ve tıp eğitiminin daha etkili bir şekilde yapılabilmesi için çeşitli parçaların tek bir büyük plan ve genel kontrol altında birleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Mezhepler arası birleşik bir girişimle, mevcut durumdan daha iyi bir tıp eğitimi sağlanabileceği belirtilmiştir. Başlangıçta önemli bir para harcaması gerekse de işlerin iyi bir şekilde başlatıldıktan sonra büyük ölçüde kendi kendini sürdürebilir hale geleceği ifade edilmiştir. Ayrıca, mevcut savaşın Yakın Doğu'daki sosyal yapıyı temelinden sarsmış olduğu ve bu durumun Amerikan halkı için bu bölgede daha iyi bir uygarlık inşa etmeye yardımcı olma fırsatı sunduğu belirtilmiştir (RF- 804A- Medical Education in the Near East-1916, s. 17).

3.4. A. R. Hoover'in Rockefeller Vakfı Temsilcisi George E. Vincent'e Gönderdiği Rapor

Türkiye üzerine yazdığı tezinin haricinde A. R. Hoover ayrıca Rockefeller Vakfı'ndan George E. Vincent'e 16 Temmuz 1917 tarihli bir başka rapor daha sunmuştur. Hoover raporunda; trahom⁵⁵, çiçek hastalığı, pyoore alveolaris (diş eti iltihabı), fokal

⁵⁵ Trahom, Chlamydia trachomatis bakterisinin neden olduğu, gözde ciddi enfeksiyonlara yol açan bulaşıcı bir hastalıktır. Özellikle kötü hijyen koşullarının hakim olduğu bölgelerde yaygındır ve dünya genelinde önlenemez körlüklerin en önde gelen sebeplerinden biridir. Trahom, gözün iç yüzeyini kaplayan konjonktiva adı verilen zarın iltihaplanmasıyla başlar. Tekrarlayan enfeksiyonlar zamanla göz kapaklarının iç yüzeyinde izlere ve deformasyonlara yol açar. Bu deformasyonlar kirpiklerin göze doğru dönmesine (entropiyon) neden olabilir ve bu da korneaya

enfeksiyonlar (odak enfeksiyonlar), asya kolerası, basiller dizanteri, tifoid ateşi, sinir sistemi hastalıkları, bakteriyel enfeksiyonlar, cilt hastalıkları, epidemik hastalıklar gibi Türkiye’de karşılaştığı hastalıkları ve mevcut uygulamaları aktarmıştır (RF- 805A-Turkey, Medical Education, Hoover to Vincent, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 7).

Hoover’ın bu raporu, özellikle Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’deki sağlık hizmetlerine yatırım yapması için özel ve ayrıntılı öneriler sunması açısından diğer raporlardan ayrılmıştır. Rapor hem mevcut hastanelerin güçlendirilmesi hem de yeni tıbbi eğitim kurumların kurulması için somut planlar sunmuştur. Diğer raporlarda genel olarak durum tespiti ve eleştiriler yer alırken, bu rapor daha çok pratik çözümler ve uygulama planları üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca, raporda tıbbi durumla ilgili bilgilerle birlikte Türkiye’nin tarımsal ve madencilik potansiyeline de değinilmiştir. Bu da raporu diğerlerinden ayıran bir başka önemli farklılık olmuştur. Hoover, sadece sağlık hizmetlerine odaklanmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye’nin genel ekonomik potansiyelini de değerlendirmiştir. Bu, raporu hem tıbbi hem de ekonomik perspektiften daha kapsamlı kılmıştır. Hoover raporunda mevcut sağlık sisteminin iyileştirilmesi adına sunulan öneriler şu şekildedir:

- Amerikan Hastanelerinin Güçlendirilmesi: Anadolu’ki ABCFM’ye ait dokuz hastanenin güçlendirilmesi (daha iyi tıbbi ve cerrahi hizmet kalitesini garanti etmesi açısından önemli ve önleyici ve hijyenik önlemlerin uygulanmasında daha akıllıca iş birliğini sağlar).
- Tıp Fakültesi Kurulması: İstanbul’da, Boğaz boyunca şehir merkezinin birkaç km yukarısında, Robert Kolej’e yakın bir bölgede bir tıp fakültesi kurulması.
- Amerikan Hastanesi Kurulması: Tıp fakültesi ile aynı bölgede bir Amerikan hastanesinin kurulması⁵⁶.

zarar vererek körlüğe yol açabilir (Ayrıntılı bilgi için bk. World Health Organization, Trachoma, 2022).

⁵⁶ Amerikan Hastanesi, 1920 yılında Amiral Mark L. Bristol önderliğinde Türkiye’nin ilk kâr amacı gütmeyen özel hastanesi olarak kurulmuştur. Başlangıçta Çarşıkapı Caddesi’nde 45 yataklı ve üç ameliyathaneli bir köşkte hizmet veren hastane, daha sonra Nişantaşı’nda günümüzdeki yerine taşınmıştır. New York merkezli American Hospital of Istanbul tarafından yönetildikten sonra, 1995 yılında Vehbi Koç Vakfı’na devredilmiştir. Vakıf, hastaneye 300 milyon ABD Dolarından fazla yatırım yaparak, Amerikan Hastanesi’ni Türk sağlık sektöründe lider bir konuma getirmiştir. Hastane günümüzde Vehbi Koç Vakfı Sağlık Kuruluşları bünyesinde, Amerikan Tıp Merkezi, Koç Üniversitesi Hastanesi ve Bodrum Amerikan Hastanesi ile birlikte faaliyet göstermektedir (Ayrıntılı bilgi için bk. Amerikan Hastanesi, Tarihçe, 2024).

- Poliklinik Binası Kurulması: Şehrin Avrupa kesiminde (Galata, Pera, Taksim, Şişli), şehrin kalbine yakın bir yerde, bir poliklinik binası kurulması.
- Şube Dispanserleri ve Klinikler Kurulması: Galata, Pera, Üsküdar, Kadıköy gibi şehrin çeşitli bölgelerinde şube dispanserler ve klinikler kurulması.
- Hemşirelik Okulu Güçlendirilmesi⁵⁷: Hastane ile bağlantılı olarak, ülke genelinde eğitilmiş hemşire ihtiyacını karşılamak için güçlü bir hemşirelik okulu kurulması.
- Ebelik Bölümü Kurulması: Ülkede çalışan cahil ve eğitimsiz ebelerin kötü uygulamalarına ve suç unsuru taşıyan çalışmalarına karşı mücadele edecek bir ebelik bölümü kurulması.
- Diş Hekimliği Bölümü Kurulması: Odak enfeksiyonlar ve modern ağız cerrahisi gibi alanlarda araştırma yapacak bir diş hekimliği bölümü kurulması.
- Eczacılık Okulu Kurulması: Mesleklerinde yüksek etik standartlara bağlı kalacak eczacıları yetiştirmek için bir eczacılık okulu kurulması.
- Poliklinik Modelinin Uygulanması: Mayo Clinic⁵⁸ modelinin bir modifikasyonu olan poliklinik planının İstanbul'da uygulanması, Amerikan klinik tıbbının Yakın Doğu'daki merkezi olarak hizmet vermesi ve uzman kadrosuyla iş birliği içinde çalışması (RF- 805A- Turkey, Medical Education, Hoover to Vincent, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 7).
- Epidemiyoloji Departmanı Kurulması: Ülkenin herhangi bir yerindeki salgın hastalıkların araştırılmasını yapacak, en yakın Amerikan hastanesi ve hükümet yetkilileriyle iş birliği yapacak bir epidemiyoloji departmanı kurulması (RF- 805A- Turkey, Medical Education, Hoover to Vincent, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 8).
- Koruyucu Aşılamaların Değeri: Asya kolerası, basiller dizanteri, tifoid ateşi ve çiçek hastalığı gibi hastalıklar için önleyici aşılamaların öneminin vurgulanması ve bu önlemlerin askerler için zorunlu hale getirilmesi (RF-

⁵⁷ Amerikan Hastanesi ile aynı tarihte açılan Türkiye'nin ilk Hemşirelik Okulu da hastanenin bir parçası olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Amerikan Hastanesi, Tarihçe, 2024).

⁵⁸ Rochester, Minnesota; Jacksonville, Florida ve Scottsdale, Arizona'daki tesisleri ile kar amacı gütmeyen cerrahi ve tıbbi klinik olan Mayo Clinic, 1889 yılında St. Mary's Hastanesi'nde birlikte çalışmaya başlayan William W. Mayo ve oğulları William J. ve Charles H. Mayo'nun ortak çabalarıyla kurulmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Encyclopedia Britannica, 2024). Ülkemizde benzer yapılanmalar arasında Koç Üniversitesi Hastanesi, Acıbadem Sağlık Grubu ve Memorial Sağlık Grubu örnek olarak verilebilir.

805A- Turkey, Medical Education, Hoover to Vincent, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 8).

Hoover'in raporu ile ilgili Dr. S. T. Dutton ile görüşen George E. Vincent "Türkiye'nin geleceği o kadar büyük bir sorun ki, şu anda kesin planlar yapmak mümkün değil. Bununla birlikte, farklı olasılıkları akılda tutmak ve veri toplamak iyi olacaktır" şeklinde cevaplamıştır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, Vincent to Dutton, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 5).

Yatırım olarak bakıldığında Rockefeller Vakfı 1917 yılında Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim nüfusun rahatlaması için 30 bin 504 ABD Doları tutarında destek vermiştir (RF, Annual Report, 1917, s. 298). 1918 yılında Vakıf, Kızıl Haç'ın faaliyetleri için ise 4.629.400 ABD Doları bağışlamıştır (RF, Annual Report, 1918, s. 55).

Tıbbi durum ile alakalı olarak yazılan bu raporun içerisinde tuhaf bir biçimde Türkiye'nin ılıman kuşakta en zengin bölgelerden biri olduğu; gümüş, bakır ve kömür gibi zengin madenlerin henüz dokunulmamış olduğu; buğday ve arpa gibi mahsullerin zayıf tarımla bile yetiştirildiği; Amasya elması, Karadeniz fıındığı, Anadolu tütünü, İzmir inciri, Adana pamuğu, Bursa'nın ham ipeği vb. meyveler ve kuruyemişlerin kalitesi de vurgulanmıştır (RF- 805A- Turkey, Medical Education, Hoover to Vincent, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 5).

3.5. Rockefeller Vakfı'nın Yakın Doğu'ya Komisyon Gönderme Planları ve 1919 Memorandumu

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de büyük yatırımlara dair girişim planına en erken 1919 yılında rastlanmıştır. Yakın Doğu'ya Komisyon Gönderilmesi ile ilgili Memorandum hazırlandığı görülmektedir. Momerandum'a göre, Rockefeller Vakfı'nın 21 Mayıs 1919 tarihinde yapılan toplantısında, belirli koşullar yerine getirildiğinde ve yeterli personel sağlandığında halk sağlığı, tıbbi eğitim ve genel eğitim konularındaki durum ve ihtiyaçları incelemek üzere Yakın Doğu'ya bir Komisyon gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda, vakfın görevlileri Komisyon için ön hazırlıklara başlamıştır. Komisyonun, aşağıdaki alanların her birinde en az bir uzman, bazı durumlarda belki iki uzman içermesi önerilmiştir:

- Halk sağlığı
- Tıbbi eğitim
- Mesleki eğitim
- Tarımsal eğitim ve gösteri

Memorandumda ncelikle Rockefeller Vakfı'nın tıbbi eğitim ve halk sağlığı dışındaki alanlarda çalışma yapmadığı vurgulanmıştır. Ancak, birçok Amerikalı birey ve derneğin Yakın Doğu'ya mesleki eğitim ve tarım alanlarına olası yardımlara ilgisi ve bu alanların gelişiminin tartışmasız önemi nedeniyle bu çalışmaya bu alanların da dâhil edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Memarandum'da, İtilaf Devletleri ile İttifak Devletleri ve Türkiye arasında barış yaz aylarında imzalanırsa ve Yakın Doğu'daki, özellikle Türkiye, Yunanistan ve Suriye'deki koşullar biraz da olsa istikrarlı görünürse, Komisyonun Aralık veya Ocak aylarında yola çıkabileceği planlanmıştır. Çalışmanın tamamlanması için ise muhtemelen üç ila beş ayın gerekli olacağı öngörülmüştür (RF- Near East Commision 1918-1919). Yakın Doğu'da inceleme yapmak üzere planlanan komisyon aşağıdaki kişilerden müteşekkildir:

- ❖ Halk Sağlığı: Dr. Milton J. Rosenau,
- ❖ Tıp Eğitimi: Dr. Richard M. Pearce,
- ❖ Tarım: Eski Filipinler Tarım Müdürü Frederic W. Taylor,
- ❖ Tıp Eğitimi: Columbia niversitesi'nden Prof. Paul Monroe (RF- Near East Commision 1918-1919).

Ancak Rockefeller Vakfı Temsilcisi Edwin R. Embree komisyonda bulunması planlanan Frederic W. Taylor'a 28 Ekim 1919 tarihinde yazdığı mektubunda şu ifadelere yer vermiş ve daha sonra Vakıf bölgeye komisyon gönderme hususunu ertelemiştir:

Yakın Doğu'daki durum, haftalar geçtikçe daha düzenli hale gelmek yerine giderek daha belirsiz bir hal almaktadır. Özellikle Anadolu'da, yakın gelecekte Doğu Akdeniz lkelerinde herhangi bir somut adım atılmasının pek olası olmadığı bilgisi alınmıştır. Benzer şekilde, Balkan devletleri ve "Yakın Doğu" terimiyle ifade edilen diğer tüm ülkeler için de bu belirsizlik geçerliliğini korumaktadır (RF- Near East Commision 1918-1919).

1919'da yaşanan belirsizlik sürecinin ardından 1921 yılına gelindiğinde Vakıf tarafından, Japonya, Çin, Filipinler, Çinhindi⁵⁹, Boğazlar Yerleşimi (Güneydoğu Asya'da bulunan bir grup Britanya toprağı), Siyam, Hindistan, Suriye ve Türkiye'deki tıp okulları üzerine araştırmalar yapılmıştır (RF- Annual Report, 1921, s. 7)

3.6. Rockefeller Vakfı ve Cumhuriyet Dönemindeki Sağlık Alanındaki İlk Temaslar

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını takiben 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile kurulan Sağlık Bakanlığı'nın ilk Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar olmuştur. Bu dönem sağlıkla ilgili düzenli bir kayıt fırsatı olmamış, daha çok savaş yaralarının sarılmasına ve mevzuat geliştirmeye odaklanılmıştır (Kapıcı, 2024, s. 18; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2024).

Cumhuriyet döneminde Türkiye ile ilgili yapılan ilk araştırma, 2 Haziran 1921 tarihinde Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Kurulu Genel Direktörü Wickliffe Rose ile paylaşılmıştır. Raporda özetle şu hususlara değinilmiştir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, V. G. Heisen to Wickliffe Rose 1915, 1917, 1921, 1923, 1925):

- İstanbul'un temel gereksinimleri arasında yeterli ve güvenli su temini, modern bir kanalizasyon sistemi, etkin bir çöp ve atık toplama ve bertaraf sistemi, laboratuvarlara ücretsiz halk sağlığı çalışmaları yürütebilmesi için yeterli fon sağlanması, tehlikeli bulaşıcı hastalıkların tespiti ve bu hastalıklarla mücadele imkânlarının geliştirilmesi, verimli bir denetim hizmeti ve dürüst, maaşı düzgün ödenen bir personel bulunmaktaydı. Bu ihtiyaçların karşılanması durumunda, hastalık ve ölüm oranlarında önemli bir azalma beklenebilir ve diğer ihtiyaçlar da bu koşullarda değerlendirilebilirdi.
- Mevcut siyasi durum ve istikrarsız hükümet yapısı göz önünde bulundurulduğunda, laboratuvara yapılacak yardımlar haricinde, kalıcı ve yapıcı çalışmaların sonucunu getirecek bir iş birliği imkânı görünmemekteydi.

⁵⁹ Çinhindi, eskiden Fransa'ya bağlı olan ve önce imparatorluk, daha sonra da Fransız Birliği içinde yer alan Vietnam, Laos ve Kamboçya'dan oluşan üç ülke. Çinhindi terimi, bölgenin kültüründe Hint ve Çin etkilerinin birbirine karışmasına atıfta bulunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Indochina, Encyclopedia Britannica, 2024)

Bu aşama, daha fazla incelemeyi hak etmekteydi. Müttefik Sağlık Komisyonu Sekreteri Binbaşı Hobson, Türkler ve Müttefikler tarafından yapılacak yardımların büyük bir takdirle karşılanacağını belirtmiştir. O dönemde laboratuvar çalışmalarında yapılacak iş birliği, gelecekte Türk Tıp Camiası ile iş birliği için bir başlangıç noktası olabilirdi.

- Laboratuvara yapılacak yardımların sonucunda Sağlık Bakanlığı'nın dışarıdan bir danışman talep etmesi beklenmekteydi. Böyle bir danışman, özel sermaye ile iyi bir su temininin kurulmasını teşvik edebilir ve aşamalı olarak diğer acil reformların gerçekleştirilmesini sağlayabilirdi (RF- 805A- Turkey, Medical Education, V. G. Heisen to Wickliffe Rose 1915, 1917, 1921, 1923, 1925).

V. G. Heisen'in Türkiye'ye bir danışman atanması hususundaki teklifi yani Sağlık Bakanlığı'nın dışarıdan bir danışman talep etmesi teklifi Türk makamlara da ulaştırılmıştır. Ancak, Türk Hükümeti; Rockefeller Tıp, Hıfzıssıhha ve Ziraat Komisyonu'nun Türkiye'ye davetini uygun görmemiş ve kendileri müracaat ederse o durumda konunun değerlendirileceğine dair karar almıştır (BCA, 1923, ss. 1- 2).

Vakıf, bu dönemde sadece Türkiye'nin değil dünyanın dört bir yanından birçok ülkenin sağlık durumuna dair veriler toplamıştır. 1923 yılında Rockefeller Vakfı Tıp Eğitimi Departmanı, dünya genelinde yetmiş dört ülkede bulunan yaklaşık 450 tıp okulu hakkında bilgi toplamaya devam etmiştir. Yıllık raporda yer alan bilgilere göre, materyalin büyük bir kısmı posta yoluyla elde edilmiştir. Ancak önemli bir kısmı; Avusturya, Çekoslovakya, Almanya, Macaristan, Polonya, Türkiye, Hong Kong, Boğazlar Yerleşim Bölgeleri, Siyam, Kanada, İngiltere, İskoçya, Galler, Hollanda, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Meksika ve Kolombiya'daki okulları şahsen ziyaret eden temsilciler tarafından getirilmiştir. Raporda, toplanan verilerin binalar, ekipmanlar, müfredat, personel, yıllık bütçe ve diğer önemli noktaları kapsadığı belirtilmiştir (RF- Annual Report, 1923, s. 40).

Sağlık Bakanı Refik Saydam ile Vakfın Türkiye'ye davet edilmesi hususunu görüşen Amiral Mark L. Bristol görüşmesinin içeriğini 19 Haziran 1924 tarihli mektubunda Rockefeller Vakfı'ndan George E. Vincent ile paylaşmıştır. Amiral Bristol mektubunda, dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam ile görüştüğünü ve Rockefeller Vakfı konusunu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Bristol, Bakana, bir sivil olduğunu

ve Rockefeller Vakfı'nın teknik çalışmalarını tartışamayacağını ve meseleleri görüşmek üzere Rockefeller Vakfı'ndan bir temsilci çağırmasını önerdiğini belirtmiştir. Amiral Bristol'a göre, Bakan ise vakıftan bir temsilciyi Türkiye'ye davet etmek için henüz yazı yazmadığı için üzüntüsünü ifade etmiştir. Ancak yakında yazacağına söz vermiştir. Bristol mektubunda, Türklerin kendilerini bir şeye bağlamaktan çok korktuğunu ve bu yüzden şüpheli bir şekilde geri durduklarını belirtmiştir. Ancak, kendisinin Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de çalışma yürütmesine derin bir ilgi duyduğunu çünkü Vakfın çalışmalarına ihtiyaç duyulan çok geniş bir alan ve büyük bir gereklilik olduğunu da ifade etmiştir. (RF- 805A- Turkey, Medical Education, Mark L. Bristol to George E. Vincent 1915, 1917, 1921, 1923, 1925).

3.6.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Sağlık

Ankara'da 66 anneden doğan, 402 yeni doğanın, 232'sinin ölü doğduğu, yalnızca 170'inin hayatta kaldığı vahim tablo karşısında (Cumhuriyet⁶⁰, 14 Ağustos, 1924), Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin sağlık politikaları, modern bir ulus-devletin oluşumu sürecinde büyük bir sorun olarak kabul edilen nüfus azalması tarafından şekillendirilmiştir. Neredeyse on yıllık savaş koşullarının ardından, ortaya çıkan demografik problemlerle birlikte, nüfusun artırılması gerektiğine dair bir inanç doğmuştur. Bu gereklilik, ulus-devletin oluşumuna bağlı olarak iki temel unsur içermektedir: iş gücü kaybının Millî ekonominin gelişimini engellemesi ve yetersiz nüfusun askerî açıdan eksiklik yaratması. Savaşlar sırasında erkek nüfusu azalmış ve çocuk ölüm oranları endişe verici seviyelere ulaşmıştır. Aynı zamanda; trahom, frengi, sıtma ve verem gibi ciddi hastalıklarla başa çıkmak da önemli bir sorun olarak öne çıkmıştır. Bu sorunlara çözüm; halk sağlığı, halk hijyeni ve yeni sağlık kurumlarının oluşturulması yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Bu durum da sağlık alanında yeni meslek gruplarının oluşturulması ile tamamlanmıştır (İlkan Rasimoğlu, 2014, s. 299). Neredeyse tüm gazetelere yansıyan bu zorlayıcı süreçte hızlı tedbirler alınması gerekmiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün İsmet İnönü'ye yazdığı gibi “*para, malzeme, insangücü yoktu ama borç, bulaşıcı hastalık çoktu. Bir de inanç ve umut*” (Dedeoğlu, 2021, s. 14).

⁶⁰ Bk. Ek 3.3 ve Ek 3.4.

Bu imkân ve şerait altında Rockefeller Vakfı'nın davet edilme arzusu sonunda karşılık bulmuştur. George E. Vincent, 12 Temmuz 1924 tarihinde Amiral Bristol'a verdiği cevapta Uluslararası Sağlık Kurulu'ndan Türkiye'ye bir temsilci gönderilmesi hususunda Türk Hükümetinden resmi bir davet aldıklarını bildirmiştir (RF- 805A-Turkey, Medical Education, George E. Vincent to Mark L. Bristol 1915, 1917, 1921, 1923, 1925). Bu davet üzerine Türkiye'ye Richard M. Pearce, Selskan M. Gunn, F. Elizabeth Crowell 1924 yılında Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmuş ve oldukça kapsamlı bir rapor hazırlamıştır.

3.6.2. Richard M. Pearce ve Ekibi Tarafından Hazırlanan “Türkiye’de Tıp Eğitimi⁶¹” Başlıklı Rapor

Pearce ve ekibi tarafından hazırlanan bu rapor, Türkiye’deki tıp eğitiminin ve sağlık sisteminin modernleşme ihtiyacını vurgulayan diğer raporlarla benzerlikler taşımaktadır. Türkiye’nin Doğu ve Batı arasında bir köprü olma potansiyeline dikkat çeken Pearce ve ekibi, bu bağlamda ülkenin modern tıp eğitimine ve Batı ile daha güçlü bir entegrasyona olan gereksinimini dile getirmiştir. Bu yaklaşım, Ward’un raporundaki, Batı’nın Türkiye’ye katkılarını öne çıkaran görüşleriyle de örtüşmektedir. Ayrıca rapor, misyonerlik faaliyetleri ve Rockefeller Vakfı’nın bölgede tıbbi eğitim faaliyetleri gerçekleştirmesi ve yatırımlar yapmasının önemini vurgulaması açısından da diğer raporlarla benzerlik göstermektedir. Ancak bu raporu diğerlerinden ayıran en belirgin özellik, belirli önyargılar ve oryantalist bir bakış açısıyla kaleme alınmış olmasıdır. Pearce ve ekibi, İslam dini ile olan bağları nedeniyle Türklerin entelektüel ve bilimsel gelişmelere olan ilgilerinin sınırlı olduğunu savunmuş ve bu durumun Türkiye’nin bilimsel ilerlemesine engel oluşturduğunu belirtmiştir. Bu eleştiriler, diğer raporlarda bu kadar açık bir şekilde dile getirilmemiştir. Ayrıca rapor, Osmanlı dönemindeki siyasi olaylara ve özellikle sözde katliamlara dair yorumlara yer vermiştir. Bu durum raporu daha politik bir çerçeveye oturtmuştur. Diğer raporlarda bu tür siyasi yorumlar daha sınırlıdır.

Önyargılar ve Batı merkezli bakış açıları içeren bu raporda, Pearce ve ekibi, Türklerin İslam dini ile olan bağlantılarının entelektüel ve bilimsel gelişmeye ilgilerini

⁶¹ Medical Education in Turkey.

azalttığını, dinin sağladığı konfor ve zevk arayışının ise bu ilerlemeyi engellediğini ileri sürmüştür. Rapora göre, Almanlar, Türklerin sabırsızlığı ve ayrıntılı, yavaş ilerleyen işlere karşı isteksizlikleri konusunda eleştirilerde bulunmuştur. Sabırsız Türklerin, gerçek hedefleri anlamadıklarını ve fayda sağlamak için fedakârlık yapmaya veya rahatsızlık çekmeye isteksiz olduklarını ve bu özelliklerin Türklerin genel eğitim ve bilimsel araştırma becerilerini olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Ayrıca, Türk kültürünün Arap ve Pers kültürlerinden uyarlandığını, aslının bulunmadığını iddia edilmiştir. Özellikle edebiyatın bu etkiler altında şekillendiği ve Arapça ile Farsça'nın Türk edebiyatı üzerindeki güçlü etkisine vurgu yapılmıştır. Modern eğitimde ise, Batı modeline özellikle Fransız etkisine benzer şekilde uyum sağlandığı, ancak tarihsel yazıların daha geleneksel ve Orta Çağ tarzında kaldığı ifade edilmiştir (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, ss. 1- 5).

Pearce raporunda Osmanlı Toprakları'nda yaşanan sözde katliamlara da değinmiştir. Pearce'a göre yaşananlar, Sultan'ın hükümeti kasıtlı olarak yabancılara karşı düşmanlığı teşvik etmesinden kaynaklanmıştır. Raporda, bu düşmanlık nedeniyle saldırıların ve katliamların hükümet yetkilileri tarafından belirli bir siyasi planın parçası olarak gerçekleştirildiği dile getirilmiştir. Pearce, yaşananları hiçbir şeyin haklı çıkaramayacağını ama sıradan Türk halkının da sadece Sultan'ın emirlerini yerine getirdiğini, bu nedenle bir Türk'ün karşılaştığı herkese tehdit oluşturan bir kişi olduğu yönündeki saçma resmin de değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Pearce ayrıca gayrimüslimlerin de tamamen masum kurbanlar olmadıklarını ve insan doğasının bir parçası olarak misilleme yaptıklarını belirtmiştir (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 7).

Raporda, Türkiye'nin coğrafi ve kültürel konumu nedeniyle Doğu ve Batı arasında benzersiz bir köprü oluşturduğu, bu sayede Batı'nın fikir ve ürünlerini Doğu'ya uygun bir şekilde yaymak için elverişli bir konumda olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin birçok zorluğa rağmen kısa bir süre içinde modern bir eğitim sistemi kurmayı başardığını ve bu sistemin hala geliştirilmesi gerektiğini ve ilerlemenin sadece eğitim yoluyla sağlanabileceği belirtilmiştir (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 77).

Raporda ayrıca, Türklerin Batılı ülkelerin (Fransa, Almanya, Rusya ve Büyük Britanya) Yakın Doğu'da yürüttükleri kurumsal “eğitim ve kültür” faaliyetlerine karşı bir güvensizlik duydukları ifade edilmiştir. Rapora göre, Türkler, bu faaliyetlerin gerçekten barışçıl amaçlarla yapılmadığını, aksine gizli bir egemenlik kurma aracı olarak kullanıldığını düşünmektedir. Bu nedenle, Yakın Doğu'daki farklı halkların Batı medeniyeti ile doğrudan temasının faydalı olmadığı belirtilmiştir. Raporda, Batı medeniyeti ile temasın doğrudan değil, Türk kurumlarındaki eğitim yoluyla ve yerel entelektüeller aracılığıyla olmasının daha doğru ve etkili olacağı ifade edilmiştir. (RF-805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 77).

Erken (2020)'de Pearce ile birlikte bu raporu hazırlayan Selskar Gunn'un bir raporundan verdiği alıntı ile Rockefeller Vakfı'nın bu konudaki stratejisi aktarılmaktadır:

İlk olarak, deney için seçilen ülkelerin vatandaşlarına burslar verilmelidir. Rockefeller Vakfı'nın yetkin memurları gözetim ve tavsiyelerini sunacak, ancak araştırmaların yürütülmesi büyük ölçüde yerel halkın sorumluluğunda olacaktır. İkinci olarak, yerel halka kendi ülkelerinde araştırma ve çalışmalarına devam etme fırsatı tanınmalıdır⁶². Vakıf, belirli topluluklardaki sorunlara yönelik bilimsel çözümler geliştirmeye yardımcı olabilir ve yerel koşulların daha bilimsel bir şekilde incelenmesine yönelik bir plan, insanların refah düzeyini artırabilir (s. 65).

Rapora göre, Doğu'daki okulların Batı'daki eğitim kurumlarından üstün olduğu bir konu vardı; nezaket, görgü kuralları ve sosyal temas kurallarının sistematik öğretimi. Bu, müfredatın geri kalanından daha önemli kabul edilirdi (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 78). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde karşılaştıkları bilimsel ilgi ve coşku, bölümlerin düzeni, ekipmanların bakımı, farklı bölümlerin yardımcılarının tutumu ve kalitesi, üniversite kliniklerinin temizliği ve düzeni, öğretim alması gereken tıp öğrencilerinin sayısı; genç Türk'ün kendi durumunun farkında olması: bir millet olarak çalışmak ya da ölmek zorunda olduğunu bilmesi Pearce ve beraberindekileri İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne

⁶² Vakıf bursiyerlere ülkelere döneceklerine ve burs aldıkları alanda hizmet edeceklerine dair; Bakanlığa ise bursiyerlerin döndüklerinde terfi alarak hangi konumda çalışacaklarına dair taahhütname imzalatmıştır (Bk. Ek 3.5 ve Ek 3.6).

yardımın makul ve önemli bir girişim olacağına inandıran etmenler olarak sıralanmıştır (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 133).

Ayrıca, Doğu'da çok stratejik bir konuma sahip bir halkın bilimsel tıp eğitiminin ilerletilmesi, tıp eğitimi ve halk sağlığından elde edilebilecek çok sayıda insanın yararı için Rockefeller Vakfı'nın vereceği destek çok büyük değer taşımaktaydı. Bu nedenle raporda, Rockefeller Vakfı'na İstanbul Üniversitesi'ne 4-6 seyahat bursu tahsis edilmesi ve Rockefeller Vakfı için durumun daha fazla incelenmesi önerilerinde bulunulmuştur (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, s. 133).

1925 yılında, Rockefeller Vakfı'nın Tıp Eğitimi Departmanı'nın temsilcileri, Danimarka, İtalya, Fransa, Mısır, Suriye, Türkiye, Filipinler, Cava, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'daki tıp okulları üzerinde özel araştırmalar yürütmüştür (RF- Annual Report, 1925, s. 18). 21 ülkede (Ermenistan, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekoslovakya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, İspanya, İsviçre, Türkiye ve Yugoslavya) bilimsel tıp literatürü temin edilmiştir (RF- Annual Report, 1925, s. 404). Ayrıca, Pearce'nin raporundaki önerisi kabul görmüş ve ikisi ABD'de biri Avrupa'da eğitim almak üzere üç doktora burs verilmiştir (RF- 805A- Turkey, Medical Education, George E. Vincent to Mark L. Bristol (2 Şubat 1925), 1915, 1917, 1921, 1923, 1925).

3.6.3. Ralph K. Collins tarafından hazırlanan “Türkiye’de Halk Sağlığı⁶³” Başlıklı Rapor

Selskan M. Gunn 14 Eylül 1926 tarihinde Rockefeller Vakfı, Uluslararası Sağlık Kurulu Genel Müdürü F. F. Russell'a yazdığı mektubunun ekinde Ralph K. Collins'in hazırladığı kendisinin sadece son bölümünü yazdığı raporu sunmuştur (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926). Collins'in raporu, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi sağlık politikalarını ve bu politikaların halk sağlığı üzerindeki etkilerini değerlendiren bir döneme odaklanması açısından diğer raporlardan farklıdır. Raporda, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin halk sağlığına olan

⁶³ Public Health in Turkey.

ciddiyeti ve yaptığı yatırımlar öne çıkarılmıştır. Bu raporda, Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde Türkiye'nin iç dinamikleri ve modernleşme çabalarına dair daha olumlu bir bakış açısı yansıtılmıştır. Ayrıca, raporda Türkiye'nin sağlık hizmetlerinde karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmek için gerekli olan eğitilmiş personel, bilimsel ekipman ve mali destek gibi somut ihtiyaçlar ayrıntısıyla sunulmuştur. Collins'in raporu, diğer raporlara kıyasla, Cumhuriyet Türkiye'sinin yeni sağlık politikalarının Batı ile iş birliği içinde nasıl geliştirilebileceği üzerine daha özel öneriler sunmuştur.

Gunn Russell'a yazdığı mektubunda, 1923 yılının Aralık ayında İstanbul'da Dr. Adnan Adıvar ile yaptıkları görüşmenin ardından Sağlık Bakanı'ndan gelen daveti hatırlatarak, Türkiye'ye gidecek birini bulmanın biraz zaman aldığını, ancak 1926 yılının Şubat ayının sonunda Dr. Collins'i gönderebildiklerini ifade etmiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926). Dr. Collins Türkiye'ye Vakfın bölge temsilcisi olarak halk sağlığı alanında danışmanlık yapmak üzere gönderilmiştir (RF- Annual Report, 1926, s. 79).

Collins görevlendirmesinin ardından hazırladığı raporda, kısa bir süre önce Türkiye'nin, entrikalar, rüşvet ve Hristiyan halkların toplu katliamını çağırdığı bir ülke olduğunu belirtmiş; gazetelerden ve belki önyargılı kaynaklardan bilgi ve bakış açısı edinen ortalama bir kişinin, Türk'ü gerçekten “konuşulmaz” olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Collins'e göre böyle bir bakış açısı hala yaygındır. ABD'deki 110 Episkopal Piskopos'un Senato'ya Lozan Antlaşması'nı onaylamamaya çağıran bir dilekçe imzalaması, birçok yüksek mevkideki kişinin hala Türk'ü medeni dünya dışı olarak kabul ettiğini göstermiştir. Ancak Collins bu raporda tamamen tarafsız olmaya çalıştığını ve özellikle Türkiye'deki halk sağlığı sorununu geleceğe yönelik bir bakış açısıyla değerlendirmeye çalıştığını vurgulamış ve geçmişteki olayların onlar için önemsiz olduğunu, geleceğe dair umut verici perspektiflerin olmasının yeterli olduğunu belirtmiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 141).

Rapora göre, Halk Sağlığı hizmetlerindeki yetkililerin ciddiyeti ve dürüstlüğü dikkat çekicidir. Hükümetin halk sağlığı için fedakârlık yapmaya istekli olduğunu, ayrılan

ödenekler⁶⁴ kanıtlamaktaydı. Dr. Collins ve Gunn, Vakfın Uluslararası Sağlık Kurulu'nun özellikle burs vermede ve üst düzey yetkililerin seyahat programlarını düzenlemede yararlı olabileceğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Gunn'a göre, Sağlık Bakanlığı Ankara'da önerilen Halk Sağlığı Enstitüsü'nün kuruluşunda iş birliği yapmaya istekliydi. Bu Enstitü'nün maliyetinin 750 bin Türk Lirası (o dönemki döviz kuru ile yaklaşık 399 bin ABD Doları) olduğu tahmin edilmiştir. Türk Hükümeti, bu projeye 600 bin Türk Lirası (320 bin ABD Doları) katkıda bulunmaya istekli görünmekteydi ve geri kalanını (79 bin ABD Doları) bağışlamalarını istemiştir. Ayrıca Enstitü için personel eğitimi konusunda da yardım talep edilmiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 3).

Raporda, Türkiye'deki sağlık hizmetlerinin durumu ve hekim sayısındaki yetersizlikler ele alınmıştır. O dönem 6,5 milyonluk bir nüfusa sahip olan Türkiye'de toplam 1.750 hekim bulunduğu belirtilmiştir. Bu, her 3.700 kişiye bir hekim düştüğü ve kırsal bölgelerde hekim sayısının daha da yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Rapora göre, Bakanlık, Türk öğrencilerin tıp mesleğine yönelmeleri için çeşitli teşvikler sunarak bu durumu çözmeye çalışmıştır. Örneğin, beş yıl boyunca Halk Sağlığı hizmetinde çalışmayı kabul etmeleri durumunda, öğrencilerin Haydar Paşa'da masrafları Bakanlıkça karşılanarak eğitim alabilmeleri için fırsat sunulmuştur. Ayrıca, tıp fakültesinden mezun olan herkesin hükümete iki yıl süreyle hizmet etmesinin zorunlu kılındığı ve hizmetin yeri ve türünün Bakanlık tarafından belirlendiği ifade edilmiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 46).

Raporda, hükümetin Lozan Antlaşması sonrasında yabancı profesyonellerle ilgili politikasının yabancı hekimlerin sayısında önemli bir azalmaya neden olduğu ifade edilmiştir. 1915'ten önce uygulama lisansına sahip olmayan yabancı hekimlerin Türkiye'de çalışmalarına izin verilmemiştir. Bu durum sadece Amerikalı hekimleri değil, diğer ülkelerden gelen hekimlerin çalışma durumunu da etkilemiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 46).

⁶⁴ Bk. Ek 3.7.

3.6.3.1. Ralph K. Collins Raporu'nda Yer Alan Genel Tespitler

Raporda yapılan genel tespitler şu şekildedir:

1. Türk hükümetinin sağlık alanında attığı ilk adımlar mütevazıdır ve birçok çalışma geleceğe bırakılmıştı. Başarılı bir halk sağlığı programının geliştirilmesi için en büyük ihtiyaçlar şunlardı: eğitilmiş personel, bilimsel ekipman ve para. Bu ihtiyaçları karşılamak uzun zaman alacaktı (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 143).
2. Türkiye'deki halk sağlığı açısından en büyük sorunlar, önem sırasına göre şunlardı (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 143):
 - Verem
 - Bebek ölümleri
 - Sıtma
 - Trachoma
 - Frengi
3. Genel bir sanitasyon eksikliği, tüm halk sağlığı sorunlarıyla ilişkiliydi. Ayrıca, ulaşım olanaklarının eksikliği de ilerlemeyi engellemekteydi. Türkiye Hükümeti'nin halk sağlığına ilişkin olarak en dikkat çekici özellikler şunlardı:
 - Halk sağlığı sorunlarının net bir şekilde tanınması,
 - Bu sorunları değerlendirme çabalarının ciddiyeti,
 - Gereksiz hastalıkların önlenmesine yönelik programların başlatılması (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 144).
4. Uluslararası Sağlık Kurulu'nun Türk Hükümeti ile Halk Sağlığı Hizmeti'nin geliştirilmesi konusunda etkili iş birliği yapması mümkündü. Uluslararası Sağlık Kurulu'nun en anlamlı yardımı, genç Türk hekimlerine ve döndüklerinde Türkiye'de önemli pozisyonlara sahip olacak diğer kişilere burs vermektir. Bu yönde bir başlangıç yapılmış ve beş burs verilmiştir. Yerel halkın

yeterince iyi eğitimli adaylar yetiştirebilmesi ve onlara uygun pozisyonlar garanti etmesi şartıyla, burslarla ilgili cömert bir politikanın sürdürülmesi gerekmektedir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 145).

5. Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya taşınması, Hükümet'in Ankara'da merkezi bir Halk Sağlığı Laboratuvarı geliştirmesini arzu edilir hale getirmiştir. Ankara'nın merkezi bir laboratuvar için daha iyi bir konumda olduğu açıktı. Demiryolu sistemi genişledikçe avantajlar daha da belirgin hale gelecekti. Bakanlık, yeni halk sağlığı laboratuvarının inşası amacıyla 600 bin TL (yaklaşık 320 bin ABD Doları) bulmuştur. Ancak, inşaat maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle, bu miktar hem laboratuvarı inşa etmek hem de donatmak için yeterli olmayacaktı. Bu amaçla Vakfın Uluslararası Sağlık Kurulu'nun iş birliği beklenmekteydi (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, ss. 145- 146).
6. Hem hasta bakımı hem de halk sağlığı hemşirelerine büyük ihtiyaç vardı. Hemşirelik ile ilgili durum bu raporda kısaca anlatılmıştır. Hemşirelik eğitiminin, en azından şimdilik, Kızılay'ın bir işlevi olarak görülmesi nedeniyle mevcut karmaşıklıklar bulunmaktaydı. Sağlık Bakanı, bu faaliyeti Bakanlığa veya Millî Eğitim Bakanlığı'na devretmek istemekteydi. Bu gerçekleşirse, halk sağlığı hemşirelerinin eğitimi için uygun tesislerin oluşturulmasına yönelik programlar geliştirilebilirdi (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 146).

Sonuç olarak raporda, Türkiye'de halk sağlığı alanında ilerleme yavaş olacağı, sabır ve ısrar gerektirdiği ve başlangıçta küçük sonuçlarla yetinmek gerekeceği vurgulanmıştır. Collins, Ankara'nın Vakfın iş birliğini gerçekten istediğini ve mali yardım beklediklerini aktarmıştır. Rapora göre, Ankara'nın beklentisi mali destekle sınırlı değildi; teknik tavsiye ve bilgi almak istedikleri de açıktı. Türkiye'de modern bir halk sağlığı programının geliştirilmesi yavaş olsa da mümkündü ve bu yöndeki ilerleme komşu bölgelerde de etkili olabilirdi (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 147).

Vakfın Yıllık Raporları'na göre Türkiye destek verilen ülkelerden sadece bir tanesidir. 1927 yılı raporuna göre, koruyucu tıp ve halk sağlığı prosedürleri, vakfın yürüttüğü yoğun araştırmalar ve yönetimdeki artan deneyimler sonucunda hızlı bir geçiş dönemi yaşamıştır. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki sağlık çalışanları arasında fikir alışverişini teşvik etmek amacıyla, dokuz yabancı ülkeden 13 sağlık yetkilisinin ABD'yi ziyaret etmelerine olanak tanınmıştır. Bu grupta temsil edilen ülkeler Avustralya, İngiltere, Fransa, Hindistan, Japonya, Meksika, Romanya, İspanya ve Hollanda Doğu Hint Adaları'dır. Ayrıca, Türkiye, Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Fransa, İspanya ve İtalya olmak üzere sekiz Avrupa ülkesini temsil eden 13 sağlık yetkilisine diğer Avrupa ülkelerini ziyaret etme fırsatı da Vakıf tarafından sağlanmıştır. Ayrıca Türkiye'deki sağlık kuruluşunun tıp literatüründen eserler kazandırılmış ve iki kişiye de burs verilmiştir (RF- Annual Report, 1927, s. 52). Vakfın bu desteği kapsamında Türkiye'den o dönem Sağlık Bakanı olarak görev yapan Refik Saydam, Sağlık İşleri Genel Müdürü Asım Arar ile birlikte ABD'yi ziyaret edenler arasında yer almıştır.

3.7. Refik Saydam ve Asım Arar'ın ABD Ziyareti

George K. Strode'nin F. F. Russel'a yazdığı mektupta Refik Saydam ve Asım Arar'ın ABD ziyaretinin ayrıntıları planlanmıştır. Mektuba göre, Refik Bey ve Asım Bey'in Mayıs başında Ankara'dan ayrılması planlanmıştır. İstanbul ve Berlin'de birkaç gün geçirdikten sonra, Hamburg'dan New York'a varacak olan bir Alman gemisi ile 19 Mayıs 1929'da yola çıkacaklardı. Refik Bey, dil nedeniyle Alman gemisi ile seyahat etmeyi tercih etmiştir. Refik Bey ve Asım Bey, 6 veya 8 Temmuz'da Avrupa'ya dönmek üzere New York'tan ayrılmak zorundaydı, çünkü Londra'da da birkaç enstitüyü ziyaret edeceklerdi. Bu nedenle, ABD'de yaklaşık 45 günlük bir inceleme süresi mevcut olacaktı. Ankara'daki görevleri nedeniyle daha uzun bir gezi mümkün değildi (RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929).

Refik Bey ve Asım Bey'e İngilizce konuşamadıkları, Almanca ve Fransızca konuşabildikleri ve Almanca konuşmayı tercih ettikleri için bir tercüman ayarlanması zorunlu görülmüştür. Dil zorluğu için bir tercümanın yanı sıra, Amerikan halk sağlığı çalışmaları yöntemlerini yorumlayabilecek bir tercümanın bulunmasına ihtiyaç duyulmuştur. Başka bir deyişle, rehberin göstereceği hizmetleri kendisinin de bilmesi

gerektiği düşünölmüş ve John Hopkins Hastanesi'nden çok iyi derecede İngilizce, Almanca ve Fransızca konuşan Dr. Hansen Prüss tercüman olarak görevlendirilmiştir (RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929).

Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın bünyesinde hastaneler de olduğu için Bakan Refik Saydam'ın özellikle o dönemde hastane açmak için planları olduğundan, birkaç günü hastane incelemesine ayırmak suretiyle ancak zamanın büyük bölümü halk sağlığına ayrılacak şekilde, bir program planlanmıştır. En ilkel kırsal birimden başlayarak daha karmaşık olanlara, şehir sağlık departmanına kadar gözden geçirilmesi; ayrıca bir veya iki eyalet departmanı ve federal hizmetin de incelenmesi planlar arasında yer almıştır. Halk sağlığı personelinin, doktorlar, hemşireler ve sağlık müfettişleri dâhil olmak üzere eğitiminin yanı sıra halk sağlığı laboratuvarının organizasyonu ve yönetimi hakkında bilgi edinmeleri için planlamalar yapılmıştır (RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929).

Refik Bey'in gezi esnasında çok önemli tespit ve eleştirileri olmuştur. Örneğın, Elmore County'deki sıtma programını eleştirerek, temel verilerin eksik olduğunu belirtmiştir. Çünkü dalak veya kan incelemesi yapılmamış, kinin planları yok ve sivrisineklerin tanımlanması yapılmamıştır. Bakan, ABD'de yeterli çökeltme ve filtreleme olmadan çok fazla klorlama yapıldığını da gözlemlemiştir. Vakıf yetkilileri de bu tespitleri çok değerli bulmuştur (RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929).

Refik Bey ve Asım Bey bu gezi kapsamında New York, Baltimore, Boston, Albany, Syracuse, Niagara, Toronto, Detroit, Lansing, Chicago, Greenville (Ohio), Nashville, Montgomery ve Washington, D.C.'yi ziyaret etmiştir. New York'a olan seyahatlerinin toplam masrafı 1.253,75 ABD Doları olmuş, dönüş yolculuğu için Refik Beyler'e 500 ABD Doları sabit bir ödenek tahsis edilmiş ve bu masraflar Vakıf tarafından karşılanmıştır (RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929).

3.8. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi'nin Kuruluşu ve Rockefeller Vakfı

27 Mayıs 1928 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 1267 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfz-ı Sıhha Müessesesi Hakkında Kanun" ile Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuştur (Resmî Gazete, 1928, s. 5206).

Rockefeller Vakfı'nın başlıca ilgi odağı⁶⁵ olarak ifade edilen Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kuruluşuna Vakfın 1928 yılına ait Yıllık Raporu'nda yer verilmiştir. Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün dört önerilen şube laboratuvarının yardımıyla, tüm ülke için genel bir halk sağlığı laboratuvar hizmeti sağlayacağı belirtilmiştir. Enstitü'nün ana binasının kurulumu ve donatımının maliyetine katkı olarak, Vakıf, 80 bin ABD Doları tutarında bağış yapmıştır. Rapora göre, Kimya laboratuvarı 1928 sonunda faaliyete geçmiş; bakteriyoloji bölümünün ise 1929'un başlarında işlevini yerine getirmeye başlaması planlanmıştır. Aynı yıl Vakıf, sekiz kişiye burs vermiş ve Türkiye'deki çeşitli kütüphanelere tıp literatüründen örnekler temin etmiştir (RF- Annual Report, 1928, ss. 58- 307).

Enstitü'nün yanı sıra, Bakanlık ihtiyaçlarına hizmet edecek ve halka açık olmayan bir Hıfzıssıhha Okulu inşa edilmesi planlanmıştır. Bu okul, herhangi bir üniversite ile ilişkili olmayacak, herkese açık olmayacak, sadece Bakanlık ihtiyaçlarına hizmet edecek, hiçbir derece veya diploma vermeyecek şekilde belirlenmiştir. Pratik saha eğitimi için halk sağlığı tanıtımları düzenlenmesi istenmiştir. Vakıftan inşaat, kurulum ve ekipman için 220 bin ABD Doları talep edilmiştir. Bakanlık, geri kalan 268.189 Türk Lirası hükümet tarafından sağlanabileceğini belirtmiştir. Vakıf için devlet erkânının yatırımlara verdiği destek çok önemliydi⁶⁶. Hem Bakan Refik Bey hem de Başbakan İsmet Paşa, bu yardımın Bakanlık için önemli bir moral ve mali destek sağlayacağını ve projenin gecikmesini önleyeceğini vurgulamıştır. Böylece RF 29010

⁶⁵ Rockefeller Vakfı'nın raporlarında Hıfzıssıhha Enstitüsü Vakfın başlıca ilgi alanı olarak ifade edilmektedir. Bk. Ek 3.8.

⁶⁶ Vakıf "Cumhurbaşkanı, Ankara Hıfzıssıhha Okulu'nun tanıtım faaliyetinin bir parçası olan sağlık merkezi çalışmalarına koşulsuz onay vermiştir" ifadelerini not düşerek Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hıfzıssıhha Enstitüsü ziyareti sırasında yazdığı yazıyı arşiv dokümanları içerisine almıştır. Bk. Ek 3.9.

kararıyla 1929 yılında 200 bin dolar tahsis edilmiştir (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1927-1929).

1 ve 2 Kasım 1935 tarihlerinde Bilimsel Direktörler toplantısında, Ankara, Türkiye'deki Hıfzıssıhha Enstitüsü'ne gelişim yardımı olarak 1936 bütçesine dâhil edilmek üzere beş bin ABD Doları tutarında hibe onaylanmıştır. Bu bütçe kapsamında sağlanan fonların, halk sağlığı mühendisliği ve epidemiyoloji alanlarında saha çalışmaları ve tanıtımlar için kullanılması planlanmıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1927-1929).

Önceki beş bin ABD Doları tutarındaki gelişim yardımı tahsisi, tamamlanmış olan hijyen projesi için çok faydalı bir şekilde kullanılmıştır. Etimesgut kırsal sağlık tanıtım hizmeti bölgesine ait bir köyde genel bir hijyen programı yürütülmüştür. Bu program, yetersiz olan su kaynağını korumak için bir rezervuarın kurulmasını; köy çeşmesinin iyileştirilmesini, su kaynağına bağlı olarak bir dizi çamaşır yıkama küvetinin kurulmasını; taşınabilir model bir çukur tuvaletin inşa edilmesini; ve hayvanların sulanması için kullanılan bir kuyunun onarım ve temizlenmesini içermiştir. Daha sonra bu bütçeye ek ödemeler yapılmış ve 1.640 ABD Doları daha programa aktarılmıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1927-1929). 1935 yılında 4 bin ABD Doları tutarında hibe (RF- Annual Report, 1935, s. 403), 1936 yılında ise 6 bin ABD Doları tutarında hibe programa aktarılmıştır (RF- Annual Report, 1936, s. 403).

3.8.1. Hıfzıssıhha Okulu ve Rockefeller Vakfı

Rockefeller Vakfı'nın inşa sürecine 200 bin ABD Doları katkı sunduğu Hıfzıssıhha Okulu 1936 yılında açılmıştır. Dr. Collins ve Mr. Wright, danışmanlık kapsamında Ankara Hıfzıssıhha Okulu'nda görevlendirilmişlerdir. Dr. Collins okulun müdürlüğünü üstlenmenin yanı sıra ana ilgi alanı olan Epidemiyoloji ve İstatistik bölümünde eğitim vermiş, Mr. Wright ise Halk Sağlığı Uzmanlığı Bölümü'nün geliştirilmesiyle ilgilenmiştir. 2 Kasım 1936 tarihinde Refik Saydam, Hıfzıssıhha Okulu'nun açılış nutkunda Rockefeller Vakfı'nın desteğini şu şekilde dile getirmiştir:

Türkiye Hıfzıssıhha Okulu açılırken bana düşen bir görev daha vardır. O da yüksek ideali ile bütün dünyada hürmetle anılan "Rockefeller Vakfı" isminin bu müessesenin vücudu ile yakından ilgili olduğu söylemek ve Vakfın Merkez Hıfzıssıhha

Müessesesinin ve Hıfzıssıhha Okulunun inşasına ve tesisine bağışladığı 280 bin dolardan başka, okulun faaliyete girmesi için de hürmetle tanıdığımız sevimli arkadaşımız Dr. Collins'i müdür olarak vermesini şükranla yâd etmek benim için bir borçtur. Rockefeller Vakfı'nın bize kıymetli yardımları bundan ibaret değildir. Birçok Türk doktorun koruyucu tıp ve sosyal hıfzıssıhha branşlarında olgunlaşma kurslarını yıllardan beri üzerine almış ve okulun sıhhi mühendislik şubesine de Mühendis Wright gibi kıymetli bir personeli tahsis etmiştir. Rockefeller Vakfı hakkındaki teşekkürlerimi bitirmeden bize yıllarca büyük dost olarak manevi yardımlarını esirgememiş olan Dr. Russell, Dr. Gunn, Dr. Sawyer ve Dr. Strode'un isimlerini anmayı bir borç bilirim (Dedeoğlu, 2001, s. 468; Küçük, 2018, s. 105).

3.8.2. II. Dünya Savaşı Sırasında Rockefeller Vakfı ve Türkiye'de Halk Sağlığı

Hıfzıssıhha Enstitüsü'nün kuruluşu, ekipmanı ve Hıfzıssıhha okulunun inşaatı için 1928-1940 yılları arasında yaklaşık 297 bin ABD Doları bağış yapan Vakıf, II. Dünya Savaşı ile birlikte hem destek personeli geri çekmiş hem de desteğe ara vermiştir (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1958-1959).

Bu süreçte Resmî Gazete'de 04.01.1941 tarihinde yayımlanan kanunla Hıfzıssıhha Okulunun, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın ihtiyaç duyduğu ve düzenleyeceği programlara göre, doktorlar, eczacılar, kimyagerler ve küçük sağlık memurlarına genel ve bireysel sağlık konularında veya bu kişilerin sağlık, bilimsel ve idari görevlerine yönelik pratik ve teorik eğitimler vermekle görevli olduğu belirtilmiş ve okula yeni bir statü kazandırılmıştır (Resmî Gazete, 1941, ss. 266-267).

3.8.3. II. Dünya Savaşı Sonrası Rockefeller Vakfı ve Türkiye'de Halk Sağlığı

Savaş sonrası dönemde yabancı profesörlerin görevleri durdurulmuş ve Enstitü, yarı zamanlı öğretim görevlileriyle faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Rockefeller Vakfı notlarına göre Türkiye'deki halk sağlığı sorunları konusunda, Vakıf, Hıfzıssıhha Okulu'nu önemli ilgi alanlarından biri haline getirmiş ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile uzun vadeli fon sağlama konusunda anlaşmaya varılmıştır. Tam zamanlı bir personel düzenlemesi yapılmış ve personel artık hem tam zamanlı hem de yarı zamanlı olarak istihdam edilmeye başlanmıştır. Çeşitli eğitim ve araştırma olanakları da geliştirilmiştir. Burslar WHO fonlarından finanse edilmekte olup, araştırma ve öğretim kadrosu onaylanmıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1958-1959).

Burslu olarak yurt dışında bulunan Dr. Bedri S. Topuoğlu, WHO fonlarından finanse edilecek tüm çalışmaları yönetmek üzere geri dönmüştür. Hükümet, tüm yeni araştırma materyalleri ve işletme masraflarını karşılamıştır. WHO fonlarından sürekli destek sağlamak üzere müzakereler devam etmiştir. Ancak bu tür fonların en erken 1959'a verilebileceği öngörülmüştür. Ancak 1958 Eylül ayında Ankara'da tam kapsamlı halk sağlığı dersleri başlatabilmek için okulun biyostatistik laboratuvarı için bilimsel malzemeler ve mikrobiyolojik ve kimyasal laboratuvarlar ile epidemiyoloji için sarf malzemeleri ve temel ekipman satın alması gerekmiştir. 1958'de Ankara Hıfzıssıhha Okulu'na Müdür olarak atanan eski Rockefeller Vakfı bursiyeri Dr. Nusret H. Fişek ve Sağlık Bakanlığı, kursu zamanında açabilmeleri için gerekli malzemeleri acil olarak temin etmek amacıyla Vakıftan fon talep etmiştir. Bunun üzerine Vakıf, 1 Temmuz 1958'den başlayarak bir yıl süreyle geçerli olmak üzere, Hıfzıssıhha Okulu'na gerekli malzemelerin temini için 10 bin ABD Doları tutarında bir hibeyi onaylanmıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1958, 1959). ABD'deki Rockefeller Vakfı tarafından Hıfzıssıhha Okulu'na bağışlanan ecza, alet ve malzemelerin gümrük vergisi ve hazine hissesinden muaf tutulması, ilgili bakanlıkların onayı ve 5383 sayılı kanunun 17. maddesi ile 6933 sayılı kanunun 2. maddesi uyarınca 29 Eylül 1958 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1958).

15 Temmuz 1960 tarihinde Sağlık Bakanlığı Müsteşarlığı görevine getirilen Dr. Fişek, 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesine Dair Kanunu⁶⁷ ortaya koyan kişi olmuştur. 224 sayılı Kanun'un getirdiği anlayış, sağlık ocağı hekimleri tarafından benimsenmiş ve günümüzde de birçok tıp fakültesinde geleceğin hekimlerini bu anlayışla eğitmeye devam etmektedir (İstanbul Tabip Odası, 2010).

Vakıf notlarına göre, Türk hükümeti ile Rockefeller Vakfı arasında yapılan iş birliği ile başka önemli gelişmeler de kaydedilmiştir; hükümet yıllık operasyon maliyetleri için yaklaşık 30 bin ABD Doları bütçe sağlamış ve UNICEF'ten 10 personelin maaşlarını karşılamak için fon almıştır. Ayrıca, yıllık olarak personel maaşları için

⁶⁷ 1966 yılında iktidarın bu yasaya karşı uyguladığı ısrarlı baskılar nedeniyle Dr. Nusret Fişek, Sağlık Bakanlığı'ndan ayrılarak Ankara Üniversitesi Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde Halk Sağlığı Profesörlüğü'ne atanmış ve burada Toplum Hekimliği Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu enstitü, halk sağlığı ve toplum hekimliği alanında önemli çalışmalar yapmış ve eğitimler vermiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. İstanbul Tabip Odası, 2010).

UNICEF'ten ek yardım da alınmıştır. Dolayısıyla, iki yıl önce sadece bir fikir olan şey, aktif bir eğitim ve araştırma kurumuna dönüştürülmüştür. Ancak eğitim programındaki önemli bir sınırlayıcı faktör, genç Türk doktorlarının yabancı dil bilgisinin eksikliği olmuştur. İngilizce dil eğitimi, mezunların WHO bursları kapsamında yurtdışında doktora sonrası eğitim almaları ve yayımlanan literatürü takip edebilmeleri amacıyla tüm seviyelerde verilen eğitimin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Vakıf, Hıfzıssıhha Okulu için eğitim ve araştırma ekipmanı satın alınması amacıyla 1 Ağustos 1960 tarihinden itibaren bir yıl boyunca geçerli olmak üzere 10 bin ABD Doları tutarında bir yardımı onaylamıştır. Dönemin Sağlık Bakanı Nusret Karasu, Rockefeller Vakfı temsilcisi Janet M. Paine'e yazdığı mektupla bu yardım için minnettar olduklarını ve bu cömert yardımın radyo ve basında yer aldığını bildirmiştir (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968). Basında yer alan haberlerden biri Şekil 3.1'de paylaşılmıştır.

Şekil 3.1. Rockefeller Vakfı'nın Yaptığı Bağış ile İlgili Türk Basınında Çıkan Haberlerden Bir Örnek.

Kaynak: Milliyet Gazetesi, 18 Ağustos 1961, s. 3.

Ankara Hıfzıssıhha Okulu'nda WHO, UNICEF, Rockefeller Vakfı desteği ile önemli ilerlemeler kaydedilmeye devam etmiştir. Okulun Müdürü Dr. Nusret Fişek'in yönlendirmesi altında, aktif bir araştırma programı için yedi bin aileyi kapsayan bir anket çalışması ile veri toplama işlemi tamamlanmıştır. Araştırma programı

kapsamında, Türkiye'deki ailelerin sağlık ve refah indeksleri, doğum yeri, eğitim, annenin mesleği ve ekonomik durum gibi değişkenlerle ilişkisini içeren çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca aile planlaması, bebek hastalık ve ölüm oranları gibi alanlarda da araştırmalar devam ettirilmiştir (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968). Bu araştırma programı, Sağlık Bakanlığı'nın planlamasında önemli bir rol oynamış ve yeni çalışmalara olan acil ihtiyacı ortaya koymuştur. Program, Sağlık Bakanlığı tarafından kurulacak yeni ulusal Kırsal Sağlık Merkezleri sisteminin uygulanmasına da yardımcı olmuştur. Okul, kırsal alanlarda hizmet vermek için halk sağlığı doktorlarını eğitmiş ve Bakanlığa programını planlamada yardımcı olacak hayati istatistikler ve hastalık prevalansı verilerini sağlamıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968).

Bu çalışmalarla bağlantılı olarak makine veri işleme ekipmanına ihtiyaç duyulmuştur. Pilot anket durumunda kart çalışmaları elle yapılmıştır, ancak bu, büyük ölçekli çalışmalar için uygun değildir. Bu nedenle Vakıf, veri işleme ekipmanının yanı sıra, bakteriyoloji laboratuvarındaki araştırma ilerlemesi için soğutmalı bir santrifüj ve UNICEF ve WHO desteği ile yeni kurulan kütüphane için mikrofilm okuyucularının temini için Hıfzıssıhha Okulu'na 1 Ağustos 1961 tarihinden itibaren bir yıl boyunca geçerli olmak üzere 10 bin ABD Doları tutarında bir desteği onaylanmıştır (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968).

Araştırmalar, Ankara İlinde pilot ölçekte yürütülmüş ve elde edilen sonuçlar, ülke genelindeki bu önemli faktörlerin durumunu iyi bir şekilde tahmin edebilmek için kullanılmıştır. Elde edilen veriler, çok yüksek doğum oranı ve nüfus artış oranını göstermiştir. Bu bilgi, doğum oranını düşürmek için adımlar atılması gerektiğine hükümeti ikna etmede çok önemli olmuştur. Birim, aile planlaması kampanyasının ilerlemesini yönlendirmek ve ölçmek için veri sağlamak amacıyla ülke genelinde sürekli bir demografik araştırmaya genişletilmiştir. Elde edilen veri hacmi, elektronik bir kart ayıklayıcı eklemeyi gerektirmiştir (RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968). Bu nedenle, Türk Demografik Araştırması için Hıfzıssıhha Okulu'nda kullanılmak üzere ekipman alımına Vakıf tarafından 6 bin 700 ABD Doları destek verilmiştir (RF- Annual Reports, 1966, s. 142).

Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi yıllar içinde yeni birimler oluşturmuş ve aşı üretiminde önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1931'de ağız yoluyla uygulanan BCG aşısı, 1932'de yeterli serum üretimiyle serum ithalatı durdurulmuştur. 1933'te kuduz aşısı üretimine başlanmış, 1934'te İstanbul Çiçek Aşıhanesi, Enstitü'ye dâhil edilerek çiçek aşısı üretimi artırılmıştır. 14 Aralık 1983 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname ile adı "Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı" olarak değiştirilmiş ve Sağlık Bakanlığı'na bağlanmıştır. Enstitü, uzun yıllar üretim, kontrol, teşhis ve eğitim olmak üzere dört ana grupta hizmet vermiştir. Aşı ve serum üretimi dışında ilaç ve gıda kontrolü, toksikolojik çalışmalar, pestisit kontrolü, kan ürünleri üretimi, mikrobiyolojik, biyokimyasal ve hematolojik tahliller yapılmıştır. Ayrıca mikrobiyoloji, biyokimya ve farmakoloji alanlarında asistan eğitimi de sağlanmıştır (Dilek, 2024).

3.9. Ankara Etimesgut Numune Sağlık Merkezi

Kurtuluş Savaşı'nın ardından Atatürk, köylerin ve tarımın kalkınmasını hedefleyerek ekonomik kalkınmanın itici gücünü oluşturmayı amaçlamıştır. 1924 yılında çıkarılan "Köy Kanunu" ile köylülerin çağdaş uygarlık seviyesine çıkarılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, tedavi edici ve koruyucu sağlık hizmetlerinde önemli adımlar atılarak taşra ve kırsal kesimde sağlık üniteleri kurulmuştur. Birçok il ve ilçe merkezinde "Numune Hastaneleri", "Doğum ve Çocuk Bakımevleri" ve "Dispanserler" açılmıştır. Başlangıçta tedavi edici hizmetler sunan bu üniteler, 1930'da kurulan Etimesgut Numune Dispanseri gibi daha gelişmiş sağlık merkezlerine dönüştürülmüştür. Dr. Cemalettin Or, Etimesgut'a Başhekim olarak atandıktan kısa süre sonra Rockefeller Vakfı bursiyeri olarak John Hopkins'e eğitim almaya gitmiştir. Dönüşünde merkezin ismi Sağlık Merkezi olarak değiştirilmiştir ve yapılanma bugünkü sağlık ocaklarının da temelini oluşturmuştur (Çini Şimşek, 2018, ss. 141- 142; Küçük, 2020, s. 109).

Ankara'da Hıfzıssıhha Okulu'nun himayesinde kurulan bu sağlık merkezi, pratik eğitim ve saha çalışmaları için gerekli görülmüştür. Vakfın notlarına göre, proje, Sağlık Bakanlığı tarafından desteklenmiş ve inşaat maliyetleri 100 bin Türk Lirası olarak belirlenmiştir. Bilimsel ekipman ve bakım maliyetleri ise beş yıl içinde toplam 70 bin Türk Lirası (56,700 ABD Doları) olarak hesaplanmıştır. Vakıf 56,700 ABD Doları tutarında hibeyi vererek projeyi başlatmıştır. Bakanlığın, merkezin bakımına

ikinci yıldan itibaren katkı sağlamaya başlaması ve beşinci yılın sonunda tamamen sorumluluğu üstlenmesi planlanmıştır (RF- 805J- Ankara Health Center, 1936, 1941).

Proje ile hekimlerin, hemşirelerin ve hijyen denetçileri pratik eğitim alabilecekleri bir örnek sağlık merkezi kurmayı amaçlanmıştır. Bu merkezin, Ankara'nın doğu kesiminde yaklaşık 60 bin kişilik bir nüfusa hizmet vermesi tasarlanmıştır. Mevcut tıbbi ve halk sağlığı kurumlarıyla entegrasyonun sağlanması, tüberküloz dispanserinin yeni merkeze dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Merkezin personelinin, tam zamanlı ve yarı zamanlı çalışanlardan oluşması ve geniş bir sağlık hizmeti yelpazesi sunması kurgulanmıştır (RF- 805J- Ankara Health Center, 1936, 1941).

Demokrat Parti Edirne Milletvekili Mükerrer Sarol 26 Şubat 1951 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmasında; "bir hafta evvel Etimesgut Sağlık Merkezi'ni gezdim. Orada hemşirelerin köylü vatandaşların sağlığıyla yakından ilgilendiklerini söylediler. Etimesgut, suni taşlardan bir gerdanlık içinde olan bir kolye manzarası arz etmektedir. Temenni olunur ki, Türk vatanının gerdanına bir pırlanta gerdanlık takılsın" ifadeleri ile Etimesgut Sağlık Merkezi'nde devam eden uygulamaları övmüştür. Sarol konuşmasının devamında sağlık hizmetlerinin yetersizliğini, özellikle koruyucu hekimlik ve çocuk sağlığı konusundaki eksiklikleri ve sağlık mühendislerinin etkin kullanımındaki sorunları dile getirmiş ve "*vaktiyle Rockefeller Vakfı hesabına yetiştirilmiş sağlık mühendislerinin, bir önceki dönemin anlayışsızlığı yüzünden diğer bakanlıklarda iş aramak zorunda kaldıklarını*" ifade etmiştir (TBMM, 1951, s. 932).

3.10. İstanbul Edirnekapı Sağlık Merkezi

Türkiye Sağlık Bakanlığı ile 1 Haziran 1934- 31 Mayıs 1935 tarihleri arasında İstanbul'da bir sağlık merkezi geliştirilmesi amacıyla iş birliği yapılması teklif edilmiş ve bu proje için 5 bin ABD Doları kadar bir tahsisat öngörülmüştür. Uluslararası Sağlık Bölümü, 1926'dan beri Türkiye'ye ilgi göstermekte olup, bu süre zarfında burs programları aracılığıyla Bakanlığa uzman yetiştirme konusunda destek olmuştur. Örneğin, Vakfın bursiyerlerinden Fatma Abdurrahman Acar, Edirnekapı'da ilk halk sağlığı hemşiresi olarak çalışmıştır (RF- 805J- Istanbul (Proposed Health Center), 1931, 1938).

Sağlık Bakanlığı, merkezi organizasyonunu tamamladıktan sonra çevresel faaliyetlere ağırlık vermiştir. Bu kapsamda, İstanbul'da bir model sağlık merkezi kurulması ve bunun Türk Kızılayı Hemşirelik Okulu öğrencileri için bir eğitim alanı olarak hizmet vermesi planlanmıştır. Bu merkezin, enfeksiyon hastalıkları kontrolü, önleyici danışmanlıklar, tüberküloz kontrolü, diş sağlığı çalışmaları, okul sağlığı muayeneleri ve halk sağlığı eğitimi gibi çeşitli faaliyetler yürütmesi planlanmıştır. Merkezin personeli tam zamanlı ve yarı zamanlı olarak belirlenmiş olup, merkez yoksul bir nüfusa hizmet verecektir (RF- 805J- İstanbul (Proposed Health Center), 1931, 1938).

Bakanlık, bu projenin sürdürülebilirliği için yerel kaynaklardan önemli fonlar sağlamış olup, binanın yenilenmesi ve röntgen cihazı alımı gibi bütçe açıklarını kapatmak amacıyla Vakıftan ek 5 bin ABD Doları katkı talep etmiştir. İş birliği süresinin üç ila beş yıl arasında sürmesi öngörülmüş, taahhütlerin yıllık bazda yapılması planlanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye Sağlık Bakanlığı ile İstanbul'da bir sağlık merkezi geliştirilmesi ve bunun için 5 bin ABD Doları tahsis edilmesi teklifi Vakıf tarafından onaylanmıştır (RF- 805J- İstanbul (Proposed Health Center), 1931, 1938).

İlk yılın çalışmaları, ikinci yıl için yardım talebini haklı çıkaracak kadar teşvik edici olmuştur. Dr. Strode'un ifadesine göre, bu, Türkiye'de kurulan ilk modern sağlık merkezi olmuştur. İş birliğinin ikinci yılı için fon ayrılması 27 Ekim 1934'te onaylanmış ve 1935 bütçesine 4 bin ABD Doları daha dâhil edilmiştir (RF- 805J- İstanbul -Proposed Health Center-, 1931, 1938).

Türkiye Sağlık Bakanlığı ile İstanbul'da Edirnekapı Sağlık Merkezi'nin geliştirilmesi için yapılan iş birliği çerçevesinde, 1 Haziran 1936'dan 31 Mayıs 1937'ye kadar 3 bin ABD Doları ve 1 Haziran 1937'den 31 Mayıs 1939'a kadar kullanılmak üzere ek 3 bin ABD Doları olmak üzere toplamda 6 bin ABD Doları tahsis edilmiştir. Bu bütçe, diş hekimi, tüberküloz uzmanı ve radyolog maaşları, seyahat masrafları ve olası fon ihtiyaçları için kullanılmak üzere hibe edilmiştir (RF- 805J- İstanbul (Proposed Health Center), 1931, 1938).

3.11. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki Tıp Fakültelerine Yatırımı

Uluslararası Sağlık Kurulu, 1926 yılından itibaren Türkiye'ye ilgi göstermiş ancak işbirlikli çalışmalar çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı kalmıştır. Bu sebepler arasında, Türkler'in yeni girişimlere karşı çekinceleri, Sağlık Bakanlığı yetkililerinin yeni organizasyonlarla meşgul olmaları ve iyi eğitilmiş personel eksikliği yer almıştır (RF-805J- İstanbul -Proposed Health Center-, 1931, 1938). 1950'li ve 1960'lı yıllarda Prof. Dr. İhsan Doğramacı⁶⁸, Vakıf ile işbirliğini güçlendirmede çok etkin bir rol almıştır. Prof. Doğramacı, 1955'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanı olarak atanmış ve aynı yıl küçük bir hibe ile Meksika ve ABD'deki pediatri enstitülerini ziyaret etmiştir. Prof. Doğramacı, Vakıf notlarına göre, enerjisi, kararlılığı ve tıbbi eğitimde dönüşüm azmi ile tanınmıştır. Yüksek bebek ölüm oranlarını azaltmak için pediatri eğitimini iyileştirmeye odaklanmış, eski Alman tıp eğitim sistemini modern Amerikan standartlarına dayalı bir programa dönüştürmeyi amaçlamıştır. Ankara'da Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nü kurarken, şehirden arazi ve ulusal hükümetten inşaat finansmanı sağlamayı başarmıştır. Doğramacı'nın çalışmaları, Türkiye'de ve diğer Orta Doğu ülkelerinde tıbbi eğitimi yeniden düzenlemek için önemli bir ortam yaratmıştır. Türk kurumlarının aldığı en büyük Rockefeller Vakfı hibeleri, Robert Kolej ve İhsan Doğramacı'nın geliştirdiği projelere gitmiştir. 1956-1967 yılları arasında, Doğramacı'nın projeleri Rockefeller Vakfı'ndan 1 milyon ABD Dolarından fazla hibe almıştır (Rose, 2008, ss. 16- 18).

⁶⁸ Prof. Dr. İhsan Doğramacı, 1915 yılında Erbil'de doğmuş, nüfuzlu bir Türkmen ailesinden gelen, eğitim ve sağlık alanlarında büyük katkılar yapmış bir bilim insanı ve yöneticidir. Babası Erbil Belediye Başkanı Doğramacızade Ali Paşa, annesi ise Osmanlı Meclis-i Mebusanında Kerkük milletvekili olan Kırdarzade Mehmet Ali Bey'in kızı İsmet Hanım'dır. 1942 yılında Ayser Süleyman'la evlenen Doğramacı, üç çocuk sahibidir. Ayser Hanım, Osmanlı Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın yeğeni ve Irak Başbakanı Hikmet Süleyman Bey'in kızıdır. Doğramacı, eğitimini Beyrut Amerikan Kolejinde ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinde tamamladıktan sonra Ankara'da pediatri uzmanı oldu. Ardından Amerika'da Harvard ve Washington Üniversitelerinde araştırmalar yaptı. 1947'de Türkiye'ye döndü ve yükseköğretim ve sağlık alanında birçok önemli girişimde bulundu. Hayatı boyunca sağlık ve eğitim alanında büyük hizmetler veren Doğramacı, Dünya Sağlık Örgütü'nün kurucu imzacılarından biri olup, 1981'de Léon Bernard Vakfı Ödülü ve 1997'de "Herkes için Sağlık" Altın Madalyası gibi prestijli ödüller aldı. UNICEF'te uzun yıllar görev aldı ve Maurice Pate Ödülü'ne layık görüldü. Ayrıca, çok sayıda uluslararası pediatri kuruluşunda görev yapmış ve onursal üyelikler kazanmıştır. Avrupa Konseyi'nden Barış, Adalet ve Hoşgörü Ödülü'nü almış, birçok ülkeden devlet nişanları ve madalyalarla onurlandırılmıştır. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Japonya ve Mısır gibi 14 farklı ülkedeki 26 üniversiteden fahri doktora unvanı almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Onat & Bero, 2010, ss. 2-6).

3.11.1. Ankara Tıp Fakültesi'ne Yapılan Yatırımlar

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946 yılında eski Askeri Hastane'nin bir öğretim merkezi olarak dönüştürülmesiyle kurulmuştur. Kuruluş kadrosu, Askeri Tıp Akademisi'nden ve Ankara'daki mevcut genel hastanelerdeki kıdemli subaylardan oluşturulmuştur. Ayrıca kadro, Ankara Hıfzıssıhha Enstitüsü'ndeki pozisyonlarından ve Rockefeller Vakfı bursiyerlerinden alınan temel bilimlerdeki görevlilerle güçlendirilmiştir. Fakülte açıldığında, genç doktorların yurt dışında, özellikle ABD'de eğitim görmelerini sağlayan bir program başlatılmıştır. Vakfın raporlarına göre bu program, son 10 yıl içinde iyi eğitim almış genç öğretim üyelerinden oluşan bir çekirdek kadronun oluşturulmasına katkıda bulunmuştur (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1956).

Ankara Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Süreyya Gördüren'in Andrew C. Warren'e yazdığı mektubunda, Prof. Dr. Kazım Aras, Prof. Dr. İzzet Kantemir ve Yardımcı Doçent Dr. Sabahattin Payzin'in, Rockefeller Vakfı tarafından verilen hibelerle Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli laboratuvarları ve enstitüleri ziyaret ettiğini ve çalıştıklarını belirtmiştir. Cox Tıbbi Araştırma Enstitüsü Direktörü Dr. Francis D.W. Lukens de Vakfın desteği ile üç ay boyunca Misafir Profesör olarak çalışmak üzere Ankara'ya gelmiştir (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1956).

Vakfın raporlarına göre, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, başlangıçta İstanbul Üniversitesi'nin savaş öncesi yıllarındaki Alman eğitim modelini takip eden bir müfredata sahipti. Bu model, büyük sınıflar, kısa öğretim yılı ve yoğun teorik öğretim ile karakterize edilmiştir. Ancak, ABD'de eğitim alan Dr. İhsan Doğramacı'nın yönetiminde Çocuk Sağlığı Bölümü'nün kurulmasıyla bu geleneksel modelden kopuş gerçekleşmiştir. Dr. Doğramacı'nın teşvikiyle, temel bilimler ve klinik bölümler revize edilerek birinci sınıf bir pediatri eğitim merkezi kurulmuştur. 1957 yılında, Dr. Doğramacı ve genç meslektaşları, Tıp Fakültesi'nin öğretim programlarının tamamen revize edilmesinden sorumlu tutulmuş ve yeni program Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni müfredat, laboratuvar öğretimine ağırlık vererek teorik öğretimi azaltmış ve klinik öğretim programını ABD'deki güncel

uygulamalara benzer şekilde yeniden düzenlemiştir (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1957).

Müfredatın ve okulun genel yöneliminin değişmesi, laboratuvar ve staj faaliyetleri için büyük miktarda temel öğretim ekipmanı edinilmesini zorunlu kılmıştır. Vakıf raporlarında, Türk hükümetinin, 1952'den bu yana bütçeyi 2,27 milyon Türk Lirasından 10 milyon Türk Lirasının üzerine çıkararak okulun mali gereksinimlerini karşılamada önemli çabalar gösterdiği belirtilmiştir. Ancak, üniversitenin diğer ülkelerden ekipman satın alma maliyetini karşılamak için dış kaynaklardan yardım araması gerekmiştir. Bu kapsamda, 31 Ocak 1960 tarihine kadar ekipman ve malzeme satın almak için 170 bin ABD Doları talep edilmiştir. Bu miktarın 100 bin ABD Doları temel bilimler ve klinik bölümler için, 70 bin ABD Doları ise Çocuk Sağlığı Enstitüsü için gerekli ekipmanların tamamlanmasına ayrılacaktı (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1957).

Vakfın raporlarına göre Ankara Üniversitesi, Orta Doğu'da giderek artan bir öneme sahipti. Beyrut Amerikan Üniversitesi dışında, modern eğitim sistemi altında önemli sayıda öğrenci yetiştirmeye istekli ve yetenekli tek kurum konumundaydı. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Kazım Aras, Rockefeller Vakfı Sağlık Kurulu Müdürü'ne yazdığı 8 Mart 1957 tarihli mektubunda “Yeni politikamız, Orta Doğu ülkelerinden öğrencilerin başvurularını teşvik etmektir. Türkiye Hükümeti kabul edilenlere ücretsiz eğitim vermekte olup, bu yıl kabul edilen sınıfın % 30'u İran, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Kıbrıs'tandır” ifadeleri Vakfın görüşlerini destekler nitelikteydi. Vakfa göre, fakültenin kalitesi yüksekti. Bu durum, Pennsylvania Üniversitesi'nden Dr. Francis Lukens tarafından da doğrulanmıştır. Çocuk Sağlığı Enstitüsü, Ankara'ya bir veya iki yıl süreyle ek Amerikan personeli sağlayarak Tıp Fakültesi'nin lisansüstü eğitim aşamasının geliştirilmesine katkıda bulunmaktaydı. Vakıf notlarına göre verilen bu destek, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin Orta Doğu ülkeleri için akademik personel yetiştiren önemli bir merkez olarak gelişimini teşvik etmiştir (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1957).

Vakfın tıp alanında Orta Doğu'ya açılan kapısı olan Ankara Üniversitesi'ne verilen desteğin çıktıları hususunda Rockefeller Vakfı yetkilisinin aldığı notlar şu şekildedir:

Tıp Fakültesi belirgin bir şekilde ilerleme kaydediyor. Öğrencilerin kalitesi iyileşmiş, öğrenci seçim prosedürleri çok daha iyi ve öğrencilerin notları ve üretimleri açısından temel bilimlerdeki çıktı, sınav sonuçlarıyla gösterildiği gibi, kayda değer bir şekilde iyileşmiştir. Temel bilimlerde, fizyoloji biraz zayıf görünüyor ancak yeterli kapsamı sağlıyor. Farmakoloji hem araştırmada hem de eğitimde mükemmel işler yapıyor ve mikrobiyoloji alanında da iyi çalışmalar yapıyor. Biyokimya hala başında birinci sınıf bir profesöre ihtiyaç duyuyor; ancak, geçici düzenlemelerde en azından makul dersler veriliyor (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1959, 1960).

3.11.2. Tıp Alanında Öğretim Üyelerinin Uluslararası Dolaşımı İçin Verilen Ödenek

Vakıf, Ankara Üniversitesi'ne Türk tıp bilim insanlarının uluslararası kongrelere katılımı ve laboratuvar ziyaretleri için 5 bin ABD Doları tutarında bir hibe verilmesini onaylamıştır. Bu hibe, Türkiye'deki tıp biliminin gelişimini desteklemeyi amaçlamıştır. Vakıf, Ankara Üniversitesi öğretim üyelerine toplamda 12 bin 615 ABD Doları değerinde seyahat hibesi vermiştir. Vakıf notlarına göre, bu hibeyle birlikte, Türkiye'deki tıp alanındaki bilim insanlarının uluslararası etkinliklere katılmak, yabancı ülkelerde araştırma yapmak veya yabancı bilim insanlarıyla iş birliği yapmak için gerekli olan dövizde duyulan ihtiyacı azaltılmıştır. Hibenin, genç doçent veya doçent adaylarına verilerek onların araştırma gelişimine büyük katkı sağlaması planlanmıştır. Prof. Doğramacı başkanlığındaki özel komite tarafından yönetilen bu hibe, 15 Eylül 1958'den itibaren bir yıl süreyle kullanılması için verilmiştir (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Visits, 1958, 1959).

Prof. Dr. İhsan Doğramacı, Vakfın aldığı bu kararın ardından Vakfa cömertlikleri için teşekkür ettiği mektubunda komisyonun teşekkülünden de bahsetmiştir. Mektuba göre komisyonda Prof. Dr. İhsan Doğramacı, Prof. Dr. Meliha Terzioğlu, Ege Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Muhiddin Erel, İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Zafer Paykoç yer almıştır (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Visits, 1958, 1959).

3.11.3. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve Rockefeller Vakfı⁶⁹

Vakfın notlarına göre, II. Dünya Savaşı öncesi Alman kontrolünde olan Türk tıp eğitiminde yeni bir eğilim oluşturma fırsatı, savaş sonrası önemli sayıda Türk hekimin ABD’de eğitim görmesiyle doğmuştur. Notlarda, bu hekimlerden biri olan Prof. Doğramacı öne çıkarılmıştır. Ankara Üniversitesi’nde pediatri kürsüsünün onun olağanüstü yetenekleri sayesinde oluşturulduğu ifade edilmiştir. Beyrut Amerikan Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi’nden mezun olan Prof. Doğramacı, lisansüstü eğitimini Harvard ve Washington Üniversitesi’nde tamamlamıştır. Ankara’ya dönüşünde, birçok önde gelen Türk ailesinin ve büyükelçiliklerin çocuğunu içeren geniş bir hasta profili olan özel bir muayenehane açmış ve Ankara’daki Amerikan Askeri Hastanesi’ne danışman olarak hizmet vermiştir. Ancak, Türkiye’nin yüksek bebek ölüm oranından duyduğu endişe ve bu soruna çözüm bulma arzusu onu pediatri öğretim standartlarını yükseltmeye yöneltmiştir. Prof. Doğramacı, özel muayenehanesini bırakıp tüm enerjisini yeni pediatri kliniğinin inşasına ve tıp öğrencileri ile lisansüstü ve yardımcı personelin eğitimine adanmıştır (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955).

Prof. Doğramacı’nın, hükümet fonlarını kullanarak yüksek standartlarda klinik, poliklinik, öğretim ve araştırma olanakları sağlayacak bir pediatri kliniği inşa ettiği Vakfın notlarında yerini almıştır. Lisans ve lisansüstü tıbbi eğitim, sağlık memurlarının eğitimi, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, diyetisyenler ve ilgili personelin eğitimi ile anne ve çocuk sağlığı konularında halk eğitimi gibi konuları kapsayan kapsamlı bir öğretim programı planlanmıştır. Ayrıca, Türkiye Millî Pediatri Derneği’ni kurarak, Üniversite bütçesine girmeyen bölüm faaliyetleri için kamu bağışları ile fon toplamayı hedeflemiştir. Vakıf için bu girişimler, Prof. Doğramacı’nın

⁶⁹ Hacettepe Tıp Fakültesi, 2 Şubat 1954’te Prof. Dr. İhsan Doğramacı tarafından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi’ne bağlı olarak kurulan Çocuk Sağlığı Kürsüsü ile temellerini atmıştır. Ardından 1957’de Hacettepe Çocuk Hastanesi, 1958’de ise Hacettepe Çocuk Sağlığı Enstitüsü ve ona bağlı Çocuk Hastanesi faaliyetlerine başlamıştır. 1961’de Hacettepe Sağlık Bilimleri Yüksekokulu kurulmuş, 1963’te ise Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi’ne dönüştürülmüştür. 1967’de Hacettepe Üniversitesi kurulmuş ve Prof. Dr. İhsan Doğramacı ilk rektör olarak göreve başlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Hacettepe Üniversitesi, 2024).

pediatri eğitiminde yüksek standartlara ulaşma konusundaki kararlılığını ve liderliğini göstermekteydi (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955).

Dört yıllık dönem için talep edilen 100 bin ABD Doları, tamamen Türkiye dışındaki harcamalar için ayrılmıştır. Bu miktarın yaklaşık 80 bin ABD Doları laboratuvar ve hastane ekipmanları ile malzemelerinin satın alınması ve nakliyesi için, 20 bin ABD Doları ise yabancı uzmanların maaşları, seyahat ve diğer masrafları için planlanmıştır. Prof. Doğramacı, yerel destek sağlama konusunda büyük başarı elde etmiş ve Ankara şehrinden inşaat alanı tahsis edilmesini sağlamıştır. Kızılay binasının maliyetinin 850 bin Türk Lirası (300 bin ABD Doları) tutarındaki kısmına katkıda bulunmuştur. Geri kalan maliyet ise Türk Hükümeti tarafından karşılanmıştır⁷⁰. Ancak, Türkiye'nin düşük döviz rezervleri nedeniyle, yurt dışından satın alınması gereken ek ekipmanların temini için gerekli fon sağlanamamıştır. Böylece 100 bin ABD Doları ya da gerektiği kadarının, ekipman ve malzeme alımı ve Ankara Üniversitesi, Çocuk Sağlığı Bölümü için misafir öğretim elemanları için ayrılması ve bu miktarın 1 Şubat 1956 tarihinde başlayan dört yıllık süre boyunca kullanılabilir olması Vakıf tarafından uygun görülmüştür. Bu bütçeye daha sonra Dr. Joseph Wray'ın Çocuk Sağlığı Enstitüsü'nde görevlendirilmesi için 12 bin ABD Doları eklenmiştir. Vakıf, ayrıca İhsan Doğramacı'ya ABD ve Meksika'da anne ve çocuk sağlığı kliniklerini ziyaret edebilmesi için 2 bin 750 ABD Doları hibe vermiştir (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955; 1957,1958).

Rockefeller Vakfı, tarafından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü'ne bağışlanan eğitim malzemelerinin gümrük vergisinden muaf tutulması,

⁷⁰ Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu'na bağlı Tıbbi Teknoloji Enstitüsü, döşeme, tesis ve demirbaş ihtiyaçları için toplamda 2,4 milyon Türk Lirası ödeneğe ihtiyaç vardı. Bu miktarın 900 bin Türk liralık (100 bin ABD Doları değerindeki) kısmı ithal edilecek malzeme ve araçlar için olup, bu kısım Rockefeller Vakfı'ndan bağış yoluyla sağlanmıştır. Geri kalan 1,5 milyon Türk Lirasının 800 bin Türk Lirası döşeme ve 700 bin Türk Lirası demirbaş olarak bütçeye dâhil edilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Ancak, 1963 bütçesinde %2 tasarruf amacıyla her bir bölümden 500 bin Türk Lirası kesinti yapılmış ve döşeme için ayrılan bütçe 300 bin Türk Lirasına, demirbaş bütçesi ise 200 bin Türk Lirasına düşürülmüştür. Bu durumda, 8 milyon Türk Lirası değerindeki binanın hizmete açılması mümkün olamamış ve eğitim ile araştırma faaliyetleri aksamıştır. Bu sebeple, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu'nun döşeme bütçesinin 800 bin Türk Lirasına, demirbaş bütçesinin ise 700 bin Türk Lirasına çıkarılması arz ve teklif edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1963 Yılı Ankara Üniversitesi Bütçesi, 1963, s. 7).

ilgili makamların onayı ve 5363 sayılı kanunun 17. maddesine göre 31 Ağustos 1956 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1956).

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne yapılan 170 bin ABD Doları tutarındaki bağışın 70 bin ABD Doları Çocuk Sağlığı Enstitüsü için gerekli ekipmanların tamamlanmasına ayrılmıştır (RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1957).

Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak 1954 yılında kurulan çocuk kürsüsü, Hacettepe Çocuk Hastanesi olarak 1957'de kapılarını ilk kez açtığında, bu olay, Türkiye ve Orta Doğu genelinde tıp eğitiminde yeni modellerin oluşturulmasına yardımcı olacak modern bir klinik, öğretim ve araştırma hizmetinin başlangıcı olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde kliniğin olanakları arasında 180 yataklı bir hastane; 34'ü dört yıllık asistan olan büyük ve tam zamanlı bir kadro ve bir poliklinik vardı. Yardımcı hizmetler, hemşireler, diyetisyenler, sosyal hizmet uzmanları ve laboratuvar teknisyenleri için eğitim sağlamakta; annelere çocuk ve anne sağlığı konularında eğitim vermek amacıyla sağlam çocuk klinikleri bulunmaktaydı. Klinik, üniversitenin tıp fakültesinde yeni bir eğitim modeline öncülük etmiştir. Kayıtlar seçkin öğrenci almak üzere sınırlanmış, temel bilimlerin öğretimine daha fazla önem verilmiş, düzenli öğrenci laboratuvar uygulamaları ve klinik stajlar başlatılmış ve akademik yıl beş aydan dokuz aya çıkarılmıştır. Diğer ülkelerin Ankara Üniversitesi'nin tıp eğitimine gösterdiği ilgi devam etmiş, öğrencilerin yaklaşık % 10'unu diğer Orta Doğu ülkelerinden gelmiştir. Kliniğin daha da geliştirilmesine yardımcı olmak için Rockefeller Vakfı, Ankara Üniversitesi'ne Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü, Pediatri Kliniği'nin araştırma merkezi için 145 bin ABD Doları tahsis etmiştir. Bu miktarın 115 bin ABD Dolarının, o dönem inşaatı devam eden yeni bir biyokimya laboratuvarı ve genişletilmiş bir poliklinik için ekipman ve malzeme alımında kullanılmak üzere tahsis edilmiştir. Kalan miktar ise zaman zaman enstitüye öğretim görevlileri ve uzmanlar getirilmesi için hibe edilmiştir (RF-Annual Reports, 1960, s. 96; RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955; 1959).

Vakıf notlarında Fakülte'nin, Türkiye'nin kırsal bölgelerindeki sağlık hizmetlerini de desteklemekte ve burada görev alan yerleşik öğrenciler ve öğretim üyeleri aracılığıyla topluma katkıda bulunduğ u belirtilmiştir. Araştırma programları mütevazı olmasına

rağmen, ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri'nden destek almış ve uluslararası dergilerde yayınlar yapılmıştır. Prof. Doğramacı'nın liderliği sayesinde ABD'den birçok Türk doktor ve araştırmacı Fakülte'ye çekilmiş ve bu uzmanlar Fakülte'nin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Fakülte'nin etkisi sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp, İran ve Pakistan'dan da lisansüstü öğrenciler çekmiştir (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955; 1959).

3.11.4. Dönemin Önemli Siyasi Gelişmeleri ve Rockefeller Vakfı

1960 yılına gelindiğinde yaşanan siyasi gelişmeler Vakfın da gündemi olmuştur. Dr. Wray'ın Rockefeller Vakfı temsilcisi Dorothy Parker'a yazdığı 10 Mayıs 1960 tarihli mektubunda Ankara'da gerçekleşen olayları, bir devrimden ziyade iki siyasi parti lideri arasında seçimlerin dürüstlüğüne gölge düştüğü için yaşanan bir güç mücadelesi olarak tanımlamıştır. Bu mücadele sırasında öğrencilerin zor durumda kaldığını ve polisin eylemlerinin Türk halkı arasında derin üzüntü ve utanç yarattığı belirtmiştir. Dr. Wray, yabancı uyruklu kişilere yönelik bir tehdit hissetmediğini ve Irak'taki gibi bir kan gölünün oluşma olasılığının düşük olduğunu da ifade etmiştir. Bununla birlikte, bir askeri darbenin mümkün olduğunu da eklemiştir (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1960).

Vakıf yetkililerinin 25-29 Ekim 1960 tarihleri için aldığı notlarda o dönem yaşanan krizin Prof. Doğramacı'yı ve onun yönettiği Çocuk Hastanesi'ni etkilemediği belirtilmiştir. Notlara göre, Prof. Doğramacı'nın işine olan bağlılığı ve politikacılarla bağlantısının olmaması, onun ve hastanenin güvenliğini sağlamıştır. Hastanenin önemli ve başarılı bir kurum haline gelmiş olması, herhangi bir rejim altında varlığını sürdüreceğine olan inancı pekiştirmiştir (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1960).

Notlarda ayrıca, Prof. Doğramacı'nın eniştesi Lütfi Kırdar'a da değinilmiş, önceki Adnan Menderes kabinesinde Sağlık Bakanı olduğu ve bu nedenle hapis yattığı belirtilmiştir. Ancak, Prof. Doğramacı'nın çok güvenilir bulunduğu hatta yeni kurulan hükümette iki kez Sağlık Bakanlığı teklif edildiği ancak Prof. Doğramacı'nın hastanedeki işinin daha önemli olduğunu belirterek bu görevi kabul etmediği vurgulanmıştır (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1960).

3.11.5. Felaketten Fırsata

Siyasi darbeyi atlatan Hacettepe'ye 21 Mart 1961'de yangın darbe vurmuş ve hastane çatısında başlayan ve rüzgârın etkisiyle hızla büyüyen yangında hastane büyük zarar görmüştür. Hastanede yatan çocuklar hızla tahliye edilirken, yangın çalışanlar ve çevre halkının yardımlarıyla can kaybı yaşanmadan söndürülmüştür (Hacettepe Üniversitesi, Timeline, 2024).

Prof. Doğramacı, Vakfa durumu aktaran bir mektup yazarak zor bir durum yaşanmasına rağmen, can kaybı olmaması, büyük ekipmanlarda nispeten az hasar meydana gelmesi gibi bazı olumlu noktalar olduğunu vurgulamıştır. Vakfın 12-14 Ekim 1961 tarihli notlarına göre, Prof. Doğramacı, yangının yarattığı sıkıntıya rağmen, departmanın hızla büyüyen faaliyetleri için fiziksel tesisleri artırmak adına bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Büyük bir gayret ve enerji gösterisiyle, hemen bir bağış toplama kampanyası başlatmış ve 9 milyon Türk Lirası tutarında bağış elde etmiştir. Bu miktarın 400 bin Türk Lirasını Sağlık Bakanlığı'ndan olmak üzere tamamı özel bağışlardan elde edilmiştir. Ayrıca, çeşitli elçilikler, CARE gibi kaynaklardan yaklaşık 150 bin ABD Doları tutarında döviz toplanmıştır (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1961).

Prof. Doğramacı yönetiminde Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nde düzenlenen pediatri öğretimi konulu bölgesel bir sempozyumun masrafları için Vakıf 4 bin ABD Doları tutarında bir hibe vermiştir (RF- 805A- Turkey, University of Ankara Pediatrics Symposium, 1961, 1963).

3.11.6. Hacettepe Tıp Fakültesi ve Rockefeller Vakfı

Türk Devlet Planlama Komisyonu, 1963 yılında Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nü Ankara Üniversitesi'nin ikinci tıp fakültesi olarak genişletme kararı alarak ikinci fakülteye Hacettepe Tıp Fakültesi adını vermiştir. Fakültenin genişlemesi ve yeni öğretim üyelerinin işe alınması için Vakıf tarafından önemli fonlar sağlanmıştır. Fakülte kısa zamanda geniş bir öğretim kadrosuna ve tam zamanlı çalışan personele sahip olmuştur (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955;

1963). Vakıf, Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü bütçesine 6 bin 731 ABD Doları tutarında hibe daha aktarmıştır (RF, Annual Report, 1963, s. 271).

3.11.6.1. Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın Türk Yükseköğretimine Etkisi

Prof. Doğramacı, 1963-1965 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde rektör olarak görev yapmıştır. 1965-1967 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı olarak hizmet vermiştir. 1967 yılında Hacettepe Tıp Fakültesi ile Çocuk Sağlığı Enstitüsü'ne bağlı yüksekokulları birleştirerek Hacettepe Üniversitesi'ni kurmuştur. 1975 yılına kadar bu önemli üniversitenin rektörlüğünü yürütmüştür. Ayrıca, 1963 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ve 1973 yılında Karadeniz Üniversitesi Trabzon Tıp Fakültesi'nin kuruluş çalışmalarına katkıda bulunmuştur (Yurdakök, 2023, s.78). Türkiye'deki vakıf üniversitelerinin ilki, 1984 yılında Prof. Dr. İhsan Doğramacı tarafından kurulan Bilkent Üniversitesi'dir (Bilkent Üniversitesi, Tarihçe, 2024). Prof. Doğramacı, Rockefeller Vakfı'nın kurucuları arasında yer aldığı, Dünya Sağlık Örgütü'nde, 1964 ve 1979 yıllarında ikinci ve üçüncü kez Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen Türkiye'yi temsil eden kişi olmuştur (Tezel Aydın & Metin, 1997, s. 7). Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'nun 1981 yılında 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile kurulması sürecine büyük katkılar sunmasının ardından, YÖK Başkanlığı'na da ilk olarak Prof. Dr. İhsan Doğramacı atanmıştır (Kılıç, 2015, s. 306).

1954-1968 yılları arasında Nebraska Üniversitesi Rektörü olarak görev yapan 1969-1971 yılları arasında ABD Başkanı Nixon kabinesinde Tarım Bakanı görevini üstlenen Clifford M. Hardin (Hardin, 2024), Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda Prof. Doğramacı ve ekibinden destek almıştır (Baker, 1956, s. 36). Hardin, 17 Temmuz 1964 tarihinde Prof. Doğramacı'ya yazdığı mektubunda Atatürk Üniversitesi'nde tıp fakültesinin geliştirme sürecinde kendisiyle sürekli olarak iletişimde kalmak ve iş birliği yapmak istediğini ifade etmiştir. Atatürk Üniversitesi'nin arkasındaki felsefenin, Hacettepe Üniversitesi'ndeki programın arkasındaki felsefeye çok benzer olduğunu belirtmiştir. Hardi, ayrıca iki üniversitenin tıp fakülteleri arasındaki eğitim

anlayışı ve vizyonun benzer olduğunu da vurgulamıştır⁷¹ (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1964).

3.11.6.2. Hacettepe Tıp Fakültesi'nin Gelişimi

Rockefeller Vakfı son olarak 1964 yılında, Hacettepe Tıp Fakültesi'nin geliştirilmesi amacıyla, Prof. İhsan Doğramacı'nın yönetimi altında, Ankara Üniversitesi'ne 225 bin ABD Doları veya ek olarak gerekli olabilecek miktar tahsis etmiştir. Bu fonların, 31 Aralık 1967 tarihine kadar kullanıma sunulması kararlaştırılmıştır (RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955; 1964). Rockefeller Vakfı'nın 1965 yılına ait Yıllık Raporu'na göre Hacettepe Tıp Fakültesi'nin geliştirilmesi için 1965 yılı içerisinde 159 bin 391 ABD Doları hibe kullanılmıştır (RF- Annual Report, 1965, s. 217). 1966 yıllık raporuna göre ise 62 bin 883 ABD Doları tutarındaki miktarın kullanılmasına izin verilmiştir (RF- Annual Report, 1966, s. 213).

Hacettepe Tıp Fakültesi'ne Vakıf tarafından yapılan yatırımlar karşılık bulmuştur. Hacettepe Tıp Fakültesi, bugün Türkiye'nin en prestijli tıp fakültelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) istatistiklerine göre Tıp Fakültesi, tıp alanında lider konumda olmasının yanı sıra ulusal ve uluslararası araştırmalar ve yayınlar konusunda da öncüdür. Fakülte, Türkiye'de uluslararası atıf alan yayınlar açısından ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca, Fakülte mezunları, Türkiye'de Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı (TUS) sonuçlarına göre en yüksek puanlara sahiptir (Hacettepe University Faculty of Medicine, 2024).

3.11.6.3. Hacettepe Bilim Merkezi ve Nüfus Etütleri Enstitüsü

I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan “nüfus sıkıntısı” nedeniyle “neslin devamlılığını ve sağlığını tehlikeye düşürmek” suç kabul edilmiş ve doğum kontrolü bilgisi ve hizmetlerinin sunulmasını yasaklayan hükümet politikaları izlenmiştir. 1965 sonrası

⁷¹ 17 Temmuz 1963'te Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kuruluşunda Hacettepe Tıp Fakültesi ile iş birliği protokolü imzalanmıştır. Protokol, Millî Eğitim Bakanı Dr. İbrahim Ökten tarafından onaylanmıştır. Bu iş birliği kapsamında içerisinde Prof. Doğramacı'nın da bulunduğu yedi kişilik bir danışma kurulu oluşturulmuştur. Fakülte'nin ilk öğrencileri 1964-1965 döneminde Hacettepe Tıp Fakültesi'ne gönderilmiştir. İlk öğrenci grubu 13 Şubat 1966'da Erzurum'a dönmüştür. Yurtdışında ihtisas yapan 33 kişilik bir öğretim üyesi grubu da Erzurum'a gelerek Numune Hastanesi'nde göreve başlamıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi. Tarihçe, 2024).

ise Türkiye'de nüfus planlaması politikaları başlamıştır. Aşırı nüfusun bir güç kaynağı olduğu görüşü değişmiş, aksine hızlı nüfus artışının gıda üretimi ve işsizlik gibi sorunlara yol açtığı görüşü ön plana çıkmıştır (Doğan, 2011, ss. 298- 301). Bu politika değişimi sonucunda 10 Nisan 1965 tarihli Resmî Gazete, 557 sayılı Kanun ile “Nüfus Plânlaması hakkında Kanun” kabul edilmiştir (Resmî Gazete, 1965, s. 2).

Tezin birinci bölümünde bahsedildiği üzere Nüfus Konseyi'nin kurucusu John D. Rockefeller III, Vakfın etkin olduğu ülkelerin başbakanlarına birer mektup yazarak hızlı nüfus artışının beraberinde getirdiği küresel sorunlarla mücadele edebilmek adına ortak hareket etmenin önemini vurgulamış ve bir bildiri göndererek bu bildiriyi imzalamalarını istemiştir. Mektubun gönderildiği Başbakanlar'dan biri de Süleyman Demirel'dir⁷². Başbakan Süleyman Demirel, John D. Rockefeller III'e gönderdiği cevabında, Türk Hükümeti'nin aile planlaması konusundaki kararlılığını teyit etmiş, Vakfın bu konudaki çabalarını ve hedeflerini de takdir etmiştir. Ancak böyle önemli bir konunun sadece bildiriyi imzalayan nispeten küçük bir grup tarafından yapılmasının mevcut tartışmayı ileri taşıma tehlikesi olduğunu ve bu nedenle uluslararası aile planlaması çabalarının Birleşmiş Milletler aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini ifade ederek bildiriyi imzalamamıştır (BCA, 1967, ss. 3- 4).

Buna karşılık olarak John D. Rockefeller III'ün Başbakan Süleyman Demirel'e verdiği dikkat çekici cevap şu şekildedir:

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin bildiriye duyurmadaki rolünün, uluslararası aile planlamasının uluslararası bir forum aracılığıyla gerçekleştirilmesi yönündeki ortak arzularımızı tatmin edebileceğini umuyordum. Bu bildirinin kamuoyuna duyurulmasından birkaç gün sonra Birleşmiş Milletler İkinci Komitesi'nin nüfus artışı ve ekonomik kalkınma konusunda oybirliğiyle bir karar alması oldukça önemliydi. Ülkenizin bu kararın eş-sponsorlarından biri olduğunu görmekten memnuniyet duydum (BCA, 1967, s. 2).

Rockefeller Vakfı notlarına göre, bu politika değişikliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynayan kişi, Hacettepe Bilim Merkezi Tıp Fakültesi'nde Halk Sağlığı Profesörü ve Merkez'in Nüfus Araştırmaları Enstitüsü Müdürü olan Vakfın eski bursiyerlerinden Dr. Nusret Fişek'ti. Dr. Fişek, daha önce Hıfzıssıhha Okulu Müdürü iken, okul

⁷² Mektuplar için Bk. Ek 3.10.

bünyesinde ülke genelinde demografik bilgi toplamak amacıyla bir Örneklem Araştırma Birimi kurmuştur. Araştırma süresince gözlemlenen doğum oranları ve net nüfus artış oranı, eksik ve hatalı olduğu bilinen resmi nüfus sayımı rakamlarına göre alarm veren derecede yüksek çıkmıştır. Bu yeni ve güvenilir bilgiler, ekonomik kalkınma planlarının gerçekleştirilmesi için nüfus artış hızının yavaşlatılmasının gerekliliğini hükümet liderlerine ikna etmekte çok önemli olmuştur. Daha sonra Sağlık Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yaparken Dr. Fişek, Aile Planlaması Yasası'nın kabul edilmesine yol açan gelişmelerde etkili olmuştur (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971).

Yasanın uygulanması, personel eğitimi ve hizmetlerin organizasyonu ile başlamıştır. Nüfus artış hızının sınırlanması kavramına karşı çıkan önemli bir muhalefet olduğu için, özellikle de Türkiye'nin büyük bir nüfusa ihtiyacı olduğunu savunan ve yasanın, küçük bir farkla geçtiği için halkın gerçek iradesini yansıtmadığını ileri süren bir grup entelektüel nedeniyle ilerleme yavaş olmuştur. Prof. Doğramacı'ya göre, Türkiye'nin daha önceki nüfus artışını destekleyen politikası nedeniyle o çerçevede açıklamalar yapan üniversite hocaları prestijlerini korumak için başlangıçtaki karşıt duruşlarını sürdürmüşlerdir. Vakfın notlarına göre bu nedenle ulusal program kritik bir aşamadaydı. Birkaç yıl içinde, entelektüel ve siyasi muhalefetin eğitilmesi ve önceki çalışmaların gösterdiği, artan kürtaj vakalarıyla örtülü olan aile planlamasına yönelik geniş çapta kamuoyu kabulünün gösterilmesi açısından ilerleme kaydedilmesi gerektiği vurgulanmıştır (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971).

Prof. Doğramacı, Vakfın yetkililerinden John Maier'e 5 Mart 1966 tarihinde yazdığı mektubunda bu kabulün sağlanmasında, Hacettepe Bilim Merkezi'nin, olağanüstü bir sorumluluğu olduğunu ve Merkezin, eğitim ve tanıtım görevini üstlenmesi gerektiğini bildirmiştir. Vakıf yetkilileri de bu noktada onunla hemfikirdi. Sonuçta Hacettepe, Prof. Doğramacı'nın dinamik ve enerjik liderliği altında, mükemmel modern bir üniversite olarak gelişme başarısı göstererek hatırı sayılır ölçüde hükümet desteği kazanmış ve ülke çapında etkili olmuştur. Tam zamanlı 260 öğretim üyesi ve Tıp, Diş Hekimliği, Fizik Tedavi, Hemşirelik ve Lisansüstü Eğitim Enstitüleri, Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü ve başlangıç aşamasında olan bir Nüfus Araştırmaları Enstitüsü

bulunan üniversitenin yaklaşık iki bin öğrenciden oluşan bir öğrenci kitlesi vardı. Ayrıca, Hacettepe'nin, Atatürk Üniversitesi'ndeki tıbbi eğitimi de 10 yıl boyunca yönetmesi planlanmıştır. Böylece Bilim Merkezi'nin ve liderliğinin görevi, aile planlamasına olan ilgisinin ve faaliyetlerinin ulusal program için potansiyel olarak büyük önem taşımasını sağlamıştır (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971). Bilim Merkezi, Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı'nda ve tıp fakültesi ve öğrencileri tarafından kurulacak kliniğe dayalı aile planlaması öğretimi ve araştırması geliştirmeyi de planlamıştır. Bu kliniklerden biri, son birkaç yılda ülkenin her yerinden Ankara'ya göç eden 100 bin kişilik bir nüfusa sahip bir gecekondu bölgesinde aktif, tam zamanlı bir Ana ve Çocuk Sağlığı Kliniği'dir. Diğerleri, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile iş birliği içinde Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nın eğitim programı için kullanılan Ankara yakınlarındaki altı kırsal köyde yer almıştır. Benzer bir program, Merkez'den Sağlık Bilimleri Fakültesi'nden öğretim üyelerinin görev aldığı Atatürk Üniversitesi'nde de yürütülmesi planlanmıştır (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971).

Hacettepe Bilim Merkezi, Türk Hükümeti'nden çok önemli mali destek almıştır. İnşaat için tahmini olarak 15 milyon ABD Doları ve ekipman için yaklaşık 5 milyon ABD Doları sağlanmıştır. Ayrıca yıllık işletme masrafları için 5-6 milyon ABD Doları aralığında bir destek sağlanmıştır. Bu yeni program için gereken fakülte pozisyonları için bütçede bir tahsisat yoktur. Ulusal aile planlaması programını destekleyen ve karşı çıkan güçlerin hassas dengesi nedeniyle, o dönem hükümetten bu ek fonları istemenin mantıklı olmadığı düşünülmüştür. Bu nedenle de dış finansman arayışına girilmesi tercih edilmiştir (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971). Bu dış finansmanı karşılayan Vakıf, 1 Şubat 1967'de başlayan dört yıllık dönem boyunca kullanılmak üzere 250 bin ABD dolarlık hibe tahsis etmiştir. Hibenin kullanılacağı alanlar şu şekildedir:

- Aile planlaması kliniklerini işletmek ve öğretim ve araştırma programını yürütmek için altı doktorun maaşı: 120 bin ABD Doları
- Aile planlaması kliniklerinde çalışacak dokuz hemşirenin maaşı: 90 bin ABD Doları

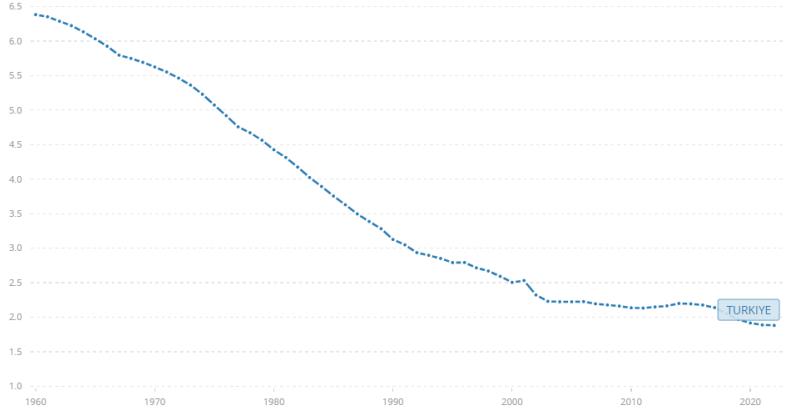
- Yaklaşık dört aylık bir süre için yabancı bir danışmanın hizmetleri: 5 bin ABD Doları
- Merkez öğretim üyelerinin yurtdışındaki aile planlaması programlarını gözlemlemesi için düzenlenecek iki inceleme gezisi: dört bin ABD Doları
- Kadın Hastalıkları ve Doğum Anabilim Dalı'nda üreme biyolojisi araştırmaları için ekipman: 31 bin ABD Doları (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971).

Vakıf, Nebraska Üniversitesi, Lincoln'den, Hacettepe Bilim Merkezi'ne beslenme bilimleri alanında misafir öğretim üyesi sağlamak için 12 bin ABD Doları tutarında bir hibe verilmesini de onaylamıştır. Bu hibe 1 Temmuz 1967'de başlayarak yedi aylık bir süre için verilmiştir. Hibe miktarı daha sonra Lincoln, Nebraska- Ankara, Türkiye arasında gidiş-dönüş seyahati ve diğer masraflar ile kitaplar ve referans materyalleri satın almak için 2 bin 500 ABD Doları arttırılmıştır (RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center, Nutrition 1965, 1968).

3.11.6.3.1. Rockefeller Vakfı Aile Planlaması Yatırımlarının Çıktıları

Rockefeller Vakfı'nın bu yatırımları ve Türkiye'de benimsenen yeni aile planlaması politikalarından sonuç alınmıştır. O günden bugüne Türkiye için toplam doğurganlık oranı (TFR) zaman içinde değişim göstermiştir. Şekil 3.2'de gösterildiği gibi 1960'lı yıllarda Türkiye'nin TFR değeri oldukça yüksektir; kadın başına ortalama altı doğum düşmektedir. Bu oran, çeşitli sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, aile planlaması programlarının yaygınlaşması ve eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte yıllar içinde azalmıştır. Örneğin, 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran yaklaşık 2,5 çocuk seviyesine düşmüştür. 2020 itibarıyla ise iki civarındadır (World Bank, Fertility rate, total -births per woman-, 2024). Bebek ölüm oranlarında da benzer bir düşüş yaşanmıştır. 1960 yılında, Türkiye'deki bebek ölüm oranı yaklaşık bin doğumda 170-180'ken, özellikle 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar olan dönemde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 2020'de bu sayı dokuza kadar düşmüştür (World Bank, Mortality rate, infant -per 1,000 live births- Türkiye, 2024). Anne ölüm oranları ise 2018 yılına kadar 100 bin canlı doğumdan 16 ölüme kademeli olarak düşmüştür (World Bank, Maternal mortality ratio -national estimate, per 100,000 live births- Türkiye, 2024).

Şekil 3.2. Türkiye İçin 1960- 2022 Yılları Arasındaki Toplam Doğurganlık Oranı

Kaynak: World Bank, Fertility rate, total (births per woman), 2024.

3.12. Rockefeller Vakfı'nın Sağlık Alanında Yaptığı Diğer Bağışlar

Rockefeller Vakfı, Dr. Shepard'ın eski cerrahi asistanlarından biri olan Dr. Sedat Atikkan'a, Boston'daki Dr. Richard Overholt yönetiminde göğüs cerrahisi eğitimi için bir burs vermiştir. Bu burs ikinci yıl için yenilenmiş ve hocası, Dr. Atikkan'ın eğitim verdiği en umut verici yabancı öğrencilerden biri olduğunu belirtmiştir. Dr. Shepard, Dr. Atikkan'a yeni göğüs cerrahisi hizmetinin başına geçme sözünü vermiştir. Dr. Atikkan'ın, 1 Ocak 1952'de Admiral Bristol Hastanesi'nde çalışmaya başlaması planlanmıştır. Dr. Atikkan, hastaneye 8:00-15:00 saatleri arasında büyük bir kısmını ayırmayı ve nominal bir maaş almayı kabul etmiştir. Bunun üzerine Vakıf, Amiral Bristol Hastanesi'nde bir göğüs cerrahisi ünitesini donatmak için gerekli anestezi cihazları, aletler, aksesuarlar ve malzemelerin satın alınmasına yönelik 8 bin 500 ABD Doları tutarında bir hibeyi onaylanmıştır. Hibe, 1 Aralık 1951'den itibaren bir yıl süreyle kullanıma sunulmuştur (RF- 805- Turkey, American Hospital of Istanbul, Equipment, 1951, 1953).

DSÖ, UNICEF, Dünya Bankası, UNDP, Rockefeller Vakfı ve Rotary Kulüpleri'nin maddi destekleriyle, Türkiye Sağlık Bakanlığı 1985 yılında hızlandırılmış ve genişletilmiş bir aşı kampanyası düzenlemiştir. Kampanya, dönemin Sağlık Bakanı Mehmet Aydın tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir (Tezel Aydın & Metin, 1997, s. 65).

3.12.1. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesine Yapılan Yatırımlar

Rockefeller Vakfı'nın 1957 yılına ait Yıllık Raporu'nda, Dr. Hans Winterstein'in liderliğinde ve fizyoloji profesörü Dr. Meliha Terzioğlu'nun doğrudan yönetimi altında, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Enstitüsü'nün verimli araştırma ve eğitim programları yürüttüğü belirtilmiştir. Büyük sayıdaki öğrenciye ayrılan sınırlı zamana rağmen, Dr. Terzioğlu onların fizyoloji laboratuvarında kapsamlı deneyim kazanmalarını sağlamıştır. Dr. Terzioğlu; metabolizma, hematoloji ve daha yakın zamanda yüksek irtifa fizyolojisi gibi konularda sürekli olarak uluslararası dergilerde makaleler yayımlamıştır. Dr. Meliha Terzioğlu'nun çalışmalarını desteklemek için İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne, Fizyoloji Enstitüsü için gerekli olan ekipman ve malzeme fonlarını sağlamak amacıyla, Rockefeller Vakfı 1957 yılında 20 bin ABD Doları tahsis etmiştir (RF- Annual Report, 1957, s. 82). Vakıf ayrıca, Dr. Terzioğlu'nun Amerika Birleşik Devletleri ve Latin Amerika'daki fizyoloji laboratuvarlarını ziyaret etmesi ve Arjantin'deki Fizyoloji Kongresi'ne katılabilmesi için 4 bin 650 ABD Doları destek vermiştir (RF- Annual Report, 1959, ss. 107- 108).

İstanbul Üniversitesi Farmakoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçent olarak çalışan Dr. Alaeddin Akçasu, İngiltere ve ABD'de eğitim almıştır. Illinois Üniversitesi'nden Profesör Klaus Unna, Dr. Akçasu'ya klinik çalışmaları ve nörofizyoloji planları nedeniyle referans olmuştur. Dr. Akçasu, izole organlar ve dolaşım sistemi için ekipman toplamıştır. Ancak elektrofizyolojik çalışmalar için yeterli ekipmanı olmadığı için çalışmalarını sürdürememiştir. Üniversiteden ödünç ekipman kullanarak çalışmış, ancak bu da yeterli olmamıştır. Bu nedenle, Vakıf, Dr. Akçasu'nun araştırmalarını desteklemek için 7 bin 500 ABD Doları tutarında bir hibe sağlamıştır. Bu hibeye daha sonra 475 ABD Doları daha eklenmiştir (RF- 805A-Turkey, Istanbul University, Pharmacology, 1960, 1961).

3.13. Rockefeller Vakfı ve Türkiye’de Hemşirelik

3.13.1. Pearce ve Collins Raporlarına Göre Türkiye'de Hemşirelik ve Sağlık Hizmetleri

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin en büyük ihtiyaçlarından biri halk sağlığı hemşireleriydi. Özellikle yüksek bebek ölüm oranı gibi birincil sorunlar göz önüne alındığında bu ihtiyaç daha da önem kazanmaktaydı. Ancak, ülkenin gelenekleri ve toplumdaki önyargılar, kızların ve genç kadınların hemşirelik alanına girmesini zorlaştırmaktaydı. Buna rağmen, sağlık hizmetlerinin yöneticileri hemşirelerin önemini anlamış ve durumu düzeltmek için çaba sarf etmiştir (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, ss. 51-56). Türkiye’de halk sağlığı hemşirelerine duyulan ihtiyaç ve toplumdaki önyargılar göz önüne alındığında, bu alanda eğitim veren kurumların önemi daha da belirgin hale gelmiştir. Sağlık hizmetlerindeki bu kritik ihtiyaca yanıt verebilmek için, Türkiye’de hemşirelik eğitimi veren kurumların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması büyük önem taşımıştır. Bu çerçevede, İstanbul’daki Kızılay Hemşirelik Okulu ve Amerikan Hastanesi Hemşirelik Okulu, ülkedeki hemşirelik eğitimine öncülük eden önemli kurumlardır.

- Kızılay Hemşirelik Okulu: İstanbul’daki Kızılay Hemşirelik Okulu, ülkedeki tek yerli hemşirelik eğitim kurumuydu. Dr. Emir Lütü’nin liderliğinde organize edilen bu okulun 35 kız öğrencisi vardı. Okula giriş koşulları arasında Türk vatandaşı ve bekâr olmak, 20-36 yaşları arasında olmak ve mezuniyet sonrası Kızılay’da beş yıl hizmet etme sözü vermek bulunmaktaydı. Ortaöğretim mezunu olma şartı aransa da bu zorunlu değildi. Eğitim süresi iki yıl üç aydır ve teorik ve pratik çalışmalar arasında eşit olarak bölünmüştür. Öğrenciler, İstanbul’un en büyük hastanelerinde staj yapma imkânına sahipti. Okulun olanakları dar olmasına rağmen, her şey temiz ve düzenliydi (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, ss. 51-56).
- Amerikan Hastanesi Hemşirelik Okulu: 1920 yılında İstanbul’da, Ayasofya yakınlarında, eski bir Paşa’nın haremî olan binada Amerikan Hastanesi’nin hemşirelik okulu açılmıştır. Hastane önce Almanlar’dan İngilizler’e, sonra Amerikalılar’a geçmiş ve 100 hastayı barındıracak şekilde düzenlenmiştir. Ana bina, bulaşıcı hastalıklar için 30 yataklı bir hastane, büyük bir eczane,

dezenfektör, hemşire ikametgâhları, personel evi, çamaşırhane, sera ve kapıcı evinden oluşmaktaydı (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, ss. 101- 103). Pera'daki Amerikan Hastanesi'nde Miss Nelson yönetiminde bir hemşirelik eğitimi bölümü bulunmaktaydı. Bu okulda, öğrenciler Amerikan tipi eğitim almaktaydı. Ancak Millî Eğitim Bakanlığı'nın düzenlemelerine de uymak zorunluluğu vardı. Bu durum, öğrencilerin eğitim sürelerini tamamlamasını zorlaştırmaktaydı. Okulda sadece dört Türk öğrenci bulunmuş, çoğunlukla Rus ve Balkan ülkelerinden gelen kızlar eğitim görmüştür. İlk mezunlar arasından bir Türk kız eğitmen olarak çalışmıştır (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, ss. 51-56). Amerikan hemşirelerinin çalışmaları ve öğrencilerin aldığı kapsamlı eğitim başarılı olmuştur. Hemşirelik okulları, öğrencileri yaşam boyu hizmete hazırlamış ve mezunlar Bulgaristan ve Yunanistan'daki yardım çalışmalarında kullanılmıştır (RF- 805A “Medical Education in Turkey”, TUR I, 1923-1927, ss. 101- 103).

- Halk Sağlığı ve Eğitim: Hükümet kontrolündeki hastanelerde hemşirelik hizmeti yeterli düzeyde değildi. Çoğunlukla temizlik hizmetinde çalışan kadınlar, hastaların başında bekçi olarak görev yapmıştır. İzmir gibi bazı yerlerde parlak kızlar doktorların verdiği eğitimle hastaların evlerinde takip bakım hizmeti vermiştir. Türkiye'deki tüm okullar Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altındadır. Ancak, hemşirelik eğitiminin düzgün bir şekilde gelişmesi için okulların Sağlık Bakanlığı'nın yönetimine verilmesi gerekmiştir. Dr. Refik Bey, bu devri gerçekleştirmek için çaba sarf etmiştir. Kızılay Hemşirelik Okulu'nun müfredatı, halk sağlığı eğitimini içerecek şekilde değiştirilmesi planlanmıştır (RF- 805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, ss. 51-56).

3.13.2. Hemşirelik Okullarının Durumu ve Burslar

29 Nisan 1927 tarihinde F. Elizabeth Crowell, Edwin R. Embree'ye, Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaret kapsamında, Kızılay tarafından Alman hemşirelerin sorumluluğunda yürütülen mevcut Hemşire Okulu ve Amerikan Hastanesi ile bağlantılı olarak sürdürülen okulun iş birliği için bir fırsat sunmadığını belirtmiştir.

Crowell'e göre, Haydarpaşa Üniversitesi ile bağlantılı olarak bir okul geliştirilme olasılığı da oldukça zayıf olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ona göre tek olasılık olarak, böyle bir okulun kurulması durumunda bir müdürü yetiştirmek amacıyla bir burs sağlanmasıydı (RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, Minutes of the Rockefeller Foundation).

Rockefeller Vakfı'nın toplantı tutanaklarına göre; Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki hemşirelik eğitimi koşullarını inceleyen araştırmalar, hemşirelik programlarının yeterli standartlara ulaşmasının, özellikle halk sağlığı alanında çalışabilecek hemşirelerin varlığına bağlı olduğunu göstermiştir. Bu araştırmalar, hastanelerdeki hemşirelik eğitiminin ve saha görevleri için gerekli olan halk sağlığı hemşireleri ekibinin önemini ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle Vakfın, söz konusu ülkelerde, 1927 yılı içerisinde küçük ölçekli iş birliklerini desteklemek üzere 20 bin ABD Doları kadar bir hibenin ayrıldığı belirtilmiştir. Ancak, yardımların bir veya daha fazla ülkeye yabancı bir denetçi veya eğitmen ödünç verilmesi ile sınırlı kalacağı ifade edilmiştir (RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, Minutes of the Rockefeller Foundation).

1927 yılında Elisabeth Crowell, R.M. Pearce'a yazdığı mektubunda, dönüşlerinde ya halk sağlığı çalışmalarında ya da planlanan hemşirelik okulunda görev alacak, eğitim okulu müdürleri Miss Nelson ve Dr. Collins tarafından tavsiye edilen iki hemşireye ABD eğitim almak üzere burs verilmesini teklif etmiştir. Crowell'e göre, bursların verilmesi, sahada sürekli çalışma deneyimi kazanılması ve Ankara'daki merkezi eğitim okulu için personel hazırlığı açısından faydalı olması düşünülmüştür. Halk sağlığı hizmeti için eğitim alsalar bile, bu hemşireler Ankara'daki okul öğrencilerinin saha eğitiminde de önemli bir rol oynayacakları planlanmıştır (RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, from Crowell to Pearce).

Ancak F. F. Russell ile George K. Strode arasındaki 13 Eylül 1927 tarihli yazışmadan bu bursiyerler için Sağlık Bakanlığı ile temasa geçilmediği anlaşılmaktadır (RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, from Russell to Strode). Daha sonra Strode, 10 Ekim 1927 tarihinde Russell'e yazdığı cevapta dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam ile Collins arasındaki görüşme notlarını göndermiştir. Bu notlara göre, Refik Bey Ankara'daki hemşirelik okulu projesinin bütçe yetersizliği nedeniyle 1927 yılında

ilerlemediği, ancak bir sonraki yıl bazı krediler alınabileceği ve yardımlarla gelişebileceği belirtmiştir. Refik Bey ayrıca, İzmir’deki hemşirelerin burs başvuruları hususunda, bu başvuruların bakanlık onayı olmadan yapıldığı için değerlendirilmediğini vurgulamış ve Vakfın, Bakanlık tarafından tavsiye edilmedikçe başvuruları kabul etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde ilk burs girişimleri sonuçsuz kalmıştır (RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, from Strode to Russell).

3.13.3. Margaret L. Varley’in “Türkiye’de Hemşirelik: Önerilerle Birlikte Ön Rapor” Başlıklı Raporu

1932 yılında Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü’nün hemşirelik alanına ilgisi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tekrar canlanmıştır⁷³. Bu dönemde Sağlık Bakanlığı’na Kızılay Hemşirelik Okulu’nun yeniden organize edilmesinde danışmanlık yardımı verilmiş, dört Türk hemşireye burs sağlanmıştır. Halk sağlığı personeli için saha eğitim merkezleri kurmak amacıyla 100 bin ABD Doları mali yardım yapılmıştır (RF- 805C- Nursing, 1948, 1949, Nursing in Turkey, October 1948, Preliminary Report with Recommendations s. 51; RF- Annual Report, 1932, s. 352).

Rockefeller Vakfı’nın Anadolu ve Afrika bölgelerinde Hemşirelik üzerine danışmanlığını yapan Margaret L. Varley tarafından Ekim 1948’de hazırlanan “Türkiye’de Hemşirelik: Önerilerle Birlikte Ön Rapor” başlıklı raporuna göre, II. Dünya Savaşı’nın Vakfın Uluslararası Sağlık Bölümü’nün Türkiye’deki aktif katılımını kesintiye uğratmasına rağmen, halk sağlığı hemşireliği eğitim programı Türk hemşirelerin yetkin yönetimi altında devam etmiştir. Örneğin, Vakfın Uluslararası Sağlık Bölümü hemşirelik bursiyerlerinden biri, Asuman Tüner, Kızılay Hemşirelik Okulu’nu yöneten ilk Türk hemşiresi olmuştur. Dolayısıyla, Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü, geçmişte Türkiye’de modern bir hemşirelik eğitim modelinin teşvik edilmesinde etkili olmuştur. Rapora göre, 1948’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Uluslararası Sağlık Bölümü’nden hemşirelik de dâhil olmak üzere halk sağlığı programının geliştirilmesine yeniden yardımcı olmasını talep etmiştir (RF-

⁷³ Rockefeller Vakfı temsilcilerinin hemşirelik eğitimi için ziyaret ettikleri diğer ülkeler için Bk. Ek 3.11.

805C- Nursing, 1948, 1949, Nursing in Turkey, October 1948, Preliminary Report with Recommendations, s. 51).

Raporda verilen öneriler, bu talebe yanıt olarak Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü'nün Türk Hükümetine sunması gereken gelecekteki hemşirelik yardımlarına ilişkindi. Bu öneriler şu şekildedir (RF- 805C- Nursing, 1948, 1949, Nursing in Turkey, October 1948, Preliminary Report with Recommendations, ss. 52- 53):

- Bölgesel Danışmanlık: Vakfın, Afrika ve Anadolu Bölgesel Hemşirelik Danışmanı tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na verilen danışmanlık hizmetinin aktif ve sürekli bir program olarak devam etmesi
- Danışman Hemşire Yetiştirme Programı: Sağlık Bakanlığı'na atanacak ve nihayetinde bir Hemşirelik Bölümü yönetecek danışman hemşire yetiştirmek amacıyla Uluslararası Sağlık Bölümü'nün bir hemşirelik bursu sağlaması
- Üniversite Hemşirelik Okulu Desteği: Rockefeller Vakfı Uluslararası Sağlık Bölümü'nün, önerilen üniversite hemşirelik okulunun organizasyonunda mali ve danışmanlık yardımı sağlaması (ayrıca, Türk hemşirelerin bu sorumluluğu üstlenmeye hazır olana kadar okulu yönetmek için yabancı personel sağlama konusunda Uluslararası Sağlık Bölümü'nün yardım etmesi)
- Devlet Okulları İçin Hemşirelik Direktörleri Yetiştirme: İstanbul'daki iki devlet okulu için hemşirelik direktörleri yetiştirmek ve Ankara'da bir hemşirelik okulu kurulduğunda üçüncü bir direktör için burs sağlanması (Edirnekapı Sağlık Merkezi tıbbi direktörünün emekli olması nedeniyle, mevcut direktörün yerine geçecek bir doktor yetiştirmek için Uluslararası Sağlık Bölümü bursu sağlanması da raporda önerilmiştir. Ayrıca, bu merkezdeki halk sağlığı hemşirelik denetçisi Türkiye'de halk sağlığı hemşireliği öğretmeye hazırlıklı olan tek hemşiredir. Bu nedenle, Uluslararası Sağlık Bölümü'nün, saha eğitim programında asistan olarak görev yapacak ve nihayetinde mevcut denetçinin yerini alacak genç bir hemşireyi hazırlamak için bir hemşirelik bursu sağlaması önerilmiştir)
- Kızılay Hemşirelik Okulu Desteği: Kızılay Hemşirelik Okulu'na eğitim direktörü yetiştirmek için bir hemşirelik bursu sağlanması (bu direktörün sorumluluğu, temel müfredat boyunca halk sağlığı hemşireliğinin

entegrasyonu ve okulun öğretim kadrosunun eğitiminin olması planlanmıştır. Kızılay Hemşirelik Okulu, devlet hizmeti için hemşirelerin çoğunluğunu sağlamaya devam ettiği için bu öneri haklıydı. Ancak okul hükümet fonları ile desteklenmemekteydi).

- Halk Sağlığı Hemşireliği Fırsatlarının Artırılması: İstanbul'da halk sağlığı hemşireliği saha eğitim tesislerinin artırılması için yardım sağlanması (bu yardım, Üsküdar'da bir öğretim merkezi organize etmek için hem tıbbi hem de hemşirelik personelinin eğitimi şeklinde olmalıydı).
- Müfredat Revizyonu Danışmanlığı: Uluslararası Sağlık Bölümü hemşirelik danışmanının, hemşirelik okullarının müfredatının nihai revizyonunda danışmanlık yardımı sağlaması

3.13.4. Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Yüksekokulu⁷⁴ ve Rockefeller Vakfı

Türk Hükümeti, Tıbbi eğitim olanaklarını arttırmaya yönelik uzun vadeli bir programa öncelik vermiş ve hemşirelik alanında da gelişim hedeflemiştir. Prof. Doğramacı'nın önerisi üzerine, Ankara Üniversitesi'nde Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Fakültesi kurulmuştur. Fakültenin öğretim kadrosunda Columbia Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesine sahip üç öğretmen, bir kütüphaneci, bir icra sekreteri ve bir yardımcı dekan yer almıştır. Eğitim, Eylül 1961'de 30 öğrenciyle geçici binada başlamıştır. Öğrencilerden dördü İranlıydı ve Vakıf raporlarına göre bu, Prof. Doğramacı'nın itibarının bir göstergesiydi. Fakülte, ilerleyen yıllarda diyetetik, hastane yönetimi ve fizyoterapi gibi alanlarda da eğitim vermeyi planlarına dahil etmiştir (RF- 805C-Turkey, University of Ankara, 1961)

Okulun fiziksel yapısı için gereken fonlar üniversite, Sağlık Bakanlığı ve hayırsever vatandaşlardan sağlanmış ve yeni bina inşaatı başlamıştır. Okulun gelişimini hızlandırmak amacıyla, Prof. Doğramacı, ABD'den uzmanları davet etmek istemiş ve

⁷⁴ Hacettepe Üniversitesi'nde hemşirelikte lisans eğitimi, 24 Haziran 1961 tarihinde Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından alınan kararla ve 10964 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Yüksekokulu Öğretim ve İmtihan Yönetmeliği" uyarınca, 8 Ekim 1961 tarihinde Hacettepe Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'ne bağlı olarak açılan Yüksek Hemşirelik ve Sağman Okulu ile başlamıştır. Kısa süre içinde Fizik Tedavi lisans programı eklenmiş ve bir yıl sonra Diyet ve Tıbbi Teknoloji lisans programlarının başlamasıyla okulun adı Sağlık Bilimleri ve Hemşirelik Yüksekokulu olarak değiştirilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, 2024).

döviz temin edilemediğinden Rockefeller Vakfı'ndan yardım talep etmiştir. Prof. Doğramacı, Vakıfın desteğinin Türkiye'deki hemşirelik eğitiminin kalitesini artıracığına ifade ederek, bu okulun Türkiye'deki ve bölgede önemli hizmetler sunacağını belirtmiştir (RF- 805C- Turkey, University of Ankara, 1961).

Rockefeller Vakfı, Ankara Üniversitesi Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Okulu'nun geliştirilmesi için 1 Şubat 1962 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere üç yıllık bir dönem için toplam 110 bin ABD Doları tutarında bütçe tahsis etmiştir. Eğitim ekipmanları ve malzemeleri için 60 bin ABD Doları, misafir öğretim elemanlarının maaş, seyahat ve diğer masraflar için 40 bin ABD Doları, yerel burslar için 5 bin ABD Doları bütçe ayrılmıştır. Ayrıca, yurtdışından gelen öğrencilerin seyahat ve diğer masrafları için 5 bin ABD Doları bütçe de eklenmiştir. Sonuç olarak, toplam tahsis edilen 110 bin ABD Doları tutarındaki bütçeden 109.617,89 ABD Doları harcanmış ve 382.11 ABD Doları tutarında bakiye Rockefeller Vakfı'na iade edilmiştir (RF- 805C- Turkey, University of Ankara, 1963 July December, 1964, 1966).

Rockefeller Vakfı'nın faaliyet gösterdiği diğer alanlarda olduğu gibi hem hemşirelik hem halk sağlığı hem de tıp eğitimi alanında yurt dışından öğretim elemanları, uzmanlar davet edilmiş ve danışmanlar atanmış, toplamda 79 Türk sağlık çalışanı burslarla yurtdışına gönderilmiştir. Bir bu kadar kişide saha incelemesi yapmak ya da uluslararası toplantılara katılmak üzere desteklenmiş ve müfredat revizyonları hususu da Vakıf temsilcilerinin hep odağında olmuştur. Rockefeller Vakfı, her alanda olduğu gibi sağlık alanında da Vakfın benimsediği politikalara göre yatırım yapmıştır. 1920'li yıllarda halk sağlığı üzerine çalışan Vakıf, Türkiye'de de halk sağlığı yatırımlarını desteklemiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Orta Doğu'yu etkileme gücünün farkında olan Vakıf, burada tıp eğitimini etkilediği takdirde Orta Doğu'ya da nüfuz edebileceğini bilerek hareket etmiştir. Flexner Raporu'nun ardından başta ABD olmak üzere dünyada klinik tıp anlayışının benimsenmesine büyük katkı sağlayarak tıp fakültelerine yaptığı yatırımlarla bu etkiyi Anadolu'dan Orta Doğu'ya doğru genişletmiştir. Nüfus Konseyi'nin kuruluşunun ardından aile planlaması politikaları dünyanın dört bir yanına yayıldığı gibi Türkiye'de de etkili olmuştur. Vakıf, aile planlaması alanında da Türkiye'de yatırımlar yaparak etkisini genişletmeye devam etmiştir.

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye ile olan iş birliği, ileri teknoloji ve eğitim imkânları ve sürdürülebilir tıbbi sistemler kurma konusu gibi temel özellikleri sayesinde güçlü ve etkili olmuştur. Vakıf, burs verdikleri doktorlara en gelişmiş ekipmanları sağlayarak, en ileri yöntemleri öğretmek için kaynak ayırarak, Türkiye'nin modern tıbbi uygulamaları benimsemesine ve Batılı standartlara ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca, Rockefeller Vakfı'nın hemen hemen her hükümet biçimiyle çalışmaya istekli olması, sürdürülebilir ortaklık kurulmasına olanak tanımıştır. Bununla birlikte, Ek 3.12 ve 3.13'te görüldüğü üzere, yapılan alımların çoğunlukla yurt dışından gerçekleştirilmiş olması, verilen bağışların yine yurt dışına dönmesine neden olmuştur. Bu durum da öncelikle Türkiye'nin kendi iç kaynaklarını geliştirmek yerine yabancı ülkelere bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Ayrıca, verilen bağışlarla ülkeye gelen ürünlerin vergiden muaf tutulması ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlama potansiyelini düşürmüş ve Türk sağlık sisteminin bağımsızlığını ve yerli kapasiteyi geliştirmesini sınırlayan bir etken olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI'NIN TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDEKİ FAALİYETLERİ ve YATIRIMLARI

Rockefeller Vakfı'nın Uluslararası Mısır ve Buğday Islah Merkezi (CIMMYT) ile Türkiye'de yürüttüğü Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi, tarımsal verimliliği artırmak ve gıda güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu proje, Türkiye'nin buğday üretim kapasitesini artırmak ve tarımsal araştırma altyapısını güçlendirmek adına atılmış bir adımdı. Bu bölümde, projenin arka planı, hedefleri, gerçekleştirilen faaliyetler ve yapılan yatırımlar ve elde edilen sonuçlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca projenin başlangıç aşamaları, uygulanan yöntemler ve projeye dâhil olan kurumlar sunulmuştur. Bu projenin Türkiye'nin tarımsal araştırma ve eğitim altyapısına yaptığı katkılar, sağlanan eğitim programları ve yetiştirilen uzman kadrolar üzerinde de durulmuştur.

4.1. Tarımın Önemi ve Uluslararası Tarımsal Araştırma Merkezleri

Tarım, dünya için hayati öneme sahip bir sektördür. Küresel gıda güvenliğinin sağlanması, artan nüfusun beslenme ihtiyaçlarının karşılanması ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından tarım, temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Tarım, sadece insanların besin gereksinimlerini karşılamakla kalmaz, aynı zamanda biyoyakıt üretimi, çevresel sürdürülebilirlik ve kırsal alanların ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunur. Ancak, tarımın insanlığın maddi

refahındaki önemi, yeterli gıda tedarikinin sağlanmasının çok ötesine geçmektedir. Gıda, temel bir ihtiyaç olduğundan, her toplumda üretim önceliği gıda üzerindedir. Eğer bir toplumda gıda verimliliği düşükse, özellikle ekonomik gelişmenin erken aşamalarında, neredeyse herkesin gıda üretimiyle uğraşması gerekir. Ancak, gıda üretimindeki verimlilik arttığında, daha fazla insanın gıda üretimi dışında başka işlerle uğraşmasına olanak tanınır. Bu da genel ekonomik ve sosyal refahın artmasına yol açar. Gelir seviyeleri yükseldikçe, insanların gıda dışındaki mallara olan talebi de artar. Bu tür malların üretimi için ise gıda üretiminde yüksek verimlilik gereklidir. Bu nedenle, tarımda yüksek verimlilik, sanayileşmiş ülkelerdeki ekonomik refahın temel taşlarından biridir (Ojala, 1975, s. 221).

Türkiye, tarımın ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkisini erken fark eden ülkelerden biri olmuştur. Özellikle 1970'li yıllarda, Türkiye'nin tarım sektörü, nüfusunun büyük bir bölümünün temel geçim kaynağı olup ülkenin ekonomik büyümesinde kritik bir rol oynuyordu. Bu dönemde, tarımın modernizasyonu ve verimliliğin artırılması, sadece Türkiye'nin gıda güvenliği için değil, aynı zamanda kırsal kesimin refah seviyesinin yükseltilmesi için de büyük önem taşımaktaydı. İşte bu noktada, uluslararası kuruluşlar ve vakıflar, Türkiye'deki tarım sektörüne yönelik yatırımlar yapmaya başlamıştır. Örneğin, bu tezin odağındaki vakıf olan Rockefeller Vakfı, 1970'li yıllarda Türkiye'de tarım alanında önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Rockefeller Vakfı'nın tarım alanında Türkiye'ye yatırım yapmaya başladığı 1970 yılında, gelişmekte olan ülkelerdeki besin açığı 20 milyon tondur. Buğday Araştırma Projesi'nin yürütüldüğü yıllarda yazılan Rockefeller Vakfı raporlarında bu açığın 1985 yılında 55-85 milyon ton arasında bir değere yükseleceği ve en azından üç milyar kişinin standardın altında beslenerek yaşamak zorunda kalacağı tahmin edilmiştir (RF-Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

Rockefeller Vakfı'nın 1978 yılı raporlarının gelişmekte olan ülkelerdeki besin açığına dair verdiği veriler maalesef yıllar içinde azalmamış aksine artış göstermiştir. FAO, IFAD ve WFP (2014) raporuna göre Asya genelinde yetersiz beslenme oranı yüzde 12,7 olup, bu 526 milyon kişiye ya da bölge nüfusunun sekizde birine karşılık gelmektedir. Bu kişiler, kronik olarak yeterli gıdaya erişimden yoksun kalmaktadır. Dünyanın en kalabalık bölgesi olan Asya, dünyadaki yetersiz beslenen insanların üçte

ikisine ev sahipliği yapmaktadır. Sahra Altı Afrika, yetersiz beslenme oranının en yüksek olduğu bölgedir ve bölgedeki her dört kişiden biri yetersiz beslenmektedir (FAO, IFAD and WFP Report, 2014, ss. 1- 10).

2022 yılına geldiğimizde durumun vahametini koruduğunu görmekteyiz. 2022 yılında dünya genelinde 691 ila 783 milyon insanın açlıkla karşı karşıya kaldığı tahmin edilmektedir. Ortalama olarak (yaklaşık 735 milyon kişi), bu rakam 2019 yılına göre 122 milyon daha fazladır ve bu artış küresel pandemiden önce gerçekleşmiştir (FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, 2023, s. XVI).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), dünya genelinde yaklaşık iki milyar insanın "gizli açlık" çektiğini tahmin etmektedir. Kronik veya gizli açlık, her yıl meydana gelen çocuk ölümlerinin yaklaşık üçte birine neden olmaktadır (Ekholuenetale vd., 2020, s. 2). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, beş yaş altındaki çocuklar arasındaki ölümlerin neredeyse yarısının yetersiz beslenmeyle ilişkili olduğu ve bu ölümlerin büyük çoğunluğunun düşük ve orta gelirli ülkelerde meydana geldiği gözlemlenmiştir (World Health Organization, Malnutrition, 2024).

2022 yılında dünya genelinde, 18 yaş ve üzerindeki yaklaşık 390 milyon yetişkin düşük kilolu olarak sınıflandırılırken, 890 milyon yetişkin obezite ile mücadele etmekte ve toplamda 2,5 milyar yetişkin aşırı kilolu olarak yaşamaktadır. Aynı dönemde, 5-19 yaş arası çocuk ve ergenlerin 390 milyonu fazla kilolu olup, bunların 160 milyonu obezdir. Bunun yanı sıra, 190 milyon çocuk ve ergen ise zayıf (yaşa göre BMI referans medyan değerinin iki standart sapma altında) olarak tanımlanmaktadır (World Health Organization, Malnutrition, 2024).

2030 yılında yaklaşık 600 milyon insanın kronik olarak yetersiz besleneceği öngörülmektedir. Dünya genelinde 2022 yılında, beş yaş altındaki yaklaşık 148,1 milyon çocuğun (% 22,3) olması gerekenden kısa, 45 milyonunun (% 6,8) zayıf ve 37 milyonunun (% 5,6) fazla kilolu olduğu tahmin edilmektedir. Kısa boyluluk ve zayıflık kırsal alanlarda daha yaygınken, fazla kiloluluk daha fazla şehirlerde yaygındır (FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, 2023, s. XVI).

ABD Dışışleri Bakanı Kissinger'ın Roma'da Dünya Gıda Konferansı'nın açılışında yaptığı konuşmada dünyada yaşanan bu vahim durumu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Hiçbir sosyal sistem, ideoloji veya adalet ilkesi, yüz milyonlarca insanın temel açlık veya yetersiz beslenme nedeniyle ruhsal ve fiziksel potansiyelinin körelmesini tolere edemez. Ulusal gurur veya bölgesel kuşklar, bu belayı yenmemizi engelliyorsa, ahlaki ve pratik hiçbir gerekçesi kalmaz”* (NY Times, 1974, s. 12).

Rockefeller Vakfı Raporlarına göre, tarımsal üretim, gelişen dünyada, Kissinger'ın da vurguladığı gibi hem ekonomik hem de insani bir süreç olmuştur. Gelişimin daha ilerleye götürülebilmesi için, tarım sektörünün, tasarruf ve üretim yapması zaruridir. Gerekli kaynaklar ya hâlihazırda mevcuttur ya da bulunabilir. Fakat bu kaynakları harekete geçirebilmek için üretim yatırım, ticaret, eğitim, sağlık ve teknoloji de yaygın ölçülerde uluslararası iş birliği ile ulusal girişimler gereklidir. Gelişmiş ülkeler, bir süre daha besin yardımını şüphesiz sürdürmelidir. Ancak az gelişmiş ülkelerde besin üretiminin hızla ve sürekli arttırılmasına ağırlık verilmesinin gerekliliği açıktır (RF-Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

Gelişmekte olan ülkelerde insan tüketimi için alınan tüm yiyecek kalorilerinin % 50'sinin ve tüm proteinin % 45'inin buğday, pirinç ve mısırdan geldiği ve gıda sıkıntıları ve yeterliliği analizlerinin genellikle tahılları ele aldığı düşünülürse üzerinde yatırım yapılması gereken tarım ürünleri açıkça bellidir (Herdt, 2004, 505).

Kırsal-kentsel süreklilik boyunca bağlantıyı güçlendirmek, sektörel ve idari sınırların ötesinde tutarlı yatırımların koordine edilmesini sağlayacak yeterli yönetim mekanizmaları ve kurumlar gerektirecektir. Bu doğrultuda, alt ulusal hükümetler, geleneksel yukarıdan aşağıya yaklaşımın ötesine geçerek politika tasarlama ve uygulamada önemli bir rol oynamalıdır. Tarım-gıda sistemleri yönetimine yönelik yaklaşımlar, tüm seviyelerde ilgili tarım-gıda sistemleri paydaşlarının katılımı yoluyla yerel, bölgesel ve ulusal düzeyler arasında politika tutarlılığını sağlamalıdır (FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO, 2023, s. XVII).

4.1.1. Rockefeller Vakfı Desteği ile Kurulan Tarım Kuruluşları

Yerel, bölgesel ve ulusal düzeyler arasında politika tutarlılığını sağlanması amacı doğrultusunda, esas desteğin Uluslararası Tarımsal Araştırma (CGIAR)'a bağlı olarak çalışan İstişari Grup tarafından sağlanan yeni ve gelişmekte olan uluslararası tarımsal araştırma ve eğitim programları tarafından sağlanacağı öngörülmüştür. Bu grup, FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü), Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından desteklenmektedir. Ayrıca 32 ülke, uluslararası ve bölgesel organizasyonlar ve özel vakıflardan oluşur. Bu bağlamda, yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde tarım-gıda sistemlerinin yönetiminde politika tutarlılığını sağlamak için bu uluslararası araştırma ve eğitim programlarının katkıları kritik öneme sahiptir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

CGIAR'ın 1971 yılında kuruluşundan hemen önceki yıllarda, Hindistan, Pakistan ve diğer Asya ülkeleri kıtlığın eşiğinde olduğu için küresel açlık konusunda ciddi endişeler vardı. Ancak, aynı dönemde tarım biliminin açlıkla mücadelede güçlü bir araç olduğunu gösteren ikna edici kanıtlar da ortaya çıkmıştır. Bu kanıtlar, Yeşil Devrim olarak adlandırılan süreçte görülmüştür. Yeni ve yüksek verimli pirinç ve buğday çeşitlerinin yaygın olarak benimsenmesi, gübre, sulama ve diğer tarım girdilerinin artırılmış kullanımıyla tarımsal üretkenlikte büyük artışlara neden olmuştur (CGIAR, 2011, s. 2).

- Uluslararası Tarımsal Araştırmalar Danışma Grubu (Consultative Group on International Agricultural Research- CGIAR): Botanikçiler tarafından tanımlanan 350 bin bitki türünden yaklaşık 3 bin'i, insanlar tarafından besin kaynağı olarak kullanılmıştır. Taş devrinin sonlarına doğru, insanlar bu bitkilerden sadece çok az bir kısmını temel besin kaynağı olarak seçmiştir. 10 bin yıllık bir süre boyunca insanlar, seçtikleri bu bitkileri ekmiş, biçmiş ve besin olarak kullanmıştır. Bu süreçte, başlangıçta kullanılan bitki çeşitlerini olumlu yönde geliştirerek tarımı ilerletmiştir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978). Bununla beraber, bitki ıslahı, 20. yüzyılın başında, genetiğin daha geniş bir şekilde anlaşılması, bitki üretiminin sistematik olarak uygulanmasından sonra bilimsel teşebbüs olarak ortaya çıkmıştır. Bu başlangıçtan sonra, bitki ıslahı ve bilimsel araştırma çalışmaları,

bilhassa endüstrileşmiş ülkelerin bulunduğu ılıman bölgelerde yürütülmeye başlanmıştır. İnsanların yaşantılarını sürdürebilmek için muhtaç oldukları bitkilerin hemen hepsinin, genellikle az gelişmiş ülkelerin bulunduğu tropikal ve sub-tropikal bölgelerden kaynaklandığını düşünülürse, burada oldukça ters bir durumun varlığı ortaya çıkmaktadır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım üretimini artırmayı amaçlayan uluslararası araştırma ve eğitim programlarını yürütmekten CGIAR, 1972 yılında Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından sağlanan yaklaşık 15 milyon ABD dolarlık bir fonla 5 uluslararası araştırma merkezine destek sağlamıştır. 1976 yılına gelindiğinde, CGIAR tarafından desteklenen merkez ve program sayısı 11'e ulaşmış ve bu programlar, gelişmekte olan ülkelerin temel tarım ürünleri, besi hayvanları ve ekolojik güvenliği kapsamıştır. Bu merkezler, tarım problemlerini araştırma konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür. Tropikal araştırmalar için, CGIAR bünyesinde toplam 4 bin kişilik bir kadro ile 300 bilim insanı görev yapmıştır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

- Uluslararası Çeltik Araştırma Enstitüsü (International Rice Research Institute- IRRI): Merkezi Los Bonas, Filipinler'de yer alan IRRI, 1960 yılında Ford ve Rockefeller Vakıfları tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan iki yıl sonra, bitki patoloğu Peter Jennings, bir dizi melezleme deneyi yapmaya başlamış ve deneylerin sonunda 10 bin çeşit pirinç tohumu elde etmiştir (Folger, NatGeo, 2014). Çeltik ana mahsul olarak alındığında daha iyi yetiştirme sistemlerinin geliştirilmesi ve yeni çeşitlerin bulunmasıyla IRRI gelişmekte olan ülkelerde çeltik üretimini artırmayı ve dengelemeyi amaçlamaktadır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978). IRRI, pirinç temelli tarım-gıda sistemlerine dayanan toplulukları yoksulluk ve açlıktan kurtarmayı amaçlamaktadır. Çalışmaları, pirinç çiftçileri ve tüketicilerinin sağlık ve refahını iyileştirmeyi, çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmeyi ve kadınlar ile gençlerin güçlenmesini desteklemeyi hedefler. Bu amaçla, ileri araştırma enstitüleri, hükümetler, ulusal tarımsal araştırma ve yayım sistemleri, kalkınma

sektörü ve özel sektör ile iş birlikleri yapmaktadır. IRRI'nin faaliyetleri, Bill ve Melinda Gates Vakfı da dâhil olmak üzere, ortak hedeflere sahip çeşitli bir yatırımcı ağı tarafından desteklenmektedir (International Rice Research Institute, About Us, 2024).

- Uluslararası Mısır ve Buğday Islah Merkezi (The International Maize and Wheat Improvement Centre, Centro Internovional de Mejoramiento de Maiz Trigo veya CIMMYT): CIMMYT, 1940'lar ve 50'lerde Meksika hükümeti ve Rockefeller Vakfı tarafından desteklenen ve Meksika'da tarımsal verimliliği arttırmayı amaçlayan bir pilot programdan 1966 yılında doğmuştur. Norman E. Borlaug'un bilimsel liderliği altında, program daha yüksek verim veren, hastalıklara daha dayanıklı ve değişen koşullarda gelişmekte olan ülkeler için istikrarlı verim sağlayan buğday çeşitleri geliştirmiştir (CIMMYT, 2024).

Vakıf belgelerine göre, 1960'larda özellikle Asya'da, sulanan bölgelerde buğday ve çeltik hasadındaki benzeri görülmemiş verim CIMMYT ve IRRI'nin çalışmalarından kaynaklanmıştır ve "Yeşil Devrim" adını almıştır. CIMMYT buğday programının direktörü olan Dr. Norman Borlaug⁷⁵, 1970 Nobel barış ödülü ile ödüllendirilmiş ve aynı yıl CIMMYT ve IRRI, UNESCO bilim ödülünü paylaşmışlardır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

Rockefeller Vakfı, Ford Vakfı ile birlikte, merkezi Meksika'da bulunan Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi (CIMMYT)'ne neredeyse tüm desteği sağlamıştır. Uluslararası bir mütevelli heyetinin gözetimi altında faaliyet gösteren bu kuruluş, uluslararası değer taşıyan belirli araştırma alanlarını üstlenmekte, teknik personel yetiştirmekte, ulusal çabaları daha etkili kılmak için gereken uluslararası iş birliğini teşvik etmekte ve ulusal buğday üretim programlarının geliştirilmesinde uluslara yardımcı olmaktadır (RF- Annual Report, 1967, s. 36).

⁷⁵ Norman E. Borlaug, Bill C. Wright'a yazdığı mektubunda “*Tüm Türk meslektaşlarımızın, sadece buğday, pirinç, mısır, toprak vb. değil, tüm araştırma ve yayım çalışanlarının da çalışanların Nobel Barış Ödülü'nde ne kadar pay sahibi olduklarını bilmeleri önemlidir*” diyerek gönderdiği teşekkür mektubunun tüm çalışanlarla paylaşılmasını istemiştir. Mektup için Bk. Ek 4.1. (Ayrıntılı bilgi için bk. RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1970).

- Tropikal Ziraat Uluslararası Merkezi (The International Center for Tropical Agriculture - Centro Internacional de Agricultura Tropical - CIAT): Nemli alçak tropikal bölgelerde özellikle Latin Amerika'da tarım geliştirme amacına giden CIAT resmen 1967'de, Palmira, Kolombiya'da kurulmuştur. CGIAR Araştırma Merkezlerinden biridir ve sağlık ile beslenme faydalarını en üst düzeye çıkarmak amacıyla mahsuller, tarım uygulamaları, müdahaleler ve politikalar geliştirir. CIAT, gelişmekte olan ülkelerin tarımını daha rekabetçi, kârlı ve dayanıklı hale getirmek için daha akıllı ve sürdürülebilir doğal kaynak yönetimi yoluyla yüzlerce ortakla iş birliği yapar. Ayrıca, CIAT, politika yapımcıların, bilim insanlarının ve çiftçilerin gıda güvensizliği ve yetersiz beslenme, iklim değişikliği ve çevresel bozulma gibi zamanımızın en acil sorunlarına yanıt vermelerine yardımcı olur (IFPRI, 2024). Hayvan üretiminin ıslahı ile ilgilenen ilk uluslararası merkezdir. CIAT'ın çalışmaları baklagiller, şeker ve domuzculuk üzerinde toplanmıştır. Ayrıca yeni mısır ve çeltik çeşitlerinin bölgesel adaptasyonu çalışmalarında CIMMYT ve IRRI ile iş birliği içindedir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).
- Tropikal Ziraat Uluslararası Enstitüsü (The International Institute of Tropical Agriculture - IITA): IITA'nın kurulma fikri, Rockefeller Vakfı Başkanı George Harrar ve Ford Vakfı Başkan Yardımcısı Frosty Hill'in Nijerya'yı yeni bir tropikal tarım enstitüsü için potansiyel bir yer olarak incelemesiyle 1963 yılına kadar uzanır. İncelemeden kısa bir süre sonra, Rockefeller Vakfı'nın 1941 Meksika Tarımsal Araştırma Komisyonu üyesi Richard Bradfield ve Ford Vakfı program yetkilisi Frank Moore, ülkenin tarım kolejleri ve araştırma merkezlerini gezerek daha kapsamlı bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu, Rockefeller Vakfı ve Ford Vakfı'nın gıda programlaması konusunda ilk iş birliği değildir – iki vakıf, yakın zamanda Filipinler'de Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü (IRRI) ve Kolombiya'da kurulan Tropikal Tarım Merkezi (CIAT) adlı araştırma enstitülerini oluşturmak için de birlikte çalışmıştır (Shubinski & Goldberg, 2022).

IITA, Baden, Nijerya'da 1968'de kurulmuştur ve CIAT ile hemen hemen aynı platformda çalışmaktadır. Nemli alçak tropikal bölgelerde özellikle Afrika'da tarım sisteminin geliştirilmesi ile ilgilenmektedir. İlgi alanlarından biri, şu anda

tropikal Afrika'da en yaygın olan geleneksel ziraat yerine, daha yoğun üretime ve verime odaklanan tarımsal ekim sistemini geliştirmektedir. Enstitü ayrıca kök ve yumru bitkileri ve dane baklagiller (börülce, lima fasulyesi, güvercin bezelyesi) için ıslah programlarını yürütmektedir. Ayrıca mısır ve çeltik'in bölgesel adaptasyon çalışmalarında IRRI ve CIMMYT ile iş birliği halindedir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

- Uluslararası Patates Merkezi (International Potato Center - Centro Internacional de la Papa veya CIP): Uluslararası Patates Merkezi (CIP), 1971 yılında patates, tatlı patates ve And Dağları kök ve yumrularına odaklanan bir araştırma-geliştirme organizasyonu olarak kuruldu. CIP, yenilikçi bilim temelli çözümler sunarak uygun fiyatlı besleyici gıdalara erişimi artırmayı, kapsayıcı sürdürülebilir iş ve istihdam büyümesini teşvik etmeyi ve kök ve yumru tarımda sistemlerinin iklim direncini artırmayı hedefler. Merkezi Lima, Peru'da bulunan CIP, Afrika, Asya ve Latin Amerika'da 20'den fazla ülkede araştırma faaliyetleri yürütmektedir (International Potato Center, 2024). Diğer programlar gibi CIP de Rockefeller Vakfı desteği olmadan bugünkü şeklini alamazdı (Shepherd, 2005, s. 134).
- Uluslararası Yarı-kurak Tropikal Bölge Ürünlerini Araştırma Enstitüsü (The International Crop Research Institute for the Semi-Arid Tropics- ICRISAT): Haydarabad, Hindistan'da 1972'de resmen kurulmuştur. Yarı kurak tropikal bölgelerdeki çiftçilere fayda sağlamak için çiftçilik sistemleri ve su kullanımı metodları üzerinde çalışır. Ayrıca süpürge otu, Pikan cevizi, nohut, cin darısı ve yerfıstığı için üstün çeşitler geliştirme amacındadır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

Hindistan Hükümeti ile bir danışma grubunu temsilen Ford Vakfı arasında ilk mutabakat zaptı 28 Mart 1972'de imzalanmıştır. Enstitü, Hindistan Hükümeti tarafından hayırsever, kâr amacı gütmeyen bir kuruluş olarak tanınmış, Ford Vakfı ise bağımsız bir Yönetim Kurulu'nun kontrolü devralmasından önce enstitüyü kurma rolünü üstlenmiştir. ICRISAT'ın 1974'teki ilk 8.961 bitki genetik materyaline erişimi, Rockefeller Vakfı'nın Hindistan Tarımsal Araştırma Konseyi ile iş birliği içinde Rajendranagar'da kısmen yürüttüğü ortak çalışmadan elde edilmiştir (Naniseti, 2022).

- Uluslararası Hayvan Hastalıkları Araştırma Laboratuvarı (The International Laboratory for Research on Animal Diseases - ILRAD): Nanyirol, Kenya’da 1973'te kurulan bu laboratuvar, temel olarak sığır hastalıkları ve tsetse sineği kaynaklı uyku hastalığı (trypanosomiasis) kontrolü üzerine odaklanmıştır (RF-Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

ILRAD, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından CGIAR tarafından desteklenmektedir. Uluslararası Hayvan Hastalıkları Araştırma Laboratuvarına doğrudan sponsor olan on dört bağışçı vardır ve bunlardan biri de Rockefeller Vakfı’dır (ILRAD, Annual Report, 1980, ss. 2- 29).

- Uluslararası Afrika Çiftlik Hayvanları Merkezi (The International Livestock Center for Africa- ILCA): Tropikal Afrika'da hayvancılık ürünlerinin sürdürülebilir verimini ve çıktısını artırmak ve bölgedeki insanların yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla üretim ve pazarlama sistemlerini değiştirmeyi hedefleyen ulusal çabalara destek olmak amacıyla Addis-Ababa, Etiyopya’da 1974 yılında kurulmuştur (UIA, 2024).
- Batı Afrika Çeltik Geliştirme Birliği (The West African Rice Development Association- WARDA): 1971 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), FAO ve Afrika Ekonomik Komisyonu'nun (ECA) desteğiyle 11 ülke tarafından kurulmuştur. WARDA, araştırma, eğitim ve iletişim faaliyetleri yoluyla Batı Afrika'nın çeltik üretimi bilimi, teknolojisi ve sosyo-ekonomisi konularındaki kapasitesini güçlendirmeyi misyon edinmiş, özerk bir hükümetler arası araştırma birliğidir (Warda, 1996).
- Bitki Genetik Kaynakları için Uluslararası Kurul (The International Board for Plant Genetic Resources- IBPGR): 1974 yılında Roma, İtalya’da genetik kaynakların toplanması ve değişimini teşvik etmek için kurulmuştur (RF-Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).
- Uluslararası Kurak Bölge Tarımsal Araştırma Merkezi (The International Center for Agricultural Research in the Dry Areas- ICARDA): Tropikal olmayan kurak bölgelerde gıda, su ve beslenme güvenliğini güçlendiren ve çevresel sağlığı teşvik eden anlamlı araştırmalar üretmek amacıyla 1976 yılında kurulan ICARDA (ICARDA, 2024), Suriye ve İran'da deneme

araştırma enstitüleri kurmuştur. Akdeniz tipi ve soğuk iklim gösteren ülkelerdeki ziraat sistemleri üzerinde çalışan ve özellikle sert buğday, arpa, mercimek ve bakla üzerinde ıslah edilmiş çeşitlerin geliştirilmesini amaçlayan merkez sadece ürün değil aynı zamanda hayvan (özellikle koyun) yetiştirme hususunda da araştırmalar yürütmüştür (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978).

1960 yılından 1975 yılına kadar uzanan süreçte kurulan bu merkezler; FAO, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Bankası (UNDP) gibi üç destekleyici kuruluşa ek olarak 18 hükümet (Avustralya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Federal Almanya, İran, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Nijerya, Norveç, Suudi Arabistan, İsviçre, İngiltere ve ABD) üç vakıf (Ford vakfı, Kellogg Vakfı ve Rockefeller Vakfı), üç bölgesel gelişme bankası (Afrika, Asya ve Inter Amerika Gelişme Bankaları) tarafından desteklenmişlerdir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1978). Bugün en büyük fon sağlayıcılar arasına Bill ve Melinda Gates Vakfı da dâhil olmuştur (Ashar, 2013, s. 1). Gelişmekte olan tüm bölgelerde kurulan bu merkezler (Bk. Ek 4.2) başta CIMMYT VE ICARDA olmak üzere Soğuk Savaş döneminde jeopolitik konumu ile ön plana çıkan Türkiye’de de uzun soluklu projeler yürütmüşlerdir. Türkiye, Bakanlar Kurulu’nun kararı doğrultusunda, 2005 yılında CGIAR (Uluslararası Tarımsal Araştırma Danışma Grubu) ağına mali katkılar yapmaya başlamıştır. Bu katkılar sayesinde Türkiye, CGIAR içinde "bağışçı ülke" statüsünü kazanmıştır. Bu statü, Türkiye'nin tarımsal araştırma ve kalkınma projelerine daha aktif katılımını ve bu alandaki uluslararası iş birliklerini güçlendirmesini sağlamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

4.2. Soğuk Savaş Stratejisi olarak Tarım

4.2.1. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı USAID'in Kuruluşu ve Gelişimi

1961 yılında Kennedy yönetimi altında Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (USAID) kurulmasıyla daha önceki çeşitli ABD yardım programlarını bir araya getirmiştir. Marshall Planı'nın Avrupa'nın yeniden inşasındaki başarısı, daha önceki uluslararası afet yardımı çabalarıyla birlikte, yoksulluğun

azaltılması ve ekonomik kalkınmayı amaçlayan iddialı bir küresel program için itici güç sağlamıştır. Yine II. Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan ikinci bir eğilim de bilimin müreffeh bir geleceğin anahtarı olduğu inancıydı. Bilim ve teknoloji, savaşın kazanılmasında ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yaşam standartlarının dönüştürülmesinde temel unsurlar olarak görülmüştür. Dolayısıyla bilim ve teknolojinin, yeni ajansın yoksulluk ve kalkınma sorunlarını ele alırken kullanabileceği güçlü araçlar olarak görülmesi doğaldı. Kısmen USAID tarafından desteklenen ve birçok ülkeyi açlık korkusundan hızla gıda güvenliğine taşıyan “Yeşil Devrim” başta olmak üzere ilk başarılar bu görüşü pekiştirmiştir (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2017, s. 8).

1949'da Başkan Harry S. Truman, yoksulluğu ve komünizm tehdidini azaltmak amacıyla uluslararası ABD'nin kalkınma yardımı programını başlatmıştır. Bu girişimler, 1950'lerde teknik yardım ve sermaye projeleriyle devam etmiştir (USAID, 2024). ABD Başkanı Kennedy'nin 1961'de yürürlüğe koyduğu Dış İlişkiler Yasası, USAID'in kurulmasını sağlamıştır. Modernizasyon teorisinden⁷⁶ etkilenen ABD hükümeti, uluslararası ilişkiler politikasında yeni bir araç oluşturmuştur. Kennedy'ye göre, USAID'in amacı, ABD hükümetinin uluslararası siyasi ve ekonomik "ahlaki yükümlülüklerini" yerine getirmek olmuştur. Bu ahlaki yükümlülükler aynı zamanda Amerika'nın çıkarlarına da hizmet etmiştir. Başkan, bu yardım sağlanmadığı takdirde "yaygın yoksulluk ve kaosun" ülkelerin "siyasi ve sosyal yapılarının çökmesine" ve onların "totalitarizme" yönelmelerine yol açacağını belirtmiştir. Daha istikrarlı bir dünya, ABD'nin güvenliği ve iş dünyası için daha iyi olmuştur (Hill, 2010, s. 160). 1980'lere gelindiğinde, USAID teorik temelini modernizasyon teorisinden uzaklaştırarak transitolojiye⁷⁷ kaydırmıştır. Diğer demokratlaştırıcılarla birlikte,

⁷⁶ Modernleşme teorisi, toplumların gelişim sürecinde gelenekselden moderne doğru aşamalı bir değişim yaşadığını öne sürer. Bu teoriye göre, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşme ve demokratikleşme süreçleri, diğer toplumlar için bir model teşkil eder. Modernleşme, ekonomik kalkınma, teknolojik ilerleme, şehirleşme ve bireyselleşme gibi faktörlerle desteklenir. Ancak teori, Batı merkezli bir bakış açısına sahiptir ve diğer kültürlerin özgün gelişim yollarını yeterince dikkate almaz (Ayrıntılı bilgi için bk. Yardımcı Geyikçi & Çil, 2019, ss. 2998- 2999).

⁷⁷ Transitoloji, otoriter veya totaliter rejimlerden demokratik yönetimlere geçiş süreçlerini inceleyen bir siyaset bilimi disiplini. Bu teori, demokratikleşmenin genellikle liberalizasyon (açılım), geçiş ve konsolidasyon (yerleşme) aşamalarından geçtiğini savunur. Transitoloji, bir ülkedeki demokratik geçişin başarıya ulaşmasında ekonomik, toplumsal, kültürel ve uluslararası faktörlerin rol oynadığını vurgular ve her ülkenin kendine özgü bir geçiş yolunun olabileceğini kabul eder (Ayrıntılı bilgi için bk. Özmen, 2018, s. 109).

USAID güney Avrupa, Latin Amerika ve Asya'daki "üçüncü dalga" demokratikleşmeleri gözlemlemiş ve bu devam eden siyasi olayları kavramsallaştırmak ve bunlara yanıt vermek için "acil bir analitik çerçeve ihtiyacı" olduğunu belirlemiştir. Bu analitik çerçeve, bu süreçlerde meydana gelen demokratik değişim kalıplarına ilişkin kendi yorumlarından, aynı zamanda Guillermo O'Donnell ve Philippe Schmitter'in öncü çalışmalarının da yer aldığı gelişmekte olan transitoloji, akademik alanının erken çalışmalarından oluşmuştur. USAID, bu demokrasiye geçiş teorisini normatif bir çerçeve olarak uygulamıştır. Önceki demokrasiye geçiş süreçlerine dayanarak, USAID demokratikleşme stratejisine başarılı bir sağlamlaşma için gerekli gördüğü ana unsurları, yani demokratik kurumların gelişimini ve gerekli kültürel normatif davranışları geliştirecek destekleyici bir sivil toplumu dâhil etmiştir (Hill, 2010, s. 160).

4.2.1.1. Değişen Dünyada USAID

1990'larda USAID, sürdürülebilir kalkınmayı öncelikli hedef olarak belirlemiş ve kalkınma yardımlarını ülkelerin ekonomik koşullarına göre uyarlamıştır. Bu dönemde, Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından, işleyen demokrasilerin kurulmasına ve piyasa odaklı ekonomik sistemlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. 2000'lerde ise Afganistan ve Irak savaşları sırasında bu ülkelerin yeniden inşasına yardımcı olmuştur. Günümüzde USAID, 100'den fazla ülkede faaliyet göstermekte ve çatışmaların yayılmasını azaltmak, salgın hastalıkları önlemek, şiddet ve istikrarsızlık gibi güvenlik tehditlerine karşı koymak amacıyla çalışmaktadır. Ayrıca, ABD ihracat pazarlarını genişletmek, ABD işletmeleri için eşit bir oyun alanı yaratmak ve daha istikrarlı, dayanıklı, demokratik toplumları desteklemek gibi hedeflerle Amerikan refahını teşvik etmektedir. Kriz zamanlarında insani yardım sağlayarak önemli bir rol üstlenmektedir. USAID'in misyonu, ortaklarıyla iş birliği yaparak onların kendi kalkınma yolculuklarında liderlik etmelerini desteklemektir (USAID, 2024).

Diplomasinin ve kalkınmanın ABD'nin çıkarlarını ve değerlerini ilerletmek için hayati araçlar olduğunu kabul eden Başkan Biden, 2023 Mali Yılı Başkanlık bütçesinden Dışişleri Bakanlığı ve ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) için 60,4 milyar dolar talep etmiştir. Bütçede harcama yapılması planlanan konular ise şu şekildedir: Ukrayna ve bölgedeki ABD müttefiklerine ve ortaklarına destek sağlanması, ABD

ittifaklarının güçlendirilmesi ve uluslararası liderliğinin yenilenmesi, iklim krizine karşı mücadele edilmesi, küresel sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi, Hint-Pasifik bölgesindeki ittifaklar ve ortaklıkların canlandırılması, küresel demokrasinin savunulması, dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve adaletin teşvik edilmesi, diplomasi ve kalkınma alanındaki iş gücünün canlandırılması ve genişletilmesi (U.S. Department of State, The President's Fiscal Year 2023 Budget, 2022).

4.2.2. Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Tarım Stratejisi⁷⁸

Bilim insanları, Yeşil Devrim'in kesin bir şekilde kapitalist bir yönelime sahip olduğunu güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Nitekim Yeşil Devrim'deki "Yeşil" terimi, başlangıçta Amerikan liderliğindeki kapitalist tarımsal gelişmenin, Üçüncü Dünya'da "Kızıl" komünist devrimin yayılmasına karşı bir tampon görevi göreceğini ima etmek için kullanılmıştır. Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA) tarafından desteklenen bu yaklaşım, ABD'nin küresel stratejilerinin bir parçası olarak şekillendirilmiştir (Eddens, 2021, s. 2).

1951 yılında Amerika'nın Soğuk Savaş politikaları üzerine hazırlanan CIA raporunun ilk maddesinin de tarım olması ile USAID'in kuruluşunun ardından yapılan gıda, beslenme, sağlık, eğitim yatırımları ile örtüşmektedir. Rapora göre, her ülkede temel bir endüstri olan tarım soğuk savaş dönemi faaliyetlerinde iki katı önem kazanmıştır. Ayrıca raporda şu tespitler de yapılmıştır; tarım alanları ekonomik harp alanında çeşitli saldırı biçimleri için birincil hedeftir. Psikolojik harp alanında tarım, her ülkenin nüfusunun geniş ve homojen kesimlerine geçim kaynağı sağlar ve Amerikan propagandasının nüfuz etmesi için eşsiz fırsatlar sunar. Komünist olmayan ülkelerin tarımsal ekonomilerinin güçlendirilmesi, SSCB'nin karşısına askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda güçlü pozisyonlarla çıkabilmek için elzemdir (CIA-RDP80R01731R00 3500170002-8 17 Ekim 1951).

Raporda, köylüler ve çiftçilerin geleneksel olarak Komünistlere katılım açısından zayıf bir potansiyel oluşturduğu ama aynı zamanda soğuk savaş faaliyetleri için mükemmel

⁷⁸ Central Intelligence Agency/ CIA

hedefler teşkil ettikleri belirtilmiştir. Tarımın soğuk savaş faaliyeti olarak potansiyeli hem psikolojik hem ekonomik harp açısından dikkate almaya değerdir (CIA-RDP80R01731R003500170002-8 17 Ekim 1951).

Bu kapsamda, raporda UNESCO'nun sorumluluğunda bir toprak reformu gerçekleştirilmesi önerilmekte, teknik destek programlarının ise ABD Hükümeti Tarım Departmanı tarafından yürütülmesi öngörülmektedir. Bu çerçevede, yiyecek geliştirme programları, çeşitli mahsullerin geliştirilmesi projeleri, zararlı kontrolü, hayvan yetiştiriciliği, tarımsal ekonomik araştırmalar, çiftlik yönetimi, pazarlama, kauçuk programı ve hastalıkların kontrolü gibi birçok programın başlatılması gerekmektedir. Raporda ayrıca ABD Hükümeti Tarım Departmanı Tarımsal eğitim programı, yurtdışında tarım enstitülerinin gelişiminin sağlanması, Avrupa Tarım Komisyonu (ECA) ile Batı Avrupa'nın ekonomik kalkınmasını desteklemek, Smith Act'in Finlandiya'dan gelen I. Dünya Savaşı borç ödemelerinin Finli Öğrencilerin ABD'de eğitimine harcanmasında kullanılması önerilmektedir. Rockefeller, Ford, Near East Vakıflarına devlet yardımı yapılarak yerli teknisyenlerin eğitiminin sağlanması, Amerikalı uzmanların yurtdışında görevlendirilerek daha iyi metotlar öğretmesi, iyi niyet mesajı olarak küçük paketlerle tohumların dağıtımı gibi faaliyetler de raporda sıralanan öneriler arasındadır (CIA-RDP80R01731R003500170002-8 17 Ekim 1951).

Rapora göre, II. Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından tüm dünyada yürütülen tarım faaliyetleri, özellikle Avrupa'da tarım ıslahı ve tüm Asya'da mahsul üretiminde kaydedilen gelişmeler, ABD'nin sağladığı teknik, finansal ve materyal desteğinin başarısını göstermektedir. Raporda ayrıca bu başarının, soğuk savaş döneminde de önemli bir etken olarak kullanılabileceği belirtilmektedir (CIA-RDP80R01731R003500170002-8 17 Ekim 1951).

4.2.3. Tarım Devriminde Vakıfların Rolü

Soğuk Savaş döneminde, Rockefeller ve Ford Vakıfları gibi büyük vakıflar, raporda belirtilen tüm faaliyetleri yerine getirerek, ABD hükümetiyle çok yakın iş birliği içinde hareket etmişler ve ABD'nin dış politika hedeflerini desteklemek için çalışmalar

yürütmüşlerdir. Bu vakıflar, özellikle Üçüncü Dünya ülkelerindeki tarım ve nüfus politikaları üzerinde önemli etkilerde bulunmuşlardır (Eddens, 2024, s. 4).

CIA raporunda belirtilenlerle doğru orantılı bir şekilde, Yeşil Devrim kapsamında Hindistan, Pakistan, Lübnan, Afganistan, Türkiye gibi birçok ülkede, mevcut malzemelerin uyumlu kullanımı ve mevcut teknolojinin uygulanması, gerektiğinde yeni malzeme ve yöntemlerin oluşturulması, buğday uzmanlarının eğitilmesi ve malzeme ile bilginin serbestçe değiş tokuşu yoluyla ortalama buğday verimlerinin artırılması üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Rockefeller Vakfı raporlarında, Akdeniz ve Yakın Doğu bölgesindeki birçok ülkede buğday, önemli bir temel gıda ürünü olduğu, ancak verimler düşük olduğu ve üretkenlikte hızlı bir artışın bu ülkelerin ekonomik ilerlemelerine ve dolayısıyla halkın refahına önemli ölçüde katkıda bulunacağı ve Soğuk Savaş politikalarını destekler yönde gelişmeler sağlayacağı belirtilmiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 1).

Yeşil Devrim ile gelen yeni tarım teknolojilerinin benimsenmesi ve yayılmasının ulusal kalkınmaya büyük katkı sağlayabileceğine dair sunulan kanıtlar nedeniyle, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Asya'daki diğer yarım düzine ülkenin hükümetleri yeni tarım politikaları benimsemiş ve ulusal bütçelerinin büyük bir kısmını tarıma ayırmıştır. Ulusal kalkınma stratejisinde sanayiye en yüksek önceliği vermek yerine, tarımsal kalkınmayı birincil hedeflerinden biri haline getirmişlerdir (RF, Annual Report, 1970, s. XXVII).

1960'lar boyunca Amerikan hükümeti ve kalkınma çevrelerinde, özellikle üst düzey danışmanlar, ulusal güvenlik figürleri, Rockefeller ve Ford Vakıflarından yetkililer ve nüfus bilimcilerde oluşan bir grup, Üçüncü Dünya'daki nüfus artışını komünizm tehdidiyle eşdeğer görmüşler ve bu konuyu da kendi stratejilerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Bu bakış açısı, öncelikle Hindistan örneğinde belirginleşmiştir. Ford Vakfı ve ABD hükümeti, Hindistan'ın tarımsal sorunlarını, İngiliz sömürgeciliği döneminde başlamış olan toprak dağılımındaki eşitsizlik gibi yapısal sorunlara bağlayan bir anlatı yerine, yalnızca nüfus artışına bağlayan bir anlatıyı benimsemiştir. ABD yetkilileri, 1966 ve 1967 yıllarında Pakistan ve Hindistan'da gerçekleşen buğday

hasadındaki artışları, Malthusçu⁷⁹ terimlerle değerlendirmişlerdir. Yani, bu artışları hızla büyüyen nüfusun neden olduğu yaklaşan kıtlığı durdurmuş gibi yorumlamışlardır (Eddens, 2024, s. 33).

Başkan George W. Bush, 3 Mart 2006 tarihinde, Hindistan'ın Yeni Delhi şehrinde Purana Qila'da gerçekleştirilen bir konuşmasında yukarıda zikredilen Malthusçu değerlendirmeyi söz konusu etmiştir. Başkan Bush, Amerika ve Hindistan'ın tarım alanında da yakından iş birliği yaptığını, ABD'nin, 1960'larda Hindistan'ın gıda ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olduğunu; o dönemde Norman Borlaug gibi öncü Amerikalı bilim insanlarının tarım teknolojisini Hint çiftçilerle paylaştığını vurgulamıştır. Bu yoğun çalışmalar sayesinde, geçen yarım yüzyılda Hindistan'ın aldığı verim neredeyse üç katına çıkmıştır. Bu ilerlemeye dayanarak, Başbakan Singh ve George W. Bush yeni bir Tarımsal Bilgi İnisiyatifi başlatmaya karar vermiştir. Bu inisiyatif kapsamında Amerikalı ve Hint bilim insanları arasında değişimleri teşvik etmek ve tarım teknolojisini geliştirmek için ortak araştırmaları desteklemek amacıyla 100 milyon ABD Doları yatırım yapılması planlanmıştır. Böylece, Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan daha iyi ürün yetiştirme ve pazara ulaştırma yolları geliştirecek ve ikinci bir Yeşil Devrim'e öncülük edecek bir yol haritası çizilmiştir (Bush, 2006).

Rockefeller Vakfı raporlarına göre tekrarlanan ortak denemelerde, Meksika'da orijinal olarak geliştirilen kısa, sert saplı buğday çeşitlerinin, uygun şekilde yönetildiğinde ve yüksek gübre kullanımı seviyelerinde, Akdeniz ve Yakın Doğu bölgesindeki belirli durumlarda yüksek verim sağladığı görülmüştür (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 1).

1960 yılında, bu başarıyı yaygınlaştırmak isteyen FAO, bir ekipten Yeşil Devrim projesini gözden geçirmesini ve önerilerde bulunmasını istemiştir. Ekip, buğdaya yoğunlaşılması, disiplinler arası ekiplerin sağlanması ve genç bilim insanlarının kendi ülkelerinde liderlik yapabilecek şekilde eğitilmesi gerektiğini önermiştir. Bu öneriler doğrultusunda, FAO, Rockefeller Vakfı'ndan, yaklaşık beş yıl boyunca her yıl beş

⁷⁹ Malthusçu bakış açısına göre, nüfus artışı genellikle kaynakların tüketilmesine ve kıtlığa yol açar (Ayrıntılı bilgi için bk. Karaca, 2022, s. 100). Dolayısıyla buğday hasadındaki artış, nüfus artışının yarattığı tehditleri geçici olarak hafiflettiği için önemli görülmüştür.

kişinin Meksika ve Kolombiya'da CIMMYT programlarında eğitim alması için fon talep etmiştir. RF başlangıçta 150 bin ABD Doları, 1965'te ek olarak 171 bin 500 ABD Doları ve 1971'de sekiz tahıl yetiştiricisini eğitmek ve 1973'te bir konferans düzenlemek için 100 bin ABD Doları hibe sağlamıştır (Tansey, 1984, s. 4). Böylece, 1961'den itibaren, FAO'nun projesi kapsamında, bazı araştırmacılar Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi'nde (CIMMYT) eğitim almak üzere Meksika'ya gitmeye başlamıştır. Bu programda, Meksika, Kolombiya ve Şili'deki Rockefeller Vakfı programlarından elde edilen genetik materyale odaklanılmıştır. Bu program kapsamında Mısır, Sudan, Libya, Lübnan, Ürdün, Suriye, Türkiye, Irak, Yemen, Suudi Arabistan, Kıbrıs, Tunus, Fas, Cezayir, Afganistan, Pakistan ve İran'dan 61 genç bilim insanı eğitim almışlardır (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1973, January-March).

4.3. Türkiye'nin Yeşil Devrimi

Rockefeller Vakfı desteği ile 1969 yılında başlatılan Türkiye Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin temelleri, 1920'lerde başlatılan tarım araştırmalarına kadar dayanmaktadır. Bu dönemde, temel tohum ıslahı girişimleri ve deneme istasyonları kurulmuştur. Ankara, Eskişehir, Adapazarı, Erzurum ve Samsun'da açılan araştırma istasyonları, bu sürecin önemli adımlarından olmuştur. Özellikle Yeşilköy ve Adapazarı, tohum ıslahı konusunda bu araştırma istasyonlarının en önemlileri haline gelmiştir. Türkiye'nin farklı bölgelerinde yapılan anketlerle toplanan popülasyonlardan ve getirilen materyallerden tohum ıslahı için seçim yöntemleri kullanılmıştır (Tansey, 1984, s. 3).

1929'da yerel genetik materyallerle başlatılan melezleme çalışmaları, 1944'te ilk tek tip hatların seçilmesiyle sonuçlanmıştır. Ankara'da yetiştirme uygulamaları sürdürülürken, Eskişehir'deki kuru tarım istasyonunda 1930'larda toprak işleme ve tahıl yetiştirme teknikleri araştırılmış ve nadas hazırlığı, rotasyon ve diğer kültürel uygulamalar gibi saha deneyleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmalar bu istasyonlarda yerel olarak yürütülmüştür. Tarımsal eğitim, başlangıçta Ankara Üniversitesi'nde olmak üzere hem okul hem de üniversite seviyesinde sunulmaya başlanmıştır. Bu dönemde araştırma bilimcilerinin sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Ancak, yapılan iyi çalışmalara rağmen, buğdaya ayrılan araştırma çabalarının, bu ürünün

önemi göz önüne alındığında nispeten yetersiz olduğu görülmüştür Buğdaya verilen önemin artmasının tetikleyicisi, Türkiye'nin 1960'larda buğdayda kendine yeterlilikten buğday ithalatçısı konumuna geçmiş olmasıdır (Tansey, 1984, s. 3).

4.3.1. 1940-1960 Dönemi

1940'ların sonlarından 1960'ların başlarına ABD'nin politik ve ekonomik stratejilerinin yanı sıra iç dinamiklerle de Türkiye'nin politikaları şekillenmiştir. Modernleşme süreci, yalnızca makine ithalatı ve şehirlerde yeni firmaların kurulmasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda eğitim kurumları, toplu taşıma sistemleri, zincir oteller ve otoyollar gibi farklı kentsel düzenlemeleri de içermiştir (İplikci & Aykaç, 2023, ss. 1- 2).

Bu modernleşme süreci kapsamında çok uluslu bir Amerikan şirketinin Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri Anonim Şirketi adıyla 25 yıl süreyle ve 20 milyon Türk Lirası sermaye ile Ankara merkezli olarak kurulmasına İktisat ve Ticaret Vekâleti'nin 17 Haziran 1954 tarihli yazısı ve sermayesinin dörtte birinin yatırıldığını gösteren banka mektubu incelendikten sonra, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 25 Temmuz 1954 tarihinde 865 sayılı kanunun 280. maddesine göre izin verilmiştir (BCA, 1954, s. 1).

Bu traktör fabrikası, Cumhuriyetin modernleşme programını temsil eden Atatürk Orman Çiftliği'ndeki (AOÇ) eski bir uçak motoru fabrikasının binasında açılmıştır. Bu değişim, uçak motoru üretiminden traktör üretimine geçişi ve erken Cumhuriyet döneminden Soğuk Savaş Türkiye'sine geçerken modernleşme paradigmasında sanayiden tarımsal gelişime kayışı simgelemektedir (İplikci & Aykaç, 2023, ss. 1- 2). Aslında bu durum hem Thornburg Raporu'nda hem de Barker Raporu'nda vurgulandığı gibi Türkiye'nin büyük endüstri girişimlerinden vazgeçerek yüzünü tarım endüstrisine döndüğünü ortaya koymaktadır.

4.3.1.1. Gübre Besin Maddeleri

II. Dünya Savaşı'ndan 1980'e kadar, teknoloji transferi üzerindeki hükümet kontrollerine rağmen, hükümetler tarımsal büyümeyi destekleyecek kadar yeni teknolojiye izin vermiştir. Traktörlerin yanı sıra başlıca gübre besin maddeleri gibi

girdiler ile hükümet öncülüğünde büyüme desteklenmiştir (Gisselquist & Pray, 1999, s. 3). Gübre besin maddeleri girdilere bir örnek olarak, FAO ve Türkiye'nin ortak gübre uygulama projesi kapsamında, Ege Bölgesi'nde mevcut çeşitler kullanılarak çiftçi tarlalarında 250 ila 300 arasında uygulama gerçekleştirilmiştir. Ancak, gübre kullanımı buğday yerine endüstriyel ürünlerde yoğunlaşmıştır (Tansey, 1984, ss. 3- 4).

4.3.1.2. Tarım İlaçları

Tarım ilaçlarının kullanımı da 1950'lerin sonlarında başlamıştır. Bu nedenle bu yıllar tarımda kimyasal kullanımının yaygınlaşmasının başlangıcı olarak kabul edilebilir. 1963-1967 yılları arasında devlet, kimyasalların kullanımı ve satışındaki sorumluluğunu çiftçilerle paylaşmıştır ve devlet yönetimindeki kooperatifler bu süreçte önemli rol oynamıştır. Pestisitlerin üretimi ve ithalatı özel sektör tarafından gerçekleştirilmiş olsa da bu yapı 1980'lere kadar devam etmiştir (Boyacı, 2005, s. 197).

4.3.1.3. Meksika Buğdayının Türkiye'ye Girişi ve Kullanımı

Türkiye'de Meksika buğdayının ilk kullanımı ise 1959 yılında Adapazarı Tarımsal Araştırma İstasyonu Müdürü Sadettin Demiröz'ün, Meksika'da araştırma merkezi bulunan Rockefeller Vakfı ile iletişime geçmesi ile başlamıştır. Demiröz, Vakfın ıslah stoklarından 17 örnek elde etmiş ve bunları 1960 sezonunda ekmiştir. Sonraki yıllarda, yeni çıkan çeşitler de dâhil olmak üzere daha fazla materyal elde edilmiş ve 1965-66 denemelerinde, Meksika çeşitlerinden en yüksek verim elde edilmiş ve bu, Türkiye'de Meksika buğdayının uyum sağlaması ve başarısında önemli bir dönüm noktası olmuştur (Humphrey, 1969, s. 5). Bu süreç içerisinde Türkiye, 1963 yılında Uluslararası Tohum Test Birliği'ne (ISTA) üye olmuş ve bu üyelik sayesinde, çeşit geliştirme ve tohumculuk çalışmalarında uluslararası kuralların uygulanmasına başlamıştır (Altındal & Akgün, 2007, s. 28). 1968 yılında ise Türkiye, OECD Tohum Sertifikasyon Sistemi'ne dahil edilmiştir (Bağcı S.A., & Özer İ., 2021, s. 3562).

“308 sayılı Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkında Kanun”un 29 Ağustos 1963 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmesinin ardından, Türkiye'de tohumluk üretiminde yeni bir dönem başlamıştır (Resmî Gazete, 1963, ss. 1- 2). Bu kanun, çeşit tescili, tohum sertifikasyonu, kalite kontrol ve piyasa denetimi

konularında T.C. Tarım Bakanlığı'na önemli görevler yüklemiş ve Bakanlık, tohumluk üretiminde daha aktif bir rol üstlenmiştir (S.A., & Özer İ., 2021, s. 3561). Bu kanunla *Yabancı memleketlerde o memleketin kendi mevzuatı dâhilinde ıslah ve tescil edilmiş çeşitler, memleketimizde adaptasyon denemeleri yapılmak ve bunların ekonomik ve tarımsal değeri Tarım Bakanlığı'nca belirtilerek kendi isimleriyle tescil olunması* mümkün kılınmıştır (Resmî gazete, 1963, s. 1).

Bu yasanın ardından, bir USAID teknisyeni Hindistan'dan 40 kilogram Sonora 64 ve Lerma Rojo tohumunu temin etmiş, çok ileri görüşlü bir çiftçi olan Mehmet Can Eliye, bu tohumları 1965 sonbaharında Tarsus yakınlarındaki çiftliğine ekmiştir. Bu buğdayın mükemmel performansı, Tarsus-Adana bölgesindeki diğer çiftçilerin de ilgisini çekmiştir (Humphrey, 1969, s. 5). Bu ilgi Adana Milletvekili Kasım Gülek tarafından Meclis kürsüsüne taşınmıştır. Kasım Gülek, yeni bir buğday türü olan "Sonora-64"ün Türk ekonomisi için önemini vurgulamıştır. Gülek, bu buğday türünün Meksika ve Arjantin'de geliştirilmiş olduğunu, Adana'daki olumsuz şartlara rağmen dönüm başına 430 kg verim sağladığını ifade etmiştir. Gülek'e göre, Türkiye'deki mevcut buğday türleri düşük verim gösterirken, "Sonora-64" yüksek verim potansiyeline sahiptir ve Türkiye'nin iklimine son derece uygundur. Gülek, bu yeni buğday türünün, hem ülke içi ihtiyaçları karşılayarak siloları doldurabileceği hem de ihracatla önemli bir döviz kaynağı olabileceğini belirtmiştir. Gülek'e göre, ayrıca, bu tohumlar dünya genelindeki açlıkla mücadelede de katkı sağlayabilirdi. Gülek, bu buğdayın normal yollarla getirilmesinin deneme istasyonları tarafından engellendiğini, geçmişte de benzer durumların pamuk ve çeltik gibi ürünlerde yaşandığını ifade etmiştir. Gülek, son olarak Adana'dan geldiğini ve bölgedeki çiftçilerin bu konuyu dile getirmesi için kendisinden ricada bulunduklarını belirtmiştir. Bu nedenle, hükümetin ve ilgili bakanlıkların bu yeni buğday türüne ilgi göstermesi ve çiftçilerin bu türü ekebilmesi için gerekli izinlerin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (TBMM, 1966, ss. 316- 317).

4.3.1.3.1. Meksika Tohumunun Yaygınlaşması

Daha sonra 106 çiftçi kaynaklarını birleştirerek hükümetten izin ve gerekli döviz olarak Meksika'dan 60 ton Sonora 64 tohumu satın almışlardır. Tohumun teslim maliyeti İskenderun'da ton başına 259 ABD Doları olunca gümrük ve diğer

maliyetlerle birlikte bu çiftçiler için büyük bir yatırım anlamına gelmişti. Tohum geç geldiği için ekimi Aralık ayına kadar tamamlanamamıştır. Bu ekimlerden elde edilen sonuçlar biraz daha değişken olmuştur. Çünkü çiftçiler buğdayı nasıl yetiştireceklerine dair talimat almamışlardır (Humphrey, 1969, s. 5).

Ardından, USAID'in sağladığı finansal (3,45 milyon ABD Doları kredi) ve teknik destekle Türkiye, 22 bin ton Meksika buğdayı satın almış ve çiftçilerin bu yeni buğday türlerinden en iyi şekilde faydalanmaları için kapsamlı bir eğitim kampanyası düzenlemiştir (Breth, 1977, s. 4).

Tarım Bakanlığı kapsamlı bir tanıtım kampanyası da yürütmüş ve Meksika buğdayının önemini ve özelliklerini anlatan bültenler yayınlamış ve dağıtmıştır. Bakanlığın yayınladığı bir bültende Meksika buğdaya duyulan ihtiyaç şu şekilde aktarılmıştır:

Türkiye'nin yıllık buğday ihtiyacı 10,5 milyon tondur ve her yıl artan nüfus nedeniyle bu üretimin 250,000 ton artırılması gerekmektedir. Ancak, yıllık üretim 8-10 milyon ton arasında olduğu için buğday açığı ithalatla karşılanmaktadır. Millî serveti korumak adına, yüksek verimli Meksika buğdaylarının ülkemizde yetiştirilmesi önerilmektedir. Meksika buğdayları, kısa boylu, kalın saplı, yatmaya dayanıklı ve yüksek verimlidir. Soğuğa ve kurağa hassas olan bu buğdaylar, kıyı bölgelerinde sonbaharda ekilerek güvenle yetiştirilebilir. İç bölgelerde ise, kışları soğuk geçen yerlerde, ilkbaharda ekilmeleri gerekmektedir (Tarım Bakanlığı Buğday Bülteni, 1968, s. 1).

Aynı bültende, gübrenin önemi ve kullanımı da anlatılmış ve azotlu ve fosfatlı gübrelerin uygulanması konusunda çiftçilere tavsiyeler verilmiştir (Tarım Bakanlığı Buğday Bülteni, 1968, ss. 16-28). Oregon Eyalet Üniversitesi'nden bir ekip 1967 yılının Şubat ayında Meksika buğdayının nasıl yerleştiğini görmek için Türkiye'yi ziyaret etmiş ve hasattan hemen önce Mayıs 1967'de tekrar gelmişlerdir. Ekip, Mayıs ayında Sonora 64'ün bir hastalığa --sarı pas-- karşı duyarlı olduğunu keşfetmiştir. Bunun üzerine Oregon Eyalet Üniversitesi'nden gelen ekip tohum yatağı hazırlığı, gübre uygulaması ve benzeri konularda rehberlik gibi destekleri içeren buğday tohumu ekimi için önlemler paketi hazırlamışlardır. Birçok çiftçi, Çukurova bölgesinde Adana ve Tarsus'a otobüslerle götürülerek oradaki Meksika buğdayını incelemiştir (Tansey, 1984, ss. 9- 10).

Bu aşamada Tarım Bakanlığı'nda ve üç büyük Meksika buğday bölgesinin her birinde birer tane olmak üzere buğday komiteleri kurulmuştur. Tarım Bakanlığı komitesi, tüm programın uygulanması, tohum ve gübre dağıtımı, yayım eğitimi, eğitim ve tanıtım materyallerinin sağlanması, çiftçi eğitimi vb. ile görevlendirilmiştir. Bu komiteye, aynı zamanda tüm Meksika buğday programının başına getirilen Tarım Genel Müdür Yardımcısı Ekrem Günay başkanlık etmiştir. Bölgesel komitelerin başkanlığını ise üç bölgedeki Tarımsal Araştırma Enstitülerinin Müdürleri üstlenmiştir. Bunlar, Akdeniz Bölgesi için Tarsus Araştırma İstasyonu'ndan Kaya Tosun, Ege Bölgesi için Menemen'deki Bitki Tanıtım Merkezi'nden Basri Devecioğlu ve Marmara Bölgesi için Adapazarı Araştırma Enstitüsü'nden Sadettin Demiröz'dü. Bu komiteler, kendi bölgelerindeki il ve ilçe programlarının yürütülmesinden sorumluydu. Bu programlar, yerel tohum, gübre ve pestisit dağıtımı, yayım eğitimi, çiftçi eğitimi vb. gibi görevleri içeriyordu (Humphrey, 1969, s. 9).

1967/68 sezonunda, 60 bin Türk çiftçi Meksika buğdaylarını 170 bin hektar alanda ekmiştir. Bu buğday türleri, başlıca Penjamo 62, Lerma Rojo 64 ve Super X çeşitleri olup, hektar başına 3 ila 4 ton verim sağlamış, aynı bölgedeki yerli buğdayların verimini ikiye ve üçe katlamıştır. (Breth, 1977, s. 4).

4.3.1.3.2. Meksika Tohumuna Eleştiriler ve Savunmalar

Bu sırada ülke basınında Meksika tohumuna karşı oluşan olumsuz bir hava hâkimdir. Gazetelerde “Sarı Gelin” olarak nitelendirilen Meksika tohumunun hastalıklı olduğu ifade edilirken, sadece bulunduğu toprağı değil gelecek nesilleri de zehirleyeceği yazılmıştır (Akis, 1967, s. 23). Başka bir köşe yazısında, 1950-1960 yılları arasında toprak reformu yapılmadan gerçekleştirilen makineleşmenin tarımda dengesizliği artırdığı ve pamuk yerine Meksika buğdayı eken çiftçilerin bu yıl aldığı sonuçların Ege'de tarımı tamamen düzensizleştirdiği ifade edilmiştir (Kocagöz, 1969, s. 2). Başka bir haberde yine ekicilerin Meksika buğdayından saman çok tane yok diye şikâyet ettikleri aktarılmıştır (Cumhuriyet, 1969, s. 5). Projeye muhalif olanlar ve projeye şüpheli bir şekilde yaklaşanlar vardı. Bazıları projeyi Amerikan çıkarlarına fazla bağlı buluyor, Millîyetçi ve ideolojik açıdan karşı çıkıyordu. Diğerleri ithal edilen buğday çeşitlerinin Türk halkı için uygun olmadığını ve kalitesiz olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, büyük buğday alanlarının ekolojisinin tarım uygulamalarındaki değişikliklerle

tehdit edileceğini düşünenler de vardı (Tansey, 1984, s. 19). Kimisi ise Meksika buğday programının aslında ABD'nin bir planı olduğunu ve bu planın, buğdayın pamuk arazilerini ele geçirerek Türkiye'deki pamuk üretimini azaltmayı ve böylece Amerikan pamuk pazarını iyileştirmeyi amaçladığını iddia etmiştir. USAID yetkilisi L. M. Humphrey 1969 yılında hazırladığı kitapçıkta bu yapılan haberler ve suçlamalar için *herhangi bir iyi programın başarısına karşı olan aşırı sol kaynakları* suçlamıştır (Humphrey, 1969, s. 38).

Bu haberler üzerine dönemin Tarım Bakanı Bahri Dağdaş Meclis'te yaptığı oldukça uzun konuşmasında Meksika buğdayını savunmuş ve ekildiği bölgelerde yapılan incelemelerde, bu buğdayların iyi sonuçlar verdiğini ve yüksek verim sağladığını ifade etmiştir. Dağdaş, Adana ve çevresindeki tarlaları gezdiğini ve bu buğdayların çoğunlukla başarılı olduğunu, sadece birkaç tarlada sel ve soğuk hava nedeniyle zarar gördüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak, hükümetin Meksika buğdaylarını ithal etme kararının arkasında durduğu ve bu buğdayların Türk çiftçisine fayda sağlayacağı ifade edilmiştir. Dağdaş, buğdayların hasadının başarıyla gerçekleşeceğini ve çiftçilerin yüzünü güldüreceğini vurgulamıştır (TBMM, Cumhuriyet Senatosu, 1968, ss. 338-341). Yüzlerinin güleceğine inanan diğer çiftçiler de bu tohumları denemek için harekete geçmiş ve 1971 yılına gelindiğinde, Meksika buğdayları bir milyon hektar alanda ekilmiş hale gelmiştir (Breth, 1977, s. 4).

Diğer ülkelerdeki deneyimlere ve USAID yetkililerinin tavsiyelerine dayanarak, Türkiye Hükümeti programın nihai başarısı için iki stratejik girdinin daha gerekli olduğunu kabul etmiştir. Bunlar, yeterli miktarda azot ve fosfat gübresi ile tohum, gübre ve bazı durumlarda makine satın almak için kolayca erişilebilir krediydi. Gübrenin ithalat yoluyla sağlanması ve Türkiye Zirai Donatım Kurumu ve kredi kooperatifleri tarafından dağıtılması planlanmıştır. Gerekli kredi, tarımsal kredilerin yönetim yöntemlerinde bazı önemli değişikliklerden sonra Ziraat Bankası aracılığıyla sağlanmıştır (Humphrey, 1969, s. 17).

Adana Milletvekili Kasım Gülek, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında Meksika buğdayından ne kadar verim alındığını ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır. Gülek'in aktarımına göre, Güney Anadolu bölgesinde yeni tip Meksika bodur buğdayı (Sonora ve Lermo Rojo) ekimi büyük başarı göstermiştir. Bu buğday türleri, yerli buğdaya

kıyasla dönüm başına daha yüksek verim sağlamıştır. Özellikle, altı Akdeniz, beş Ege ve dokuz Marmara ilinde ekim yapan 50 bin çiftçi ailesi, bu yüksek verim sayesinde 250-300 milyon Türk Lirası ek gelir elde etmiştir. Dünya Tarım Teşkilatı uzmanlarının tahminlerine göre, bu buğday türleriyle Türkiye'nin yıllık buğday üretimini 30 milyon tona çıkarması ve bunun 15 milyon tonunu ihraç etmesi mümkündür. Bu da Türkiye'ye yılda 10 milyar döviz geliri sağlayabilir. Ayrıca, yeni pirinç ve pamuk tohumlarının da aynı başarıyı getirebileceği öngörülmektedir. Sonuç olarak, bu yeni tohumlar sayesinde Türkiye'nin tarımda büyük bir verim artışı ve ekonomik kazanç elde etmesi beklenmektedir (TBMM, 1968, ss. 505- 506).

Kazanılan deneyimler, buğday verimliliğinde büyük bir potansiyel olduğunu kanıtlamış olsa da bu çeşitleri yerel koşullara uyarlamak, büyük zararlılar ve hastalıkların sürekli kontrolünü sağlamak ve tüketici tarafından en çok kabul görececek kaliteyi üretmek amacıyla Türkiye'de ve bölgedeki birçok diğer ülkede ek araştırma çabalarına ihtiyaç duyulmuştur (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 1).

4.4. Türk Buğdayı Araştırma ve Eğitim Projesi

Meksika bahar buğdayı çeşitlerinin başarısı, Tarım Bakanlığı'nı kış buğday bölgelerinde buğday programını da iyileştirmek için harekete geçirmiştir. Kış buğday bölgeleri, geleneksel, ilkel yetiştirme tekniklerinin kullanıldığı ve düşük yağış koşulları altında hektar başına sadece 1-1,2 ton üretim sağlayan Orta Anadolu Platosu ve geçiş bölgeleridir (Zencirci vd., 1997, s. 12). Türkiye'de buğday üretiminin özellikle kış buğday türlerinin geliştirilmesi maksadıyla Rockefeller Vakfı ile iş birliği halinde Türkiye'de bir Buğday Araştırma Merkezi kurulması, bu konuda müzakereler yapılması, kuruluş anlaşmasının imzalanması ve imzalanacak anlaşma hükümlerine göre kurulacak müessese işlerinin yürütülmesi hususunda Tarım Bakanlığı'na yetki verilmesi Bakanlar Kurulu'na 2 Nisan 1969 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1969).

Türk Hükümeti ve Rockefeller Vakfı, 28 Nisan 1969 tarihinde Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'ni kurmak için anlaşmaya varmışlardır. Bu girişim, bu kritik tarımsal bölgelerde karşılaşılan zorlukları ele almak amacıyla dinamik ve ülke çapında bir buğday iyileştirme programı geliştirmeyi hedeflemiştir (Zencirci vd., 1997, s. 12).

Rockefeller Vakfı raporlarına göre, Türk Hükümeti, kıyı bölgelerinde ilkbahar tipi buğdayların verimliliğini artırmak için cesur ve ilerici bir program başlatmış olup, tüm buğday türlerinde (ilkbahar ve kış ekmeklik buğdayları ve makarnalık buğdaylar) ve ülkenin tüm bölgelerinde birim alan başına verimlerin büyük ölçüde ve hızlı bir şekilde artırılmasının ulusal çıkarlarına uygun olduğuna karar vermiştir. Türkiye, beş yıl içinde kendi buğday ihtiyaçlarını karşılayabilme ve ardından dünya buğday üreticileri arasında güçlü ve istikrarlı bir konuma gelme yeteneğini geliştirmeyi hedeflemiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 2).

Türkiye, etkileyici bir deneysel tesis ağı geliştirmiş ve ulusal buğday üretim kampanyasına adanabilecek yüksek kalitede, ancak henüz eksikleri olan bir buğday uzmanları grubu oluşturmuştur (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 3). Tablo 4.1’de Türkiye’de buğday üretiminin bölgelere ve türlere göre dağılımını sunulmuştur.

Tablo 4.1. Türkiye’nin Bölgelere ve Türlerle Göre Buğday Üretimi (1000 Hektar içerisinde).

Bölge	Toplam	Durum ⁸⁰	Aestivum ⁸¹	Compactum ⁸²
Trakya	296	178	112	6
Karadeniz	220	---	220	---
Marmara	398	100	298	---
Ege	198	148	50	---
Güney Kıyısı	396	158	238	---
İç Anadolu	3.701	1.110	1.110	1.481
Batı Geçşi	432	259	130	43
Kuzey Geçşi	565	367	170	28
Doğu Geçşi	540	162	270	108
Güney Doğu	837	502	335	---
Doğu	463	---	370 (222’si İlkbahar Ekimi)	93 (56’sı İlkbahar Ekimi)
Toplam	8.046	2.984	3.303	1.759
Buğday türlerinin ekili alanlar içindeki toplam dağılımı		%37	%41	%22

Kaynak: RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 5

Doğu bölgesinde ilkbahar ekimi olarak belirtilen alanlar hariç, Tablo 4.1’de gösterilen buğdayların çoğu sonbahar aylarında ekilmekteydi. Meksika’da geliştirilenler gibi sınırlı soğuk toleransına sahip ilkbahar türleri, kıyı bölgelerinde ve sınırlı ölçüde başka

⁸⁰ Ekmeklik Buğday (Ayrıntılı bilgi için bk. <https://abp.com.tr/bugday-cesitleri-2/>)

⁸¹ Makarnalık Buğday (Ayrıntılı bilgi için bk. <https://abp.com.tr/bugday-cesitleri-2/>)

⁸² Bisküvilik veya topbaş buğday (Ayrıntılı bilgi için bk. (<https://abp.com.tr/bugday-cesitleri-2/>))

yerlerde kullanılabilirdi. Ülkenin buğday ekimlerinin neredeyse % 85'ini oluşturan merkezi plato ve diğer yüksek rakımlı bölgelerde yetiştirilen buğdayların yüksek derecede soğuk toleransına sahip olması gerekmektedir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 3). Türkiye'nin ihtiyaçlarını göz önünde bulunduran Türk Hükümeti, 1968 yılında, Rockefeller Vakfı'ndan buğday geliştirilmesi ve Türk bilim adamlarının eğitilmesi için, ulusal bir program yapmasını istemiştir. Bu proje, başından itibaren CIMMYT ve Oregon Eyalet Üniversitesi (OSU)'nden yardım görmüştür (Resmî Gazete, 1984, s. 3).

4.4.1. Rockefeller Vakfı ve Türkiye Arasında İmzalanan Mutabakat Zaptı

Bir kooperatif programın kurulmasının gerekliliğinin tartışılması sonucunda, yürütülecek Türk Buğday ve Eğitim Projesi ile Türkiye'nin ulusal programının ve bölgedeki diğer ülkelerin programlarının geliştirilmesine yardımcı olmak için gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Merkezinin bölgedeki erişilebilir bir noktada yer alması gerektiği ve Türkiye'nin, kendi ulusal buğday araştırma ve üretim programını güçlendirirken, bölgesel üs için çok arzu edilen bir yer sağlayabileceği belirlenmiştir. Türk Hükümeti ve Rockefeller Vakfı arasındaki iş birliğinin temelleri, her iki tarafın da imzalayacağı bir mutabakat zaptında yer almıştır. Bu belge, her iki tarafın tartıştığı hedefleri ve amaçları ortaya koymuş ve iş birliği programının başlangıçta nasıl şekilleneceğini biraz daha ayrıntılı bir şekilde öngörmeye çalışmıştır. Program geliştikçe metnin içeriğinde zaman zaman değişiklikler yapılmıştır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 3).

4.4.2. Mutabakat Zaptında Belirlenen Hedefler

Türk Hükümeti ve Rockefeller Vakfı, iş birliği programının ilerlemesinin ölçülmesi gereken hedefleri ortak olarak değerlendirmiştir. Bu hedefler şunlardır:

- 1) 1971 yılına kadar ülkenin gıda arzı için buğday iç ihtiyaçlarını karşılamada tam öz yeterliliğe ulaşmak, olumsuz ürün sezonlarında yeterli rezervlerle tam öz yeterliliği sürdürmek, şu anda yıllık % 2,9 oranında olan nüfus artışını durdurmak (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 6).

- 2) Gelecek için hem ekmeklik hem de makarnalık buğdaylar için, maksimum verim üretebilme kapasitesine sahip ve aynı zamanda iç ve dış ticarete ekmek yapımı ve makarna ürünleri için tercih edilen tahıl kalitelerine sahip yeni çeşitler geliştirmek. İlk aşamada, iç kullanım için, üretim miktarı birinci hedef olacaktır, özellikle ekmeklik buğdaylar için, her bölgedeki değişen toprak ve çevresel koşullara göre verim artışı en yüksek önceliğe sahip olacaktır, böylece hedef gıda öz yeterliliğine ulaşmaktır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 6). Başlangıç aşamalarında, tahıl kalitesi verime göre ikincil öneme sahip olacak ve yüksek verimli çeşitler tanıtılıp yetiştirilebilecek, buğday türü ve tahıl kalitesi ise ikincil öneme sahip olacaktır. Ancak, gelecekte geliştirilecek yeni çeşitlerde kalite kesinlikle göz önünde bulundurulmalıdır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).
- 3) İç kullanım için iç yeterliliğe ulaştıktan sonra, Türkiye tüm alanlarda hektar başına maksimum ekonomik buğday üretimi için çabalamaya devam edecektir. İnsan gıdası için gerekli normal rezervlerin üzerindeki ve ihracat pazarında bulunamayan herhangi bir tahıl, artan et, süt ve kümes hayvanları üretimi için kullanılacaktır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).
- 4) Yağışın daha yeterli olduğu kıyıda, Trakya ve güneydoğu bölgelerinde ve sulamanın mümkün olduğu yüksek bölgelerde, 1967 ortalama verimlerinin üç katına çıkarılması hedeflenmiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).
- 5) İç Anadolu'nun, geçiş bölgelerinde ve Doğu Anadolu'nun yüksek bölgelerinde, 1967'de elde edilen ortalama verimlerin iki katına çıkarılması hedeflenmiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).
- 6) Ortalama verimlerde artışlar sağlandıkça, hâlihazırda buğday ekili olan, özellikle daha yakın zamanda otlatma amaçlı kullanımdan alınan dik yamaçlı arazilerin bir kısmı yem üretimine geri döndürülecek veya tarımsal çeşitliliği

artırmak amacıyla diğer mahsullere yönlendirilecektir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).

- 7) Ulusal buğday araştırma programını geliştirirken, Türk Hükümeti, uluslararası standartlara eşit olacak ve diğer tarımsal araştırma projeleri için bir model teşkil edebilecek, iyi eğitilmiş Türk bilim insanlarından oluşan yeterli personelle donatılmış bir araştırma organizasyonu ve işletme modeli geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece yeniden yönlendirilmiş ve canlandırılmış bir ulusal tarımsal araştırma hizmeti için bir çekirdek olarak hizmet edebilecektir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 7).
- 8) Türkiye, yalnızca Türkiye'deki diğer programlara bir model olarak hizmet etmekle kalmayıp, aynı zamanda Akdeniz havzasındaki ve Orta Doğu'daki diğer uluslara bilimsel danışmanlık, bilim insanlarının ve buğday üretim uzmanlarının eğitimi ve buğday üretiminde ilerlemeler sağlayabilecek genetik materyaller ve teknolojinin temini yoluyla yardım kaynağı sağlayabilecek mükemmellikte bir buğday araştırma programı geliştirmeyi hedeflemiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 8).
- 9) Türkiye, özellikle İç Anadolu'nun yüksek bölgelerinde olmak üzere, tüm bölgelerde ekmeklik (*aestivums*) ve makarnalık (*durum*) buğdayların miktar ve kalitesini artırmayı, bunun yanı sıra gerekli toprak yönetimi ile toprak ve su koruma uygulamalarını sağlamayı amaçlamıştır. Kabul edilebilir tahıl kalitesi, durum buğday kalitesine özel önem verilerek, önemli bir hedef oluşturacaktır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 8).

Rockefeller Vakfı raporlarına göre, Türkiye'de en büyük sorun tohum çoğaltma konusunda yaşanmaktadır. Devlet çiftlikleri ve araştırma enstitüleri yeni buğday çeşitlerinin tohumlarını çoğaltmada yetersiz kalmaktadır. Özellikle Eskişehir araştırma enstitüsü umut verici buğday çeşitleri geliştirse de bunları çoğaltmada başarılı olamamıştır. Bu nedenle proje kapsamında geliştirilen çeşitlerin çoğaltılması hususuna da değinilmelidir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 8).

4.4.3. Türk Buğday ve Eğitim Projesinin Başarılı Olabilmesi için Öneriler

Rockefeller Vakfı raporlarına göre Vakıf, Türk Hükümeti ile ortak çabalarıyla, Türkiye'de Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi ile yakın ilişkili olacak ve bölgesel program faaliyetlerine karargâh merkezi olarak hizmet edecek işbirlikçi ve koordineli bir ulusal buğday ıslah programı kurulmasını önermiştir. Bu program aşağıdaki hedefleri takip edecektir:

- 1) Kış ve bahar tipi ekmeklik ve makarnalık buğdayların birim alan başına verimini ve üretimin karlılığını artırmak; bu, üretimi sınırlayan teknik problemler üzerinde derhal araştırma yapılması (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 8).
- 2) Buğdayın besin ve diğer kalitesinin iyileştirilmesi ve bu, ulusal buğday ıslah programları ile yakından ilişkili olacak bir ulusal buğday kalite laboratuvarının geliştirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).
- 3) Hastalıklar ve zararlı böceklerin izlenmesi ve kontrolü için ulusal bir strateji geliştirilmesi; bunun için merkezi bir araştırma ve izleme tesisinin kurulması ve her bölgenin her mevsiminde kurulan çeşit ve özel fidanlık ağı aracılığıyla hastalık ve böcek problemlerinin sürekli izlenmesi sisteminin geliştirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).
- 4) Ülkenin her bölgesinin toprak ve iklim ortamından elde edilebilecek kullanılabilir gıda ürünlerinin maksimum ekonomik getirisini sağlayacak bir toprak ve nem koruma ve yönetim programı ve kültürel uygulamalar için teknikler ve bilimsel temelin geliştirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).
- 5) Ülkedeki çiftçilik sistemlerindeki alternatif işletmelere ilişkin olarak buğday üretiminin ekonomisinin sürekli olarak incelenmesi ve teknolojik araştırma programında geliştirilen yeni veya değiştirilmiş üretim uygulamalarının ekonomik fizibilitesi ve değerinin değerlendirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).

- 6) Bölgedeki diğer ülkelerde buğday üretiminin iyileştirilmesinde faydalı olacak genetik materyal ve geliştirilmiş çeşitlerin sağlanması (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).
- 7) Üretim hedeflerine hızlı bir şekilde ulaşılmasını sağlayacak, iyi işleyen, verimli ve ulusal düzeyde koordine edilmiş bir buğday ıslah programı ve bunun için de mevcut Türk teknik ve idari personelin, seçkin bir liderin yönetimi altında işlevsel bir disiplinler arası ekip olarak organize edilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 9).
- 8) Hizmet içi eğitim programı düzenlenmesi, Türkiye ve bölgedeki diğer ülkelerde buğday ıslahı ve üretim programlarında görev alan personelin bilimsel yeteneklerinin geliştirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 10).
- 9) Buğday ıslahı programı için bilimsel çalışanların teknik ve liderlik yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan ileri düzeyde eğitim sağlanması, hem Türkiye içindeki kurumlar aracılığıyla hem de diğer ülkelerdeki uygun kurumlarla bunun gerçekleştirilmesi (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 10).
- 10) Bölgedeki diğer ülkelerde yer alan buğday ıslahı programlarının geliştirilmesinde danışmanlık yapabilecek ve yardımcı olabilecek bir bilim insanları grubunun oluşturulması önerilmiştir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 10).

Başlangıç döneminde, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve/veya diğer ülkelerden bilim insanlarının, Türk bilim insanları ile programın atandığı çeşitli disiplinlerde veya alanlarda birlikte çalışmaları, karşılıklı anlaşma ile Türk personelinin mevcut olan yeterliliğinin güçlendirilmesi, diğer ülkelerden genç bilim insanlarının, ileri düzeyde eğitim almaları ve programın bölgesel faaliyetlerine katılmak üzere kalıcı personel ile ilişkilendirilmesi planlanmıştır. Böylece, bu genç bilim insanları, ülkelerine dönüp ulusal ve bölgesel ıslah programlarına liderlik edeceklerdir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 10). Ayrıca tohum çoğaltma konusunda yaşanan ciddi sorunlara çözüm hızlı bir şekilde üretilmelidir. Devlet çiftlikleri ve araştırma enstitülerinin yeni buğday çeşitlerinin tohumlarını çoğaltmada yetersiz

kalmasının yanı sıra üniversitelerde yetersiz araştırma altyapıları ve lisansüstü eğitim programlarının eksikliği nedeniyle sorun çözümsüz kalmaktadır. Lisans eğitimi fazla kuramsaldır ve uygulamalı araştırmalar için yeterli hazırlık sağlamamaktadır. Bu nedenle verilecek eğitim çok kıymetlidir (Tansey, 1984, s. 18). Bu kapsamda eğitim desteği alan bursiyerler, çalıştıkları iller ve hangi kurumdan destek aldıklarına dair bilgiler Tablo 4.2’de sunulmuştur.

Tablo 4.2. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Bursiyerleri⁸³

İsim	İstasyon	Yıl	Sponsor	Program
H. Kutluk	Eskişehir	1964	FAO	Islah
S. Demiröz	Adapazarı	1963	FAO	Islah
M. C. Özer	Samsun	1964	FAO	Islah/Mısır
Y. Ergun	Ankara	1966	FAO	Islah
E. İndelen	Edirne	1968	FAO	Islah
P. Solen	İzmir	1970	FAO	Islah
K. Yakar	Ankara	1970	RF	Islah
E. Karma	Eskişehir	1970	RF	Islah
N. Çelik	Ankara	1971	RF	Patoloji
E. Fırat	Diyarbakır	1971	RF	Islah
T. Çetinel	Eskişehir	1971	RF	Islah
M. Arıcan	Adapazarı	1971	RF	Islah
A. Pehlivan Türk	Ankara	1972	RF	Üretim
H. Bakioğlu	Ankara	1972	RF	Üretim
F. Altay	Eskişehir	1972	FAO	Islah
B. Yılmaz	Erzurum	1973	RF	Islah
E. Sargın	Antalya	1973	RF	Islah
D. Devecioğlu	İzmir	1970	RF	Ziyaretçi bilim insanı
N. Dinçer	İzmir	1971	RF	Ziyaretçi bilim insanı
M. Bilgeç	Konya	1972-3	USAID	Üretim
T. Cirit	Yeşilköy	1974	RF	Islah
B. Erginel	Eskişehir	1974	RF	Islah
N. Taysi	Diyarbakır	1974	RF	Islah
A. O. Ekse	İzmir	1975	RF	Islah
E. Yücelyiğit	Çubuk	1975	RF	Üretim
E. Bilgiç	Ankara	1976	RF	Patoloji
N. Hazar	Edirne	1976	RF	Islah
M. Sahin	Ankara	1976	CIMMYT	Üretim
Y. Akar	Ankara	1976	CIMMYT	Üretim
E. Kınacı	Ankara/Eskişehir	1977	CIMMYT	Patoloji/Islah

⁸³ Tablolar arşiv ya da birincil kaynaktan geçtikleri şekline uygun hazırlanmışlardır.

M. Kambertay	Diyarbakır/İzmir	1977	CIMMYT	Islah
A. Bülbül	Ankara	1977	CIMMYT	Islah
A. Safi Kırıl	Erzurum	1977	CIMMYT	Islah
G. Mızrak	Ankara	1978	CIMMYT	Islah
S. Şengül	Erzurum	1978	CIMMYT	Islah
L. Çetin	Ankara	1978	CIMMYT	Patoloji
N. Polat	Antalya	1978	CIMMYT	Mısır Islahı
M. Ali Tusuz	İzmir	1978	CIMMYT	Mısır Islahı
M. A. Gümüş	Samsun	1979	CIMMYT	Mısır Islahı/Üretim
E. Öztürk	Samsun	1979	CIMMYT	Mısır Islahı/Üretim
O. Gucuk	Antalya	1979	CIMMYT	Mısır Islahı/Üretim
A. Atlı	Ankara	1979	CIMMYT	Kalite
C. Konak	İzmir	1979	CIMMYT	Patoloji/Islah
İ. Kafa	Adana	1980	CIMMYT	Islah
O. Özdemir	Ankara	1980	CIMMYT	Patoloji
H. Köksal	Ankara	1980	CIMMYT	Kalite
N. Koçak	Ankara	1980	CIMMYT	Mısır kalitesi
N. Kartal	Adapazarı	1980	CIMMYT	Mısır Islahı
K. Korkut	İzmir	1979	CIMMYT	Tritikale Islahı
N. Aydın	İzmir	1979	CIMMYT	Tritikale Islahı
Ş. Örmeci	İzmir	1981	CIMMYT	Mısır Islahı
R. Özalp	Devlet Çiftlikleri	1981	CIMMYT	Buğday üretim/ agronomi
M. Ongun	Devlet Çiftlikleri	1981	CIMMYT	Buğday üretim/ patoloji
O. Kaptan	Adapazarı	1982	CIMMYT	Buğday Islahı/Patoloji
A. Çildir	Eskişehir	1982	CIMMYT	Buğday Islahı/Patoloji
C. O. Sabancı	İzmir	1982	CIMMYT	Buğday Islahı/Patoloji
G. Gökkan	Adana	1982	CIMMYT	Buğday Islahı/Patoloji
G. Aydemir	Antalya	1981	CIMMYT	Mısır Islahı

Kaynak: Tansey, 1984, ss. 78- 79.

Tablo 4.2’de sunulduğu üzere tohum ıslahı hususunda verilen destek FAO ile başlamış, 1970’li yıllarda Rockefeller Vakfı’nın desteği devreye girmiş ardından bayrağı CIMMYT devralmıştır. Bu proje kapsamında ileri düzey eğitim alanlar, eğitim aldıkları kurumlar ise Tablo 4.3’te sunulmuştur.

Tablo 4.3. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Kapsamında Yurtdışında Yüksek Lisans Yapan Türk Bilim İnsanları

Adı-Soyadı	Yıllar	Ana Dal	Kolej	Sponsor
Y. Ergun	1969-1971	Bitki ıslahı	N. Dakota State	RF
E. Alkus	1969-1972	Bitki ıslahı	N. Dakota State	RF
E. Ünver	1969-1972	Tahıl teknolojisi	N. Dakota State	RF
P. Solen	1970-1973	Bitki ıslahı	Oregon S.U.	RF
A. Bayraktar	1970-1973	Bitki ıslahı	Oregon S.U.	RF
S. Özsabuncu	1970-1972	Bitki ıslahı	U.Cal.(Davis)	RF
C. Dutlu	1971-1973	Patoloji	Oregon S.U.	RF
N. İzgin	1971-1973	Ziraat	Okla. S.U.	RF
N. Çelik	1973-1974	Patoloji	Okla. S.U.	RF
E. İndelen	1972-1975	Bitki ıslahı	Oregon S.U.	RF
H. Halitligil	1973-1975	Ziraat	Oregon S.U.	AID
M. Kalaycı	1973-1975	Ziraat	Oregon S.U.	AID
B. Kıral	1973-1975	Patoloji	Univ. Minn.	AID
B. Suzen	1973-1975	Patoloji	Okla. S.U.	AID
M. Guler	1973-1975	Ziraat	Oregon S.U.	AID
A. Pehlivan Türk	1974-1975	Ziraat	Oregon S.U.	RF
K. Yakar	1974-1976	Bitki ıslahı	Oregon S.U.	RF
M. Pala	1973-1975	Toprak	Holland	Holland
A. E. Fırat	1976-1978	Islah	Oregon S.U.	RF
N. Durutan	1973-1975	Yabancı ot kontrolü	Oregon S.U.	AID
S. Aktan	1973-1976	Ziraat	Oregon S.U.	AID
Doğan Sakar	1977-1982	Baklagil ıslahı	Wash. S.U.	RF
A. O. Ekse	1978-1981	Islah	Oregon S.U.	RF
H. Senel	1978-1981	Ziraat	Oregon S.U.	RF
R. Halitligil	1977-1980	Toprak bilimi	Nebraska	TÜBİTAK
N. Hazar	1980-1982	Islah	Oregon S.U.	RF
M. Kanbartay	1980-1982	Islah	Oregon S.U.	RF
E. Kınacı	1980-1982	Patoloji	Okla. S.U.	RF
C. Konak	1980-1982	Patoloji	Montana S.U.	USAID/MSU

Kaynak: Tansey, 1984, s. 79.

Tablo 4.3'te sunulduğu üzere ileri düzey eğitim desteği de ağırlıklı olarak Rockefeller Vakfı tarafından yürütülmüştür.

Birim sahadan alınan mahsulün artırmak üzere yüksek verimli ıslah edilmiş çeşitlerin ve bunlara uygun yetiştirme tedbirlerinin uygulanması yanında hububat teknolojisinde yeni çığırın açılması ve bu alanda araştırma müesseselerinde keşif çalışmaları yapılmakta ve lüzumlu tedbirler alınmıştır. Bu yönde yapılan işlerin takibi ve kültürel tedbirlerle ilgili çalışmaların bir merkezden yürütülmesinin uygun olacağı düşünülmüş

ve bu konuda bir iş birliği sağlamak üzere Tarım Bakanlığı ve Rockefeller Vakfı iş birliğiyle Ankara'da "Buğday Araştırma ve Eğitim Merkezi" kurulmuştur (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture). Ayrıca, Buğday Araştırma Merkezi'nde Eş-Direktör (müdürü destekleyecek ancak idari pozisyonda olmayan) olarak görev yapacak Rockefeller Vakfı temsilcisi de Buğday Komitesi'nin doğal üyesi olmuştur (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, ss. 11-16). Bu doğrultuda, 1970 yılında Hindistan'da çalışmakta olan tecrübeli bir Rockefeller Vakfı agronomu olan Bill Wright, Türkiye'nin önde gelen buğday bilimcilerinden Ahmet Demirliçakmak ile birlikte Buğday Projesi'nin eş-direktörü olarak atanmıştır (Breth, 1977, s. 4). Projede ayrıca Rockefeller Vakfı'nın mali desteği ile Oregon Eyalet Üniversitesi'nden tarım uzmanı Floyd E. Bolton, CIMMYT'den bitki pataloğu Jon M. Prescott ile bitki ıslahı üzerine çalışan Arthur R. Klatt görevlendirilmişlerdir (RF- Wheat Research Center, Ministry of Agriculture).

Türkiye'deki tahıl programında kullanılmakta olan makineler, araçlar, deneysel makineler ve ekipmanlar, laboratuvar ekipmanları vb. Buğday Araştırma Merkezi'ne tahsis edilmiştir. Türkiye'de buğday araştırmalarıyla ilgilenen mevcut personel, iş birliği yapılan buğday programına atanmış ve Türk buğday üretimini etkileyen sorunların çözümünde bir ekip olarak çalışmaları planlanmıştır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 17).

Türkiye'nin farklı bölgelerinde, yerli buğday çeşitlerinin ve seleksiyonlarının geliştirilmesi için bir istasyonlar ağı oluşturulması planlanmıştır. Bu ağ aracılığıyla bölgesel testler yapılması hedeflenmiştir. Projede, hem Türkiye'de geliştirilen yerli buğday çeşitleri hem de yurtdışından getirilen genetik materyaller kullanılmıştır. Bu genetik materyaller, hastalıklara karşı en iyi direnç kaynaklarına sahip oldukları için tercih edilmiştir. Genetik materyaller özellikle CIMMYT (Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi) ve Rockefeller Vakfı'nın Hindistan, Kolombiya ve Ekvador gibi ülkelerdeki programlarından sağlanmıştır (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 19). Bu süreçte, Rockefeller Vakfı tarafından bağış yoluyla Tarım Bakanlığı'na gönderilen malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması Bakanlar Kurulu'nca 30 Kasım 1971 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1971).

1970 yılının Aralık ayında Jack R. Harlan ve Edwin James tarafından hazırlanan “Report of Review Mission To Turkey” Türkiye İnceleme Heyeti Raporunda Türkiye ve çevresindeki bölgelerin, tahıllar, yem bitkileri, sebze ve bakliyat, ağaç meyveleri, orman ağaçları ve süs bitkilerinin genetik kaynakları açısından son derece zengin olduğu ancak, bu değerli materyallerin ciddi genetik erozyon ve yok olma tehdidi altında olduğu vurgulanmıştır. Ne Türkiye’nin ne de tüm dünyanın bu materyali kaybetmeyi göze alamayacağını altı çizilmiştir (RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: İzmir, 1970- 1971, s. 2).

Rockefeller Vakfı ile Türkiye Hükümeti arasında yapılan müzakereler sonucunda, programın başlatılması ve işletilmesi ile ilgili maliyetleri üstleneceğini belirten bir anlaşma imzalanmıştır. Rockefeller Vakfı ile CIMMYT arasındaki görüşmelerde, CIMMYT teknik koordinasyonu sağlamayı kabul etmiş ve 10 bin 215 ABD Doları hibe etmiştir. Bu fon Dr. Wellhausen ve Dr. Borlaug'un Türkiye'yi ziyaret ederek CIMMYT'nin koordinasyon sorumluluklarının ayrıntılarını belirlemesine ve CIMMYT'de beş aylık bir doktora sonrası programının maliyetlerini karşılamak için kullanılmıştır (RF- Wheat Research Center- Budget, 1970, 1973).

Başlangıçta, biri Oregon Eyalet Üniversitesi’nden görevlendirilen Rockefeller Vakfı tarafından fonlanan iki uzman, uygulama paketleri üzerinde çalışmak üzere proje ekibine katılmıştır. Ekip, araştırmadan elde edilen verileri alıp çiftçilere yönelik olarak geliştirmiştir. Erken dönem agronomik çalışmaların çoğu, buğday projesi için uygun arazilerin bulunmaması nedeniyle devlet çiftliklerinde yapılmıştır. Devlet çiftlikleri, hükümete ait olup Tarım Bakanlığı'ndaki bir genel müdürlük tarafından yönetilmiştir. Genellikle tarım alanında üniversite mezunları tarafından işletilmişlerdir (Tansey, 1984, s. 25).

Laboratuvar çalışmaları ile her şey yolunda gitse dahi geliştirilmiş teknolojilerin benimsenmesi ve daha yüksek verim elde edilmesi, ancak bu teknolojilerin çiftçiye net kar artışı sağlaması durumunda beklenebilirdi. Teknolojik çalışmaların, makul bir şekilde beklenebilecek getirilere kıyasla maliyetleri değerlendirmek için üretim ekonomisi çalışmalarıyla birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Türkiye buğday üretimini artırdıkça, hem iç hem de dış pazarlarda pazarlama, ulaşım, depolama ve kredi sorunları giderek daha fazla önem kazanacaktır ve ekonomistlerin proje boyunca

projeye dâhil edilmesi gerekmekte hatta tarım ekonomisi alanında uzmanlar yetiştirilmesi gerekmektedir (RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, s. 27).

Projede görev alan yetkililerden Charles K. Mann⁸⁴, 1 Eylül - 4 Ekim 1974 tarihleri arasında tuttuğu notlarda, yürütülen proje kapsamında kendisinin Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde ders vermekte olduğunu, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı Nurkut İnan ile tarımsal faaliyetlerin ekonomik değerlendirmesi için Türkiye'deki ihtiyaca cevap verebileceği düşünülen *From Agronomic Data to Farmer Recommendation An Training Manual* kitabının tercümesi üzerine çalışıldığını⁸⁵, tarım ekonomisi alanında eğitim almak üzere 12 kişinin ABD'ye gönderildiğini ifade etmiştir. Amerika'da tarım ekonomisi üzerine eğitim alan ilk grup Ocak 1971'de gönderilmiş ve 1974 yılının bahar ve yaz aylarında Türkiye'ye dönmüştür. Tablo 4.4'te sunulan bu kişilerin, Tarım Bakanlığı, Planlama, Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü'nde çalıştığı bildirilmiştir. Ülkesine dönen bu büyük tarım ekonomisti grubunun, Türkiye'nin analitik kapasitesini önemli ölçüde güçlendirmesi hedeflenmiştir (RF- Wheat Research Center: Staff, Charles K. Mann, 1974).

Tablo 4.4. Tarım Ekonomisi Alanında Yüksek Lisans için ABD'ye Giden Kişiler

Eğitim için Amerika'ya Giden İlk Grup		
İsim	Üniversite	Dönüş Tarihi
Ömer Faruk Yalçın	Arizona	Mart 1973
Tamer Kıvanç	Arizona	Mayıs 1973
İlgaz Özbay	Oklahoma	Ocak 1974
Mümin Kaya	Montana	Temmuz 1974
Sabri Öge	Oklahoma	Ocak 1974
Hüseyin Avni Cinemre	Idaho	Ağustos 1974
Eğitim için Amerika'ya Giden İkinci Grup		
Yücel Akgündüz	Arizona	Ağustos 1975
Orhan Saygıdeğer	Iowa	Temmuz 1975
Saadet Sarıca	Arizona	Ağustos 1975
Naşit Yakan	—	Temmuz 1976
Yüksek lisans derecelerini yeterli başarı ile tamamlayarak üniversite mali desteği ile doktora adayı olmaya hak kazananlar		
Ahmet Ünal Sarıgedik	Oklahoma	Şubat 1975
İsmail Hakkı Özsubuncuoğlu	Arizona	Ocak 1976

Kaynak: RF- Wheat Research Center: Staff, Charles K. Mann, 1974.

⁸⁴ Rockefeller Vakfı'nın buğday projesine atanan ekonomist (Ayrıntılı bilgi için bk. Breth, 1977, s. 13).

⁸⁵ Vakıf bu kitabın tercümesi için Nurkut İnan'a 1300 ABD Doları ödeme yapmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. RF- Wheat Research Center- Memorando (to file), 1972, 1978).

4.4.4. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin İkinci Beş Yıllık Dönemi

İlk beş yıllık aşama, Rockefeller Vakfı ve Tarım Bakanlığı iş birliğiyle tamamlanmış ve ikinci beş yıllık aşamaya geçilmiştir. İlk aşamanın hedeflerine ulaşıldığı kabul edilmiştir. Projenin devamı için 1976 yılında Bill C. Wright başkanlığında hazırlanan komite⁸⁶ raporunda Rockefeller Vakfı'nın gelecekte sunabileceği katkılar şu şekilde sıralanmıştır:

- Kısa dönemli danışmanlar atanması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 9).
- Araştırma personeli için seyahat ve eğitim (Yüksek Lisans ve Doktora bursları) imkânları sağlanması, eğitim için başvuruların İngilizce konusunda yaşadığı sorunlar ve TOEFL sınavlarından 500 puan alamamaları nedeniyle TOEFL sınavları sorununa çözüm olarak farklı bir öğretim dilinin sunulması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 9).
- Türkiye'de bulunmayan laboratuvar ve saha ekipmanlarının temin edilmesi (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 9).
- Proje kapsamında, buğday dışındaki ürünler üzerinde de araştırma yapılması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 9).
- Yağlı tohumlar, baklagiller, pirinç veya mısır gibi ürünlerin araştırma programına dâhil edilmesi (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 10).
- Bu ürünler için de buğday programına benzer şekilde işleyen ulusal programlar kurulması, personel eğitimi ve gerekli ekipmanların sağlanması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 10).

4.4.4.1 Hızlandırılmış Buğday Üretim Projesi

Hızlandırılmış Buğday Üretim Projesi planlanmakta olup, bu proje için Rockefeller Vakfı'ndan beklenen katkılar ise şu şekilde sıralanmıştır:

⁸⁶ Komitede, Mehmet Kıröğlu, Ahmet Demirliçakmak, Kemal Kaptan, Ali Akın ve Alpaslan Pehlivan Türk yer almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture)

- Teknik denetleme ve uzatma personeli için burslar ve eğitim sağlanması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 10).
- Eğitim programını yönetecek yetkin bir kişinin atanması ve personelinin eğitimi için iyi organize edilmiş bir program oluşturulması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 10).
- Eğitim merkezinin gerekli ekipman ve malzemelerle donatılması (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 10).

Bu iş birliğinin temel hedefi, yeni yöntemler ve teknolojilerle üretimi artırmaktır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1976, s. 11).

Ulusal buğday programları, yerel deneme istasyonlarında araştırmaları geliştirmek, çiftçi tarlalarında yeni çeşitleri test etmek, iyileştirilmiş çeşitlerin tohumlarını çoğaltmak ve yerel bilim insanlarına ek eğitim sağlamak gibi amaçlara hizmet etmek üzere 1976 yılında CIMMYT, yedi buğday bilim insanını ulusal buğday programlarıyla ve dört kişiyi de bölgesel buğday programlarıyla çalışmak üzere görevlendirmiştir. Türkiye'ye gelen uzmanların masrafları Rockefeller Vakfı tarafından karşılanmıştır (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1977, January- March). Tablo 4.5'te bu personellerin gönderildikleri ülkeler ve personellerin masraflarını karşılayan kuruluşlar gösterilmektedir.

Tablo 4.5. 1976 Yılında Cimmyt Tarafından Personel Gönderilen Ülkeler ve Fon Sağlayıcılar

Ülke	Başlangıç Yılı	Atanan Personel Sayısı	Yaklaşık Başlangıç Ürünü (ton)	Fon Sağlayıcı
Pakistan	1965	1	7 milyon	USAID/Ford
Tunus	1968	1	1,6 milyon	Ford
Türkiye	1970	1	16,4 milyon	Rockefeller
Cezayir	1971	3	2,9 milyon	FORD
Nepal	1976	1	300 bin	USAID

Kaynak: RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1977, January-March.

CIMMYT daha sonra 1976 sonlarında görevlendirdiği personelinin geri çekmiş, ancak desteğini Akdeniz Bölgesel Programından ve Meksika'dan gelen ziyaretçi uzmanlarla sürdürmüştür (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1977,

January- March). Dr. N.E. Borlaug (Buğday Araştırma Direktörü) ve Dr. R.G. Anderson (Buğday Araştırma Yardımcı Direktörü) düzenli ziyaretçiler arasında bulunmuştur (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1976, June-December).

Bu süreç içerisinde 25 Mart 1977 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Amerika Birleşik Devletleri Tarım Bakanlığı arasında Tarım ve Gıda Sanayii Alanında Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği anlaşması imzalanmıştır (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, 1977).

1976 yılında CIMMYT ve Oregon Eyalet Üniversitesi'nin Türkiye'nin Ulusal Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'ndeki doğrudan katılımı sona ermiştir. CIMMYT personeli Steven A. Breth'in hazırladığı rapora göre bu erken ayrılışın sebebi son beş yılda, dışarıdan bilim insanlarına duyulan ihtiyacın azalmasıdır. Çünkü yeterli sayıda Türk bilim insanı eğitim programlarından geri dönmüştür. Art Klatt ve Mike Prescott'un projedeki rolleri azalmıştır. Ancak, CIMMYT'in Türkiye ile ilişkileri devam etmiştir. Türk bilim insanları Meksika'daki eğitim programlarına katılmaya devam etmiş ve bilgi alışverişi sürdürülmüştür. 1977 yılında hazırlanan rapora göre, Anadolu'daki birçok çiftçi henüz yeni teknikleri görmemiş veya denememiştir. Bu nedenle, eğitim programlarının kapsamının genişletilmesi gerekmiştir. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi, büyük sayıda teknisyeni eğitme kapasitesine sahip olup yeni uygulamalar için hazır olup, Rockefeller Vakfı temsilcisi, projenin eş direktörü Bill C. Wright, bu hazır bulunuşluğu "güçlü bir üretim kampanyası için zemin hazır" sözleriyle ifade etmiştir (Breth, 1977, s. 16). Proje daha sonra 1982 yılında yapılan değerlendirme toplantısı ile sonlandırılmıştır (Tansey, 1984, s. 80).

4.4.5. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin Çıktıları

1970 yılı Eylül ayında, yeni proje kapsamında ilk araştırma çalışmayı düzenlenmiş; ikinci çalıştay ise Eylül 1971'de gerçekleştirilmiştir. Bu çalıştaylara neredeyse tüm buğday araştırmacıları katılmıştır, geçmiş araştırmalar gözden geçirilmiş ve gelecek sezonun planları yapılmıştır. Planlar arasında istasyonlar arasında ıslah materyali değişimi, bir dizi eşverim deney düzeneğinin kurulması, hastalık taraması başlatılması, bir dizi hastalıklarla veya zararlılarla ilgili araştırmalar yapmak amacıyla fidanlıklar

kurulması ve istasyonlar arasında daha iyi iletişim sağlanması yer almıştır. Ayrıca bu çalıştaylarda Bitki Koruma Genel Müdürlüğü, Toprak ve Gübre Araştırma Enstitüsü, Bölgesel Çeşit Deneme Enstitüsü ve Devlet Çiftlikleri Genel Müdürlüğü gibi iş birliği yapan kuruluşların temsilcileri de bulunmuştur (RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972).

1971-72 Ekim yılında Türkiye'nin bazı bölgelerinde buğday ekimi başarılı olmuş, ancak Orta Anadolu'da ekim gecikmiş ve buğdaylar istenilen duruma gelmemiştir. Kar yağışları buğdayı Ocak ayındaki soğuklardan korumuş ve soğuk zararı %5'in altında kalmıştır. Altı bölgede (Ankara, Samsun, Diyarbakır, Adana, İzmir, İstanbul) hastalık taraması merkezleri belirlenmiş ve her bölgeye görevli personel atanmıştır (RF- Wheat Research Center: Newsletters, 1972).

Dr. J. M. Prescott'un Ağustos 1971'de gelişiyle bitki patolojisi alanındaki çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır. Türkiye ve Orta Doğu Bölgesi'nde mevcut buğday patojenlerinin ırklarının tanımlanmasına olanak sağlayacak bir bitki patolojisi laboratuvarı kurulmuştur. Bu amaçla, Tarım Bakanlığı laboratuvar alanı ve gerekli ekipmanın bir kısmını temin etmiştir (RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972).

Projenin devam ettiği dönem boyunca Vakıf yetkilileri tarafından *Variety Protection by Plant Patents and Other Means by the Crop Science Society of America Principles and Procedures of Statistics, Wheat and Wheat Improvement, Campaigns Against Hunger ve L.P. Reitz Soil Fertility and Fertilizers, Breeding Plants for Disease Resistance, The Quick Guide, Insecticides, Herbicides and Fungicides*⁸⁷ gibi daha birçok kitap deneme istasyonlarındaki kütüphanelere hediye edilmiştir (RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Adapazarı, 1971- 1974, RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Diyarbakır, 1972- 1974).

⁸⁷ Variety Protection by Plant Patents and Other Means - Bitki Patentleri ve Diğer Yöntemlerle Çeşit Koruma; Principles and Procedures of Statistics - İstatistik İlkeleri ve Prosedürleri; Wheat and Wheat Improvement - Buğday ve Buğday Islahı; Campaigns Against Hunger - Açlığa Karşı Kampanyalar; Soil Fertility and Fertilizers - Toprak Verimliliği ve Gübreler; Breeding Plants for Disease Resistance - Hastalıklara Dirençli Bitkilerin Islahı; The Quick Guide - Hızlı Rehber; Insecticides, Herbicides and Fungicides - Böcek İlaçları, Ot İlaçları ve Mantar İlaçları.

Ankara'nın 45 km güneybatısında bir deneme çiftliği kurulmuş, çiftliğin büyük bölümü 40 hektarlık bloklar halinde düzenlenmiş, bazı tarla yolları ve üç geçici bina inşa edilmiştir (RF- Correspondence General, 1973-1974 May).

Program, üçüncü resmi döngüsünden sonra iyi ve umut verici sonuçlar elde etmiştir. Septoriaya⁸⁸ karşı iyi verim yeteneği ve iyi "tolerans" gösteren birçok hat bulunmuştur. Bazı geliştirilen hatlar çok iyi verim göstermiştir. Bu hatlardan birkaç tanesi piyasaya sürülmek üzere incelenmiş ve bunlar için tohum arttırma programı yürütülmüştür (RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972).

Diyarbakır'da kuraklığa dayanıklı yeni bir buğday türü olan "Dicle-74" geliştirilmiştir. Üç yıllık denemeler sonucunda elde edilen bu türün, Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği'nde ekilecek ve gelecek yıl çiftçilere tohum olarak dağıtılacaktır. Geçmişte kullanılan Rus "Bezoostia" ve "Meksika-62" türleri, yüksek verim sağlamalarına rağmen bölgeye tam uyum sağlayamamıştır. Uluslararası Buğday Geliştirme Merkezi ile 10 bin çeşit arasından geliştirilen "Dicle-74", mevcut buğday türlerinin iki katı verim sunmuştur. Yüksek Ziraat Mühendisi Ertuğ Fırat, bu türün kuru şartlarda bile yüksek verim sağlayacağını belirtmiştir. Ancak Fırat, bunun gerçekleşmesi için çiftçilerin, toprak işleme, gübreleme ve uygun ekim tekniklerine dikkat etmeleri gerektiğini de vurgulamıştır (RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Diyarbakır, 1972- 1974). Gübreli ya da gübresiz olarak Lerma Rojo yerli çeşitlerin üç katı kadar ürün vermiştir (Humphrey, 1969, s. 67).

Ürdün Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nden Dr. Subhi Qassem ve Ürdün Tarım Bakanlığı'nda Tahıl Bitkileri Şefi olan Dr. Z. Ghosheh, Türkiye'de "Dicle 1" adı altında piyasaya sürülen Cocorit adlı makarnalık buğday çeşidinin tohumlarını talep etmiştir. Bu iki Ürdünlü bilim insanı, Ürdün çiftçileri için bir uygulama programı başlatmak amacıyla 750 kg Dicle 1 tohumu temin etmek istemiştir. Türk Hükümeti tarafından bu talep olumlu karşılanmış ve istenen tohumlar Türkiye'nin hediyesi olarak Ürdün'e

⁸⁸ Septorya Yaprak Lekesi hastalığıdır ve buğdayda % 25-50 arasında ürün kaybına neden olabilmektedir (Buğday yaprak hastalıkları hakkında Ayrıntılı bilgi için bk. Syngenta Türkiye, 2024).

ulaşmıştır. Taşıma masraflarını ise Rockefeller Vakfı üstlenmiştir (RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture).

1970-71 buğday sezonunda Türkiye, yaklaşık 8,6 milyon hektar alanda 13 milyon metrik ton buğday üreterek rekor kırmış ve ortalama verim yaklaşık 1500 kg/ha⁸⁹ olmuştur. Ancak, Meksika buğday çeşitlerinin Türkiye'nin buğday üretim sorunlarını çözdüğünü söylemek yanlış olur. Öncelikle, Meksika çeşitlerinin yetiştirilebildiğı yazlık buğday alanı, toplam buğday alanının küçük bir kısmını oluşturmuştur. Buğdayın doğal yetişme alanı olan Türkiye'nin daha soğuk ve kurak bölgelerinde, buğdayın büyük bir kısmının üretilmesi gerekmektedir. Uzun vadeli hedef, bu bölgelerde ortalama verimi yeterince artırarak kendi kendine yeterliliğı sağlamak ve böylece kıyı bölgelerini daha değerli diğer ürünler için serbest bırakmak olmalıdır (RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972).

Ayrıca, mevcut Meksika çeşitlerinin her birinin, bir veya daha fazla ölümcül kusuru bulunmaktadır. 1967 yılında, on üç Meksika çeşidi Türkiye'ye ithal edilmiştir. Neredeyse hepsi 1967-68 yıllarında iyi performans göstermiştir. Daha sonra 1968-69 yıllarında şerit pası (*Puccinia striiformis*) Meksika çeşitlerine ağır bir şekilde saldırmış ve en kötü etkilenen çeşitler ekim dışı kalmıştır. Bu nedenle, buğday üretimini artırma sorumluluğuyla sürekli yüksek buğday verimini sağlayacak yeni çeşitler ve yeni tarım teknikleri geliştirmek için Meksika'daki CIMMYT merkezinde, Meksika çeşitlerine sarı pasa ve yaprak lekesine direnç kazandırma konusunda yoğun çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Lübnan, Tunus ve Fas'ta bulunan Orta Doğu Bölgesi CIMMYT personeliyle iş birliğı içinde, Türk koşullarına uygun çeşitler yaratma konusunda çalışmalar yürütölmüştür. Buna ek olarak, Türk bilim insanları CIMMYT merkezinde ve diğer yerlerde buğday ıslahı konusunda eğitim almışlardır (RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972).

Ekim tarihleri ve gübreleme tavsiyeleri, benzer ortamlarda oluşturulan deneylere dayandırılmıştır. Ülke genelindeki binlerce uygulama alanından bilgi toplanmıştır. Hükümet, asgari destek fiyatlarını garanti altına almıştır. Bazı zorluklarla karşılaşılmasına rağmen, girdi alımlarını desteklemek için bazı hükümet kredileri

⁸⁹ Hektar başına kilogram.

sağlanmıştır. Hükümet tarafından yönetilen üretim çiftlikleri, tohumları sabit fiyatlarla sağlamıştır (RF- Forced-Paced Campaigns). Devlet, destekleme kapsamına aldığı ürünler için bir fiyat tespit etmiş ve daha sonra ürünün piyasa fiyatının belirlenen bu fiyatın altına düşmemesini garanti etmiştir. Devletin garanti ettiği bu minimum "taban fiyat" uygulaması, çiftçilerin ürünlerini belirli bir asgari fiyattan satabilmelerini sağlamış ve böylece tarımsal gelirlerinde istikrarın korunması hedeflenmiştir (Özdemir, 2011, s. 270; Yeni & Dölekoğlu, 2003, ss. 16- 17).

CIMMYT raporunda, Türkiye'nin modern tarım araştırmalarına yaptığı son yatırımın sevindirici bir sonucu olarak, tahıl depolama terminalleri dışında yaşanan trafik sıkışıklıklarından bahsedilmiştir. Rapora göre, 1976 yılının yazında, depolara giden yollarda buğday yüklü kamyon ve vagonların oluşturduğu sıkışıklık o kadar büyüktür ki, birçok araç boşaltma işlemi için 48 saate kadar beklemek zorunda kalmıştır. Tabii ki bu tıkanıklıklar, 1975'teki rekor kıran üründen bile daha büyük bir hasat için ödenen önemsiz bir bedeldir. O dönem Türkiye'de kişi başına yılda 200 kilogramdan fazla buğday tüketilmekte olup, bu rakam diğer tüm ülkelerden fazladır. Buğday mahsulünün büyüklüğü, ülkenin ulusal ekonomik sağlığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Raporda, hava koşullarının hem 1975'te hem de 1976'da iyi seyrettiği ancak, son on yılda hava iyi olduğundaki dönemlere kıyasla hektar başına verimler her zamankinden daha yüksek olmuş, kötü yıllarda ise verimler eskisi gibi felaket olmamıştır. Genel olarak, son on yılda verimler yıllık % 3,3 oranında artarken, nüfus artışı yıllık % 2,6 olmuştur (Breth, 1977, s. 2).

Projenin sonuçları o kadar etkileyici bulunmuş ki Türk politika yapıcıları arpa, patates, mısır ve ayçiçeği gibi ürünler üzerindeki araştırmaları buğday projesi doğrultusunda yeniden yapılandırmıştır (Breth, 1977, s. 2).

Oysa Tarım Projesi'nde Rockefeller Vakfı'nı yönetici konumunda temsil eden Bill C. Wright Nijerya Tarım Araştırmaları Enstitüsü'nden meslektaş R. Redden'e 1976 yılında yazdığı mektubunda alınan verimle ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

1975 yılı, Türkiye'de buğday üretiminde yeni bir rekor yılı oldu. Resmi rakam, yaklaşık 9,0 milyon hektardan 14,75 milyon ton olarak kaydedildi. Önceki en iyi yıl, 13,5 milyon ton ile 1971'di. Şüphesiz, bu artışın bir kısmı yeni teknolojilerin bir sonucu olarak gerçekleşti, ancak muhtemelen en büyük faktör, bahar aylarında düşen

oldukça iyi yağmurlardı. Ama dedikleri gibi, eğer bu sizin yönetiminiz sırasında olursa, bununla övünebilirsiniz! (RF- Correspondence General, 1976).

Wright'ın 1971 yılında alınan verim ile ilgili proje kapsamında bitki patolojisi uzmanı olarak çalışan J. M. Prescott, CIMMYT bünyesinde çalışan meslektaşı D. R. MacKenzie'ye 7 Aralık 1971 tarihinde yazdığı mektubunda yağmurun ne kadar beklenen ve önemli olduğunu esprili bir şekilde şu sözlerle vurgulamıştır: *Ankara'da nihayet çok ihtiyaç duyulan yağmuru aldık. Yağmur gelmeden önce, çok kuru toprakta ekim yapmak zorunda kaldık ve bu durum oldukça zorluydu. Yağmurun yağması için dua ettik, ki çoğumuz pek dindar değiliz* (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971, September- December).

4.4.6. Rockefeller Vakfı'nın Buğday Araştırma ve Eğitim Projesine Mali Desteği⁹⁰

1982 yılında sona eren Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi ile ilgili Rockefeller Vakfı Yıllık Raporu'nda Vakfın, 1969'dan itibaren 13 yıl boyunca Türkiye'de, dünyadaki en güçlü tahıl araştırma merkezlerinden birini kurmasına yardımcı olduğu vurgulanmıştır. Rapora göre, Vakfın araştırma ekibinin geliştirdiği üretim sistemleri, kuru tarıma ilk kez Yeşil Devrim'i getirerek Türkiye'de art arda dört rekor hasat elde edilmesine vesile olmuş ancak bu üretim artışlarına rağmen, ciddi yetersiz beslenme devam etmiştir (RF, Annual Report, 1982, s. 29).

Proje kapsamında, 1969 yılında Buğday Geliştirme Programı için 43 bin 300 ABD Doları bağış yapılmıştır. Aynı yıl bursiyerlere 14 bin 772 ABD Doları tahsis edilmiştir (RF- Annual Report, 1969, ss. 103- 200).

1970 yılında Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'da bölgesel bir buğday ıslahı programının başlatılması ve geliştirilmesi için 25 bin ABD Doları, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika Müşterek Bölgesel Buğday Programı için 20 bin 695 ABD Doları, Orta Doğu Buğday Geliştirme Programı için 58 bin 310 ABD Doları, personel giderleri için 24 bin 600 ABD Doları ve bursiyerler için 37 bin 629 ABD Doları hibe edilmiştir (RF- Annual Report, 1970, ss. 17- 199).

⁹⁰ Buğday Araştırma ve Eğitim Projesinin planlanan ilk bütçesi için Bk. Ek 4.3.

Rockefeller Vakfı'nın 1971 yılı Yıllık Raporu'nda bir zamanlar gıda sıkıntısı çeken diğer ülkelerin, temel gıda ürünlerinde kendi kendine yeterliliğe ulaşmış ya da ulaşmakta olduğu belirtilmiştir. Raporda; Afganistan, Nepal, İran, Türkiye, Cezayir, Tunus ve Fas'ta buğday üretimini artırmak için iyi organize edilmiş yoğun çabalar gösterildiği ifade edilmiştir. 1971 yılında Orta Doğu Buğday Geliştirme Programı'na 101 bin 937 ABD Doları, proje için malzeme ve ekipman alımına 97 bin 400 ABD Doları, CIMMYT bilim insanları ile Orta Doğu buğday stajyerleri ve uzmanlarının değişimi için 61 bin 300 ABD Doları, CIMMYT'den Dr. Arthur R. Klatt'ın projede buğday ıslahı için görevlendirilmesi için 19 bin 350 ABD Doları ve bursiyerlere ise 48 bin 199 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1971, ss. 14-185).

1972 yılı Rockefeller Vakfı Yıllık Raporu'na göre, vakıf Türkiye merkezli buğday iyileştirme programı kapsamında büyük ölçüde Orta Doğu'daki düşük yağışlı alanlarda kullanılmak üzere soğuğa dayanıklı kış buğdayları ve bu konuyla ilgili uygulamalara odaklanmıştır. Oregon Eyalet Üniversitesi ve CIMMYT de bu çabada Vakıf ile iş birliği yapmıştır. 1972 yılında Buğday Geliştirme Programı'na 65 bin 904 ABD Doları, personel giderlerine 71 bin 600 ABD Doları, proje için malzeme ve ekipman alımına 96 bin 640 ABD Doları ve bursiyerlere 31 bin 684 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1972, ss. 16- 120).

1973 yılı Rockefeller Vakfı Yıllık Raporu'na göre, Türkiye merkezli Buğday Projesi, benzer buğday sorunlarına sahip olan Güneydoğu Avrupa'daki araştırmacılarla iş birliğini arttırmıştır. Raporda, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Hindistan bölgelerinde buğday hastalıklarını izlemek için bir gözetim programı geliştirildiği ifade edilmiştir. 1973 yılında Orta Doğu Buğday Geliştirme Programı'na 86 bin 103 ABD Doları ve bursiyerlere 29 bin 976 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1973, ss. 16- 24).

Rockefeller Vakfı 1974 yılına ait Yıllık Raporu'nda, Vakıf tarafından başlatılan ve Ankara merkezli yürütülen buğday iyileştirme programının, buğday üretimini artırmanın yanı sıra, buğdayın binlerce yıl önce ortaya çıktığı bölgedeki tarımsal araştırma kapasitesini de güçlendirdiği vurgulanmış ve proje için 340 bin ABD Doları genel bir hibenin ayrıldığı belirtilmiştir. 1974 yılında Orta Doğu Buğday Geliştirme

Programı'na 73 bin 119 ABD Doları ve bursiyerlere 32 bin 710 ABD Doları hibe edilmiştir (RF- Annual Report, 1974, ss. 45- 172).

1975 yılı Yıllık Raporu'na göre, Ankara Üniversitesi'nden 1964 yılında Bitki Bilimi alanında lisans derecesi alan bir kişi, Vakfın desteğiyle çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde sürdürmek üzere Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından atanmıştır (RF- Annual Report, 1975, s. 90). Ancak raporda destek hibesinin ne kadar olduğuna dair veri bulunmamaktadır.

1976 yılında Buğday Araştırma ve Eğitim Programı'na 124 bin 995 ABD Doları tutarında genel harcamalara yönelik bir hibe verilmiştir. Ayrıca, Türkiye Kalkınma Vakfı'na (Ankara) “Tarım Politikalarına Yansımaları ile Türkiye’de Buğday Tarımının Durumu ve Analizi” başlıklı çalışma için 9.037 ABD Doları ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne Türkiye'de tarım ekonomisinin bir bibliyografyasının hazırlanması için 2 bin ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1976, ss. 19- 22).

1977 yılına ait Yıllık Rapor'da, o yıla kadar ulusal verimlerde tüm zamanların rekorlarına ulaşılmış, kanıtlanmış ulusal araştırma kapasitesi oluşturulmuş ve çiftçi odaklı yayım organizasyonları başarılı bir şekilde hayata geçirilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu başarılar doğrultusunda, CIMMYT ve Oregon Eyalet Üniversitesi ile ortaklaşa yürütülen çabalar neticesinde, RF'nin doğrudan katılımı planlandığı gibi azaltılmıştır. Rapora göre, artık, CIMMYT ve OSU'da eğitim almış Türk bilim insanları ve teknisyenler, Türkiye'yi buğday üretiminde kendine yeterli hale getirme görevini üstlenmiş ve bu alandaki çalışmaları sürdüren ziyaretçi bilim insanlarının yerini almışlardır. 1977 yılında Orta Doğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı'na 23 bin 103 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1977, ss. 53- 55).

1978 yılına ait Yıllık Rapor'da program aşamalı olarak sona erdirilmekte olduğu ifade edilmiştir. 1978 yılında Orta Doğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı'na 23 bin 620 ABD Doları hibe edilmiş, bursiyerlere ise 1978 bütçesinde herhangi bir hibe ayrılmamıştır (RF- Annual Report, 1978, s. 34).

1979 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne Tarım Bakanlığı için tarım yönetimi üzerine bir dizi seminer düzenlemesi için 25 bin ABD Doları, Türkiye Kalkınma Vakfı'na

(Ankara) Tarım Bakanlığı ile iş birliği içerisinde Türkiye’de tarımsal üretim ve beslenme ihtiyacı ile ilgili bir proje için 22 bin 500 ABD Doları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne tarımsal üretimin fiyat değişikliklerine tepkisi üzerine bir araştırma için 9 bin 555 ABD Doları, Buğday Araştırma ve Eğitim Programı'na 34 bin 880 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1979, ss. 60- 64) Bursiyerlere ayrılan hibeye ise Raporda yer verilmemiştir.

1980 yılında Buğday Araştırma ve Eğitim Programı'na 36 bin 500 ABD Doları hibe ayrılmış, bitki patalojisi ve ıslah üzerine çalışmalar yürüten üç kişinin vakıf desteği ile ABD'ye eğitim için gideceği raporda belirtilmiştir (RF- Annual Report, 1980, ss. 52-99). Ancak bu kişilere verilen hibeye dair bir veri paylaşılmamıştır.

1981 yılında Türkiye Kalkınma Vakfı'na (Ankara) ulusal gıda arzı ve tüketimini incelemesi için 35 bin ABD Doları ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırma Enstitüsü'ne Türk tarım politikaları üzerine devam eden araştırmada kullanılmak üzere 34 bin 500 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1981, s. 58).

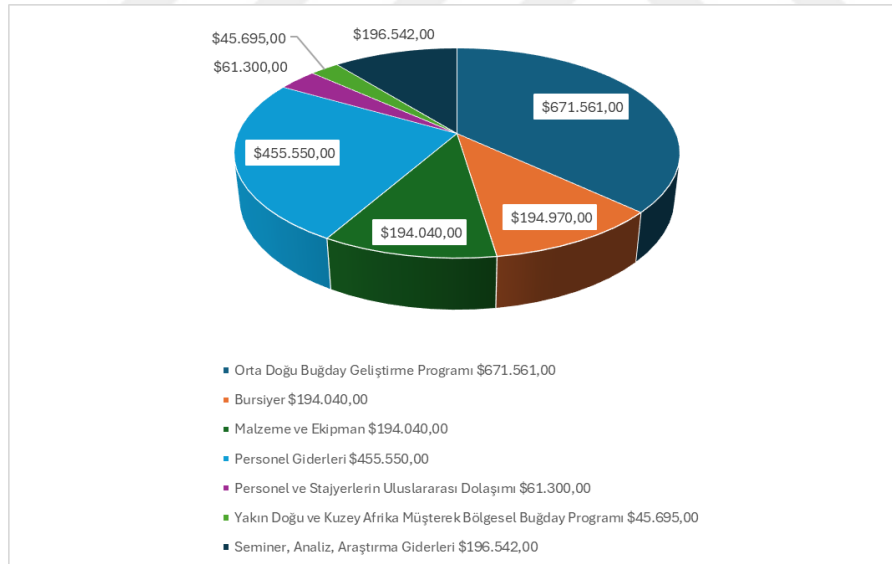
1982 yılına ait Yıllık Rapor'da, 1981 yılında başlatılan ulusal gıda arzı ve tüketimini incelenmesi projesine desteğin devam ettirilmesine karar verildiği görülmektedir. Raporda hibeyi devam ettirme kararının gerekçesi olarak, Ankara merkezli özel bir Türk kuruluşu olan Türkiye Kalkınma Vakfı'nın, ülke çapında gıda talebi ve tüketimi analizini gerçekleştirmek üzere gıda ve tarım politikasını incelemesinin Türkiye'nin beş yıllık planının hazırlanması için temel bilgiler sağlayacağına olan inanç gösterilmiştir. Raporda, böyle bir uygulamalı politika araştırma projesinin özel bir vakıf tarafından yürütülmesi önemli bir kurumsal yenilik olarak değerlendirilmiştir. Rapora göre, proje, Türk Devlet Planlama Teşkilatı ve Tarım Bakanlığı'nın tam desteğini almış ve Hacettepe Üniversitesi Beslenme Enstitüsü, Ankara Üniversitesi Kamu Politikası Bölümü ve Türkiye İstatistik Kurumu'nun kadrolarından öğretim üyeleri projeye dâhil edilmiştir. Raporda, bu politika araştırması boyutunun önceki araştırma faaliyetine eklenmesinin, Türkiye'nin Yeşil Devrimi'nin faydalarının daha yaygın bir şekilde dağıtılmasını sağlamaya yardımcı olacağı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda projenin tamamlanması için 33.050 ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1982, ss. 29- 30).

1983 yılında Türkiye Kalkınma Vakfı'na (Ankara) ulusal gıda üretimi ve tüketimini incelemesini tamamlamak üzere 21 bin ABD Doları bağış yapılmıştır (RF- Annual Report, 1982, s. 14).

1988 yılında Texas Seminerine katılım için bir kişiye 4 bin 900 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- Annual Report, 1988, s. 46).

Genel olarak, bu veriler, tarım ve eğitim alanlarında stratejik ve sürdürülebilir hedeflere yönelik dikkatli bir bağış stratejisinin izlendiğini göstermektedir. Türkiye'deki buğday gelişimine odaklanmanın yanı sıra, insan kaynaklarının geliştirilmesi, malzeme ve ekipman yatırımları, personel giderleri ve çeşitli iş birlikleri gibi farklı alanlara yapılan yatırımlar, bütüncül bir kalkınma yaklaşımının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Rockefeller Vakfı 1969-1988 yılları arasındaki Yıllık Raporları'ndaki verilere göre hazırlanan pasta grafiği Şekil 4.1'de sunulmuştur.

Şekil 4.1. Rockefeller Vakfı'nın Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'ne Yaptığı 1969-1988 Yılları Arasındaki Mali Yatırımlar

Kaynak: Rockefeller Vakfı 1969-1988 yılları arasındaki Yıllık Raporlar.

Şubat 1982'de, projenin ABD ve Türk katılımcıları ile sponsorları⁹¹, son on iki yılın kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak üzere Ankara'da toplanmıştır. Gözden geçirenler birçok eksikliği kabul etmelerine rağmen, Türk Buğday Projesi çok başarılı olarak değerlendirilmiştir. En güçlü kanıt olarak, Türkiye'nin buğday üretiminin

⁹¹ Katılımcı listesi için bk. Ek 4.4.

1960'larda yıllık 10 milyon tondan yaklaşık 16 milyona yükselmesi gösterilmiştir. Ayrıca, projenin Türk araştırma topluluğunda disiplinler arası çalışmayı teşvik ederek olumlu bir örnek oluşturduğu ve diğer ulusal ürün programlarına ilham verdiği vurgulanmıştır (Zajicek, 2019, s. 11).

Vakfın 1988 yılının ardından tarım alanında doğrudan bir desteğine rastlanmamıştır. Ancak Vakfın fonladığı CIMMYT ile Türkiye'nin ilişkileri hâlihazırda günümüze kadar devam ettiği görülmüştür. 2023 yılı itibarıyla, Uluslararası Kış Buğdayı Geliştirme Programı (IWWIP) araştırmalarından türetilen 135 iyileştirilmiş buğday çeşidi 11 ülkede piyasaya sürülmüş ve 3 milyon hektar alanda yetiştirilmiştir. CIMMYT-Türkiye programı, toprak kaynaklı patojenler üzerine yapılan çalışmalara ve bu zararlıların kontrolüne uzun süredir katkı sağlamaktadır. CGIAR ve Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü (TAGEM)'nin güçlü desteği, Türkiye'de Uluslararası Toprak Kaynaklı Patojenler Araştırma ve Geliştirme Merkezi'nin (ISBPRDC) kurulmasına yardımcı olmuştur. ISBPRDC, Orta ve Batı Asya ile Kuzey Afrika (CWANA) bölgesinde türünün ilk örneğidir (CIMMYT Türkiye Ofisi, 2024).

4.4.7. Siyasetin Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi üzerindeki Etkisi

1970'li yıllar hem Türk iç politikasında hem de Türk-Amerikan ilişkilerinde çalkantı ve istikrarsızlık dönemidir. Bir örnekte, projenin eş direktörü Bill Wright, ülkede geçirdiği beş yıl içinde sekiz tarım bakanı ile uğraşmak zorunda kaldığından şikâyet ederek şu sözleri sarf etmiştir: “*Birini işe yarar hale getirecek kadar eğittiğiniz anda, gidiyor ve yerine buğdayı muzdan ayıramayan biri geliyor gibi görünüyor*” (Adalet, 2017, ss. 5- 6).

Bahsi geçen bu siyasi istikrarsızlık süreci projenin gidişatını da etkilemiştir. 1971 yılının Mart ayında, hükümet askeri darbe ile istifaya zorlanmış ve sonraki birkaç yıl boyunca bir dizi teknokrat hükümet iş başına geçmiştir. Ekim 1973'te yapılan seçimlerin ardından, 1980 yılına kadar sürecektir olan nispeten kısa ömürlü seçilmiş hükümetler dönemi başlamıştır. Bakanların görev süreleri ise hükümetlerden daha kısa sürmüştür (Tansey, 1984, s. 19). Bu ulusal olaylar, tarım araştırma ve geliştirme alanındakiler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur, çünkü değişen hükümetler ve

bakanlarla birlikte birçok idari değişiklik gerçekleşmiştir (Tansey, 1984, s. 19). Tablo 4.6’da 1969-1983 yılları arasında görev alan Tarım Bakanları sunulmuştur.

Tablo 4.6. Türkiye Tarım Bakanları (1969-1983)

Bakan	Görev Başlangıç	Görev Bitiş
Bahri Dağdaş	28 Ekim 1965	10 Ağustos 1969
Ali Mesut EREZ	12 Ağustos 1969	3 Kasım 1969
İlhami ERTEM	4 Kasım 1969	26 Mart 1971
Orhan DİKMEN	27 Mart 1971	22 Mayıs 1972
İlyas KARAÖZ	23 Mayıs 1972	14 Nisan 1973
Ahmet Nusret TUNA	15 Nisan 1973	25 Ocak 1974
Korkut ÖZAL	26 Ocak 1974	16 Kasım 1974
Reşat AKTAN	17 Kasım 1974	31 Mart 1975
Korkut ÖZAL	1 Nisan 1975	21 Haziran 1977
Fikret GÜNDOĞAN	22 Haziran 1977	21 Temmuz 1977
Fehim ADAK	22 Temmuz 1977	5 Ocak 1978
Mehmet YÜCELER	6 Ocak 1978	11 Kasım 1979
Cemal KÜLAHLI	12 Kasım 1979	12 Eylül 1980
Sabahattin ÖZBEK	21 Eylül 1980	13 Aralık 1983

Kaynak: Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024.

Bill C. Wright’ın CIMMYT’den meslektaşı Dortohy’e Eylül 1971’de gerçekleştirilecek olan CIMMYT’nin açılışına ve bu vesileyle düzenlenecek sempozyumlara katılacak kişileri bildirmek için yazdığı 1 Şubat 1971 tarihli mektubunda Türkiye’de yaşanan gelişmelere şu şekilde değinmiştir:

Türk Hükümeti adına toplantıya katılması gereken temsilci kesinlikle Tarım Bakanı olmalıdır. Çünkü çoğu ülkede olduğu gibi, herhangi bir tarım programını başarısız kılacak kişi odur. Açılış törenine ve iki sempozyuma katılımının, Bakan’ın geliştirmekte olan ülkelerdeki buğday üretiminin potansiyeli hakkında farkındalığını artıracığına inanıyorum ki bu da programımıza büyük fayda sağlayacaktır. Ne yazık ki, şu anda durumu karmaşıklaştıran bir iki husus bulunmaktadır: Birincisi, mevcut Türk Hükümeti oldukça değişken ve şu anki Bakan’ın Eylül ayında görevde olmama ihtimali var. Bununla birlikte, Tarım Bakanı, kim olursa olsun gelmesi mantıklı olan o olacaktır. Bu sadece, CIMMYT’in daveti en uygun zamanda göndermesi gerektiği anlamına geliyor. İkinci küçük husus, mevcut Bakan’ın İngilizce konuşamaması; ancak, bu toplantılara katılacak başka İngilizce bilen Türkler de olacağı için bu konuda pek bir sorun yaşamayacaktır (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971 January- April).

CIMMYT yetkilisi Haldore Hanson'un USAID yetkili Joseph Toner'in 25- 26 Şubat 1974 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ile ilgili aldığı notlarda yeni bir Tarım Bakanı'nın atandığını ancak Bakan'ın CIMMYT mısır projesini tartışmaya henüz hazır olmadığını belirtmiştir. Hanson'a göre yeni hükümetin eylemleri, kısmen iki koalisyon partisi arasındaki çatışma, kısmen de hantal yönetim nedeniyle zaten yavaşlayacaktır. Hanson, yeni Maliye Bakanının ise teknik yardım için herhangi bir krediyi kabul etmediğini ancak Toner'in, hükümetin birkaç hafta veya ay içinde mısır projesini desteklemek için USAID'den bir kredi talep edeceğinden hala umutlu olduğunu ifade etmiştir (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971 January- March).

Charles K. Mann Rockefeller Vakfı Sosyal Bilimler departmanı Müdür Yardımcısı Dr. Ralph K. Davidson'a 21 Kasım 1974 tarihinde yazdığı bir mektubunda 37. hükümetin istifasının ardından partiler üstü olarak kurulan hükümet ile ilgili bilgiler vermiştir. Mektubunda bazı kabine atamalarının dikkat çektiğini ifade etmiş ve bu dikkat çekici atamalardan ilkinin atandığı gün RF personeliyle gerçekleştirdiği kış buğdayı analizini tartışan, CIMMYT buğday anketini gerçekleştirmiş olan Prof. Dr. Reşat Aktan'ın Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı olarak atanması olduğunu bildirmiştir. Prof. Aktan'ın buğday üretimini artırma konusundaki ihtiyaçların ve fırsatların farkında olduğunu da vurgulamıştır. Mann'ın ilginç olarak nitelendirdiği diğer bir atama ise Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı olarak İsmail Hakkı Aydınoglu'nun atanmasıdır. Mektupta, Türk işçilerinin Almanya'daki durumu konusundaki birkaç USAID Ekonomik Personel Raporu'na önemli katkılarda bulunan Aydoğan'ın bu bakanlık altındaki Topraksu Genel Müdürlüğü'nün büyük bir kuru tarım buğday projesi yürüttüğü ve Bakanlığın, kırsal kalkınma çabalarının odak noktası olduğu belirtilmiştir. Gümrük ve Tekel Bakanı olarak Baran Tuncer'in atanması da Mann'ın dikkatini celp etmiştir. Mann, Ankara Üniversitesi'nde görev yapan Dr. Tuncer'in Türkiye'nin önde gelen nüfus ekonomistlerinden biri olduğunu ve İstanbul Nüfus Konferansı'nın düzenlenmesinde önemli rol oynadığını vurgulamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan ve 1963-1964 yıllarında Rockefeller bursiyeri olan Prof. Dr. Haluk Cillov'un Ticaret Bakanlığı görevine getirilmesi de ilgi çekici atamalar listesinde yerini almıştır. Mektupta Prof. Cillov'un yakın zamanda düzenlenen İstanbul Nüfus Konferansı'nda başkanlık yaptığı ve bakanlığı altında Tarım Bankası ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) bulunduğu

belirtilmiştir. Mann, mektubunda geçici hükümetin büyük ölçüde teknokrat ve parti dışı bir yapıya sahip olması nedeniyle, büyük politika değişikliklerinin gerçekleşmesini beklemediğini ancak, bu hükümetin hem buğday hem de nüfus sorunlarının üst düzeyde dikkat çekeceğine dair bazı umutlar taşıdığını ifade etmiştir (RF- Wheat Research Center: Staff, Charles K. Mann, 1974).

Bu mektupta bahsi geçen CIMMYT buğday anketi kapsamında Ankara Üniversitesi tarım ekonomisti Reşat Aktan, 1973 yılında, CIMMYT için 1250 çiftçiye kapsayan bir saha araştırması gerçekleştirmiştir. Bu çalışma kapsamında, çiftçilere ekim, hasat, gübreleme ve sulama gibi geliştirilen teknolojilerin benimsenmesi ile toprak mülkiyeti durumu, çiftliklerin büyüklüğü ve parçalanması hakkında sorular sorulmuştur. Aktan, 1974 yılında kısa bir süre Tarım Bakanı olarak görev yaptıktan sonra Ankara Üniversitesi'ndeki görevine dönmüş ve toprak reformu üzerine araştırmalar yapmaya devam etmiştir. Bu mektup, Türk aydınları, politika yapımcıları ve Rockefeller Vakfı gibi Amerikan kurumları arasındaki yakın ilişkileri daha da gözler önüne sermektedir (Adalet, 2017, s. 6).

27 Kasım 1974 tarihinde Arthur K. Klatt meslektaşı R. G. Anderson'a yazdığı mektubunda, Türkiye'deki siyasetin şu anda istikrarsız olduğunu ve bu durumun tarımsal araştırmalara öncelik verilmesini imkânsız hale getirdiğini vurgulamıştır. Geçici hükümetin güvenoyu alamaması durumunda, yeni seçimler yapılana kadar hizmet vereceklerini veya bir hükümet krizinin daha yaşanacağını belirten Klatt, bu belirsizlik nedeniyle, gerekli avantajların (maaş, yevmiye, ulaşım vb.) sağlanmasının zorlaştığını ve projede görev alan ABD'de eğitime gönderilen yetkin personelin maaşlarının yetersizliği nedeniyle özel sektöre yöneldiğini belirtmiştir. Klatt, bu şartlar altında programların genişletilmesinin veya devam ettirilmesinin zor olduğunu ifade etmiştir (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1974, August-December). Klatt mektubunda ayrıca dünya genelinde gıda arzındaki mevcut kıtlığa dikkat çekmiş ve gıda üretimini artırmaya yönelik çabaların önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda, hükümetin istikrarsız olduğu bir ülkede uğraşmak yerine, gıda sorunlarıyla daha aktif ilgilenen bir ülkede daha üretken olabileceğini düşündüğünü belirtmiştir (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1974, August- December).

Siyasi istikrarsızlık projeye verilen önemin değişkenliği, görevden almaların yanı sıra projede görev alan Türk personele verilen imkânlarla da yansımıştır. Klatt'ın da belirttiği gibi ABD'de eğitim alıp gelen yetkin proje personelinin maaşlarının yetersizliği, onları daha iyi maaş ve koşullar arayışıyla özel sektörde ya da yurtdışında iş aramaya yöneltmiştir (Zajicek, 2019, s. 8).

Tarım Projesi yöneticisi Bill C. Wright meslektaş R. G. Anderson'a yazdığı 5 Kasım 1975 tarihli mektubunda ise hükümette yaşanan personel değişiklikleri ve bu değişikliklerin yarattığı belirsizlikler hakkında bilgi vermiştir. Wright mektubunda, Bakanlık seviyesinden başlayarak tüm hiyerarşide yeni atamaların yapıldığını, bazı önemli pozisyonların ise hala boş olduğunu belirtmiştir. Diyarbakır ve Adana'daki enstitü müdürlerinin yenilendiğini, İzmir'de Turhan Atay'ın görevden alınacağını ve Ankara'da Ahmet Demirliçakmak'ın dahi ciddi sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca, yeni bir Araştırma Genel Müdürlüğü kurulması kararı alınmış olmasına rağmen bu kararın henüz uygulanmadığını ve bu müdürlüğün bakanlık genelinde mi yoksa sadece Tarım Genel Müdürlüğü bünyesinde mi olacağının belirsiz olduğunu dile getirmiştir (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1975, July-December).

4.4.8. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Dışındaki İş Birlikleri

Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'nin devam ettiği süreçte buğdayın yanı sıra mısır, tane baklagiller, patates, ayçiçeği ve diğer ürünler üzerine ulusal programlar başlatılmıştır. Bazı projelerin geliştirilmesinde çeşitli uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapılmıştır (RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1977, January-March).

Yürütülen Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi kapsamında Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü ile de iletişime geçilmiş ve tohumluk denemeleri yapılmıştır (RF- International Rice Research Institute 1972).

Tarım Bakanı Bahri Dağdaş Meclis'te yaptığı konuşmasında bu iş birliklerini şu sözlerle bildirmiştir:

Pirinç ve patates konusunda Rokfeller Foundation ile temas halindeyiz. Bu kuruluşun, buğday tohumundan önce çeltik ve patates üzerine çalışmaları olduğu bilinmektedir. Önümüzdeki ekim yılı için 150-200 ton civarında deneme çeltiği ithal edilmesi öngörülmektedir. En önemlisi ise Rokfeller Foundation'ın Tarsus ve Erzurum'da şubeler açarak bu sonbaharda araştırmalara başlayacak olmasıdır (TBMM, 1968, s. 506.)

Daha sonra 13 Eylül 1997 tarihli Resmî Gazete’de 97/9883 sayılı karar ile *"Uluslararası Çeltik Araştırma Enstitüsünün (IRRI) Uluslararası Yasal Kişiliğinin Tanınması Anlaşması"na katılım, Bakanlar Kurulu'nca 26/8/1997 tarihinde kararlaştırılmıştır*” (Resmî Gazete, 1997, s. 1).

Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi esnasında başlayan temaslar ve patates tohumlarının denenmesinin ardından (RF- International Potato Center, 1977-1978), Türk Hükümeti ile merkezi Peru'daki Uluslararası Patates Merkezi arasında 2 Haziran 1976 tarihinde Ankara'da imzalanan, "Patates Islahı İçin Araştırma ve Eğitim Konularında Teknik ve Bilimsel İş Birliği Anlaşması"nın onaylanması, Bakanlar Kurulunca 12/7/1976 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1976).

Yürütülen Buğday Araştırma Projesi’nin bir uzantısı niteliğinde olan ve Türk Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) arasında yürütülen "Durum Buğdayı Kalite Laboratuvarının Kurulması ve Personelinin Eğitimi" konulu Proje Belgesi'nin onaylanması Bakanlar Kurulunca 23/9/1982 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1982).

Rockefeller Vakfı desteği ile Türkiye’de yürütülen Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi’nin devamı niteliğinde Türk Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı arasında 22 Kasım 1983 tarihinde imzalanan "Türkiye’de Buğday Islahı" proje belgesi Bakanlar Kurulunca 26/12/1983 tarihinde onaylanmıştır (BCA, 1983).

30 Nisan 1986 tarihinde Türk Hükümeti ile Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi (CIMMYT) arasında imzalanan Kışlık Buğday Araştırmasına Uluslararası Bir Yaklaşım başlıklı proje anlaşması onaylanmış ve böylece Buğday Araştırma Projesinin devamlılığı sağlanmıştır (BCA, 1986).

4.4.9. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi Sonuçları Gerçekte Başarılı Mıydı?

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger Dünya Gıda Konferansı'nın açılışında yaptığı konuşmada “bir nesil önce birçok çiftçi kendi kendine yeterliydi; bugün yakıt, gübre, sermaye ve teknoloji ekonomik hayatta kalmaları için esastır. Bir nesil önce birçok ülke kendi kendine yeterliydi. Bugün birkaç gıda ihracatçısı, milyonlarca insan için yaşam ve ölüm arasındaki farkı sağlamaktadır” sözleriyle Yeşil Devrim'in getirilerini savunmuştur (NY Times, 1974, s. 12).

Kissinger'ın esas kabul ettiği, Rockefeller Vakfı'nın, Yeşil Devrim olarak adlandırılan tarım alanındaki çabalarının sonuçlarıdır, oysa bu durum çok önemli tartışmalara yol açmıştır. İlk olarak, bazı eleştirmenler, yeni teknolojilerin çevreye zarar verdiğini ve doğal kaynakların tüketilmesi nedeniyle sürdürülebilir olmayacağını iddia etmişlerdir. Eleştirmenlere göre, Yeşil Devrim genetik çeşitliliğin azalmasına, gübre ve petrokimyasalların tükenmesine, sulamadan kaynaklanan toprak tuzlanmasına ve monokültür tarımın neden olduğu zararlı böcek patlamalarına dair tehlikelere yol açmıştır. İkinci olarak, eleştirmenler, yeni uygulamaların Hindistan gibi birçok ülkede mevcut eşitsizlikleri daha da kötüleştirdiğini veya ülkede mevcut çiftçi nüfusunun sadece sınırlı bir kısmına ulaştığını savunmuşlardır (Perkins, 1990, s. 6).

Eleştirmenlerin vurguladığı gibi 1950'li yıllarda başlayan tarımda makineleşme proje kapsamında daha da artmıştır. Ayrıca, makineleşme, kaliteli tohumluk adı altında genetik çeşitliliği yok eden hibrit tohumlukların kullanımı, gübre kullanımı, yabancı otlarla mücadelede kullanılan zirai ilaçların kullanımı çiftçiye bir paket halinde sunularak teşvik edilmiş ve yaygınlaşmıştır⁹². Öyle ki, 1976 yılında, 1971 yılına kıyasla yaklaşık % 140 daha fazla gübre kullanılmıştır. Aynı dönemde yabancı ot ilacı kullanımı yaklaşık % 150 artmıştır. Yeni çeşitlerin ve traktörler, biçerdöverler ve basit pulluklar gibi modern ekipmanların kullanımı da önemli ölçüde artmıştır (RF-International Maize and Wheat Improvement Center, 1977 April- December).

CIMMYT, proje kapsamında Türk buğday ıslah araştırmalarında kullanılmak üzere büyük miktarlarda genetik materyal sağlamıştır (International Maize and Wheat

⁹² Çiftçileri geliştirilmiş toprak işleme yöntemleri konusunda bilinçlendirmek için kullanılan bir yayım posterini için Bk. Ek 4.5.

Improvement Center, 1976, June- December). Örneğin, Dr. Basri Devecioğlu 1971'de Meksika'dan Türkiye'ye döndüğünde yanında yaklaşık iki milyon potansiyel buğday çeşidi getirmiştir. Karşılığında, Türk projesi de CIMMYT'ye genetik materyal sağlamıştır. Bu genetik materyal değişimi Meksika ve Türkiye arasında uzun yıllar devam etmiştir (International Maize and Wheat Improvement Center, 1976, June- December).

4 Aralık 1974 tarihinde Program Sorumlusu Michael J. Lindstrom⁹³, Diyarbakır Bölge Zirai Araştırma Enstitüsü'nden Hüseyin Şener'e yazdığı mektupta Diyarbakır bölgesindeki ot sorunu hakkında Dr. Hepworth ile konuştuğunu aktarmıştır. Lindstrom, Dr. Hepworth'un çok yıllık otlar üzerinde oldukça etkili görünen bir herbisit sipariş ettiğini ve bu kimyasalın adının glifosat⁹⁴ olduğunu yazmıştır. Ancak, glifosatın Türkiye'de kullanım için henüz kaydedilmemiş olduğunu bildirmiştir. Eğer kimyasal zamanında gelirse, Diyarbakır'da kullanabileceklerini eklemiştir. Dr. Hepworth'un bahsettiği diğer olası kimyasalların Amitrole ve Paraquat olduğunu ve her ikisinin de Türkiye'de kayıtlı olmasına rağmen çok pahalı ve bulunmasının zor olduğunu ifade etmiştir (RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Diyarbakır, 1972- 1974). Diyarbakır için sipariş edilen glifosat, 1970 yılında kimyager John Franz tarafından Monsanto Şirketi çatısı altında çalışırken keşfedilmiştir (National Inventors Hall of Fame, 2024). Türkiye'de kayıtlı olmadığı halde sipariş edilen glifosat 1974'te Roundup ismi ile ticarileştirilmesinin ardından kullanımı artarak herbisit pazarına hâkim olmuştur (Duke, 2018, s. 1027). Monsanto Şirketi'nin yöneticisi ve finans komitesi üyesi ise James S. Rockefeller⁹⁵ dir (The New York Times, 1966, s. 37).

⁹³ Oregon Eyalet Üniversitesi toprak bilimcisi, projede Floyd Bolton'un yerine geçen kişidir (Ayrıntılı bilgi için bk. Breth, 1977, s. 14).

⁹⁴ Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Kanser Araştırma Ajansı (IARC) tarafından yapılan değerlendirmelere göre, glifosat, malathion ve diazinon gibi tarım kimyasalları, insanlarda kanser gelişme riski ile ilişkilendirilmiştir ve bu nedenle Grup 2A kategorisine alınmıştır (International Agency for Research on Cancer [IARC], 2015). Ayrıca, glifosata maruz kalan çocuklarda ciddi genetik ve biyokimyasal değişikliklerin meydana geldiği görülmüştür. Glifosatın genotoksosite potansiyeli hem hayvan çalışmalarında hem de insan hücrelerinde belirgin şekilde ortaya konmuştur (Yılmaz Sariatın & Çoban, 2017, s. 5). Monsanto Şirketi 2018 yılında Bayer tarafından satın alınmıştır (Encyclopaedia Britannica, 2024). Daha sonra, Bayer şirketi, Roundup adlı yabancı ot öldürücüsünün kansere neden olduğu iddiaları ile gündeme gelmiş ve konu mahkemeye taşınmıştır. Missouri eyaletinde görev yapan bir hâkim Bayer'in Roundup adlı yabancı ot öldürücüsünün kanserlerine neden olduğunu iddia eden üç kişiyi haklı bulmuş ve bu üç kişi nihai olarak 611 milyon ABD Doları tazminat kazanmıştır (Reuters, 2024).

⁹⁵ New York'taki First National City Bank'ın başkanı olan James Stillman Rockefeller ayrıca National Cash Register Company, Pan American World Airways, Northern Pacific Railway

Yeni teknolojiler program kapsamında eşit olmayan bir şekilde dağıtılmıştır. Gübre ve sertifikalı tohumların bir paket halinde alınması için gereken kredi Ziraat Bankası tarafından sağlanmıştır. Ancak banka bu kredi için küçük çiftçilerin genellikle sahip olmadığı arazi tapusunu teminat olarak talep etmiştir. Marshall Planı'nın mekanik devriminde olduğu gibi, orta ve büyük ölçekli çiftlikler, küçük toprak sahibi çiftçilere kıyasla ucuz kredi, sulama, gübre ve yeni tarım teknikleri hakkında bilgi edinme konusunda daha avantajlı olmuştur. Türkiye'de Yeşil Devrim teknolojilerinin dağıtımı, özellikle batı kıyılarında ticari yetiştiricilere ve yüksek verimlilik seviyelerine ayrıcalık tanıyarak gerçekleşmiştir (Adalet, 2022, s. 987).

Ziraat Mühendisleri Odası'nın Yabancı Menşeli Buğday Tohumluklarının Durumu başlıklı rapora göre buğday ekim alanı 1950 yılında 4.477.191 hektar iken bu miktar 1968 yılında 8,25 milyon hektara çıkmıştır. Buğday ekim alanında son 18 yılda meydana gelen bu artış, marjinal alanların geniş şekilde ekime alınmasıyla olmuştur. Bu bakımdan buğday arazisinin daha fazla arttırılma imkânı kalmamıştır. Bunun tersine, buğday ekimine elverişli olmayan marjinal sahalardaki bir kısım arazinin yakın bir zamanda verim gücünü kaybederek elden çıkması da mümkün olduğundan, buğday ekiliş sahasının azalma ihtimali de ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 1950 yılında 3.881.920 ton olan buğday üretimi, 1968 yılında 9,52 milyon ton'a yükselmiştir. Bu üretim artışının bir kısmı ekiliş sahasının artması ile meydana gelirken; bir kısmı ise geniş ölçüde kullanılan kimyevi gübrenin ve diğer tedbir ve etkenlerin sonucu olmuştur (Ziraat Mühendisleri Odası, 1970, ss. 6- 7).

Altay ve Turhal'ın (2013) yaptıkları bir araştırmada Türkiye'de buğday veriminin büyük ölçüde iklimin etkisinde olduğu görülmüştür. Tablo 4.7'de görüldüğü üzere iyi hava koşullarında modern teknikler, geleneksel yöntemlere kıyasla verimi iki katına çıkarırken, kötü hava koşullarında da verim artışı sağlanmakla birlikte, iyi hava koşullarında elde edilen fark kadar belirgin bir artış görülmemektedir (Altay & Turhal, 2013, s. 9).

Company, Kimberly-Clark Corporation ve Cranston Print Works Company'nin yönetim kurulu üyesidir. New York doğumlu ve Yale Üniversitesi mezunu olan Rockefeller, New York Ticaret Odası'nın başkan yardımcısı, Memorial Center for Cancer and Allied Diseases'in yöneticisi ve American Museum of Natural History'nin mütevelli heyeti üyesidir (The New York Times, 29 Temmuz 1966, s. 37, Saxon, 2004, s. 13).

Tablo 4.7. Değişik Hava Koşullarında Geleneksel Yöntemlerle ve Modern Teknolojiyle Elde Edilen Verim (Ton/Ha) ve Bu İklim Koşullarının Oluş Sıklığı

Hava Durumu	Geleneksel Yöntemle Verim (ton/ha)	Modern Yöntemle Verim (ton/ha)	Koşul Sıklığı (%)	Koşul Oranı
Çok İyi	1.25	3.00	13	1/8
İyi	1.10	2.40	23	2/8
Orta	1.00	2.00	27	2/8
Kötü	0.90	1.50	27	2/8
Çok Kötü	0.74	1.25	10	2/8

Kaynak: Altay & Turhal (2013, s. 8).

1960'lı yıllarda Meksika'dan yarı bodur buğday yoluyla Türkiye'ye getirilen "Yeşil Devrim"in çıktıkları olan modern buğday çeşitleri, Türkiye'de tarımın modernleşmesi, girdilerin ve modern çeşitlerin yoğun kullanımı tahıl üretiminde önemli artışlar sağlamıştır. Ancak bu nedenle yerel buğday çeşitlerinin ve toprak ırklarının üretimi ya azalmış ya da tamamen terk edilmiştir (Muminjanov & Karagöz, 2018, s. 34). Oysa genetik yapısı değiştirilmemiş doğal tohumlar olan ATA tohumları tarımın ötesinde ulusal güvenlik ve bağımsızlık için kritiktir. Yerel tohumların korunması ve çoğaltılması, tarımın geleceği ve ekolojik denge için hayati bir stratejidir ve ülkeler, yerel tohumlarını koruyarak güçlü ve bağımsızdırlar (Saraçoğlu, 2022, s. 130).

Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi'ne dâhil olan araştırmacıların gözünden projeye bakıldığında onlar projenin büyük başarı gösterdiğini ifade etmişlerdir. Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi kapsamında Amerika'da üç yıl kalan Dr. Ertuğ Fırat, Buğday Projesi'nin, Türkiye'de uygulanan en iyi ve en sağlam projelerden biri olduğunu ve proje kapsamında çok değerli uzmanlar yetiştiğini ifade etmiştir (Fırat, 2017, s. 28).

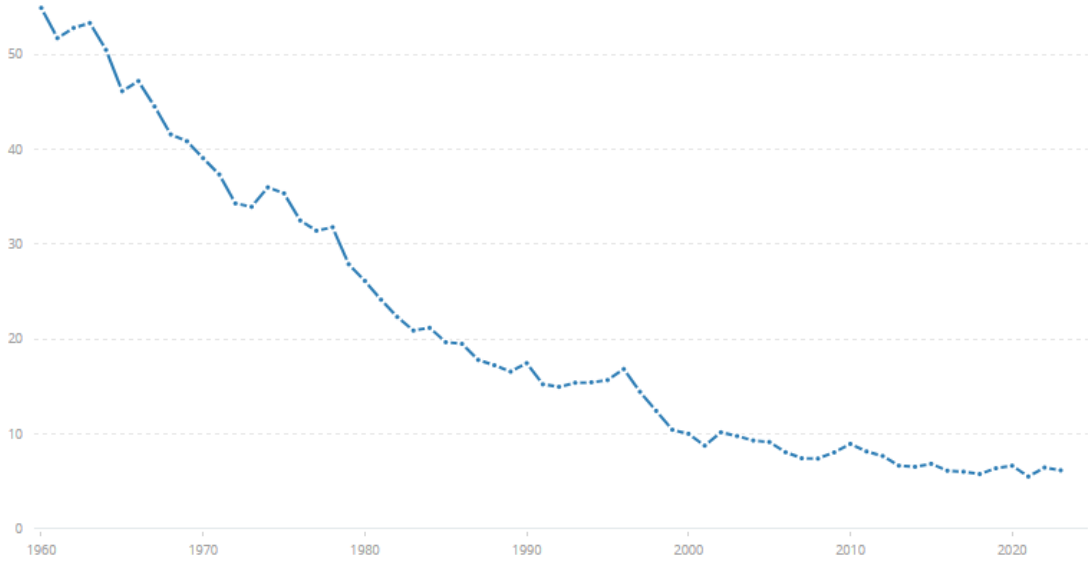
Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi içerisinde yer alan Prof. Dr. Fahri Altay kendisiyle yapılan bir röportajında şu sözlerle projenin başarılı olduğunu ifade etmiştir:

Buğday Projesi'nin sonucunda, başarıları bakmak lazım. Agronomi grubu buğday nasıl yetiştirilir diye çok detaylı araştırmalar yaptı. Bu grup demonstrasyonlarla Orta Anadolu'da en ücra noktalara kadar denemeler götürdü. Sadece çeşitte değil, metotta da çok başarılı çalışmalar yapıldı. İkincisi genetik ıslahta hastalıklara dayanıklılık kavramı o zamanlarda çıktı. Kaliteciler de ıslah programlarında yer aldılar. Agronomisti, patoloğu, kalitecisi aynı programda yer alınca ekip tamamlanıyordu.

Tabii ki daha sonra yayımcılar da ekleniyordu... 1,5 milyon dekara ekilip ortalama verim 90 kg'dan 200 kg'a çıkınca Türkiye 1980'li yıllarda 16-17 milyon ton buğday üretir duruma geldi. Türkiye 4,5 milyon ton buğday ihraç etmeye başladı (Altay, 2017, s. 28).

Prof. Altay'ın ihracatta gösterdiği başarı maalesef uzun vadeli olmamıştır. Dünya buğday ihracatında önde gelen ülkeler arasında Rusya, Avrupa Birliği (AB), Avustralya, Kanada ve ABD yer almaktadır. 2022/23 pazarlama yılı itibarıyla, Rusya dünya buğday ihracatında % 21'lik pay ile ilk sırada yer almaktadır. AB % 16 ile ikinci, Avustralya %15 ile üçüncü, Kanada ise % 12 ile dördüncü sırada bulunmaktadır. Dünya buğday ithalatında ise Çin, Türkiye, Mısır ve Endonezya en büyük ithalatçı ülkeler arasında yer almaktadır. Ayrıca Cezayir, Filipinler, Fas, Bangladeş ve Brezilya da 2022/23 pazarlama yılında dünya buğday ithalatında ilk on içerisinde yer almaktadır (Polat, 2023, ss. 5- 6). Bu rakamlardan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'nin buğday ithalatında yüksek paya sahip olması ve dışa bağımlılığı, yerli tarım üretiminde kendi kendine yeterliliğe ulaşamadığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'de tarımsal üretimi artırmak amacıyla yürütülen projelerin, örneğin Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de yürüttüğü projenin, beklenen amaca ulaşamamış olabileceğine işaret etmektedir. Proje, CIMMYT raporlarında da çok başarılı olarak gösterilmesine rağmen, 1980'lerin başlarında Türkiye'deki kentsel nüfus oranı %44'e ulaşmış (Dünya Bankası Kentsel nüfus-% toplam nüfus-, 2024) ve projenin sona erdiği 1982 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %22,4 ile üçte birin altına düşmüştür. Bu düşüş düzenli olarak devam etmiş ve 2000 yılından bu yana genel olarak %10'un altında kalmıştır ve bu oranlar Şekil 4.2'de sunulmuştur (Dünya Bankası. Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer-% GSYİH-, 2024).

Şekil 4.2. Yıllara Göre Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık, Katma Değer (Gsyih'nin %'si)- Türkiye

Kaynak: Dünya Bankası. Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (% GSYİH) - Türkiye, 2024.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın hazırladığı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Genel Tarım Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*'na göre 1963-1975 yılları arasında tarımdan elde edilen Gayri Safi Millî Hâsıla sabit fiyatlarla yılda sadece % 2,7 oranında bir büyüme göstermiştir. Bu artış, ancak Türkiye nüfusundaki artış hızına denk gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, kişi başına tarımsal üretim 1963'te neyse, 1975'te de aynı seviyede kalmıştır. Bu sonuçlar, tarımın refahı artırma konusunda beklenen güce kavuşturulamadığını göstermektedir (Karacahisarlı vd., 1977, s. 5).

Rockefeller Vakfı projeleri Latin Amerika'ya, Orta Doğu'ya yayıldıkça, Amerikalı bilim insanları yerel çiftçileri "yetersiz" ve "eksik" olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu bilim insanları, kendi bilimsel müdahalelerinin bu bölgelerde önemli ilerlemeler sağlayabileceği konusuna da iyimser yaklaşmışlardır. Modern/geleneksel, verimli/verimsiz ve gelişmiş/gelişmemiş gibi keskin ikilikler yaratan bu bilim insanları, Amerikan güvenlik çıkarlarını ve kapitalist tarımı sağlamlaştırma çabalarında "uzun Yeşil Devrim"i desteklemişlerdir (Eddens, 2024, s. 90). Bu tezin birinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılan Thornburg Raporu'nda ya da Barker Raporu'nda da Türk tarımı ilkel ve geri kalmış olarak nitelendirilmiş ve Marshall Yardımı, CIMMYT ve Rockefeller Vakfı iş birliği ile Türk tarımı modernize edilerek

geliştirilmeye deyim yerindeyse kurtarılmaya (!) çalışılmıştır. Bu yaklaşım sadece Türkiye’de değil birçok gelişmekte olan olarak nitelendirilen ülkede de sergilenmiştir. Örneğin, benzer şekilde 1960'larda Filipinler'deki Uluslararası Pirinç Araştırma Enstitüsü'nde görev yapan Amerikalı yetkililer, tarımsal kalkınma hakkındaki görüşlerini Filipinli çiftçilere aktarmak için bir eğitim filmi hazırlamışlardır. Bu filmde, modern uluslararası araştırma enstitüsü ile geleneksel Filipin pirinç tarımı karşılaştırılmış ve geleneksel tarım “ilkel, verimsiz ve insan enerjisinin israfı” olarak tanımlanmış ve bölgenin tarımının modernleşmesi adına bilimsel müdahaleler teşvik edilmiştir (Eddens, 2024, s. 90).

Türkiye'de tarımsal modernizasyonun hız kazanması, buğday üretimini artırmak ve gıda güvenliğini sağlamak adına önemli adımlar olarak değerlendirilse de bu süreçlerin getirdiği olumsuz etkiler de göz ardı edilmemelidir. Özellikle küçük ölçekli çiftçiler, büyük ölçekli tarım işletmeleriyle rekabet etmekte zorlanmış, sunulan kredi ve destek imkânlarından eşit ölçüde yararlanamamıştır. Bu durum, onların geleneksel tarım yöntemlerini terk ederek tarımdan uzaklaşmalarına ve göçlere yol açmıştır. Modern tarım tekniklerinin yaygınlaşması, yoğun kimyasal gübre ve pestisit kullanımını teşvik etmiş, bu da toprak kirliliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi ciddi çevresel sorunlara neden olmuştur. Ayrıca, ithal tohum ve tarım girdilerine olan bağımlılık, yerel tohum çeşitliliğine tehdit oluşturmuştur. Çiftçilerin maliyetlerini artırarak ekonomik kırılganlıklarını derinleştirmiştir. Bu nedenle, tarımsal kalkınma stratejileri oluşturulurken sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi, yerel bilgi ve deneyimlerin korunması, küçük ölçekli çiftçilerin desteklenmesi ve çevresel etkilerin azaltılması için kapsamlı ve bütüncül politikalar geliştirilmelidir. Aksi takdirde, kısa vadede sağlanan verimlilik artışları, uzun vadede toprağın verimsizleşmesine, çiftçilerin ekonomik olarak zor duruma düşmesine ve ekosistemlerin zarar görmesine yol açabilecek geri dönülmez sonuçlar doğurabilmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ROCKEFELLER VAKFI’NIN EĞİTİM-KÜLTÜR ALANINDAKİ FAALİYET ve YATIRIMLARI

Soğuk Savaş dönemi, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik ve stratejik rekabetin dünya genelinde farklı alanlarda yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu dönemde, bu tezin birinci bölümünde açıklandığı üzere, Sovyet etkisine karşı ABD yalnızca askeri ve ekonomik alanda değil, aynı zamanda eğitim ve kültürel alanlarda da etkisini artırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki eğitim sistemine yaptığı yatırımlar ve gerçekleştirdiği faaliyetler, ABD'nin eğitim politikalarının da bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır.

Rockefeller Vakfı, 20. yüzyılın ortalarında Türkiye'deki eğitim sistemine çeşitli alanlarda destek sağlamıştır. Vakfın destekleri, kitap bağışlarından öğretmen eğitimi programlarına, akademik burslardan üniversitelerin altyapı projelerine kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Ayrıca, Rockefeller Vakfı, Türkiye'deki üniversitelerde akademik çalışmaların geliştirilmesi için de önemli katkılarda bulunmuştur. Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi gibi önde gelen üniversitelere verilen hibelerle, Amerikan edebiyatı ve kültürü üzerine çalışmalar desteklenmiştir. Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki eğitim yatırımları, sadece maddi yardımlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kültürel ve entelektüel bir etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Bu yatırımlar, Türkiye'nin eğitim sisteminin modernleşmesine katkıda bulunurken, aynı zamanda Amerikan kültürünün ve eğitim yöntemlerinin tanıtılmasına ve Amerika'nın

kültürel hegemonyasına da hizmet etmiştir. Bu dönemde yapılan yatırımlar, günümüz eğitim politikalarının şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Tezin bu bölümünde, Soğuk Savaş dönemi boyunca Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki eğitim sistemine yaptığı yatırımların yanı sıra Vakfın Türkiye'deki eğitim alanında gerçekleştirdiği faaliyetler ile yaptığı yatırımlarının uzun vadeli etkileri ve Türkiye'nin eğitim sisteminde yarattığı dönüşümler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.1. Eğitimin Arka Plandaki Gücü

1958-1959 yılları arasında Columbia Üniversitesi'nde değişim öğrencisi olarak bir yıl geçiren eski KGB Generali Oleg Kalugin, bu tür programların Sovyet komünist sisteminin düşünsel temellerini baltalamadaki önemine şu şekilde dikkat çekmiştir:

Burslar vasıtası ile yapılan öğrenci değişimleri Sovyetler Birliği'nde bir Truva atıydı. Sovyet sisteminin erozyonunda muazzam bir rol oynadılar. Tamamen içine kapalı olan bir toplumu açtılar. Dünyayı daha açığözlerle gören genç insanları büyük ölçüde etkilediler ve yıllar geçtikçe daha fazla insanı enfekte etmeye devam ettiler (Atkinson, 2010, s. 3).

2006 yılında yaptığı bir konuşmada Dış İşleri Bakanı Condoleezza Rice ise eğitimin gücünü şu ifadelerle ortaya koymuştur:

Bugün yurtdışında eğitim alan her Amerikalı ulusumuzun bir elçisi olarak savunucusu olduğumuz demokrasi ve özgürlük ilkeleri ve insanlarımızın gerçek doğasını temsil eden bir bireydir. Benzer bir şekilde, üniversitelerimizde eğitim alan her birey de Amerikan demokrasisini zenginleştirmek ve yurtdışında sürdürdüğümüz özgürlük davasını güçlendirmek için bir fırsattır. Yurttaşlarımız, yabancı öğrencilerin sınıflarımıza getirdikleri farklı perspektifleri tanır ve Temeşvar'da (Timişoara) büyümenin ne kadar zor olduğunu ve birçok Amerikalının asla orada büyümek gibi zorlukları deneyimlemeyeceğini anlarlar. Bu çocuklar kıtalar ötesi evlerine Amerika'da unutamayacakları anılar ve arkadaşlar bırakarak dönerler. Amerika'nın bu yeni yüzyıldaki misyonu, daha fazla yabancı öğrenciyi ülkemize kabul etmek ve daha fazla yurttaşımızı eğitim için yurtdışına göndermek olmalıdır. Bunu başarmak için, hükümetimiz ve üniversitelerimiz eğitim değişimi için yeni düşünce ve yeni eyleme dayanan yeni bir ortaklık kurmalıdır (Rice, 2006).

1931’de araştırma için Meksika’ya davet edilen Fransız bakteriyolog Charles Nicolle Meksika-ABD ilişkisini yorumlarken ABD’nin gençler üzerinde eğitim yoluyla oluşturduğu kültürel hegemonyasını açık bir şekilde gözler önüne sermiştir:

Dünya üzerinde [Fransa’nın] etkimiz ağırlıklı olarak edebiyat, sanat ve soyut bilimlerde. Kültürel etki açısından tek bir rakibimiz var: Amerika Birleşik Devletleri’dir. Bu rakip en tehlikeli türdendir. Çünkü birçok genç Meksikalı için çağdaş yaşama bizimkinden daha iyi uyum sağlamış bir uygarlığı temsil etmektedir. Hiç şüphe yok ki Meksika gençliği bu medeniyette her şeyden önce ihtişamı, ekonomik gücü ve zenginliği görmektedir. Öte yandan, Amerikalıların suç ortağı olmadıkça hiçbir Meksikalı, bu heybetli komşunun elinin, parasının ve entrikalarının ülkelerinin bağımsızlığına yönelik oluşturduğu tehlikeyi görmezden gelemeyiz. Meksika’da Amerikalılara hayranlık duyulur, korkulur ve onlardan nefret edilir (Birn, 2006, s. 259).

1930’lu yılların başında Section Française de l’Internationale Ouvrière (SFIO) üyesi olan, daha sonra Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (OEEC) Genel Sekreteri ve Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı olarak görev yapan Robert Marjolin, 1986 yılında, otobiyografisinde Rockefeller Vakfı tarafından verilen bir bursla 1932-1933 yıllarında Yale Üniversitesi’nde geçirdiği bir yılın önemini şöyle ifade etmiştir:

Amerika’da kalışımın üzerimdeki etkisi hakkında ne söylenebilir? Her şeyden önce bir kurtuluştu. Neredeyse iki yıldan önce, Paris’te bir borsa simsarı yanında sıradan bir çalışan olarak dar bir çerçevede kilitliydim ve hiçbir perspektifim yoktu. Birdenbire büyük saygı duyduğum ve beni bir eşit olarak kabul eden profesörlerin hüküm sürdüğü bir ortama atıldım. Her gün yeni bir şeyler öğreniyordum. Sürekli olarak zenginleşiyor gibiydim... Amerika ile temasa geçtiğimde, başlangıçta, belli bir çekingenlik hissettim... Ancak bu çekingenlik kısa sürede kayboldu... Sadece Amerika hakkında değil, genel olarak dünya hakkında da düşüncelerim bu kalış sırasında şekillendi... Henüz tutarlı olmasalar da ortak bir noktaları vardı: Amerika’ya derin bir hayranlık. Bu hayranlık hayatım boyunca benimle birlikte oldu ve bugün hâlâ içimde var. Bu, düşüncemin en samimi bileşenlerinden biridir ve eminim ki asla kaybolmayacak (Tournès & Scott-Smith, 2018, s.1).

George Orwell’ın da dediği gibi, *Güç, insan zihinlerini parçalara ayırmak ve onları kendi seçtiğiniz yeni şekillerde yeniden bir araya getirmektir*⁹⁶.

⁹⁶ “Power is in tearing human minds to pieces and putting them together again in new shapes of your own choosing” (Ayrıntılı bilgi için bk. Orwell, 2017, s. 229).

5.2. Soğuk Savaş Döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin Eğitim Politikaları

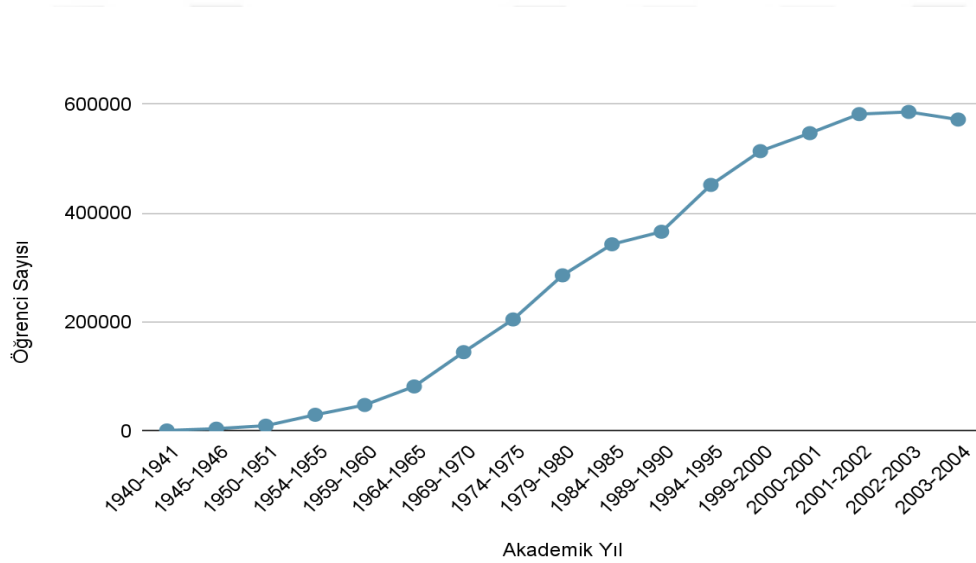
1945 yılının Eylül ayında, Arkansas'ın genç senatörü J. William Fulbright, savaş sonrası fazla mülklerin satışından elde edilen gelirlerin, "eğitim, kültür ve bilim alanlarında öğrenci değişimi yoluyla uluslararası dostluğu teşvik etmek" amacıyla kullanılmasını öneren bir yasa tasarısı sunmuştur. Bunun üzerine, 1 Ağustos 1946'da ABD Başkanı Harry S. Truman, Fulbright Yasası'nı 584 Sayılı Kanun olarak imzalamıştır. Amerikan üniversiteleri, seçilen yabancı öğrencilere burslar, asistanlıklar ve misafir öğretim üyeliği pozisyonları vermeye davet edilmiştir. Bu sırada, Carnegie Kuruluşu ve Rockefeller Vakfı, programın başlaması için ilk altı ay boyunca iş birliği yapan ajansların maliyetlerini karşılamayı kabul etmiştir. Bu girişim, özel Amerikan üniversiteleri, kurumları ve ajansları ile ABD hükümeti arasında halen devam eden iş birliği finansmanının temelini atmıştır (ABD Dışişleri Bakanlığı, 2024). İki yıl sonra, 1948'de kabul edilen ABD Bilgi ve Eğitim Değişimi Yasası (Information and Educational Exchange Act, Smith-Mundt Yasası olarak da bilinir), Fulbright programının kapsamını genişletmiştir. 1961 yılında çıkarılan Fulbright-Hays Yasası ise öğrenci ve öğretim üyesi değişim programları için ek federal fon kaynakları sağlamıştır (Terzian & Osborne, 2006, s. 288).

Amerika, daha önce diğer uluslara kendini sistematik olarak tanıtmada konusunda kısa görüşlü davranmıştır. 1948 yılına gelindiğinde, Birleşik Devletler, dünya genelinde insanların kalbini ve aklını kazanmak için Sovyetler Birliği ile büyük ve acı bir propaganda savaşına girmiştir. Smith-Mundt Yasası ile federal hükümete- özellikle Dışişleri Bakanlığına- kendi ajansları ve özel kuruluşlar aracılığıyla yurtdışında Amerika Birleşik Devletleri, halkı ve politikaları hakkında bilgi yayma yetkisi verilmiştir. Basın, yayınlar, radyo, sinema filmleri ve diğer bilgi medyaları ile yurtdışındaki bilgi merkezleri ve öğretmenler aracılığıyla yayılmanın gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda, 1953 yılında kurulan ABD Bilgi Ajansı (USIA), uzun yıllar ABD'nin bilgi diplomasisinin merkezi olmuş ve II. Dünya Savaşı sonrasında Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen birçok uluslararası propaganda işlevi bu ajansa devredilmiştir (Palmer & Carter, 2006, s. 7).

İlk yayını, Alman halkı arasında Nazi propagandasına karşı koymak amacıyla 24 Şubat 1942'de Almanca olarak gerçekleştiren Voice of America (VOA), ABD hükümetinin

propaganda aracı olarak kullandığı bir radyo yayın ağı olup, Amerika Birleşik Devletleri Bilgi Ajansı'nın (USIA) bir birimidir (Voice of America, Encyclopedia Britannica, 2024). Smith-Mundt Yasası, bu propaganda araçları yoluyla ABD ile ilgili olumlu ve doğru bilgilerin yayılmasını teşvik ederken, hükümet propagandalarının Amerikalılara yayılmasını da kısıtlamıştır (Palmer & Carter, 2006, s. 9). Smith-Mundt Yasası ve yürütülen propagandalar meyvelerini kısa sürede vermiştir. Şekil 5.1'de gösterildiği gibi 1940-41 yıllarında uluslararası öğrenci hareketliliği çok sınırlıyken yasa sonrasında büyük bir ivme ile ciddi bir artış gerçekleşmiştir.

Şekil 5.1. 1940-2003 Yılları Arasında Amerikan Üniversitelerindeki Uluslararası Öğrencilerin Sayısı.

Kaynak: Terzian & Osborne (2006, s. 290)

5.3. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu⁹⁷

Her ne kadar Milletler Cemiyeti, entelektüel iş birliği için belirli bir teknik organın oluşturulmasını öngörmemiş olsa da Cemiyet 1922'de Uluslararası Entelektüel İş Birliği Komitesi'ni (ICIC) kurmuştur. Bu komite, politik bir organ olarak işlev görmüştür. Cemiyetin entelektüel alandaki tüm faaliyetlerini kapsayan Entelektüel İş Birliği Örgütü (ICO), 1922'den 1946'ya kadar Uluslararası Entelektüel İş Birliği Enstitüsü'nün (IIIC) desteğiyle aktif olarak çalışmıştır. 1931'den itibaren Enstitü, fizik ve kimya gibi uluslararası bilimsel birliklerle iş birliği anlaşması yapmaya

⁹⁷ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

odaklanmıştır. 1937'de imzalanan anlaşma ile Birlikler Konseyi, ICO'nun bilimsel konularda danışma organı olmuştur. Enstitü, 1937-1939 yılları arasında belirli temaları incelemek üzere bilim insanlarını bir araya getiren toplantılar düzenlemiş ve bu çalışmaları yayımlamıştır. Ayrıca, bilimsel çalışmaların geniş kitlelere yayılması için uluslararası bir belge ve yayım merkezi kurulmasını önermiştir. Ancak, bu proje Rockefeller Vakfı'nın mali desteğine rağmen, savaş nedeniyle hayata geçirilememiştir (Renoliet, 2006, ss. 35- 36). Savaş sonrası Atlantik'in her iki yakasında, hükümet dışı projeler ve eğitim için uluslararası bir örgütün kurulması önerilmiştir. 16 Mart 1944'te, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, savaş sonrası eğitim ve kültür alanında yeniden yapılanma için ABD'nin desteğini vurgulamıştır. Londra'daki konferansta, Amerikalı heyet, Müttefik Eğitim Bakanları Konferansı'nın (CAME) Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültürel Yeniden Yapılanma Örgütü'ne dönüştürülmesini önermiştir. 25 Nisan-26 Haziran 1945 tarihleri arasında düzenlenen San Francisco Konferansı'nda, uluslararası bir entelektüel iş birliği örgütü kurulması kararlaştırılmıştır. Daha sonra, Birleşmiş Milletler Eğitim ve Kültür Örgütü'nün Kurulması için Birleşmiş Milletler Konferansı, 1-16 Kasım 1945 tarihlerinde Londra'da düzenlenmiştir. 5 Kasım'da, konferans UNESCO adını ve örgütün amaçlarına 'bilim' kelimesinin eklenmesini kabul etmiştir. 16 Kasım 1945 öğleden sonra ise, 37 delegasyonun başkanları UNESCO'nun Anayasası'nı imzalamıştır (Archibald, 2006, 36-40).

Türkiye Cumhuriyeti, UNESCO'nun 20 kurucu üyesi arasında yer almaktadır. UNESCO Kurucu Yasası (Anayasa), dönemin Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel tarafından 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye, 1971 yılından bu yana UNESCO nezdinde Daimî Temsilci bulundurmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, UNESCO, 2024).

UNESCO, CIA raporlarında ABD'nin yürüttüğü Soğuk Savaş propagandalarının açık bir aracı olarak görülmektedir. Verna (2015), işgal ve işgal sonrası yıllarda başlatılan Haitice'nin eğitimde kullanılması gibi faaliyetlerin II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda genişletilmesine olanak sağlayan UNESCO pilot projesi için “başlıca idari organı UNESCO olsa da, uluslararası kuruluşun, fonlar ve bilgi için proje özelinde Rockefeller Vakfı'na olan bağı, tutulan kayıtlar, iş deneyimi, mesleki eğitim veya profesyonel ağlar şeklinde Marbial Vadisi'nde gerçekleşen faaliyetlerde ABD'ye önemli bir rol sağlamıştır (s. 294).

Johnson (2011), II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerine rağmen, uluslararası iletişimler ve bu iletişimlerin küresel güçler tarafından kontrol edilmesi açısından bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Savaşın ardından, 50'den fazla ülkede 360 radyo vericisi, dünya genelinde dakikada 2 binden fazla kelimeyi 40'ın üzerinde dilde yayınlamaya başlamıştır. Johnson'a göre, UNESCO Anayasası ilan edilirken, ABD beş yıldır Çin'de savunma inşa ederek Uzak Doğu'yu film, telekomünikasyon, basılı medya ve yayın ağına entegre etmiştir. Bu ağ, Çin'in siyasi ve sosyal yapısının kalıcı bir parçası haline gelmiştir. Savaş sonrası dönemde "iletişim" ve "halklar arasında iletişim" barışın bir ön koşulu olarak kabul edilerek, propaganda üzerine kurulu küresel düzenin devamını meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Propagandanın olumsuz çağrışımlarını ortadan kaldırmak amacıyla bu terim, farklı bir dil ile değiştirilmeye çalışılmış ve bu süreç, UNESCO gibi kuruluşların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (ss. 342- 343).

II. Dünya Savaşı'nın ardından, bilim insanları ve bilimsel araştırmalar, dış politikada ve ulusal güvenlik stratejilerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde atom bombalarının geliştirilmesi ve kullanılması, yalnızca savaşın seyrini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bilim ve teknolojinin dış politikadaki önemini vurgulamıştır. Savaş sonrası dönemde, bilim insanlarının siyasi yapıya entegrasyonu gerçekleşmiştir. Öncelikle, ulusal güvenliğe katkı sağlamak amacıyla yeni ve kalıcı kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar, uluslararası bilimi değerlendirmek veya yönlendirmek üzere tasarlanmıştır. CIA'nın Bilimsel İstihbarat Ofisi, Dışışleri Bakanlığı Bilim Danışmanı Ofisi ve Savunma Bakanlığı'nın Araştırma ve Geliştirme Kurulu gibi kurumlar, bu amaçla kurulmuş örneklerdir. Bu tür kurumlar, bilim insanlarına yeni roller sunmuştur (Doel, 2012, s. 217).

5.4. Merkezi İstihbarat Teşkilatı'nın Eğitim Stratejisi⁹⁸

17 Ekim 1951 tarihinde CIA tarafından hazırlanan “Soğuk Savaş Plan ve Politikaları” başlıklı rapor, Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi'ne, Amerikan Savunma Bakanlığı'na ve Amerikan Dışışleri Bakanlığı'na sunulmuştur. Bu gizli rapora 55 yıl sonra (2006 yılının Aralık ayında) erişim izni verilmiştir. Rapor, farklı alanları Soğuk Savaş için nasıl politika aracı olarak kullanılabileceğini anlatmaktadır. Raporda yer

⁹⁸ Central Intelligence Agency- CIA

alan başlıklardan biri de eğitimidir. Rapora göre, dış politikayı destekleyen tüm eylemler, nihai olarak "düşmanı zayıflatmak ve hedefleri peşinde yol alan ulusu güçlendirmek için halkların zihin durumunu ve içeriğini" etkilemek üzere tasarlandığından, Soğuk Savaş pekâlâ insanoğlunun zihinlerinin savaşı olarak adlandırılabilir. Bu nedenle çalışma ve öğretim yoluyla zihnin veya karakterin disipline edilmesi olarak tanımlanan eğitim, Soğuk Savaş'ın yürütülmesinde temel bir ilke olmuştur. Hem ulusal hem de uluslararası olarak Kremlin Rejimi'nin etkisinin azaltılması ve ulusların birliğini sağlamak için ABD ve diğer özgür uluslar, SSCB ve uydularının bireylerini bu hedefler doğrultusunda eğitmekle birlikte, ABD de bu ek kavramı özgür dünyanın bireyleri arasında yaygınlaştırmakla yükümlü olmuştur. Özgür dünya, açık bir şekilde daha erişilebilir bir sömürü alanı olsa da SSCB ve uydularındaki eğitimin sıkı bir şekilde kontrol edildiği gerçeği bu yöndeki çabaları engellememeli diye düşünülmüştür. Bu doğrultuda Amerika'nın diğer ülkelerde daha iyi anlaşılmasının, öğrenci değişimleri ve bursları ile ABD kurumlarına ve öğrenimine karşı saygı duyulmasının, UNESCO vasıtasıyla ulusal bariyerlerin kaldırılarak eğitime dair fikir ve yöntemlerin mübadelesinin sağlanması, okuma yazma oranlarının artırılması, tüm milletleri ortak bir öğrenme merkezinde bir araya getirilmesi, doğum kontrol önlemleri ile nüfus baskısının azaltılması, öğrenci değişiminin yanı sıra öğretmen değişim programlarının başlatılması gibi faaliyetler önerilmiştir (CIA-RDP80R01731R003500170002-8 17 Ekim 1951).

Bilim dünyası da raporda bir Soğuk Savaş silahı olarak sıralanmıştır. Raporda bilimde ve teknolojiye Amerika'nın lider olması gerektiği, düşmanın bilim ve teknolojiye ilerlemesinin yavaşlatılmasının bu liderlik ihtimalini arttıracak ifade edilmiştir. Bu kapsamda UNESCO vasıtasıyla ulusal bariyerlerin kaldırıldığı ve bilimsel gelişmelerin paylaşıldığı bir bilim camiasının meydana getirilmesi, atom enerjisinin sadece barış için kullanılacağı hususunun garanti edilmesinin sağlanması, uluslararası bilim örgütlerinin oluşumunun desteklenmesi önerilmektedir. (CIA-RDP80R01731R003500170002-8 17 Ekim 1951).

Görüldüğü gibi bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin prestij değeri, dış politikanın önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu durum, özellikle 1957'de Sovyetler Birliği'nin Sputnik uydusunu uzaya fırlatmasıyla daha da belirginleşmiştir. Sputnik'in fırlatılması,

ABD'de bilim ve teknolojinin stratejik önemine dair farkındalığı arttırmış ve bu alandaki rekabeti yoğunlaştırmıştır (Doel, 2012, s. 217).

CIA raporunda belirtilen hedeflerle doğru orantılı bir şekilde raporda bahsi geçen her alanda Amerika Birleşik Devletleri çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'ye 1950-1960 yılları arasında gelen 44 yabancı uzmanın 41'nin ABD'den gelmesi şaşırtıcı değildir. Eğitim alanında gelen uzmanların her biri alanında raporlar yayınlamışlardır. Gelen uzmanlar ve raporları Tablo 5.1'de sunulmuştur (Marım & Sam, 2018, ss. 13-27).

Tablo 5.1, 1950'li yıllarda ABD'den gelen eğitim uzmanlarının Türkiye'de yürüttükleri çalışmaları ve bu çalışmalara dair inceleme alanlarını özetlemektedir. Bu uzmanlar, Türkiye'nin eğitim sistemi üzerinde çeşitli düzeylerde ve alanlarda araştırma yapmışlardır. Halk eğitimi, ortaöğretim, kırsal alanlardaki ilkokullar, rehberlik ve danışmanlık hizmetleri, okul organizasyonu, öğretmen eğitimi ve mesleki eğitim gibi konular üzerinde detaylı gözlemler yapmış ve iyileştirme önerileri sunmuşlardır. Bu incelemeler, Türkiye'nin eğitim politikalarını ve uygulamalarını önemli düzeyde şekillendirmiştir.

Tablo 5.1. Amerika Birleşik Devletleri'nden Gelen Uzmanlar ve İnceleme Alanları

Uzman Adı	Rol/Katkı	Dönem/Zaman
Watson Dickerman	Türkiye'de halk eğitimi üzerine çalışmalar yürütmüş, planlama ve desteklemenin önemini vurgulamıştır.	1950'ler
John J. Rufi	Ortaöğretim üzerine odaklanmış, gözlemlerini ve iyileştirmeler için önerilerini sunmuştur.	1950'lerin başı
Kate Vixon Wofford	Kırsal alanlardaki ilkokulları incelemiş, yerel ihtiyaçları daha iyi karşılayacak müfredat değişiklikleri önermiştir.	1950'lerin başı
Lester Beals	Okullarda rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin ihtiyacını vurgulayarak eğitimsel sonuçların iyileştirilmesi yönünde önerilerde bulunmuştur.	1950'lerin başı
Ellsworth Tompkins	Orta ve lise düzeyindeki okulların organizasyon, idare ve teftiş yönlerini incelemiştir.	1950'lerin başı
Roben J. Maaske	Öğretmen eğitimi programlarını analiz etmiş, standartların ve koordinasyonun geliştirilmesini savunmuştur.	1950'lerin başı

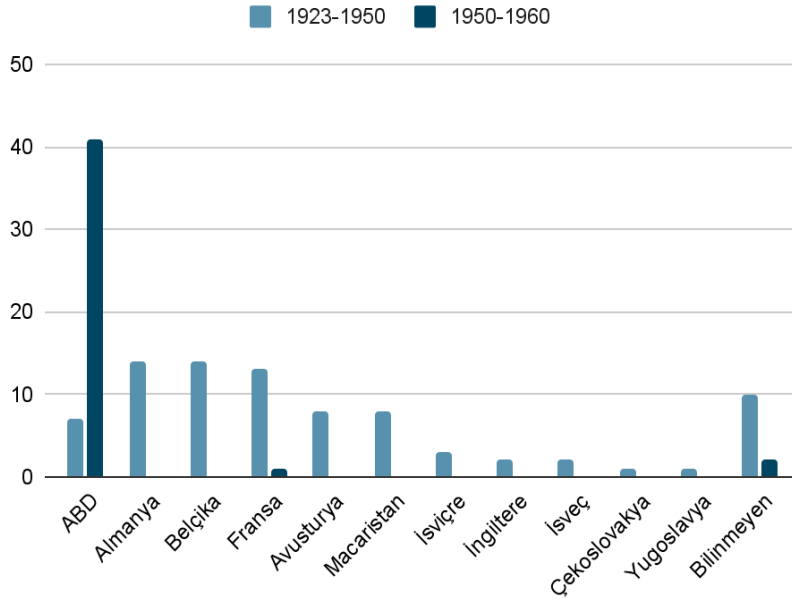
M. Costat	Meslek okullarını incelemiş, pratik ve teorik eğitim arasındaki uyumun güçlendirilmesi için önerilerde bulunmuştur.	1950'lerin ortası
Elizabeth S.Gorvine	Türkiye'deki kız teknik öğretimi hakkında geniş bilgiler vermiş ve kız sanat ortaokulları, kız enstitüleri, akşam programları, köy programları ve kız teknik öğretmen okuluna dair müşahade ve önerilerini dile getirmiştir.	1950'lerin ortası

Kaynak: Marım & Sam, 2018, ss. 13-27.

5.5. Türk Eğitiminde Rockefeller Vakfı'nın İzleri

18. yüzyıldan itibaren başta askerî alanlar olmak üzere Osmanlı Devleti'ne farklı ülkelerden çok farklı çalışma alanlarında çok sayıda yabancı uzman davet edilmiştir. Her alanda yapılan devrim niteliğindeki değişimler eğitim alanında da gerçekleşmiştir. Yabancı uzmanlardan alınan destek süreci Türk Eğitim Sistemi'nin büyük bir değişim sürecine girdiği Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmiş ve çok sayıda yabancı uzman Türkiye'ye davet edilmiştir (Şahin, 1998, s. 12). Şekil 5.2'de gösterildiği gibi 1950'li yıllara kadar farklı ülkelerden uzmanlar Türkiye'ye davet edilirken, 1950 sonrasında II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinden toparlanmaya çalışan Avrupa'dan açılan boşluk aynı dönemde Soğuk Savaş politikaları ile bölge üzerinde etkin olmak isteyen ABD tarafından doldurulmuştur. Bu durum Şekil 5.2'de net bir şekilde görülmektedir. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'ye davet edilen 44 yabancı uzmanın 41'i yani gelenlerin % 93,18'i ABD'lidir. ABD'yi sadece bir uzman ile Fransa takip etmektedir (Şahin, 1998: 16, 17).

Şekil 5.2. 1923-1960 döneminde Türkiye'ye Gelen Eğitim Uzmanlarının Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: Şahin (1998, s. 16).

Bu dönemde yalnızca uzmanlar Türkiye'ye gelmekle kalmamış, Türkiye'den de hem öğrenciler hem de üst düzey bürokratlar, eğitim ve inceleme amacıyla Amerika'ya gönderilmiştir. Talim Terbiye Kurulu Başkanı Kadri Yörükoğlu, 1951 yılının Haziran ayında Rockefeller Vakfı'ndan aldığı 3 bin ABD Doları hibe ile Amerika ve Kanada'daki önde gelen eğitim kurumlarını ziyaret etmiştir (RF 805R-Turkey Education-Books, 1951-1953).

John Marshall, Yakın Doğu'ya yaptığı seyahat sonrasında Vakfa genel fonlar kapsamında yapılabilecek olası yardımları üç maddede sıralanmıştır. Bunlar:

1. Naum Rifai'nin Suriye dışındaki öğrenci hareketlerini incelemesini sağlamak için Suriye Üniversitesi'ne olası bir yardım yapılması;
2. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'na (Çapa) yaklaşık 1930'dan bu yana eğitim üzerine İngilizce olarak yayınlanmış kitapların temini ve bu kitapların Öğretmen Okulu'na Chicago Üniversitesi'nin bir hediyesi olarak satın alınması ve gönderilmesi için genel fonlar kapsamında bir yardım düşünülmesi (genel olarak Chicago Eğitim Departmanı ile Türkiye'deki eğitim gelişmeleri arasında bu şekilde ilişkiler kurmanın faydalı olacağı düşünülmüştür);

3. Millî Eğitim Bakanlığı için eğitimle ilgili kitapların temin edilmesi.

Birinci maddeden de anlaşılacağı üzere Vakfın bölgede yürüttüğü çalışmalar Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin, Bağdat'tan Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı görevini yürüten Dr. Abdul Aziz el-Duri'nin, Yakın Doğu çalışmaları ve üniversite yönetimi alanlarında doğrudan bilgi edinmek amacıyla başta Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'yi ziyaret etmesi için 2 bin 700 ABD Doları temin edilmiştir (RF-Annual Reports, 1951, s. 421).

Vakıf, ayrıca, bölgenin daha iyi tanınması için de hibeler vermiştir. Oxford Üniversitesi, St. John's College'de Arapça profesörü olan Prof. H. A. R. Gibb ve Mrs. Gibb, Lübnan, Suriye, Irak, Türkiye ve Mısır'daki mevcut düşünce ve eğilimlerle doğrudan tanışmak amacıyla İslam topraklarını yeniden ziyaret etmek için 2 bin 500 ABD Doları almıştır. Ayrıca, Oxford Üniversitesi'nden İslam çalışmaları okutmanı olan Dr. J. Schacht; Mısır, Suriye, Lübnan, Irak ve Türkiye'yi ziyaret ederek çağdaş Müslüman düşünce ve eğilimlerle doğrudan tanışmak amacıyla 3 bin ABD Doları almıştır. Londra Üniversitesi, Londra Ekonomi ve Siyasal Bilimler Okulu (London School of Economics and Political Science) Antropoloji bölümünden Arthur Paul Stirling ise 1952 yazında Türkiye'deki köylü topluluklarının sosyal yapısını incelemeye devam etmek amacıyla Türkiye'yi ziyaret etmek adına 660 ABD Doları almıştır (RF-Annual Reports, 1952, ss. 293- 302). Vakıf, ayrıca, Paris Üniversitesi İslam Araştırmaları profesörü Dr. Robert Brunschvig ve eşi Bayan Brunschvig'e Türkiye'de İslam ile ilgili doğrudan bilgi edinmek üzere Türkiye'yi ziyaret etmeleri için 5 bin 500 ABD Doları hibe vermiştir (RF-Annual Reports, 1957, s. 232).

John Marshall, Millî Eğitim Bakanlığı'ndan Kadri Yörükoğlu Bey ile görüşmüş ve Yörükoğlu Bey, Öğretmen Okulu'na kitap bağışının son derece önemli olduğunu ve bu kitapların bir setinin Ankara'daki Millî Eğitim Bakanlığı kütüphanesinde bulunmasının da aynı derecede arzu edilir olduğunu ifade etmiştir. Marshall, Yörükoğlu Bey'in, Türk eğitimindeki en önemli isimlerden biri olarak kabul edildiğini, Yörükoğlu'nun hazırladığı "Türkiye'de Demokratik Eğitimin İdealleri" başlıklı broşürün, şu anda gerçekleştirilen reform için öğretmenlerin el kitabı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda 1951 yılının Aralık ayında Rockefeller Vakfı'nın sağladığı 1.000 ABD Doları kadar hibe ile Millî Eğitim

Bakanlığı Kütüphanesi için ABD ve Kanada'dan 159 adet kitap ve eğitim materyali satın alınmasını temin etmiştir (RF- 805R-Turkey Education- Books-1951-1953). Ayrıca, Vakıf, Ankara Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi için İngilizce ve Fransızca edebi eleştiri üzerine bir kitap koleksiyonu için 2 bin 500 ABD Doları hibe etmiştir (RF-Annual Reports, 1951, s. 426).

5.6. Türk Kırsal Eğitim Projesi⁹⁹

Prof. Kate V. Wofford, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1951 yılında Türkiye'ye davet edilmiş ve bu daveti Türkiye'yi Smith-Mundt Act (U.S. Public Law 402) programı kapsamında kabul etmiştir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 1). Prof. Wofford, dört ay boyunca Türkiye'nin, yedi bölgesinde, okulları ziyaret etmiş ve yaptığı anketler, görüşmeler verdiği konferanslarla elde ettiği verilere dayanarak diğer uzmanlar gibi bir rapor hazırlamıştır (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

Wofford'a göre, Türk Eğitim Sistemi merkezi bir sistemle idare edilmektedir. Bakan ve müsteşarlarca yönetilen Ankara'daki Bakanlık, ülkedeki her okulu etkilemektedir. Eğitim politikaları başkentte yapılmakta ve her bir öğretmen kararları öğrenene kadar hiyerarşik yapı içerisinde kararlar iletilmektedir. Sonrasında müfettişlerin desteği ile öğretmen iletilen kararları uygulamak için elinden geleni yapmaktadır. Bu kadar merkezi bir sistemde iyi tanımlanmış bir hiyerarşi sisteminin geliştirilmesi beklenmektedir. Türk kültüründeki bazı önemli noktaları ihlal etmeden bu hiyerarşiyi aşmak çok kolay değildir. Ancak Atatürk'ün eğitim felsefesi ve John Dewey'in katkıları ile Türk eğitim sistemi demokratik ideallere bağlanmıştır. Sistem demokratik bir devlet okulu için hemen hemen her şeye sahiptir ancak neredeyse uygulama hiç yoktur. Bu ihtilaf Türk eğitiminin liderlerince fark edilmiş ve bu süreçteki çabalar bu ihtilafı çözmek için planlanmıştır. Türk Kırsal Eğitim projesi de bu çabalardan biri olmuştur (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. X).

Wofford raporunda, Türkiye'deki mevcut katı merkezîyetçi otoriter sistemin yerine, öğrenci ve öğretmenlerin daha fazla inisiyatif almalarını ve katılımlarını sağlamak için

⁹⁹ Rural Turkish Project.

eğitim sisteminin demokratikleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, köylülerin ihtiyaç ve istekleriyle uyumlu köye özgü eğitim müfredatlarının hazırlanmasının önemine dikkat çekmiştir. Son olarak, öğretmenlerin köylü ile iletişimini güçlü tutacak şekilde yetiştirilmesi ve olanaklarının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

Kate Wofford'un Türk kırsal eğitiminde değişiklik önerdiği hususlar şunlardır:

1. Okul yönetimleri,
2. Öğretmen ve çocuklarla çalışma teknikleri,
3. Öğretmen yetiştirme enstitüleri ile ilkokullardaki müfredat içerikleri.

Bu değişikliklerin yapılabilmesi için dikkatli bir şekilde seçilmiş bir grup insanın yukarıdaki alanlarda görevlendirilmesi hatta bu grubun Amerika'daki kütüphane ve danışmanlık imkânlarından yararlanabilmesi için ABD'ye gönderilmesi önerilmiştir. İş yükünden azade olan bu grubun yukarıda belirtilen sorunlara uygun planlar geliştirmeleri ve Türkiye'deki köy okullarında reform sağlamaları mümkün olacağı düşünülmüştür (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 1).

Wofford'un görev yaptığı Florida Üniversitesi, raporda belirtilen gerekliliklerin yerine getirilmesi amacıyla Türkiye'deki ilkokul ve öğretmen okullarından 25 öğretmeni misafir etmiştir. Türkiye'ye geri döndüklerinde, bu öğretmenler Millî Eğitim Bakanlığı'nın merkezi yapılanması içerisinde ve yükseköğretim kurumlarında çalışmalara başlamışlardır. Aynı zamanda, "Florida Grubu'nun Seminer Çalışmaları" hakkında bir yayın hazırlayarak eğitim alanına katkı sağlamışlardır. 1968 yılında ise yeni bir ilkokul müfredatının geliştirilmesine yardımcı olmuşlardır (Yıldırım, 2012: 10, Binbaşoğlu, 1995: 365).

Rockefeller Vakfı Türkiye sorumlusu John Marshall, 21 Mart 1952 tarihli günlüğünde, 25 öğretmenin Amerika'da eğitim alması projesi hakkında Kadri Yörükoğlu'nun coşkulu olmadığını belirtmiştir. Bu durumun sebebi olarak, proje teklifinin Kadri Bey'in yokluğunda gelişmesini göstermiştir. Ancak Kadri Bey, bakanın talebinin samimiyetine kefil olabileceğini ifade etmiştir. Çünkü bakanlığın eğitim rehberliği için

Fransa ve Almanya dışında bir ülkeye güvenmesi eşi benzeri görülmemiş bir durumdur (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

5.6.1 Proje'nin Diğer Projelerden Farkı

Kırsal eğitimin gelişmesi ile ilgilenen 25 Türk eğitimcinin eğitimi ile ilgili proje “Türk Kırsal Eğitim Projesi” olarak Florida Üniversitesi Kampüsü'nde gerçekleştirilmiştir. Projeye katılan 25 eğitimciden 24'ü öğrenci rolünde yer alırken, bir kişi tercüman olarak görev yapmıştır. Grup Amerika'ya, Amerikan Hükümeti'nin himayesinde ancak Türk hükümeti, Rockefeller ve Ford Vakfı tarafından aldıkları hibelerle gelmişlerdir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 8). Aslında bu proje Rockefeller Vakfı'nın desteklediği projelerden birçok açıdan farklıdır:

1. Daha önce vakfın desteğini alan birçok yabancı öğretmenden farklı olarak Türk grubunun bireysel değil takım olarak gelmiş olmaları,
2. Grubun İngilizce konuşamıyor olması,
3. Gruptaki kişilerin farklı statülerden olması,
4. Grubun Türkiye'ye döndüklerindeki iş tanımları grubun hedeflerine uyumlu bir şekilde belirlenmiş olması (Bir bakıma seçilen kişilerin Türkiye'de kırsal eğitiminde liderlik yapmış kişiler olması),
5. ABD'ye bireysel olarak gelen Vakfın desteklediği yabancı öğretmenlerin çoğunlukla motivasyonlarının kişisel olması ve ülkelerine dönüşte kendi kariyerlerinde ilerlemek istemeleri.

Türk Millî Eğitim Bakanlığı bu projede bir grup göndererek kırsal eğitimi geliştirme hedefi koymuştur. Grup, farklı sorumluluk ve politika yapıcı düzeylerinden oluşmaktadır. Grubun içerisinde Türkiye'nin her bölgesinden bireyler vardır. Dil konusunda Fullbright bursları ya da başka burslar sadece İngilizce konuşabilen kişilere verilmişti ve kişinin İngilizce konuşma becerisi ABD'de eğitim alıp alamayacağının belirleyicisi olmuştur. Ancak bu proje, deneysel bir proje olmuştur. İngilizce bilmeyen öğretmenlerden oluşan grup için bir tercüman sağlanmıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. VIII-IX).

5.6.2. John Marshall ve Prof. Wofford'un Türk Kırsal Eğitim Projesi İçin Mücadelesi

John Marshall, 22 Mart 1952 tarihli günlüğünde, Florida programını gerekçelendirerek Türk eğitiminde yeni öğrenci-öğretmen ilişkilerine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Geleneksel, otoriter sınıf dinamiklerinden uzaklaşarak daha demokratik bir yaklaşıma geçilmesinin öneminin altını çizmektedir. Prof. Wofford'un çalışmaları bu reformlardaki rolü nedeniyle övülmekte ve kırsal kesimdeki öğretmenlerin ABD'de eğitim almalarının önemi vurgulanmaktadır. Günlükte ayrıca Türkiye'de Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu eğitim reformlarına gösterdiği eşi benzeri görülmemiş ilgiye de yer verilmiştir. Marshall, demokratik ilkeleri teşvik etmek için kırsalda yer alan Türk okullarındaki sınıf uygulamalarını değiştirmeye odaklanılması gerektiğini vurgulamıştır. Geleceğin 25 potansiyel liderinden oluşan seçkin bir grubun eğitimiyle gerçekleşen bu değişimin, Türkiye'de eğitimin demokratikleşmesi açısından kapsamlı ve etkili sonuçlar doğurabileceği öne sürülmüştür (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

John Marshall ve Prof. Wofford, Rockefeller Vakfı'ndan projeleri için mali destek talep ettiklerinde, Vakıf projeye olumlu yaklaşmamıştır. Vakıf, projenin maliyetinin 80-100 bin ABD Doları arasında olacağını, bu büyüklükteki bir projenin hükümet desteğiyle gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, projenin kurgusunun farklı olması, veri eksikliği ve Florida Üniversitesi'nin seçilme nedeninin belirsizliği gibi faktörler nedeniyle tam destek vermenin uygun olmadığını ifade etmiştir. Ancak, John Marshall'ın ikna çabaları sonucunda Vakıf, proje için 10 bin ABD Doları hibe etmeyi kabul etmiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

Ankara Büyükelçiliği ABD Kültür Ataşesi Frederick P. Latimer Jr., Marshall'a yazdığı mektubunda Vakıf konusunda atılan adımın meyvelerini verdiğini ve Rockefeller Vakfı'nın verdiği desteğin Ford Vakfı'nın da projeye güvenmesine sebep olduğunu ve Vakfın 30 bin 175 ABD Doları ile projeyi destekleyeceğini bildirmiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

5.6.3. Proje için Önerilen Katılımcılar

Prof. Kate Wofford'un Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim alması için önerdiği kişiler, bu kişilerin seçilme nedenleri ve görev sorumlulukları Tablo 5.2'de özetlenmiştir. Tavsiye edilen kişiler genellikle kırsal eğitim, öğretmen eğitimi ve liderlik gibi alanlarda yetenekli ve ilgi sahibi kişiler olduğu belirtilmiştir. Adaylar seçilme nedenlerine göre farklı uzmanlık alanlarında görev alacak şekilde belirlenmişlerdir. Her birinin yetenek ve ilgi alanları, Türkiye'nin eğitim sisteminin farklı yönlerine katkıda bulunmalarını sağlayacak nitelikteydi. Örneğin, proje raporlarına göre Fatma Varış kırsal sosyolojiye olan ilgisi ve İngilizce yeterliliği nedeniyle önerilmiş; Osman Ülkümen ise organizasyon ve yönetim becerileri ile dikkat çekicidir. Proje raporlarında önerilen kişilerin, Türkiye'deki eğitim sistemine katkı sağlamasının amaçlandığı ifade edilmiştir.

Tablo 5.2. Prof. Kate Wofford'un Amerika Birleşik Devletleri'nde Yapılacak Eğitime Katılması için Önerdiği İsimler

Tavsiye Edilen Kişi	Seçilme Nedeni	Görev Sorumlulukları
Fatma Varış	1. Profesyonel materyallerin çevirisi için İngilizce yeterlilik, 2. Kırsal bölgelerdeki eğitime duyduğu ilgi, 3. Kırsal sosyolojiye duyduğu ilgi.	Öğretmen Eğitimi
Osman Ülkümen	1. Organizasyon ve yönetim becerileri, 2. Öğretmen eğitiminde ve müfettişlikte gösterdiği liderlik, 3. İletişim kurma becerisi.	Liderlik
A. Rıza Tükel	1. İngilizce çeviri becerileri, 2. İlköğretim eğitime ve öğretmen eğitime duyduğu ilgi.	İlkokul Müfredatı
Süleyman Karagöz	1. Profesyonel konularda özellikle kırsaldaki okullar hakkında yazma becerisi, 2. Gençlik ve kırsaldaki eğitimi geliştirme heyecanı.	İlkokul Müfredatı
Mabuse Birgivi	1. Özellikle çocuklara yönelik öğretimdeki becerileri, 2. Öğretim metotlarını uygulama becerisi, 3. Öğretim teorilerini sınıf içerisinde uygulama becerisi.	Uygulamayla işleyişi gösterme
Sabri Kolçak	1. Ebeveyn eğitimi hususunda ortaya koyduğu yaratıcı programları, 2. Çeşitli konularda yazdığı profesyonel yazılar, 3. Çocuklar ile yetişkinlerin iletişimine duyduğu özel ilgi.	İlkokul Müfredatı
Ömer Saray	1. Okullarda ders olarak okutmak üzere tarım ile ilgilenmesi,	Uygulamayla işleyişi gösterme

	2. Proje metotlarını uygulamadaki beceri, 3. Çocuklarla çalışabilme becerisi.	
Necdet Esin	1. Eğitime eleştirel ve sorgulayıcı yaklaşımı, 2. Görüşlerini ifade etme yeteneği, 3. Kırsal eğitime duyduğu özel ilgi.	İlkokul Müfredatı
Nusret Karcı	1. Öğretmen eğitiminde liderlik, 2. Gruplara liderlik yapabilme yeteneği, 3. Öğretmen eğitimine duyduğu özel ilgi.	Öğretmen Eğitimi
Fuat Baymur	1. Özellikle öğretmenlerin eğitimine dair sunduğu katkı, 2. İlköğretim eğitime genel ilgi, 3. Eğitim alanında yaptığı çeviriler.	Liderlik

Kemal Kaya	1. Eğitim alanındaki liderliği, 2. Eğitim alanında sahip olduğu ilerici, yenilikçi görüşler, 3. Kendisini iyi ve inandırıcı bir şekilde ifade edebilme yeteneği.	Liderlik
Kemal Üstün	1. Öğretmen eğitiminin ne olduğuna dair sahip olduğu net kavramlar, 2. İyi bir hatip olması, 3. Eğitim alanında genel bir etki alanına sahip olması.	Öğretmen Eğitimi
Halis Kurtça	1. Yaratıcı ve teşvik edici bir müfettiş olarak tanınması, 2. Öğretmenlere yardımları ile tanınması, 3. Kırsal eğitime duyduğu özel ilgi.	İlkokul Müfredatı
Hüseyin Arıtürk	1. Sorunlara bilimsel ve akademik yaklaşım, 2. Öğretmen eğitime özel ilgisi.	Öğretmen Eğitimi
Canip Akın	1. Pratik konularda saha liderliği, 2. Kırsal halka duyduğu içten ilgi.	Öğretmen Eğitimi
Nebahat Güvenç	1. Teoriyi uygulamaya koyma yeteneği, 2. Genç ve çocuklarla çalışma becerisi.	Uygulamayla işleyişi gösterme

Huriye Ekmekçi (Beken)	1. Eğitim etkinliklerini başlatma ve teşvik etmede liderlik, 2. Profesyonel konular üzerine yazarlık yeteneği.	Uygulamayla işleyişi gösterme

Kaynak: RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October.

5.6.4. Projenin Aday Seçim Süreci ve Nihai Katılımcılar

Proje raporlarında yer alan ifadelerle göre Prof. Wofford'un belirlediği liste ile nihai liste arasında birtakım farklılıklar ortaya çıkmış ve adaylar seçilirken büyük bir hassasiyet gösterilmesine rağmen bazı yanlış seçimler de olmuştur. Duygusal açıdan olgunlaşmama, demokratik tekniklerin kullanımını engelleme, grup içerisinde otorite rolünü yanlış anlama, adayların projede değişen rollerine (Türkiye'dekinden daha aşağıdaki bir statüde olma) uyum sorunu yaşaması gibi sorunlar gerçekleşmiştir. Grup bir yurda yerleştirilmiş ancak bu konuda da grubun bazı eleştirileri olmuştur. Dil edinimi açısından Amerikalılarla daha iç içe olmanın verimli olacağından bahsetmişlerdir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 18).

Amerika'da eğitim almak üzere seçilen nihai adayların mesleki deneyimleri ve mevcut görevleri Tablo 5.3'te özetlenmiştir. Adaylar, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kırsal eğitimde görev yapan öğretmenler, müdürler ve müfettişlerden oluşmuştur. Adayların yaşları 22 ile 42 arasında değişmekte ve çoğu, köy okulu öğretmenliği, köy enstitüsü öğretmenliği ve ilkokul müfettişliği gibi deneyimlere sahipti. Adayların eğitim alanındaki çok yönlü deneyimleri, köy okulları ve köy enstitülerinin Türkiye'nin eğitim sistemindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır. Her bir aday, farklı görevlerde yer alarak, bu deneyimlerini kırsal eğitim, eğitim yönetimi ve denetim süreçlerine yansıtmıştır. Bu çeşitlilik, eğitim reformlarının uygulanmasında ve kırsal bölgelerdeki eğitim sisteminin geliştirilmesinde önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 5.3: Amerika'da Eğitim Almak Üzere Gönderilen Adaylar ve Mesleki Tecrübeleri

Adayın Adı-Soyadı	Yaşı	Hâlihazırdaki Mesleği	Mesleki Deneyimi

Ahmet AKGÜN	23	Gezici okul müdürü	Öğretmen, köy okulu müdürü
Canip AKIN	39	Köy enstitüsü eğitim direktörü	Köy okulu öğretmeni, ortaokul öğretmeni, köy enstitüsü
Nevin AKKAY	23	Köy okulu öğretmeni	Öğretmen
Halit Cevri ASLAN	35	İlkokul müfettişi, Ankara	Bölge müfettişi, köy okulu öğretmeni, müdür
Ahmet ATILGAN	33	İlkokul müfettişi, İzmir	Köy okulu öğretmeni, müdür, Köy enstitüsü öğretmeni
İhsan AYKAÇ	30	Köy okulu Müdürü, Zonguldak	Köy okulu öğretmeni
Azmi DEVRİM	38	Köy enstitüsü öğretmeni, Kayseri	Bölge müfettişi, köy enstitüsü öğretmeni, şehir okulu öğretmeni, enstitü müdür yardımcılığı
Mehmet Zeki ERDOĞMUŞ	23	Köy okulu müdürü, Bingöl	Köy okulu öğretmenliği, müdür
Azmi GÖKMEN	42	Köy Enstitüsü öğretmeni, Kastamonu, Gököy	Öğretmen, müdür
Celal KADAKAL	22	Öğretmen ve müdür, Çamurdere, Erzincan	Öğretmen, müdür
Süleyman KARAGÖZ	27	Gezici müdür, Bursa	Öğretmen, müdür
Necdet KÖSTEM	22	Köy okulu öğretmeni, Balıkesir	Köy öğretmenliği
Şeref MORKOÇ	28	Köy okulu müdürü, Ardos, Erzurum	Köy enstitüsü öğretmenliği, müdür
Osman ÖZTÜRK	23	Köy okulu öğretmenliği, Çukurluhoca, Rize	Köy okulu öğretmenliği, müdür
Salih OTARAN	34	Köy enstitüsü öğretmeni, Akçadağ, Malatya (Mesleki dersler)	Köy okulu öğretmenliği, müdür, köy enstitüsü öğretmenliği, köy okulları müfettişi
Avni ÖZBENLİ	33	Köy Enstitüsü öğretmeni, Kastamonu, Gököy (Meslek dersleri)	Köy okulu öğretmeni, köy enstitüsü öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi
Ömer SARAY	25	Köy okulu müdürü, Yerköy, Tokat	Köy okulu öğretmenliği, müdür, köy enstitüsü öğretmenliği,
Selami ŞAŞMAZ	38	İlkokul müfettişi, Kırklareli	Müdür, köy enstitüsü öğretmenliği

Semahat SÖZALAN	23	Köy okulu müdürü, Hatay	Köy okulu öğretmeni
Ahmet Rıza TÜKEL	40	Köy Enstitüsü öğretmeni, Ankara (Meslek dersleri)	Bölge müfettişi, kasaba okulu öğretmeni, köy enstitüsü öğretmeni, ilkokul müfettişi
Enis TÜRKÖZ	34	Köy Enstitüsü öğretmeni, Ernis, Van (Meslek dersleri)	Bölge müfettişi, köy okulu öğretmeni, köy enstitüsü öğretmeni
Osman ÜLKÜMEN	37	Millî Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü	İlköğretim genel müdürü, köy enstitüsü müdürü,
Kemal ÜSTÜN	41	Köy enstitüsü müdürü, Hasanoğlu	Köy okulu öğretmeni, köy enstitüsü müdür yardımcısı, müdür, bölge müfettişi
Fatma VARİŞ	25	Millî Eğitim Bakanlığı kültürel ilişkiler müdür yardımcısı, Ankara	Lise öğretmeni, UNESCO Tercümanı
Azime YILMAZ	22	Köy okulu öğretmeni, Ankara	Köy okulu öğretmeni

Kaynak: RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 12-17.

Tablo 5.3'teki adaylar ile Prof. Wofford'un önerdiği adaylar arasındaki farklar bazı sorunlara yol açmıştır. Howard Reed ile görüşen John Marshall, Reed'den aldığı bilgileri 19 Eylül 1952 tarihli uçak postası ile Latimer'den teyit etme gereksinimi duymuştur. Reed, Mayıs ayında başlaması gereken İngilizce eğitimine gruptan bir kişinin Temmuz sonunda hala başlamamış olduğunu ve Prof. Wofford'un önerdiği adayların büyük bir çoğunluğunu değiştirdiğini, Amerika'da eğitim fırsatından yararlanmak isteyenlerin Millî Eğitim Bakanlığı üzerinde bir baskı oluşturduğunu ve bunun Prof. Wofford tarafından seçilen insanlardan daha az kalifiye insanların seçilmesine neden olduğunu aktarmıştır. Marshall mektubunu bu iddialar doğru ise çok rahatsızlık duyacağını ve en kısa sürede İngilizce eğitimi ve adaylardaki büyük revizyonun sebebini duymak istediğini belirterek bitirmiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

Maarif Vekâleti'nde yönetici olarak görev alan Emin Hekimgil, Marshall'ın endişelerine Prof. Wofford tarafından önerilen asıl adaylara hem köy okullarındaki hem şehirlerdeki öğretmenlerin dâhil edildiğini ancak bunun Türkiye'de önceliğin kırsal kesimden öğretmenlere verilmesi gerektiği şeklinde itirazlara sebep olduğunu

belirtmek cevaplamıştır. Hekimgil, adaylardan kasaba ve şehirlerde olan öğretmenlerin çıkarıldığını belirtmiş, İngilizce kursuna kırsaldaki okullarda en az üç yıl çalışmış 40¹⁰⁰ kişinin kabul edildiğini bunların içerisinde kurs sonundaki sınav başarısına göre nihai listenin oluşturulacağını da eklemiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

Marshall daha sonra 28 Ekim 1952 tarihinde Prof. Wofford'a yazdığı mektupta projeye dâhil edilen Türk katılımcılardan bazıları ile tanıştığını ve gelenlerin klasik kırsal insanı olduklarını ve yaşanan güven sorunundan dolayı Hekimgil'den neredeyse özür dilediğini ancak Yakın Doğu'daki birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de bu tür seçimlerde politikanın etkili olabildiği için şüpheyi düşüğünü ifade etmiştir (RF 805 Turkey Education Visit, 1952 January-October).

5.6.5. Projenin Bütçesi¹⁰¹

Türk Millî Eğitim Bakanlığı'nca uygun bulunan projenin bütçesi ile ilgili, Prof. Wofford ABD'ye dönmeden, Amerikan elçiliği ile görüşmeler başlamıştır. Proje bütçesi şu kalemler göz önüne alınarak hazırlanmıştır:

1. Grubun ABD'ye gidiş dönüş masrafları,
2. Konaklama ve yaşam giderleri,
3. Eğitim faaliyetleri,
4. Personel maaşları ve proje yönetim giderleri.

Bu noktada Türk Hükümeti seçilen kişilere bir yıl ücretli izin, adaylar ABD'ye gitmeden dil ve oryantasyon kursu gibi taahhütler ile 30 bin ABD Doları, Rockefeller Vakfı 10 bin ABD Doları, Ford Vakfı ise 30 bin 175 ABD Doları katkı sağlamıştır. Florida Üniversitesi konaklama için yer, sağlık hizmetlerinde ve konaklamada indirim imkânları sunmuştur. Türk Hükümeti'nin verdiği bütçe ise adaylara aylık maaş olarak dağıtılmıştır. Bu da ortalama 140 ABD Doları'na tekabül etmiştir. Bu maaştan her aday kirasını, yeme içme masrafını ve genel masraflarını karşılamıştır. Bu

¹⁰⁰ Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Reşat Tardu, 13 Ekim 1952 tarihinde John Marshall'a yazdığı mektubunda İngilizce eğitimi için 30 öğretmen seçildiğini ifade etmiştir. Diğer belgelerde İngilizce eğitime seçilen adayların sayısı 40 olarak geçmiştir.

¹⁰¹ Türk Kırsal Eğitim Projesi Bütçesi için Bk. Ek 5.1.

harcamalarda herhangi bir hesap tutulmamıştır. Rockefeller ve Ford Vakfı verdikleri fonun yönetimi için Uluslararası Eğitim Enstitüsü (Institute of International Education)'nü kurmuştur. Florida Üniversitesi, ABD dışişleri bakanlığı ve Türk hükümeti bu enstitü fikrinde uzlaşmışlar, böylece enstitü tüm harcamalardan sorumlu hale gelmiştir. Ford Vakfı'nın verdiği bağışın seyahat masrafları olan 10.200 dolar hariç tüm fon Florida Üniversitesi'ne aktarılmıştır. Geri kalan bağışın 13 bin 225 ABD Doları personel maaşı ve yönetim gideri olarak, 6 bin 750 ABD doları ise saha ziyareti olarak üniversiteye aktarılmıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953 ss. 2-6).

5.6.6. Projeye Bakanlık Desteği ve Uluslararası Destekler

Proje başlamadan bakanlıkla yapılan anlaşma ile projede görev alan öğretmenlerin proje sonrası görevlerine dönecekleri ya da köy öğretmenlerini eğiten enstitülerde görevlendirilecekleri karara bağlanmıştır. Bu anlaşma grubun dönüş için kendilerini güvende hissetmelerine vesile olmuştur (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. XI).

Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve müsteşarı Reşat Tardu projede yer alan 25 kişinin mesleklerinden ayrılarak ABD'ye eğitim için gitmeleri hususunda hem idari hem de finansal çerçevede çok büyük destek vermiştir. Türk elçiliğinin kültür ataşesi Emin Hekimgil gruba her konuda ABD'de destek olmuştur. Bu üç kişi olmasaydı projenin gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. XI).

Mr. George C. McGhee (daha sonra ABD Türk Büyükelçisi olmuş) ve Frederick P. Latimer (Elçiliğin Kültür Ataşesi) projenin başarılı bir şekilde yürütülmesinde büyük katkılar sunmuştur. Rockefeller ve Ford Vakıfları ile iletişime geçen bu kişiler olup, aynı zamanda Ankara'da düzenlenen oryantasyon döneminin mimarı da yine bu iki kişidir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. XII).

Florida Üniversitesi Rektörü Dr. J. Hillis Miller, Rektör yardımcısı Dr. John Allen ve eğitim fakültesi Dekanı Dr. J. B. White proje destek vermiş ve rehberlik etmişlerdir. Ayrıca Rockefeller ve Ford Vakfı maddi destek vererek projenin başlamasını ve

devam etmesini sağlamışlardır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. XII).

5.6.7. Projenin Oryantasyon Programı

Eğitime seçilen grup için Ankara, New York ve en son Gainesville’de olmak üzere üç adet oryantasyon düzenlenmiştir. 1952 yılı Temmuz ortasında başlayan oryantasyonda ilk etapta 30 kişi Ankara’da iki aylık bir oryantasyona alınmıştır. Daha en başında üç kişi projeden ayrılarak evlerine dönmüş, kalan 27 kişi son seçimler yapılana kadar kalmıştır. Oryantasyonun iki amacı vardır:

- 1) İki ay içerisinde mümkün olan düzeyde İngilizce öğretmek,
- 2) Grubun Amerikan hayatı ve kültürüne adaptasyonu için bir giriş yapmak.

Günde dokuz saat ders alan grup, eğitim sonunda dört kişinin eleneceğinin farkında olarak çok sıkı ve baskı altında çalışmıştır. Gruba, İstanbul’dan New York’a seyahat, Washington, New York Metropolitan Alanı, kırsal bir topluluk okulu ve Amerikan hayatı üzerine filmler izletilmiştir. Grup, 20 Ekim 1952’de New York’taki Oryantasyon eğitimi için ABD’ye gitmiştir. Burada iki gün kaldıktan sonra grup 23 Ekim 1952 tarihinde Gainesville Florida’ya hareket etmiştir. Grubun Gainesville’de yaşadığı ilk ve en önemli sorun yiyecek etiketlerini okuyamamak ve fiyatlandırmaları anlamamak olmuştur. Bu sorunu aşmak için kafeteryada satılan yemekler ve fiyatları üzerinden bir kurgu proje merkezinde oluşturulmuştur. Öğrencilerden günlük yemek için bütçe oluşturmaları ve kurgu içerisinde doğru beslenerek bütçeye uygun harcama yapma hususunda provalar yaptırılmıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 26-34).

Oryantasyonda yaşanan dil sorunu tercüman yardımıyla aşılmaya çalışılmış, dersler genellikle tümevarım yöntemi ile genelleştirmelerin yapıldığı konferanslar şeklinde yürütülmüştür. Sadece Türklere özel, sınıf dışında uygulamalar tek bir tercüman olması sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Örneğin katılımcılar tek başına üniversitedeki dersleri almaları için yönlendirelememiştir. Proje yetkilelerinin düştüğü bir diğer not ise Türkler arasında hiyerarşi Amerika’dakinden çok daha keskin

durumda olduğudur. Özellikle yaşça büyük olan katılımcılar daha genç gruba karşı birlik olmuşlardır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 37- 38).

5.6.8. Projesi'nin Uygulanması

Gruptan üniversite kampüsüne vardıktan dört gün sonra 27 Ekim 1952 tarihinde ilk konferansta ABD'de alacakları eğitim ile ulaşmak istedikleri hedefleri ifade etmeleri istenmiştir. İngilizce öğrenmek, çocuk gelişimini öğrenmek, tek sınıflı kırsal kesim okullarında verimli eğitimin nasıl sağlanacağını öğrenmek, iyi müfredat uygulamaları incelemek ve tek sınıfla ders işlenen kırsal kesim okullarına uygun müfredat geliştirmek gibi hedefler belirleyen grubun demokrasi kavramını öğrenmek ve Amerika'yı Amerika yapan ruhu anlamak hedefleri koymaları ilgi çekicidir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 43- 44).

Haftada bir genellikle Pazartesi öğleden sonraları öğretmenlerin bir önceki haftaki çalışmaları kontrol edilmiş ve bir sonraki hafta yapılması gerekenler özellikle saha ziyaretleri, gözlemler ve okullardaki stajlar planlanmıştır. Projenin ilk haftalarında müfredatlarda öncelikli öğretimsel vurgu alanları belirlenmiştir. Bu konular şu şekilde sıralanabilir:

1. Küçük köy okullarına odaklanan müfredat ve öğretim metotları,
2. Büyüme ve gelişme,
3. Öğretmen eğitimi,
4. Denetim,
5. Öğretim materyalleri (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 46- 47).

Müfredat oluşturma ilkeleri, okullarda çocukların gruplandırılması, öğretmen-öğrenci planlaması, disiplinin anlamı gibi müfredat konularını içeren materyal ve kitaplar proje katılımcıları için oluşturulan kütüphaneye temin edilmiş ve materyallerin Türkçe'ye çevrilmesi hususunda çaba sarf edilmiştir. Projeye dâhil edilen Türk öğretmenlerin %32'si köy enstitüsü mezunudur. İki kişi hariç bütün katılımcılar kırsal bölgelerdeki okullarda öğretmen, müdür, bölge müfettişi ya da köy enstitülerinde müdür ya da öğretmen olarak çalışmaktadır. Sonuç olarak, proje kapsamında düzenlenen

çalıştayların odağını küçük kırsal okulların özel ihtiyaçları oluşturmuştur. Bunlar; müfredat oluşturma ilkeleri, okullarda çocukların gruplandırılması, öğretmen-öğrenci planlaması, demokratik toplumlarda disiplinin anlamı ve tek sınıflı okullarda çocuk gelişimi göz önünde bulundurularak günlük programların hazırlanması, sosyal, sağlık ve bilim alanlarının göz önünde bulundurulduğu bir müfredat geliştirme, ailenin eğitime dâhil edilmesi, ölçme ve değerlendirme kriterlerinin geliştirilmesi, öğrenme teori ve yaklaşımlarını öğrenmek ve uygulamak gibi konuları içermektedir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 48-51).

Projenin ilk aşamasında eğitime dâhil olanlarla eğitimi verenler arasındaki dil bariyerinden dolayı eğitim ağırlıklı olarak öğretmen merkezli ilerlemiştir. Öğretilenlerin pekiştirilmesi için katılımcılara filmler izletilmiştir. Bu noktada temel insan ihtiyaçları ve gelişimi, psikolojik süreçler ve çocukların davranışlarını incelemek için tekniklerin dikkate alınmasını içeren, öğrenenler olarak çocukların ve gençlerin çalışmasına odaklanılmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse projede, iş birliğine, katılımcı planlamaya ve saha deneyimlerinin teorik öğrenme ile bütünleştirilmesine güçlü bir vurgu yapılmıştır. Proje nihai olarak Türk eğitimcilerden oluşan katılımcıları disiplinlerarası bir yaklaşımla kırsal okullarda etkili öğretim için müfredat hazırlama amacına hizmet etmiştir. Bu amaçla Türk eğitimciler, ABD’de alanında uzman kişilerden dersler almışlardır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 51-61). Bu dersler Tablo 5.4’te sunulmuştur.

Tablo 5.4. ABD’de Eğitim Alan Türk Öğretmenlere Proje Dâhilinde Verilen Seminerler

Tarih	Konu	Uzman	Seçim Sebebi
4 Kasım	ABD'deki Siyasi Partilerin İşlevi	Prof. William Carleton	Siyasi partiler ABD demokrasisinin temel bileşenidir. Partilerle ilgili sorunlar süreklilik arz etmektedir. Ders seçim gününe denk geldiği için konunun zamanlaması mükemmel olmuştur.

11 Kasım	ABD'deki Kamu Okul Sistemi	Prof. Clara Olson	Clara Olson Florida'daki kamu okul sisteminin gelişiminde otoritedir. Bu konu devlet okullarına genel bir bakış sunmakta ve öğretmenlerin özel ilgisini çekmektedir.
18 Kasım	ABD'deki Kamu Okul Sistemi	Prof. Clara Olson	Clara Olson Florida'daki kamu okul sisteminin gelişiminde otoritedir. Bu konu devlet okullarına genel bir bakış sunmakta ve öğretmenlerin özel ilgisini çekmektedir.
25 Kasım	Demokraside Eyalet Üniversitesinin Rolü	Dr. John S. Allen	Konu öğretmenler için özel bir çekiciliğe sahiptir, ısrarcı ve günceldir. Üniversite, demokrasilerde önemli bir kurumdur.
2 Aralık	Demokraside Eyalet Üniversitesinin Rolü	Dr. J. Hillis Miller	Konu öğretmenler için özel bir çekiciliğe sahiptir, ısrarcı ve günceldir. Üniversite, demokrasilerde önemli bir kurumdur.
9 Aralık	ABD'deki Öğretmen Eğitimi	Dr. J. B. White	Konu güncel ve öğretmenlerin ilgisini çeker. Amerikan kültürünün yorumlanmasına yardımcı olur.
16 Aralık	ABD'deki Öğretmen Eğitimi	Dr. J. B. White	Konu güncel ve öğretmenlerin ilgisini çeker. Amerikan kültürünün yorumlanmasına yardımcı olur.
6 Ocak	Eğitim Finansmanı	Prof. R. L. Johns	Finansman yöntemleri yabancı öğrencilere Amerikan kültürünü anlamada yardımcı olur. Konu güncel ve öğretmenler için ilgi çekicidir.
13 Ocak	Özgürlüğün Anlamı	Prof. Hal Lewis	Amerika'yı anlamak için özgürlük kavramının net olarak anlaşılması gerekir. Konu güncel ve ilginçtir.
20 Ocak	Özgürlüğün Anlamı	Prof. Hal Lewis	Amerika'yı anlamak için özgürlük kavramının net olarak anlaşılması gerekir. Konu güncel ve ilginçtir.
27 Ocak	Öğretimde Demokratik Süreç	Prof. Kimball Wiles	Demokratik süreçlerin öğretime uygulanması eğitimde modern eğilimlerden biridir ve öğretmenler için özel bir çekiciliğe sahiptir.
3 Şubat	Öğretimde Demokratik Süreç	Prof. Kimball Wiles	Demokratik süreçlerin öğretime uygulanması eğitimde modern eğilimlerden biridir ve öğretmenler için özel bir çekiciliğe sahiptir.
3 Mart	John Dewey'in Felsefesi	Prof. J. W. Norman	John Dewey'in Amerikan eğitimine etkisi kalıcı ve uzun sürelidir. Öğretmenlere Amerikan yaşamının yorumlanmasında yardımcı olur.

10 Mart	John Dewey'in Felsefesi	Prof. J. W. Norman	John Dewey'in Amerikan eğitimine etkisi kalıcı ve uzun sürelidir. Öğretmenlere Amerikan yaşamının yorumlanmasında yardımcı olur.
12 Mayıs	Amerika Birleşik Devletleri'nde 4-H ¹⁰² hareketi	Prof. Marshall Watkins	Amerika Birleşik Devletleri'nde 4-H hareketi kırsal kesimde bulunan okullarla yakından alakalıdır. Konu güncel ve kırsal kesimde çalışan öğretmenler için ilgi çekicidir.
19 Mayıs	İnsanoğlunun Değerler Sistemi	Prof. Davidson	İnsanlar tarafından benimsenen değerler sistemi bunların yabancılara yorumlanmasına yardımcı olur. Konu güncel ve ilgi çekicidir.

Kaynak: RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 61-63.

Proje hedeflerine ulaşmak adına saha çalışmalarına da ayrı bir özen gösterilmiştir. Bu kapsamda Micanopy köy okulu ve P.K. Yonge Laboratuvar Okulu'nda gözlem, Florida'daki kırsal sağlık merkezlerinde, birleştirilmiş Alachua County Okulu'nda ve Gainesville, Florida'daki okullarda uzun bir saha deneyimi planlara dâhil edilmiştir. Ayrıca, 11 Güney ve Doğu eyaletindeki kırsal okulları ve öğretmen yetiştiren kurumları ziyaret etmek için uzun bir saha gezisi planlanmıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 64-110).

Alınan yoğun İngilizce kursuna rağmen tercüman ve bir öğrenci dışında diğer öğrencilerin basit selamlaşma ifadeleri dışında iletişim sağlayamadıkları bu nedenle tercümana bağımlı kalındığı raporda ifade edilmiştir. Ekim 1953'ün ikinci yarısında Amerika'da da İngilizce dersleri başlamış ancak Aralık ayına gelindiğinde ilerlemenin oldukça yavaş olduğu görülmüştür. Öğrencilerin dil gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla eğitim materyali olarak kullanılan filmlerin sayısı arttırılmış, Türk öğrencilerin kaldığı yurtlara etkileşimi arttırmak için, yabancı öğrencilere saygı ve ilgiye değer veren kriterlere dayanan mülakatlardan sonra dikkatlice seçilen, Amerikalı öğrenciler yerleştirilmiştir. Bu öğrencilerden Türk öğrencilerle günlük bir

¹⁰² 4-H programlarında çocuklar ve gençler, yetişkin danışmanlardan rehberlik aldıkları ve proaktif liderlik rolleri üstlenmeye teşvik edildikleri olumlu bir ortamda sağlık, bilim, tarım ve sivil katılım gibi alanlarda uygulamalı projeleri tamamlamışlardır. Çocuklar, okul içi ve okul sonrası programlar, okul ve toplum kulüpleri ve 4-H kampları aracılığıyla ülkedeki her il ve ilçede 4-H deneyimini yaşamaktadır. 4-H programları aracılığıyla, ABD'de yaklaşık altı milyon çocuk ve genç, toplum sağlığı eşitsizliklerini ele almak, sivil söylemde bulunmak ve herkes için eşitlik ve kapsayıcılığı savunmak gibi kritik toplumsal meseleleri ele almışlardır. Akıl, Kalp, Eller ve Sağlık, (Head, hearts, hands and health) 4-H'nin dört H'sidir ve üyelerin eğlenceli ve ilgi çekici programlar aracılığıyla üzerinde çalıştıkları dört değerdir (Ayrıntılı bilgi için bk. American National 4-H Council, 2024).

saat sohbet etmeleri karşılığında yurt ücreti alınmamıştır. Amerikalı öğrencilerden bir Türk arkadaş seçip evlerine davet emeleri istenmiş ve bu etkileşimin sonucunda oldukça olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Projenin 8 Haziran 1953'te tamamlanması planlanmış ancak katılımcıların verdiği dilekçeler ve Türk Millî Eğitim Bakanlığı'nın onayı ile katılımcılar için bir yaz okulu planlanmıştır. Bu planlama yapılırken yaz okulunda ne öğrenmek istedikleri sorulan katılımcılardan 15'i İngilizce öğrenmek istediğini belirtince yaz okulu için İngilizce kursları planlanmıştır. Ayrıca 12 öğrenci İngilizce öğreniminin yanı sıra kırsal eğitim üzerine dersler almaya yaz okulunda da devam etmişlerdir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 111-119).

5.6.9. Türk Kırsal Eğitim Projesi Katılımcı Öğretmenlerin Amerika'nın Sesi Radyosundaki Röportajları

ABD'nin özellikle Soğuk Savaş Dönemi propaganda aracı olarak görev yapan CIA raporlarında açık olarak propaganda aracı olarak vurgulanan Amerika'nın Sesi (Voice of America), eğitime dâhil olan öğretmenlerle Türkiye'de de kısa dalga üzerinden yayınlanmak üzere röportajlar yapılmıştır. Florida Üniversitesi'nde kurs gören öğretmenlerle yapılan radyo konuşmalarının Amerika'nın Sesi Radyosu tarafından belirlenen yayın tarihi ve sırası aşağıda Tablo 5.5'te verilmiştir (Tebliğler Dergisi, 1953: 81, 82).

Tablo 5.5. Amerika'da Eğitim Alan Türkler ile Amerika'nın Sesi Radyosunda Yapılan Röportajların Konuları

Konuşmacı	Konu	Tarih
Türk talebeler	Türk talebelerle röportaj	8 Temmuz 1953, Çarşamba
Kültür Ataşesi E. Hekimgil	Projenin Amacı	15 Temmuz 1953, Çarşamba
Avni Özbenli	Müzikal Özellikler	16 Temmuz 1953, Perşembe
Türk talebeler	Müzik Üzerine Grup Söyleşisi	17 Temmuz 1953, Cuma
Celal Kadakal	Projenin İnkişafı	22 Temmuz 1953, Çarşamba
Osman Ülkümen	Amerika'da Modern Eğitim	23 Temmuz 1953, Perşembe
Azime Yılmaz	Ana Okulları ve Kreşler	29 Temmuz 1953, Çarşamba
Nevin Akkay	Çocuk Edebiyatı	30 Temmuz 1953, Perşembe
Enis Türköz	Özel İlgi Gerektiren Çocukların Eğitimi	5 Ağustos 1953, Çarşamba

Azmi Devrim	Amerika’da Gramer Okulları	6 Ağustos 1953, Perşembe
Canip Akın	Mesleki Eğitim	12 Ağustos 1953, Çarşamba
Necdet Köstem	Okul ve Toplum	13 Ağustos 1953, Perşembe
Kemal Üstün	Amerika Türkiye hakkında ne biliyor?	19 Ağustos 1953, Çarşamba
Selami Şaşmaz	Amerika’da Elektrik Kuvveti	20 Ağustos 1953, Perşembe
Rıza Tükel	Amerika’da 4-H Kulüpleri	26 Ağustos 1953, Çarşamba
Fatma Varış	Amerika’da Öğretmen Yetiştirme	27 Ağustos 1953, Perşembe
Ömer Saray	Öğrenci İdarecileri	2 Eylül 1953, Çarşamba
Zeki Erdoğan	Okullarda Programların Oluşturulması	3 Eylül 1953, Perşembe
Osman Öztürk	Okullarda Birlik ve Beraberlik	9 Eylül 1953, Çarşamba
Ahmet Atılgan	Köyde Öğretim	10 Eylül 1953, Perşembe
Süleyman Karagöz	Okul ve Toplum arasında İş Birliği	16 Eylül 1953, Çarşamba
İhsan Aykaş	Okul Dışında Öğrenci	17 Eylül 1953, Perşembe
Halit Aslan	Türk Grubunun Yaptığı İnceleme Gezileri	23 Eylül 1953, Çarşamba
Ahmet Akgün	Gezici Kütüphaneler	24 Eylül 1953, Perşembe
Şeref Morkoç	Amerika’daki Demokrasi İzlenimleri	30 Eylül 1953, Çarşamba
Merasim	Diploma Merasimi Konusu	1 Ekim 1953, Perşembe

Kaynak: Tebliğler Dergisi, 1953: 81, 82.

5.6.10. Proje Personelinin Değerlendirmeleri ve Önerileri

Projede görev alan eğitim personeli projenin ardından projeye dair genel bir bakış ve öneriler sunmuşlardır. Bu önerilerden ilki proje personelinin seçiminde yaş ve mesleki statü gibi faktörleri dikkate alan gerçekçi kriterlerin önemidir. Yaşın kültürler arasında göreceli bir terim olduğu kimi ülkelerde 40 yaş kişinin en üretken çağı kabul edilirken kimi ülkelerde yaşlı olarak kabul edildiği ve bu nedenle uluslararası eğitim projelerinde roller belirlenirken dikkatle değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu projede genç yaştaki katılımcıların Amerikan yaşam tarzına adaptasyon, dil edinimi, demokratik teori ve uygulamaların kabulü gibi konularda daha başarılı oldukları belirtilmiştir. Proje personelinin katılımcılar belirlenirken dikkat edilmesinin gerekliliğini vurguladığı bir diğer husus ise hiyerarşik toplumlarda mesleki statünün ve bir projede çeşitli mesleki seviyeler karıştırıldığında grup dinamikleri ve katılım

üzerindeki potansiyel etkilerinin göz önünde bulundurulmasıdır. Çünkü projede köy enstitülerinde müdür ya da bölgede müfettiş olarak çalışan bazı katılımcıların köy okullarında tek sınıfla eğitim yapan genç öğretmenlerle aynı muameleyi görmekten üzüntü duydukları not edilmiştir. Türkiye’de mesleki statülerin nereden mezun olduğu ile alakalı olmasını yadırgadıklarını ifade eden proje personeli, hiyerarşinin en üstünde üniversite mezunlarının olduğunu, onları Gazi Eğitim Enstitüsü mezunlarının takip ettiğini, ardından diğer okullar ve köy enstitülerinden mezun olanların geldiğini ve sıralamada üstte olanların diğerlerini küçük gördüğünü ifade etmiştir. Bu duruma en çarpıcı örnek olarak ise üniversite mezunu olanlar ile Gazi Eğitim Enstitüsü mezunlarının diğer okul mezunları ile aynı törende katılım sertifikası almak istememeleri gösterilmiştir. Bu nedenle, proje personeli bir sonraki projede optimum öğrenme çıktıları elde etmek için proje katılımcılarının genç, açık fikirli, statülerinin ötesindeki bireylere saygılı ve yeni fikir ve kültürlere adapte olabilen kişiler olmaları gerektiği tavsiyesini vermiştir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 164-166).

Proje personeli için İngilizce yeterliliğinin önemi de vurgulanmaktadır. Önerileri arasında anavatandaki oryantasyon süresinin uzatılması, eğitim çalıştaylarından önce yoğun dil eğitimi verilmesi ve İngilizce konuşmayan gruplara daha iyi anlama ve katılım sağlamak için İngilizce eğitimle birlikte daha uzun bir süre verilmesi yer almıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 167).

Atölye çalışmaları hem personel hem de öğrenciler tarafından faydalı bulunmuştur. Atölye çalışmaları genel eğitim kavramlarının geliştirilmesine olanak sağlamış ve yabancı öğrencilerin özel ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Personel, etkili bir öğrenme yöntemi olarak doğrudan deneyimin önemini vurgulamış ve bu yaklaşımın potansiyel dil engelleri nedeniyle yabancı öğrencilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşıladığı öne sürülmüştür. Görsel materyallerin rolü, her ne kadar çok önemsense de doğrudan deneyimlere göre yine de ikinci planda kalmıştır. Özellikle filmler, dil zorluklarının üstesinden gelmesine yardımcı olmuştur (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 169-171).

Projede görev alan personelin Türk Eğitim Sistemi’nde gerekli olan değişimler için verdikleri tavsiyeler şu şekildedir:

1. Müfredatın, öğrencileri üniversiteye hazırlayan derslerin ötesinde daha çeşitli dersleri içerecek şekilde genişletilmesi,
2. Kırsalda ve köylere yakın yerlerde liselerin inşa edilmesi ve bu liselerde müfredat kırsal bölgelerdeki lise öğrencilerine hitap edecek şekilde belirlenmesi,
3. Tarım ve ev işleri de dâhil olmak üzere bu toplulukların ihtiyaçlarına göre tasarlanmış derslerin verilmesi,
4. Öğretmen eğitiminin, özellikle kırsal kesim öğretmenleri için iyileştirilmesi,
5. Köy Enstitüleri, normal okullar, müdürler ve müfettişlerle daha yakın iş birliği kurularak öğretmen okullarına daha iyi öğrenci seçiminin yapılması,
6. Kırsal bölgelerde okutulan standart psikoloji dersleri yerine Büyüme ve Gelişme derslerinin konulması,
7. Öğretmenlerin, öğrencilerin kırsal çevrelerini anlamalarına ve öğrenmelerine yardımcı olabilmeleri için fen eğitiminin yeniden değerlendirilmesi,
8. Öğretmen adaylarının kırsal topluluklarda yaşamalarına ve öğrenmelerine olanak tanıyan bir staj sistemi,
9. Köy Enstitüleri'nde öğretmenler için yaz okulları açılarak özellikle kırsal kesimdeki öğretmenler için hizmet içi eğitimin geliştirilmesi,
10. Tek öğretmenli, çok sınıflı okullar için yeni kılavuzlar geliştirilmesi,
11. Kırsal okulların denetiminin daha iyi yönetilmesi,
12. Gazi Üniversitesi'nde liderlik eğitiminin yenilenmesi,
13. Denetmenin rolünün sadece bir müfettiş değil, bir yardımcı olarak yeniden kavramsallaştırılması,
14. Denetmen görevlerinin açıkça tanımlanması,
15. 4-H kulüp çalışmaları, kırsal kesimdeki çocukların eğitimine dâhil edilmesi,
16. 4-H kulüp programı oluşturulması için Millî Eğitim Bakanlığı'na Tarım Bakanlığı ile çalışacak bir uzmanın dâhil edilmesi,

17. Köy Enstitüleri'ndeki öğretmen adaylarına tarımsal konularda aldıkları eğitimleri köy okullarındaki 4-H kulübü projelerinde nasıl kullanacaklarının gösterilmesi (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, ss. 171-173).

Bu öneriler, çalıştay katılımcılarının önerdiği kırsal eğitimi iyileştirmeye yönelik kavramları da temsil etmektedir. Katılımcıların aktif katılımı ve Türkiye'deki kırsal okulların iyileştirilmesine yönelik önerileri proje personelin memnuniyetini sağlamıştır (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 173).

5.6.11. Proje'nin Sonuçları ve Eleştiriler

Bu proje kapsamında eğitime katılan kişiler yurda döndüklerinde öğretmen okullarında ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın üst basamaklarında görev almışlardır. Bazıları, 1953 yılında pedagoji derslerini yerini eğitim psikolojisi dersine bıraktığı değişikliklere imza atarken, bazıları 1968 tarihli İlköğretim programının hazırlanmasında etkin rol almıştır (Binbaşıoğlu, 1995: 365). Ancak bu değişimlere itirazlar da gelmiştir. Örneğin, Millî Eğitim Bakanlığı V. Millî Eğitim Şurası'nda pedagoji derslerinin kaldırılarak yerine eğitim psikoloji dersinin getirilmesi hususunda Dr. Halil Fikret Kanad itirazlarını şu sözlerle dile getirmektedir.

Programlara, eğitim psikolojisi, diye bir ders ilâve edilmiş, buna mukabil her öğretmen okulunun temel derslerinden sayılan pedagoji, pedagoji tarihi ve özel öğretim dersleri programlardan çıkarılmış. Sebep? Çünkü Amerika'da bu derslere itibar yokmuş. Arkadaşlar, Avrupa'da halâ baş üstünde tutulan bir dersin Amerika'da olmaması, asırlık çınarlar gibi Türkiye'de geleneğini yapmış ilimlerin derhal kovulması için bir sebep midir? (V. Millî Eğitim Şûrası, 1953, s. 596).

Avrupa'da pedagoji ve eğitim psikoloji alanında oldukça tanınmış bilim insanları ile yaptığı yazışmaları dile getiren Kanad onların da bu fikre sıcak bakmadığını dile getirerek itirazlarına şu sözlerle devam etmiştir:

Avrupa'da pedagoji ve eğitim psikolojisi sahasında tanınmış, değerli bir ilim adamının, bir mütehasssın bu fikirleri karşısında biz Amerika'dan gelen birkaç amatör Türk gencinin fikrine uyararak pedagojiyi ve pedagoji tarihini öğretmen okullarımızdan ve hattâ bütün Türkiyeden kapı dışarı edersek acaba biraz tuhaf mevkiye düşmez miyiz? Ve bilmem ki böyle büyük bir ilmi hata üzerinde direnmek,

Nuh deyip Peygamber dememek ilim objektifliği ile telif edilebilir mi? (V. Millî Eğitim Şûrası, 1953, s. 599).

Söz alan Muhittin Akdik ise Şu ifadelerle Kanad’a cevap vermiştir:

Hakikaten bu arkadaşlarım da ben de mütevazı bir amatör olarak uğraşıyoruz ve amatör kalmak kararındayız. Profesyonel haline gelirse ondan sonra bizim aramak, bulmak ve daha iyiye gitmek için gayretlerimiz durmuş demektir. Biz amatörler daha başka memleketlerde yapılmış olan tecrübelerin, çalışmaların neticelerini kendi bünyemize, şartlarımıza ve imkânlarımıza göre almak mecburiyetindeyiz. Öğretmen yetiştiren müesseselerimiz laboratuvarlarını kursun, inkiőaf ettirsin ve bize kendi bünyemize göre neticeler getirsinler. İyiyi, güzeli almağa mecburuz, aramızdaki mesafeyi açmamak için 30 yıl bir mevzuu okutmak ve o mevzuu aşağı yukarı mahdud kitaplarla okutmak bir alışkanlık tevüid eder. Bu alışkanlıktan vazgeçmek hakikaten güçtü. (V. Millî Eğitim Şûrası, 1953, s. 608).

28 Aralık 1953 tarihli Tebliğler Dergisi’nde Eğitim Psikolojisi kitabının Köy Enstitüleri ve Öğretmen Okulları’nda okutulmak üzere satışı duyurulmuőtur (Tebliğler Dergisi, 1953, s. 174).

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti ile Ford Vakfı arasında yapılan görüşmeler sonucunda, Ford Vakfı’nın çeşitli eğitim sorunları ve özellikle öğretmen yetiştirme konusunda her türlü yardımı sağlamaya hazır olduğu ifade edilmiştir. Bu iş birliğine temel oluşturmak amacıyla, Ford Vakfı tarafından üç kişilik bir inceleme komitesi oluşturulmuştur. Ford Vakfı Eğitim Müőavirleri Philip H. Coombs, F. Champion Ward ve Louis Smith’ten oluşan bu komite, Türkiye’de öğretmen yetiştirme konusunu inceleyip hazırladıkları raporu 4 Aralık 1957’de Maarif Vekâleti’ne sunmuştur. Raporda, Türkiye’nin eğitim sorunlarının bir bütün olarak ele alınması gerektiği vurgulanmış ve bu amaçla, eğitim alanında deneyimli ve yetkili kişilerden oluşan bir Millî komisyon kurulması önerilmiştir. Ford Vakfı, bu komisyonun yurt içinde ve yurt dışında incelemeler yapması için gerekli maddi ve manevi desteği sağlamaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Maarif Vekâleti, bu öneri doğrultusunda, başta öğretmen yetiştirme olmak üzere, tüm eğitim sorunlarını incelemek üzere Eğitim Millî Komisyonu’nu kurmuştur. Tablo 5.6’da komisyonu oluşturan isimler sunulmuştur. Bu komisyonda Florida’da eğitim almaya giden öğretmenler de yer almıştır (Tebliğler Dergisi, 1960, s. 66).

Tablo 5.6. Eğitim Millî Komisyonu

İsim	Pozisyon
Prof. Fahir İz	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Mukbil Gökdoğan	İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı
Doç. Dr. Saim Sinanoğlu	Ankara Üniversitesi, Klasik Filoloji
Hasan Acar	Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi
Ekrem Üçyiğit	Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi
Osman Ülkümen	Maarif Bakanlığı Müfettişi
Suphi Arman	Maarif Bakanlığı, İlköğretim Genel Müdürü
Ali Teoman	İstanbul Maarif Müdürü
Nihat Saydam	Öğretmen (İstanbul Yıldız Teknik Okulu)
Ahmet Atılğan	İlköğretim Müfettişi
M. Kemal Yılmaz	Maarif Bakanlığı, Dış İlişkiler Şube Müdürü
Orhan Çaplı	Özel Öğretim Şube Müdürü
Prof. Howard E. Wilson ¹⁰³	ABD Kaliforniya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dekanı
Prof. Pierre Guillon	Fransa, Aix-en-Provence Üniversitesi

Kaynak: Tebliğler Dergisi, 1960, s. 66.

Eğitim Millî Komisyonu, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekili Sayın Celâl Yardımca'nın 14 Ağustos 1959 tarihli ve 360/F.F.852 sayılı yazılı onayı ile resmi olarak kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır (Tebliğler Dergisi, 1960, s. 66).

Komisyon, Türkiye'deki eğitim kurumlarını ziyaret ederek, bölgesel farklılıkların etkilerini değerlendirmiş ve bu çerçevede ilgili kişilerle fikir alışverişinde

¹⁰³ Howard E. Wilson (1901-1966), Amerikalı bir eğitimci olarak hem ABD'de hem de Türkiye'de çeşitli eğitim girişimlerinde bulunmuştur. 1945 ile 1953 yılları arasında Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'nda önce eğitim bölümünde yardımcı yönetici, ardından eğitim sorumlusu olarak görev yapmıştır. Wilson'un konuşmaları, yazıları, yazışmaları, notları, raporları, basılı materyalleri ve fotoğraflarından oluşan koleksiyonu, Hoover Enstitüsü Kütüphanesi ve Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir. Bu koleksiyon, Wilson'un eğitime yaptığı katkıları, UNESCO ve Hazırlık Komisyonu ile olan ilişkilerini ve Carnegie Uluslararası Barış Vakfı'ndaki çalışmalarını belgelemektedir (Hoover Institution Library and Archives, Inventory of the Howard E. Wilson papers, 2024). Filipinler, Hong Kong, Tayland, İran, Türkiye, Pakistan, Avrupa ve Afrika gibi yerlerde görev almıştır. Yazıları, seyahatleri ve denizaşırı iş birlikleri için düzenlediği hizmetlerle Dekan Wilson, karşılaştırmalı eğitim alanında önemli bir konuma gelmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. California Digital Library, Howard Eugene Wilson, Education: Los Angeles. Online Archive of California, 2024). Howard E. Wilson, 1956-1961 yılları arasında Soğuk Savaş gerilimlerine yanıt olarak Nelson Rockefeller tarafından başlatılan ve Dr. Henry Kissinger tarafından yönetilen Özel Çalışmalar Projesi'ne de önemli katkılarda bulunmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Rockefeller Brothers Fund, Special Studies Project, 2024).

bulunmuştur. Ayrıca, Japonya, ABD, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelerin eğitim sistemlerini yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. Bu çalışmaların ardından, 1 Haziran 1959'da raporunu hazırlamak üzere Viyana'ya gitmiştir. Üç yıl süren bu süreçte, çeşitli ülkelerin Eğitim Bakanları, danışmanları, üniversite rektörleri, öğretmenler ve eğitim uzmanlarıyla görüşmeler yapmış ve farklı konferanslara katılmıştır. Böylece, ziyaret edilen ülkelerin eğitim politikaları ve felsefeleri ile dünya eğitimindeki temel ilkeler hakkında geniş kapsamlı araştırmalar gerçekleştirmiştir. Komisyonun hazırladığı rapor, eğitimin genel yapısına ve ilköğretimle ilgili önerilere dair önemli katkılar sunmuştur (Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu, 1960, ss. 3- 4).

Bakanlık, illere gönderdiği bir genelgeyle, Millî Eğitim Teşkilâtı, Öğretmen Dernekleri, Okul-Aile Birlikleri ve öğretmenlerden, 1962 yılına kadar İlkokul Programı hakkında hazırlanan eleştiri ve analiz dokümanlarını talep etmiştir. Bu dokümanları inceleyip bir ön program taslağı oluşturmak için köy ve şehir ilkokullarında görev yapan öğretmenler, ilkokul müdür ve müfettişleri, Millî Eğitim Müdürü ve yöneticileri, ortaokul ve öğretmen okulu öğretmenleri, ilgili uzmanlar ve velilerden oluşan 108 kişilik bir komisyon kurulur. Komisyon, programın temel esaslarını belirledikten sonra çeşitli branşlara ayrılarak çalışmalarını yürütmüş ve kısa sürede program taslağını hazırlamıştır (Gün, 2022, s. 69). 108 kişiden oluşan bu komisyonda, Florida'daki eğitime katılanlardan Canip Akın (Müdür), Osman Ülkümen (Mes. ve Tek. Öğr. Müsteşar Yar.), Ahmet Atılğan (Ankara İl Millî Eğitim Müdürü), Kemal Üstün (Müdür) gibi isimlerin yanı sıra Rockefeller Vakfı'nın bursiyerlerinden Prof. Dr. İhsan Doğramacı'da vardır (VII. Millî Eğitim Şurası, 1962, ss. 26-46). Yeni hazırlanan program taslağı, Talim ve Terbiye Kurulu'nda incelenmiş ve kurulun 12 Eylül 1962 tarih ve 215 sayılı kararıyla beş yıl süreyle bazı ilkokullarda deneme amaçlı uygulanması uygun görülmüştür. 1962–1963 öğretim yılında, Türkiye'nin farklı 14 ilinden seçilen 106 tek ve iki öğretmenli köy okulları ile kasaba ve şehir okullarında bu program deneme niteliğinde uygulanmaya başlanmıştır (Gün, 2022, s. 69). 1962 Program Taslağı, 25-30 Nisan 1968 tarihleri arasında gerçekleştirilen İlkokul Program Değerlendirme Semineri'nde yeniden gözden geçirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda yapılan bazı değişikliklerle birlikte, Talim ve Terbiye Kurulu'nun 1 Temmuz 1968 tarihli ve 171 sayılı kararıyla 1968 İlkokul Programı olarak onaylanmıştır (Gün, 2022, s. 70).

John Marshall 26 Mart 1954 tarihli Ankara günlüğünde Kültür Ataşesi Latimer ile yaptığı bir görüşmeyi anlatmaktadır. Görüşmenin ana odak noktası etkili olduğu düşünülen Florida Üniversitesi'ne gönderilen Türk öğretmenlerdir. Marshall, çoğu tek başına çalışan öğretmenlerin mükemmel sonuçlara imza attığını belirtmiştir. Günlükte özellikle, başarılarıyla takdir toplayan ve yerel belediye başkanlarının desteğini kazanarak kız çocuklarına kendi başlarına sinemaya gitme gibi okul dışında da haklar kazandıran kırsal bir kız okulunda müdür olarak görev yapan Fatma Varış'dan (proje dâhil olan ve projede diğer öğretmenlere tercümanlık yapan kişi) bahsedilmiştir. Kız çocuklarının eğitiminin teşvik edilmesinde elde edilen başarıları vurgulayan Marshall, kızların kendi başlarına sinemaya gitmelerinin hiç duyulmamış bir durum olduğunun altını çizmiştir (RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952 (November-December)- 1955).

“Bir kız çocuğu eğitilirse bir anne yetişir” düsturundan yola çıkarak Kız çocuklarının eğitime verilen önem, Örnek (2022)'de Robert Kolej'de eğitim alan kız çocukları üzerine sarf edilen ifadeler Amerikan arşiv belgelerinden alıntılanarak şu şekilde aktarılmaktadır:

(...) en nüfuzlu kişiler kızlarının, körpe yaşlarında, ABD'nin etki alanına girmelerine izin vermeye istekli. Burada bu kızların gençlik gelişimi ve selameti bir Amerikan Kurumu gözetiminde olacaktır. Açıktır ki, okullara gelen bu kızlar her kuşakta önde gelen adamların eşleri olacaktır ve tabii ki geleceğin liderlerinin de anneleri (Örnek, 2022, s.168).

5.7. Ankara Üniversitesi ve Rockefeller Vakfı

5.7.1. Ankara Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Çalışmaları

1956 yılında beşerî bilimlerde verilen hibelerin büyük bir kısmı, önceki yıllarda Rockefeller Vakfı tarafından bildirilen ilgi alanlarının devamını oluşturmuştur. Vakıf, kültürlerarası çalışmalara önemli bir ölçekte destek vermeye devam etmiştir. Orta Doğu çalışmaları için iki büyük hibe verilmiştir: biri, bu alandaki programını Sir Hamilton Gibb'i atayarak güçlendiren Harvard Üniversitesi'ne, diğeri ise Arap Çalışmaları Programı'nın devamı için Beyrut Amerikan Üniversitesi'ne. Hindistan'da, Hindistan dillerini inceleyen Deccan College Lisansüstü ve Araştırma Enstitüsü'ne yapılan yardım yenilenmiştir. Tokyo'da Toyo Bunko'daki modern Çin seminerine

verilen destek sürdürülmüş ve Amerika Birleşik Devletleri'nde Çin düşüncesi üzerine çalışmalar için Asya Çalışmaları Derneği'ne (eski adıyla Uzak Doğu Derneği) yeni bir hibe verilmiştir. Geçmişte olduğu gibi, yurtdışında Amerikan çalışmalarıyla ilgilenilmeye devam edilmiş ve bu da Ankara Üniversitesi'ne verilen bir hibe ile örneklendirilmiştir (RF-Annual Reports, 1956, 217).

Rockefeller Vakfı'nın Amerikan çalışmaları kapsamında yaptığı en büyük yatırım insana dair olmuştur. Ankara Üniversitesi'ne Amerikan Edebiyatı ve Amerikan Tarihi profesörlerinin atanmasını sağlamak amacıyla Rockefeller Vakfı tarafından tahsis edilen 21 bin ABD Doları tutarında hibe, nitelikli adayların bulunmasındaki zorluklar nedeniyle planlandığı tarihte kullanılamamış ve bu nedenle süresi birkaç kez uzatılmıştır. İlk olarak 14 Mayıs 1953 tarihinde yapılan Yürütme Komitesi toplantısında bu fonun tahsis edilmesi kararlaştırılmış ve sonrasında 27 Aralık 1954'te yeni bir kararla süresi 30 Eylül 1956'ya kadar uzatılmıştır (RF-805R: Turkey-University of Ankara-American Studies, 1949-1952).

Nihayet, 11 Nisan 1955 tarihinde Queens College'dan Profesör Robert Hamilton Ball, Amerikan Edebiyatı Profesörü olarak Ankara Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne, Elmira College'dan Profesör Mack B. Swearingen ise Amerikan Tarihi Profesörü olarak Ankara Üniversitesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü'ne atanmıştır (BCA,1955, s. 1). Edebiyat Fakültesi Dekanı Dr. Akdes Nimet Kurat'ın bu atamaları kabul etmesiyle, Ankara Üniversitesi'nde Amerikan kültür ve tarihine dair akademik çalışmaların temelleri atılmıştır.

ABD Bilgi Servisi Kültürel İlişkiler biriminden Argus J. Tresidder, John Marshall'a yazdığı 17 Mayıs 1955 tarihli mektubunda, Ball ve Swearingen'in Ankara Üniversitesi'nde bir yıl daha kalmalarının gerekliliğini vurgulamıştır. Tresidder; Ball'ın akademik duruşu ve hoş kişiliği ile Ankara Üniversitesi'nde popüler ve saygı duyulan bir figür haline geldiğini ifade etmiş ve Ball'ın varlığının, öğrencilerin Amerikan kültürüne olan ilgisini artırdığını ve İngiliz bölüm başkanının kötü yönetimi ile bu durumun belirgin bir tezat oluşturduğunu belirtmiştir. Tresidder, bu durumu Amerika'nın da nitelikli akademisyenler yetiştirdiğini göstermek için bir fırsat olarak görmüştür. Swearingen ve Ball'ın topluluğa coşkuyla katılmış ve genel kültürel programlara önemli katkılar sağlamış olduklarını aktarmıştır. Tresidder,

Swearingen'in Ankara Oyuncuları'nın bir prodüksiyonunda rol almış olması, bu akademisyenlerin topluma entegrasyonunun ve katkılarının bir örneği olarak değerlendirmiş ve bu durumun, Türkiye'deki Amerikan akademik varlığının ve kültürel etkisinin güçlenmesine önemli bir katkı sağladığını da vurgulamıştır (RF-805R: Turkey- University of Ankara- American Studies- 1955 January-March).

13 Aralık 1955 tarihli bir diğer mektubunda, Argus J. Tresidder, John Marshall'a, Haziran 1957'de Türkiye'den ayrılacak olan Profesörler Ball ve Swearingen'in yerine uygun kişiler bulma konusundaki endişelerini iletmiştir. Tresidder, Alman akademisyenlerin fakültedeki sayılarının yediye ulaştığını Amerikalı akademisyen sayısının ise sadece üç olduğunu belirtmiş, Amerikan Edebiyatı ve Tarihi alanlarındaki pozisyonların korunmasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca, bu mektup, Türkiye'deki Amerikan akademik varlığının devamlılığı ve güçlendirilmesi için yapılan planlamaları net şekilde ortaya koymaktadır (RF-805R: Turkey- University of Ankara- American Studies- 1955 June-December).

Daha sonra Vakıf bu süre uzatımı önerisini olumlu karşılayarak 30 bin ABD Doları daha hibe etmiştir (RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1956 January-March). Vakfın bu desteği meyvesini 1957'de, başkanlığını Profesör İrfan Şahinbaş'ın yaptığı Amerikan Edebiyatı Kürsüsü kurulmasıyla vermiştir (Ankara Üniversitesi, Programlar, 2024). Vakfın yazışmalarından giden Amerikalı profesörlerin yerine derhal yeni birinin bulunması için büyük bir çaba gösterildiği anlaşılmaktadır. Prof. Ball ayrılınca yerine yine Rockefeller Vakfı'nın desteği ile yeni adaylar bulunmuştur (RF-805R: Turkey- University of Ankara- American Studies, 1957). Böylece, Prof. Ray B. West'in, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Amerikan Edebiyatı Profesörü olarak görevlendirilmesi, Dâhiliye, Hariciye ve Maliye Vekâletlerinin uygun görüşlerine dayanan Maarif Vekâletinin 23 Şubat 1957 tarihli ve 266.1/4538 sayılı yazısı üzerine, 788 sayılı kanunun 5. maddesine göre, İcra Vekilleri Heyeti tarafından 28 Şubat 1957 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA, 1957, s. 1). Profesör West'in ardından yine Vakfın sağladığı hibe ile Alexander C. Kern görevlendirilmiştir (RF-805R: Turkey- University of Ankara- American Studies, 1959-1961). Vakıf bu görevlendirmeler için 32 bin 430

ABD Doları tahsis etmiştir (RF-805R: Turkey- University of Ankara- American Studies, 1957).

Ankara Üniversitesi'nde tarih ve edebiyat çalışmaları, çeşitli yardım hibeleri ve burs atamaları ile de desteklenmiştir. Örneğin, 1951 yılında Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat'a Amerika Birleşik Devletleri ile Yakın Doğu arasındaki ilişkileri incelemesi için 5 bin 850 ABD Doları hibe ve Dr. Ahmet Uysal ile Dr. Leman Yolaç'a edebi eleştiri çalışmaları için burs verilmiştir. Bu bağlamda, sağlanan hibeler ve yapılan atamalar, Ankara Üniversitesi'nin Amerikan kültürü ve tarihi alanlarındaki akademik kapasitesini güçlendirmeye yönelik önemli adımlardır (RF- 805R: Turkey-University of Ankara-American Studies, 1949-1952).

1956-57 akademik yılını kamu yönetimi konusunda ICA¹⁰⁴ finansmanlı sözleşme kapsamında Ankara Üniversitesi'nde geçiren Profesör Edward C. Smith'in burada anayasa hukuku, uygulama ve teori üzerine dersler vermiş ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne öğretim yöntemlerini ve araştırma programlarını geliştirmede yardımcı olmuştur. Fakülte, Profesör Smith'in hizmetlerinden oldukça memnun kalmış ve onun hizmetlerini bir yıl daha sürdürmesini istemiştir. Bu noktada devreye Rockefeller Vakfı girmiştir. 1957-58 akademik yılı boyunca Profesör Smith (New York Üniversitesi) Ankara Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında öğretim ve araştırmalarını sürdürmesine olanak sağlamak amacıyla 6 bin 670 ABD Doları tutarında bir hibe yardımı yapılmıştır. Bu yardım, Profesör Smith'in maaşı ve konaklama masraflarını karşılamak üzere planlanmıştır (RF-805S: Turkey-University of Ankara, Smith, Edward C., 1956-1958).

5.7.2. Ankara Üniversitesi Türk ve İslam Sanatları

1953 yılında Ankara Üniversitesi, Profesör Suut Kemal Yetkin'in yönetiminde Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü'nü kurmuştur. Enstitü, Türk sanatının Orta Asya kökenleri

¹⁰⁴ ICA (Uluslararası İş Birliği İdaresi), ekonomik ve sosyal ilerlemeyi teşvik etme amacıyla, özgürlük, onur ve bireysel refah gibi kavramları ön plana çıkaran ülkelerle iş birliği yapmıştır. Bu bağlamda ICA, tarımsal uygulamaların iyileştirilmesi, eğitim sistemlerinin geliştirilmesi ve demokratik süreçlerin teşvik edilmesi gibi alanlarda hükümetlere destek sağlamıştır. ICA gibi kuruluşların yardımları, sadece insani yardım veya kalkınma amaçlı olmayıp, Soğuk Savaş dönemi boyunca stratejik hedefler ve siyasi etki alanlarını genişletmek amacıyla da kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Stokes, 1956, s. 35).

ve çeşitlenmesi üzerinde durarak, İslam sanatının kökenleri ve tarihi gelişimini araştırmayı amaçlamıştır. Enstitü, İslam sanatına olan yerel ve uluslararası ilgiyi teşvik etmekte, araştırma sonuçlarını makaleler, dergiler, kataloglar ve kitaplar aracılığıyla yayımlamakta ve seminerler ve konferanslar düzenlemektedir. Ayrıca, temel araştırma materyallerini barındıran bir referans merkezi ve bir araştırma kütüphanesi ile test laboratuvarı bulunan Enstitü, Birinci Uluslararası Türk ve İslam Sanatı Kongresi'ni düzenlemiştir (RF-805R: Turkey-University of Ankara, Turkish and Islamic Art 1959-1965).

“British Museum”, Enstitüye mikrofilm olarak resim ve el yazmaları sağlamış, ayrıca sadece müzede bulunan diğer ilgili belgelerin fotokopilerini temin etmiştir. Tüm bu veriler ışığında, Rockefeller Vakfı, Türkiye'deki Türk ve İslam Sanatları Enstitüsü'nün fotoğraf ekipmanı ve malzemeleri ile kütüphane alımlarının maliyetine katkıda bulunmak üzere 15 bin ABD Dolarlık tutarı 1 Temmuz 1962'den itibaren iki yıllık süre boyunca kullanılması üzerine hibe etmiştir (RF-805R: Turkey-University of Ankara, Turkish and Islamic Art 1959-1965).

Daha önce sıkı döviz düzenlemeleri nedeniyle Enstitü, yurtdışından ekipman veya kitap satın almakta zorlanmış ve ekipman ödünç almak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, tutarlı bir çalışma planı oluşturulamamıştır. Fotoğrafçıların çalışmaları, ödünç veren kurumların ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Rockefeller Vakfı'nın sağladığı hibe bu sorunların çözümüne katkı sağlamış ve verilen hibe, Ankara Üniversitesi Türk ve İslam Sanatı Enstitüsü'ne fotoğraf malzemeleri ve ekipmanlarının yanı sıra kütüphane alımları yapma olanağı sağlamıştır (RF-805R: Turkey-University of Ankara, Turkish and Islamic Art 1959-1965).

Ankara Üniversitesi Rektörü ve Enstitü Müdürü Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin, personel gelişimi amacıyla 3 bin 500 ABD Doları tutarındaki başka bir hibe için Vakıftan destek talebinde bulunmuştur. Bu destek, Enstitü asistanı Beyhan Yörükkan'ın Londra ve Berlin'deki müze kütüphanelerine karşılaştırmalı bir çalışma projesi kapsamında gönderilmesi için talep edilmiştir. Mevcut öneri, Ankara Üniversitesi'nin önceki hibeyle gerçekleştirdiği çalışmaların bir sonucu olup, üniversitenin tüm alanla daha kapsamlı ve artan temaslar kurmasını sağlayarak, öngörülen öğretim ve araştırma programına daha anlamlı katkıda bulunmasını sağlamak için sunulmuştur. Başlangıçta

Rockefeller Vakfı'ndan burs alması planlanan Yörükân'ın kalp rahatsızlığı nedeniyle Vakıf, bursiyer olarak destekleyemeyeceğini belirtmiş, daha sonra burs yerine hibe verilmesi önerisi geliştirilmiştir. Türk ve İslam Sanatı Enstitüsü'nün personel gelişimi için Ankara Üniversitesi'ne 3 bin 500 ABD Doları tutarında hibe yapılması önerisi Vakıf tarafından onaylanmıştır. Bu hibenin, 1 Eylül 1962'de başlayarak 18 aylık bir dönem için geçerli olması planlanmıştır (RF-805R: Turkey-University of Ankara, Turkish and Islamic Art 1959-1965).

5.7.3. Ankara Üniversitesi Tiyatro Enstitüsü¹⁰⁵

Rockefeller Vakfı'nın Ankara Üniversitesi verdiği desteklerden biri de Tiyatro Enstitüsü'nün kuruluşu esnasında orada görev alacak, bilgi transferini sağlayacak hocaların görevlendirilmesi için verdiği destek olmuştur. Muhsin Ertuğrul, Cumhuriyet Gazetesi'nde 19 Mart 1958 tarihinde yayımlanan köşe yazısında Tiyatro Enstitüsü'nün açılışına duyduğu sevinci şu sözlerle aktarmıştır:

Ankara Üniversitesi böyle bir enstitünün projesini hazırlamış, onaylatmış, gerekli fonları sağlamış, enstitüyü kurmuş, faaliyete geçirmiş ve şu anda Amerikalı çok değerli bir profesörün ders verdiği bir kurs başlatmıştır. Bu, gerekli çabanın gösterilmesi ve yetkililerin istekli olması durumunda, en zor görevlerin bile kısa sürede başarılabileceğinin yeterli bir kanıtıdır. Ben, bu enstitünün Türk tiyatrosunda devrim yaratacağına inananlardan biriyim (Ertuğrul, 1958, s. 2).

Muhsin Ertuğrul'un yazısında bahsi geçen Amerikalı çok değerli profesör, Dr. Grant H. Redford'dur. Dr. Redford'un Ankara Üniversitesi Tiyatro Enstitüsü'nde görevlendirilebilmesi için Vakıf, 1958 yılında 9 bin ABD Doları hibe sağlamıştır. Bu yardım, 31 Ekim 1959'da sona ermiştir. Dr. Redford, tam akademik yıl boyunca Enstitü'de çalışmış ve Ankara'daki yaşam giderlerinin tamamı karşılanmıştır. Daha sonra Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Redford'un Tiyatro Enstitüsü'ndeki çalışmalarını sürdürmesi amacıyla ek bir yardım talep etmiştir. Vakıf görevlilerinin

¹⁰⁵ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü, 1958'de kurulan Tiyatro Enstitüsü ile başlamıştır. Muhsin Ertuğrul ve Prof. Dr. İrfan Şahinbaş'ın çabalarıyla kurulan Enstitü, tiyatroyu bilim dalı olarak ele almıştır. Enstitü, 1962'de kapanmış, 1964'te Tiyatro Kürsüsü olarak dört yıllık eğitimle yeniden açılarak 1981'de Tiyatro Bölümü adını almıştır. 1987-1988'de Tiyatro Tarihi ve Teorisi ile Tiyatro Sanatı Anabilim Dallarına ayrılmış, 1988-1989'dan itibaren ön kayıtlı öğrenci olarak lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi verilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Ankara Üniversitesi. Tiyatro Bölümü, 2024).

yazışmalarına göre, Dr. Redford'un hizmetleri, Tiyatro Enstitüsü'nün kurulmasında ve Edebiyat Fakültesi için son derece değerli olmuştur. Enstitü, Türk tiyatrosunun gelişimi için önemli bir merkez oluşturmuş ve özellikle Türk oyun yazarlarının teşvik edilmesi, tiyatro tarihinin incelenmesi ve drama sanatına olan ilgiyi artırma konularında önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle Vakıf, bu talebi olumlu karşılayarak Dr. Redford ve ailesinin seyahat masraflarını kapsayacak şekilde 15 aylık dönem için ek 9 bin 600 ABD Doları tutarında hibe sağlamış ve görevlendirmeyi 30 Eylül 1960 tarihinde sona erecek şekilde uzatmıştır (RF-805R: Turkey- University of Ankara-Theatre Institute, 1958, 1959).

Vakıf ayrıca Tiyatro Enstitüsü'nün kuruluşunda çok emeği geçen ilk Müdür Yardımcı olan İrfan Şahibaş'a Amerika ve Kanada'da Amerikan Tiyatro tarihi çalışması için bir yıl süreliğine 7 bin 100 ABD Doları hibe sağlamıştır ki bu hibe Tiyatro Enstitüsü'nün kuruluşuna da zemin hazırlamıştır (RF-805R: Turkey-University of Ankara-Sahinbas Irfan, 1952-1954).

5.7.4. Ankara Üniversitesi Ekonomik Kalkınma

Mart 1956'da Sosyal Bilimler Direktörü'nün Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nde ekonomik kalkınma sorunlarının çeşitli aşamalarına yönelik ciddi bir bilimsel ilgi keşfedilmiştir. Bu ilgi, her iki üniversitede de karşılıklı ziyaretler ve tartışmalarla güçlendirilmiştir. Türk üniversitelerinin, dünya çapında tanınmış Avrupalı ekonomistleri konferanslar vermek üzere Türkiye'ye davet etmeleri önerilmiştir. Bu öneri, Türk akademisyenlerinin kendi çalışmalarını zenginleştirmeleri ve uluslararası akademik ilişkileri teşvik etmeleri için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Her iki üniversitede de toplamda yedi konferans düzenlenerek konferansların eşit olarak her iki üniversitede gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Konuşmacıların, fakülte üyeleri ve lisansüstü öğrencilerle gayri resmi tartışmalara da katılmaları planlamaya dâhil edilmiştir. Her bir üniversite için önerilen 4 bin 500 ABD Doları hibe ile dört konuşmacının gidiş-dönüş seyahat masrafları ve her biri için belirlenen 500 ABD Doları tutarındaki konuşmacı ücreti (honorarium) karşılanmıştır. Konuşmacıların yaşam ve diğer masraflarının Türkiye'deki üniversiteler tarafından karşılanması planlanmıştır. Bu 4 bin 500 ABD Doları tutarındaki yardım, 1 Eylül 1956 tarihinde başlayıp 31 Temmuz 1957 tarihinde sona

erecek olan dönem için sağlanmıştır. Bu destek kapsamında gelen davetli konuşmacıların isimleri şunlardır: H.J. Habakkuk, Pasquale Saraceno, Alfred Sauvy, Carl Iversen, Hal B. Lary, Ingvar Svennilson, Ragnar Nurkse (RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1956-1958)

Vakıf sadece uluslararası araştırmacıların dolaşımını değil Türk araştırmacıların da bu alanda araştırma yapmasını desteklemiştir. Ankara Üniversitesi Kamu Maliyesi Enstitüsü Müdürü, Prof. Fadıl Hakkı Sur¹⁰⁶,un, İskandinavya, Birleşik Krallık ve Batı Avrupa'daki (Oslo - Stockholm - Kopenhag - Amsterdam - Brüksel - Londra) sosyal bilimler araştırma enstitülerini ziyaret edebilmesi için Vakıf tarafından 1.325 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1956-1958).

Ankara Üniversitesi Kamu Maliyesi Enstitüsü'nde bir grup ekonomist, 1923'ten bu yana üretim ve tüketim eğilimlerini toplayarak ve analiz ederek Türkiye'nin ekonomik tarihindeki bu faktörleri incelemeyi planlamıştır. Bu projenin, Enstitü Başkanı Prof. Fadıl Hakkı Sur'un genel denetiminde ve Prof. Sadun Aren'in doğrudan yönetiminde yürütülmesi tasarlanmıştır. Proje, Rockefeller Vakfı tarafından sağlanan üç yıllık 25 bin ABD dolarlık bir ödenekle kısmen finanse edilmiştir. Bütçenin kalan kısmı Ankara Üniversitesi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından sağlanmıştır. Ayrıca, kıdemli öğretim üyelerinin, proje yöneticisinin ve yardımcı yöneticinin araştırma zamanı, genel idari masraflar, Enstitü tesisleri, kütüphane ve araştırma malzemeleri

¹⁰⁶ 1911 yılında İzmir'de doğan Prof. Fadıl Hakkı Sur, İzmir Amerikan Koleji'ni 1930'da, Mekteb-i Mülkiye'yi 1933'te bitirmiştir. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1937'de mezun olduktan sonra Maliye Bakanlığı'ndaki zorunlu hizmet görevini yerine getirmiştir. 1939'da Siyasal Bilgiler Okulu'nda iktisat doçenti, 1942'de profesör olarak atanmıştır. 1943'te Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde maliye profesörü olmuştur. 1950-1952 yılları arasında Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanlığı yapmış ve Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Genel Direktörlüğü görevini üstlenmiştir. 1956'da Torino Üniversitesi'nde, 1961'de Utah Üniversitesi'nde ders vermiştir. Birleşmiş Milletler Türk Derneği Başkanlığı, Siyasi İlimler Türk Derneği kuruculuğu ve 1954-1960 yılları arasında Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye temsilciliği yapmıştır. 1959-1962 yıllarında Avrupa Konseyi Türkiye Daimi Temsilci Vekilliği ve Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1976'da Köln Üniversitesi'nde siyasi bilimler profesörü, 1977'de Oslo Üniversitesi'nde misafir profesör olarak görev yapmıştır. Yurda döndüğünde Hacettepe Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler vermiştir. 1971'de emekliye ayrıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Bölümü Başkanlığı görevini yürütmüştür (Ayrıntılı bilgi için bk. Siyasi İlimler Türk Derneği, Kurucularımız, 2024).

Ankara Üniversitesi tarafından karşılanması planlanmıştır (RF, Annual Reports, 1959, s. 192).

Vakfın bu projeye destek vermesindeki motivasyonu arşiv belgelerinde şu şekilde ifade edilmiştir:

I. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar, Türkiye'nin ekonomik gelişimi çeşitli dönemlerden geçmiştir: Ulusun kuruluşundaki kargaşa dönemi, Büyük Buhran, uluslararası ölçekte artan hükümet müdahaleleri, savaş dönemi, savaş sonrası uluslararası ekonomik iş birliği dönemi ve nihayetinde enflasyon dönemi. Bu süreçler boyunca, Türk ekonomisi ne Amerikan modelindeki minimum hükümet müdahalesini ne de Sovyet modelindeki merkezi planlamayı benimsemiştir. Muhtemelen Orta Doğu'nun en ekonomik olarak gelişmiş ülkesi olduğu için, yakın Türk ekonomik tarihinin incelenmesi, ortak özelliklere sahip diğer ülkelere değerli içgörüler sağlayabilir ve ekonomik kalkınma üzerine artan literatüre katkıda bulunabilir. Ankara Üniversitesi Kamu Maliyesi Enstitüsü'ndeki yetkin ekonomistlerin, 1923'ten bu yana Türkiye'deki üretim ve tüketim eğilimleri üzerine veri toplama ve analiz yapma önerileri, bu zaman dilimi, bu eğilimler hakkında oldukça kesin ifadeler için kanıt sağlayacaktır (RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1956-1958).

Projenin ilerleme süreci 1960 yılında yaşanan siyasi olaylar nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Rockefeller Vakfı yetkililerin kendi aralarındaki yazışmalarda Ankara Üniversitesi'ndeki zekâsıyla hayranlık uyandıran bazı akademisyenlerin bir kısmının akademik alanlarında kalmak yerine giderek daha fazla siyasi hayata karışmasından biraz rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Yazışmalarda Şerif Mardin ve Halil İnalcık bu durumun geçerli olmadığı nadir akademisyenler olarak ifade edilmiştir¹⁰⁷ (RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1959, 1961, 1964, 1966, 1969).

Vakıf ayrıca, Devletler Özel Hukuku, İktisat Tarihi Profesörü, 05.01.1978-12.11.1979 tarihleri arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapan (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024) Ahmet Gündüz Ökçün'e, King's College, University of London, İngiltere'deki hukuk çatışmaları konusunda karşılaştırmalı araştırmalarını sürdürebilmesi için 1963 yılında

¹⁰⁷ Bk. Ek 5.2.

4 bin 200 ABD Doları (RF, Annual Report, 1963, s. 217), 1964 yılında ise 1.350 ABD Doları destek vermiştir (RF, Annual Report, 1964, s. 139).

5.7.5. Ankara Üniversitesi Sovyet Çalışmaları

Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ndeki Prof. Ahmet Şükrü Esmer ve meslektaşları, Enstitü'nün genel çerçevesi ve kontrolü altında Sovyet Araştırmaları Merkezi'nin kurulması için planlar geliştirmişlerdir. O döneme kadar, Türkiye'de Türk-Sovyet ilişkileri üzerine ciddi bir araştırma yapılamamıştır. Prof. Esmer ve meslektaşları, temel tutumların bu alanda objektif araştırmalar yapmayı mümkün kılacak kadar değişmediğini vurgulamışlardır. Vakfın, hem İstanbul'da hem de Ankara'da iletişimde olduğu diğer kişiler de bu konuya gerçek bir ilgi göstermiş ve Prof. Esmer'in bu tür bir araştırmayı denetlemeye son derece uygun olduğunu belirtmişlerdir. Prof. Esmer, Sovyet Araştırmaları Merkezi'nin araştırma faaliyetlerinin uluslararası ilişkiler üzerinde bir taslak oluşturacağını, diğer birçok konuyu da kapsayacağını ve konuların temelini ve kapsamını genişletebileceğini vurgulamıştır. Kurulması planlanan merkez, Türkiye'de türünün ilk örneği olacağı düşünülmüştür. Merkezin genel sorumluluğunun da Prof. Esmer'e ait olması planlanmıştır. Vakfın önem verdiği bir hususun da hükümetin bu çalışmaları destekleyip desteklemeyeceği konusudur. Vakıf için Prof. Esmer ve arkadaşlarının çalışmalarının Başbakanlık Ofisi tarafından yıllık 50 bin TL'lik bir bütçe ile destekleniyor olması olumlu bir imaj oluşturmuştur. Vakıf, Ankara Üniversitesi'nde, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü bünyesinde, Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer yönetiminde kurulacak Sovyet Araştırmaları Merkezi için kitap, dergi ve ekipman satın alımı amacıyla 10 bin ABD Doları tutarında hibe vermiştir (RF- 805S: Turkey, University of Ankara, Soviet Studies, 1959, 1965).

5.7.6. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Rockefeller Vakfı yetkilileri, Ankara Üniversitesi'nden bağımsız olarak faaliyet gösteren Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün Müdürü Prof. Enver Ziya Karal ile hayatta olan sözlü tarih kaynaklarının, Türk devriminin belgelenmemiş yönlerini belgelemeye nasıl ikna edilebileceği konusunda birkaç yıl süren görüşmeler yapmıştır (RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955).

John Marshall ile sohbetlerinde Kadri Yörükoğlu, bahsi geçen sözlü tarihin kayıt altına alınması projesinin son aldığı şekliyle asıl avantajının, yakın geçmişe ait materyalin toplanmasında objektif bir yöntem oluşturmak olduğunu ve nihayetinde bu materyallerden tarih yazımının objektif bir şekilde karakterize edilmesini umduğunu belirtmiş ve Marshall'ın bu projeyi değerlendirmeye almakla "a bien fait" (iyi iş çıkardığını) belirtmiştir (Marshall, 1952, s. 44).

John Marshall'ın Kasım Gülek'e proje ile ilgili düşüncelerini sorması üzerine Kasım Gülek, "Bu projenin bir an önce başlatılması gerektiğini, yaşayan tanıkların bildiklerini kaydetmeden geçip gitmelerine izin vermenin bu yüzyılın tarihi için bir kayıp olacağını belirtmiştir. Ancak, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden bu yana Türk İnkılabına yönelik genel tutumun biraz ikircikli hale geldiğini vurgulamıştır" (RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955).

John Marshall, Kasım Gülek ile görüşmesinin ardından psikolojik korkuların sözlü tarih kaynaklarının Devrimle ilgili bilgilerin kayıt altına alınmasına olumsuz bakacağına dair bir izlenim edinmiştir. Bu izlenimini Enver Ziya Karal ile paylaştığında Prof. Karal bu izlenimi paylaşmakla birlikte, bu zorluğu aşmanın mümkün olabileceğini belirtmiştir. Karal'a göre özellikle, anılara yaklaşım konusunda tereddütler büyük olsa da belirli ve belgelenmemiş konular hakkında veri kaynağı kişiyi konuşturmak mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu süreçte, sorulara verilen cevapların sesli olarak kaydedilmesi, yazma zahmetini ortadan kaldırabilir ve bilgi veren kişiye tarihçinin anılardan daha fazlasına ihtiyaç duymadığı ve paylaşılan anıların tarihçiyi başka kaynaklara yönlendirebileceği iletilirse, verimli sonuçlar elde edilebileceğini söylemiştir. Marshall, Prof. Karal'a bir ses kayıt cihazı sağlanması durumunda böyle bir deneyi denemek isteyip istemeyeceğini sormuş ve Prof. Karal bu fikre oldukça ilgi göstermiştir (RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955).

Prof. Karal, projede kullanmak amacıyla deneysel olarak kullanabileceği bir teyp cihazının Vakıf tarafından kendisine temin edilmesini resmi yazışmalarla Vakıf'tan talep etmiştir. Prof. Karal'ın ses kayıt cihazı talebi, o yıl yaz aylarında Rockefeller Vakfı bursu yardımıyla Türkiye'yi ziyaret eden bursiyerlerden Bay Geoffrey

Lewis¹⁰⁸'in ziyareti ile denk gelmiştir¹⁰⁹. Bu nedenle, Bay Lewis'in Büyük Britanya'dan uygun bir taşınabilir ses kayıt cihazı satın alması ve yaz boyunca Türkiye'de kullanması ve ardından bu cihazı Profesör Karal'a nazikçe teslim etmesi Vakıf yetkililerince kararlaştırılmıştır. Kayıt cihazı ve gerekli malzemeler ve ekipmanların satın alma maliyetini karşılamak için 270 ABD Doları tahsis edilmiştir. Lewis daha sonra planlandığı gibi kayıt cihazını Türkçe kullanım kılavuzu ile birlikte Prof. Karal'a teslim etmiştir (RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955).

28-29 Nisan 1955 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Bilimsel Danışma ve Yönetim Kurulu toplantısında, önemli belgelerin korunması için gerekli olan kayıt ekipmanını cömertçe bağışlayan Rockefeller Vakfı'nın temsilcisi olarak John Marshall'a bir Şeref Diploması (Diplome d'Honneur) verilmesine karar verilmiştir (RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955).

5.8. İstanbul Üniversitesi ve Rockefeller Vakfı

5.8.1. İstanbul Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Çalışmaları

İstanbul Üniversitesi'nde Amerikan edebiyatı çalışmaları, Amerikan araştırma fonu hükümleri kapsamında mümkün kılınan Amerikalı akademisyenler tarafından sürdürülen misafir öğretim üyelikleri aracılığıyla yıllardır geliştirilmiştir. Üniversite, bu alanda Prof. Vahit Turhan'ın genel yönetiminde düzenli bir gelişme sağlamayı kabul etmiştir. Vakıf, Mayıs 1954'te onaylanan 8 bin 100 ABD Doları tutarındaki bir seyahat hibesiyle, İstanbul Üniversitesi İngilizce Profesörü Vahit Turhan'ın Amerikan edebiyatı çalışmalarıyla doğrudan tanışmak üzere bir yıl Amerika Birleşik

¹⁰⁸ 87 yaşında hayatını kaybeden, 1939'un başlarında, henüz 18 yaşındayken Geoffrey Lewis'e üniversitedeki Latince öğretmeni "Artık sıkılıyorsun, bir hobiye ihtiyacın var, Türkçeyi dene" dediğinde, çoğu öğrencinin muhtemelen küçümseyerek reddedeceği bu tavsiye onun sonunda İngiltere'de Türk çalışmalarının duayeni olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Oxford Üniversitesi'nde Türkçe'nin ilk profesörü, tarih ve dil üzerine hem popüler hem de bilimsel çok sayıda eserin yazarı olmuş ve yaşamı boyunca Türk çalışmalarının neredeyse sıfırdan kurulmasına ve büyümesine başkanlık etmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Barchard, 2008).

¹⁰⁹ Rockefeller Vakfı, Oxford Üniversitesi, Türkçe Öğretim Görevlisi, Geoffrey Lewis'in, Türkiye'yi ziyaret ederek ülkedeki çağdaş düşünce ve hareketleri doğrudan tanımasını sağlamak için 2 bin ABD Doları tahsis etmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. RF, Annual Reports, 1953, s. 291).

Devletleri'nde bulunmasını sağlamıştır. Özellikle Prof. Turhan'ın yokluğunda Amerikan edebiyatı çalışmalarının devam etmesini arzu eden İstanbul Üniversitesi, 1954-55 akademik yılında İstanbul'da Amerikan Edebiyatı alanında Misafir Öğretim Üyesi olarak görev yapmak üzere Prof. Robert G. Kelly'yi davet etmiştir. Prof. Kelly, Amerikan Edebiyatı alanında ders verecek ve yaklaşık olarak aylık 1.050 TL maaş ve 3 bin TL seyahat masrafı alacaktır. Bu ödenekleri tamamlayacak ek fonlar, Prof. Kelly'nin bu görevi kabul etmesini mümkün kılmak için Vakıf'tan talep edilmiştir. Vakıf, 30 Eylül 1955'e kadar geçerli olması kaydıyla 6 bin 500 ABD Doları veya gerektiği kadarının İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne, Indiana Üniversitesi'nden Prof. Robert G. Kelly'nin Amerikan Edebiyatı alanında Misafir Öğretim Üyesi olarak davet edilmesini sağlamak amacıyla verilmesini onaylamıştır (RF- 805R: Turkey, İstanbul University- American Studies, 1954, 1956).

5.8.2. İstanbul Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları

Türkiye'de araştırma geliştirme alanında öncü bir figür haline gelen İstanbul Üniversitesi İktisat profesörü Osman Okyar, Yakın Doğu üzerine çalışmaları ele alacak bir araştırma enstitüsü kurulmasını planlamıştır. Prof. Okyar ile Vakıf temsilcileri arasında yapılan son görüşmeler, Yakın Doğu alanında Prof. Okyar tarafından üstlenilecek herhangi bir çalışmanın Türk akademisyenler ve yüksek öğrenim kurumları arasında önemli ve geniş bir uygulama alanına sahip olacağına dair Vakfın inancını güçlendirmiştir. Cumhuriyet yıllarında Türk akademisyenler ile Arap kurumları arasındaki temaslar minimum düzeyde olmuştur. Vakıf yetkililerince kendi alanında olağanüstü yetenekli bir akademisyen olarak tanınan Prof. Okyar, Yakın Doğu alanının yoğun bir şekilde incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir. 1956 yılı başlarında üç ay süreyle üniversitedeki görevlerine ara verip Arap ülkelerinde çalışmalar yapması ve bu çalışmalara İstanbul Üniversitesi Hukuk Profesörü Hıfzı Timur'un da eşlik etmesi planlanmıştır. Vakfın arşiv belgelerinde bu misyon için son derece nitelikli iki Türk akademisyen olarak nitelendirilmişlerdir. İki öğretim üyesinin seyahat masrafları için yaklaşık 800 ABD Doları ve yaşam masrafları için günlük 20 ABD Doları tutarında 42 günü aşmayan bir süre için bir yardım hibesi verilmesi uygun görülmüştür. Böylece hem Prof. Okyar hem de Prof. Timur için Arap ülkelerinde Yakın Doğu çalışmaları ile doğrudan malumat elde etmelerini sağlamak amacıyla her

biri için 1.250 ABD Doları tutarında bir yardım hibesi, 30 Haziran 1956'ya kadar geçerli olmak üzere onaylanmıştır (RF- 805R: Turkey, İstanbul University- Near Eastern Studies- Visits, 1955, 1956).

Bu ziyaret şu üniversiteleri kapsamıştır:

1. Büyük Arap üniversitelerine ziyaretler:

- Beyrut'taki Fransız ve Amerikan Üniversiteleri,
- Şam'daki Suriye Üniversitesi,
- Bağdat'taki Fen ve Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Eğitim Koleji,
- Kahire Üniversitesi,
- Ayn Şems Üniversitesi,
- Mısır'daki İskenderiye Üniversitesi.

2. Önde gelen enstitü ve akademilere ziyaretler:

- Arap Birliği'nin Arap Araştırmaları Enstitüsü,
- Mısır Tarihsel Araştırmalar Derneği,
- Arap Dili Akademisi,
- Şam'daki Arap Akademisi,
- Bağdat'taki Irak Akademisi.

Zaman açısından, Beyrut ve Bağdat'ta en az bir haftalık bir kalışın uygun olacağı, Şam'da üç günün yeterli olacağı ve muhtemelen Kahire için iki haftalık bir sürenin gerekli olacağı öngörülmüştür (RF- 805R: Turkey, İstanbul University- Near Eastern Studies- Visits, 1955, 1956).

John Marshall günlüğünde Prof. Okyar ve Prof. Timur'un bu seyahatleri ile ilgili şu bilgileri paylaşmıştır:

Osman, bana Hifzi Timur ile birlikte Arap Devletleri'ne yaptığı son gezinin ayrıntılı bir anlatımını yaptı; bu anlatım hem eğlendirici hem de hayal kırıklığı yaratan bir deneyimdi. İlk ziyaretin tüm tipik zorluklarını sergileyerek insanları bulmak ve onlarla konuşmak için zaman ayarlamakta güçlük çekmişlerdi. Türklerin Yakın Doğulular olarak yollarını daha kolay bulacaklarını varsaymakta ne kadar safdil

olduğumu fark ettim. Osman ve Timur, Irak ve Lübnan'da genel olarak iyi karşılanmışlar, ancak Mısır'da aynı başarıyı elde edememişlerdi. Hüseyin Mones onları varışlarında karşılamış ve Yakın Doğuluların bu tür misyonlarda Vakıffonları yerine hükümet fonlarıyla seyahat etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ancak daha sonra söz verdiği gibi diğer randevuları ayarlamak için onlarla tekrar iletişime geçmemiştir. Osman'ın, Osmanlı geleneğinin izlerini arama ve bulma konusundaki gösterdiği eğilimi de dikkat çekiciydi (Marshall, 1956, ss. 64- 65).

Bu seyahatin hemen ardından Prof. Okyar, 1957-1958 yılları arasında Beyrut Amerikan Üniversitesi İktisadi Araştırma Enstitüsü'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Okyar, 1958-1961 yılları arasında CHP araştırma bürosu başkanlığı görevini üstlenmiş, ardından 1961-1964 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı'nda İktisat danışmanı olarak çalışmış ve 1961-1965 yıllarında Merkez Bankası yönetim kurulu üyesi olmuştur. Ayrıca, 1961-1962 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyeliği yapmış ve 1962-1965 yılları arasında Türkiye Odalar Birliği'nde danışmanlık görevinde bulunmuştur. 1964-1967 yılları arasında Amerika'daki "Land Grand" tipi üniversiteleri örnek alarak kurulan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde rektör olarak görev yapan Okyar, 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde çalışmaya başlamış ve Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi ile İktisat Bölümü'nün kurulmasına büyük katkı sağlamıştır. 1968 yılında kurulan Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi'nin kurucu dekanı olarak atanan Prof. Dr. Okyar, bu görevini 1971 yılına kadar yürütmüştür (Tanyeri, 1985, s.1).

Seyahatlerinin ardından Prof. Timur, İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine dönmüştür. Prof. Timur, 1960 darbesinin, 28.10.1960 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 114 sayılı "Üniversiteler öğretim üyelerinden bâzılarının vazifelerinden affına ve bâzılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair Kanun" ile görevinden alınan 147 öğretim üyesi arasında yer almıştır (Resmî Gazete, 1960, ss. 2426- 2427). 1951-52 yıllarında Orta Doğu Enstitüsü'nde ziyaretçi profesör olarak görev yaptığı ABD Columbia Üniversitesi'ne 1960 yılında tekrar dönmüştür (Altuğ, 1979, s. XII). Daha sonra 18 Nisan 1962 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan 43 sayılı "Üniversite öğretim üyelerinden bazılarının vazifelerinden affına ve bazılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun" kapsamında üniversite senatosunda alınan kararla görevine geri dönmüştür (Resmî Gazete, 1962,

s. 7149). Prof. Timur daha sonra 5 Ocak 1966 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Yönetim Kurulu'na hükümet temsilcisi üye olarak atanmıştır (BCA, 1966, s. 1). Melih Cevdet Anday, Hıfzı Timur ile Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Yönetim Kurulu'nda yaşadıkları bir anısını şu şekilde aktarmıştır:

1960'tan sonra çıkarılan TRT yasası, kurumun yönetim kurulunun dört seçilmiş üye ve iki hükümet temsilcisinden oluşacağını belirtiyordu. Ben de bu kurula, edebiyat fakültelerinin temsilcisi olarak dışarıdan seçildim. Yasaya göre, ülkedeki tüm vericiler TRT denetiminde olmalıydı; ancak Samsun'daki Amerikan verici ve dinleme istasyonuna ne TRT temsilcisi ne de hükümetin bakanı girebiliyordu. Bu durum karşısında elimiz kolumuz bağlıydı. Bir gün, bu konuyu yönetim kurulu toplantısında ele aldık ve yapacak bir şey olmadığına karar verdik. Ertesi gün, Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerine demeç vererek bu durumu protesto ettiğimi belirttim. Bir sonraki toplantıda, hükümet temsilcisi olarak kurulda bulunan Prof. Hıfzı Timur, gündem dışı söz alarak ismimi vermeden "bir kurul üyesinin" Amerikan aleyhtarı bir demeç verdiğini ve bunun ortalığı karıştırdığını söyledi. Oldukça telaşlıydı. O dönemdeki TRT yasası, yönetim kurulu üyelerinin böyle bir eylem nedeniyle suçlanabileceğini öngörmüyordu. Bu nedenle hakkımda kovuşturma başlatılmadı, ancak gizli bir uyarı ile beni korkutmayı ihmal etmediler. Şimdi geriye dönüp baktığımda, neden Amerika'ya bu kadar teslim olduğumuzu anlıyorum. Belki de Amerika'ya bağımlılığımızın azalmasıyla bu tür sorunlardan kurtulduk (Anday, 1990, s. 2).

5.8.3. İstanbul Üniversitesi Huzur Dersleri

Seçkin Türk medeni hukuk profesörü merhum Ebül'ulâ Mardin, Osmanlı Devleti'nde devlet teşkilatının bir aşaması üzerine yoğun bir araştırma ve hazırlık çalışmasına başlamıştı. Kur'an'ın hukuk ve toplumla ilgili anlamını yorumlamak üzere Sultan'ın huzuruna çıkan bilge din adamlarının (Sultan Mustafa tarafından oluşturulan) ilmi danışmanlıkları ile ilgili dağınık belge ve kaynakları bir araya getirmişti¹¹⁰. Prof.

¹¹⁰ “Huzur Dersleri” eseri, Sultan III. Mustafa döneminde 1759 yılında başlatılan ve Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılan ilim meclislerini tanıtır. Bu meclisler, seçkin ilim adamlarının katılımıyla gerçekleştirilmiş ve 1923 yılına kadar devam etmiştir. Eserin yazarı, Ebül'ulâ Mardin, ilk cildini 1951 yılında yayımlamış ancak II ve III. ciltlerin müsveddelerini tamamlayıp yayımlayamadan vefat etmiştir. Bu iki cilt, asistanı İsmet Sungurbey tarafından 1966'da tek kitap halinde yayımlanmıştır. Eserin I. cildi, huzur derslerinin mahiyeti, tarihçesi, meclislerin teşkil tarzları, uyulan kurallar, mukarrir ve muhatapların vasıfları ve katılma şartları gibi konuları kapsayan sekiz bölümden oluşur. II ve III. ciltler ise huzur derslerine katılanların maaş, ödül ve cezaları, tercüme-i hâlleri, icâzet örnekleri, derslerin yapıldığı yerler ve menkıbeler gibi konuları içeren IX-XIV. bölümleri içerir. Eser, Osmanlı'nın son dönem âlimlerini ve ilmiye teşkilatını tanımak açısından önemli bir kaynaktır (Ayrıntılı bilgi için bk.Yavuz, 1994, s. 364.)

Mardin eserini tamamlamak için Rockefeller Vakfı'ndan destek talep etmiş ancak Vakıf öneriyi değerlendirme aşamasındayken vefat etmiştir. Prof. Mardin ölümünden önce çalışmanın bir cildini tamamlamış ve çalışması vefatının ardından yedi yıldır asistanı olan Prof. İsmet Sungurbey tarafından sürdürülmüştür. Sungurbey, 27 yaşında İstanbul Üniversitesi tarihinin en genç öğretim üyesi olmuş ve 31 yaşında hukuki araştırma ve yazım alanında kendini kanıtlamıştır. Prof. Sungurbey, Hukuk Fakültesi'ndeki iki genç akademisyenin yardımıyla Prof. Mardin'in büyük eserinin ikinci ve üçüncü ciltlerini tamamlamayı ve bu ciltlerin, Sultan'ın huzurundaki divan toplantısının ayrıntılarının, katılımcıların biyografilerinin, o zamanki siyasi ve dini uygulamalar üzerindeki etkilerinin ve ilişkilerinin ve Kur'an-ı Kerim hukuku ile ilgili konulardaki tartışmaların anlatılmasına ayrılmasını planlamıştır. Vakıf, çalışmanın, İslam'ın Osmanlı Devleti'ndeki yerine ve Sultan'ın dini liderlerle olan resmi ilişkilerine ışık tutacağını öngörmüş ve talep edilen hibenin seçkin bir hukuk teorisyeninin ve iki yardımcısının gelişimine katkıda bulunmak olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir. Bu kapsamda araştırma ve editörlük çalışmaları için 12 bin Türk Lirası, iki araştırma asistanı için 16 bin Türk Lirası, sekreterlik yardımı için 3 bin Türk Lirası ve danışman ücretleri için 2.250 Türk Lirası olmak üzere toplam 33.250 Türk Lirası'na karşılık olmak üzere İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne, *Sultan'ın Din Konseyi tarafından yapılan Kur'an-ı Kerim yorumlarını içeren üç ciltlik bir eseri tamamlaması için Profesör İsmet Sungurbey'e yardımcı olmak amacıyla*, 3 bin 700 ABD Doları tutarında hibe verilmiştir (RF- 805S: Turkey- Istanbul University- Quran Readings, 1956, 1960, 1964, 1967).

5.8.4. İstanbul Üniversitesi Ekonomi Tarihi

İstanbul Üniversitesi Ekonomi Tarihi Enstitüsü'nü yöneten Profesör Ömer Lütfi Barkan¹¹¹, yıllarca Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihine dair

¹¹¹ Ömer Lütfi Barkan, Edirne'de doğmuş ve eğitimini Edirne'de tamamladıktan sonra İstanbul'a giderek Yüksek Muallim Mektebi ve Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirmiştir. 1927 yılında Strasbourg Üniversitesi'nde ikinci lisansını tamamlayarak yurda dönmüş ve Eskişehir Lisesi'nde felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1933'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İnkılab Tarihi Kürsüsü'nde doçent olmuş, 1939'da doçentlik sınavlarını başarıyla tamamlamış ve 1941'de profesörlüğe yükseltilmiştir. 1950'de İktisat Tarihi Kürsüsü başkanı olan Barkan, 1955'te Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kurmuş ve 1957'de ordinaryüs profesör olmuştur. 1973'te emekli olana kadar akademik çalışmalarını sürdürmüştür. Ömer Lütfi Barkan, Türk Tarih Kurumu ve Türk İnkılab Tarihi Enstitüsü üyeliklerinin yanı sıra UNESCO Türkiye Millî Komisyonu genel kurul üyeliklerinde bulunmuş ve Strasbourg Üniversitesi tarafından şeref doktoru unvanı almıştır.

araştırmalar yürütmüştür. Zengin Osmanlı arşivlerini titizlikle incelemeye odaklanmış olup, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi üzerine Fransızca olarak kapsamlı bir cilt yayınlamayı planlamıştır. Çalışma arkadaşları ile birlikte yüz binlerce belgeyi incelemiş ve Enstitü için 80 bin belgeyi mikrofilme çekmiş ve kullanılabilir formda sınıflandırmıştır. Tüm bunlar, kötü ekipman, sınırlı araştırma desteği ile gerçekleştirilmiştir. 20 Ekim 1955'te Strasbourg Üniversitesi tarafından kendisine "Fahri Doktora" unvanı verilmiştir. Bu unvan vesilesiyle yapılan konuşmada, "... az sayıda insan, modern tarih biliminin ruhu ve yöntemleriyle birlikte ulusal miraslarına tam hakimiyet sağlayabilir ve böylece kendi tarihlerine, insanlığın büyük tarihiyle bütünleşik bir parça olarak yeni bir hayat verebilir ..." sözlerine yer verilmiştir (RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1956, 1957).

Rockefeller Vakfı yetkilileri, İstanbul Üniversitesi'nde en iyi anlamda bilimi teşvik etmenin ve Türkiye'nin mevcut ekonomik durumunu tarihi kökenleri karşısında daha sağlam bir anlayış ve takdir geliştirme yönünde bir adım olarak Prof. Barkan'ın desteklenmesini önermişlerdir. Sonuç olarak, 30 bin ABD Doları veya gerekebilecek kadarı, görevlilerin takdirine bağlı olarak serbest bırakılmak üzere, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve sosyal tarihi üzerine Profesör Ömer Lütfi Barkan tarafından yapılacak araştırmaları desteklemek amacıyla İstanbul Üniversitesi Ekonomi Tarihi Enstitüsü'ne kullanılmak üzere, 1 Kasım 1956'da başlayan iki yıllık süre içinde kullanılmak üzere tahsis edilmiştir (RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1956, 1957).

Daha sonra Vakıf, 17 bin ABD Doları tutarında ek bütçe ile destek süresini 1 Ekim 1961 tarihine kadar uzatmıştır (RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1958, 1959). Ardından, 6 bin 500 ABD Doları daha ek hibe 28 Şubat 1963'e kadar kullanılmak üzere tahsis edilmiştir (RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1960, 1964).

Sırbistan İlimler Akademisi'ne üye seçilmiş ve Milletlerarası Şarkiyatçılar Birliği'ne bağlı Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tetkikleri Komitesi başkanlığı yapmıştır. Barkan, Türkiye'de tarih anlayışı ve incelemelerine yenilik getirmiş, özellikle Türk iktisat tarihi alanındaki orijinal araştırmalarıyla tanınmıştır. Tahrir defterlerinin sistematik incelemesini ilk kez o yapmış ve bu defterlerin ziraî, sosyal ve demografik önemini ortaya koymuştur (Kütükoğlu, 1992, ss. 74- 75).

5.9. Robert Kolej'in Kuruluşu ve Tarihçesi

Robert Kolej, ABD sınırları dışında kurulmuş en eski Amerikan eğitim kurumudur. 1863 yılında Bebek'te (Şekil 5.3) erkek öğrencilere hizmet vermek üzere Dr. Cyrus Hamlin ve Christopher Rhinelande Robert'in desteğiyle kurulmuştur (Robert Kolej, Tarihimiz, 2024).

Şekil 5.3. Robert Kolej Bebek Binası

Kaynak: Robert College, “150th Anniversary”, 2024.

1871'de Gedikpaşa'da açılan Amerikan Kız Koleji (ACG), 1876'da Üsküdar'a, 1914'te ise Arnavutköy'deki bugünkü kampüsüne taşınmıştır. 1932'de ACG ve Robert Kolej'in yönetimleri birleşmiş, 1959'da tek bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmeye başlamışlardır. 1971'de bu iki okul birleşerek Robert Kolej'de karma eğitime geçilmiş ve Bebek'teki binalar Boğaziçi Üniversitesi'ne devredilmiştir. 1997'de ortaokul kısmı kapatılarak eğitim beş yıllık lise düzeyinde devam etmiştir. (Robert Kolej, Tarihimiz, 2024).

5.9.1. Kolej'in Misyonu ve Etkisi

Robert Kolej, Amerikalıların yurt dışında kurdukları ilk kolej olup, kaliteli eğitim programı ve katı kurallarıyla İstanbul'daki en iyi okullar arasında yer almıştır. Kolej'in başarısı Amerikalılar için büyük bir gurur kaynağı olmuştur. Robert Kolej, İstanbul'daki Amerikalılar için bir buluşma ve aidiyet mekânı olarak da hizmet vermiştir. Birçok önemli Amerikalı misafir İstanbul seyahati sırasında kolejde ağırlanmıştır. Amerikalılar, misyonerlik faaliyetleri yürüten ABCFM'nin İstanbul'a

verdiği önem nedeniyle bu şehre özel ilgi göstermiştir. Ünlü seyyahlarca, Amerikalıların misyonerlik ve eğitim faaliyetleriyle İstanbul'u işaretlediğini belirtilmiştir. Başlangıçta seküler olarak tasarlansa da Robert Kolej'in kurucuları ve öğretmenleri genellikle misyoner kökenli olup, Hristiyanlık öğretileri önemli bir rol oynamıştır. Kurucuları da öğretmen teşkilâtı da genellikle ABCFM'ye bağlı kişilerden oluşan Kolej, resmi olarak bu örgütten bağımsız olsa da misyonerlik faaliyetleri için önemli bir merkez olmuştur (Coşğun-Kandal, 2017, ss. 98- 99).

The Times özel muhabiri “The American Missionaries In Turkey- Türkiye'deki Amerikalı Misyonerler” başlıklı haberinde İstanbul'daki Robert Kolej ve Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji gibi iki eğitim kurumunun İngiltere kamuoyu tarafından oldukça iyi bilindiği ve beklentilerinin şu anki zamandan her zamankinden daha umut verici olduğunu belirtmiştir. Haberde, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumuna değinilmiş ve kamu hizmeti için hem yetenekli hem de dürüst kişilerin sayısının çok az olduğu vurgulanmıştır. Yüksek makamda görev alan bir Türk yetkilinin dürüst adamlar bulamadığına dikkat çekerek, Robert Kolej gibi okulların kamu hizmeti için genç erkekleri eğitmeye yönelik çalışmalarının doğru yönde ilerlediğini ifade edilmiştir. Habere göre, misyonerler, okullarını ve kolejlerini her ırktan ve dinden genç erkeklere açmakta ve öğrencileri yüksek bir doğruluk ve ahlak standardına göre eğitmektedir. Misyonerlerin Türkiye'de yarım asırdır çalıştıkları, ancak çabalarının henüz başlangıç aşamasında olduğu ve gelecekte inşa etmeyi umdukları temelleri attıkları vurgulanmıştır. Muhabire göre, İngiltere Hükümeti temsilcilerinin misyonerlerin çabalarına gösterdiği destekten memnuniyet duyulmakta ve özellikle Osmanlı'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Amerikan misyonerleri ile iş birliği yapma ve onları destekleme konusundaki istekliliği büyük takdir görmektedir (Times, 1880, s. 10).

Robert Kolej, 1868 yılında ilk mezunlarını Bulgar ve Ermeni kökenli iki öğrencisiyle vermiştir. 1875 yılında ise mezun sayısı yedi Bulgar, yedi Ermeni ve bir Rum olmak üzere toplamda 15'e ulaşmıştır. İlk Türk mezun, Hüseyin Hulusi Pektaş, 1903 yılında Kolej'den mezun olmuştur. 1915-1925 yılları arasında Kolej sadece 13 Türk öğrenci mezun ederken, bu sayı 1926-1938 yılları arasında 174'e yükselmiştir. 1931 yılı itibarıyla Kolej'in toplam mezun sayısı 981 olmuştur. 1911-1920 yılları arasında Türk

öğrencilerin oranı %4 iken, 1930-1938 yılları arasında bu oran %53'e çıkmıştır. Kolejin çok uluslu yapısından en fazla fayda sağlayan grup, Bulgarlardır; 1903 yılına kadar Bulgar öğrenciler çoğunluktadır ve sayıları 195 olarak belirlenmiştir (Acun, 2015, ss. 149- 150).

5.9.2. Kolej ve Bulgaristan

Forty Years in Constantinople kitabında Pears (1916), Bulgaristan'ın dört başbakanının bu kolejin mezunları olduğuna ve Bulgaristan'da Robert Kolej mezunlarını içermeyen bir Bakanlığın hiç olmadığına dikkat çekmiştir (s. 14). Bu çerçevede, Robert Kolej'in Bulgar öğrenciler üzerindeki etkisi ve bağımsızlık mücadelesindeki rolü açıkça görülmektedir. Robert Kolej'in Hamlin'den sonraki müdürü George Washburn (2012) bu etkilerini eğitim için Rusya'yı tercih eden bir öğrenci hakkında sarfettiği şu sözlerle açıkça ifade etmiştir: “Rusya, Robert Kolej'in baş düşmanı olmuş ve Bulgar öğrencileri eğitim için Robert Kolej'den Rusya'ya yönlendirmek amacıyla etkisini kullanmaya çalışmıştır. Ne yazık ki Bulgaristan, Tirnova'da Stambouloff adındaki birinin, Rusya'da bir ilahiyat okulunda ücretsiz eğitim almasının yolunu açmıştır. Eğer bu çocuk Robert Kolej'e gelmiş olsaydı, hükümet hakkında Rusya'da öğrendiği fikirlerden çok farklı düşüncelere sahip olacaktı” (s. 52).

New York Tribune “The Criminal Committee- Suç Komitesi” başlıklı haberinde Robert Kolej'de verilen eğitimin etkisinden şu şekilde bahsetmiştir: “Robert Kolej, bir Amerikan kurumu olarak, yıllardır bu dünyanın o bölgesinde özgürlük ışığı ve özlemlerinin başlıca kaynaklarından biri olmuştur ve her şeyden çok Bulgar özgürlüğünün ilham kaynağı olmuştur” ifadelerine yer vermiştir (New York Tribune, 1902, s. 8).

“Influence of the Robert College on the Bulgarians-Robert Kolej'in Bulgarlar Üzerindeki Etkisi” başlıklı haberde eğitim dili İngilizce olan ve kütüphanesi İngilizce kitaplarla donatılmış bir kurum olarak Kolej'in öğrencilerin karakterlerini şekillendirmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Haberde, Dr. Washburn yönetimindeki kolej, siyasi misyonerlik suçlamalarından uzak durarak tamamen olumlu bir etki yarattığı, Bulgar gençlerin ilk kez doğrudan Anglo-Sakson

kaynaklarından fikirler edinmelerine olanak sağlandığı belirtilmiştir. Habere göre, daha önce yurt dışında eğitim alan gençler genellikle Paris, Berlin ve Viyana gibi şehirlere yönelmişken, Robert Kolej’de eğitim alanlar Batılı (Anglo-Sakson) bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu farklı bakış açısı, Bulgaristan ve Doğu Rumeli’deki devlet hizmetlerinde önemli bir değişim yaratmıştır. Filibe ve Sofya’da Robert Kolej’de eğitim almış ve önemli görevlerde bulunan birçok genç bulunduğu belirtilmiştir (The New York Times, 1884, s. 12).

The New York Times gazetesi “Debt of Bulgaria to Robert College- American Institution on the Bosphorus Has Meant Much to Little Balkan State - Its Influence During War- Bulgaristan’ın Robert Kolej’e Borcu-Boğaz’daki Amerikan Kurumu Küçük Balkan Devleti için Çok Şey İfade Etmiştir - Savaş Sırasındaki Etkisi” başlıklı haberinde¹¹² Bulgaristan’ın Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri kesme konusunda Türkiye örneğini neden takip etmediğine dair önemli ve kayda değer nedenlerden biri olarak, Robert Kolej’in İstanbul’da varlığı gösterilmiştir. Haberde Robert Kolej’in yarım yüzyıldan fazla bir süredir Bulgarlar ve ülkeleri için çok şey ifade ettiği vurgulanmıştır (The New York Times, 1918, s. 11).

Robert Kolej’in Bulgaristan’ın yaşamı ve Amerikan-Bulgar ilişkileri üzerindeki etkisi sadece akademik eğitimle sınırlı kalmamıştır. Bu Amerikan kolejindeki çocuklar ve gençler, Amerikan öğretmenler tarafından ve Amerikan yöntemlerine göre aldıkları eğitimle birlikte Amerikan fikirlerini de benimsemişlerdir. Amerika’yı hayranlıkla ve saygıyla tanımışlar, Amerikan demokrasisinin ideallerini anlamışlardır. Robert Kolej Müdürü Washburn, uzun yıllar süren hizmeti hakkında şunları ifade etmektedir: “Kolejin en önemli özelliği, profesörlerin ve ailelerinin ve tüm öğretmenlerin, halklarını daha yüksek bir hayata yönlendirecek liderler yetiştirme fikriyle ilham almış olmalarıydı. Çeşitli bilgi dallarında eğitim vermek, çalıştığımız nihai amaç değildi, sadece göz önünde bulundurduğumuz gerçek bir amaca ulaşmanın bir aracıydı” (The New York Times, 1918, s. 11).

Washburn’un söz ettiği amacı “America’s Work in Turkey; Graduates of Robert College Go Forth to Teach Our Methods. Reforms Have Been Started- Quietly and

¹¹² Haber için Bk. Ek 5.3.

Without Ostentation This Country Is Gradually Ingrafting the Doctrine of Independence- Amerika'nın Türkiye'deki Çalışmaları; Robert Kolej Mezunları Yöntemlerimizi Öğretmeye Gidiyor. Reformlar Başlatıldı- Sessizce ve Gösterişsiz Bir Şekilde Bu Ülke Yavaş Yavaş Bağımsızlık Doktrinini Aşılıyor” başlıklı İspanyol Savaşı ile Robert Kolej’in getirilerini kıyaslayan haberde görülmektedir. Habere göre İspanyol Savaşı’nın etkileri Robert Kolej’in uzun vadede getirileri ile kıyaslandığında oldukça zayıf kalmıştır. Haber, Robert Kolej’in etkisini şu sözlerle ifade etmiştir:

Son 30 yıldır Osmanlı İmparatorluğu olarak adlandırılan yıkılmış krallıklar, prenslikler ve Milliyetler yığınının yeniden canlandırmak için sabırla, sessizce çalışan Amerikalılar tarafından elde edilen sonuçlara bakın. 30 yıl önce, birkaç Amerikalı, omuzlarında kafaları olan Hristiyan adamlar, Türkiye'ye yerleştiler ve Robert Kolej adlı bir kurumda Doğu'nun yükselen gençlerine Amerikan yöntemlerini öğretmeye başladılar. O günden bu yana, yılda 30 bin veya 40 bin ABD Dolarından fazla bir gelirleri olmadı. Politikaya karışmadılar. Kendilerini herhangi bir mezhep, Milliyet veya partiyle özdeşleştirmekten kaçındılar. Belirlenmiş görevlerine bağlı kaldılar ve hala bağlı kalıyorlar. Kendi duvarları içinde her öğrencinin, Mayflower¹¹³ adamları tarafından ithal edilen ve neredeyse dünyanın tonunu belirleyen Amerikan ilkeleriyle tamamen eğitilmesi konusunda ısrar ettiler (The New York Times, 1898, s. 4).

Haber, eğitimdeki bu ısrarın sonucunda Bulgaristan’ın bağımsızlığına yürüdüğünü şu ifadelerle aktarmıştır: “Tohumu eken Amerikalılardı. Bulgaristan'a özgür bir zamanın geleceği müjdesini götüren Robert Kolej’in adamlarıydı”. Haberin devamında özgürlük propagandasının yayılmasından endişe duyan Osmanlı yetkililerinin, kılıç ve ateşe başvurduğu gibi taraflı söylemlere yer verilirken, bölgede yaşananların İngiltere Başbakanı Disraeli tarafından gizlendiği suçlamalarına ve kamuoyuna yaşananları aktaranın Amerikalıların olduğu iddialarına yer verilmiştir (The New York Times, 1898, s. 4).

¹¹³ Mayflower, 1620 yılında İngiltere'den Amerika'ya göç eden ve Plymouth Kolonisi'ni kuran Pilgrimleri taşıyan ünlü bir gemidir. Bu yolculuk, Amerikan demokrasisinin temellerinin atıldığı önemli bir olay olarak kabul edilir. Mayflower'daki 102 yolcudan 41'i, İngiltere Kilisesi'nden ayrılmak ve dini özgürlük aramak isteyen gerçek Hacılardı. Bu Hacılar, daha sonra Amerikan toplumunun temel değerlerinden biri haline gelecek olan dini özgürlük ve bağımsızlık ilkelerini temsil ediyordu (Ayrıntılı bilgi için bk. History Editors. Mayflower Compact, 2024). Bu değerler, Robert Kolej gibi kurumlar aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmıştır. Robert Kolej'i, bu özgürlük ve demokrasi ideallerini Doğu'nun gençlerine öğretmiş ve Amerikan ilkelerinin dünya genelinde etkisini artırmıştır.

Osmanlı Devleti Washington Büyükelçisi Alexandre Mavroyeni Bey, dönemin Hariciye Nazırı Said Paşa'ya yazdığı mektupta New York'ta yayımlanan "Mail and Express" Gazetesi'nde, Türkiye'deki Amerikalı misyonerler hakkında yayımlanan bir makalenin çevirisini sunmuştur. Paşa mektubunda Robert Kolej'in, Amerika'da sık sık "Bulgaristan'ı yaratan kolej" olarak anıldığından bahsetmiştir. Paşa makalenin tam çevirisine geçmeden şu ifadelerle sözlerine son verir: "Bu saçma fikir tamamen Amerikalıdır. Türkiye'de hiçbir temeli yoktur. Ayrıca, Osmanlı hükümeti bu iddiayı doğru ve haklı olarak görseydi, bu, Amerikalı misyonerlere karşı tutumunuz lehine muazzam bir argüman olurdu" (BCA, 1893, s. 3).

Haberde ayrıca ABD'nin Doğu'daki etkisi sadece Robert Kolej ile sınırlı olmadığı, İstanbul'da Amerikalılar tarafından kurulan ve Robert Kolej kadar başarılı olan başka kurumların da var olduğu, ancak bu kurumların erkekler yerine kızları eğittikleri için, öğrencilerin oğulları yetişkin olana kadar politik etkilerini göstermeyecekleri belirtilmiştir. Habere göre, Asya Türkiye'sinde insanlık adına iyi işler yapan neredeyse tek topluluk Amerikalılar (The New York Times, 1898, s. 4).

Robert Kolej'in öğrencileri üzerindeki etkisini mezunlarından Prof. Dr. Üstün Ergüder¹¹⁴, kendisine sorulan "Geriye dönüp baktığınızda, hayatınız ve kariyeriniz üzerinde en büyük etkiyi ne veya kim yaptı? Babanız mı, gittiğiniz okullar mı?" sorusuna verdiği şu cevapla vurgulamaktadır: "Robert Kolej en büyük etkiye sahipti. Sadece bir okul değildi; yaklaşık dokuz yıl boyunca yaşadığım bir kurumdu. Orada çok şey öğrendim; hayat felsefemi ve siyasi tutumlarımı orada geliştirdim" (Ergüder, 2022, s. 16.)

¹¹⁴ Prof. Üstün Ergüder, lisans eğitimini İngiltere'de Manchester Üniversitesi'nde tamamladı. Lisansüstü çalışmalarını ise New York'taki Syracuse Üniversitesi Maxwell Vatandaşlık ve Kamu İşleri Okulu'nda sürdürmüş ve 1970 yılında Siyaset Bilimi alanında doktora derecesini almıştır. Aynı yıl Boğaziçi Üniversitesi akademik kadrosuna katılmıştır. 1992-2000 yılları arasında, iki dönem boyunca Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü görevini yürütmüştür. Rektörlükten önce, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü başkanlığını yapmıştır. 2001'den 2010'a kadar Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi'nin Direktörü olarak görev yapmıştır. Türkiye ve yurt dışında yayımlanmış çeşitli makale ve kitapların yazarıdır. 2003 yılında kurulan Eğitim Reformu Girişimi'nin (ERG) Direktörlüğünü yürütmüştür. Ayrıca, 2003-2013 yılları arasında Bologna, İtalya'daki Magna Charta Üniversitesi Akademik Özgürlük ve Kurumsal Özerklik Konseyi'nin Başkanlığını yapmıştır. Prof. Üstün Ergüder, Sabancı Üniversitesi Emeritus Profesörü olup Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı'nın (TÜSEV) İcra Komitesi ve Mütevelli Heyeti Başkanı'dır. Aynı zamanda Vehbi Koç Vakfı'nın İcra Kurulu ve Özyeğin Üniversitesi Mütevelli Heyeti üyesidir (Ayrıntılı bilgi için bk. Üstün, Curriculum Vitae, 2024).

Genç Erkekler Hristiyan Birliği¹¹⁵ çalışmalarını başlatmak amacıyla Yunan Ordusu ile Selanik'e giden R. Boardman, John D. Rockefeller Jr.'a yazdığı mektubunda seyahat ile ilgili ayrıntıları vermiş ve destek talep etmiştir. Boardman'ın seyahate dair verdiği ayrıntılara göre, seyahat öncesinde Fransa'daki Yunan Büyükelçisi'nden sıcak bir karşılama sözü aldıktan sonra Atina'ya geçmiş ve ekibiyle birlikte Bay Venizelos'u ziyaret ederek onun desteğini almıştır. Atina'da organize edilen komitenin başkanlığını Venizelos üstlenmiş, komitede İngiliz Büyükelçileri ve Robert Kolej Mezunlar Derneği'nden temsilciler de yer almıştır. Genç Erkekler Hristiyan Birliği'nin Yunanistan'da kalıcı çalışmalarını teşvik etmek amacıyla oluşturulan bu komite, Yunan yasalarına uygun şekilde bir dernek kurmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Boardman'ın ekibi, Genç Erkekler Hristiyan Birliği'nin eğitimsel yönüne odaklanmış ve bu hedef Yunan dostları tarafından büyük ilgi görmüştür. Ayrıca, Selanik veya Makedonya'da kurulacak Robert Kolej benzeri bir Balkan Üniversitesi'nin, Balkan sorunlarını çözme konusunda önemli bir katkı sağlayacağı belirtilmiş ve Rockefeller'dan bu konuda destek istenmiştir. Boardman mektubunu şu sözlerle sonlandırmıştır: “Bugün Yunanistan'da ve Avrupa'nın küçük ülkelerinde var olan ihtiyaç ve fırsat, sadece Amerika ile değil, dünya çapında, barışın ilerlemesi için coşkuyu kullanma açısından çok büyük. Şu anda, ömür boyu sadece bir kez gelen bu fırsatı, dünya barışının ilerlemesi için coşkuyla değerlendirme fırsatına sahibiz” (RF-804 Near East Commission, 1918- 1919).

5.9.3. Kolej ve Rockefeller Vakfı

Robert Kolej'de Türklerin etkisinin artması süreci, 1950'lerde müdür olan Duncan Ballantine ile başlamıştır. Ballantine, Amerika'da Robert Kolej için kaynak arayışındayken, okulun artık "Türkiye'nin bir kurumu" olduğunu sıkça vurgulamış, ancak bu desteğin Amerikan çıkarlarını korumak açısından daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda, uzun vadeli bir plan olarak Rockefeller Vakfı'ndan aldığı destekle yaklaşık 10 öğrenciyi Amerika'ya doktora yapmaya göndererek, okulun akademik kadrosunu güçlendirmiştir (Erken, 2023, s. 569).

¹¹⁵ YMCA-Young Men's Christian Association.

Rockefeller Vakfı tarafından Robert Kolej'in ve Amerikan Kız Koleji'nin genel eğitimini geliştirmek amacıyla, 1 Temmuz 1958'den başlayarak beş yıllık bir süre için 115 bin ABD Doları tahsis edilmiştir. Bu tahsisatın amacı, okulların eğitim kalitesini artırmak ve özellikle beşerî bilimler alanında projeler gerçekleştirmektir. Özellikle Asya, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika'da genişletilmiş programlar gibi özel projelere odaklanılmıştır. Bu projeler, beşerî bilimler alanındaki derslerin geliştirilmesini ve Doğu ile Batı medeniyetlerinin etkileşimini incelemeyi hedeflemektedir. Daha önce 1956 yılının Aralık ayında, Türk personelin eğitimi için Robert Kolej'e ve Amerikan Kız Koleji'ne orada görev alan kişilerin eğitimi için 350 bin ABD Doları tutarında bir hibe yapılmıştır. Ayrıca, Doğu ve Batı medeniyetlerinin etkileşimi ile ilgili beşerî bilimler derslerinin geliştirilmesi üzerine konferanslar için Kolej'e 10 bin ABD Doları tutarında bir yardım hibesi onaylanmıştır. Doğu ve Batı medeniyetlerinin etkileşimi ile ilgili beşerî bilimler derslerinin geliştirilme olasılığı, iki kolejın öğretim üyeleri arasında 1955 gibi erken bir tarihte ortaya çıkmış ve öğretim üyelerinin çabaları, Kolej başkanlığını devralan Dr. Duncan S. Ballantine'in anında teşviki ile karşılanmıştır. Bu, şüphesiz kısmen, onun Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ndeki öğrencilerin özel ihtiyaçlarını karşılamak için beşerî bilimler alanındaki çalışmaların geliştirilmesi konusundaki önceki deneyiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

1957 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Türk akademisyenlerin aktif katılımıyla iki konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslarda kursların hümanist bir karakterde olması, edebiyata tarih kadar vurgu yapılması ve önemli metinlerin derinlemesine anlaşılmasına odaklanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Doğu ve Batı medeniyetlerinin ana evreleri ve modern dünyanın ortaya çıkışı ele alınmıştır. Münih'teki Uluslararası Oryantalistler Kongresi'ne katılan akademisyenler, kurs içeriklerine dair yapıcı önerilerde bulunmuşlardır. Kursların Türk perspektifinden yazılması gerektiği ve nesnelliğin korunabileceği vurgulanmıştır (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

Türk hükümetinin bir kararnameyle¹¹⁶ Kolej'e lise seviyesinin ötesinde eğitim verme yetkisi verilmesi üzerine bununla ilgili planlamalar da Rockefeller Vakfı himayesinde yapılmıştır. Beş yıl içinde Sanat ve Edebiyat Fakültesi ile 1959'da açılacak İşletme ve Ekonomi Fakültesi'nde tüm öğrenciler için zorunlu üç yıllık beşerî bilimler dersleri düzenlenmesi planlanmıştır. Eğitimin hem İngilizce hem de Türkçe olması ve 1924 öncesi Eski Türkçe dâhil olmak üzere çeşitli dillerden materyaller kullanılması planlara dâhil edilmiştir (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

Bu amaçla, Robert Kolej ve Amerikan Kız Koleji'nden biri Türk, biri Amerikalı olmak üzere edebi ve felsefi ilgi alanlarına sahip iki kişi; biri Türk, biri Amerikalı olmak üzere tarihsel ilgi alanlarına sahip iki kişi ve nitelikli bir direktörden oluşan beş kişilik bir kadro oluşturulması önerilmiştir. Bu kadro, 1958-1959 akademik yılında ilk yıl dersinin materyallerini hazırlayacak, sonraki yıllarda ikinci ve üçüncü yıl derslerini ekleyecek ve 1963'e kadar tüm dersleri geliştireceği öngörülmüştür (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957). Planlanan üç yıllık Beşerî Bilimler eğitiminde ilk iki yıl okutulması tavsiye edilen kitaplar Tablo 5.7'de paylaşılmıştır.

Tablo 5.7. Robert Kolej'i Beşerî Bilimler Projesi Genel Eğitim Çerçevesinde Okutulması Tavsiye Edilen Kitaplar.

Batı Kaynakları Birinci Yıl	Batı Kaynakları İkinci Yıl	Doğu Kaynakları Birinci Yıl	Doğu Kaynakları İkinci Yıl
İncil	Bağımsızlık Bildirgesi	Kuran	Namık Kemal'in Odası
Platon'un bir diyaloğu	İnsan Hakları	Dede Korkut hikâyeleri	Atatürk'ün ve Millet Meclisindeki ilk muhaliflerin konuşmalarından seçmeler
Dante	Locke	Nizami	Türk Devrimine dair belgeler
Cervantes	Rousseau	Firdevsi	Mehmet Akif
Pope'un "İnsan Dair Deneme"	Montesquieu	İbn Haldun ve Aşıkpaşazade	Abdullah Cevdet'in bazı eserleri

¹¹⁶ İstanbul'daki Robert Kolej Okulu'nun Türk üyelerini de içeren Mütevelli Heyeti'ne, her konuda mevzuatımıza tabi olmak kaydı ve şartı ile, bağımsız olarak yüksek öğrenim veren sınıflar açma izni verilmesi; Millî Eğitim Bakanlığı'nın 10/8/1957 tarihli ve 1974 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu tarafından 28/8/1957 tarihinde kararlaştırılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. BCA, 1957, s.1).

Coleridge “Yaşlı Gemicisi”	Millîyetçilik için: Herder, Fichte, Dostoyevski	Evliya Çelebi	

Kaynak: RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957.

Dersler, her iki kolejden Türk ve Batılı öğretim üyeleri tarafından verilmesi ve Türk üniversitelerinden misafir öğretim üyeleri de dâhil edilmesi, programın direktörünün kritik bir rolü olduğu ve ideal olarak Türk dili ve geleneğini iyi bilen bir Amerikalı olması gerektiği düşünülmüştür (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957). Tablo 5.8’de projenin çalışma grubuna dâhil edilebilecek kişilerin bir listesi verilmiştir.

Tablo 5.8. Robert Kolej’i Beşerî Bilimler Projesine Dâhil Olması Beklenen Çalışma Grubu.

İsim	Pozisyon	Kurum
Duncan S. Ballantine	Müdür	Robert Kolej
Ercument Atabay	Beşerî Bilimler	Robert Kolej
David Garwood	Karşılaştırmalı Edebiyat	Robert Kolej
Hüseyin Pektaş	Türk Edebiyatı	Robert Kolej
Charles S. McNeal	İngiliz Edebiyatı ve Müzik	Robert Kolej
Richard Stockton	İngiliz Dili	Robert Kolej
Hilary Sumner-Boyd	Edebiyat Profesörü ve Tiyatro Yönetmeni	Robert Kolej
Sahire Gilli	Sosyoloji	Amerikan Kız Koleji
Joan Kennedy	Edebiyat	Amerikan Kız Koleji

Fahir İz	Klasik Türk Edebiyatı	İstanbul Üniversitesi
Berna Moran	Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi	İstanbul Üniversitesi
James O. Bailey	İstanbul Üniversitesi ve Robert Kolej’de Amerikan Edebiyatı (Smith-Mundt uzmanlık alanı)	İstanbul Üniversitesi
Halide Edib Adivar	İstanbul Üniversitesi, İngiliz Filolojisi Sabık Bölüm Başkanı ve Milletvekili	-
Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı)	Romancı, şair, sanatçı, akademisyen	-
Robert Avery	Amerikan Kurulu Yayınlar Direktörü;	Uluslararası Şarkiyat Araştırmaları Derneği Sekreteri
William Edmonds	-	Talas Amerikan Koleji
Myron Gilmore	Tarih Profesörü	Harvard Üniversitesi
Robert Wolff	Tarih Profesörü	Harvard Üniversitesi
Howard Reed	Ford Vakfı Temsilcisi	Beyrut
Geoffrey Lewis	Türkçe Öğretim Görevlisi	Oxford Üniversitesi

Kaynak: RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957.

Vakfın Orta Doğu eğitim gözlemcileri, bölgenin ihtiyaçlarına uygun üniversite düzeyinde genel eğitimin geliştirilmesi gerekliliğini uzun süredir fark etmişlerdir. Orta Doğu'daki üniversiteler ve kolejler, eğitim süreçlerinde Amerikan modelini veya Avrupa modelini takip etmişlerdir. Ancak, Vakıf yetkilileri bu tür bir çalışmanın kümülatif etkisi dışında, öğrencilerin önce bölgenin kendi geleneklerine, ardından da büyük ölçüde Batı etkisiyle gerçekleşen modernleşmeye kendilerini adapte etmelerine yardımcı olacak bütünsel bir eğitim deneyimi sağlamak için henüz pek bir şey yapılmamıştır. Önerilen dersler, içerikleri ve vurgularıyla hem Doğu hem de Batı geleneklerinin en önemli yönlerinden faydalanılması ve her ikisinin ilişkilerini analiz edilmesi amaçlanmıştır (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

Bu genel eğitime olan ilgi çerçevesinde Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı'ndan gelen bir teklif üzerine, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yunan ve Latin Dili Yrd. Doç. Dr. Suat Sinanoğlu, bu olasılığı bağımsız olarak incelemek üzere Rockefeller Vakfı tarafından burs ile ödüllendirilmiştir. Dr. Sinanoğlu'nun Türkiye'ye dönüşünde lise düzeyinde uygun görülen genel eğitim çalışmaları geliştirmesi teşvik edilmiştir. Beyrut Amerikan Üniversitesi, bu yönde bir başlangıç yapmış olup, ikinci sınıfta genel eğitim dersi vermektedir; ancak bu ders öncelikle Batı ağırlıklıdır. Bu sorun, bölgedeki tüm eğitim kurumları tarafından er ya da geç ele alınması gereken bir mesele gibi

görülmektedir ve dolayısıyla Robert Kolej'deki bu deney, Türkiye'deki Kolej dışında ve muhtemelen Arap devletlerinde bile etkili olabilir. Bu gelişmenin önemi nedeniyle, vakıf yetkilileri Robert Kolej'de ve diğer yerlerde bu tür çalışmalara daha fazla destek verilmesi için ek önerilerde bulunmuşlardır (RF 805R- Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

3 Nisan 1956 tarihinde, Ankara'da Rockefeller Vakfı bursiyerlerinden Kasım Gülek'in evinde, Milletvekilleri Cemil Sait Barlas ve Nadir Nadi ile yapılan bir öğle yemeği sonrasında, John Marshall, Robert Kolej'e personel yetiştirmek için vakfın bağış yapması hakkında yorumlarını alma fırsatı bulmuştur. Gülek, Barlas ve Nadi, büyük bir bağışın uygunluğu ve bunun Türkler tarafından katkı olarak görülüp görülmeyeceği konusunda sorulara olumlu yanıt vermişlerdir. John Marshall, bu toplantıda sunulan beşerî bilimler alanında çift dilli bir kurs geliştirilmesi ve bu kursun Batılılar ve Türkler tarafından ortak planlanması önerisinin de olumlu karşılandığını kaydetmiştir. Gülek'in Robert Kolej mezunu ve Cemil Sait Barlas'ın Kız Koleji'nde bir kızının bulunmasının da bu olumlu değerlendirmelerde etkili olduğunu da belirtmiştir (Marshall, 1956, ss.70- 71).

1964 yılına uzatılan Beşerî Bilimler Genel Eğitim projesi sonuç raporunda, projenin hedefine ulaştığı ve Beşerî Bilimler Antolojisi'nin, *East and West- Readings in the Background of Contemporary Civilization in Turkey-Doğu ve Batı- Günümüz Türkiye'sindeki Medeniyetin Arkaplanında Okumalar*, ilk cildinin basıldığı ifade edilmiştir. Raporda ayrıca üniversite düzeyinde beşerî bilimlerde genel eğitim fikrinin Türkiye'de büyük ilgi gördüğü belirtilmiştir. Raporda, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde doğrudan Robert Kolej'de uygulanan modeli örnek alan bir ders sunulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden de proje koordinatörüne başvurular gelmiştir. Rapora göre, İstanbul Üniversitesi projeyi ciddi olarak değerlendirirken, Atatürk Üniversitesi'nde bu tür projeler için gerekli koşullar henüz oluşmamıştır. Ayrıca, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde de bu genel fikrin tartışılmakta olduğu duyulmuştur (RF 805R-Turkey- Robert College-Humanities 1956-1957).

Rockefeller Vakfı ayrıca Robert Kolej fizik ve kimya derslerinin temel ekipmanlarının temini için 10 bin ABD Doları hibe vermiştir (RF-805D-Turkey-Robert College-Science Teaching-1956-1959).

Rockefeller Vakfı'na göre, Ortadoğu'daki inatçı sorunlardan biri de Amerikalılar tarafından kurulan kurumların, gelişmekte olan yükseköğretim kurumlarıyla nasıl uyum sağlayacağıdır. Rockefeller Vakfı, Robert Kolej ile Türk Amerikan ortak çalışmalarını teşvik etmek için bazı hibeler vermiştir. Robert Kolej ve Türk-Amerikan ortak çalışmalarını teşvik etmeyi hedefleyen bu çalışmalar kapsamında, ekonomik kalkınma üzerine bir kitap hazırlanması ve Türkiye'ye özel referansla zorlu sorunların ele alınması planlanmıştır. Bu görevi yürütmek üzere, İstanbul Üniversitesi İktisat Profesörü Ömer Celal Sarc¹¹⁷ başkanlığında bir Türk-Amerikan Danışma Komitesi kurulması ve Prof. Sarc'ın, baş editör olarak görev yapması ve projeye liderlik etmesi planlanmıştır. Proje, uzun vadeli Türk-Amerikan iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Robert Kolej'in, fonların mali temsilciliğini üstlenmesi ve harcamaların baş editör ve Robert Kolej Başkanı tarafından düzenlenmesi uygun görülmüştür. Bütçe, baş editörün ücreti (1000 ABD Doları), Danışma Komitesi masrafları (1000 ABD Doları), metin hazırlığı (beş bin ABD Doları), çeviri (2 bin 500 ABD Doları) ve kütüphane materyallerinin edinimi (500 ABD Doları) gibi kalemleri içermiştir. Türk ekonomik kalkınması üzerine bu araştırma programı için Robert Kolej'e 10 bin ABD Doları tutarında bir hibe verilmiştir (RF-805S-Turkey, Robert College, 1957). Ömer Celal Sarc, Avrupa Konseyi'ne atandığında projenin baş editörlük görevi Prof. Osman

¹¹⁷ Ömer Celil Sarc, 1901'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1911-1917 yılları arasında İstanbul'da Robert Kolej'de tamamlamıştır. 1917'de Almanya'ya giderek Berlin'de lise eğitimini tamamlamış ve 1922'de Berlin Yüksek Ticaret Okulu'ndan mezun olmuştur. 1925'te Berlin Üniversitesi'nde doktora derecesi almıştır. 1926'da İstanbul Hukuk Fakültesi'nde İktisat ve Maliye doçenti olarak göreve başlamıştır. 1928-1932 yılları arasında Berlin'de Türk-Alman Ticaret Odası'nın Umumi Kâtibi olarak görev yapmıştır 1933'te profesör olmuş ve 1936'da yeni kurulan İktisat Fakültesi'nin ilk dekanı olmuştur. 1949'da İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne seçilmiştir. 1963-1965 yılları arasında tekrar rektörlük yapmış ve 1972'ye kadar öğretim görevine devam etmiştir. Tekel Genel Müdürlüğü'nde ve çeşitli uluslararası kuruluşlarda çalışmış, New York'ta Birleşmiş Milletler, Columbia Üniversitesi ve Strasbourg'da Avrupa Konseyi'nde görev almıştır. “Ziraat ve Sanayi Siyaseti” (1934), “İstatistik Teorisi ve Tekniği” (1935), “Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları” (1949) gibi kitaplar yazmıştır. Kahire Üniversitesi'nin fahri Hukuk Doktoru unvanını almıştır. Almanya'nın “büyük liyakat” ve Fransa'nın “legion d'honneur” nişanlarına sahip olmuştur (Ayrıntılı bilgi için bk. Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc'a Armağan, 1985, s. I).

Okyar'a devredilerek, proje 4 bin 650 ABD Doları ek hibe ile 30 Eylül 1960'a uzatılmıştır (RF, 805S-Turkey, Robert College, 1959).

Vakıf, ayrıca, Robert Kolej'e, Türk Personeli'nin eğitim gideri olarak, 1963 yılı öncesinde 165 bin 652 ABD Doları, 1963 yılında 42 bin 821 ABD Doları (RF-Annual Reports-1963, s. 300), 1966 yılında 70 bin 482 ABD Doları tutarında hibe tahsis etmiştir (RF-Annual Report-1966, s. 213).

Rockefeller Vakfı, Robert Kolej'in yanı sıra Laura Spelman Rockefeller Vakfı aracılığıyla İstanbul Amerikan Kız Koleji'ne de 1929 yılında 750 bin ABD Doları bağış yapmıştır (RF- Annual Report, 1929, 19, 319).

5.10. Amerikan Bilim Toplamları Konseyi- Redhouse İngilizce- Türkçe Sözlük

Vakfın 1945 yılına ait Yıllık Raporu'na göre, İngilizce dilinde kitap ve dergi okuyan Türklerin sayısı hiç o dönemki kadar büyük olmamıştı ve hızla da artmaktaydı. İngilizce, yaklaşık 1935'ten beri Türk öğrenciler arasında en popüler yabancı dil olmuştur ve tüm yaş gruplarında ikinci dil olarak en çok kullanılan dil haline gelmiştir (RF-Annual Report- 1945, s. 234).

Bir İngiliz bilim insanı olan J. W. Redhouse tarafından hazırlanan iki sözlük, İngilizce ve Türkçe dilleri arasındaki en önemli leksikografik bağlantılardan biri olmuştur. 1891'de yayınlanan Türkçe-İngilizce cilt, 1921'de revize edilmiştir; 1861'de yayınlanan İngilizce-Türkçe cilt ise tükenmiştir. Bu son cildin revizyonu ABCFM denetimi altındaki özel bir ekip tarafından tamamlanma aşamasına geçmiştir. Vakıf, bu çalışmanın masraflarına katkıda bulunmak amacıyla Amerikan Bilim Toplamları Konseyi'ne beş yıllık bir süreyle 16 bin 700 ABD Doları tahsis etmiştir (RF-Annual Report- 1945, ss. 234- 235).

Bu sözlüğe kadar her iki dili de iki bölümde veren tek sözlük, 1880'de ikinci baskısı yapılan ve günümüz gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalan daha küçük bir çalışma olmuştur. Bu çalışma, Redhouse'un iki büyük sözlüğüne dayanmıştır. Almanca, Fransızca ve Türkçe'de farklı nitelikte genel sözlükler de mevcuttur (RF-Annual Report- 1945, s. 235).

ABCFM, Redhouse'un İngilizce-Türkçe sözlüğünün revizyonuna 1939'da, Kurul'un Türkçeyi ana yabancı dili olarak öğrenen ilk misyonerlerinden biri olan Dr. John Kingsley Birge'nin yönetiminde başlamıştır. Yeni baskı, eski Türk-Arap karakterlerinin yeni Türk-Latin karakterlerine transliterasyonunu içermiştir. Bu, Redhouse'un çalışmasının tam bir revizyonu olacak ve ayrıca Webster's Collegiate ve Oxford Concise sözlüklerindeki kelimeler esas alınarak güncel kullanımda olan terimleri de kapsamıştır. Bu eklemelerle, yeni cilt yaklaşık 75 bin kelime içermiştir. Önemli bir özellik, her kelimenin hem İngilizce hem de Türkçe olarak fonetik temsiline de yer almasıdır (RF-Annual Report- 1945, s. 235).

5.11. Rockefeller Vakfı'nın Kültür Alanında Yaptığı Yatırımlar

Arşivde yer alan notlara göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki 30 yıl içinde Batı müziği alanında kaydettiği ilerleme çarpıcı olmuştur- muhtemelen Japonya hariç Asya ülkeleri arasında benzersizdir. Bu kısa dönemde iki müzik konservatuarı (İstanbul ve Ankara'da); iki senfoni orkestrası (İstanbul ve Ankara); uluslararası standartlarda bir ulusal opera (Ankara'da) gelişmiştir. Ayrıca bu dönemde olağanüstü yeteneklere sahip La Scala'da, San Francisco'da şarkı söyleyen Leyla Gencer gibi bireyler ve en az dört (Cemal Reşit Rey, Bülent Arel, Adnan Saygun, İlhan Usmanbaş) uluslararası üne sahip besteci yetişmiştir. Vakıf, 1955 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı ve Ankara Devlet Konservatuarı kütüphanelerine Amerikan müziği koleksiyonlarının satın alınmasını sağlamak amacıyla Amerikan Müzik Merkezi'ne 850 ABD Dolarlık bir ödeme yapmıştır. Ayrıca, 1957 yılında İstanbul Belediye Konservatuarı'na, yurtdışından orkestra enstrümanları ve malzemelerinin satın alınması ve Türkiye'ye nakli için 40 bin ABD Doları tahsis edilmesine karar verilmiştir. Daha sonra 1959 yılında bu bütçeye 1000 ABD Doları daha tahsis edilmiştir (RF- 805R: Turkey, İstanbul Municipal Conservatory, 1956; 1957; 1958-1959).

1962 yılında Rockefeller Vakfı tarafından ABD'den satın alınıp Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na gönderilen 30 keman, 10 viyola, 12 çello ve 8 kontrbas gibi telli müzik aletleri tedariki için 422 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- 805R: Turkey, Presidential Symphony Orchestra, Ankara, 1962, 1965).

5.11.1. Sahne Sanatları

Amerikalı aktris Dorothy Sands'ın Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Drama Bölümü'nü ziyaret ederek oradaki oyunculuk eğitiminin gelişimine katkıda bulunması için 1956 yılında 3 bin ABD Doları tutarında bir hibe onaylanmıştır. 1956 yılı Temmuz ayında onaylanan 5 bin 800 ABD Dolarlık bir hibe, Devlet Konservatuvarı Drama Bölümü Bölüm Başkanı Nureddin Sevin'in ABD ve Kanada'daki tiyatro ve drama okulları ile tanışmasını sağlamıştır. 1957 yılı Haziran ayında onaylanan 6.350 ABD Doları tutarında bir diğer hibe ise, California Üniversitesi, Los Angeles'tan Profesör Kenneth Macgowan ve eşinin Türkiye'yi ziyaret ederek tiyatro sanatlarının gelişimi konusunda danışmanlık yapmalarına olanak tanımıştır. Ayrıca, 1958 yılında 750 ABD Doları tutarında bir hibe Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Drama Bölümü'ne tiyatro sanatları üzerine eğitim materyallerinin satın alınması ve gönderilmesi için onaylanmıştır (RF- 805R: Turkey, Turkish State Conservatory, Ankara Drama, 1957, 1959).

1955 yılında Vakıf'tan burs alarak ABD'ye giden Yıldız Kenter'e, 1962 yılında Müşfik Kenter ile Avrupa, ABD ve Kanada'daki tiyatro merkezlerini ziyaret etmeleri için 7 bin 255 ABD Doları hibe tahsis edilmiştir (RF- 805R: Turkey, Kent Players Theatre, 1962- 1964). Kenter kardeşlerin yanı sıra İstanbul Şehir Tiyatrosu'ndan Şirin Devrim, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki tiyatro merkezlerini ziyaret etmek amacıyla 4 bin 500 ABD doları hibe almıştır. (RF Yıllık Raporlar, 1964, s. 139).

5.11.2. Türk Amerikan Üniversiteler Derneği ve Akademik Kültür

Türk Amerikan Üniversiteler Derneği'ne üç farklı hibe tahsis edilmiştir. Bu hibelerin ilki, 1953 yılında dönemin Türk araştırmalarının yorumlanması üzerine bir konferans için tahsis edilen 1.325 ABD Doları tutarındaki hibedir¹¹⁸. İkincisi 1955 yılında modern Türkiye'nin gelişimi üzerine bir kitabın hazırlanması için onaylanan 10 bin ABD Doları hibedir. Üçüncü hibe ise Türk Amerikan Üniversiteler Derneği'nin Başkanı Sadun Katipoğlu'nun, ABD ve Avrupa'daki benzer kuruluşların yönetim ve

¹¹⁸ Türkiye'de Araştırma Problemleri üzerine 6, 7, 8 Temmuz 1953 tarihlerinde Yalova'da düzenlenen bu konferansa çağdaş tarih, sosyoloji, antropoloji, edebiyat, sanat, hukuk, ekonomi, arkeoloji ve psikoloji alanlarından araştırmacılar davet edilmiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. RF- 805R: Turkey, Turkish American University Association, Turkish Research- Report, 1953).

faaliyetlerini doğrudan tanımasını sağlamak amacıyla tahsis edilen 4 bin 200 ABD Doları tutarında hibedir (RF- 805R: Turkey, Turkish American University Association, Katioğlu, Sadun, 1958, 1960).

Vakıf, Duke Üniversitesi'nden Ralph Braibanti ve Villanova Üniversitesi'nden Hafeez Malik'in önderliğinde düzenlenen Pakistan ve Basra Körfezi'ndeki Arap Devletlerinde yaşanan güncel sosyal ve politik gelişmeleri inceleyen bir çalışmaya da destek vermiştir. Çalıştay kapsamında çoğunluğu Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt, Lübnan, Türkiye, İran, Afganistan, ABD, Birleşik Krallık ve Sovyetler Birliği'nden siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler profesörlerinden oluşan bir grup akademisyen, Yakın Doğu ve Güney Asya'daki İslami devletler, özellikle de Basra Körfezi bölgesindeki devletler için önemli olan bazı sorunları incelemiştir. Çalıştayda, Batı felsefesi ile İslami düşüncenin birleşimi, bir ulusun alt kültürleri arasındaki ilişkiler ve ulus-devletin bütünlüğünü koruma gerekliliği, yeni bir ulusun kültürel emperyalizmden kurtulma ihtiyacı, ve Müslüman devletler arasındaki hızla değişen ve yakınlaşan siyasi ilişkiler gibi konular ele alınmıştır (RF Annual Report, 1975, s. 84).

5.11.3. Mimari

İstanbul'un fethinin ardından metruk bırakılan Kariye Kilisesi, 1511 yılında Sultan II. Beyazid'in sadrazamı Atik Ali Paşa tarafından onarılarak camiye çevrilmiştir. Yaklaşık 450 yıl Kariye Cami olarak kalmış ardından 1945 yılında alınan kararla müzeye dönüştürülmüştür. 1947-1958 yılları arasında Byzantine Institute of America ve Dumbarton Oaks Research tarafından restorasyon için devralınmıştır. Paul Underwood liderliğindeki yabancı bir ekip, 12 yıl süren restorasyon çalışmalarında, mabedin içindeki Osmanlı dönemine ait eserler ve camiye ait tüm parçaları yapından çıkarmıştır. Hatta dış narteks ve parekklesion'da bulunan Osmanlı dönemi altıgen döşeme tuğlaları bile sökülmüştür (Kariye Camii, Tarihçe, 2024). Rockefeller Vakfı bu restorasyon çalışmasına da fon sağlamıştır (Cobb, 1958, s. 26).

5.11.4. 1980 Sonrası Kültür Yatırımlarındaki Değişim

1980 sonrası dönemde, Türkiye'ye doğrudan Rockefeller Vakfı adına yapılan ve hükümetle temas halinde olan yatırımlara bu çalışma kapsamında rastlanmamıştır.

Vakıf, 1980 sonrasında Türkiye'ye verdikleri destekleri sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapmıştır.

Rockefeller Vakfı'nın 1995 yılına ait Yıllık Raporu'nda 1990'dan bu yana Afrika'daki ve Müslüman çoğunluklu toplumlarda bulunan kültürel kurumların, Rockefeller Vakfı'nın yardımıyla, kamusal söylemde çoğulculuk ve çeşitlilik konularını araştıran projeler üstlendikleri belirtilmiştir. Örneğin Türkiye'de, Vakıf, Türkiye'nin hızlı ekonomik ve sosyal dönüşüm sürecinden geçtiği o dönemde, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nın (günümüzde Tarih Vakfı olarak geçmektedir) Türk tarihindeki kritik temaları yeniden incelemesini desteklemiştir. Bir diğer örnekte ise, Vakıf, daha önce bu etkinlikte neredeyse düşünilemeyecek olan bir girişimi başarmış ve Arap yayıncılarının Kudüs Uluslararası Kitap Fuarı'na ilk kez katılımını desteklemiştir (RF- Annual Report, 1995, s. 34).

1995 yılında, İstanbul'da bulunan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'na çeşitli Müslüman şehirlerindeki toplumsal yaşamın incelenmesi kapsamında, İstanbul'daki “sivil toplum kurumları üzerine bir çalışma” yürütmesi için 35 bin ABD Doları hibe verilmiştir. Aynı vakıf “İstanbul Müzesi ve Sosyal Tarih Merkezi”nin geliştirilmesinin ikinci aşamasının maliyetlerini karşılamak için Rockefeller Vakfı'ndan 150 bin ABD Doları hibe almıştır. Rockefeller Vakfı ayrıca, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'nın Müslüman dünya girişimi ile ilgili toplantı ve danışmanlık masraflarını karşılamak için 175 bin ABD Doları tahsis etmiştir (RF- Annual Report, 1995, s. 85).

İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi Mezunlar Vakfı'na, “Gelenekselden modern Müslüman toplumlara dönüşüm süreci”ni karşılaştırmak amacıyla Türkiye ve Fas'ta düzenlenecek iki toplantının maliyetlerini karşılamak için 170 bin ABD Doları tahsis edilmiştir (RF- Annual Report, 1995, s. 85).

“Sanat ve Tabular” başlıklı uluslararası bir sempozyuma Müslüman dünyasından sanatçılar ve akademisyenlerin katılımının sağlanması için Görsel Sanatları Geliştirme Derneği'ne, 9 bin 740 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- Annual Report, 1995, s. 86).

Müslüman toplumlarda düşünce kuruluşları ve araştırma merkezlerinin rolü üzerine uluslararası bir çalıştayın maliyetleri için Türk Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'e 3 bin 840 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- Annual Report, 1995, s. 85).

1999 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı'na “Müzelerde Kullanıcılar ve Kamusal Katılım” konulu bir konferans ve “Tarih ve Kültürel Miras Üzerine Yerel Girişimler” konulu bir programın organizasyonu için 150 bin 938 ABD Doları tahsis edilmiştir (RF- Annual Report, 1999, s. 85). 2000 yılında ise yine aynı Vakfa, “Yerel Tarih Girişimleri ve müze projelerinin” maliyetlerine yönelik olarak 150 bin 100 ABD Doları hibe verilmiştir (RF- Annual Report, 2000, s. 67).

Soğuk Savaş döneminde, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'ne karşı stratejik ve ideolojik rekabeti, eğitim alanında da yoğunlaşmış ve bu çerçevede Rockefeller Vakfı, Türkiye'nin eğitim sistemine önemli fonlar sağlamıştır. Vakıf, akademik burslar, öğretmen eğitimi programları ve üniversitelerin altyapı projeleri gibi alanlarda destek sağlamış, bu sayede hem Türkiye'nin eğitim sisteminin modernleşmesine tesir etmiş hem de Amerikan kültürü ve eğitim yöntemlerinin tanıtılmasına hizmet etmiştir.

Vakfın 1958 yılına ait Aylık Gizli Raporu'nda¹¹⁹ Rockefeller Vakfı'nın yardımının geçici olacağından, ana hedeflerinin Vakfın yeni çalışmalarını üniversite ortamlarına entegre ederek büyümelerini sağlamak olduğundan söz edilmiştir. Rapora göre, uygun görülen alanlara sermaye hibeleri önerilmiş ancak, sağlam kurumsal destek için fırsatlar sınırlı olmuştur. Zor ve zaman alıcı alanlara giren yetenekli genç akademisyenlere burs vermeye ve araştırma veya yazım desteği için daha küçük yardımlar yapmaya devam edilmiştir. Kurumsal hibeler sıklıkla kütüphane geliştirme fonlarını içermiştir ve çeşitli referans kitaplarının derlenmesi desteklenmiştir (Cobb, 1958, s. 15).

Gizli raporda da ifade edildiği gibi, Türkiye'ye yapılan yardımların temel amacı, Amerikan kültürel ve eğitim değerlerini yayarak ABD'nin ideolojik nüfuzunu artırmaktı. Türkiye'nin eğitim sisteminin modernize edilmesi hedefi bu stratejinin bir

¹¹⁹ Confidential Monthly Report.

parçası olarak belirlenmiştir. Ancak, bu süreçte Amerikan eğitim yöntemlerinin Türkiye'de uzun vadeli stratejik ve kültürel bağlar kurması, bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.

Margareta Strömbom (1989)'da belirtildiği gibi bursların temel amacı, özellikle ulusal kalkınma için kritik olan alanlarda, gelişmekte olan ülkelerde nitelikli personel sayısını artırmaktı. Ancak, değerlendirmeler, bursiyerlere verilen eğitimin alıcı ülkelerin gerçek ihtiyaçlarıyla uyumlu olmadığını göstermekteydi (s. 721). Rockefeller Vakfı, burslar ve çeşitli yatırımlar aracılığıyla Türkiye'nin eğitim sisteminde, ilkokul seviyesinden yükseköğretime kadar geniş bir yelpazede önemli bir etki yaratmıştır. Özellikle Kırsal Eğitim projesi kapsamında ABD'ye gönderilen öğretmenlerin, Türkiye'ye döndüklerinde eğitim politikalarına aktif katılım sağladıkları görülmektedir. Bu bağlamda, 1968 yılında hazırlanan İlköğretim Programı'nın müfredat komisyonlarında yer almaları, önerdikleri değişikliklerin Millî Eğitim Şûralarında uzun tartışmalara yol açmasına rağmen, bu önerilerin kabul edilmesi, vakfın eğitim politikalarındaki dolaylı etkisini ortaya koymaktadır. Hazırlanan 1968 İlköğretim Programı'nda Amerikan eğitim sisteminin unsurları ön plana çıkarılmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin eğitim sistemi üzerinde yerel ihtiyaçlar ve kültürel dinamiklerden uzaklaşan bir etki yaratmıştır. Eğitimde bu denli dışa bağımlılık, uzun vadede yerel eğitim politikalarının gelişimini sınırlamış ve bu durum, "bağımlılık" eleştirilerini de doğurmuştur.

Vakfın etkisi sadece ilköğretimle sınırlı kalmamış, Türkiye'nin önde gelen entelektüel kurumları arasında yer alan Robert Kolej ve Amerikan Kız Koleji gibi eğitim kurumlarına yapılan büyük bağışlarla da kendini göstermiştir. Bu okullar, Türkiye'nin önemli aydın ve lider kadrolarını yetiştiren kurumlar olarak dikkat çekerken, Rockefeller Vakfı'nın verdiği fonlar, müfredatlarında Amerikan eğitim modelinden izler taşıyan bir yapının oluşmasına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda, vakfın müfredatlara yönelik "dokunuşları", Amerikan pedagojik yaklaşımlarının Türkiye'de etkili olmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle kız çocuklarının eğitime verilen önemin altı diplomatik yazışmalarda dahi çizilmekte ve bu süreçte Amerikan kurumlarının etkisinin, geleceğin anneleri ve liderlerinin yetişmesinde oynadığı rol vurgulanmaktadır (Örnek, 2022, s. 168). Eğitimin, yalnızca bireyi değil, toplumu

dönüştüren bir araç olduğu ve bu sürecin özellikle kız çocuklarının eğitiminde daha da güçlü bir etki yarattığı net bir şekilde ortaya konmaktadır. Rockefeller Vakfı yetkililerinin günlüklerinde Türkiye'deki eğitim projelerine yapılan atıflarda, özellikle Florida Üniversitesi'ne gönderilen Türk öğretmenlerin başarılarına vurgu yapılmıştır. Kırsal bir kız okulunun müdürü olan Fatma Varış'ın, kız çocuklarına eğitimde ve sosyal hayatta kazandırdığı haklar ise bu projelerin toplumsal dönüşüme katkısının bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarına yapılan yatırımlar da geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir. Vakfın tarih, ekonomi, tıp, ilahiyat, sanat ve filoloji gibi farklı disiplinlere yaptığı maddi katkılar, sadece bu alanlardaki akademik gelişmelere değil, aynı zamanda Amerikan eğitim ve düşünce yapısının Türkiye'de yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu yatırımlar, Türkiye'de Amerikan kültürel etkisinin güçlenmesinde ve “Amerikan rüyası” kavramının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Adnan & Şişic’de (2022) Türk hükümet yetkililerinden Likert ölçeğine dayalı anketlerle veri toplanmış ve Amerikan hayırsever vakıflarının Osmanlı sonrası Türkiye'deki rolünü araştırmakta ve bu vakıfların eğitim, altyapı, halk sağlığı ve Amerikan dış politika çıkarlarına etkisini incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, bu vakıfların Türkiye'de eğitim, altyapı, halk sağlığının gelişimini önemli ölçüde etkilerken, aynı zamanda Amerikan dış politika hedeflerini de teşvik ettiğini doğrulamıştır (ss. 139- 142).

Rockefeller Vakfı'nın burs programları, Türkiye'nin birçok önde gelen bilim insanı, sanatçı ve siyasetçisinin Amerika'da eğitim almasına olanak tanımıştır. Bu burslar, Amerikan değerlerinin ve eğitim anlayışının sadece müfredatlar yoluyla değil, aynı zamanda bu öğretileri Türkiye'de gelecek nesillere aktaracak eğitimcilerin eğitimi vasıtasıyla da yayılmasını sağlamıştır. 1956 yılına ait Vakfın yıllık raporunda bölgesel profesyonel liderler yetiştirmenin önemi şu sözlerle aktarılmıştır:

Toplam ihtiyaçlarla karşılaştırıldığında ilgili fonlar küçük kalabilir; ancak bu kaynakların Vakfın en etkili katkısı yapabileceği alan olan profesyonel liderlik eğitimine yönlendirilmesi, büyük bir stratejik önem taşımaktadır. Yardımın ulaştırılması için tek bir model bulunmamaktadır, çünkü Afrika, Orta Doğu ve Asya'daki bağımsız ülkelerde önümüzdeki çeyrek yüzyılda gerçekleşecek gelişmeler, küresel dengeleri belirgin şekilde etkileyebilir (RF- Annual Report, 1956, ss. 6- 7).

Böylece vakıf, Türkiye’de nesiller boyunca etkili olacak bir eğitim paradigmasının temelini atmış, kültürel ve entelektüel alanlarda Amerikan nüfuzunun büyümesini sağlamıştır. Ancak kurumsal hayırseverlik "bağımlı hayırseverlik"e kaymış ve bu yaklaşım, sosyal sorunları ele almanın yanı sıra stratejik çıkarların genişletilmesini hedeflemiştir (Vian, Richards, & McCoy, 2007, s. 10). Oysa, Heideman’ın (2018) belirttiği gibi bağışçılar çekildiğinde, bağış yapılan alanın çökme potansiyeli oldukça yüksektir çünkü dış desteğe bağımlı olan her yapı, temelde sürdürülemezdir. Bir sistemin veya projenin sürdürülebilir olması için, dış yardımlara veya bağışlara bağımlı olmadan kendi kaynaklarıyla ayakta durabilmesi gerekir. Dış destek sona erdiğinde, bağımsız bir finansal ve operasyonel yapıya sahip olmayan projeler büyük bir risk altına girer ve işlevlerini sürdürmeleri zorlaşır. Bu nedenle, uzun vadeli başarı için yerel kaynakların geliştirilmesi ve dış desteğe bağımlılığın azaltılması kritik öneme sahiptir (s. 345).

Sonuç olarak, Rockefeller Vakfı’nın Türkiye’nin modernleşme sürecinde sağladığı fonlar hem bir takım fırsatlar hem de bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte, dışarıdan gelen desteklerin dikkatle değerlendirilmesi ve yerel dinamiklerle uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Hayırseverlik ve vakıflar, çağlar boyunca toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine önemli katkılar sağlayan iki önemli kavram olmuştur. Bu kavramlar, aynı zamanda güç ve etki açısından bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Vakıflar, devletin veya piyasanın karşılayamadığı ihtiyaçlara cevap vererek eğitim, sağlık ve bilim gibi alanlarda toplumsal ilerlemeyi desteklemekte, bireylerin yaşam kalitesini yükseltmektedir. Ancak farklı bir perspektiften, bu tür kurumların büyük bağışçıları, toplumsal yapıyı şekillendirme gücüne sahip olarak kamu politikalarını ve sosyal dinamikleri kendi çıkarlarına uygun şekilde yönlendirme riski taşımaktadır. Bu durum, hayırseverliğin kimi zaman toplumsal eşitsizlikleri artırıcı etkiler yaratabileceği endişesini doğurmakta ve bu nedenle bu faaliyetlerin akademik bir çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu tezin konusunu oluşturan Rockefeller Vakfı'nın kurucusu olan Rockefeller ailesinin hikayesi, yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde değil, küresel düzeyde de derin izler bırakmış bir zenginlik, güç ve nüfuz örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. John D. Rockefeller'ın petrol endüstrisindeki yenilikçi ve etkili stratejileri, modern kapitalizmin temellerini atarken, Rockefeller ailesinin etkisi bu alanın çok ötesine geçmiştir. Rockefeller ailesi, kapitalizmin simgesi olmanın ötesinde, küresel siyasetin, uluslararası ilişkilerin ve sağlık hizmetlerinin şekillenmesinde kilit bir rol oynamıştır. Onların zenginlik, güç ve nüfuzu, dünya genelinde derin etkiler yaratmış ve ailenin hikayesi, küresel çapta etkili olmanın ve geleceği şekillendirmenin mümkün olduğunu göstermiştir. Rockefeller ailesinin etkisi bir zamanlar olduğu kadar baskın olmasa da

mirasları hayırseverlik faaliyetleri, ticari girişimleri ve Amerikan tarihi üzerindeki derin izleriyle varlığını sürdürmektedir. Onların hikayesi, hırsın, yenilikçiliğin ve topluma adanmışlığın getirebileceği güç ve potansiyelin güçlü bir hatırlatıcısı olarak kalmaya devam etmektedir.

Rockefeller ailesi özellikle sağlık alanında, modern tıbbın gelişimine ve halk sağlığının güçlendirilmesine ve bu alanlardaki Vakıf politikalarının Vakfın etkin olarak yatırım yaptığı ülkelerde benimsenmesine katkılar sağlamıştır. Rockefeller Vakfı aracılığıyla bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye ve tıbbi araştırmalara destek verilmiş, Rockefeller Üniversitesi ise biyomedikal bilimlerde çığır açan çalışmaların merkezi olmuştur.

Rockefeller ailesi aynı zamanda küresel siyaset ve uluslararası ilişkilerde de önemli roller üstlenmiştir. David Rockefeller'ın öncülüğünde kurulan Dış İlişkiler Konseyi (CFR), Bilderberg Grubu ve Trilateral Komisyon gibi kuruluşlar, dünya siyaseti ve ekonomisinin şekillenmesinde kritik öneme sahip olmuştur. Bu kuruluşlar aracılığıyla aile, sadece ABD'nin değil, tüm dünyanın ekonomik ve politik yönelimlerinde etkili olmuştur.

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerde, özellikle Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında, Rockefeller Vakfı gibi vakıfların ekonomik kalkınma programları önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısına dair hazırlanan çeşitli raporların, Rockefeller Vakfı'nın programlarıyla örtüştüğü görülmektedir. 1949 yılında Standard Oil of California'nın yöneticisi Max W. Thornburg'a, 20. Yüzyıl Vakfı tarafından hazırlatılan Thornburg Raporu, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal dinamiklerine dair kapsamlı öneriler sunmuştur. Benzer şekilde, 1951 yılında Dünya Bankası tarafından James M. Barker'e hazırlatılan Barker Raporu da Türkiye'nin kalkınma stratejilerini şekillendirmiştir. Thornburg'un, bir petrol devi olan Standard Oil'in şubesinde üst düzey yönetici olması ve Rockefeller ailesinin Dünya Bankası projelerine sağladığı fonlar, bu ailenin Türkiye üzerindeki dolaylı etkisini gözler önüne sermektedir. Özellikle her iki raporun da Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması gerektiğini vurgulaması ile Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'yi Ortadoğu'nun buğday ambarı yapma hedefi birbiriyle örtüşmektedir. Nelson Rockefeller'ın Başkan Eisenhower'a yazdığı ve Türkiye'yi "oltadaki balık" olarak

nitelendirdiği mektupta yer alan veriler ile bu raporlar arasındaki bağlantılar, ailenin Türkiye üzerindeki etkisini daha da belirgin kılmaktadır. "Standard Oil için iyi olan şey, ABD için de iyidir" şeklinde yorumlanabilecek bu yaklaşım, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki ekonomik kalkınma programlarına olan etkisinin, ülkenin o dönemdeki ekonomik ve siyasi dinamiklerini şekillendirdiğini göstermektedir. 1955 yılında, Rockefeller ailesine ait Standard Oil'den ayrılan ExxonMobil'in Esso adıyla Türkiye'de petrol arama ve çıkarma izni alması da bu etkinin somut bir göstergesidir.

Nelson Rockefeller, Eisenhower'a yazdığı mektupta, Türkiye gibi ülkelere doğrudan ekonomik yardım yapılabilceğini belirtmiştir. Ancak Nelson Rockefeller bu yardımların, uygun hükümetleri iktidarda tutmak ve düşman muhalefet unsurlarını kontrol altında tutmaya yetecek kadar verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, Grant H. Redford'un Türkiye'deki baskıcı rejimlerin ABD'nin desteğiyle ayakta kaldığı ve bu yardımların tiranlıkları beslediği yönündeki eleştirilerini haklı çıkarır niteliktedir. Bu durum, Rockefeller Vakfı'nın ABD'nin dış politikasındaki rolünü ve Türk siyaseti üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir (Bk. Ek 1.1 ve Dipnot 19). Türk siyasal yaşamına damga vuran isimlerden bazılarının Rockefeller Vakfı vb. vakıflardan büyük destekler alan okullardan mezun olmuş olması, yine önde gelen siyasetçi, yazar, sanatçı ve akademisyenlerin bu vakıflardan burs alarak ABD'de araştırmalar yapmış olması Rockefeller Vakfı'nın faaliyet gösterdiği ve yatırım yaptığı ülkelerde oluşturduğu hegemonyayı gözler önüne sermektedir.

Rockefeller Vakfı'nın desteklediği burs programları ve değişim programları, yerel öğrencilerin ve akademisyenlerin Amerikan üniversitelerinde eğitim almasına veya Amerikan eğitim sistemleriyle doğrudan temas kurmasına olanak tanımıştır. Rockefeller Vakfı; sanat, akademi, siyaset ve basın gibi toplumun kilit alanlarında seçtiği bireylere burs sağlayarak, bu kişilere ABD'de eğitim alma imkânı sunmuştur. Bu strateji, toplumun farklı kesimlerine hitap eden bu bireyler aracılığıyla vakfın kendi planlarının Türk toplumu tarafından dolaylı olarak benimsenmesini ya da en azından bu planlara karşı çıkılmamasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu yolla vakıf, Türk toplumunun sosyo-kültürel katmanlarında dolaylı bir etki yaratmayı amaçlamıştır. ABD'de vakıf desteği ile eğitim alan bireyler, ülkelerine döndüklerinde Amerikan eğitim sistemlerinin ve ideolojilerinin savunucuları haline gelmiştir. Böylece,

Amerikan etkisi eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamış, toplumun genelinde de yaygınlaşmıştır. Bu durum, yerel eğitim liderlerinin ve politikacıların Amerikan eğitim felsefelerini benimsemelerine ve uygulamalarına yol açmıştır.

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetler ve yaptığı yatırımlar bu tez kapsamında üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar; eğitim ve kültür, sağlık, tarım alanlarında yapılan yatırımlardır. Vakfın eğitim ve kültür alanında yaptığı yatırımları, özellikle Soğuk Savaş dönemi bağlamında hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Vakfın Türkiye'deki eğitim sistemine yaptığı yatırımlar, modernleşme ve eğitim kalitesinin artması açısından birtakım olumlu etkiler yaratmıştır. Özellikle üniversitelerin altyapısının güçlendirilmesi, akademik çalışmaların desteklenmesi ve öğretmen eğitimi gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu yatırımlar, Türkiye'de bilimsel ve entelektüel birikimi artırmış ve modern eğitim yöntemlerinin tanıtılmasına yardımcı olmuştur. Ancak, Rockefeller Vakfı'nın eğitim ve kültür yatırımları, sadece teknik ve finansal yardımlar olarak değerlendirilemez; bunlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel düzeydeki kültürel ve ideolojik etkisini artırma ve pekiştirme stratejisinin bir parçası olarak da görülmelidir. Birinci bölümde belirtildiği üzere, eğitim alanında dünya çapında tanınmış bir yabancı uzman veya uzmanlar grubunun katkılarından yararlanılması gerektiği Barker Raporu'nda önerilmiştir. Raporu inceleyen Türk Heyeti de bu tavsiyeyi yerinde bulmuştur. Bu bağlamda hem Barker Raporu hem de CIA raporunda belirtilen hedeflerle doğru orantılı bir şekilde Türkiye'ye 1950-1960 yılları arasında gelen 44 yabancı uzmanın 41'nin ABD'den gelmesi şaşırtıcı değildir. Eğitim alanında gelen uzmanların her biri alanında raporlar yayınlamışlar ve Türk eğitim sistemi için yol haritaları çizmişlerdir.

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye gibi ülkelerde gerçekleştirdiği eğitim yatırımları, çizilen bu yol haritaları eşliğinde Amerikan eğitim yöntemlerinin ve müfredatlarının yerel eğitim sistemlerine entegre edilmesini sağlamıştır. Kırsal Eğitim Projesi kapsamında Florida Üniversitesi'nde proje kapsamında eğitim alan kişiler, Millî Eğitim Şûraları'nda büyük tartışmalara sebep olmasına rağmen, İlköğretim Programı'nın hazırlanmasında ve müfredat geliştirme komisyonlarında görev alarak Amerikan eğitim sisteminin unsurlarını ön plana çıkarmışlardır. Bu projeler, Amerikan eğitim

modelleri ve değerlerinin yerel okullarda, üniversitelerde ve diğer eğitim kurumlarında yaygınlaşmasına yol açmıştır. Örneğin, Vakfın Türkiye'deki üniversitelerde Amerikan edebiyatı ve kültürü üzerine yaptığı çalışmalar, Amerikan bakış açısının yerel akademik çevrelerde benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, yerel eğitim politikalarının Amerikan etkisi altında şekillenmesine ve eğitim sisteminin bağımsız bir şekilde gelişmesinin zorlaşmasına neden olmuştur.

Rockefeller Vakfı'nın sağladığı eğitim ve kültür destekleri, Amerikan kültürünün ve yaşam tarzının yerel toplumlarda tanıtılmasını ve yayılmasını teşvik etmiştir. Vakıf özellikle üniversite kütüphanelerine yaptığı desteklerle Amerikan filmleri, kitapları, sanat eserleri ve diğer kültürel ürünlerin yayılmasını desteklemiştir. Sonuç olarak, Amerikan değerleri ve normları, özellikle demokrasi, bireycilik, tüketim kültürü ve kapitalizm, yerel toplumlarda benimsenmiştir. Bu durum da yerel kültürel kimliklerin ve geleneklerin zayıflamasına ve Amerikan kültürel hegemonyasının pekişmesine neden olmuştur. Böylece, bir yandan Amerikan değerlerinin Türkiye'de kökleşmesi sağlanırken, bir yandan da aydın ve elit kesim üzerinde Amerika'nın entelektüel hegemonyasının kurulması sağlanmıştır. Amerikan etkisinin bu kadar derinleşmesi, Türkiye'nin kendi kültürel ve akademik kimliğini inşa etmesini ciddi şekilde engellemiştir.

Rockefeller Vakfı gibi Amerikan kuruluşlarının sağladığı maddi ve teknik yardımlar, yerel eğitim sistemlerini bu tür dış kaynaklara bağımlı hale de getirmiştir. Bu bağımlılık, yerel hükümetlerin ve eğitim kurumlarının kendi eğitim politikalarını bağımsız bir şekilde belirlemelerini zorlaştırmıştır. Yardım ve hibe programları, başlangıçta yararlı görünse de uzun vadede yerel eğitim sistemlerinin Amerikan etkisi altında kalmasına neden olmuştur. Bu durum, eğitimdeki bağımsız karar alma süreçlerini zayıflatmış ve Amerikan hegemonyasının güçlenmesine yol açmıştır.

Eğitim ve kültür yatırımları, aynı zamanda geniş çapta bir propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD, kendi ideolojisini ve politikalarını yaymak amacıyla eğitim programlarını stratejik olarak kullanmıştır. Bu programlar, Amerikan değerlerini yaymak, Sovyet etkisini dengelemek ve Amerikan politikalarının meşruiyetini yerel toplumlarda sağlamak için tasarlanmıştır. Eğitim

aracılığıyla sağlanan kültürel ve ideolojik etkiler, yerel toplumlarda Amerikan politikalarının ve ideallerinin benimsenmesine ve savunulmasına yol açmıştır.

Rockefeller Vakfı'nın sağlık yatırımlarına ilgisi çok eskilere dayanmaktadır. Vakfın Anadolu ve Suriye'deki tıbbi faaliyetlere olan ilgisi, özellikle 1916 raporlarında açıkça görülmektedir. Bu raporlar, İngilizce bir tıp dergisinin, bölgede karşılaşılan tıbbi sorunların tartışılması ve çözümlenmesi için ne kadar değerli olduğuna dikkat çeker. Ayrıca, tıbbi kongrelerin düzenlenmesinin, uzmanları bir araya getirerek bu tür tıbbi sorunları ele almakta önemli bir rol oynayacağı belirtilmiştir. Rockefeller Vakfı bu önerilerin hepsine hibe ayırmıştır. Özellikle genç ve alanında başarılı hekimlerin uluslararası kongrelere katılımını büyük hibelerle desteklemiştir. Yine öneriler doğrultusunda, İstanbul Boğazi'ni'nin yukarı kesimlerinde, şehir merkezinden birkaç km uzaklıkta, Robert Kolej'e yakın bir noktada Amerikan Hastanesi kurulmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir. Bu tavsiyeye uygun olarak, 1920 yılında, Robert Kolej'e yaklaşık yedi kilometre mesafede, Amiral Mark L. Bristol'ün öncülüğünde Türkiye'nin ilk kâr amacı gütmeyen özel hastanesi olan Amerikan Hastanesi kurulmuştur. Bu hastane, aynı zamanda Türkiye'nin ilk Hemşirelik Okulu'nu da bünyesinde barındırarak, ülkenin tıbbi eğitimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Genel çerçevede, Rockefeller Vakfı'nın sağlık alanındaki yatırımları hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle tartışılabilir. Vakfın sağlık alanındaki katkıları, birçok ülkede temel sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine ve çeşitli hastalıkların önlenmesine yönelik önemli projelerin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Örneğin, bulaşıcı hastalıklarla mücadele, aşılama kampanyaları ve sağlık altyapısının güçlendirilmesi gibi konularda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu yatırımlar, toplum sağlığını iyileştirme ve yaşam kalitesini artırma yönünde olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye'nin Orta Doğu'yu etkileme gücünün farkında olan Vakıf, burada tıp eğitimini etkilediği takdirde Orta Doğu'ya da nüfuz edebileceğini bilerek hareket etmiştir. Böylece Vakıf, Flexner Raporu'nun ardından başta ABD olmak üzere tüm dünyada klinik tıp anlayışının benimsenmesine büyük katkı sağlayarak tıp fakültelerine yaptığı yatırımlarla bu etkiyi Anadolu'dan Orta Doğu'ya doğru genişletmeyi de başarmıştır. Bu denli büyük bir gücün sağlık alanına yoğunlaşması, küresel sağlık politikalarının bağımsızlığı ve çeşitliliği konusunda sorunlar yaratabileceği, bu alanda da tek

oluşabileceği endişelerini beraberinde getirmiştir. Ailenin büyük ilaç şirketlerine yaptığı yatırımlar ise sağlık politikalarının ticarileşmesine yol açtığı eleştirilerine yol açmıştır.

Sağlık yatırımlarına yapılan tüm bu eleştiriler, yatırımların arkasında yatan stratejik hedefler ve dışa bağımlılık yaratma potansiyelinin değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlık sistemlerinin Rockefeller Vakfı gibi büyük kuruluşların etkisi altına girmesi, bu ülkelerin sağlık politikalarının dış aktörlerin hegemonyası altında şekillenmesine yol açabilmektedir. Vakfın sağladığı fonlar ve teknik destek, genellikle bu ülkelerdeki yerel sağlık otoritelerinin bağımsızlığını azaltmakta ve uzun vadede bu ülkeleri dış kaynaklara bağımlı hale getirmektedir. Bu durum, sağlık hizmetlerinde dışa bağımlılık ve yerel kapasite geliştirme eksikliği gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Rockefeller Vakfı'nın sağlık politikalarına yön vermesi ve önceliklerin belirlenmesinde etkin rol oynaması, Türkiye'nin de sağlık politikalarının dış etkilerle şekillenmesine neden olmuştur. Bu tür dış yönlendirmeler, yerel ihtiyaçlardan ziyade, vakfın kendi öncelikleri doğrultusunda politikaların şekillendirilmesine yol açmıştır. Örneğin, Nusret Fişek'in çabasıyla çıkarılan 224 sayılı kanunun getirdiği anlayış, sağlık ocağı hekimleri tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu hekimler, bugün birçok tıp fakültesinde görev yapmakta ve geleceğin hekimlerini bu anlayışla eğitmektedirler. Bu bağlamda, 224 sayılı kanunun sağlık eğitime ve uygulamalarına uzun vadeli bir etkisi olmuştur. Bir başka örnek de, John D. Rockefeller III'ün aile planlaması üzerine gönderdiği bildiriye imzalamayı reddeden dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in bu konunun Birleşmiş Milletler nezdinde ele alınması gerektiğini bildirmesinin hemen ardından konunun Birleşmiş Milletler aracılığı ile ele alınması, nüfus artışı ve ekonomik kalkınma konusunda oybirliğiyle karar alması ve Türkiye'nin karara eş sponsor olması da aslında Vakfın öncelikleri doğrultusunda belirledikleri politikaları bir şekilde kabul ettirir (Bk. Ek 3.10). Hacettepe Çocuk Kliniği'nin ardından Hacettepe Tıp Fakültesi'nin kuruluşunda en ön sırada görev alan Vakfın bursiyerlerinden ve Türkiye'deki sağ kolumuz diye nitelendirdiği Prof. Doğramacı'nın Millî Eğitim Şuralarında yer alması, ilk YÖK Başkanı olması, Türkiye'deki ilk "Özel Üniversite" olan Bilkent Üniversitesi'ni kurması, Amerika

modelinde kurulan Atatürk Üniversitesi'nin ilk on yıl Hacettepe Üniversitesi öğretim elemanlarından destek alarak büyümesi gibi birçok unsur Vakfın sadece sağlık alanında değil diğer alanlarda da politikaları şekillendirmedeki etkisini gözler önüne sermektedir.

Rockefeller Vakfı, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sıtma ile mücadele programlarını finanse etmiştir. Bu programlar kapsamında sıtma taşıyan sivrisineklerin kontrol altına alınması için yaygın olarak DDT gibi kimyasallar kullanılmıştır. Kısa vadede bu uygulamalar başarılı olmuş ve hastalık oranlarında önemli bir düşüş sağlanmıştır. Ancak, DDT'nin uzun vadeli çevresel etkileri ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz sonuçları zamanla ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'nin sağlık politikalarının bu tür dış etkilerle şekillendiğini ve bu etkilerin uzun vadeli olumsuz sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

Rockefeller Vakfı, Türkiye'deki yatırımları sırasında, alınan ekipmanların ve kaynakların büyük ölçüde yurt dışından temin edilmesi, yerel ekonomiye yeterince katkı sağlamadığı gibi, bağımlılığı artırıcı bir başka etki yaratmıştır. Bu durum, yerel üretim kapasitesinin geliştirilmesine yönelik bir fırsatın kaçırılması anlamına gelmektedir.

Bu eleştiriler, Rockefeller Vakfı gibi büyük uluslararası kuruluşların yatırımlarının olumlu yönlerinin yanı sıra, olumsuz etkilerinin de dikkatlice değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yatırımların, yerel ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi ve bağımlılık yaratmayan bir modelle uygulanması, sürdürülebilir kalkınma açısından kritik öneme sahiptir. Bu çerçevede, Rockefeller Vakfı'nın sağlık yatırımları bir yandan sağlık hizmetlerinin gelişmesine önemli katkılar sağlarken, diğer yandan da yatırım yaptığı ülkelerin sağlık sistemlerinde dışa bağımlılığı artırarak hegemonya kurma riski taşımaktadır. Bu yatırımların uzun vadeli etkileri, bağımlılık ve yerel sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği konularında dikkatle değerlendirilmelidir.

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'de yatırım yaptığı diğer bir alan ise tarımdır. Rockefeller Vakfı tarafından Türkiye'de yürütülen Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi, tarımsal verimliliğin artırılması ve gıda güvenliğinin sağlanması hedefiyle başlatılmıştır. Proje sayesinde Türkiye'nin buğday üretim kapasitesi önemli ölçüde

artmış, yerel tarım uzmanları yetiştirilmiş ve ulusal tarımsal araştırma altyapısı güçlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin tarımsal üretim süreçlerine uluslararası bilgi ve teknoloji transferi sağlanmış, bu da küresel tarım biliminde ilerlemeler kaydedilmesine olanak tanımıştır.

Bununla birlikte, bu proje sürecinde karşılaşılan bazı zorluklar ve eleştiriler de göz ardı edilmemelidir. Özellikle, Meksika buğdayının adaptasyonunda yaşanan sorunlar, yerel çiftçilerin ve toplumun bu yeni çeşitlere karşı çekinceleri, projeye yönelik olumsuz algıların oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca, bazı çevreler tarafından bu proje, ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinin bir aracı olarak görülmüş ve bu nedenle eleştirilmiştir. Projenin uygulanması sırasında yerel ekosistemlerin ve tarımsal uygulamaların yeterince dikkate alınmadığı, bu durumun tarımda dengesizliklere yol açabileceği endişeleri de dile getirilmiştir.

Dile getirilen eleştiriler, Türkiye'de Yeşil Devrim kapsamında yapılan tarımsal modernizasyon çalışmalarının uzun vadeli sonuçlarında ortaya çıkmıştır. Proje buğday üretiminde önemli artışlar sağlamış, ancak yerel tohum çeşitliliğinin azalmasına, küçük çiftçilerin ekonomik zorluklarla karşılaşmasına ve tarım sektöründeki eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmuştur. Kimyasal gübreler ve zirai ilaçların yoğun kullanımı, çevresel sürdürülebilirlik açısından tehlikeler doğurmuş, aynı zamanda tarım sektörünün dışa bağımlılığı artmıştır. Bu süreçte, modern tarım tekniklerine erişim genellikle büyük ölçekli çiftçilerle sınırlı kalmış, küçük çiftçiler bu yeniliklerden yeterince faydalanamamıştır. Ayrıca, günümüzde Türkiye'nin buğday ithalatındaki yüksek oranı, projenin sürdürülebilirlik ve tarımsal bağımsızlık açısından beklenen başarıyı tam olarak sağlayamadığını göstermektedir.

1960'lar ve 1970'lerde "yeşil" terimi, günümüzdeki çevre bilinci ile örtüşen bir anlamdan ziyade, daha çok tarımsal verimlilik ve teknolojik yeniliklerle ilişkilendiriliyordu. O dönemin Yeşil Devrimi, küresel tarımsal üretimi artırmak amacıyla yüksek verimli tohumlar ve ileri teknolojilerin kullanımı ile büyük bir dönüşüm başlatmıştı. Ancak bu başarı, çoğunlukla inorganik gübreler, pestisitler ve diğer maliyetli girdilere dayanmaktaydı. Günümüzde ise "yeşil" kavramı, sürdürülebilirlik, ekolojik denge ve yerel kaynakların akılcı kullanımı gibi prensipleri içermektedir. Bu bağlamda, Yeşil Devrim'in yaklaşımı, günümüz çevreci hareketinin

temel ilkeleriyle çelişen bir model olarak değerlendirilebilir. Aslında, Yeşil Devrim'in "yüksek dış girdili tarım" olarak tanımlanabilecek yapısı, ironik bir şekilde, modern çevreci yaklaşımla karşılaştırıldığında, çevresel maliyetleri göz ardı eden ve sürdürülebilirlik kaygılarını yeterince dikkate almayan bir sistem olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, geçmişte "yeşil" olarak nitelendirilen bu devrim, bugünkü çevreci bakış açısıyla yan yana getirildiğinde, çevresel sürdürülebilirlik açısından oldukça sorunlu bir miras bırakmış durumdadır.

Yeşil Devrim'in Türkiye'deki uygulamaları, kısa vadede tarımsal üretimi artırmış olsa da uzun vadede çevresel ve sosyoekonomik sorunlara yol açmış; dolayısıyla Türkiye'nin tarımsal üretimde kendine yeterliliğini tam anlamıyla sağlayamamıştır. Proje kapsamında bir paket halinde gelen uygulamalar, Türk tarımını kapitalizme hizmet eden bir döngüye dönüştürmüştür; bu süreçte hibrit tohumlar genetik çeşitliği yok ederek ata tohumlarının kaybına, yabancı otlarla mücadele için kullanılan ilaçlar ise toprak zehirlenmesine yol açmıştır. Projede Vakıf adına görev alanlar ve Türk araştırmacılar, tarımda verim artışının birincil sebebinin iklim olduğunu vurgulamıştır. Yeterli yağış olmadığı dönemlerde hiçbir tohum işe yaramazdı. Bu durum, tarımsal politikaların yerel koşullara uyumlu bir şekilde tasarlanması ve uygulanması gerektiğini göstermektedir. Yerel tohumların korunması ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi, tarım sektörünün geleceği ve ekolojik denge için kritik öneme sahiptir.

Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki yatırımları, vakfın küresel stratejileri bağlamında ele alındığında, yalnızca hayırseverlik ve yardım faaliyetleri olarak değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernizasyon sürecinde kritik bir rol oynayan ve ülkenin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısında kalıcı değişiklikler yaratan bir güç olarak değerlendirilmelidir. Rockefeller Vakfı'nın yardımları, Mauss'un karşılıklılık ilkesiyle değerlendirildiğinde, yalnızca yerel topluluklara katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu yardımlar yoluyla bir tür yükümlülük yaratmaktadır. Vakıf, Amerikan değerlerini ve hegemonyasını eğitim yoluyla dünya çapında yayarken, yerel topluluklar bu yardımlara karşı bağımlı hale gelir. Bu tez, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetlerinin bir analizini sunarak, Vakfın ülkenin modernleşme sürecindeki rolünü ve etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı zamanda,

Türkiye'nin komünizme karşı bir set olarak kullanıldığı, ancak ekonomik ve sosyal yapıların kapitalist temeller üzerine inşa edilmesiyle modern bir sömürü düzeninin oluşturulduğu Soğuk Savaş döneminde Vakfın Türkiye'deki sağlık, tarım, eğitim ve kültür alanlarındaki faaliyetlerinin, ülkenin toplumsal yapısında ve politikalarında nasıl etkiler ve değişiklikler yarattığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tez, Rockefeller Vakfı'nın küresel stratejilerinin ve Amerikan hegemonyasının bir parçası olarak, Türkiye'de nasıl bir etki yarattığını da gözler önüne sermektedir. Türkiye'nin modernleşme süreci ve Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişimi, Amerikan müdahalelerinin hem olumlu hem de olumsuz etkilerini barındırmaktadır. Bu süreçte Türkiye, stratejik konumundan dolayı önemli bir partner olarak görülmüş, ancak bu stratejik değer, bağımsız kalkınma çabalarının ve ulusal politikaların zayıflaması pahasına gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma yolculuğunda kritik bir dönemeç olarak karşımıza çıkmakta ve bugün bile bu etkilerin izleri ekonomik ve siyasi yapıda görülmektedir.

Hayırseverliğin toplumsal sorumluluk ve güçle olan ilişkisi, günümüz vakıflarının faaliyetlerinde de görülmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki vakıfların ve hayırseverliğin gelecekte de toplumsal ve kültürel gelişim üzerinde önemli bir rol oynamaya devam edeceği açıktır. Bu çalışma araştırma evrenine yalnızca Rockefeller Vakfı'nı dâhil etmiştir. Gelecek araştırmalar, bu tezin bulgularını genişleterek, diğer uluslararası vakıfların ve küresel aktörlerin Türkiye ve benzer gelişmekte olan ülkelerdeki etkilerini inceleyebilir. Özellikle, bu vakıfların yerel topluluklar üzerindeki uzun vadeli etkilerini ve bu etkilerin sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamlardaki yansımalarını araştırmak, uluslararası yardımların ve bağışların küresel dinamikler üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Sonsöz olarak, Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki yatırımları ve faaliyetleri, yalnızca hayırseverlik olarak değerlendirilmemeli, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme sürecinde kritik bir rol oynayan ve ülkenin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısını derinden etkileyen bir güç olarak ele alınmalıdır. Hayırseverlik, çoğu zaman iyi niyetli bir kavram olarak kabul edilse de büyük sermaye birikimlerinin ve kapitalist sistemin kendini yeniden üretme stratejilerinin bir parçası haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren büyük vakıflar aracılığıyla yürütülen hayırseverlik

faaliyetleri hem kapitalizmin içsel çelişkilerini gizleme hem de toplumsal rıza üretme aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Rockefeller Vakfı'nın Türkiye'deki faaliyetleri, yalnızca yardım ve kalkınma amacı taşımamış, aynı zamanda kapitalist sistemin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki hegemonyasını pekiştirme çabasını da yansıtmıştır. Vakfın; sağlık, tarım, eğitim ve kültür alanlarındaki yatırımları, bir yandan toplumsal fayda sağlarken, diğer yandan Batı değerlerinin ve kapitalist ekonominin yayılmasına hizmet etmiştir. Bu tez, Vakfın Türkiye'deki faaliyetlerinin, nasıl bir etki yarattığını ve bu etkilerin Türkiye'nin modernleşme sürecine nasıl yön verdiğini analiz ederek, literatüre katkı sağlamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1950). Mr. Russell Dorr'un yurt içinde yaptığı tetkik gezisine ait rapor. 30-1-0-0-41- 242- 19, ss. 1-17.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1951, 21 Ağustos). Barker Misyonu Raporu. 30-1-0-0-134- 873- 8, ss. 1-68.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Amerikalı Edward Stoeber nam şahıs ve faaliyetleri hakkında malumat. (1916, 17 Haziran), HR.SYS. 2422-30.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Amerikalı Prof. Hamilton Ball'ın Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştırılması. (1955, 11 Nisan), 330-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) / 139- 32- 12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Amerikalı Prof. Mack Buckley Swearingen'in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştırılması. (1955, 11 Nisan), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) / 139- 32- 13.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Amerikan uyruklu Prof. Ray B. West'in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştırılması. (1957, 02 Şubat), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) / 145- 115- 18.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Buğday üretiminin geliştirilmesi amacıyla Rockefeller Foundation ile iş birliği halinde Türkiye'de bir Buğday Arş. Mer. kurulması, bu konuda görüşmeler yapmak ve anlaşma imzası için Tarım Bakanlığı'na yetki verilmesi. (1969, 02 Nisan), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 232 - 22 - 3.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Hıfzıssıhha Okulu için Rockefeller Vakfı tarafından bağış olarak gönderilen bazı ecza, alet ve malzemenin gümrük vergisi ve hazine hissesinden muaf tutulması. (1958, 29 Eylül), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 150 - 50 - 11.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). İstanbul'daki Robert Kolej Okulunun, Türk üyelerinide ihtiva eden Mütevelliler Heyetine her hususta mevzuatımıza tabi olmak kaydıyla yüksek okul haline dönüştürülmesi. (1957, 28 Ağustos), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-)/146 - 42 - 16.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Marshall planından 1948-1950 yıllarında Türkiye'ye yapılan yardımlar, 1950, 30.1.0.0.80.507.5, ss. 1-12.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Merkezi Ankara olmak üzere Minneapolis-Moline Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ'nin kurulmasına izin verilmesi. 1954, 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 136 - 62 - 14.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Milletlerarası aile planlaması konusunda Başbakan Süleyman Demirel ile John D. Rockefeller arasındaki yazışmalar. (1967, 31 Ocak), 30-1-0-0 / Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 9 - 52 - 1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Rockefeller Enstitüsü'nün Tıp, Hıfzıssıhha ve Ziraat Komisyonu'nun Türkiye'ye davetinin uygun görülmediği. (1923, 24 Nisan), 30-10-0-0 / Muamelat Genel Müdürlüğü, 200 - 365 - 12 / 239.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Rockefeller Vakfı tarafından AÜ Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü'ne bağış yoluyla gelen basılı eğitim malzemesinin gümrük vergisinden muaf tutulması. (1956, 31 Ağustos), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-). 144 - 72 - 4.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Rockefeller Vakfı tarafından bağış yoluyla Tarım Bakanlığı'na gönderilen malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulması. (1971, 30 Kasım), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 274 - 88 - 2.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). TRT Kurumu Yönetim Kurulu Hükümet temsilcisi üyesi Behçet Kemal Çağlar'ın bu görevden alınması ve yerine Prof. Hıfzı Timur'un tayini. (1966, 05 Ocak), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) / 191 - 82 - 1.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı arasında yürütülen Durum Buğdayı Kalite Laboratuvarının Kurulması ve Personelinin Eğitimi konulu proje belgesinin onaylanması. (1982, 23 Eylül), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 461 - 541 - 9.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı arasında imzalanan Türkiye'de Buğday Islahı proje belgesinin onaylanması. (1983, 26 Aralık), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 498 - 163 - 5.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi arasında 30 Nisan 1986 tarihinde imzalanan Kışlık Buğday Araştırmasına Uluslararası Bir Yaklaşım başlıklı proje anlaşmasının onaylanması. (1986, 24 Haziran), 30-18-1-2 / Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 557- 492- 9.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Türkiye'de Amerikan misyonerleri. Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Robert College'nin faaliyetleri. (1893, 9 Ocak), HR.SYS, 62-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Uluslararası Patates Merkezi ile imzalanan Patates Islahı İçin Araştırma ve Eğitim Konularında ve Bilimsel İşbirliği Anlaşmasının onaylanması. (1956, 12 Temmuz), 30-18-1-2 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 356 - 152 - 18.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA). Zahiren Osmanlı memleketindeki muhtaç ahaliye hakikatte ise Ermenilere yardım dağıtmak için Amerika zenginlerinden oluşan Rockefeller Heyeti'nce İstanbul'a gönderilen Fladelfiyalı Mühendis Edward Stoeber'in kendisine hissettirilmeden izlenmesi, İstanbul'a girmesine izin verilmemesi. (1916, 30 Haziran), DH.EUM.5.Şb. 25-50.

Rockefeller Arşiv Merkezi

Karl, B. D. (1989). A Brief History Of American Philanthropy. Rockefeller Archive Center- RBF- Rockefeller University, RG 3.2 - Grants, Box 1416, Folder 8855.

Rockefeller Archive Center- RBF- Rockefeller University, 1989- 1990, RG 3.2 - Grants, Box 1417, Folder 8861.

Rockefeller Archive Center, International Maize and Wheat Improvement Center, 1977, January- March, RG 6.19, Box 10, Folder 122.

Rockefeller Archive Center, RF 805- Turkey Education Visit, 1952 January-October.

Rockefeller Archive Center, RF 805D-Turkey-Robert College- Science Teaching- 1956-1959.

Rockefeller Archive Center, RF 805R-Turkey Education-Books, 1951-1953.

Rockefeller Archive Center, RF- 200R- Humanities and the Arts, Brooklyn Museum – Training of Personnel, 1935-1940. RG1, SBG 1.1.

Rockefeller Archive Center, RF- 700 European Office Annual Report for 1937, RG5.3 Box 242, Folder 2919.

Rockefeller Archive Center, RF- 700- European Office Annual Report Section VIII,1937, RG5.3 Box 242, Folder 2925.

Rockefeller Archive Center, RF- 804 Near East Commission 1918- 1919, RG 1.1, Series 804, Box 1, Folder 1.

Rockefeller Archive Center, RF- 804A- Medical Education in the Near East- Ward, Edwin St. John, 1916, RG 1.1, Series 804, Box 1, Folder 2.

Rockefeller Archive Center, RF- 805 Turkey, COL- 1 Collins, Ralph K. “Public Health in Turkey 1926,” RG 1.1, Box 1, Folder 1.

Rockefeller Archive Center, RF- 805 Turkey, RG 2, Series 800, Box 77, Folder 622.

Rockefeller Archive Center, RF- 805- Turkey RG2 Box 48, Folder 398.

Rockefeller Archive Center, RF- 805- Turkey, American Hospital of Istanbul, Equipment, 1951, 1953

Rockefeller Archive Center, RF- 805A- Istanbul University, Pharmacology, 1960, 1961.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center and Family Planning, 1966, 1971.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A- Turkey, Hacettepe Science Center, Nutrition 1965, 1968.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, RG 1. 1, Box 1, Folder 5.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A- Turkey, University of Ankara Pediatrics Symposium, 1961, 1963.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1956.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1957.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Medical School, 1959, 1960.

Rockefeller Archive Center, RF- 805A: Turkey, University of Ankara, Visits, 1958, 1959.

Rockefeller Archive Center, RF- 805C- Nursing, 1923, 1926, 1928, 1940, Minutes of the Rockefeller Foundation.

Rockefeller Archive Center, RF- 805C- Nursing, 1948, 1949, Nursing in Turkey, October 1948, Preliminary Report with Recommendations.

Rockefeller Archive Center, RF- 805J- Ankara Health Center, 1936, 1941.

Rockefeller Archive Center, RF- 805L- Public Health Education- Visits, Refik Bey, Asım Bey, 1929.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R-Turkey Education- Books-1951-1953.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey- Institute for the Study of the Turkish Revolution, 1952, 1955.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, İstanbul Municipal Conservatory, 1956.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, İstanbul Municipal Conservatory, 1957.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, İstanbul Municipal Conservatory, 1958, 1959.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, İstanbul University- American Studies, 1954, 1956.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, İstanbul University- Near Eastern Studies- Visits, 1955, 1956.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, Kent Players Theatre, 1962- 1964.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, Presidential Symphony Orchestra, Ankara, 1962, 1965.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, Turkish American University Association, Katioğlu, Sadun, 1958, 1960.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, Turkish American University Association, Turkish Research- Report, 1953.

Rockefeller Archive Center, RF- 805R: Turkey, Turkish State Conservatory, Ankara Drama, 1957, 1959.

Rockefeller Archive Center, RF- 805S: Turkey- Istanbul University- Quran Readings, 1956, 1960, 1964, 1967.

Rockefeller Archive Center, RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1956-1958.

Rockefeller Archive Center, RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1959, 1961, 1964, 1966, 1969.

Rockefeller Archive Center, RF- 805S: Turkey, University of Ankara, Soviet Studies, 1959, 1965.

Rockefeller Archive Center, RF- Correspondence General, 1973-1974 May, Field Offices (FA116), RG 6.19, Box 3, Folder 32.

Rockefeller Archive Center, RF- Correspondence General, 1976, Field Offices (FA116), RG 6.19, Box 3, Folder 35.

Rockefeller Archive Center, RF- Food and Agriculture Organization of the UN, 1971-1976, RG 6.19, Box 4, Folder 45.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1970 (FA116), RG 6.19, Box 8, Folder 96.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971 January- April, RG 6.19, Box 8, Folder 97.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971 January- March), RG 6.19, Box 9, Folder 115.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1971, September- December, RG 6.19, Box 8, Folder 100.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1972, RG 6.19, Box 8, Folder 106.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1973, January-March, RG 6.19, Box 9, Folder 108.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1974, August- December, RG 6.19, Box 9, Folder 117.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1975, July- December, RG 6.19, Box 9, Folder 119.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1976, June- December, RG 6.19, Box 10, Folder 121.

Rockefeller Archive Center, RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1977 April- December, RG 6.19, Box 10, Folder 123.

Rockefeller Archive Center, RF- International Potato Center, 1977- 1978, RG 6.19, Box 10, Folder 128.

Rockefeller Archive Center, RF- International Rice Research Institute, 1972, RG 6.19, Box 10, Folder 129.

Rockefeller Archive Center, RF- Turkish Economic Development, (1957, 21 Ekim). RF-805S-Turkey, Robert College, 1957, 1962, 1967.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Budget, 1970, 1973, RG 6.19, Box 1, Folder 2.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Memorando (to file), 1972, 1978, RG 6.19, Box 1, Folder 4.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture 1976, RG 6.19, Box 1, Folder 6.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture 1977, RG 6.19, Box 1, Folder 7.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture 1978, RG 6.19, Box 1, Folder 8.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Ministry of Agriculture, RG 6.19, Box 1, Folder 5.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center- Wheat Research in Turkey 1968, RG 6.19, Box 1, Folder 1.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Newsletters, 1972, RG 6.19, Box 1, Folder 9.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Plant Breeding, 1970-1972, RG 6.19, Box 1, Folder 10.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Staff, Charles K. Mann, 1974, RG 6.19, Box 2, Folder 13.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Adapazarı, 1971- 1974, RG 6.19, Box 2, Folder 16.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: Diayrbakır, 1972- 1974, RG 6.19, Box 2, Folder 19.

Rockefeller Archive Center, RF- Wheat Research Center: Wheat Stations: İzmir, 1970- 1971, RG 6.19, Box 2, Folder 23.

Rockefeller Archive Center, RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1927-1929.

Rockefeller Archive Center, RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1958-1959.

Rockefeller Archive Center, RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1953, 1955.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1957, 1958.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1959.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1960.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1961.

Rockefeller Archive Center, RF-805A: Turkey, University of Ankara, Pediatrics, 1964.

Rockefeller Archive Center, RF-805C: Turkey, University of Ankara, 1963 (July December), 1964, 1966.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey- University of Ankara- American Studies- 1955 January-March.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1949-1952.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1956 January-March.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1957.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1958.

Rockefeller Archive Center, RF-805R-Turkey-University of Ankara-American Studies, 1959-1961.

Rockefeller Archive Center, RF-805R: Turkey- University of Ankara-Theatre Institute, 1958, 1959

Rockefeller Archive Center, RF-805R: Turkey-University of Ankara-Sahinbas Irfan, 1952-1954.

Rockefeller Archive Center, RF-805R: Turkey-University of Ankara, Turkish and Islamic Art 1959-1965.

Rockefeller Archive Center, RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1956, 1957.

Rockefeller Archive Center, RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1958, 1959.

- Rockefeller Archive Center, RF-805S: Turkey- İstanbul University- Economic History, 1960, 1964.
- Rockefeller Archive Center, RF-805S: Turkey-Univeristy of Ankara, Smith, Edward C., 1956-1958.
- Rockefeller Archive Center, RF, Ford Foundation: Lebanon, 1970-1971 May (FA116), RG 6.19, Box 4, Folder 51.
- Rockefeller Archive Center. Abby Aldrich Rockefeller, 1874-1948. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/abby-aldrich-rockefeller/>
- Rockefeller Archive Center. About the Rockefellers. Erişim tarihi: 2 Ağustos 2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/>
- Rockefeller Archive Center. About Us- Overview- Collections. Erişim tarihi: 19.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/about-us/overview/#collections>
- Rockefeller Archive Center. Collection: Rockefeller Foundation records, Rockefeller Foundation records, field offices, Ankara, Turkey, RG 6, SG 19. Erişim tarihi: 19.08.2024. Erişim adresi: <https://dimes.rockarch.org/collections/6usrj6a-nghwoM5ktQA2cx6>
- Rockefeller Archive Center. John D. Rockefeller, 1839-1937. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/john-d-rockefeller-sr/>
- Rockefeller Archive Center. John D. Rockefeller, 3rd, 1906-1978. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/john-d-rockefeller-3rd/>
- Rockefeller Archive Center. Laurance S. Rockefeller, 1910-2004. Erişim tarihi: 13.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/laurance-s-rockefeller/>
- Rockefeller Archive Center. Nelson A. Rockefeller, 1908-1979. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 13.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/nelson-a-rockefeller/>
- Rockefeller Archive Center. John D. Rockefeller 3rd meeting with Lyndon B. Johnson, Washington (D.C.) 1968, Rockefeller Family records, photographs, series 1007.
- Rockefeller Archive Center. Winthrop Rockefeller, 1912-1973. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/resources/about-the-rockefellers/winthrop-rockefeller/>
- Rockefeller Archive Center, RF 805-1-4: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953- A Report of The Rural Turkish Project, At The College of Education, University of Florida, Gainesville, Florida, 23 Ekim 1952- 1 Eylül 1953.
- Marshall, J. (1952, 22 Mart). 1952 March 9-May 31. Rockefeller Archive Center, RF, officers' diaries, RG 12, M-R.
- Marshall, J. (1956, 1 Nisan). 1956 March 10-May 31. Rockefeller Archive Center, RF, officers' diaries, RG 12, M-R.

Rockefeller Archive Center- RF 805R-9-91- Turkey- Robert College-humanities 1956-1957.

Marshall, J. (1950, 28 Nisan). Trip to Near East 17 Nisan- 17 Mayıs 1950. Rockefeller Archive Center, RF, officers' diaries, RG 12, M-R.

Marshall, J. (1956, 3 Nisan). Rockefeller Foundation records, Officers' Diaries, RG 12, M-R, Near East Trip, Ankara.

Rockefeller Archive Center. Overview. Erişim tarihi: 19.08.2024. Erişim adresi: <https://rockarch.org/about-us/overview/>

ZABIT CERİDELERİ

TBMM Tutanak Dergisi, (1952, 20 Şubat). Dönem 9, Cilt 13, 42. Birleşim, 2. Oturum, s. 383.

TBMM Tutanak Dergisi, (1952, 21 Şubat). Dönem 9, Cilt 13, 43. Birleşim, 1. Oturum, s. 433.

TBMM Tutanak Dergisi. (1947, 14 Şubat). Dönem 8, Cilt 4, 44. Birleşim, 2. Oturum, s. 168.

TBMM Tutanak Dergisi. (1951, 01 Kasım). Dönem 9, Cilt 10, 1. Birleşim, 1. Oturum, s. 8.

TBMM Tutanak Dergisi. (1951, 26 Şubat). Dönem 9, Cilt 8, 52. Birleşim, 3. Oturum, s. 932.

TBMM Tutanak Dergisi. (1963, 1 Temmuz). Dönem 2, Cilt 28, 83. Birleşim, 1. Oturum, ss. 305, 306.

TBMM Tutanak Dergisi. (1966, 29 Haziran). Dönem 2, Cilt 7, 103. Birleşim, 1. Oturum, ss. 316, 317.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. (1963). 1963 Yılı Ankara Üniversitesi Bütçesi. 9. Dönem, 2. Cilt, 38. Birleşim, 3 Şubat 1963, Pazar.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi. (1968, 9 Nisan). Cilt 46, Toplantı 7, 48. Birleşim, 1. Oturum, ss. 338-341.

RESMÎ GAZETE

Resmî Gazete. (1928, 27 Mayıs). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfz-ı Sıhha Müessesesi Hakkında Kânûn. Sayı: 899, 1267 sayılı Kanun, s. 5206.

Resmî Gazete. (1929, 14 Şubat). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Ford Motor Kompani Eksports Enkorporeytet Şirketi Arasında Aktedilen Mukavelenamenin Tasdikina Dair Kanun. Sayı: 1119, 1391 sayılı Kanun, ss. 6603- 6607.

Resmî Gazete. (1941, 04 Ocak). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Hıfzıssıhha müessesesi teşkiline dair kanun. Sayı: 4703, 3959 sayılı Kanun, ss. 266, 267.

Resmî Gazete. (1950, 16 Şubat). Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. Sayı: 7434, 5539 sayılı Kanun, ss. 17775-17778.

Resmî Gazete. (1955, 3 Aralık). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9171, ss. 13125, 13126.

- Resmî Gazete. (1956, 25 Mayıs). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9315, s. 14414.
- Resmî Gazete. (1956, 26 Mayıs). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9316, ss. 14421- 14423.
- Resmî Gazete. (1956, 28 Mayıs). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9317, ss. 14429, 14430.
- Resmî Gazete. (1956, 29 Mayıs). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9318, ss. 14439.
- Resmî Gazete. (1956, 5 Nisan). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9277, s. 14024.
- Resmî Gazete. (1956, 6 Nisan). Petrol hakkına müteallik karar. Sayı: 9278, s. 14028.
- Resmî Gazete. (1960, 28 Ekim). Üniversiteler öğretim üyelerinden bâzılarının vazifelerinden affına ve bâzılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair Kanun. Sayı: 10641, 114 sayılı Kanun, ss. 2426, 2427.
- Resmî Gazete. (1962, 18 Nisan). Üniversite öğretim üyelerinden bazıların vazifelerinden affına ve bazıların diğer fakülte ve yüksekokullara nakline dair 27/10/1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun bazı maddelerinin kaldırılması ve yeni hükümler eklenmesi hakkında Kanun. Sayı: 11086, 43 sayılı Kanun, s. 7149.
- Resmî Gazete. (1963, 29 Ağustos). Tohumlukların tescil, kontrol ve sertifikasyonu hakkında Kanun. Sayı: 11493, 308 sayılı Kanun, ss. 1-3.
- Resmî Gazete. (1963, 29 Ağustos). Tohumlukların tescil, kontrol ve sertifikasyonu hakkında Kanun. Sayı: 11493, Kanun No. 308, ss. 1, 2.
- Resmî Gazete. (1965, 10 Nisan). Nüfus Plânlaması hakkında Kanun. Sayı: 11976, 557 sayılı Kanun, s. 2.
- Resmî Gazete. (1984, 22 Ocak). Milletlerarası Andlaşma, Türkiye'de Buğday Islahı. Sayı: 18289, Karar Sayısı: 83/7535, ss. 1-10.
- Resmî Gazete. (1997, 13 Eylül). Uluslararası Çeltik Araştırma Enstitüsünün (IRRI) Uluslararası Yasal Kişiliğinin Tanınması Anlaşması. Sayı: 23109, s. 1.

Rockefeller Vakfı Yıllık Raporlar

- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1915.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1916.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1917.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1918.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1923.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1925.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1927.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1928.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1932.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1934.
- Rockefeller Foundation, Annual Report, 1943.

Rockefeller Foundation, Annual Report, 1945.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1951.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1952.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1953.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1956.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1957.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1958.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1959.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1960.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1963.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1964.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1966.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1967.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1969.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1970.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1971.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1972.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1973.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1974.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1975.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1976.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1977.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1978.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1979.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1980.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1981.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1982.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1983.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1988.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 1995.
Rockefeller Foundation, Annual Report, 2000.
Rockefeller Foundation, President's Review, 1963.

Telif Ve Tetkik Eserler

- ABD Ankara Büyükelçiliği. *İkili ilişkilerimiz*. Erişim: 27 Temmuz 2024, Erişim adresi: <https://tr.usembassy.gov/tr/history-of-the-u-s-and-turkey/>
- ABD Dışişleri Bakanlığı, *A history of the Fulbright Program*, Bureau of Educational and Cultural Affairs, Erişim tarihi: 26 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://eca.state.gov/fulbright/about-fulbright/history>.
- ABD Dışişleri Bakanlığı. *Eisenhower Doctrine*, 1957. Office of the Historian. Erişim tarihi: 31 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/eisenhower-doctrine>
- Achter, P. J. (2024, June 24). McCarthyism. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 27.07.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/McCarthyism>
- Acun, F. (2015). Robert Kolej mezunları ve meşhurları, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 136- 164.
- Adalet, B. (2017). Wheat, land, and politics in Cold War Turkey. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1-8.
- Adalet, B. (2022). Agricultural infrastructures: land, race, and statecraft in Turkey. *Environment and Planning D: Society and Space*, 40 (6), 975-993. <https://doi.org/10.1177/02637758221124139>
- Adam, T. (2004). *Philanthropy, patronage, and civil society- experiences from Germany, Great Britain, and North America*. Indiana University Press.
- Adnan, M., & Šišić, H. (2022). American philanthropic foundations and their role in modernizing post-Ottoman Türkiye. *Croatian International Relations Review*, 28(91), 130-146. <https://doi.org/10.2478/CIRR-2022-0068>
- Akalın, Ş. H., Toparlı R., & Argunşah, M. (2011). Hayırsever. *İçinde Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları (s. 1071).
- Alan, G., (2007). Amerikan Board okullarında yürütülen misyonerlik faaliyetleri. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, vol. 20, 464-475.
- Albayrak, M. (2004). Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın hazırladığı ilk raporun (1951) Demokrat Parti hükümetlerinin politikalarına etkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XX, Sayı 58, 129-168.
- Allen, G. (1994). *The Rockefeller File*. Buccaneer Books.
- Alpha Delta Phi. *History*. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://www.alphadeltaphi.org/history>
- Alptekin, G. & Özer, Ö. (2020). Johnson Mektubu haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sunumu üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 283-308. DOI: 10.31123/akil.695606.
- Altay, F. (2017). Bitki ıslahının iki ustası Prof. Dr. Fahri Altay ve Dr. Ertuğ Fırat Türktob Dergisi için buluştu- II. (Röportaj). *TÜRKTOB Dergisi* (24), 27-31.
- Altay, F. & Turhal, K. (2013). Türkiye’de buğday ıslahı tarihi, geliştirilen çeşitler, özellikleri ve etkileri. *Türkiye Tohumcular Birliği Dergisi*. Ekim- Aralık 2013, 2 (8), 4- 9.

- Altındal, D., & Akgün, İ. (2007). Yeni Tohumculuk Yasası ve Türk tarımına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 27-35.
- Altuğ, Y. (1979). Timur'un manevi huzurunda. İçerisinde *Hıfzı Timur'un Anısına Armağan*, Istanbul University Press.
- American Board of Commissioners for Foreign Missions Archives. Harvard Library, Erişim tarihi: 19 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://library.harvard.edu/collections/american-board-commissioners-foreign-missions-archives>.
- American Hastanesi. *Tarihçe*. Erişim Tarihi 26.07.2024. Erişim adresi: <https://www.amerikanhastanesi.org/tarihce>
- American National 4-H Council. *About 4-H*. Erişim tarihi: 01.09.2024. Erişim adresi: <https://4-h.org/about/>
- Anheier, H. K., & Hammack, D. C. (2010). *American foundations: Roles and contributions*. Brookings Institution Press.
- Ankara Üniversitesi, *Programlar*. Erişim tarihi: 01.09.2024. Erişim adresi: <https://www.ankara.edu.tr/programlar/2/446/1597-194/>
- Ankara Üniversitesi. *Tiyatro Bölümü*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/ogrenci-isleri/akademik-birimler/tiyatro-bolumu-2/>
- Archibald, G. (2006). "How the 'S' came to be in UNESCO", içerisinde *Sixty years of science at UNESCO 1945-2005*, 36-40.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Armaoğlu, F. (2014). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1994-1995* (19. Baskı), Timaş Yayınları.
- Arpag N., Gür S. & Katran H. B. (2022). Türk hemşirelik tarihindeki lider hemşireler ve cerrahi hemşireliğinin gelişimi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*. 2 (2), 522-530. <https://doi.org/10.56061/fbujohs.1095573>
- Ashar, N. P. (2013). Official documents- contribution agreement with the Bill and Melinda Gates Foundation for CGIAR fund TF069018 (English). Washington, D.C.: *World Bank Group*. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/258261468142474234/Official-Documents-Contribution-Agreement-with-the-Bill-and-Melinda-Gates-Foundation-for-CGIAR-Fund-TF069018>
- Atağenç, İ. Ö. & Toprak, N.G. (2019). Türk-Amerikan ilişkilerinde 12 Temmuz 1947 antlaşması ve Türk siyasal hayatına etkileri. *Gazi Akademik Bakış*, 12 (24), 91-117.
- Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi. *Tarihçe*. Atatürk Üniversitesi. Erişim tarihi: 24.07.2024. Erişim adresi: <https://birimler.atauni.edu.tr/tip-fakultesi/tarihce/>
- Atkinson, C. (2010). Does soft power matter? A comparative analysis of student exchange programs 1980–2006. *Foreign Policy Analysis*, 6, 1–22.

- Avaroğulları, M., & Yıldız, Ö. (2015). Role of American Protestant Missionaries in late Ottoman Empire educational system. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (9), 59-74. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8500>
- Ay, İ. C. (2021). Marshall “Yardımları”: Türkiye’nin dışa bağımlılık sürecine etkileri. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 53-64.
- Bağcı S.A., & Özer İ. (2021). Türkiye tohumculuğunun tarihsel gelişimi, mevcut durumu, problemleri ve çözüm önerileri. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(Özel Sayı), 3559-3572.
- Barker, J. M. et al, (1951). *The Economy of Turkey*. Johns Hopkins Press, Baltimore.
- Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey* (2. baskı). The Pilgrim Press.
- Belenli, T. (2024, 24 Mayıs). “Marshall Planı”. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/marshall-planı/>
- Bell, P. (1971). The Ford Foundation as a transnational actor. *International Organization*, 25 (3), 465– 478.
- Berkes N. (1998). *The Development of secularism in Turkey*. (F. Ahmad, Introduction). Hurst & Company.
- Berksoy, T., Şahin, M., & Uysal, Ö. (2012). Kamusal beyaz filler ve kamu özel sektör ortaklıkları. *Bankacılar*, 23 (83), 77-97.
- Berman, E. H. (1980). The Foundations’ role in American foreign policy: The case of Africa, post 1945. İçerisinde Arno, R.F. *philanthropy and cultural imperialism -the foundations at home and abroad*, G.K. Hall & Co.
- Berman, E. H. (1983). *The influence of the Carnegie, Ford and Rockefeller foundations on American foreign policy: The ideology of philanthropy*, State University of New York Press.
- Beuttler, F. W. (2018). Rockefeller Foundation. İçerisinde *Dictionary of American History. Encyclopedia*. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://www.encyclopedia.com/social-sciences-and-law/economics-business-and-labor/private-foundations/rockefeller-foundation>
- Bilderberg Meetings. *Participants* 2023. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://bilderbergmeetings.org/meetings/meeting-2023/participants-2023>
- Bilderberg Meetings. *Participants* 2024. Erişim tarihi: 06.08.2024. Erişim adresi: <https://bilderbergmeetings.org/meetings/meeting-2024/participants-2024>
- Bilderberg Meetings. *Steering committee*. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://www.bilderbergmeetings.org/background/steering-committee/steering-committee>
- Bilkent Üniversitesi. *Tarihçe*. Erişim tarihi: 06.10.2024. Erişim adresi: <https://w3.bilkent.edu.tr/www/tarihce/>
- Binbaşoğlu, C. (1995). *Türkiye’de eğitim bilimleri tarihi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Biography.com Editors. (2021, 14 Nisan). *Nelson Rockefeller. Biography*. Erişim tarihi: 13.08.2024. Erişim adresi: <https://www.biography.com/political-figures/nelson-rockefeller>
- Birn, A. E. (2006). *Marriage of convenience Rockefeller international health and revolutionary Mexico, Rochester Studies in medical history*. University Of Rochester Press, USA.
- Birn, A. E. (2014). Philanthrocapitalism, past and present: The Rockefeller Foundation, the Gates Foundation, and the setting(s) of the international/ global health agenda. *Hypothesis*, 12(1): e8, doi:10.5779/hypothesis.v12i1.229.
- Bocutoğlu, E., & Dinçaslan, M. (2014). 1925- 1950 döneminde Türk havacılık endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürün Türk havacılık endüstrisine etkileri. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, no.7, 157-173.
- Bonner, T N. (1998). Searching for Abraham Flexner. *Academic Medicine* 73(2), 160-166.
- Bottomley, E. J. (2017). Training poor whites: The General Education Board and Southern education. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1- 15.
- Bourdieu P. (2015). *Pratik Nedenler* (2. Baskı). Çev. Hülya Uğur Tanrıöver. Hil Yayın.
- Boutrif, E. (2014). Institutions involved in food safety: food and agriculture organization of the United Nations (FAO). *Encyclopedia of food safety*, 354–358. doi:10.1016/b978-0-12-378612-8.00007-x
- Boutrif, E. (2014). Institutions involved in food safety: food and agriculture organization of the United Nations (FAO). İçerisinde *Encyclopedia of food safety* (354-358). Volume 4. Elsevier. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-378612-8.00007-X>
- Boyacı, M. (2005). Tarımsal araştırma ve yayım. içinde F. Yavuz (Ed.), *Türkiye’de tarım* (ss. 178-204). Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Breth, S.A, (1977), 'Turkey's wheat research and training project', No. 6, *CIMMYT*, 1977.
- Briggs, J. (2009). Green revolution. *International Encyclopedia of Human Geography*, 634–638. doi:10.1016/B978-008044910-4.00099-7
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2012, 9 Temmuz). Mount Palomar. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Mount-Palomar>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020, 28 Eylül). The Progressive Era key facts. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 01.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/summary/The-Progressive-Era-Key-Facts>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, 21 Kasım). Population Council. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Population-Council>

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 11 Şubat). Rockefeller University. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Rockefeller-University>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 15 Temmuz). David Rockefeller. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/money/David-Rockefeller>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 22 Temmuz). Voice of America. *Encyclopedia Britannica*. Erişim Tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Voice-of-America>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 23 Mart). Indochina. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 19.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/place/Indochina>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 30 Nisan). Winthrop Rockefeller. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Winthrop-Rockefeller>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 4 Temmuz). Nelson Rockefeller. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 13.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Nelson-Rockefeller>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 6 Temmuz). John D. Rockefeller III. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/John-D-Rockefeller-III>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 7 Temmuz). Laurance S. Rockefeller. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/money/Laurance-S-Rockefeller>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 12 Temmuz). Norman Ernest Borlaug. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 10.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Norman-Borlaug>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 21 Temmuz). Gilded Age. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 31.07.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/Gilded-Age>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 25 Temmuz). Council on Foreign Relations. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Council-on-Foreign-Relations>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 22 Mart). Southeast Asia Treaty Organization. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 31.07.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Southeast-Asia-Treaty-Organization>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 25 Nisan). Irving Fisher. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/money/Irving-Fisher>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 1 Kasım). Mayo Clinic. *Encyclopedia Britannica*. Erişim Tarihi: 5 Kasım 2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Mayo-Clinic>

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, 11 Ekim). Monsanto. *Encyclopaedia Britannica*. Erişim tarihi: 5 Kasım 2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/money/Monsanto>.
- British Museum. (2019, 15 Ekim). Who was Achilles? *British Museum*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britishmuseum.org/blog/who-was-achilles>
- Brown, E. R. (1980). He who pays the piper: foundations, *The Medical Profession, and Medical Education Reform. International Journal of Health Services*, 10 (1), 71–88. <http://www.jstor.org/stable/45130010>
- Burroughs Wellcome Fund. (2024). Tarihçe. Erişim tarihi: 21 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.bwfund.org/about/history/>
- Bush, G.W. (2006, 3 Mart). President discusses strong U.S.-India partnership in New Delhi, India. Released by the *White House Office of the Press Secretary*. <https://2001-2009.state.gov/p/sca/rls/rm/2006/62517.htm>
- California Digital Library. (n.d.). Howard Eugene Wilson, education: *Los Angeles. Online Archive of California*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: http://texts.cdlib.org/view?docId=hb229003hz&chunk.id=div00006&doc.view=entire_text
- Campbell, D. A., & Çarkoğlu, A. (2019). Informal giving in Turkey. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 30(4), 738-753. doi:10.1007/s11266-019-00095-7
- Carroll, K. L. (2009). Modernizing the American medical school and its architecture. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, New York, 1- 5.
- Carstensen, M. B., & Schmidt, V. A. (2015). Power through, over and in ideas: conceptualizing ideational power in discursive institutionalism. *Journal of European Public Policy*, 23(3), 318–337. <https://doi.org/10.1080/13501763.2015.1115534>
- Carter, J. (2010). *White House Diary*. Farrar, Straus And Giroux.
- Central Intelligence Agency (CIA). (1951, 17 Ekim). *CIA-RDP80R01731R003500170002-8*.
- Chen, L. C. (2014). China Medical Board: a century of Rockefeller health philanthropy. *Lancet*. 384, 717–719
- Chernow, R. (2004). *Titan- The Life of John D. Rockefeller, Sr*. Vintage Books.
- CIMMYT Türkiye Ofisi. CIMMYT. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.cimmyt.org/contact/turkey-office/>
- CIMMYT. *Our history*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.cimmyt.org/about/our-history/>
- Citeline. (2024). *Pharma R&D annual review 2024: Look back at key pipeline trends from the last 12 months so you can forecast success in 2024*. https://www.citeline.com/-/media/citeline/resources/pdf/white-paper_annual-pharma-rd-review-2024.pdf

- Cobb, W. C. (Ed.). (1958, Nisan). Confidential Monthly Report. *The Rockefeller Foundation*, Number 118.
- Collier, P., & Horowitz, D. (1976). *The Rockefellers: An American dynasty*. Holt, Rinehart, and Winston.
- Comanor, W. S., & Scherer, F. M. (1995). Rewriting history: the early Sherman Act monopolization cases. *International Journal of the Economics of Business*, 2(2), 263–290. <https://doi.org/10.1080/758519313>
- Consultative Group on International Agricultural Research*. (2011). The CGIAR at 40 and beyond: Impacts that matter for the poor and the planet.
- Coşgun-Kandal, S. (2017). Kuruluşu, öğrencileri, etkisi: Amerikalı seyyah diplomat ve misyonerlerin anılarıyla Robert Kolej, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 1, 91-105.
- Coşkun, N. (2017). XIX. Yüzyılda ABCFM'nin Osmanlı topraklarındaki eğitim uygulamaları, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2), 83-96.
- Council on Foreign Relations (CFR). *Timeline: 1921–2021. Celebrating a century*. Erişim tarihi: 04.08.2024. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/celebrating-a-century/timeline>
- Council on Foreign Relations. (2024, 11 Temmuz). *Corporate members*. Erişim tarihi: 04.08.2024. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/membership/corporate-members>
- Council on Foreign Relations. (2024). *Membership Brochure*. Erişim tarihi: 04.08.2024. Erişim adresi: https://cdn.cfr.org/sites/default/files/pdf/CFR_Membership_Brochure_2024-07-11.pdf
- Council on Foreign Relations. (2024). *Membership Roster*. Erişim tarihi: 04.08.2024. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/membership/roster>
- Council on Foreign Relations. *About Us- Council of Councils*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.cfr.org/councilofcouncils/about-us#section3>
- Creswell J. W. (2002). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd Edition). SAGE Publications, Inc.
- Çağrı, M. (1998). Hayır, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17.
- Çelik, E. (2023). Michel Foucault'nun biyopolitika yaklaşımı açısından gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi. *Journal of Turkish Studies*. 18 (4), 1471-1487 DOI:10.7827/TurkishStudies.68975
- Çelik, M. (2021). ABD'nin Türkiye'ye silah ambargosu ve Yahudi lobiciliği (1975). *Journal of History School*, 50, 121-144.
- Çetin, B., Barış, S. & Saroğlu, S. (2011). Türkiye'de karayollarının gelişimine tarihsel bir bakış, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1 (1), 123-150.

- Çinkır Özbitirgiç, O. (2023). Marshall Planı çerçevesinde Amerikalı Mr. Russell Dorr'un Türkiye izlenimlerine dair raporunun değerlendirilmesi. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 164-173. <https://doi.org/10.52735/bellek.1383116>.
- Çini Şimşek, D. (2018). Türkiye'de kurulan ilk köy tipi sıhhat merkezi, *Etimesgut Numune Sağlık Merkezi. Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 30, 139-152.
- Dahlberg, K. A. (1979). *Beyond the green revolution: The ecology and politics of global agricultural development*. Plenum Press.
- Daniel R. (1970). *American philanthropy in the Near East, 1820- 1960*. Athens, Ohio University Press.
- David Rockefeller Sr.. *Forbes*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/profile/david-rockefeller-sr/>
- De Meulenaere, V. (2023, 27 Temmuz). The life and death of Charles V, who ruled Europe's greatest empire from Brussels. *The Brussels Times*. Erişim tarihi: 01.08.2024. Erişim adresi: <https://www.brusselstimes.com/616698/the-life-and-death-of-charles-v-who-ruled-europes-greatest-empire-from-brussels>
- De Tapia, A. A. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu sağlığı anlayışına doğru (16-18 yy)- tıbbi hatalar, şarlatanlık ve devlet denetimi. *Toplumsal Tarih*. 237, 22-27. ffhal-01733663f.
- DeConde, A., Burns, R. D., & Logevall, F. (Eds.). (2002). *Encyclopedia of American Foreign Policy* (2nd ed., Vol. 1). Charles Scribner's Sons.
- Dedeoğlu, N. (2001). Hıfzıssıhha Okulu: tarihçesi, önemi. *Toplum ve Hekim*. 16 (6), 468-469.
- Dedeoğlu, N. (2021). Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları ve örgütlenme, 1920-1960. *Hekim Sözü*, ss. 14-17.
- DeNovo, J. A. (1963). *American interests and policies in the Middle East 1900-1939*. The University Of Minnesota Press.
- Dice, M. (2015). *The Bilderberg Group: Facts & fiction*. The Resistance Manifesto San Diego, CA.
- Dik, E. (2009). 1948: Marshall Planıyla 'hür dünya'ya giriş. içerisinde Güler, B. A. (ed.), *Açıklamalı yönetim zamandizini 1940-1949* (ss. 947-1060). Ankara: AÜ SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Dilek, Z. Refik Saydam Hıfzıssıhha Enstitüsü. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim tarihi: 24.07.2024. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/refik-saydam-hifzissihha-enstitusu/>
- Dillard, T. W. (2023, 11 Ekim). Winthrop Rockefeller (1912–1973). *Encyclopedia of Arkansas*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://encyclopediaofarkansas.net/entries/winthrop-rockefeller-122/>
- Doel, R. E. (2012). Scientist as policymakers, advisors, and intelligence agents: Linking contemporary diplomatic history with the history of contemporary

science. İçerisinde ed. Thomas Soderqvist, *The Historiography of Contemporary Science and Technology*, Routledge, New York.

Doğan, M. (2011). Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarına genel bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 23, 293-307.

Duffy, T. P. (2010). "The Flexner report: 100 years later". *International Journal of Medical Education*, (1), 74-75. <https://doi.org/10.5116/ijme.4cb4.85c8>.

Duke, S. O. (2018). The history and current status of glyphosate. *Pest. Manag. Sci*, 74: 1027-1034. <https://doi.org/10.1002/ps.4652>

Dündar, A. (1959). Sıtma ile dünya ölçüsünde mücadele daha büyük bir davaya başlangıç. *İdare Dergisi*, 30 (259), 110- 126.

Dünya Bankası. (n.d.). *Tarım, ormancılık ve balıkçılık, katma değer (% GSYH) - Türkiye*. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024, Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=TR&skipR redirection=true>

Dünya Bankası. *Kentsel nüfus (% toplam nüfus) - Türkiye*. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?end=2022&locations=TR&start=1980>

Eddens, A. (2021). The Green Revolution’s alignments with American agribusiness. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1-14.

Eddens, A. (2024). *Seeding empire American philanthrocapital and the roots of the Green Revolution in Africa*. University of California Press.

Ekhoulunetale, M., Tudeme, G., Onikan, A. et al. (2020). Socioeconomic inequalities in hidden hunger, undernutrition, and overweight among under-five children in 35 sub-Saharan Africa countries. *Journal of the Egyptian Public Health Association* (95), 1-15. <https://doi.org/10.1186/s42506-019-0034-5>

El-Haddad, J., Prvan, T., & Štrkalj, G. (2021). Attitudes of anatomy students toward commemorations for body donors: a multicultural perspective. *Anatomical sciences education*, 14(1), 89–98. <https://doi.org/10.1002/ase.1994>

Ellwood, D. W. (2006). The Marshall Plan: A strategy that worked. *eJournal USA*. U.S. Department of State. April, 17-25.

Erdem, M. & Rose, K. W. (2000). American philanthropy in Republican Turkey: The Rockefeller and Ford Foundations. *The Turkish Yearbook of International Relations, Special Issue on 200 Years of Turkish-American Relations*, Volume 31, 131-157.

Ergüder, Ü., (2022). Inspiring Story: Prof. Üstün Ergüder, academic, Turkish Fulbright alumnus, 1983-1984. *Fulbright Turkey, Newsletter*, Spring Issue.

Erhan, Ç. (1998). 1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın gizli maddesi ve sonuçları. *Bellekten*, 62(234), 457-466. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.896144>

Erken, A. (2015). The Rockefeller Foundation, John Marshall and the development of the humanities in modern Turkey, 1950–1965. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 20 (38), 113-144.

- Erken, A. (2018). *America and the making of modern Turkey: science, culture and political alliances*, I.B. Tauris.
- Erken, A. (2020). *Amerika ve modern Türkiye'nin oluşumu*. (Çev. Ebru Kılıç). Vakıf Bank Kültür Yayınları.
- Erken, A. (2023). "Robert Koleji'nin Boğaziçi Üniversitesine devri sürecinde yaşananlar: 1960-1971". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 564-578.
- Erken, A. (2023). Localizing Western expertise: İhsan Doğramacı, Ş. Raşit Hatipoğlu, and the quest for scientific development in modern Turkey. *The Royal Society, Notes Rec.* 77, 557–574, <http://doi.org/10.1098/rsnr.2022.0008>.
- Eskenazi, B., Chevri r, J., Rosas, L. G., et al. (2009). The Pine River statement: human health consequences of DDT use. *Environmental Health Perspectives*, 117 (9), 1359–1367. <https://doi.org/10.1289/ehp.11748>.
- ExxonMobil. *Our history*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://www.exxon.com/en/history>
- FAO, IFAD, and WFP. (2014). *The State of food insecurity in the World 2014: Strengthening the enabling environment for food security and nutrition*. Rome: FAO.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. (2023). *The State of food security and nutrition in the World 2023. Urbanization, agrifood systems transformation and healthy diets across the rural–urban continuum*. Rome, FAO.
- Feder, T. (2022). Philanthropy plays a growing role in funding US physical sciences, *Physics Today*, 75 (11), 24-27. <https://doi.org/10.1063/PT.3.5119>
- Fırat, E. (2017). Bitki ıslahını iki ustası Prof. Dr. Fahri Altay ve Dr. Ertuğ Fırat T rktob Dergisi için buluştu- II. (R portaj). *TÜRKTOB Dergisi* (24), 27-31.
- Flynn, J. T. (1932). *God's gold the story of Rockefeller and his times*. Harcourt, Brace and Company.
- Folger, T. (2014). The next green revolution. *National Geographic*. Erişim tarihi: 10.08.2024. Erişim adresi: <https://www.nationalgeographic.com/foodfeatures/green-revolution/>
- Foreign Relations of the United States, (1949, 5 Mayıs). *The Near East, South Asia, and Africa*, Volume VI, Document 1152 / 711.67/5–549. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v06/d1152>
- Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XXXVI, *Energy Crisis, 1969–1974*. U.S. Department of State, Office of the Historian. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/qfp/103525.htm>.
- Fosdick, R. B. (2017). *The Story of the Rockefeller Foundation- with a new introduction by Steven C. Wheatley*. Routledge.
- Frens-String, J. (2024). Wheat and meat: The Rockefeller Foundation and the Chilean agricultural program. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1- 19.

- Frommer, F. (2024, 30 Temmuz). How Nixon's resignation left two unelected leaders in the White House. *History*. Erişim tarihi: 13.08.2024. Erişim adresi: <https://www.history.com/news/nixon-resignation-unelected-president-vice-president>
- Fye, W. B. (1991). The Origin of the full-time Faculty System. *JAMA*, 265 (12), ss. 1555- 1562. doi:10.1001/jama.1991.03460120069038.
- G. N.G. (2021). *The 38 Letters from J. D. Rockefeller to his son-perspective, ideology and wisdom*, Ed. M. Tan, 2nd Edition, Independently published.
- Geçikli, R. M. (2024, 20 Mayıs). Truman Doktrini. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim Adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/truman-doktrini/>
- Gill, S. (2024, 19 Ocak). Trilateral Commission. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/topic/Trilateral-Commission>
- Gisselquist, D., & Pray, C. (1999). Deregulating technology transfer in agriculture: reform's impact on Turkey in the 1980s. *Policy Research Working Paper Series* 2086, The World Bank.
- Global İlişkiler Forumu. (2021, 15 Haziran). *CFR uluslararası kurumlar ve küresel yönetim programı direktörü Dr. Stewart M. Patrick ile çevrimiçi toplantı*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.gif.org.tr/etkinlikler/cfr-uluslararasi-kurumlar-ve-kuresel-yonetisim-programi-direktoru-dr-stewart-m-patrick-ile-cevrimici-toplanti>
- Global İlişkiler Forumu. (2021, 4 Kasım). *Bill & Melinda Gates Foundation sıtma ve ihmal edilmiş tropik hastalıklar strateji uzmanı Aysu Uygur ile çevrimiçi toplantı*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.gif.org.tr/etkinlikler/bill-melinda-gates-foundation-sitma-ve-ihmal-edilmis-tropik-hastaliklar-strateji-uzmani-aysu-uygur-ile-cevrimici-toplanti>
- Global İlişkiler Forumu. (2022, 17 Mayıs). *Ford Motor Company eski CEO'su ve başkanı Jacques Nasser ile akşam yemeği*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.gif.org.tr/etkinlikler/ford-motor-company-eski-ceosu-ve-baskani-jacques-nasser-ile-aksam-yemegi>
- Global İlişkiler Forumu. (2024, 26 Haziran). *Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) acil durumlar ve dayanıklılık bürosu direktörü Rein Paulsen ile çevrimiçi Toplantı*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.gif.org.tr/etkinlikler/birlesmis-milletler-gida-ve-tarim-orgutu-fao-acil-durumlar-ve-dayaniklilik-burosudirektoru-rein-paulsen-ile-cevrimici-toplanti>
- Gonzales, S. (2017). *Partners in Crime The Rockefeller, CFR, CIA and Castro Connection to the Kennedy Assassination*. Spooks Books.
- Gordon, L. J. (1932). *American relations with Turkey, 1830-1930: An economic interpretation*. University of Pennsylvania Press.
- Gunderman, R. B., & Matthews, G. (2013). Educating leaders: Insights from John D. Rockefeller. *Academic Radiology*, 20 (1), 128-130.

- Gül, A. (2013, 26 Eylül). Council on Foreign Relations isimli düşünce kuruluşuna hitapları. *T.C. Cumhurbaşkanlığı*. Erişim tarihi: 02.08.2024. Erişim adresi: <https://www.tccb.gov.tr/konusmalari--abdullah-gul-/1724/17928/council-on-foreign-relations-isimli-dusunce-kurulusuna-hitapları>
- Güler, Y. (2005). Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6 (1), 227-240.
- Gün, Ö. (2022). Talim ve Terbiye Kurulunda Program Geliştirme Çalışmaları (1946-1973). *Takvim-i Vekayi*, 10 (1), 62-88.
- Güven, S. (1998). *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri (Hilts, Thornburg, Barker Raporu)*, Ezgi Kitabevi.
- Hacettepe University Faculty of Medicine. *Introduction*. Erişim tarihi: 25.07.2024. Erişim adresi: <https://tip.hacettepe.edu.tr/en/introduction-88>
- Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi. *Tarihçe*. Hacettepe Üniversitesi. Erişim adresi: <https://hemsirelik.hacettepe.edu.tr/tr/menu/tarihce-454>
- Hacettepe Üniversitesi. *Tarihçe*. Erişim tarihi: 24 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.hacettepe.edu.tr/hakkında/tarihce>
- Hacettepe Üniversitesi. *Timeline*. Erişim tarihi: 24.07.2024 Erişim adresi: <https://50.hacettepe.edu.tr/timeline/timeline.html>
- Hanna, W. A. (2024, 27 Temmuz). Sukarno. *Encyclopedia Britannica*. Erişim tarihi: 02.08.2024. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/biography/Sukarno>
- Hardin, C. M. (n.d.) *Clifford M. Hardin*. University of Nebraska-Lincoln. Erişim tarihi: 24.07.2024. Erişim adresi: <https://www.unl.edu/chancellor/clifford-m-hardin>
- Harr, J. E. & Peter J. J. (1991). *The Rockefeller conscience: An American family in public and in private*, Macmillan Publishing Company, New York.
- Hartmann, H. (2019). *Eigensinnige musterschüler: Ländliche entwicklung und internationales expertenwissen in der Türkei (1947–1980)*, Campus Verlag.
- Hastedt, G. (2004). Cold War, *Encyclopedia of American Foreign Policy*. Facts On File, Inc.
- Heideman, L.J. (2018). Making civil society sustainable: The Legacy of USAID in Croatia. *Voluntas*, 29, 333–347 <https://doi.org/10.1007/s11266-017-9896-3>
- Herd, R. W. (2004). Food shortages and international agricultural programs. *Critical Reviews in Plant Sciences*, 23(6), 505–517. doi: 10.1080/07352680490886879.
- Hewa, S. (2002). Rockefeller philanthropy and the Flexner Report on medical education in the United States. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 22 (11/12), 1–47. doi:10.1108/01443330210790184.
- Hill, M. A. (2010). International actors and democratisation: Can USAID deliver a democratic culture to Afghanistan? *International Relations*, 24 (2), 155-174. <https://doi.org/10.1177/0047117809366200>

- Hilts, H. E., & ASCE, M. (1952). Highway planning in Turkey. İçerisinde *Transactions of the American Society of Civil Engineers* (20-30). 117 (1), <https://doi.org/10.1061/TACEAT.0006689>
- Historic Hudson Valley. *Abby Greene Aldrich Rockefeller 1874-1948*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://hudsonvalley.org/biography/abby-greene-aldrich-rockefeller-1874-1948/>
- History.com Editors. Mayflower Compact. *History*. Erişim tarihi: 01.09.2024. Erişim adresi: <https://www.history.com/topics/colonial-america/mayflower-compact>
- Hoover Institution Library and Archives. (n.d.). Inventory of the Howard E. Wilson papers. *Online Archive of California*. Erişim tarihi: 03.08.2024. https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt838nf2sg/entire_text/
- Hoover, A. R. (1915). *The status of preventative medicine in Turkey with particular reference to the control of epidemics*. University of Iowa. <https://doi.org/10.17077/etd.fcv39hmu>
- Howe, B. (1980). The Emergence of scientific philanthropy. İçerisinde Arnove, R. F., *Philanthropy and cultural imperialism -The Foundations at home and abroad*, G. K. Hall & Co.
- Hubbard, E. (1910). *John D. Rockefeller*. The Roycroft Shop.
- Hudes, K. (2022, 11 Ağustos). The life and lasting impact of Abby Aldrich Rockefeller. *Rockefeller Center*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellercenter.com/magazine/arts-culture/abby-aldrich-rockefeller-moma/>
- Humphrey, L. M. (1969). Mexican wheat comes to Turkey. *Food And Agriculture, Division USAID/ Turkey*.
- Iacobelli, T. (2022, 10 Ocak). Sex problems as social problems: The Bureau of Social Hygiene, 1911-1934. *REsource*. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/bureau-of-social-hygiene-prostitution-history/>
- Iacobelli, T. (2022, 6 Ocak). The Rockefeller Foundation's 20th-century global fight against disease. *REsource*. Erişim tarihi: 08.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/the-rockefeller-foundations-20th-century-global-fight-against-disease/>
- Iacobelli, T. (2022, 7 Ocak). A very broad field: Building the Rockefeller Foundation's humanities program. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 10.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/a-history-of-rockefeller-foundation-support-for-museums-and-classical-interests/>
- Iacobelli, T. (2022, 10 Ocak). Early 20th-century reforms of medical education worldwide. *REsource*. Erişim tarihi: 26.07.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/early-20th-century-reforms-of-medical-education-worldwide/>
- Iacobelli, T., & Shubinski, B. (2022, 5 Ocak). Rockefeller philanthropy and population-related fields. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi:

- 12.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/rockefeller-philanthropy-and-population-related-fields/>
- Iacobelli, T., & Shubinski, B. (2022, 5 Ocak). Without distinction of race, sex, or creed: The General Education Board, 1903-1964. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/the-general-education-board-1903-1964/>
- Icarda. *Icarda's 2030 research and innovation strategy*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.icarda.org/about-us/strategic-plan>.
- International Agency for Research on Cancer (IARC). (2015). IARC Monographs Volume 112: evaluation of five organophosphate insecticides and herbicides. Lyon, France: IARC. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.iarc.who.int/featured-news/media-centre-iarc-news-glyphosate/>
- International Food Policy Research Institute. *International Center for Tropical Agriculture (CIAT)*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.ifpri.org/partnership/international-center-tropical-agriculture-ciat/>
- International Laboratory for Research on Animal Diseases (ILRAD), Annual Report, 1980*. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAY886.pdf
- International Potato Center. *About*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://cipotato.org/about/>
- International Rice Research Institute. *About Us*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.irri.org/about-us>
- Invest in Türkiye. (2010, 5 Ekim). *Rockefeller buys Europa Capital stake, property investments in Türkiye underway*. Erişim adresi: <https://www.invest.gov.tr/en/news/news-from-turkey/pages/051010-rockefeller-property-investment-europe-turkey.aspx>
- İplikci M., & Aykaç G. (2023). The establishment process of Türk Traktör between 1948 and 1963: a critique of 'modernization' as development in Early Cold War Turkey, *Planning Perspectives*, doi: 10.1080/02665433.2023.2256331.
- İnce Erdoğan, D. Türkiye-Amerika ilişkileri (1919-1938). *Atatürk Ansiklopedisi*. Son Erişim tarihi: 28.07.2024. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-amerika-iliskileri-1919-1938/>
- İstanbul Tabip Odası. (2010, 18 Ağustos). *Prof. Dr. Nusret Fişek'in yaşam öyküsü*. Erişim tarihi: 26.07.2024. Erişim adresi: <https://www.istabip.org.tr/412-prof-dr-nusret-fiekin-yaam-oeykuesue-.html>
- İstanbul Üniversitesi. *İstanbul Tıp Fakültesi kısa tarihçesi*. İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi. Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://istanbultip.istanbul.edu.tr/tr/content/tarihce/istanbul-tip-fakultesi-kisa-tarihcesi%E2%80%8B>
- Janak, E., & Helmsing, M. (2017). Problematizing philanthropy: How a historical study of the General Education Board in the US West puts the "social" in race and region as social constructs. *Race Ethnicity and Education*, 20(2), 277-288. <https://doi.org/10.1080/13613324.2015.1110343>

- Jenkins, K. (2003). *Re-thinking History- With a new preface and conversation with the author by Alun Munslow*. Routledge.
- Johnson, M. D. (2011). "Propaganda and Sovereignty" in wartime China: Morale operations and psychological warfare under the Office of War Information. *Modern Asian Studies*, 45(02), 303–344. doi:10.1017/s0026749x11000023.
- Jones, E., & Rahman, S. (2009). The Maudsley hospital and the Rockefeller Foundation: The impact of philanthropy on research and training. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 64 (3), 273–299. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/24631817>
- Josephson, E. M. (1952). *Rockefeller "internationalist" The man who misrules the world*, Chedney Press.
- Kalın, İ. (2011). Soft power and public diplomacy in Turkey, *Perceptions*, 16 (3), 5-23.
- Kalkan, H. (2020). On the role of the Rockefeller Foundation in establishing theatre education programmes and transnational theatrical spaces in Turkey during the Cold War, *Journal of Global Theatre History*, 4 (2), 40- 54.
- Kalkan, İ. H. (2021). Public hygiene and social control in late Ottoman İstanbul. *Journal of History School*. 50, 1-24.
- Kapıcı, H. Z. (2024). *Atatürk dönemi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı*. Google Play Kitap.
- Karaca, Ç. (2022). Malthus'un nüfus teorisinin biyoloji-ideoloji ekseninde eleştirisi. *Dört Öge* (22), 99-117.
- Karacahisarlı, N., Demirliçakmak A., & Atay T. (1977). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı genel tarım sorunları Özel İhtisas Komisyonu raporu*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Karakoç, E., & Küçük, H. (2020). Turkish-American commercial relations (1908-1930): the success of trade-the failure of investment. *Journal of History Culture and Art Research*, 9 (4), 1- 18. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i4.2767>
- Kariye Camii. *Tarihçe*. Erişim tarihi: 27.07.2024. Erişim adresi: <https://www.kariyecamii.com/tarihce>
- Kasalak, K. (1993). *Milli Mücadele'de manda ve himaye meselesi*. Genelkurmay Basımevi.
- Kasalak, K. (2014). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ABD İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Güz 55, 108-124.
- Kerwin, R.W. (1950). The Turkish roads program. *Middle East Journal* 4 (2), 196-208.
- Kılıç, R. (2015). Türkiye'de yükseköğretimin kapsamı ve tarihsel gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 3, 289- 310.
- Kıranlar, S. (2015). Osmanlılarda sosyal yardım düşüncesi ve gelişimi. İçerisinde *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (444- 467). C. 4, İSAM.

- Kinzer, S. (2011). *Ezber bozmak: İran, Türkiye ve Amerika'nın geleceği* (Çev. S. Gültekingil,). İletişim Yayınları.
- Kirk, J. A. (2022). *Winthrop Rockefeller: From New Yorker to Arkansawyer, 1912–1956*. The University of Arkansas Press.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları*. Arba Yayınları.
- Konkel, R. (2022). More than pawns in the game of war: The Rockefeller Foundation, Council for Foreign Relations, and interwar mineral internationalism. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1- 17.
- Krige, J. (2006). *American hegemony and the Postwar reconstruction of science in Europe. studies in the history of science and technology*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Kurtuluş, R. (2020). Muhammed Rızâ Şah Pehlevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30.
- Küçük, A. (2018). Hayırsever kapitalizmi ve erken Cumhuriyet Döneminde sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının rolü. *Amme İdaresi Dergisi*. 51 (2), 87-116.
- Küçük, A. (2022). *Filontrokapitalizm- Rockefeller, Ford & Gates Vakfı ve Türkiye*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Kütükoğlu, M. S. (1992). Barkan, Ömer Lutfi (1902- 1979), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5.
- Lamoreaux, N. (2019). The problem of bigness: from standard oil to google. *Journal of Economic Perspectives*, 33(3), 94-117. <https://doi.org/10.1257/jep.33.3.94>
- Laura Spelman Rockefeller Memorial Fund. (2009). *Laura Spelman Rockefeller 1839-1915*. The New York Community Trust.
- Lee, B. T. F., & Sims, J. P. (2023). Maslow's hierarchy of needs: a framework for understanding China's SOEs, SMEs and decentralisation. *China Report*, 59 (4), 402-421. <https://doi.org/10.1177/00094455231187692>
- Lenzer J. (2004). Loren Mosher. *BMJ: British Medical Journal*, 329 (7463), 463.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin doğuşu* (5. Baskı), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lippe, J. M. V. (1993). The “Other” Treaty of Lausanne: The American public and official debate on Turkish-American relations. *The Turkish Yearbook*, Vol. XXIII, 31- 63.
- Lloyd, H. D. (2011). *Wealth against commonwealth*. Barnes & Noble.
- Machado, B. (2007). *In search of a usable past: The Marshall Plan and Postwar reconstruction today*. The George C. Marshall Foundation.
- Madison, J. H. (1984). John D. Rockefeller's General Education Board and the rural school problem in the Midwest, 1900-1930. *History of Education Quarterly*, 24 (2), 181–199. <https://doi.org/10.2307/367950>

- Marım, Y., & Sam, R. (2018). 1950-1960 arası Amerikalı uzman raporları bağlamında Türk Eğitim Sistemi'ne çizilen yol haritası. *Kaygı- Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (30), 11-33. <https://doi.org/10.20981/kaygi.411677>.
- Marquis Who's Who, Inc, ed. (1989), Who was who. İçerisinde *America with world notables*, vol. 9 (11 ed.), Marquis-Who's Who, s. 354, ISBN 978-0-8379-0217-3
- Marshall Foundation. *The Marshall Plan- the need*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.marshallfoundation.org/the-marshall-plan/>
- Marshall Foundation. *Whatever the weather, we only reach welfare together*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://library.marshallfoundation.org/Portal/Default/en-US/RecordView/Index/894>
- Mauss, M. (1966). *The Gift- forms and functions of exchange in archaic societies*. Translated by Ian Gunnison, Cohen & West Ltd.
- McGee, John S. (1958). Predatory price cutting: The Standard Oil (N. J.) Case. *Journal of Law and Economics*, 1 (1), Article 10, 137-169.
- Meksika Buğdayının yetiştirilmesi*. (1968). Tarım Bakanlığı Buğday Bülteni (3).
- Merriam-Webster. Oak-leaf cluster. *Merriam-Webster.com dictionary*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/oak-leaf%20cluster>
- Merriam-Webster. Modus vivendi. *Merriam-Webster.com dictionary*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/modus%20vivendi>
- Merriam-Webster. Philanthropy. *Merriam-Webster.com dictionary*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/philanthropy>
- Merriam-Webster. Purpleheart. *Merriam-Webster.com dictionary*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/purpleheart>
- Micinski, N.R. (2017). The changing role of the Ford Foundation in international development, 1951–2001. *Voluntas* 28, 1301–1325. <https://doi.org/10.1007/s11266-017-9850-4>
- Morsy, L. (2023). Carnegie and Rockefeller's philanthropic legacy: exclusion of African Americans from medicine. *Academic Medicine* 98(3), 313-316. doi: 10.1097/ACM.0000000000005092.
- Muminjanov H. & Karagöz A. (2018). *Biodiversity of Turkey- contribution of genetic resources to sustainable agriculture and food systems*. Food and Agriculture Organization of the United Nations Ankara.
- Murphey, W. (2013). Theodore Roosevelt and the Bureau of Corporation: Executive-corporate cooperation and the advancement of the regulatory state. *American Nineteenth Century History*, 14(1), 73–111. <https://doi.org/10.1080/14664658.2013.774983>

- Nally, D. & Brooks, C. (2018). From the teen to the Green Revolution: American philanthropy and youth club work in Northern Europe. *Journal of Historical Geography*, Volume 61, 27-43.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2017). Review of Science, Technology, Innovation, and Partnership (STIP) For Development and Implications for the Future of USAID. Washington, DC: The National Academies Press. doi: 10.17226/24617.
- National inventors hall of fame. John E. Franz. Erişim tarihi: 7 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.invent.org/inductees/john-e-franz>.
- New grants from Rockefeller. (1990) *Science*. 247 (4949), 1415. doi:10.1126/science.247.4949.1415
- Nietzsche, F. W. (2017). *Böyle buyurdu Zerdüş*, Ema Klasik.
- O'Donnell C. (2014, 11 Temmuz). The Rockefellers: The legacy of history's richest man. *Forbes*.
- OECD (2024). Rockefeller Foundation. içerisinde *Development co-operation profiles*, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/44f97b23-en> Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: https://www.oecd-ilibrary.org/sites/44f97b23-en/index.html?itemId=/content/component/5e331623-en&_csp_=b14d4f60505d057b456dd1730d8fcea3&itemIGO=oecd&itemContentType=chapter#
- OECD. (1947, 5 Haziran). *The "Marshall Plan" speech at Harvard University*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/general/themarshallplanspeechatharvarduniversity5june1947.htm>
- OECD. (2023). *Private philanthropy for sustainable development, 2018-20: Data and analysis*. OECD Publishing, 2023.
- OECD. *75th anniversary of the creation of the OEEC*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.oecd.org/about/history/oeec/>
- Office of Historian. *The Truman Doctrine and the Marshall Plan*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://history.state.gov/departments/history/short-history/truman>
- Ojala, E. M. (1975). The importance of agriculture to humanity. *Science and Public Policy*, 2 (5), 218–233. <https://doi.org/10.1093/spp/2.5.218>
- Onat, H. S. (Yayın Yönetmeni), & Bero, N. (Yayın Yönetmeni Yardımcısı). (2010). İhsan Doğramacı özel sayısı. *Bilkent News*, 16 (Özel Sayı), 1-12.
- Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc'a Armağan. (1985). Istanbul University Press.
- Orwell, G. (2017). 1984. Mariner Books Classics- An Imprint of HarperCollins Publishers.
- Öksüz, H., & Kose, İ. (2016). Türkiye'nin Amerikalı Dostları Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri. *Gazi Akademik Bakış*, 10 (19), 1-31. <https://doi.org/10.19060/gav.320979>

- Örnek, C. (2013). Hegemonya mücadelesi bağlamında filantropi ve sosyal bilimler: 1953 Yalova Konferansı örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 46 (3), 141-166.
- Örnek, C. (2022). *Türkiye'nin Soğuk Savaş düşünce hayatı: Antikomünizm ve Amerikan etkisi*. Yordam Kitap.
- Özdemir Tiryaki, N. (2023). Cumhuriyetin 100 yılında Türkiye’de karayolu politikası. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, Özel Sayı: Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye*, 222-244. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1350663>
- Özdemir, Z. (2011). Türk tarımında destekleme uygulamaları ve sonuçları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47 (1-4), 261- 279.
- Özel Özcan, M. S., & Çelik, H. (2020). An analysis of Turkish-American relations from a historical perspective. *History Studies*, 12(3), 1095-1111.
- Özer, S. Chester Projesi (İmtiyazı) (1923). *Atatürk Ansiklopedisi*. Son Erişim tarihi: 30.07.2024. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/chester-projesi-imtiyazi-1923/>
- Özkan, S. H., (2022). Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeni diasporası (1890-1915). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 579-598.
- Özmen, Y. P. (2018). XXI. yüzyılın eşiğinde demokrasi ve kalkınma. *Akademik Hassasiyetler*, 5(10), 103-122.
- Öztürk F. Küreselleşme: Yeni dünya düzeni. *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*. Erişim tarihi: 19.08.2024. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa>
- Palmer A. W. & Carter E. L. (2006). The Smith-Mundt Act's ban on domestic propaganda: an analysis of the Cold War statute limiting access to public diplomacy, *Communication Law and Policy*, 11:1, 1-34, doi: 10.1207/s15326926clp1101_1.
- Parmar, I. (2002a). To relate knowledge and action: the impact of The Rockefeller Foundation on foreign policy thinking during America’s rise to globalism 1939–1945, *Minerva* 40, 235–263.
- Parmar, I. (2002b). American foundations and the development of international knowledge networks. *Global Networks*. 2 (1), 13- 30. ISSN 1470–2266.
- Parmar, I. (2012). *Foundations of the American century- The Ford, Carnegie, and Rockefeller Foundations in the Rise of American power*. Columbia University Press.
- Pears, S. E. (1916). *Forty years in Constantinople; the recollections of Sir Edwin Pears, 1873-1915, with 16 Illustrations*, Tiptree, Essex: The Anchor Press, Ltd.
- Perkins, J.H. (1990). The Rockefeller Foundation and the Green Revolution, 1941–1956. *Agric Hum Values*, 7, 6–18. <https://doi.org/10.1007/BF01557305>
- Perloff, J. (1988). *The Shadows of Power- The Council on Foreign Relations and The American Decline*. Western Islands.
- Persico, J. E. (1982). *Rockefeller- A Biography of Nelson A. Rockefeller*. Simon & Schuster.

- Phi Beta Kappa Society. *History*. Phi Beta Kappa. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://www.pbk.org/about/history>
- Polat, K. (2023). Buğday Durum Tahmin Raporu. *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü (TEPGE)*, Yayın No: 384.
- Qaimmaqami, L. W. (1995). The Catalyst of Nationalization: Max Thornburg and the Failure of Private Sector Developmentalism in Iran, 1947-1951. *Diplomatic History*, 19(1), 1–31. doi:10.1111/j.1467-7709.1995.tb00575.x.
- Ransom, D. (1974). Ford country: building an elite for Indonesia. İçerisinde S. Weissman, (ed.) *The Trojan horse: a radical look at foreign aid* (93–116). San Francisco: Ramparts Press.
- Rasimoğlu İlikan, C. G. (2014). A sanitary journal for common people: Yaşamak Yolu. Eds. İ. İlkılıç, H. Ertin, R. Brömer, H. Zeeb, *Betim Health, Culture and the Human Body Epidemiology, Ethics, and History of Medicine, Perspectives from Turkey and Central Europe*. Center Press, 231-254. ISBN 978-605-86957-1-9.
- Reddit. *Marshall Plan works in Turkey. Turkey, 1951*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: https://www.reddit.com/r/Turkey/comments/f0w8xq/marshall_plan_works_in_turkey_turkey_1951/?rdt=43772
- Rees, J. H. Ludlow Massacre. *Colorado Encyclopedia*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://coloradoencyclopedia.org/article/ludlow-massacre>
- Regan, D. T. (1971). Effects of a favor and liking on compliance, *Journal of Experimental Social Psychology*, 7 (6), 627-639.
- Renoliet, J. J. (2006). Conception and creation of UNESCO an unsung ancestor the International Institute of Intellectual Cooperation (IIIC) and science. İçerisinde *Sixty years of science at UNESCO 1945-2005* (35-36).
- Rice, C. (2006, 5 Ocak). *Remarks at the U.S. University Presidents Summit on International Education Dinner*, Washington. Erişim tarihi: 5 Kasım 2024. Erişim adresi: <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2006/58750.htm>
- Robert College. *150th Anniversary*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2024. Erişim adresi: <http://150.robcol.net/ana-sayfa.aspx>
- Robert College. *Tarihimiz*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://website.robcol.k12.tr/tr/rc-hakkinda/tarihimiz>
- Rockefeller Brothers Fund. (n.d.). *Special Studies Project*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rbf.org/about/our-history/timeline/special-studies-project>
- Rockefeller Brothers Fund. *Population Council*. Rockefeller Brothers Fund. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rbf.org/about/our-history/timeline/population-council>
- Rockefeller Brothers Fund. *Rockefeller Brothers Fund: NGO Monitor*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: https://www.ngo-monitor.org/funder/rockefeller_brothers_fund/

- Rockefeller Center. *Atlas*. Erişim tarihi: 02.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellercenter.com/art/atlas/>
- Rockefeller D. (2002). *David Rockefeller- memoirs*. Random House.
- Rockefeller Foundation. Erişim tarihi: 02.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellerfoundation.org/>
- The Rockefeller Group. (2014, 30 Ekim). *The Rockefeller Group to expand its international real estate investment management platform by acquiring a majority interest in TA Realty*. Europa Capital. Erişim tarihi: 05.11.2024. Erişim adresi: <https://europacapital.com/news/the-rockefeller-group-to-expand-its-international-real-estate-investment-management-platform-by-acquiring-a-majority-interest-in-ta-realty/>
- Rockefeller Institute of Government. *Governor Winthrop Rockefeller. Rockefeller Institute of Government*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://rockefellerinstitute.org/about/governor-winthrop-rockefeller/>
- Rockefeller John D. (1909). *Random reminiscences of men and events*. Doubleday, Page & Company.
- Rockefeller, E. (2013). *Being a Rockefeller, becoming myself- a memoir*. Blue Rider Press.
- Rockefeller, J. D. (2015). *John D. Rockefeller on making money: Advice and words of wisdom on building and sharing wealth*. Skyhorse Publishing.
- Rose, Kenneth W. (2008). The Rockefeller Foundation's fellowship program in Turkey, 1925-1983, *The First Turks in America Sempozyumu Bildirisi*, Yeditepe Üniversitesi, 1- 28.
- Rosenfield, P. (2022, 12 Ocak). History of the Social Science Research Council. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/creation-and-history-of-social-science-research-council/>
- Rothbard, M. N. (2022, 30 Mayıs). Rockefeller, Morgan, and war. *Mises Daily*, Mises Institute, Erişim tarihi: 20.08.2024. Erişim adresi: <https://mises.org/mises-daily/rockefeller-morgan-and-war>.
- Rudyak, M. (2023). We help them, and they help us: Reciprocity and relationality in Chinese aid to Africa. *Journal of International Development*, 35(4), 583–599.
- Rugh, W. (2017). American soft power and public diplomacy in the Arab world. *Palgrave Communications*, 3:160104, 1-7.
- Russell F. F. (1911). Anti-Typhoid vaccination in the American army. *Journal of the American Public Health Association*, 1 (7), 473–479. <https://doi.org/10.2105/ajph.1.7.473>.
- Sahin, H., Ozan, S., & Gürpınar, E. (2011). Understanding Abraham Flexner correctly. *Tıp Eğitimi Dünyası*. 30, 60- 71.
- Sampson, A. (1991). *The Seven Sisters- The Great Oil Companies and the world they shaped*. Bantam Books.

- Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih 1918-1994* (5. Baskı). İmge Kitabevi.
- Saracoglu, İ. A. (2022). Anadolu'nun şifalı değerleri. *Sağlık Bakanlığı Anadolu Tıbbi Dergisi*, 1(1), 129- 131.
- Sarı, N. (2014). Syphilis control in the age of Abdülhamid II. Health. İçerisinde Eds. İ. İlkılıç, H. Ertin, R. Brömer, H. Zeeb, Betim. *Culture and the Human Body Epidemiology, Ethics, and History of Medicine, Perspectives from Turkey and Central Europe*. Center Press (231-254). ISBN 978-605-86957-1-9.
- Scheffler, R. W. (2019). *Cancer and contagion. İçerisinde A contagious cause: The American hunt for cancer viruses and the rise of molecular medicine* (20-40). Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/9780226628400-003>
- Schlesinger, A. M., Jr. (2002). *A thousand days: John F. Kennedy in the White House*. First Mariner Books ed.
- Schortgen, A. (2010). Rockefeller, John D., Jr. İçerisinde Anheier, H.K., Toepler, S. (eds) *International Encyclopedia of Civil Society* (1330). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_278
- Scopus. (2024). *Analyze results for topic: Rockefeller Foundation and Turkey*. Scopus. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sort=plf-f&src=s&sid=655d4d9434ed920183b06d85c3315453&sot=a&sdt=a&sl=69&s=%28TITLE-ABS-KEY%28rockefeller+AND+foundation%29+AND+TITLE-ABS-KEY%28Turkey%29%29&origin=resultslist&count=10&analyzeResults=Analyze+results>
- Scopus. (2024). *Analyze results for topic: Rockefeller Foundation*. Scopus. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sort=plf-f&src=s&sid=655d4d9434ed920183b06d85c3315453&sot=a&sdt=a&sl=41&s=TITLE-ABS-KEY%28rockefeller+AND+foundation%29&origin=resultslist&count=10&analyzeResults=Analyze+results>
- Scott, J. (1990). *A Matter of record- documentary sources in social research*. Polity Press.
- Segall, G. (2001). *John D. Rockefeller: anointed with oil*. Oxford University Press.
- Selvi, H. & Cırık, B. (2020). *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan çekilen telgraflar*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Shaw, J. S.& Shaw K. E. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye- 2. Cilt reform, devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin doğuşu* (3. Baskı), e yayınları.
- Shepherd, C. J. (2005). Imperial science: The Rockefeller Foundation and agricultural science in Peru, 1940–1960, *Science as Culture*, 14:2, 113-137, doi:10.1080/0950543050011087

- Shubinski, B. (2022, 12 Ocak). Evolution of a foundation: An institutional history of the Rockefeller Foundation. *REsource*. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/rockefeller-foundation-history-origins-to-2013/>
- Shubinski, B. (2022, 25 Ocak). The Rockefeller Foundation's rural reconstruction program in 1930s China. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/the-rockefeller-foundations-rural-reconstruction-program-in-1930s-china/>
- Shubinski, B., & Goldberg, B. (2022, 6 Ocak). The Birth of international agricultural research institutes in the Mid-20th century. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/the-birth-of-international-agricultural-research-institutes-in-the-mid-20th-century/>
- Singer, A. (2012). *İyilik yap denize at; Müslüman toplumlarda hayırseverlik* (Çev. A. Özdamar). Kitap Yayınevi.
- Siyasi İlimler Türk Derneği. *Kurucularımız*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.siyasiilimler.org.tr/kurucularimiz/>
- Smith, J. A. (2022, 13 Ocak). Legitimizing the social sciences: The Laura Spelman Rockefeller Memorial in the 1920s. *REsource*. Rockefeller Archive Center. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/history-of-laura-selman-rockefeller-memorial-legitimizing-social-sciences-1920s/>
- Smith, S. N. (2019). Funding the creative minority: John Marshall, Füreya Koral, and modern art in the Middle East. *RAC Research Reports*, Rockefeller Archive Center, 1-8.
- Snodgrass, S. R. (2018). Stanley Cobb, the Rockefeller Foundation and the evolution of American psychiatry. *History of Psychiatry*, 29 (4), 438–455. doi:10.1177/0957154X18788813.
- Sohn, E. (2023). How philanthropy can nurture your research. *Nature*, 613 (26), 791-793.
- Soysal, İ. (1977). Türk- Amerikan siyasal ilişkilerinin ana çizgileri. *Türk Tarih Kurumu, Belleten*. 41 (162), 257- 276.
- Stakman, E. C., Bradfield, R., & Mangelsdorf, P. C. (1967). *Campaigns against hunger*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- StockZoa. *Amgen Inc (AMGN) institutional ownership*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://stockzoa.com/ticker/amgn/>
- StockZoa. *Merck & Co., Inc. (MRK) institutional ownership*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://stockzoa.com/ticker/mrk/>
- StockZoa. *Moderna, Inc. (MRNA) institutional ownership*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://stockzoa.com/ticker/mrna/>
- StockZoa. *Pfizer Inc. (PFE) institutional ownership*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://stockzoa.com/ticker/pfe/>

- StockZoa. *Regeneron Pharmaceuticals, Inc. (REGN) institutional ownership*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://stockzoa.com/ticker/regn/>
- Stokes, J. M. (1956). The international cooperation administration. *World Affairs*, 119(2), 35–37.
- Strömbom, M. (1989). Evaluation of fellowships awarded to developing countries: What Do the studies tell? *Higher Education*, 18(6), 707–724. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/3447108>
- Syngenta Türkiye. Buğday yaprak hastalığı. *Syngenta*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.syngenta.com.tr/blog/bitki-koruma-makaleleri/tarimsal-hastaliklar/bugday-yaprak-hastaligi>.
- Szanto, A. (2011). Rockefeller philanthropy: A selected guide. Rockefeller Archive Center.
- Şahin, M. (1998). Türk eğitim sisteminde yabancı eğitim uzmanlarından yararlanma. *Toplumsal Tarih*, 9 (54), 12-18.
- Şıvgın M. (2020). The image of the U.S. in Turkey: A historical view. İçerisinde *Historical Examinations and Current Issues in Turkish-American Relations* (119-144), Hüseyin Işıksal & Ozan Örmeci (eds.), Peter Lang.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)*. Erişim tarihi: 26 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/unesco2019.tr.mfa>.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (n.d.). *Sayın Ahmet Gündüz Ökçün'ün özgeçmişi*. Erişim tarihi: 13 Temmuz 2024, Erişim adresi: https://www.mfa.gov.tr/sayin-ahmet-gunduz-okcun_un-ozgecmisi.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. *Türkiye'nin ICARDA ile ilişkileri*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/icarda.en.mfa>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. *Tarihçe*. T.C. Sağlık Bakanlığı. Erim Tarihi. 21.07.2024. Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR-11492/tarihce.html>
- T.M.M.O.B. Ziraat Mühendisleri Odası. (1970). *Yabancı menşeli buğday tohumluklarının durumu* (Sıra No: 37).
- Tansey, G. (1984). *The Turkish wheat research and training project 1969-1982*, The Rockefeller Foundation.
- Tanyeri, İ. (1985). Prof. Dr. Osman Okyar ve Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1-2), 1-8.
- Tarbell, I. M. (2019). *The History of the Standard Oil Company*. Mosaic Books.
- Tarım ve Orman Bakanlığı. *Tarım eski bakanlarımız*. Erişim tarihi: 8 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/sayfalar/tarimeski-bakanlarimiz.aspx?oged=4>
- Tarnoff, C. (2018, 18 Ocak). The Marshall Plan: Design, accomplishments, and significance. *Congressional Research Service*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://sgp.fas.org/crs/row/R45079.pdf>
- Tebliğler Dergisi* (1953, 13 Temmuz). 16 (755).

- Tebliğler Dergisi*, (1960, 6 Haziran). 23 (1107).
- Terzian, S., & Osborne, L. (2006). Postwar era precedents and the ambivalent quest for international students at the University of Florida. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 286-306. <https://doi.org/10.1177/1028315306286919>.
- Terzioğlu, A. (2013). Cumhuriyet Dönemi Türk tıbbına ve tıp eğitime kısa bir bakış. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (2), 269-307.
- Tetik, A., & Korkmaz, A. (2022). Osmanlı Döneminde sosyal politika uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 423-443.
- Tezel Aydın, S. & Metin B. (1997). *Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile ilişkileri*. T.C. Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- The Eisenhower Doctrine. (1957, 24 Nisan). *The Liberation*, s. 15-21. Erişim tarihi: 31 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.sahistory.org.za/sites/default/files/DC/Lin2457.1729.455X.000.024.Apr1957.6/Lin2457.1729.455X.000.024.Apr1957.6.pdf>
- The General Education Board an account of its activities 1902-1914*, (1915). New York General Education Board 61 Broadway.
- The International Health Board of the Rockefeller Foundation. (1923). *Science*, 58 (1503), 300. <http://www.jstor.org/stable/1647421>
- The Museum of Modern Art. *Museum history*. Erişim tarihi: 09.08.2024. Erişim adresi: <https://www.moma.org/about/mission-statement/history>
- The Rockefeller Foundation. *Our history*. The Rockefeller Foundation. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/our-history/>.
- The Rockefeller Foundation. *Mission and vision*. The Rockefeller Foundation. Erişim tarihi: 10.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/mission-and-vision/>
- The Rockefeller Foundation. *Our offices*. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://www.rockefellerfoundation.org/about-us/offices/>
- Thornburg, M. W. et al, (1949). *Turkey an economic appraisal*, The Twentieth Century Fund.
- Turner, L. C. (2013). The Transformation of the Mexican agricultural program: From experiment into ideology. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1- 8.
- Tosh, J. (2002). *The pursuit of history- aims, methods and new directions in the study of modern history* (Revised Third Edition). Pearson Education.
- Tournès L. & Scott-Smith G. (2018). Global exchanges- scholarships and transnational circulations in the modern world. Berghahn Books.
- Trilateral Commission. (2024, 17 Haziran). *T.C. Membership List*. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi:

<https://acrobat.adobe.com/id/urn:aaid:sc:VA6C2:2c2a1328-0fb5-4436-85b3-7b560c9749d4>

Türk Dil Kurumu. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Erişim Tarihi. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>

Türkiye Eğitim Millî Komisyonu Raporu, (1960). İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.

Türkmenoğlu, M. A. & Kantaş, M. Z. (2023). The Foundation of today's banking: Money foundations. İçerisinde Tansü, Y. E. (ed.), *Selected Papers in the Field of History- I*. Özgür Publications. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub92.c415>

U.S. Department of State. (2022, 28 Mart). *On the President's fiscal year 2023 budget*. Erişim tarihi: 10.08.2024. Erişim adresi: <https://www.state.gov/on-the-presidents-fiscal-year-2023-budget/>.

U.S. Department of State. *Trilateral Diplomacy: the United States, Western Europe and Japan*. Erişim tarihi: 05.08.2024. Erişim adresi: <https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/qfp/103525.htm>

Uçarol, R. (2013). *Siyasi Tarih* (9. Baskı). Der Yayınları.

Union of International Associations. *International livestock centre for Africa*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://uia.org/s/or/en/1100032753>

USAID. *USAID history*. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.usaid.gov/about-us/usaid-history>

Üstün, E. *Curriculum Vitae*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://nthe.aydin.edu.tr/cv/ustun.pdf>

V. Millî Eğitim Şûrası, (1953, 5-14 Şubat). *İlköğretim Kanunu tasarısının incelenmesi ve mecburî ilköğrenimin plânlanması komisyonu raporu*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Vallely, P. (2020). *Philanthropy from Aristotle to Zuckerberg*. Bloomsbury Continuum.

Vian, T., Richards, S.C., McCoy, K. et al. (2007). Public-private partnerships to build human capacity in low income countries: findings from the Pfizer program. *Hum Resour Health* 5 (8), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1478-4491-5-8>

Verna, C. F. (2015). Haiti, the Rockefeller Foundation, and UNESCO's pilot project-fundamental education, 1948-1953, *Diplomatic History*, 40(2), 269–295. doi:10.1093/dh/dhu075.

VII. Millî Eğitim Şûrası, (1962, 5-15 Şubat). *VII. Millî Eğitim Şûrası Üyeleri*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

VOA News. (2019, 5 Ocak). *Judge: Lawsuit over Guatemala syphilis experiment to proceed*. Erişim tarihi: 08.08.2024. Erişim adresi: <https://www.voanews.com/a/judge-lawsuit-over-guatemala-syphilis-experiment-to-proceed/4730000.html>

Washburn, G. (2012). *Fifty years in Constantinople and recollections of Robert College*, USA: Gorgias Press LLC.

- Web of Science. (2024). *Analyze results for topic: Rockefeller Foundation*. Erişim tarihi: 18.08.2024. Erişim adresi: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/analyze-results/12b51767-380d-4069-955e-3d97b9e2348f-cf37bb8b>
- Weinberg, S. (2008). *Taking on the trust: The epic battle of Ida Tarbell and John D. Rockefeller*. W. W. Norton & Company.
- West Africa Rice Development Association Annual Report. (1996).
- White Comet. (2023, 25 Nisan). Political Cartoons: The Octopus That Was Standard Oil. *White Comet Test Prep*. Erişim tarihi: 12.08.2024. Erişim adresi: <https://whitecomet.org/2023/04/25/political-cartoons-the-octopus-that-was-standard-oil/>
- Wimpee, R., & Shubinski, B. (2020, 11 Aralık). Timeline: American foundations and the history of public health. *REsource*. Erişim tarihi: 26.07.2024. Erişim adresi: <https://resource.rockarch.org/story/timeline-american-foundations-and-the-history-of-public-health/>
- Winks, R. W. (1997). *Laurance S. Rockefeller: Catalyst for conservation*. Island Press.
- World Bank. *Fertility rate, total (births per woman)*. Erişim tarihi: 25.07.2024. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>
- World Bank. *Maternal mortality ratio (national estimate, per 100,000 live births)-Türkiye*. Erişim tarihi: 25.07.2024. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT.NE?locations=TR>
- World Bank. *Mortality rate, infant (per 1,000 live births) - Türkiye*. Erişim tarihi: 25.07.2024. Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.IMRT.IN?locations=TR>
- World Health Organization. *Malnutrition*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/malnutrition>
- World Health Organization. (2019). *Sanitation and hygiene*. Erişim tarihi: 06.10.2024. Erişim adresi: https://www.who.int/docs/default-source/infographics-pdf/healthy-environment/infogr-he4-sanitation-hygiene-20082019-od-web-pages-2.pdf?sfvrsn=4dff74db_2
- World Health Organization. (2022, October 5). *Trachoma*. Erişim tarihi: 06.10.2024. Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/trachoma>
- Yalçın, D., Akbıyık Y., & Balcıoğlu M. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi II* (8. Baskı). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yalçın, S. (2019). *Atatürk'in Millî dış siyaseti*, (5. Baskı). Berikan Yayınevi.
- Yardımcı Geyikçi, Ş., & Cil, U., (2019). Modernleşme teorisini yeniden düşünmek: ekonomik kalkınma ve demokrasi ilişkisine eleştirel bir bakış. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 2996-3022.
- Yavuz, C. (1994). Ebül'ulâ Mardin (1881-1957). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10.

- Yeni, R., & Dölekoğlu, C. Ö. (2003). *Tarımsal destekleme politikasında süreçler ve üretici transferleri*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü.
- Yergin, D. (1991). *The prize: The epic quest for oil, money, and power*. Simon & Schuster.
- Yıldıran, G. (2012). Cumhuriyet döneminde eğitim ve eğitim kurumları. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 29 (2), 1-26.
- Yıldız, Ö., (2016). ABCFM (Amerikan Board) Arşivleri'nin Osmanlı-Amerikan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi. *Journal of History School*, 9 (27), 519-541.
- Yılmaz Sariatın S., & Çoban, T. (2017). Glifosat ve glifosat bazlı herbisit kullanımının insan sağlığı açısından riskleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Pharmacy Sciences*, vol.6, no.1, 1-14.
- Yılmaz, Ş. (2006). Challenging the Stereotypes: Turkish-American relations in the inter-war era. *Middle Eastern Studies*, 42 (2), 223- 237.
- Yılmaz, Ş. (2015). *Turkish-American relations, 1800–1952 between the stars, stripes and the crescent*. Routledge.
- Yurdakök, M. (2023). İhsan Doğramacı (1915-2010). *Türk tıbbına hizmet veren bilim insanları özel sayısı*. 76-83. doi: 10.20515/otd.1400027
- Zajicek, T. C. (2019). Green Revolution on dryland: The Rockefeller Foundation and the Turkish Wheat and Training Project, 1970-1982. *RAC Research Reports*. Rockefeller Archive Center, 1-15.
- Zencirci, N., Kinaci, E., Atli, A., Kalayci, M., Avci, M. (1997). Wheat research in Turkey. In: Braun, HJ., Altay, F., Kronstad, W.E., Beniwal, S.P.S., McNab, A. (eds) *Wheat: Prospects for Global Improvement. Developments in Plant Breeding*, vol 6. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4896-2_2

Gazeteler

- A movement against the Rockefeller Subsidy. (1907, 29 Mart). *Commoner*. 7 (11), s. 4.
- Abraham Flexner. (1959, 22 Eylül). *The New York Times*, s. 38.
- Alleged Letter To U.S. President. (1957, 16 Şubat). *Times*, s. 5.
- America's Work in Turkey; Graduates of Robert College Go Forth to Teach Our Methods. Reforms Have Been Started- Quietly and Without Ostentation This Country Is Gradually Ingrafting the Doctrine of Independence. (1898, 6 Aralık). *The New York Times*, s. 4
- Amerika'dan yeniden yol malzemesi geliyor. (1949, 16 Aralık). *Yeni İstanbul*, s. 3.
- Amerikalı mühendisler dün şehrimize geldiler. (1947, 2 Aralık). *Yeni gazete*, s.1.
- Anday, M. C. (1990, 20 Temmuz). Sana Ne Dış Politikadan? *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 2.

- Ankara'daki Amerikan heyetinin Tetkikleri. (1947, 1 Haziran). *Cumhuriyet*, s. 1.
- Baker, M. L. (1956, 19 Ağustos). NU Mission to Turkey. *The Lincoln Star*, s. 36.
- Barchard, D. (2008, 12 Mart). "Geoffrey Lewis- UK's leading authority on the language and culture of Turkey", *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/education/2008/mar/12/turkey.world> (S.E.T. 03.07.2024).
- Batmadan Çıkabiliriz. (21 Ekim 1967). *Akis*, s. 23.
- Browne, M. (1947, 9 Mart). British Bid to U.S. on Turks Foreseen. *The New York Times*, ss. 1-18.
- Buğday Rekoltesi Çok Düşük- Meksika Buğdayında Saman Çok, Tane yok. (1969, 10 Haziran). *Cumhuriyet*, s. 5.
- Buttonwood. (2014, 01 Temmuz). What was decided at Bretton Woods Summit? *The Economist*.
- Daver, A. (1947, 17 Mart), Amerika'nın Boğazlara Verdiği Ehemmiyet, *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Debt of Bulgaria to Robert College; American Institution on the Bosphorus has meant much to little Balkan state--Its influence during war. (1918, 13 Ekim). *The New York Times*, s. 11.
- Doctor, V. (2020). The Borlaug legacy: The common link between farmers' protests in Punjab and stubble burning. *The Economic Times*.
- Doğan, Y. (1980, 15 Mart). IMF kışkacında Türkiye. *Cumhuriyet*, s. 10.
- Dunlap D. W. (2017, 27 Mart). In all directions, a city populated with monuments to Rockefeller. *The New York Times*, s. 15.
- Ediz, H. A. (1950, 23 Mayıs). Türk Köyünün Gerçek Portresi, Son Posta Gazetesi, s. 5.
- Erez, S. (2011, 27 Haziran). Arapsız Yaşamak. *Cumhuriyet Gazetesi*. s. 11.
- Erim, N. (1947, 13 Mart). Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması için M. Truman 400 milyon dolar istedi. *Ulus*, s. 1.
- Ertuğrul, M. (1958, 19 Mart). Tiyatro Enstitüsü. *Cumhuriyet*, s. 2.
- Excerpts From Kissinger's Speech at World Food Parley in Rome. (1974, 6 Kasım). *The New York Times*, s. 12.
- Real-time billionaires. *Forbes*. Erişim tarihi: 02.08.2024. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/real-time-billionaires/#7411f5cf3d78>
- Fortson, D. (2023, 30 Eylül). ChatGPT's Sam Altman wants to save the world from the AI he created. Tech Talk. *The Sunday Times*. Erişim tarihi: 04.10.2024. Erişim adresi: https://www.thetimes-com.translate.google.com/business-money/technology/article/chatgpts-sam-altman-wants-to-save-the-world-from-the-ai-he-created-rpzzdp8x3?_x_tr_sl=tr&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=wapp
- From the Special Correspondent, (1880, 20 Ocak). "The American Missionaries In Turkey." *Times*, s. 10.

- Goldenberg, S. (2014, 22 Eylül). Rockefeller heirs to divest from fossil fuels over climate change. *The Guardian*. Erişim tarihi: 14.08.2024. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/environment/2014/sep/22/rockefeller-heirs-divest-fossil-fuels-climate-change>
- Hamlin A.D.F. (1902, 18 Mayıs). As to Robert College, Constantinople. *The New York Times*, s. 14.
- Hepimizi ürkütecek korkunç bir netice. (14 Ağustos 1924). *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 2.
- Hernandez, M. (2022, 10 Haziran). Biden says Exxon 'made more money than God this year' amid record gas prices. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/americas/biden-says-exxon-made-more-money-than-god-this-year-amid-record-gas-prices/2610951>
- Houmbaradji, A. (1947, 8 Temmuz), Turkish Coal Aid to Europe Urged. *The New York Times*, s. 17.
- Influence of the Robert College on the Bulgarians. (1884, 6 Nisan). *The New York Times*, s. 12
- İhtisas, Mihtisas. (1949, 12 Mayıs). *Yeni Sabah Gazetesi*, s. 3.
- James S. Rockefeller On Monsanto's Board. (1966, 29 Temmuz). *The New York Times*. s. 37.
- Judge slashes Bayer \$1.56 billion Roundup verdict to \$611 Million. (2024, 6 Nisan). *Reuters*. Erişim tarihi: 8 Temmuz 2024. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/legal/judge-slashes-bayer-156-billion-roundup-verdict-611-Million-2024-04-05>.
- Kandell, J. (2017, 20 Mart). David Rockefeller, Banker on a Global Mission, Dies at 101. *The New York Times*, s. 1.
- Kansu, I. (2003, 14 Haziran). Bu Ne Sevgi, Ahhh!. *Cumhuriyet*, s. 17.
- Kocagöz, S. (1969, 11 Temmuz). Ege’de Tarım Çıkmazı. *Milliyet*, s. 2.
- M. Hilts’in yollarımıza dair beyanatı. (1948,08 Nisan). *Cumhuriyet*, s. 1.
- McFadden, R. D. (1978, 11 Temmuz). John D. Rockefeller 3d Is Killed In Auto Collision Near His Home. *The New York Times*, s. 38.
- Mills, D. (1992, 24 Nisan). Beware The Trilateral Commission! The Influential World Panel Conspiracy Theorists Love To Hate. *The Washington Post*.
- Nanisetti, S. (2022, 6 Şubat). How Hyderabad got ICRISAT. *The Hindu*.
- Radu Ş. (1947, 9 Temmuz). Mr. Thornburg Giderken- Haberler bürosunda yapılan toplantıda neler görüşüldü?, *Akşam*, s. 3.
- Roberts, S. (2006, 31 Aralık). Serving as Ford’s No. 2, Rockefeller Never Took His Eye Off Top Job. *The New York Times*, s. 24.
- Rockefeller letter is SEATO exposure “Dear Mr. President ...” (1957, 6 Mart). *Tribune (Sydney, NSW: 1939 - 1991)*, s. 6.
- Rockefeller Medical Fellowships. (1926, 19 May). *Times*, p. 8.

- Rockefeller Vakfı, Sağlık Bakanlığına 10 bin dolar verdi. (18 Ağustos 1961). *Millîyet*, s. 3.
- Rockefeller, D. (2017, March 20). The life of David Rockefeller [Slideshow]. *The New York Times*.
- Saxon, W. (2004, 11 Ağustos). James S. Rockefeller, 102, Dies; Was a Banker and a '24 Olympian. *The New York Times*, s. 13.
- Sensational Report on Standard Oil Co. (1905, 28 Aralık). *The Wenatchee Daily World*, s. 1.
- Skelton, C. (2024, 1 Haziran). War, AI and more war: the 2024 Bilderberg agenda is sure to set off alarm bells. *The Guardian*. Erişim tarihi: 07.08.2024. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/01/bilderberg-meeting-spain>
- Söğüt, M. (2016, 11 Mart). Bir, İki, Üçler, Yaşasın Türkler!, *Cumhuriyet*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/2016-03-11/11>
- Stempel, J. (2019, 5 Ocak). Johns Hopkins, Bristol-Myers must face \$1 billion syphilis infections suit. *Reuters*. Erişim tarihi: 03.08.2024. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/us-maryland-lawsuit-infections-idUSKCN1OY1N3/>
- Şahsi teşebbüsün inkişafı için çalışmıyorsunuz. (1947, 8 Temmuz). *Cumhuriyet*. s. 1.
- Tarbell, I. M. (1904, 8 Şubat). Shouldn't Take Money: Rockefeller's Historian Gives Nebraskans Her Opinion. *The Evening Statesman*, s. 3.
- Taşcı, İ. (2009, 14 Mayıs). Global İlişkiler Forumu Kuruldu. *Cumhuriyet*, s. 19.
- The Criminal Committee. (1902, 11 Eylül). *The New York Tribune*, s. 8.
- Truman'ın teklifi büyük çoğunlukla kabul edilecek (1947, 13 Mart). *Akşam*, s. 1.
- Tulga R. (1975, 14 Ağustos). "Gerçekçi Bir Koalisyon". *Cumhuriyet*, s. 2.
- Turkey Chosen for Study. (1947, 27 Ocak). *The New York Times*, s. 26.
- Uzun, M. (2013, 22 Kasım). Dünyanın en etkin ve en karanlık yapılanmasının Türkiye ayağı kuruldu- CFR Turkey. *Millî Gazete*, s. 1.
- Ülkütekin, D. (2012, 1 Temmuz). Bir Komplo Gerçeği. *Cumhuriyet Pazar*. s. 4.
- Vidal, J. (2014, 1 Nisan). Norman Borlaug: humanitarian hero or menace to society? *The Guardian*.
- Whitney, C. R. (1976, 16 Mayıs). Rockefeller Accepts Tribute in Germany On U.S. Bicentennial, *The New York Times*, ss.1-5.
- Wilson, D. (2024, January 12). The world's richest billionaires in 2024. *CEOWORLD Magazine*. Erişim tarihi: 04.10.2024. Erişim adresi: <https://ceoworld.biz/2024/01/12/richest-billionaires-2024/>
- Winthrop Rockefeller Is Dead at 60. (1973, 23 Şubat). *The New York Times*, s. 36.

Yol şebekemiz en kısa zamanda ihtiyacı karşılayacak duruma getirilecek. (1948, 13 Mayıs). *Akşam*, s. 1.

Tezler

- Fidan, M. S. (2021). *Küresel sermayenin eğitimi yönlendirmesi ve Türk eğitim sistemine etkisi: Rockefeller Vakfı örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pınar, G. (2013). *Murals speak louder than words: Nelson Rockefeller-Diego Rivera clash and making of the US art culture during the 1930's / Mural sanatı kelimelerden daha sesli konuşur: Nelson Rockefeller-Diego Rivera anlaşmazlığı ve 1930'lu yıllarda Amerikan sanat anlayışının gelişimi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Šišić, H. (2022). *American cultural diplomacy in Yugoslavia in the 1950s and 1960s: The role of the Rockefeller and Ford philanthropic foundations / 1950'ler ve 1960'larda Yugoslavya'da Amerikan kültür diplomasisi: Rockefeller ve Ford hayırsever vakıfların rolü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt University, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunç U. (2024). *Spaces of healthcare and hospitals in the Late Ottoman Empire and Early Turkish Republic / Geç Osmanlı İmparatorluğu ve Erken Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde sağlık mekânları ve hastaneler* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Koç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yorgun, İ. (2017). *Close encounters between Turkey and the us: American indirect influences on Turkey's political and socio-cultural life during the 1950s / 1950'lerde Türkiye-ABD yakınlaşması ve Türkiye'nin siyasi ve sosyokültürel yaşamına etkisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER

Ek 1.1: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

My Dear Mr. President

ROCKEFELLER WRITES TO EISENHOWER

On February 15, 1957, the Berlin newspaper "Neues Deutschland" published the full text of a letter written in January, 1957 to President Eisenhower by Nelson A. Rockefeller, heir to the Standard Oil millions, and a key figure in the making of American foreign policy. The letter is so revealing in relation to the motives behind the "Eisenhower doctrine" and American plans in Africa and Asia, that "Liberation" has decided to reproduce it in this issue. Apart from our own sub-heads and emphases, the text is that in the possession of "Neues Deutschland", which stated in an editorial note that it came from a source of "undoubted reliability."

Dear Mr. President,

I am reluctant to revert to that lengthy and tiresome discussion which took place in Camp David in connection with my proposal regarding a bolder programme of aid to under-developed countries. However, recent political developments have shown that our discussion was not a sterile one and that the time has now come when I should state some points that have occurred to me which though they do not pretend to be original may all the same be of some help in approaching one of the most important problems of our foreign policy.

First of all I would like to express my deep satisfaction with the new Bill increasing the allocation for aid to underdeveloped countries. If I am not mistaken the Bill obtained your approval following Sir Anthony Eden's visit to Washington. The Bill was well timed, particularly in the light of Ambassador Cooper's recent reports emphasising the catastrophic drop in American prestige in India especially after Mr. Dulles' statement that Portugal should keep Goa.

I am sorry to have to point out that my arguments in favour of expanding our economic measures were misinterpreted. I have not, and never had, any fundamental differences with the Administration as regards the general line of our foreign policy. I appreciate as much as anybody does the importance of military alliances, but I believe that they call for an

Ek 1.1b Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

approach different from that of the State Department so far. We should not shut our eyes to the fact that military alliances are becoming increasingly unpopular just now because of the active foreign policy offensive launched by the Russians.

We must face the fact that during the past two or three years the policy of building up military alliances has sustained serious setbacks. SEATO may serve as an example of this. The main Asian countries have refused to join it.

The fate of our most recent military project has been even worse. I refer to the Bagdad pact, considered by Dulles as an important success for American diplomacy — something claimed by the British as well.

True, on paper and on the maps the Bagdad pact looks well enough. It ties up four Middle East countries into a single military union, well disposed towards us. These countries are located directly on the southern perimeter of the Communist world and present valuable reserves of strategic raw materials and man power.

GOOD FOR STANDARD OIL

However, one of these four countries, Turkey, is already connected with our system of defence through NATO, and another, Pakistan, is a member of SEATO. At the same time, most of the Arabian countries have not joined the Pact, holding that the Pact is by its very nature contrary to their national interests.

The creation of these alliances in fact did not secure the ends desired by us either in South-East Asia or in the Middle East since we failed to include in the Pact or in the Organisation countries whose membership was vital for success. In saying this I do not mean to say that these organisations are of no use to us, that they should never have been created. It is not the pacts that I criticise, but the methods chosen for their establishment. I will not use the well known paraphrase: "What is good for Standard Oil is good for the USA", but all the same I cannot ignore the fact that neither the Bagdad pact nor SEATO guarantee us the use of the valuable resources of areas concerned. What is more, they do not guarantee even the security of those potentially vital bridgeheads.

The failures in our post-war policy in Asia are the more glaring when seen against the background of the visit by the Russian communist leaders to India, Burma and Afghanistan and the readiness shown by the Soviets to undertake largescale economic co-operation in this region. These Russian moves which we have so far regrettably failed to counter in any effective way may have far-reaching economic and political consequences for the future of all the countries of Asia. Therefore if we are not only to consolidate existing military alliances and arrangements but also to create new ones — assuming such pacts are a convenient form for our relations with other countries — we must begin to act in conformity with the new situation that confronts us.

Ek 1.1c: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

The discussion which culminated at Camp David and which resulted in my resignation concerned not so much the essence of our relations with under-developed countries at the present moment or, rather, was not concerned with the theoretical principles of our policy in the backward areas so much as with the means and ways and pursuing that policy. I refer to this dispute because some of my arguments apparently had a favourable effect and contributed to the approval by you of the Bill providing for the increase of aid to underdeveloped countries. It is in this connection that I have tried once again in this note to formulate my opinion on the changes that seem to me essential in our policy in Asia.

To put the problem in a nutshell — our policy must be both "global" i.e. embrace every part of the world and also "total" i.e. include political, psychological, economic, military and special methods integrated into one whole. In other words the task is to hitch all our horses in a single team. To illustrate my point of view better I want to attempt some analysis — even if it is a superficial one — of some aspects of our foreign policy as it has been conducted in Europe and Asia.

In Europe we started with economic aid. It is quite possible that without the Marshall Plan we would have found it more difficult to form NATO. What in fact happened in this case was that a co-ordinated foreign policy, using every kind of pressure, resulted in the creation of what we hoped was a solid military union. Even critics within NATO itself say that it suffers from undue emphasis on the military aspects at the expense of the economic factors which played such a big role in its formation.

In Asia our efforts were far less successful. The principal reason for this can, I believe, be clearly stated: the conception of force was too nakedly shown, too much stress was laid on the military side while we largely ignored the importance of preliminary economic preparations for the alliances we wished to make.

FOUNDATION OF SAND

This underestimation of the vital economic aspects on the part of the State Department has led to the creation of SEATO and the Bagdad pact on a foundation of sand. And I would prefer to see the sand cemented. The American tradition has been that "the flag follows trade". In spite of this wise tradition all our energy was directed to building up the military side of SEATO. It is hardly plausible, however, that the members of SEATO would want to be involved in a war with communist China, with the US backing Chiang Kai-shek. Yet this apparently was the State Department's calculation.

I confess that I am gratified when I see that more and more people in the Administration are coming to the conclusion that ill-considered military steps sometimes weaken and even totally destroy the effect of economic measures the necessity for which you have come to see for yourself.

But the same military measures will often be found objectionable if the way to them is paved with economic aid.

Ek 1.1d: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

You of course know, Sir, that in the vast underdeveloped regions of the world the most serious problem of all is the lack of capital, equipment, administrative personnel and technical specialists. We must always take this fact into account in all our planning. If we believe in military arrangements we should be prepared to pay for them.

However the 'payment' must be done in a different way from that followed hitherto. Thus, for example, although economic and technical aid to underdeveloped countries last year ran to more than \$1,000,000,000 in fact more than half of this sum was concentrated in three countries where military and political rather than economic considerations were the controlling factors. These countries were South Korea, Formosa and South Vietnam.

I am happy to see that the Administration has at last ceased to sit on the fence, as it were, of military alliances, impotently watching the growth of nationalism among Asian peoples who are simultaneously in receipt of American armaments and Russian technical aid. I am pleased to see that the Administration, even though under the influence of external factors, has at last paid due attention to the economic side of our military alliances, has recognised that economic policy is inseparable from military policy.

The most significant example in practice of what I mean, was the Iranian experiment with which, as you will remember, I was directly concerned. By the use of economic aid we succeeded in getting access to Iranian oil and we are now well established in the economy of that country. The strengthening of our economic position in Iran has enabled us to acquire control over her entire foreign policy and in particular to make her join the Bagdad pact. At the present time the Shah would not dare even to make any changes in his Cabinet without consulting our Ambassador.

To sum up, the considerations stated here have brought my friends and myself to the conclusion that our political programme must be based on the following fundamental considerations:

1. We must continue the measures designed to create and strengthen our military alliances. For these alliances, while potentially useful in warding off any communist aggression and in preventing nationalist outbreaks, consolidate our entire position in Asia and the Middle East. /

We should not ignore the vital fact that virtually all of our natural rubber, manganese, chromium and tin, as well as substantial proportions of our zinc, copper and oil and a third or more of the lead and aluminium we need comes from abroad, and, furthermore, that it is chiefly drawn from the underdeveloped areas of Africa and Asia, which are in the orbit of one or other of the military alliances built by the US. This is also true of a major part of our "superstrategic material" (uranium ore, in particular).

2. In order to strengthen and, if possible, to broaden these alliances we must draw up a programme of economic development extensive enough for us to have in Asia, Africa and other underdeveloped areas a political and

Ek 1.1e: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

military influence as great or greater than that we obtained through the Marshal Plan in Europe. That is why the main flow of our economic allocations for underdeveloped countries should be channelled through bodies set up to serve our military alliances. This should serve to make the alliances themselves more attractive. If necessary, certain changes in the form of these alliances should be considered.

-STEP UP THE PRICE

In other words, wherever possible we should emphasise the economic aspects of our alliances. We should widely and wisely make use of economic aid to those countries which we intend to draw into alliances with us, but we should do it more flexibly and carefully than hitherto. In the past we have sometimes tied up the provision of economic aid with demands to join one or other of our alliances in such a crude manner that many potential allies were alienated. It is necessary for us to act carefully and patiently, and in the early stages confine ourselves to securing very modest political concessions in exchange for our economic aid (in some exceptional cases even without any concessions in return). The way will then be open to us, but at a later stage, to step up both our political price and our military demands.

You seemed to be ruled by these considerations when you agreed to offer economic aid to Egypt to help it with the construction of the Aswan Dam. If the Nasser Government accepts this aid a situation will be created in which Egypt will inevitably become bogged down in over-ambitious construction and will need our support for a long period of time. I think it logical to extend this type of co-operation to other countries. And in particular never to forget the theory of cumulative rather than immediate political demands on which it is based.

HOOKED FISH NEEDS NO BAIT

3. In line with this I suggest that those countries to which US economic aid is to be extended, should be divided into three groups, different methods and forms of economic co-operation being applied to each of these groups.

First of all, we should pick out the countries with anti-communist governments friendly to us, which are already bound to the US through stable long-term military agreements. In this case governmental subsidies and credits may take the form mainly of military appropriations. The hooked fish needs no bait.

Here I agree with the State Department, that the allotment of extensive economic aid, say, to Turkey, might under certain circumstances bring results exactly the opposite of those intended, might, that is, strengthen its tendency to independence and to weakening its existing military alliances. Such countries may be given direct economic aid as well but we must give them only as much as is necessary in order to keep suitable governments concerned in power and to check any hostile opposition elements.

Ek 1.1f: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

In this connection it will also be necessary to regulate private investment. The government should make use of and encourage private investors, seeing that many political objectives can be secured with their help. In the long run such private investments should allow us to eliminate or neutralise any disloyal opposition or resistance to our policy, and to put increased economic pressure on only local business interests which show uncertainty or hesitate to support us. At the same time economic support for those strata of the local business community which are ready to co-operate with the US should be increased, and the necessary conditions should be created for businessmen of this type to be put in key economic positions and accordingly for their political influence to be increased.

INTERNAL SUBVERSION

The second group includes those countries which pursue or tend towards a neutralist policy. In this case the main emphasis in economic assistance as regards government subsidies and credits should be on creating conditions in which eventually the economic relations established by us would work for and make it natural for these countries to join military pacts and alliances inspired by us. The essence of this policy should be that the development of our economic relations with these countries would ultimately allow us to take over key positions in the native economy. In neutralist countries we should support any tendencies to seek our help in launching extensive economic plans which go beyond what is really practical (e.g. the case of Egypt, mentioned above). By this means we can hope to divert the foreign policy of these countries in a more desirable direction.

In encouraging private investment in these countries support should be given to those sections or individual persons who oppose the present regimes. We should thus lay the basis for the orientation of the policy of those countries in a more healthy direction.

The most important member of this second group is, of course, India..

The third group should include colonial countries still directly dependent on their mother-countries (e.g. Morocco, the Belgian Congo and Equatorial Africa etc.) Side by side with measures designed to encourage private investment for these countries, support should be given, in particular cases and within due limit, to native businessmen, who are struggling against their colonial status. In the first stage such aid might take the form of establishing joint enterprises. In supporting such elements we should proceed from the fact that if we do not support them we lose all hope of exercising a restraining influence on them until too late. If this happens the desire for independence may result in a nationalism so strong as to escape not only from the control of the old colonial powers but also from our own control.

"SINCERE AND DISINTERESTED"

Extensive economic aid to all three groups of countries should always be presented as the expression of a sincere and disinterested desire on the part of the USA to help and co-operate with them. We cannot afford to econo-

Ek 1.1g: Nelson A. Rockefeller tarafından 1957 yılı Ocak ayında Başkan Dwight David Eisenhower'a yazılan mektup.

mise in ramming home by every propaganda means available to us the disinterested nature of US policy as regards aid to underdeveloped countries. We do not economise on our anti-communist work.

Meanwhile our investors, our technical experts, and other specialists should make it their business to penetrate every branch of the national economy of backward countries, and to develop them with due respect for our own interests and encouraging the national ambitions of those native businessmen whose political loyalty is not in doubt.

It seems to me that provided all these recommendations are carried out the result should be not only to strengthen the international position of the US as a whole but would also considerably facilitate the fulfilment of any military tasks that may confront us in the future by strengthening existing military arrangements and breathing new life into them.

I would not have written this letter and I certainly would not have written at such length, if I had not been confident of your sympathy with the ideas expressed here, and if I did not hope that these ideas would help us in shaping our policy along sound lines.

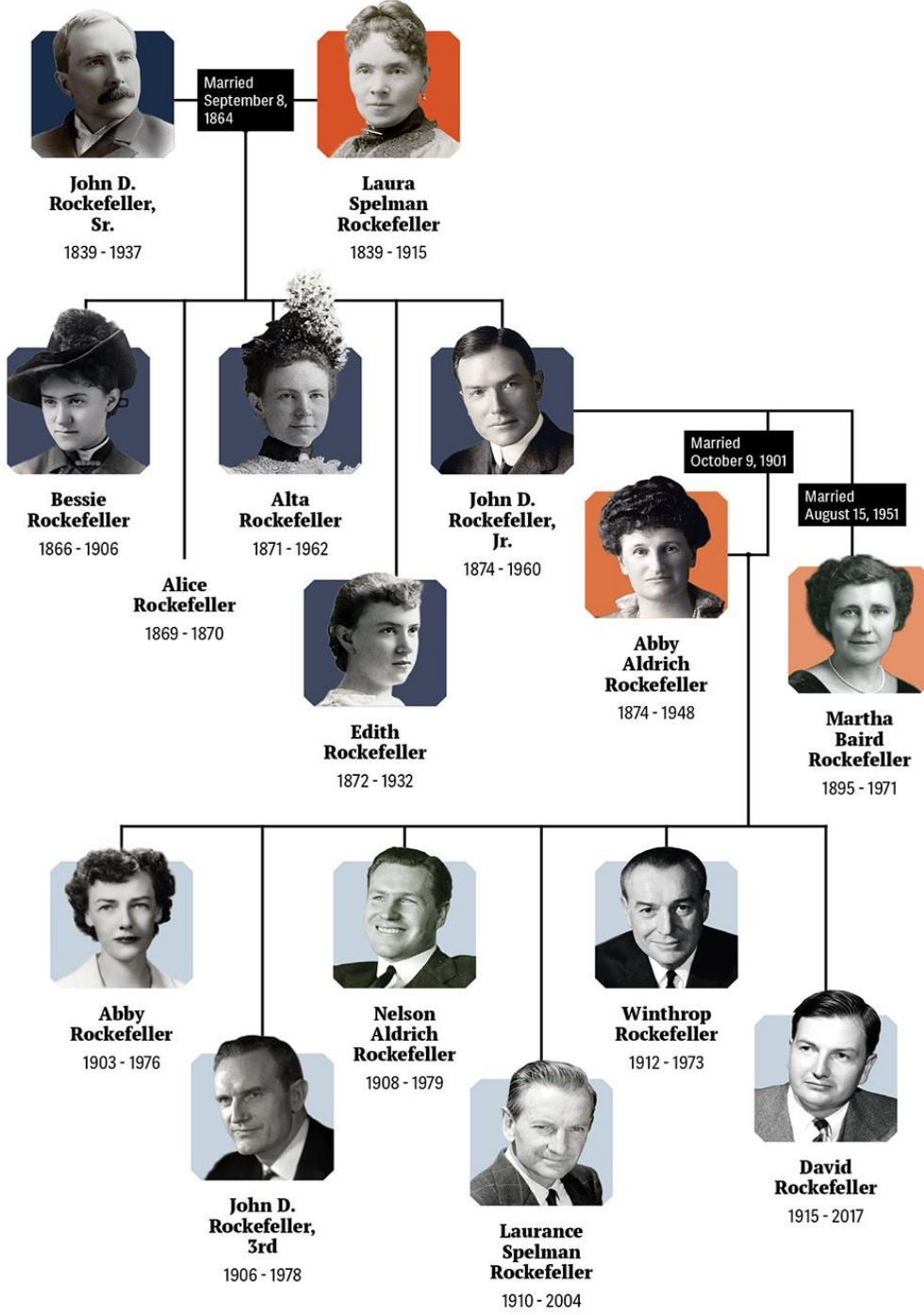
Naturally, in this letter I have not been able to put down all my arguments in favour of switching the emphasis of our foreign policy. It is my deep hope however that you and also those responsible for drawing up the budget are now convinced of the need to take measures which will strengthen our position in Asia and perhaps more important, in the Middle East, and have decided to revise the priorities given to the different aspects of this central problem. As my friend put it, we cannot allow future historians to say that in the second decade after World War II freedom throughout the world died of a balanced US budget.

Yours sincerely,

Nelson A. Rockefeller.

Kaynak: Nelson writes to Eisenhower (1957, April 24). My Dear Mr. President. The Liberation, ss. 15-21.

Ek 2.1: Rockefeller Aile Ağacı (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle)

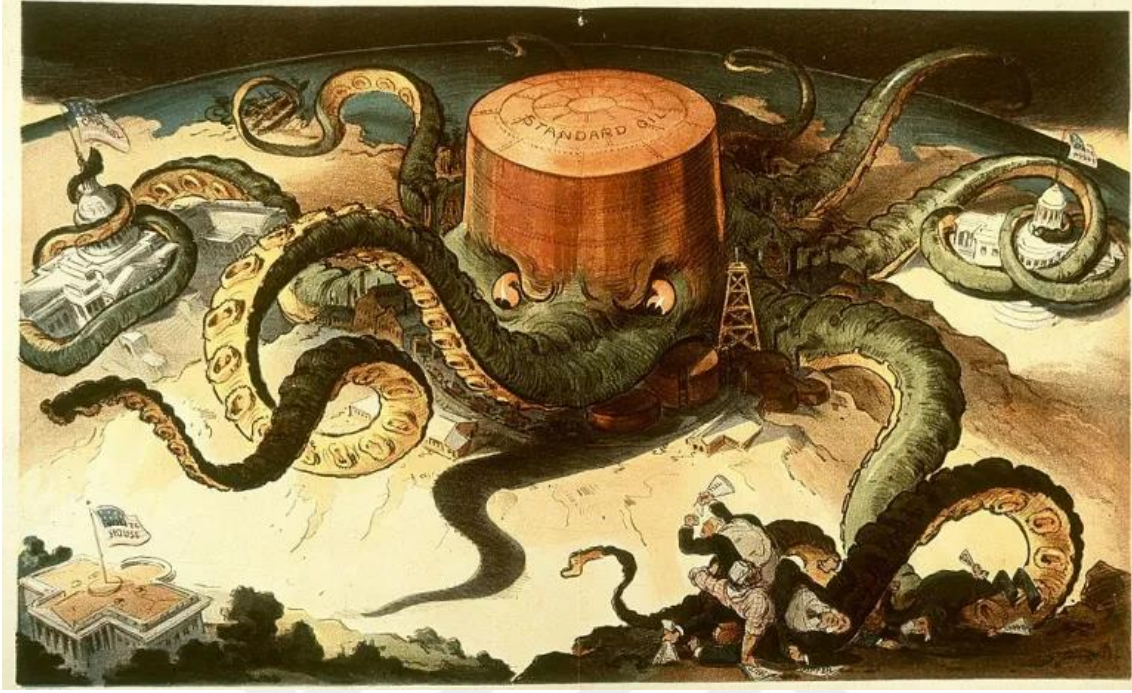
Kaynak: Rockefeller Archive Center, About the Rockefellers, 2024 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 2.2: John D. Rockefeller III ile Başkan Lyndon B. Johnson'ın buluşması, Washington (D.C.) (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle)

Kaynak: Rockefeller Family records, photographs, series 1007, Rockefeller Archive Center, 1968 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 2.3: Siyasi Karikatür örneği: Standard Oil'in Ahtapotu: Tekel Gücünün Bir Sembolü

Kaynak: White Comet, Political Cartoons: The Octopus That Was Standard Oil. 2023.

Ek 2.4: Standard Oil Şirketinin Ürünleri

THE WHEELING INTELLIGENCER. "WHEELING IN 1913" Twenty - Three. SPECIAL EDITION.

Buy Standard Oil Goods and You Will Be Satisfied

STANDARD
PETROLEUM PRODUCTS
OIL COMPANY

Standard Oil Products

The **Standard Oil** Company is concerned in the production and marketing of Petroleum Products, and in nothing else. Nothing but Petroleum; but Petroleum means many things. It means--

Paraffine	Parowax	Road Oils
Naptha	Benzine	Furniture Oils
Gasoline	Vaseline	Form Oil
Kerosene	Tar	Leather Oils
Coke	Lubricating Oils	Hoof Oil
Candles	Lubricating Greases	Motor Oils

Such are the useful products of Petroleum, of which there are several hundred varieties. Also, the **Standard Oil** Company makes and sells--

The Rayo Lamp
The Perfection Smokeless **Oil** Heater
The New Perfection Wick Blue Flame **Oil** Cook-stove

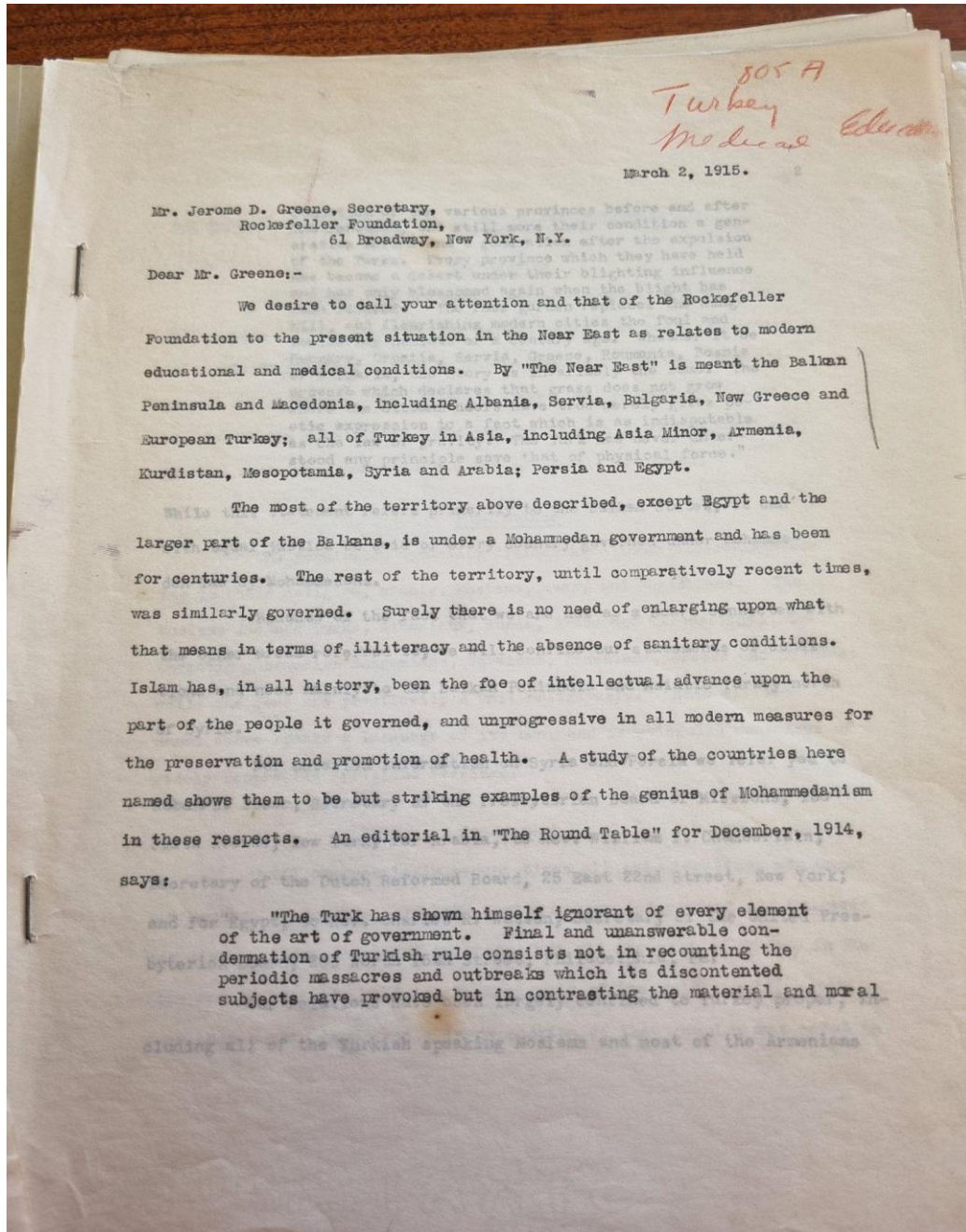
For the satisfaction of its customers, the **Standard Oil** Company has had these lamps and stoves designed by the most highly skilled experts, to supersede the inferior lamps and stoves in which the Company's **oil** was being burned.

In every case, the goods sold by the **Standard Oil** Company are the best of their kind. They are **Standard**. And you can buy them in every city in the world.

Standard Oil Company of New Jersey
(INCORPORATED)

Kaynak: The Wheeling intelligencer, 28 Ekim 1913, s. 23.

Ek 3.1: ABCFM Raporundaki yardım çağrısını gösterir sayfa (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925, s. 1
(Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.2: Dr. Alden Robbins Hoover'in "The status of preventative medicine in Turkey with particular reference to the control of epidemics" başlıklı tezinde yer alan Erciyes Dağı Fotoğrafi.

Kaynak: Hoover, 1915, s. 132.

Ek 3.3: “Hepimizi ürkütecek korkunç bir netice” başlıklı ölü doğum oranlarına dair haber.

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1924, s. 2.

Ek 3.4: ABD Türk Büyükelçisi Raporlarında Türk basınında çıkan haberleri Rockefeller Vakfı ile paylaşmıştır, Eylül 1924 (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

-2-

Name of village	Number of mothers	Children born	Dead	Alive
(brought forward)	10	61	44	17
Zeul-fasily	21	105	55	50
Kayash	15	96	54	51
Yovu	20	140	79	63
	66	402	232	171

According to these approximate statistics the death rate among children is 57%. Many of the surviving young ones are weak and defective. Up till now there were no statistics of any kind covering infant or other mortality, and some of our physicians who were interested placed the general death rate as high as 70%. Of course that was conjecture but today a limited preliminary investigation in villages around the capital shows that 57% of the rising generation, which should furnish us citizens, die. This is no exaggeration. The figures may well be below the truth. The better conclusion arrived at is that from ignorance and lack of knowledge of sanitation we are losing a startling proportion of our little ones. (JUMHURIYET, 14/8/24).

The figures given by Fuad Bey possess very little statistical value. Primarily the investigation was confined to a small area. In a country of 10-12 million souls such a limited figure of 400 cannot reflect the true situation. Different conditions of living prevail in different sections of the country. We cannot properly generalize on the basis of very scanty information limited to a certain neighborhood only. If it happens to be true what the figures suggest we have not much right to call ourselves civilized. However, we do know that as yet we are a nation at the mercy of natural and social surroundings. Nations, masters more or less of their destiny, do not suffer such losses. We must try to secure accurate statistics about infant mortality and fix the causes of the destruction so that we may fight the evil with our eyes opened. (VATAN, 16/8/24).

Commanding strength and prosperity in a nation is directly connected with the number of the population. A government aiming at economic reconstruction is obliged to take seriously the question of population. Today we cannot claim that our government is displaying any activity in this rather urgent matter; no sound and sane program has been adopted in the premises. Health campaigns are expensive and difficult; they require many trained specialists. However, it is necessary to make a virtue of necessity. The problem with us is not increase of births but decrease of deaths. With the exception of

Kaynak: RF- 805A- Turkey, Medical Education, 1915, 1917, 1921, 1923, 1925 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.5: Rockefeller Vakfı'nın burs verdiği kişilere ülkelerine geri döneceklerine dair imzalatıldığı taahhütname örneği (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

THE ROCKEFELLER FOUNDATION

Date : _____

AGREEMENT

I hereby agree to return to my own country at the termination of my fellowship, should one be granted to me by The Rockefeller Foundation to occupy the position for which I am being trained during this fellowship.

Signature : *D. Thunzi*

To be attached to Fellowship application.

Kaynak: RF- 805- Turkey RG2 Box 48, Folder 398 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.6: Rockefeller Vakfı'nın burs verdiği kişilerin ülkelerine geri döndüklerinde terfi olarak çalışacakları konuma dair Bakanlığa imzalattığı taahhütname örneği (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle)

THE ROCKEFELLER FOUNDATION

Date : _____

STATEMENT

(Name) Dr. Kudsi İzzet.

whose present position is Sous-directeur d'Hygiène de la
Ville de Istanbul.

in (city) Istanbul. (country) Turquie

will, at the termination of his her fellowships, should one
be granted him, her have the position of.
Directeur de l'Hygiène de rayon et Directeur de Dispensaire.

Signature : S. Refik

To be attached to Fellowship application.

Kaynak: RF- 805- Turkey RG2 Box 48, Folder 398 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.7: Türkiye'nin 1926- 1927 Bütçesi (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

19

is a prospect of a heavy expenditure for warships. If naval rivalry commences among the Balkan states, Greece, Russia and Turkey, the results will be disastrous to the economic prosperity of all countries concerned, for naval rivalry will accentuate military rivalry. "

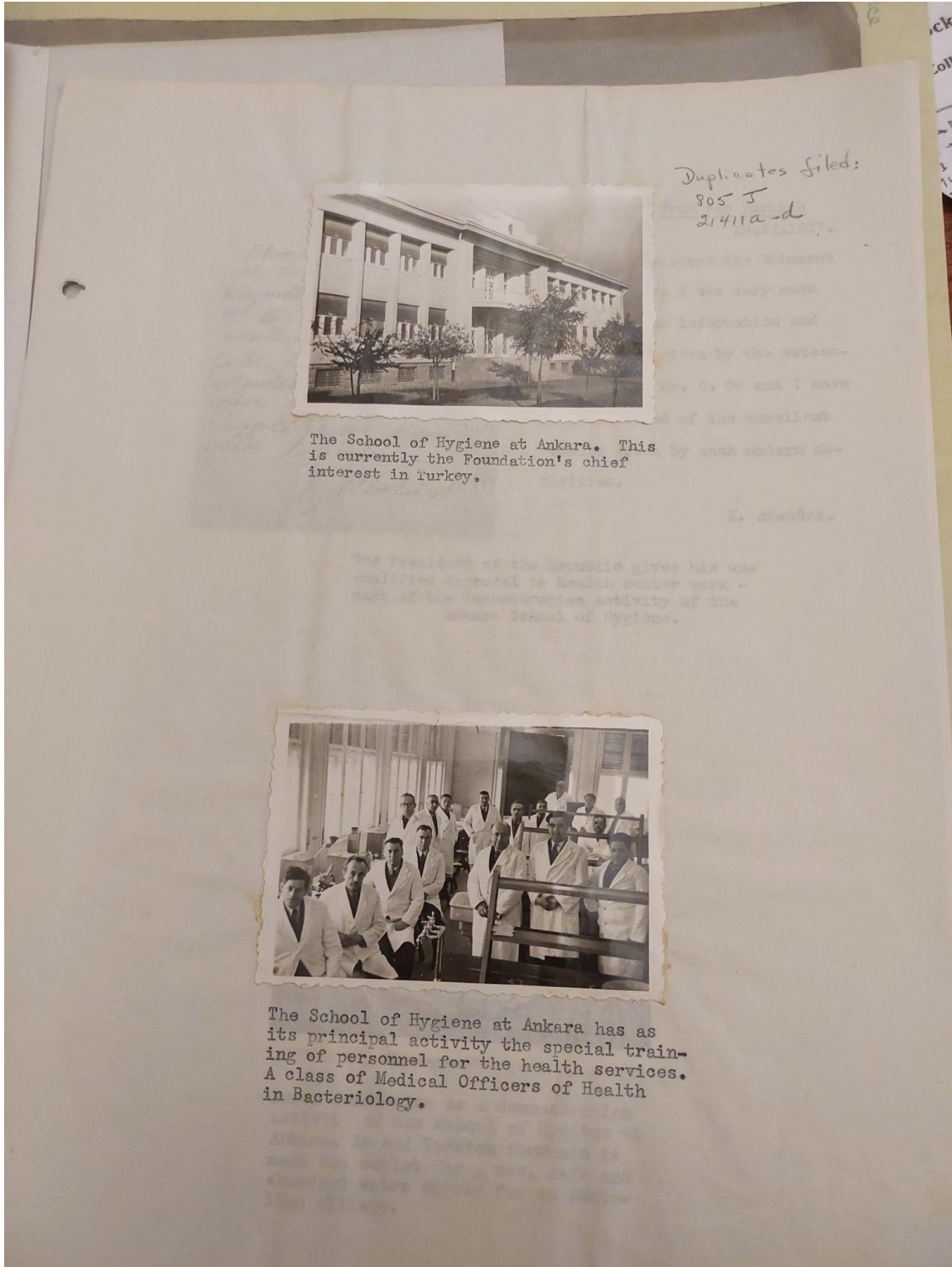
Budget for 1926-1927

The national budget for 1926-1927 is as follows :-

Revenue	L.T.	Expenditures	L.T.
Direct taxes	67,714,478	National Defence	80,000,000
Stamps & Registration	7,666,000	Finance & Pensions	27,632,395
Customs & spirit tax	55,838,000	Public Works	25,000,000
Monopolies	41,786,980	Gendarmerie	12,399,000
State Industries	2,006,000	Debt	14,437,019
State Lands & Forests	10,877,433	Education	7,806,483
Consumption taxes	20,040,000	Customs	7,032,911
Miscellaneous	12,386,354	Justice	7,013,722
		Interior	6,234,007
		Agriculture	6,003,608
		Health	6,005,200
		Marine	6,000,000
		Posts	6,000,000
		Public security	4,380,000
		Commerce	4,000,000
		Other Items.	13,417,585
Total	218,315,245	Total	233,361,930

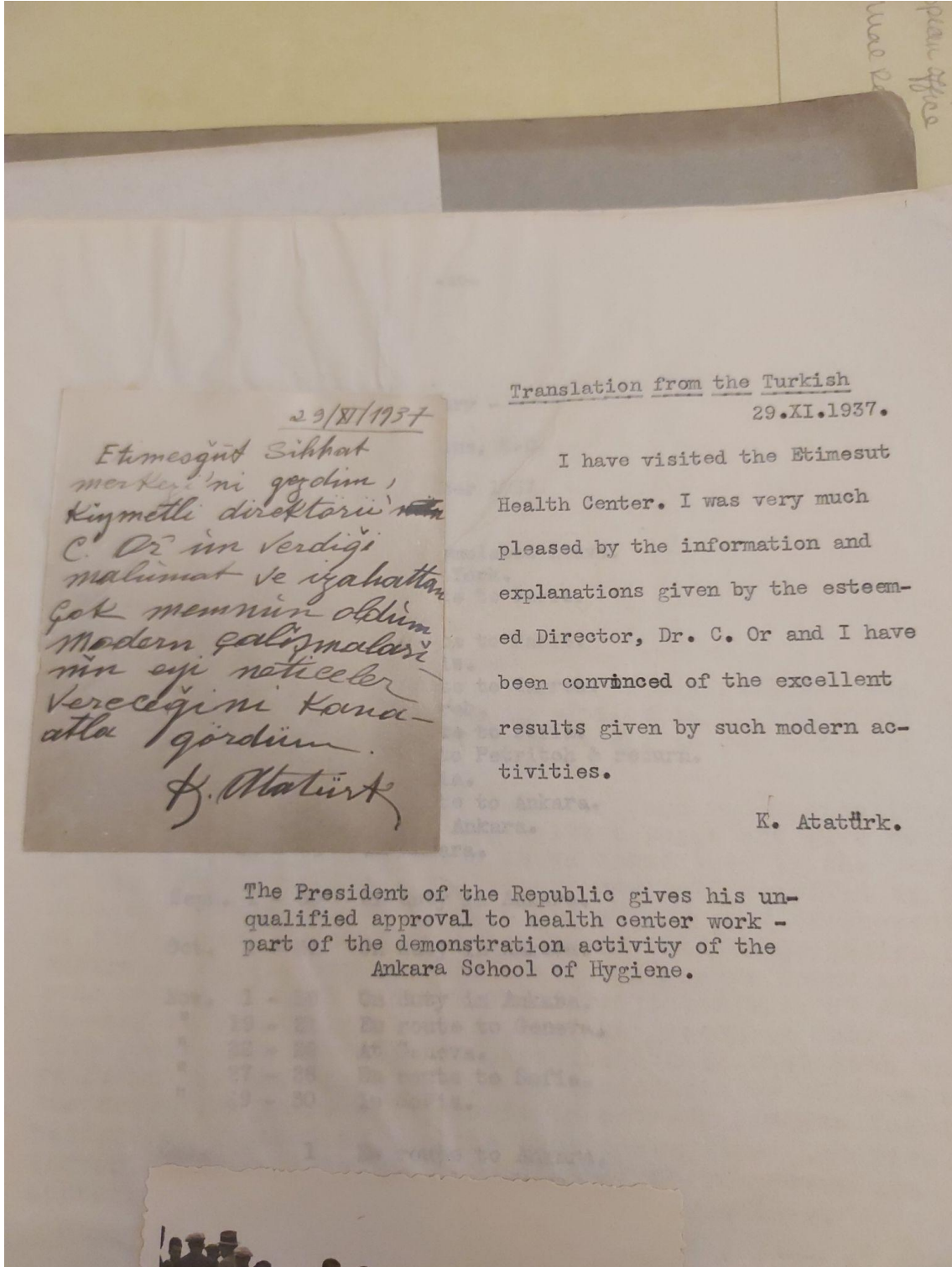
Kaynak: RF-805- Collins, Ralph K. COL-I- Public Health in Turkey, 1926, s. 19
(Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.8: Rockefeller Vakfı'nın başlıca ilgi alanı olarak ifade edilen Hıfzıssıhha Enstitüsü'nden bazı kareler (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

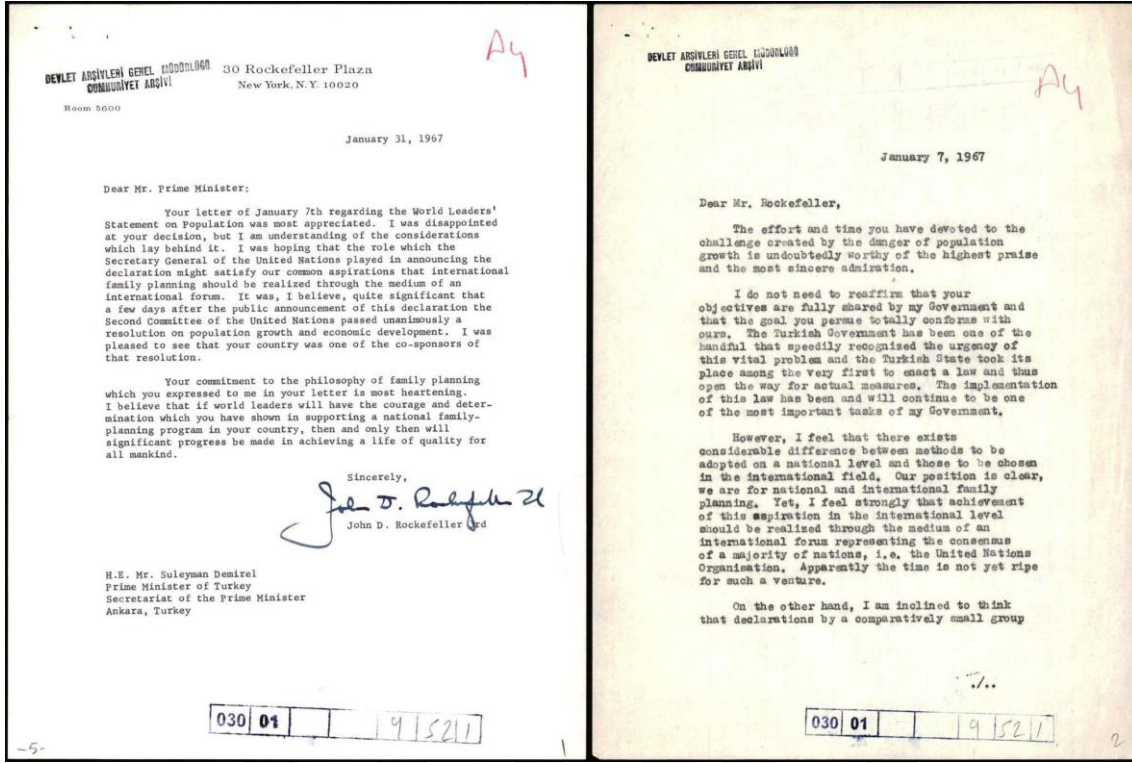
Kaynak: RF- 700 European Office Annual Report for 1937, RG5.3 Box 242, Folder 2919 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.9: Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hıfzıssıhha Enstitüsü ziyareti sırasında yazdığı not (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

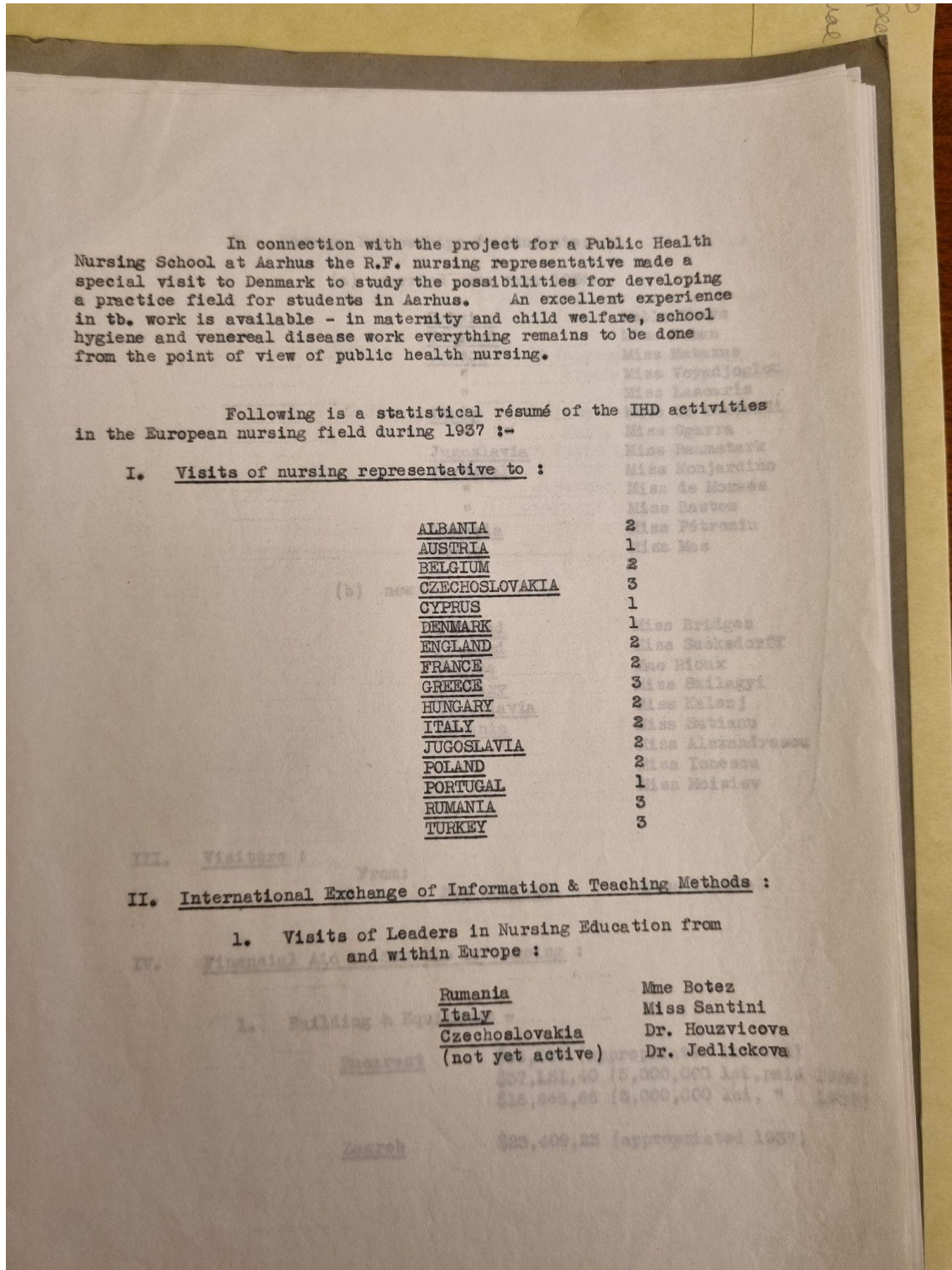
Kaynak: RF- 700 European Office Annual Report for 1937, RG5.3 Box 242, Folder 2919
(Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.10: Süleyman Demirel ile John D. Rockefeller III Arasındaki Yazışmalar

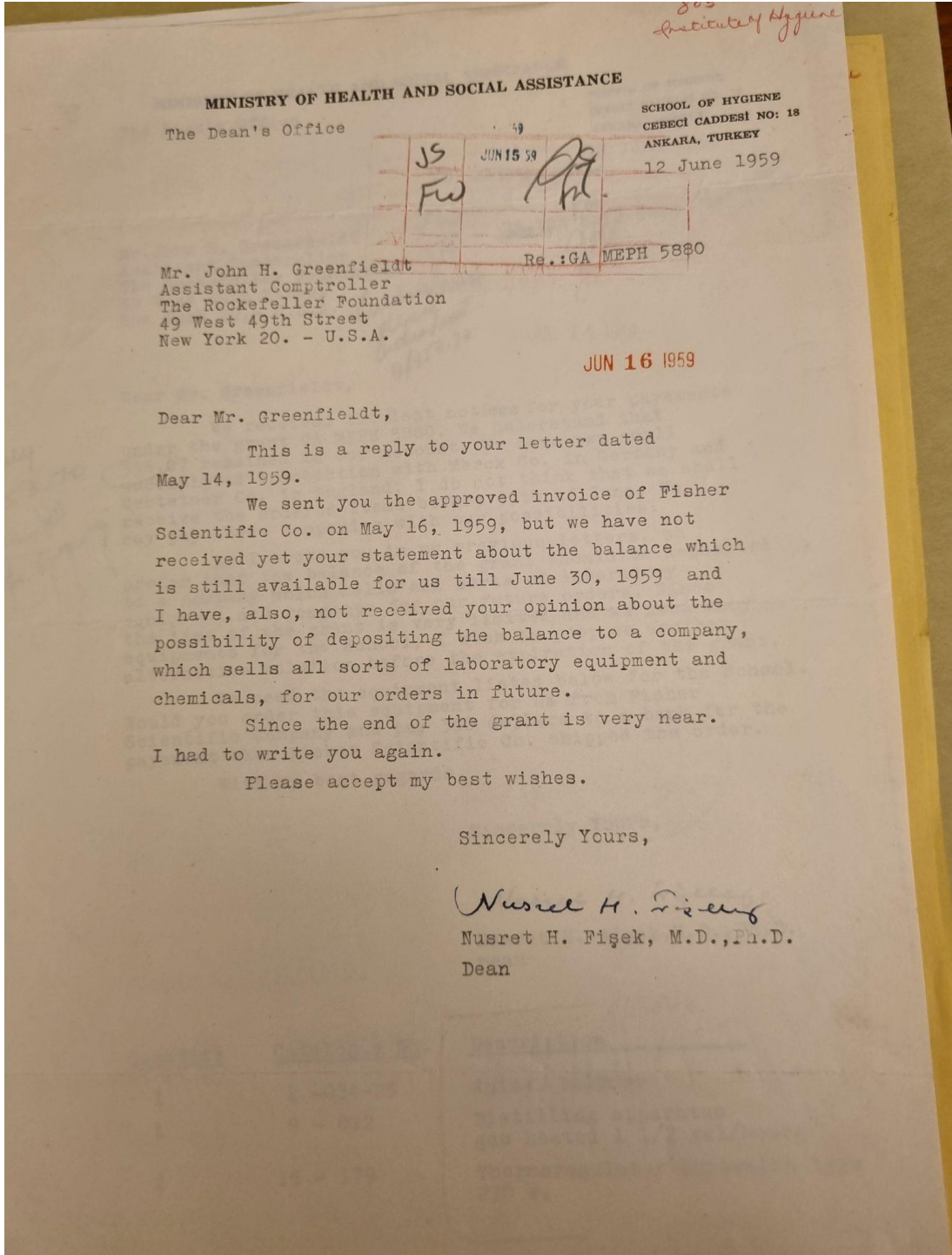
Kaynak: BCA, 1967, ss. 2, 3.

Ek 3.11: 1937 yılında Rockefeller Vakfı temsilcilerinin hemşirelik eğitimi için ziyaret ettikleri ülkeler (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF- 700 European Office Annual Report Section VIII,1937, RG5.3 Box 242, Folder 2925 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 3.12: Rockefeller Vakfı'nın verdiği destek ile yapılan alımların faturasına dair Nusret H. Fişek'in mektubu (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1958, 1959 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

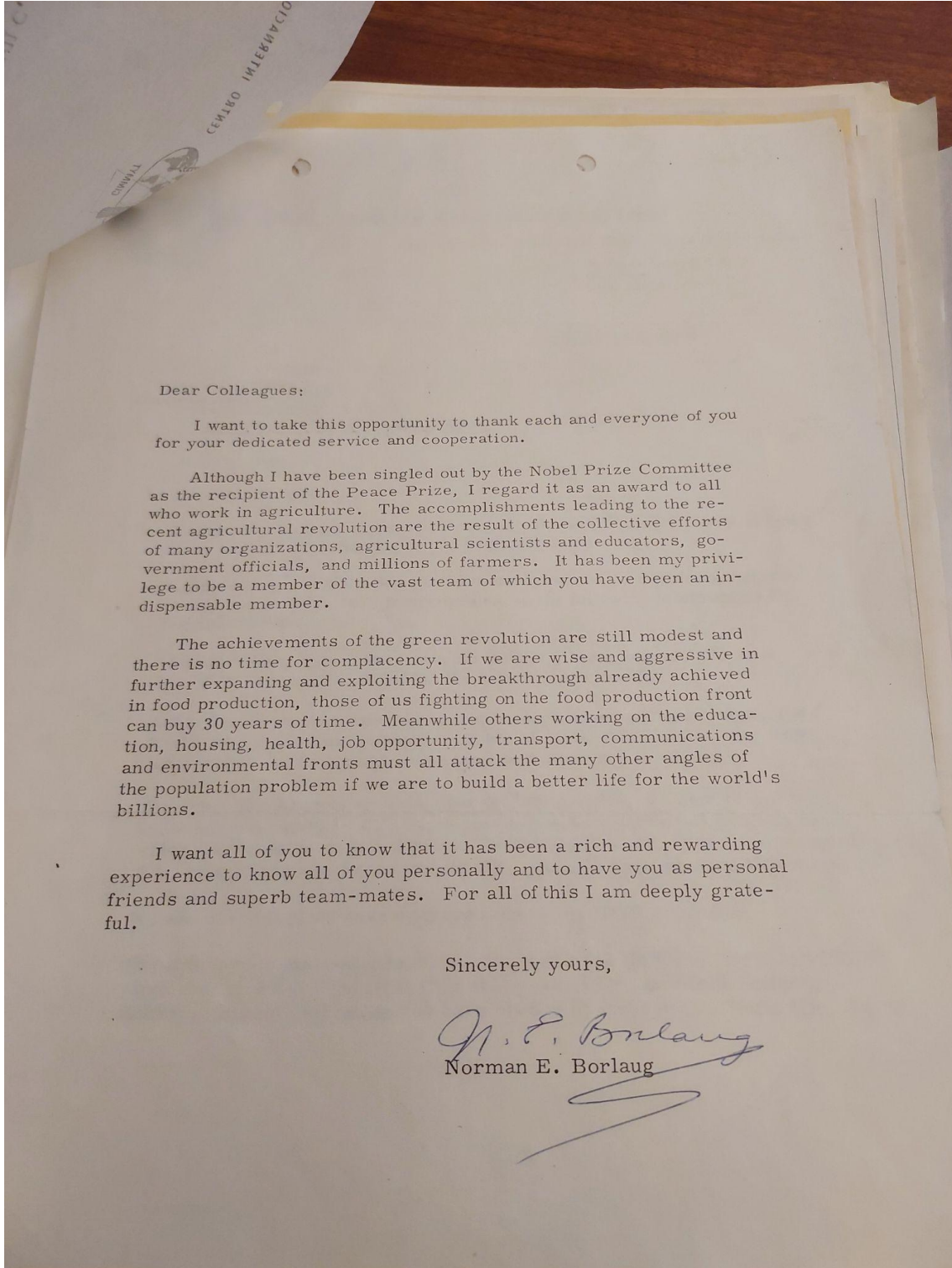
Ek 3.13: Rockefeller Vakfı'nın verdiği destek ile yapılan alımların yapıldığı firmalara bir örnek (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Companies	Approximate amount dollars
Fisher Scientific Company Greenwich an ^f Morton Streets New York 14 N.Y.	1.400
E.Merck.Darmstadt Aktiengesellschaft West Germany	560
Corning Glass Works Export Sales Department 718 Fifth Avenue New York 19 N.Y.	2.427
Difco Laboratories 920 Henry Street Detroit 1, Michigan	500
AB.Atvidaberges industrier Export Department Kungstradgardsgatan 20 Sweden	4.550
Pickett and Eckel, Inc. 5 South Wabash Avenue Chicago 3. Illinois	350
	9.787

JUN 16 1959

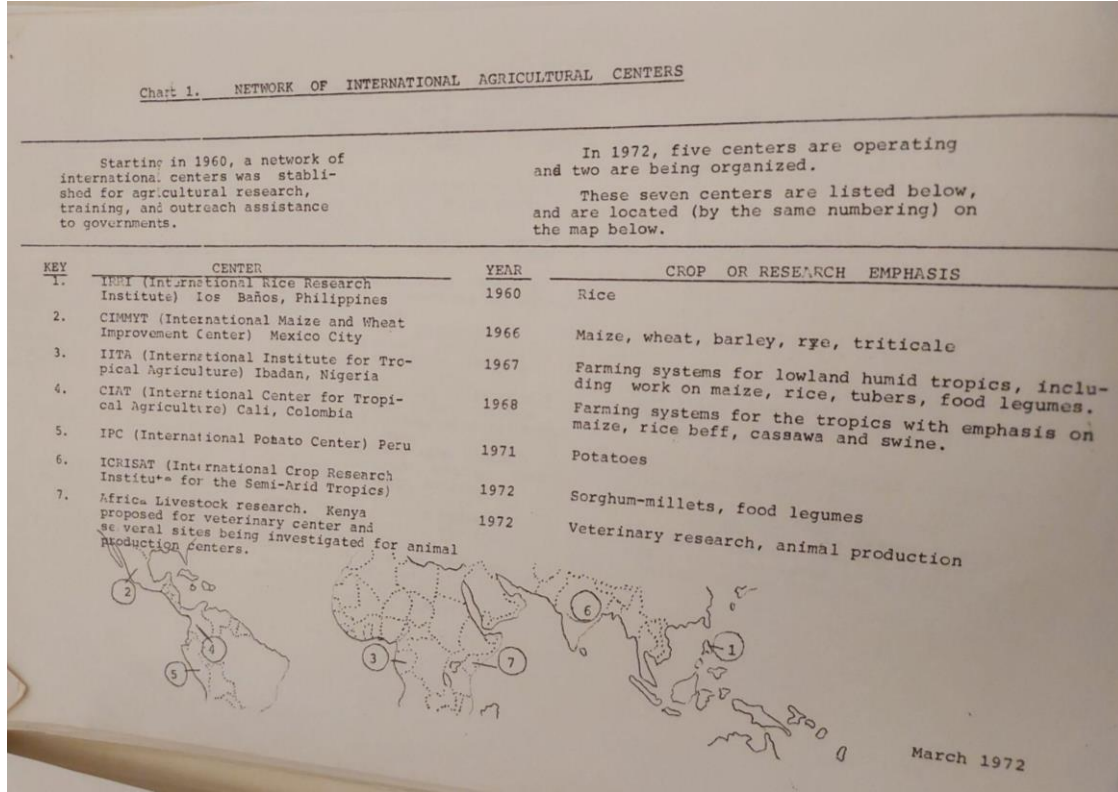
Kaynak: RF-805: Turkey- Institute of Hygiene, 1960, 1963, 1966, 1968 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 4.1: Nobel Ödülü Alan Norman E. Borlaug'un Türk Meslektaşlarına Gönderdiği Teşekkür Mektubu (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1970 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 4.2: Uluslararası Tarım Merkezleri Ağı (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF- International Maize and Wheat Improvement Center, 1970 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 4.3: Türk Buğday Araştırma ve Eğitim Projesi için Hazırlanan Bütçe (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle)

PROPOSED BUDGET TURKEY WHEAT PROJECT				
	71	72	73	Dlls. Total
1. Salaries	104,500	126,000	133,300	363,800
2. Allowances	73,300	80,900	84,900	239,100
3. Staff & Consultant travel	25,300	27,800	27,800	80,900
4. Training	34,700	59,600	48,200	142,500
5. Field and Lab. Expenses	125,000	54,000	15,000	194,000
6. Office Expenses	21,000	5,000	5,000	31,000
7. Vehicle Expenses	52,400	15,200	15,700	83,300
8. Gen. Prog. Expenses	13,000	13,000	18,000	44,000
Overhead	81,300	69,100	63,000	213,400
	\$ 530,500	450,600	410,900	1,392,000

FF:
✓ Harvsey
✓ Jerry Kingma (Bruder)
Operating in valley, main exp. etc. (50-60 A)
Sell machines back to FAO

*1st draft prepared by BW+HAR at CIMMYT
 Aug 1970. Notes in red by SW.*

Kaynak: RF- Wheat Research Center- Budget, 1970, 1973 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 4.4: Buğday Araştırma ve Eğitim Projesinin Değerlendirme Toplantısına Katılanlar, Ankara, 3-5 Şubat 1982.

İsim	Görev
Sabahattin Özbek	Tarım ve Orman Bakanı
Osman Tekinel	Müsteşar
Osman Boyacı	Müsteşar Yardımcısı
Erkan Benli	Müsteşar Yardımcısı
Arif Uğur	Devlet Planlama Teşkilatı
Hayati Ölez	Genel Müdür
Yüksel Yıldırım	Genel Müdür
Bekir Genç	Genel Müdür
Orhan Kayakutlu	Genel Müdür
Necati Çelik	Genel Müdür Yardımcısı
Erol Alkuş	Genel Müdür Yardımcısı
Yusuf Ergun	Daire Başkanı
Nadir İzgin	Bölüm Şefi
Ergün Ünver	Bölüm Şefi
Taylan Onul	Bölüm Şefi
Kamil Yakar	Proje Koordinatörü - Islahçı
Baydur Yılmaz	Müdür
Mengü Güler	Agronom
Ayhan Athı	Teknoloji Uzmanı
Nedret Durutan	Agronom
Fahri Altay	Müdür
Bertan Suzen	Patolog
Müfit Kalaycı	Agronom
Kaşif Temiz	Müdür
Cevdet Dutlu	Patolog
Polat Solen	Islahçı
Erdoğan İndelen	Müdür
Bülent Kırıl	Patolog
A. Ertuğ Fırat	Müdür
Hüseyin Şenel	Agronom
Erol Karma	Müdür
Ekrem Günay	Eski Genel Müdür Yardımcısı
Rıfat Gerek	Eski Müdür, Islahçı
Ahmet Demirliçakmak	Eski Müdür, Proje Lideri
Basri Devecioğlu	Eski Müdür, Proje Lideri
B. C. Wright	Rockefeller Vakfı Proje Lideri
C. K. Mann	Rockefeller Vakfı Müdür Yardımcısı
R. D. Havener	CIMMYT Genel Müdürü
B. C. Curtis	CIMMYT Buğday Programı Müdürü
A. R. Klatt	CIMMYT Proje Lideri, Müdür Yardımcısı

E. E. Saari	CIMMYT Patolog
J. M. Prescott	CIMMYT Patolog
W. E. Kronstad	Oregon Eyalet Üniversitesi Bitki Genetiği Profesörü
F. E. Bolton	Oregon Eyalet Üniversitesi Ziraat
G. W. Tansey	Rockefeller Vakfı Yazarı
Tiff Harris	CIMMYT
Mustafa Pala	Agronom

Kaynak: Tansey, 1984, s. 80.

Ek 4.5: Çiftçileri geliştirilmiş toprak işleme yöntemleri konusunda bilinçlendirmek için kullanılan bir yayım posteridir.

Kaynak: Breth, 1977, s. 16.

Ek 5.1: Florida Üniversitesi Türk Kırsal Eğitim Projesi Bütçesi (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

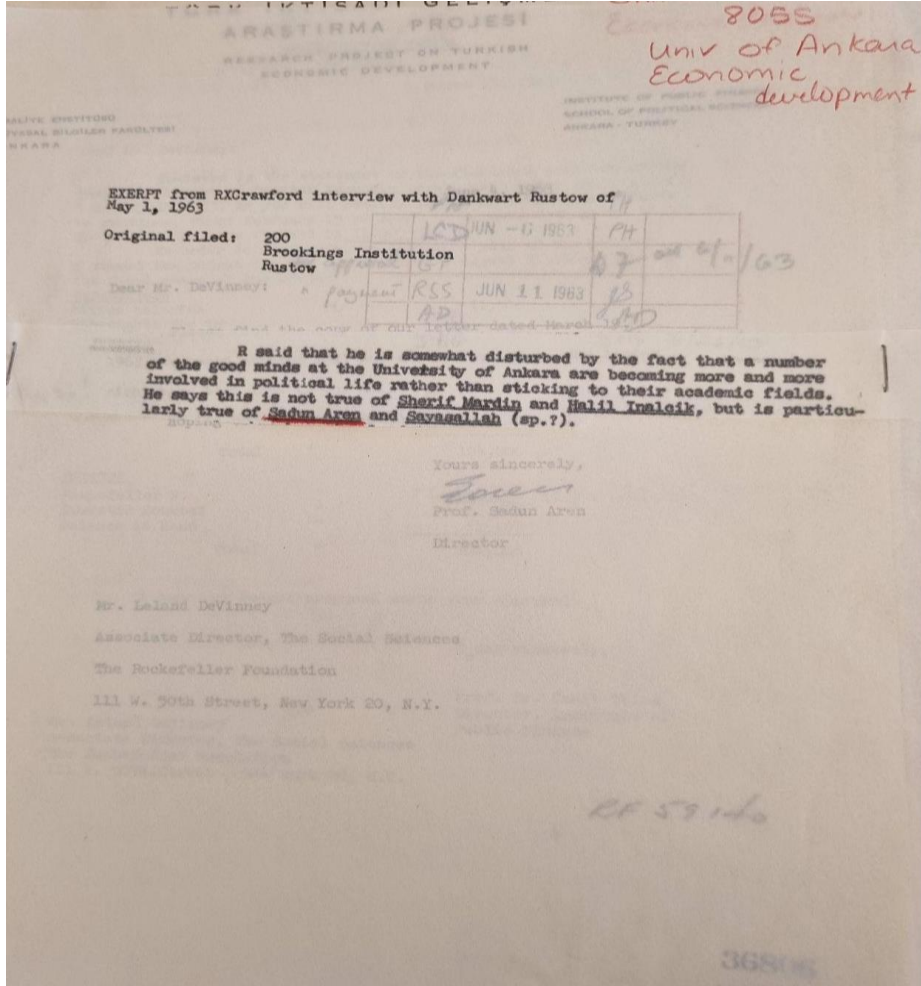
- 175 -

EXHIBIT A
ORIGINAL BUDGET
FOR
TURKISH RURAL EDUCATION PROJECT
AT THE UNIVERSITY OF FLORIDA

I. Transportation to University of Florida and return for twenty-five persons:		<u>Round trip fares:</u>
Turkish boat to Naples		\$ 175.00
American Export Lines - Naples to New York City		450.00
Head Tax		8.00
New York City to Gainesville		100.00
Food and incidentals		75.00
		<u>\$ 808.00</u>
Funds to be sent to Turkish Minister of Education		<u>x 25</u>
		<u>\$20,200.00</u>
Source of Funds:		
Rockefeller Foundation	\$10,000.00	
Ford Foundation	10,200.00	
Total		<u>20,200.00</u>
II. Official Expenses at University of Florida:		
Staff:		
3/4 of Dr. Wofford's time for 8 mos.	\$4,000.00	
1/4 of 3 staff members time for 8 mos.	3,000.00	
Grant to Inspector from the Ministry	1,000.00	
Secretarial Assistance for 8 mos.	1,800.00	
Student Services:		
Health, student activities, Lyceum, athletic tickets, etc. @ \$68 x 25	1,700.00	
Administrative Costs:		
Services of University, space, mimeographing, telephone calls, etc. (15% of expenses at University of Fla.)	<u>1,725.00</u>	
		<u>\$13,225.00</u>
III. Travel in United States to see a variety of good rural schools in action:		
Georgia, West Virginia, Louisiana, and others as funds will allow		
Total to be sent to University of Florida from Ford Foundation Grant		<u>\$ 6,750.00</u>
		<u>\$19,975.00</u>

Kaynak: RF 805: Turkey, Education Visits Report, 1952-1953, s. 175 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 5.2: Rockefeller Vakfı görevlisi Crawford'un Dankwart Rustow ile yaptığı görüşmeden çıkarılan bölüm (Rockefeller Arşiv Merkezi'nin izniyle).

Kaynak: RF- 805S: Turkey- University of Ankara- Economic Development, 1959, 1961,1964, 1966, 1969 (Courtesy of the Rockefeller Archive Center).

Ek 5.3: “Debt of Bulgaria to Robert College; American Institution on the Bosphorus has meant much to little Balkan state--Its influence during war- Bulgaria’s in Robert Kolej’e Borcu-Boğaz’daki Amerikan kurumu küçük Balkan Devleti için çok şey ifade etmiştir- Savaş sırasındaki etkisi” başlıklı haber.

DEBT OF BULGARIA TO ROBERT COLLEGE

American Institution on the Bosphorus Has Meant Much to Little Balkan State--Its Influence During War

As significant and important among the reasons why Bulgaria never followed the example of Turkey in breaking relations with the United States, thoughtful Americans place the existence of Robert College in Constantinople. The American institution has meant much, for more than half a century, to the Bulgarians and their country.

Robert College, founded in the midst of the civil war, incorporated as a part of the University of the State of New York, with a governing Board of Trustees here, was the first American Christian college in missionary lands. It has had a long, interesting, sometimes a very arduous, history as an educational institution in the Ottoman Empire—a history in which the words “first” and “only” belong to more than one establishment or happening.

This first American college of its kind was founded by Christopher Rhinlander Robert of New York as the result of an interest first aroused in 1841, and after efforts, often discouraging, which dragged on for six years. The college was opened in 1863 by Mr. Robert and Dr. Cyrus Hamlin in a rented house on the Bosphorus. In 1864 the Trustees of Robert College of Constantinople were incorporated under the laws of the State of New York and the institution received a formal status by being made a part of the State University.

The first suggestion of an American educational institution in the Turkish capital was made to Mr. Robert, who visited Constantinople and became interested in Turkish educational problems during the Crimean War, by James and William Dwight, sons of H. C. O. Dwight, American missionary in Turkey, and the original plan was to establish the college by a general appeal to American philanthropy. But affairs in the United States were too troubled for such interest to be easily aroused. Mr. Robert's initial gift of \$10,000 as the nucleus of a great fund to be raised here for the endowment of an institution of higher education on the Bosphorus was not followed by sufficient subscriptions from a country just entering upon civil war, and when Dr. Hamlin's tour in the United States in 1849 proved not

successful enough to endow the college, Mr. Robert shouldered the undertaking himself. Until his death in 1878 he gave the money to carry on the institution, and when he died he bequeathed to it one-fifth of his estate. His gifts amounted to more than \$400,000.

The Turkish Government at first opposed the establishment of the college, and in 1869 Admiral Parranet, during a visit to Constantinople, took occasion to bring the matter to the attention of the Ottoman authorities. After that there was no more trouble, and Robert College received official recognition in an trade from the Sultan. It has had, of course, its ups and downs. But in his report covering the year in which he went into the war, President Gates pointed out that its freedom from any real molestation, Government interference, or “commandeering” at that time was under the circumstances unprecedented.

“The fact that Robert College still continues its work,” he wrote, “is recorded in the ‘City of Constantinople as little short of miraculous.”

French, English, Russian, and Italian schools have been closed and their buildings taken for military purposes. The Protestant College at Beirut was closed for two weeks when Turkey broke relations with the United States, and the Faculty at Robert College naturally expected the like, at least, to happen there, that the institution was allowed to remain open uninterrupted and received most courteous treatment from the Government. When one engineering machine was taken for use by the Turkish authorities it was fully paid for, and the assurance was given that nothing belonging to the college would be confiscated, although some machines or other articles might be borrowed or bought.

To go back to the history of the college, the story of Admiral Parranet's achievement in helping to conquer the opposition of the Porte is told by Dr. Washburn:

How not to do it is the perfection of Turkish diplomacy. The permission to build was never formally revoked, but six years of wearisome and often exasperating negotiations followed. For

Dr. Hamlin and Mr. Robert these years were alternations of hope and despair. Nothing that they could do here or in Washington seemed to be of avail and the prospect was never darker than in 1868.

The final settlement was brought about most unexpectedly by a providential combination of agencies, unconsciously working together, and was long a mystery to Dr. Hamlin. The ball was set in motion by George D. Morgan of New York, a gentleman who had never heard of the proposed college until he came to Constantinople as a traveler in the Winter of 1868.

He saw Dr. Hamlin, investigated the case, and was so much interested that when he returned to America, a few months later he went to Washington on purpose to persuade Mr. Seward to take action in behalf of the college. He first interested Senator Morgan and Mr. Davis in the case, and the three went together to Mr. Seward, who had special reasons at that time to wish to please them. He was persuaded, sent for Blaine, Bay, the Turkish Minister, and pressed his demands in such a way that the Ministers wrote to Constantinople that this question must be settled at once or there would be serious trouble. This letter reached Constantinople not long before the arrival of Admiral Parranet at the Bosphorus, who insisted upon coming up to Constantinople in his flagship. His appearance in those waters at this time had nothing to do with the revolution in Crete, but to the Turks it seemed suspicious. They allowed him to come up to Constantinople after some delay, and received him with great honors. To please his little son Dr. Hamlin took him to call on the Admiral, and by chance met there a gentleman who knew him well and introduced the subject of the college and its difficulties.

The Admiral was so stirred by the injustice involved that he promised to speak to the Grand Viceroy about it unofficially, if he had a chance. He found his opportunity at a grand dinner given in his honor, as Dr. Hamlin afterward learned. No one at the college knew anything at that time of the action of Mr. Seward or the dispatch of Blaine Bay, but the Turkish Government, and evidently believed that Admiral Parranet's mission here was to settle the college question, with the possibility of his taking the ships to Crete in the background.

They settled it, granting even more than had been asked, giving the college an imperial charter as an American college under the protection of the United States with all the privileges granted to educational institutions in Turkey. Indeed, they were so friendly and explicit that Dr. Hamlin wrote to Mr. Robert that, in case more money were needed, he should apply to the Sultan, who would undoubtedly give it. But he never ap-

The present site of the college, on the heights of Rumeli Meszar above the Bosphorus, was acquired in 1871, and a number of buildings have been put up to meet the various needs of the institution's complex life. A few years ago Cleveland H. Dodge, President of the Board of Trustees, gave a new building for the Y. M. C. A. and the social activities of the college, adjoining the gymnasium, which had been erected by his father and himself. Mrs. William Sloane has lately built the college infirmary.

Robert College receives pupils in its preparatory department at the age of 10, and graduates them with the degree of A. B. or S. B. upon the completion of the full college course. An engineering department has recently been added. More than 3,000 pupils have been educated at the college, and, as President Gates said lately in speaking of the demand for graduates of Robert College in many positions of responsibility in the Turkish Empire: “They know several languages, they are physically fit, and they know how to do things.”

There are normally about 500 students at the college, the nationalities represented in largest numbers being Greeks, Bulgarians, and Armenians. There have been fewer Turkish pupils because of the opposition of the Turkish Government to education of young men in any but Government schools. For the first quarter century of the institution's existence, the majority of the students were Bulgarians, and though there are now many Greeks and Armenians in Robert College as well, Bulgarians attend in large numbers. In the year 1872, “the best of all our commencement,” as Dr. Hamlin said at the time, six of the eight graduates were Bulgarians. Dr. Washburn wrote, in 1907:

“Of the Bulgarians the one to whom their country owes the most is Peter Dimiroff. He had paid his way through college by teaching Turkish and remained a teacher for several years after graduating. From the time of the Bulgarian massacres until the present day he has been one of the wisest, best, and most devoted servants of his country. Constantine Calchoff is now a wealthy banker and has occupied many important positions in the Government of Eastern Rumelia and Bulgaria. Dimitry Economoff and Ivan D. Gushoff have done good service in high official positions. Stephen A. Canburoff entered the army and died in 1882.”

A year or two later five young men were graduated, all Bulgarians, and Dr. Washburn adds to the record: “One of these died a few years later. The Crane, Dr. Panaroff was a graduate of 1871 and taught Bulgarian language and literature in the college until his appointment as Bulgarian Minister to the United States.

Many Americans think that Robert College is a colonial institution. It is not, but the American College for Girls at Scutari, founded in 1874 by the Women's Board of Missions in Boston, is a neighboring school, which does a like work among the young women of the countries roundabout.

There is an interesting little item among Dr. Washburn's reminiscences: “A distinguished American who visited Washington when Mr. Bayard was Secretary of State was amazed to find that he had never heard of Robert College. I suppose that Mr. Bayard was equally astonished to learn that this Englishman thought that the founding of Robert College was the most important thing that America had done in Europe.”

The New York Times
Published October 13, 1918
Copyright © The New York Times

Kaynak: The New York Times, 13 Ekim 1918, s. 11.